Harmadpéld. 26.195
Hg. 1.7.50

MAGYAR

KÖNYV-SZEMLE.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK

KÖZLÖNYE.

A NM. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA.

AZ ORSZÁGOS KASZINÓ TULAJDONA
KÖNYV TÁR 18 83

ÚJ FOLYAM. ELSŐ KÖTET.

1892/1893-IKI ÉVFOLYAM.

ORSZÁGOS KASZINÓ KÖNYVTÁRA

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
1893.

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Növedéknapló
1946. év 9013 sz.

HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA.

TARTALOM.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

Lap

Acsády Ignácz. A dicalis összeirások gyűjteménye az orsz. levéltárban 195
A Magyar Könyv-Szemle új folyama 1
Dr. Áldásy Antal. Olaszországi történelmi kutatások 240
Fejérpataky László. A Gutkeled biblia 5
Fraknói Vilmos. Az új vatikáni könyvtár 235
Horváth Ignácz. A külföldi irodalom magyar vonatkozású termékei az 1892-ik évből 290
— A Magyar Nemzeti Múzeumi könyvtár ősnyomtatványainak jegyzéke. (I. közlemény.) 130
Lehrs Miksa. A budapesti egyetemi könyvtár XV. századbeli ritka rézmetszete. (*Egy melléklettel.*) Az eredeti német kéziratból fordította *Kudora Károly* 191
Magyar Könyvesház. (Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához.)
I. Magyar nyelvű nyomtatványok. (Közlik: *Hellebrant Árpád, dr. Hodinka Antal, Sch. Gy.* és *Széll Farkas.*)
II. Idegen nyelvű hazai nyomtatványok. (Közlik: *Hellebrant Árpád, Ráth György, Varjú Elemér.*) 217
Pauler Gyula. A magyar királyi országos levéltár 122
Ráth György. Pilcz Gáspár és ellenfelei. (Adalékok a hazai kryptokálvinizmus hitvitázó irodalmához.) 28
Schönherr Gyula. A boroszlói levéltári lelet magyar vonatkozásai . . 277
Dr. Schrauf Károly. A bécsi egyetem középkori magyar anyakönyve. (*Két melléklettel.*) 22
Szilágyi Sándor. I. Rákóczy György udvari iskolái történetéhez . . . 91
Szily Kálmán. Magyarországi György mester arithmetikája 1499-ből. (*Három hasonmással.*) 86
Dr. Thim József. Az 1848/49. magyarorsz. szerb felkelés tört. irodalma 102

2. TÁRCZA.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára az 1891/92-ik munkaévben . . 320
A M. Tud. Akadémia könyvtárának állapotáról az 1892. évben . . . 333
Dr. Ferenczi Zoltán. Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának 1891/92. évi állapotáról az egyesület közgyűléséhez 334
— Jelentés a kolozsvári m. kir. Ferencz-József-tudomány-egyetem könyvtárának 1891/92. évi állapotáról 338
Reizner János. Jelentés a szegedi Somogyi-könyvtár 1891/92. állapotáról 340
Szilágyi Sándor. Jelentés a budapesti m. kir. tudomány-egyetem könyvtárának rendezéséről, gyarapodásáról és forgalmáról 1892-ben 328
Szinnyei József. Jelentés a M. N. Múzeum könyvtáráról 1891/93-ban 302

3. SZAKIRODALOM.

Lap

Dr. Áldásy Antal. Die Handschriften in Göttingen. 1. Universität-Bibliothek. (Verzeichniss der Handschriften im Preussischen Staate. I. Hannover. 1.) 369

Décsényi Gyula. A m. kir. József-műegyetem könyvtárának czímjegyzéke 362

D. Gy. Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól 363

Erdélyi Pál. Bibliotheca Zrinyiana 353

Dr. Ferenczi Zoltán. A könyvtárak berendezéséről. (Handbuch der Architectur, IV. kötet.) 365

Hellebrant Árpád. Kudora Károly, Könyvtártan 345

Horváth Sándor. A győri püspöki papnevelő-intézet könyvtárának czímjegyzéke 357

Kollányi Ferencz. Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae, cura et impensis Josephi Dankó 350

*

Folyóiratok Szemléje. (Egyetemes Philologiai Közlöny, Erdélyi Múzeum, Irodalomtörténeti Közlemények, Katholikus Szemle, Magyar Sion, Századok, Történelmi Tár, Turul. Centralblatt für Bibliothekswesen, Mittheilungen des Instituts für oesterr. Geschichtsforschung, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte.) Ism. *D. Gy.* 371

4. VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

A magyar Könyv-Szemle új folyama. (*Schönherr Gyula.*) 376

Változások a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában 377

A M. N. Múzeum könyvtárának gyarapodása és forgalma az 1892. évben —

A Magyar Tud. Akadémia új főkönyvtárnoka 378

A M. Nemzeti Múzeum ügye az országgyűlésen . . . . . —

Múzeumok és könyvtárak a vidéken. (*Sch. Gy.*) . . . . . —

Müller Miksa ajándéka 379

A legnagyobb könyvtárak. (*CB.*) . . . . . —

Pap János budai könyvárus végrendelete 1509-ből. (*Varju Elemér.*) . —

A papir ára Kassán 1533-ban 380

Hornus Cometa. (*Ifj. Kemény Lajos.*) . . . . . —

A chicagoi könyvtári világ-kongresszus . . . . . —

Bél Mátyás V. kötetének új kiadása 381

1848/49-iki iratok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. (*H. S.*) . —

Erdélyi iskolai könyvek bibliografiája 382

Adalékok az 1848/49-iki szerb felkelés irodalmához. (*Dr. Thim József*) —

Hibaigazítás . . . . . —

Név- és tárgymutató 383

A Magyar Könyv-Szemle új folyama.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára a Magyar Könyv-Szemle új sorozatát indítja meg, melyből az első évfolyamot e kötetben bocsátja a nyilvánosság elé.

A folyóirat 1876-ban, Fraknói Vilmos könyvtárnoksága alatt keletkezve, 18 éven keresztül 16 terjedelmes kötetben szolgálta a hazai tudományosságot. Mint a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának hivatalos kiadványa s a magyar bibliografia egyedüli szakközlönye, kettős feladatának betöltésében arra törekedett, hogy a múzeumi könyvtárt tegye hazánk összes bibliografiai mozgalmainak központjává. Közleményei a bibliografia és könyvtártan általános kérdésein kívül egyaránt felölelték a régibb magyarországi bibliografia körét és a modern könyvészet nevezetesebb vívmányait; s munkatársai sorában képviselve voltak a magyar történelem, kultúr- és irodalomtörténet összes művelői, kik a folyóirat nagynevű alapítójának hatása alatt szakszerűen képzett, munkás növendékekkel gyarapították a hazai bibliografia ifjú iskoláját.

A folyóirat új folyama, melynek szerkesztését a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszterium megbízásából ideiglenesen Schönherr Gyula dr. múzeumi assistens vette át, tudományos tekintetben az eddigi nyomokon fog tovább haladni, a rendelkezésére álló eszközök teljes felhasználásával igyekezve, hogy megvalósítsa azt a programmot, melyet az általa felölelt tudományszakok tartalma és iránya jelölt ki számára.

A könyvtári ügy Magyarországon az utolsó évtizedek alatt örvendetes haladásnak indult; a hazai könyvtárakról kilencz év előtt fölvett statisztika kimutatta, hogy hazánk a könyvek és könyvtárak tekintetében aránylag a gazdagabb országok között foglal helyet. E statisztika adatai azonban első sorban a könyvtárak mennyiségére vonatkoznak, s az eredmény némileg változik, ha e számösszeg nagyságát a használati statisztika élő számaival hasonlítjuk össze. Igaz ugyan, hogy ez inkább a vidéki könyvtárakra áll, s Budapest nyilvános nagy könyvtárai, a közönséggel folyton erősbödő összeköttetésben, mindinkább érvényesítik hatásukat a hazai kultúra fejlődésére. De épen e rohamos fejlődés új és új feladatokat ró tudományos intézeteinkre, s a teendők hosszú sora áll könyvtáraink előtt, hogy a fokozott igényekkel szemben képesekké válhassanak magasabb szellemi hivatásuk betöltésére.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, mely multjánál, terjedelménél és határozott nemzeti jellegénél fogva vezérszerepre van hivatva hazánk könyvtárai között, folyóiratában saját érdekeit szolgálva, egyúttal a magyar könyvtári ügy támogatását tűzte ki egyik legfőbb feladatául. Ezért mint a multban állandó összeköttetést létesített a hazai könyvtárakkal, úgy a jövőben is igyekezni fog még szorosabbra fűzni a kapcsot, mely a fővárosi és vidéki nagy közkönyvtárakat, az iskolák, egyházak és egyéb testületek könyvtárait, a családi és magánkönyvtárakat egy nagy erkölcsi szövetkezetben egyesíti közös feladataik megoldására, közös érdekeik védelmére.

A Magyar Könyv-Szemle, mint a múzeumi könyvtár hivatalos kiadványa, első sorban arra van hivatva, hogy e tudományos kincsekben gazdag, kiválóan magyar jellegű nagy könyvtár iránt a szakkörök és a nagy közönség érdeklődését ébren tartsa. Ismertetni fogja annak egyes csoportjait, a szorosan vett könyvtárat, a hirlap-osztályt, a levéltárat és a kézirat-gyűjteményt; bemutatja e csoportok ritkaságait; beszámol az évi gyarapodásról, a végzett munkákról; ellenőrzi az egyes osztályoknál

netalán jelentkező hiányokat, s teljes, megbízható képet adva a könyvtár belső életéről, a nyilvánosságot hívja fel a mutatkozó haladás mértékének megbírálására. Ép ily figyelmet fog azonban fordítni a többi hazai nyilvános és magánkönyvtárak ismertetésére, arra törekedve, hogy hű tolmácsa legyen a hazai könyvtári ügy érdekeinek. Ismertetései körébe vonja továbbá a külföldi könyvtárakat, egyrészt az összehasonlításban rejlő tanulságokért, másrészt, hogy a külföld magyar és specziális bibliografiai vonatkozású anyagát hozzáférhetővé tegye a hazai tudományos körök számára.

A könyv és a könyvtárak történetére vonatkozó bibliografiai és levéltári anyag összegyűjtését a folyóirat a jövőben is különös feladatának fogja tekinteni, s ehhez képest az egyes könyvtárak történetének ismertetésén kívül ezentúl is közölni fogja a könyv- és levéltárak középkori kéziratainak, a Corvina maradványainak s a hazai és külföldi ősnyomtatványoknak s egyéb könyvészeti ritkaságoknak leirását; folytatni fogja a hazai bibliografia történetére vonatkozó levéltári anyag közlését; ápolni fogja az érintkezési pontokat a bibliografia és a magyar történet s irodalomtörténet között és állandó rovatot tart azoknak a könyvtári fölfedezéseknek ismertetésére, melyek új, ismeretlen adalékokkal gyarapítják a régi hazai irodalom könyvészetét.

Szakirodalmi rovatában bemutatja a hazai és külföldi bibliografiai irodalom termékeit s figyelemmel kiséri a külföldi irodalomnak hazánkra vonatkozó kiadványait, melyek összegyűjtése a múzeumi könyvtár egyik legfontosabb feladatát képezi.

Egy másik különös czéljául tűzte ki magának a hazai levéltári ügy felkarolását. Ez első látszatra túllépi egy könyvtári és bibliografiai folyóirat kereteit, ámbár, mint a történelem, jogtudomány s mondhatni az összes humanista tudományok forrásai, a könyvtárak és a levéltárak rokonirányú intézeteknek tekinthetők, egymásra vannak utalva s egymást kiegészítik; a levéltárakban igen sok a bibliografiai anyag, s viszont alig van nyilvános nagy

könyvtár, melynek ne volna külön oklevél-gyűjteménye. Maga a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára saját levéltári gyűjteményében és az örök letéteményként őrzött családi levéltárakban becses levéltári anyagot bír, mely gazdagságra első helyen áll e nemű gyűjteményeink között. Mindannyi nyomós érv ez már magában véve is arra, hogy a Magyar Könyv-Szemle a múzeumi levéltár ismertetésén kívül az eddiginél nagyobb tért nyisson hasábjain a levéltárak köréből vett közleményeknek; de ez elhatározásában még inkább megerősíti az a sajnos tény, hogy hazánk levéltárairól semmi rendszeresen tájékoztató munka nem létezik, s a levéltári ügy hazánkban még mindig nem rendelkezik külön szakközlönnyel érdekei képviseletére. A Magyar Könyv-Szemle csak részben vállalkozhatik ez érezhető hiány pótlására, de ezt annál nagyobb készséggel teszi, mert míg egyrészt alkalma lesz ily módon egy statisztikai alapokon nyugvó levéltári útmutató kézikönyv anyagának összegyűjtésére, egyúttal előkészíthetni reméli a talajt egy külön magyar levéltári folyóirat megindítására.

E különböző irányú tevékenységében a Magyar Könyv-Szemle egyaránt súlyt fektet a bibliografia, könyv- és levéltártan szakszerű művelésére s azok népszerűsítésére, s összes igyekezetét arra fogja fordítani, hogy e tudományágak fejlődésével lépést tartva, közelebbi czéljai mellett az általános tudományos érdekeket is sikerrel szolgálhassa.

A múzeumi könyvtár teljes bizalommal hivatkozik a folyóirat eddigi barátainak s a hazai bibliografia iránt érdeklődő művelt közönségnek ügyszeretetére, s reméli, hogy az új módozatok között megjelenő vállalatot a régi támogatásban fogják részesíteni.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára.

A GUTKELED-BIBLIA.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓTÓL.

I.

Egy XI. századi bibliáról lesz szó, melyről ki fog derülni, hogy a XII—XIII. században oly magyar egyház tulajdonában volt, mely kegyurául a Gutkeled-nemzetséget tisztelte. A biblia maig is megvan egy nagyhírű apátság könyvtárában. Itt nagy becsben tartják, óriási két kötetével a hírneves könyvtár egyik legféltettebb kincse. A világirodalomban, bibliografusok előtt *Gebhard-féle biblia* néven ismeretes. Számtalanszor történik róla említés, de magyar származásáról nem tud senki; pedig nem szükséges merész combinatiókba bocsátkozni, maga a biblia beszél, elmondja történetének, viszontagságainak egy epizódját. Ennek alapján világosan kiderül, hogy a kétkötetes biblia egykor, régesrégen magyar egyháznak volt birtokában. Az azonosságot könnyű megállapítani.

A biblia az *admonti apátság* könyvtárának dísze.[1] Két nagyterjedelmű kötetben az egész szentirást tartalmazza. Erős, vastag íróhártyán XI. századi kéz irása az egész, benne néhány száz román-ízlésű kép, (némelyik a lap negyedrészét is elfoglalja), bibliai jeleneteket ábrázol. Az irás, a festés gondos, kitünően konzerválva. Ily kincsnek a középkorban vagy nagyon gazdag egyház, vagy hatalmas főúr lehetett birtokában. Szegény egyház ilyesmit megszerezni nem volt képes.

Wattenbach, a középkori kéziratok kitünő ismerője, P. Wichner, az admonti könyvtár tudós őrzője és az apátság történetirója meg-

[1] Jelzete a két kötetnek: Cod. A. és B.

egyeznek abban, hogy a kétkötetes biblia a XI. század terméke.[1] De mind a ketten egyformán hirdetik azt is, hogy a remek kéziratot az alapító Gebhard salzburgi érsek (megh. 1088. jún. 15.) adományából bírja az apátság. Ez a hagyomány több mint ötszáz év óta erős gyökeret vert, a bibliát Gebhard nevéről ismerik s az alapító emlékét tisztelik ma is a könyvtár e cimelionjában.

Nézzünk szemébe e hagyománynak és vizsgáljuk meg alaposságát.

Szt-Hemmának († 1045) vágyát, hogy az admonti völgyben Szt-Benedek rendje számára kolostor létesüljön, Salzburg nagynevű érseke, *Gebhard* 1074-ben valósította meg. Ez évi szept. 29-én szentelte föl az érsek a templomot egyházi és világi főurak jelenlétében, és az apátságnak rendelkezésére bocsátotta a Szt-Hemmától e czélra hátrahagyott és az érsek által bőven megszerzett javakat. Az új kolostort a salzburgi Szt-Péter-apátságból (*monasterium s. Petri*) népesíté be. Arnold nevű benczés barát vezetése alatt tizenkét szerzetes volt az új rendház első lakója.[2] Mint ez kolostoralapításkor és kivált templomszenteléskor szokásban volt, Gebhard érsek Admontot bőségesen megajándékozta aranynyal-ezüsttel átszőtt selyem miseruhákkal, *könyvekkel*, kelyhekkel és egyéb az isten tiszteletére szolgáló tárgyakkal.[3] Természetes, hogy a könyvek közt biblia is volt; ez az új kolostorban nem hiányozhatott. De nincs semmi okunk a mi nagy bibliánkat Gebhard nevével összekötni.

A kétkötetes biblia a XIV. század folyamán már kétségtelenül az admonti apátságé volt. Péter, az apátság cantor-a, 1370-

[1] Wattenbach az Archiv der Gesellsch. für ält. deutsche Gesch. X. kötetében (631. l.) ír róla. Wichner többször említi, így Gesch. des Benediktiner-Stiftes Admont, I. 39., Beihefte zum Centralblatt für Bibliothekswesen, IV. 26. (107. jegyz.), Kloster Admont u. seine Beziehungen zur Wissenschaft u. zum Unterricht, (1892.) 5. stb.

[2] Az a körülmény, hogy az admonti apátság anyakolostora a «monasterium s. Petri» volt, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a bibliát salzburgi eredetűnek tartsák. Mint alább látni fogjuk, a bibliában fordulnak elő bejegyzések, melyek «altare s. Petri ap.», «monasterium s. Petri»-ről szólnak; ezeket az admontiak mind Salzburgra magyarázták, pedig alattuk magyar kolostor értendő.

[3] Dedit etiam ornamenta complura auro, argento et serico valde preciosa, vestimenta scilicet sacerdotalia, libros, calices et queque divinis ministeriis necessaria. Vita Gebhardi, Wichnernél I. 39.

ben összeirja a könyvtár állományát, oly pontosan, hogy a hosszú lajstromban felsorolt codexeknek csaknem mindegyikére ma is rá lehet ismerni. E leltárban olvassuk a többi közt: «Item byblia in duobus maximis voluminibus».[1] E meghatározás alatt a mi bibliánk értendő. Mindenesetre feltünő, hogy a Gebhard-féle hagyomány e jegyzékben még nem hallatja szavát, holott az tíz évvel később, a könyvtár 1380. évi inventariumában már egész határozott formában fellép e szavakkal: «Byblia tota in duobus maximis voluminibus, *quam dominus Gebhardus fundator predicti monasterii eidem contribuit*».[2] Míg a tíz évvel korábbi jegyzék a bibliát minden megkülönböztetés nélkül a többi könyvek sorában említi, addig az Arbonai Péter által 1380-ban összeírt leltár azt előkelő helyre, a könyvek élére teszi, ezzel is feltüntetvén annak a kolostorra nézve nagy értékét, mint a nagy alapító adományából úgyszólván egyetlen fönmaradt könyvemlékét.

A hagyomány tehát 1380-ban ölt magára először határozott alakot. Pedig ekkor a biblia száz évnél alig volt régebb idő óta a kolostor birtokában. Arbonai Péter kora előtt a második-harmadik generatio még meg tudta volna mondani, hogyan jutott az admonti apátság e remek kézirathoz; de még maga Arbonai Péter sem köti vala össze a bibliát az 1088-ban elhunyt alapító nevével, ha elolvassa azt a bejegyzést, mely a biblia első kötetének legelső levelén olvasható.

Valóban érthetetlen, hogy az oly nagyhírű biblia provenientiája miként maradhatott eddig homályban, mikor a kéziratnak felületes vizsgálata is nyomra vezethetett volna.

Mikor e közlemény irója a folyó év nyarán e nevezetes emlék megtekintése czéljából Admontba utazott, meglehetős biztos nyomon indult el. E nyom: két oklevél-szöveg, melyről már előzőleg tudomása volt. A biblia első kötetének egy félig beiratlan maradt lapján ugyanis egy magyarországi benczés apátság XII. századi alapítólevelének és egy reá vonatkozó nem sokkal későbbi adománylevélnek másolatával találkozunk. Ez apátság a Szt Benedek-rendieknek *csatári apátsága*, Zalamegyében. Az alapító- és adománylevelet régóta

[1] Zwei Bücherverzeichnisse des XIV. Jahrh. von P. J. Wichner, 11. l. (Beihefte zum Centralbl. IV.).

[2] U. o. 33. l.

ismerjük. Legelőször (1729-ben) Pez Bernát tette közzé.[1] Kiadása «ex codice Admontensi» történt, hibákkal teljes, egész mondatokat kihagy; pedig ránk nézve a két szöveg nagyértékű. A XII. század derekáról, II. Gejza király idejéből, nem maradt annyi oklevél szövege reánk, hogy lehetséges volna egy kolostor-alapító oklevelen könnyen átsiklanunk. Mégis megelégedtünk ekkoráig azzal az utánnyomással, melyet a jó Fejér György Pez gyarló kiadása után gyűjteményében adott.[2]

De mi köze a csatári apátságnak az admontihoz? Hogy kerül a magyar kolostor alapító-levele abba a XI. századi bibliába, melyet a százados hit által szentesített hagyomány szerint Gebhard salzburgi érsek adott 1074 körül az admontiaknak? Ezekkel a kérdésekkel eddigelé senki sem foglalkozott. Pedig még nagy fáradságba sem kerül a válaszadás.

Hogy már előzetesen is beszámoljunk az eredményről, a kérdésekre a felelet ez:

Az admontiak nagy bibliája a XIII. század közepéig, mondhatni 1250 tájáig, a csatári apátság tulajdona volt. Nincs annak semmi köze az admonti Gebhardhoz. A kincset igen prózai módon vesztette el a magyar egyház, mely azt patronusainak, a Gutkeled nembelieknek adományából bírta. Megszorult a kegyúr, zálogba csapta a nemzetség monostorának bibliáját; előbb keveset, utóbb többet vett föl reá. A zálogösszeget megfizetni nem bírta; a biblia annál a zsidónál maradt, ki a patronus urat pénzzel tartotta. Az apátságot az elveszett kincsért a kegyúr jóvoltából két falu kárpótolta. Az ily viszontagságokon átment biblia aztán több mint száz év után egyszerre csak Admontban merül föl, előbb minden közelebbi körülírás nélkül, de tíz évre rá mint Gebhard érsek bibliája.

E történet így elmondva valószínűtlennek, nem igazoltnak látszik. De a bizonyítással sem maradunk adósok.

A biblia első kötetének elején két, későbbi betétű hártyalevél van, melyeken XV. századi kézzel történelmi följegyzések olvashatók a salzburgi érsekekről és az admonti apátokról. A biblia

[1] Cod. dipl. hist.-epistolaris, VI. 355—359. hasáb.
[2] Cod. dipl. II. 88—94.

a XV. században már rég az admonti apátságé volt. E följegyzések tehát minket közelebbről nem érdekelnek.

Annál érdekesebbek reánk nézve azok a jegyzetek, melyek a 3-ik (vagyis voltaképen az eredeti kézirathoz tartozó 1-ső) levelen olvashatók. Megfoghatatlan, hogy e bejegyzések ekkoráig elkerülték mindazok figyelmét, kik valaha a bibliáról írtak.

Az 1-ső levél *b* oldalát román ízlésben táblaszerűleg festett hat kép foglalja el, melyek bibliai jeleneteket ábrázolnak. A levél *a* oldalán több bejegyzéssel találkozunk, melyek ránk nézve kiváló fontosságúak. Sok jegyzet, melyek kétségtelenül a könyv provenientiájára vonatkoznak, immár teljesen ki van vakarva s így olvashatatlan. A kivakarást és eltörlést megkísérlették a következő bejegyzésnél is, de szerencsére az még elolvasható és a kézirat eredetét teljes világításba helyezi.

A XIII. század első feléből való bejegyzés a következő:

Istum librum cum (?) *et alia parte sua magister Vid et Farcasius iudeus deposuerunt in festo beati Nicolai aput nos, tali conditione, quod in octavis beate virginis dictus V(id) persolvat predicto F(arcasio) iudeo quatuor marcas et dimidiam. Et si interim abbas tres marcas eidem F(arcasio) non persolverit, eodem die eas Vid persolvet. Item decem marcas tenetur Vid persolvere F(arcasio) in carnisprivio, alias decem marcas in festo Johannis Baptiste. Quod si aliquem terminum in solvendo obmiserit, libri reddentur F(arcasio) iudeo.*

Elmondja e bejegyzés, hogy a kétkötetes bibliát Vid mester és Farkas nevű zsidó egy egyházban deponálták zálogképen. Farkas zsidó Vid mesternek nagyobb összeget adott a bibliára; úgy látszik, az illető egyház apátjának is volt része az üzletben, mert egy részlet visszafizetése általa is történhetett. A meghatározott visszafizetési módból következtetve, a biblia $27^1/_2$ márkányi összegben volt elzálogosítva; s ha Vid mester egy részlet pontos fizetését elmulasztja, mind a két kötet a zsidóé lesz.

Vid mester, Farkas nevű zsidó — oly nevek, melyek Magyarországra emlékeztetnek. És csakugyan Fejér Codexében találunk egy oklevelet, mely e neveket ugyanezen ügylettel kapcsolatban említi, s egyszersmind számot ad a biblia további sorsáról. Megtudjuk ebből, ki az a Vid mester, ki az a Farkas zsidó, melyik

az a magyar egyház, mely a biblia elzálogosításával közvetlenül érdekelve volt.

Az oklevelet a zalavári convent 1263. máj. 22-én (in festo b. Elene regine) állítja ki, és olvassuk benne, hogy a convent előtt:

«... magister *Wyd filius Pethed de genere Gutkeled* unacum Hypolito, Alexandro, Dama filiis fratrum suorum coram nobis comparendo dixit, *ut cum in quadam necessitate sua librum bibliaticum monasterii sui de Chatar, quod in sua custodia et protectione speciali fuit ratione patronatus, obligasset pro septuaginta marcis iudeo Farcasio de Castro Ferreo, et idem liber in eadem obligatione fuisset amissus*, nichilominus possessionem suam iuxta fluvium Mura, apud ecclesiam sancti Michaelis existentem, in suum ius proprium cedentem, ac partem suam in Laploch, in comitatu Simigiensi existentem, que sibi cedit in divisione, ipsi monasterio beati Petri apostoli de Chatar ex permissione et voluntate bona fratrum suorum personaliter astantium ac aliorum fratrum suorum, pro quibus Hipolitus, Alexander et Dama responsum dederunt, perpetuavit irrevocabiliter possidendam ....»[1]

A bibliabeli feljegyzés és az 1263. évi oklevél egy ugyanazon könyv sorsát beszélik el. Az adatoknak e ritka szerencsés összetalálkozása tisztán állítja elénk a biblia történetét.

A feljegyzés kora jóval megelőzi az oklevél korát. Mikor a zálogba adás tényét a kézirat első levelére feljegyezték, a biblia még a zalamegyei csatári apátság birtokában volt. Noha a Gutkeled-nembeli Vid mester, mint az apátság kegyura a remek kéziratra tetemes pénzösszeget vett föl: a *vasvári zsidóban*, Farkasban volt annyi becsület, hogy a kincset ott hagyta legillőbb helyén, a Gutkeled-nemzetség monostorában. A kölcsönösszeg részleteit azonban Vid mester nemcsak, hogy pontosan nem fizette, hanem az az évek folyamán $27^1/_2$ márkáról 70 márkányi óriási összegre növekedett. Ily nagy mennyiségű készpénz még egy XIII. századi nagy úrnak sem állott rendelkezésére: a biblia a zsidónál veszett. A csatári apátság örökre elvesztette a kincset. Ki tudja, nem vette-e az apát szívesen, hogy holt tőke helyett jövedelmező Muramenti és somogyi birtokokat kapott cserébe?

[1] Cod. dipl. IV. 3. 179.

Csakis ez elzálogosítás után, Farkas vasvári zsidó révén juthatott a biblia az admontiakhoz, hogy ott 100—120 esztendővel utóbb mint Gebhard érsek bibliája merüljön föl, kinek nevét azonban jogtalanul viseli.

Az tehát világos és bebizonyított dolog, hogy a XI századi biblia a XII—XIII. században a csatári monostoré volt. Most már értjük, mit keres benne az apátság alapító levele és melyik kolostor értendő a «monasterium s. Petri» elnevezés alatt, melyet az admontiak minden áron a salzburgi Szt-Péter-apátságra, Admont anya-kolostorára magyaráztak. Nem a salzburgi ez, hanem a zalamegyei csatári, mely szintén Szt-Péter apostolt tisztelte védszentjéül.

Ugyanazon a levelen, hol a zálogbaadásról szóló följegyzés olvasható, egy más kéz, de még a XIII. század első feléből való (hisz a biblia 1263-ban már nem volt Csatáron), feljegyezte a csatári templom oltáraiban őrzött szent ereklyéket. Megtudjuk ebből, a mi műtörténeti szempontból sem érdektelen adat, hogy az apátság templomának *három* oltára volt. A főoltár az apátság védszentjének Szt-Péter apostolnak, az egyik mellékoltár a Szt-Keresztnek, a másik pedig szűz Máriának tiszteletére volt emelve. Ez utolsóban Szt-István királynak is volt ereklyéje.

Ime a följegyzés:

«He sunt reliquie, que in altari sancti Petri apostoli continentur: Sancti Petri apostoli. Sancti Jacobi. Sancti Vincentii martiris. Sancti Martini confessoris. Sancte Margarete virginis et martiris. Omnium sanctorum.

In altari sancte crucis: De ipsa. De sepulchro domini. De sancto Johanne Baptista. De sancto Johanne evangelista. De protomartire Stephano.

In altari sancte Marie: De ipsa. De sancto Michaele archangelo. De sancto Georgio. De sanctis Cosma et Damiano. *De sancto Stephano rege et confessore.* De sancto Henrico. Et de sancta Agatha virgine et martire.»

Ezenkívül még egy rövidke jegyzet vonatkozik a csatári apátságra. Ugyanezen levélnek, mely a biblia történetének oly érdekes epizódját őrizte meg számunkra, *b* oldalán, a tábla-alakban festett képek fölött *Szili János* özvegyének ajándékáról olvasunk, ki egy albát a hozzátartozó vállra-valóval, egy abroszt, kéztörlőt

és egy ökröt adott az apátságnak. Hihetőleg ez ajándék fejében viszonzásúl tették meg az özvegy fiát, Theodort, confraterükké.

A szintén XIII. századi bejegyzés így hangzik:

«Littere memoriales, quod uxor Johanni (*igy*) de villa Zil pro remedio anime sue dedit monasterio sancti Petri unam albam cum humerario suo et unum bovem et mensale cum manutergio. Item filius illius mulieris, nomine Theodor, confrater noster est.»

Az alapító oklevelen kívül ennyi bejegyzés bizonyítja, hogy a bibliát egykor magyar egyház mondhatta magáénak. Régóta ismeretes oklevélnek és most első ízben méltatott feljegyzésnek szerencsés találkozásából sikerült egy XI. századi könyv-remekről kimutatnunk, hogy habár azt nem is hazánkban írták, rég elmúlt századokban a miénknek mondhattuk.

II.

A csatári Szt-Benedekrendű apátság nem királyi alapítás. Annak alapját II. Béla király engedelméből *Márton comes* vetette meg. A királyi kegyelem nagy nevezetességű történelmi eseményhez fűződik. A király az esztergomi gyűlésben van, hol a *bosnyák herczegséget* fiának, Lászlónak adományozza. Itt adja Márton comesnek az engedélyt, hogy javairól szabadon rendelkezhessék. Márton comes él a királyi kegyelemmel, melyet II. Gejza király sem von vissza, és kielégítvén nejét Magdolnát s mindazokat, kiknek valamire igényük lehet, birtokát kolostor-alapításra szánja. Fiú örököse nincs; nejének van első házasságából egy fia, erről gondoskodjék az: van miből. Az új kolostort Csatáron építi föl; gondoskodik megfelelő földbirtokról. Minthogy Csatárt testvéreivel közösen bírja, részöket megváltja tőlük. Gondoskodik szolgálattevő népségről, meghatározza, mit tartoznak apátjuknak adni. A legnagyobb részletességgel intézkedik javairól, de első sorban saját monostoráról. Márton comes alapítását fejleszti özvegye, Magdolna. Végrendeletében fiát és két leányát kielégítvén, mindenét a férjével közösen alapított apátságnak hagyja. Ellátja gazdagon földbirtokkal, ingóságokkal, ékszerekkel.

Ennek a két nagyérdekű oklevélnek eredetijét nem ismerjük. Egyetlen szövegük az admonti biblia első kötetének 54. levelén maradt reánk. E levél *a* oldalán a második hasáb beiratlan, a

biblia szövege az első hasábon végződik és folytatódik a levél *b* oldalán. E beiratlan hasábra a csatári kolostorban egy *tizenkettedik századi* kéz igen tömött apró irással, nagy rövidítésekkel lemásolta az apátság két legfontosabb oklevelét. Visszaadja lehetőleg az oklevelek külső alakját is. Márton comesénél lerajzolja a hosszabbított irással (scriptura longior) írt invocatiót, Magdolnáénál az oklevél alján volt elvágott ABCDEFG betüket. Sajnos, hogy magában a szöveg-másolásban nem volt ily pontos. A nevek itt-ott az érthetetlenségig elferdítvék; sőt úgy látszik, Márton comes oklevelét nem is írta le teljesen; végéről hiányzik a corroboratio valamilyen formája, minő Magdolnáénál is megvan.

Mindazonáltal mint egyetlen oklevél-szövegnek, melyet semminemű más átírás vagy megerősítés nem juttatott korunkra, értéke reánk nézve igen nagy. Növeli értékét, hogy a másolat kora, irásából ítélve, nem sokkal fiatalabb a két oklevélnél. A két oklevél mindenesetre II. Gejza idejében (1141—1161) kelt. A másolat írása emlékeztet a III. Béla idejében előforduló irásokra. Határozottan sokkal régibb jellegű, mint az említett bejegyzések, pedig ezeket is 1250 előtt irhatták.

Abból a körülményből, hogy a XII. századi barát *csak* e két oklevelet másolta le, holott a codex egyéb levelein többre is jutott volna hely, nem alaptalanúl következtethető, hogy a másolás az alapításhoz közel eső korban, oly időben történt, mikor a csatári apátságnak még aligha volt e kettőnél több oklevele. Ha érdemesnek tartották a XIII. század első felében Szili János özvegyének nem épen nagy ajándékát följegyezni és ezért fiát confraternitással jutalmazni: nyomát találnók a bibliában más adománynak, több oklevélnek is, ha ilyeneket az apátság abban az időben már felmutathatott volna.

Mint már említettük, a két oklevéllel mostohán bántak el az oklevélkiadók. Pez után, ki az oklevelek korát helyesen 1150 köré teszi, Fejér közli a szöveget, önkényesen 1137-es évszámmal. Hogy Pez hibáit, kihagyásokban gazdag szövegét Fejér átvette gyűjteményébe, természetes; de, hogy azóta a szomszédunkban lévő codex megvizsgálatlan maradt, mikor másnemű — tán nem is fontos tartalmú — kéziratok után Európaszerte zajos hajszát rendeztünk, ez oly mulasztás, melynek jóvátételére megragadjuk az alkalmat.

Diplomatikus előtt e két oklevél szövege teszi nagybecsűvé e bibliát; ez indokolja, hogy időszerűnek tartjuk e közlemény során a két oklevélnek az eredetiűl szolgáló másolattal pontosan összevetett szövegét közzétenni.

1.

(1141—1161.) Márton comes javairól intézkedvén, a zalamegyei Csatáron Szt-Benedekrendi apátságot alapít.

Cod. Admontensis A. fol. 54a (copia saec. XII.).

Pez-Hueber, Cod. dipl. VI. (1729.) 355—358. — Fejér. Cod. dipl. II. 88—92. — Róka, Vita Vesprim. praesulum. 49—54. (fragm.) — Fuxhoffer-Czinár, Monast. I. 237—238. (fragm.)

‡‡ In nomine sancte et individue trinitatis. ‡‡ [1] Notum sit omnibus sancte dei ecclesie cultoribus tam clericis quam laicis, quod rex Bela inclitus in conventu Strigoniensi, ubi filio suo Ladizlao communi regni consilio [2] Boznensem ducatum dedit, in insula abbatie monialium, ubi est ecclesia sancte Marie, archiepiscopo Feliciano presidente et ceteris episcopis presentibus, scilicet Machario, Saulo, Martirio, Petro, Waltero, Zacheo, Macelino et curiali comite Fanczello, [3] Mattheo comite, Acus, Dominico, Philippo teutonico, Dionisio, Misca, Nicolao, Anpud, [4] Georgio Zalaensi, [5] et advocatis fratribus cum patribus, quorum omnem hereditatem Martinus comes diviserat, presente germano fratre [6] suo Micusa comite et Alpreto comite, etiam Amando [7] adoptivo filio suo, Mercurio, Apado, [8] Rothardo, Johanne. His nichil contradicentibus Bela rex concessit Martino comiti ad placitum sua ordinare. Eademque gratia, qua pater concesserat, [9] concessit suc-

[1] Scriptura longior.
[2] Cod. *consili.*
[3] Pez *Franzello.*
[4] Pez *Anprud.*
[5] P. *Calăensi.*
[6] P. *fratre* hiányzik.
[7] A másik oklevélben e név: *Altomannus.*
[8] P. *Aprado.*
[9] P. *Gratiam, quam pater concesserat.*

cedens filius in regnum Geuzha,[1] presente Belos duce et Hitelano preposito, Quuchino preposito, et Caliz[2] et Juliano comite et Rollando. Predium Chitary, in quo monasterium est edificatum, quod erat cum fratribus suis commune, cambivit mutando a filiis Andree, cum parte de terra, quam habebat in Beschen, non ultra aquam Muram sed citra, pars Alexii data est sibi[3] eo vivente; pars Nicolay data est sibi pro restauratione cuiusdam hominis sui interfecti, nomine Plis. Interfector Stephanus partem Ipoliti cambivit cum terra, quam habebat in Nir. Curiam vero illius loci tantummodo dedit uxori sue cum IIII-or aratris et IIII-or vineis: unam in Boc, aliam in Bache, tertiam Andree, quartam in Deuchar; ea vero conditione, ut quamdiu viveret, hec omnia sub potestate haberet; si autem matrimonio ducta fuerit vel morietur, supradicta monasterio remaneant. In eodem predio dedit monasterio IIII-or aratra cum XII. mansionibus. Insuper dedit homines, qui serviant abbati, qualiter preceperit, quorum hec sunt nomina: Craaczen, Nesdig,[4] Peter, Zlaudt, Czernizt,[5] Nen, Cunad, Werenc, Patican cocus, Hiua camerarius, Brathei[6] cum fratribus, Johannus, Furten, Zeezta, Bizotelen,[7] Radec, Fela, Decinna, Boic cum filio Bratla, Matheus, quem adquisivit comes in iudicium, Bolizlaus, quem emit comes ab illis, a quibus evenit pater eius, Mateus,[8] Pensis, Symean, Banna, Bera,[9] Vruc, Clemens, Iuga.[10] Libertos vero, quos emit Martinus comes ab Budriguiensibus,[11] qui vocantur Grab et Odmat, V. domos ad idem officium, quo prius utebantur, in hebdomada tribus diebus fenum falcant, tempore messis III. diebus mettunt, equum tenent abbati, in via serviunt, currum ducunt, equos custodiunt, erbas afferunt, ligna incidunt, ignem faciunt.

[1] P. *Geuczha*. A codexben így van írva: *Geuç* (sor vége) *zha* (sor eleje). A szótag vége *c* kipontozva. A *zha* elé újabb kéz egy *c*-t írt.

[2] P. *Calixto*.

[3] P. *sed*.

[4] Cod. *Nesdigz* írva, de a *z* kipontozva.

[5] P. *Peterz, Alaudt, Czernitz*.

[6] Cod. előbb *Bizega* írva, e név kipontozva és fölébe írva: *Brathei*.

[7] P. *Bizotelem*.

[8] Mateus után egy név kivakarva és más kézzel fölébe írva: *Pensis*.

[9] P. *Berac*.

[10] P. *Duga*.

[11] P. *Budrigivensibus*.

Coram quibus empti sunt, nomina hec sunt: Johannes[1] prepositus, Sydemer, Mosy, Ilis, Elias, Machabeus filius Laberti, Bas filius Endre, Opus iudex Czalaensis,[2] Gregorius filius[3] Gabrielis, Apa filius Sydemer, Ipolt filius Gaua, Bolozlou filius Chama, Weteh serviens Ipoliti, Wapussa. Wasardus presbiter[4] hec scripserat. Hos dedit Martinus monasterio. Alios etiam libertos dedit, qui evenerunt sibi de interfectione Iuonis. Officium illorum tale est: per se ipsos tenent equum, quocumque eat dominus eorum. Currum dant cum equo et copertorio. Cacabum dant, equos servant, erbas afferunt, ignem faciunt, ligna incidunt, peccora ad vescendum ducunt, simul in festo sancti Martini cubulum mellis dant, et I. ovem, VI. cubulos brasii, VI. annone, VI. currus feni. A festo sancti Martini morantur apud dominum suum cum securi usque sabbatum Pasche. Domino suo domos parant. Unus eorum semper est hebdomadarius, et sic per ordinem. Ad quodcumque predium mitantur cum equo et curru, quicquid dominus preceperit, afferunt. Istorum mansiones sunt VIIII. Item dedit predium de Zala, quod sibi dedit rex; quesitor a rege Ds,[5] prestaldus Seraphim frater eius. Ubi datum est sibi illud predium, interfuerunt hii proceres: Jula, Salomon centurio, Kaenez, Petrus. Istis dati sunt nummi in recordatione.[6] Ibidem sunt II. aratra cum VI. mansionibus[7] et II. molendini cum custodibus. Predium de Plisca, quod dedit Sallat, cum II-bus aratris et VI. mansionibus. Predium de Borz cum duobus aratris et VI. mansionibus, et decem domos,[8] ut serviant abbati, qualiter preceperit. Sed si abbati placuerit, dent filias liberis et ducant de liberis, quorum nomina hec sunt: Domamer cum duobus filiis, Didec cum filiis, Radasta, Draccem, Sadem, Blasius filius Grap,[9] Cace, Budissa,

[1] Előbb *Jochanus* írva, áthúzva és fölébe más kézzel: *Johannes*.

[2] P. *Czaldensis*.

[3] Itt és alább a cod. *filius* helyett mindig *f*-et ír; más kéz mindig fölébe írja: *filius*.

[4] P. *pater*.

[5] Cod. így; mindenesetre rövidített tulajdonnév, és nem ***dominus***, mint Peznél.

[6] P. *recordationem*.

[7] P. innét egész *Borz cum duobus aratris et VI. mansionibus*-ig elhagyja.

[8] P. *domibus*.

[9] P. *Grapo*.

Pribizla, Odila. Predium Ferteu cum I. aratro et III-bus mansionibus. Predium Galaj,[1] quod dedit rex pro suo predio, scilicet Sar, quod datum est episcopo Macellino, dedit monasterio cum X. mansionibus, quorum nomina hec sunt: Giznoud, Symon, Sduta, Musla cum fratre, Deda, Isac, Abram, omnes cum filiis et filiabus. Dator huius predii a rege fuit Acus, pristaudus Vrianus. Predium Hon, quod emit a Czalaensibus XC. pensis et XVI. bobus et II-bus equis, dedit monasterio cum I. aratro et III-bus mansionibus et uno molendino. Terram vero, quam emit a Johanne filio Zlauzt, super quam[2] posuit servos suos habitatores, scilicet Talkaz cum fratribus suis. Cum illis habitant tales, qui dant constitutum reditum abbati et cum eis quidam nomine Quucgen, qui tenet abbati equum. Terram Czernitz, quam[3] habuit ex patre, cum homine nomine Chozna monasterio dedit. Terram, quam Apa comes adquisivit gratia regis, Finto mortuo filio Finti, rex dedit Martino comiti; quesitor Zah comes. Illam dedit monasterio. Terram, quam emit a Symeone filio Nicholai comitis ultra Drauum C. pensis et II-bus dextraris, dedit monasterio. Terram, quam habuit gratia Stephani regis in Zagrabiensi parrochia, videlicet Semcza,[4] quesitor Georgius comes filius Saul, pristaudus Weng filius Radoan;[5] illam[6] Neteg, quam fecit fodi pretio DCC. pensis in Zacan,[7] cum II-bus piscatoribus et cum terra unius aratri, scilicet terram Scroe, dedit monasterio. Justa Muram quam piscinam emit ab uxore Supg Martinus C. pensis, dedit monasterio.[8] In Chitar II-as vineas, unam Zoen, alteram sancti Petri, cum vinitoribus dedit monasterio. In Beszdrad V. vineas cum vinitoribus; in Treipin I. vineam cum vinitore; aliam quam dedit Zcabiszlaus; I. in Racolen, I. quam dedit Sarlat. Dedit monasterio CC. equos et CC. boves, porcos CC., oves MD. Hec omnia cum pastoribus. Dedit duos cifos argenteos. Preterea dedit uxori sue homines, quos tali libertate donavit, si

[1] P. *Galavi.*
[2] P.-nél *super quam* helyett: *soror quarum.*
[3] P-nél innét egész *Apa comes*-ig hiányzik.
[4] P. *Semeza.*
[5] P. *Rodoan.*
[6] Cod. így; kétségtelenül másolási hiba pl. e helyett: *piscinam.*
[7] P. *Zaccam.*
[8] P.-nél *Iusta Muram*-tól *monasterio*-ig hiányzik.

domina nuberet vel moreretur, cuicumque nobilium vellent, libere servirent: Sarlet, Finto cum propinquis suis, Cuchetz[1] cum propinquis suis, Brangna,[2] Hainis. Maiori filie sue dedit II. predia. Unum Gradissa, ibi IIII. aratra, XII. mansiones, III. vineas cum vinitoribus; unam quam emit ab uxore Sup,[3] alteram quam emit a Domk, tertiam iuxta curiam; XII. domos, qui secant fenum et alia operantur in curia.

2.

(1141—1161.) Magdolna, Márton comes özvegye, javairól intézkedvén, a Szt-Péterről nevezett csatári apátságot ingó és ingatlan javakkal gazdagítja.

Cod. Admontensis A. fol. 54ª (copia saec. XII.)

Pez-Hueber, Cod. dipl. VI. (1729.) 358—359. — Fejér, Cod. dipl. II. 92—94. — Róka, Vita Vesprim. praesulum, 54—55. (fragm.) — Fuxhoffer-Czinár, Monast. I. 238. (fragm.).

(N)otum sit omnibus tam futuris quam presentibus, quatinus ego Magdalina, Martini comitis uxor, pro anime mee dominique mei Martini remedio, proque omnium meorum[4] salute propinquorum sancti Petri monasterio, quod in Kathariensi[5] construximus predio, predium Mura, quod dominus meus Martinus pro dotalibus vestibus mihi concesserat, ordinavimus cum duobus aratris et novem mansionibus, quarum nomina hec sunt: Hartuigic cum filiis suis absque uxore, que libera est, Guinuar, Stoissa, Munca,[6] Decemer absque uxore, Velen, Laurentius, Fela, Bioszelau, et unum uhugi[7] Tomas, et unum fabrum Uicti.[8] In eodem predio dedi novem silvestres[9] equos cum pastore Nezdigi[10] et XX. porcos cum pastoribus Agus,

[1] E név elé P. beszúrja: ***Brathei.***

[2] P. ***Bragna.***

[3] P. ***supra.***

[4] Cod. hibásan: ***pro quo omnium meorumque*** stb.

[5] Cod. így, hihetőleg e helyett: ***Chatariensi.***

[6] P. ***Atunca.***

[7] Az ***uhugi*** szó értelmére nézve v. ö. egy II. Béla-kori oklevélből e részt: homines libertos, quos wlgo ***vhvg*** vocant. Wenzel, I. 55.

[8] P. ***Vioti.***

[9] Cod. ***silvestros.***

[10] P. ***Hezdigi.***

Maradec et X. vasa apum. In predio Ferteu[1] dedi CLX. oves cum pastoribus. Insuper aliud predium dedi in Sagan, quod emi XXX. pensis de filio Petus centurionis, cum uno aratro et tribus mansionibus, quarum nomina hec sunt: Suoiboc, Scigina,[2] Walcan. Preterea duos concessi campanarios: Beke, Simiean, et duos cubicularios: Paulus et Eudi,[3] et unum testorem, unum cocum Aianduc, et III.[4] puellas,[5] et unum puerum, texores tapecium, quarum nomina hec sunt: Deuica, Nehcta, Kirocna, Buzcu. In Bogota V. vineas cum V. vinitoribus, quorum duo servi sunt sine uxoribus, tres vero debitores. In Rocolian I. vineam cum vinitore, aliam in Colos cum vinitore. Insuper duas cortinas de pallio dedi monasterio, unum velamen altaris de exameto, tres casulas aurifrisiatas, quarum due gemmis ornate sunt; II. aureas armillas ad calicem componendum, LXX. bisancios Romaniticos, unam marcam argenti et dimidiam, et argenteum cyfum,[6] IIII. lineas cortinas, III. tapecia, XX. cubitos de subtili tela. Hos preterea servientes proprie libertati donavi: Moglou,[7] Dauid, Soludi, Bereiei,[8] Kanaz[9] et Boggu, cum uxoribus et filiis et filiabus, tali donatione, ut ubicumque servire voluerint, libere serviant. Puellas vero: Hemeci, cui pro servitio puellam dedi Cusudi, Magudi,[10] cui et aliam puellam concessi Cepa, Mahal, Hugdi, Aianduc, Macuna uxorem Alus. Altomanno filio meo dedi II. puellas: Priacham[11] et Annam, alteram dono, alteram pro Hemechi. Maiori filie mee III. puellas dedi: Feina, Finta, Vrancia, grisias pelles, binas inaures electrinas, duo aurea monilia. Minori filie IIII. puellas: Maina, Menda, Serelmes, Gunre,[12] I. textorem Gunuata, armelinas pelles, electrinas inaures, duo aurea monilia, VII. equos, octavum palefridum cum sambuca et freno et lectica

[1] P. *Ferde.*
[2] P. *Sudiboc, Seigina.*
[3] P. *et* hiányz. *Pudi.*
[4] P. IV.
[5] P.-nél a következő rész *in Bogota*-ig hiányzik.
[6] P. *argentum cusum.*
[7] P. *Moglon.*
[8] P. *Bernei.*
[9] P. *Kana.*
[10] P. *Atagudi.*
[11] P *Psiacham.*
[12] P. *Gunte.*

et una cortina de sindone. Uxsori filii mei Altomoni I. monile aureum et armelinas pelles. Hanc autem dispositionem, quam de meis propriis, non de rebus alienis, non pro me tantum, verum etiam pro supra memoratis supradicte sancti Petri ecclesie ordinavi, si quis violenter avertere conatus fuerit, in communi tremendoque iudicio ante dominum coram sanctis omnibus rationem pertimescat, anathema redditurus.

A B C D E F G[1]

III.

Az elmondottakkal kimerítettük az admonti híres biblia magyar vonatkozásait. Bibliografus, diplomatikus egyaránt becses anyagra lel bennök. Az elzálogosítás ténye pedig érdekes kultúrtörténeti kép. De még abban az esetben is, ha a bibliában semmi oklevél-szöveg, semmi bejegyzés sem találkoznék, maga azon körülmény, hogy egy XI. századi remek kéziratról, melynek régi birtokosa magyar egyház volt, ki tudjuk mutatni, hogy az — bár messze földön — ma is megvan, ritka véletlen. Alig hiszszük, hogy hasonló szépségű kézirat egykori birtokosául valaha sikerülne XII. századi magyar apátságot kimutatnunk.

Gutkeled-bibliának neveztük ez emléket, mert meggyőződésünk szerint e név őt teljes joggal megilleti.

A XIII. századra nézve több adatunk van, hogy a csatári apátság a Gutkeled-nemzetségnek volt monostora: fölötte a kegyúri jogot e nemzetség tagjai gyakorolták. E nemzetségnek volt sarja *Vid* mester, ki ép e jogánál fogva érezte magát hivatottnak az apátság bibliáját elzálogosítania. Gutkeled-nemből való az az István bán, a hatalmas Pektári Joachim testvére, ki 1284-ben a csatári Szt-Péter egyháznak, «*cuius patronatu fungimur*,» egy birtokát különös védelmébe veszi.[2]

Ha a XIII. század folyamán e nemzetség tagjai a monostor

[1] Elvágott betük; P.-nél hiányzanak.

[2] Fejér, Cod. dipl. V. 3., 261. István bánnak a Gutkeled-nemből való származására nézve lásd a Wertnernél, Magyar Nemzetségek I. 247. közölt regestákat és a leszármazási táblát a 278. laphoz.

patronusai: nemcsak valószínűnek, de kétségtelennek látszik, hogy azt a Gutkeledek egy sarja alapította a nemzetség monostoráúl.

Az alapító-levél nem említi Márton comes nemzetségét; a mint általában a XI—XII. század oklevelei — igen csekély kivétellel — még nem tartják szükségesnek feljegyezni, egyes szereplők mily generatióból vették eredetöket. De a XII. század derekát a következőnek első felétől nem nagy idő választja el, és semmi nyom sem mutat arra, hogy épen a Gutkeled nemzetség birtokviszonyai e korai időben nagyobb változáson mentek volna keresztül; teljes okunk, sőt igazolt jogunk van föltételezni tehát, hogy az alapító Márton és az oklevélben megnevezett vérrokonai ugyanabból a nemzetségből vették eredetöket, melynek tagjai alig egy-két emberöltő után oklevelileg kimutathatólag kegyúri jogokat gyakoroltak a csatári apátság fölött.

Tán nem merész a feltevés, ha azt hiszszük, hogy a remek bibliát éppen alapítójának, Márton comesnek köszönheti az apátság. Egyházi szerekről, ruhákról, könyvekről alapító levele nem szól, pedig egyház-alapítást e nélkül nem képzelhetünk. Az alapítással együtt járt a felszerelés. Akár nem teljes a reánk jutott oklevélszöveg, akár fölöslegesnek tartotta az alapító az isteni szolgálattól elmaradhatatlan szereket, ingóságokat külön felsorolni: egy bizonyos, hogy ily értékes kézirathoz csak gazdag főúr adományából juthatott az egyház. Ha ezt más adja, nem az alapító, az a gondos barát, a ki Szili János özvegyének csekély ajándékát följegyzi, a bibliában ez értékes adományt sem hallgatja el.

Mielőtt a biblia a csatári apátságé lett: miért ne lehetett volna az oly előkelő nemzetség birtokában, mint a Gutkeledek? Nem lehetett az családi kincs, melyet a Péter király korában, tehát a XI. század negyvenes éveiben, sváb földről hozzánk beköltözött Guth és Kelad testvérek, a nemzetség megalapítói, magukkal hoztak? A biblia kora nem mond ellent e feltevésnek. A nemzetség tagjai megőrizték mindaddig, míg egy század folyamán meggyökeresedtek honunkban annyira, hogy a még felettébb el nem ágazott törzs egy sarja családi monostor alapítására gondolhatott. A családi kincset ekkor áttették legillőbb helyére, a nemzetség ősi birtokán alapított csatári apátságba.[1] Jogosítottnak érezte volna-e

[1] Hogy a zalamegyei Csatár a Gutkeled nemzetség *ősi* birtoka volt bizonyítja Zsigmond király 1411. évi adománylevele is, melylyel az e

magát Vid mester — az apát beleegyezésével — e bibliának elzálogosítására, ha azt az egyház nem egyik ősének ajándékából bírná? — Az admonti könyvtár e remek darabjának az volt a sorsa, hogy a csatári apátság ugyanazon nemzetség egy tagja révén veszítse el, a melynek alapítását és e kincsét is köszönheté.

A Gutkeled-nemzetség neve és emléke annyiszor és oly különböző formában füződik e bibliához, hogy e nevet teljes joggal viselheti. A Gebhard-féle admonti hagyomány a Gutkeled-nemzetség monostorának régibb jogai mellett immár tarthatatlan.

A BÉCSI EGYETEM KÖZÉPKORI MAGYAR ANYAKÖNYVE.

Dr. Schrauf Károlytól.

(Két melléklettel.)

A IV. Rudolf osztrák herczeg által 1365-ben alapított bécsi egyetem statutumai a négy egyetemi nemzet között a magyar nemzetnek külön helyet jelöltek ki.

A *Natio Hungarica*, mely a magyarokon kívül az egyetem lengyel, cseh, morva és görög nemzetiségű hallgatóit is magába foglalta, az egyetem alapításától kezdve igen sok tagot számlált, kiknek neveit külön anyakönyvbe igtatta be. Első anyakönyve azonban idők folyamán elveszett s a legrégibb anyakönyv, a «Nova matricula» 1453-tól kezdődik.

A magyar művelődéstörténet egyik érdekes fejezetének, az egyetemi iskolázásnak e becses kútforrása eredeti példányban ma-

nemzetségből eredő Buthkay, Ráskay és Márky családok férfitagjait Zemplén, Szatmár, Ung, Szabolcs és Zala megyékben birt ősi javaikban megerősíti. A zalai ősi birtokok: *Csatár*, Ötvösfalva, Bothfalva és Apáti. V. ö. Turul, 1893. 147. l. Wertner i. h. 270—277. l. a nemzetség zalai birtokairól semmit sem tud.

radt reánk a Natio Hungarica levéltárában. Tartalmát behatóan ismertette Fraknói Vilmos a «Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen» című akadémiai értekezésében, s e sorok írója egész terjedelmében szándékozik közzétenni a «Magyarországi tanulók külföldön» című vállalatban, mely a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában lát napvilágot.

A jelen közlemény e kézirat bibliografiai ismertetésének van szánva, s nem érdektelen adalékkal reméli gyarapíthatni a hazai művelődéstörténeti kútfők sorozatát.

A «Liber Nationis Hungaricae I.» című ívrétű, 41×29 cm. nagyságú kézirat préselt fehér disznóbőrrel bevont erős fatáblákba van kötve. A kötés nem eredeti, a XVI. század végéről, vagy a XVII. század elejéről származik; két igen egyszerű, minden díszítést nélkülöző vaskapocscsal van ellátva. Anyaga erős papiros, mely közé néhány hártyalevél van, középkori szokás szerint páronként beékelve. A papiros a 155. levélig egyszerű körbe zárt, stilizált mérleget ábrázoló vízjegygyel van ellátva. A 156—168. lapok különböző minőségűek és később lettek a kézirathoz hozzákötve. A kötet elején a levelek alsó szélei erősen meg vannak rongálva, több helyen be vannak szakítva, helyenkint javítást tüntetnek fel. E javításokra maga az eredeti papiros lett felhasználva, melyet a könyvkötő egyszerűen az üres levelekből metszett ki, mint azt a kifoldozott sarkok rubrikáinál észlelhető rendetlenség mutatja.

A kötet 148 papir-, 9 hártya-levélből áll, az összes levelek száma tehát 157. A kimetszett levelek látható nyomai és a legrégibb lapszámozás azonban arra vallanak, hogy a levelek száma eredetileg nagyobb volt, s 12 levél hiányát tényleg ki lehet mutatni.

A legrégibb lapszámozás magától a rubricatortól származik, ki a legelső hártya-levél mellőzésével az első papir-levéltől a 60-ikig intenzív vörös számokkal jelölte meg a lapokat. E számozásból hiányoznak a 2—4., 11—13. és 24. levelek, s a könyvkötő elnézése folytán, a ki a kéziratot bizonyára nagyon rossz állapotban kapta kezéhez, a többi lapok is rendetlenül lettek bekötve. Mai helytelen sorrendjük a következő: 1, 5—10, 14—16, 21—23, 17—20, 36, 37, 26—35, 25, 38—60. Itt végződik az első számozás; a második, XV-ik századbeli kéztől megkezdett és későbbi kezek által folytatott lapszámozás a 61. lapnál kezdődik és az egész köteten

végig megy, de több helyen áldozatul esett a könyvkötő által eszközölt metszésnek. Itt is hiányzik több levél: a 85., 86. és a 94—96.; némelyik a bekötésnél rossz helyre került, mint az a mai sorrendből (60., 66., 67., 61—65., 68—84., 87—93., 97—178.) látható. A legutolsó, vörös czeruzával végrehajtott lapszámozás láthatólag a mult századból származik s az volt rendeltetése, hogy a régi számozások hézagait kipótolja; de ez a szöveg helyes egymásutánja szempontjából semmi jelentőséggel nem bír s így fölösleges vele tovább foglalkoznunk.

A szöveg a régi számozás szerint 1[a] l. *[O]rdo et registrum contentorum in matricula presenti* feliratú tartalomjegyzékkel kezdődik, de már a túlsó oldalon megszakad, mert a 2—4. levelek hiányoznak. E tartalomjegyzék vonalrendszere vörös tintával van meghúzva, s egy 30×20·5 cm. nagyságú, kettős vonallal keretezett hosszas négyszöget képez, jobbról egy hasábbal a lapszám bejegyzésére.

A Natio Hungarica 1414-iki statutumai az 5[a]—13[b] leveleket foglalják el. Irásuk öreg, szögletes gót minuscula; a rubrica mint az előbbinél; a fejezetek vörös alapon zöld, vagy megfordítva zöld alapon vörös initialisokkal kezdődnek, miknek semmi művészi becsük nincs. Annál inkább felhivja magára figyelmünket a kezdősor («Anno ab incarnatione domini...») pompás nagy *A* kezdőbetüje. Ez rózsaszínnel van a mintázatlan arany alapra festve; függőleges és keresztvonalait stilizált levéldísz ékíti. A betü belsejében az a jelenet látható, midőn Szent-László király, a Natio Hungarica védőszentje, a hölgy-rabló kun vitézt párbajban megöli, mialatt a megszabadított leány elrablója ballábát hosszúnyelű csatabárddal levágja. A jelenet sárga és vörös virágokkal átszőtt pázsiton folyik le, s a háttérben egy város fehér tornyai és falai válnak ki az égbolt sötétkék színéből. Az aranyalap négy szegletébe a Natio Hungaricahoz tartozó magyar, cseh, lengyel és morva nemzetek országos czímerei vannak elhelyezve. Az initiale keretének jobb felső és alsó csúcsából két kék- és két zöldszínű csúcsíves modorban stilizált levéldísz indul ki. A tempera színekkel festett kezdőbetű egész kivitele meglehetős finom és elég jó állapotban maradt reánk.

A 15[b]—18. lapokat a natio procuratoraira vonatkozó statutumok foglalják el. E szakasz nagy *C* kezdőbetüje («Cum quilibet procurator...») ugyanattól a kéztől származik, mely az előbbit fes-

tette, de nagyobb művészettel készült és jobban megtartotta üdeségét. Nagysága 10·3×8·1 cm.; színezése majdnem szürke a szürkén, kékes árnyalattal, arany alapon, mely finom, halvány aranyvonalakkal van díszítve. Ugyanily aranyvonalkák ékítik a kék hátteret, melyben egy idős és egy ifjú király egymással szemközt álló alakjai láthatók. Mindkettőnek koronás fejét fénykör övezi, kezeikben az ország almáját és a jogart tartják. Az idősebb hosszú zöld alsó köntös felett barna béléstű vörös palástot visel; az ifjúnak ruházata zöld palást fehér béléssel, vörös alsóruha és harisnya. Az öreg király felett a lengyel, az ifjabbik felett a cseh országos czímerek láthatók; de azért aligha tévedünk, ha Szent-István királyt és fiát, Szent-Imre herczeget ismerjük fel bennök. A betü keskeny kék vonal által van bekerítve, melyből balról két gém felső teste emelkedik ki, kiindulási pontját képezve a lapszéli díszítésnek, mely kék, vörös és zöld színekben váltakozó modern levélékítményből, természetes színű rózsából és szarkaláb-virágból van összeállítva.

A 18[b] — 19., 20[b], 21—23[b] lapok üresek.

A 25—93[b] lapokat anyakönyvi bejegyzések foglalják el, a különböző akadémikus fokozatok szerint csoportosítva. Ezek kéthasábosan vannak írva; egy-egy hasáb mérete 29×12 cm. A procuratorok s az állásuk szerint csoportosított scholarisok rubricái e sorrendben következnek:

25—27. l. Procuratores nationis hungarice ab anno MCCCCLIII. *Első név*: (M)Agister Johannes Messingslor de Lewtschaw LIII.

27[b]—31. l. Principes, prelati maiores et barones scolares.

31[b]—32. l. Prelati minores scolares.

32[b]—33[b]. l. Doctores nobiles meriti supra baronatum. Ceteri doctores theologie, iuris vel medicine cum licentiatis eorundem.

34 l. (P)rincipes, prelati maiores ac minores et barones, artium magistri.

34[b]—40. l. Magistri artium cuiuscumque status siue condictionis infra baronatum et prelatus (*így*) minores.

40[b]—43. l. Baccalarii sacre theologie, iuris siue medicine, nobilium supremi aut medii status secularis siue spiritualis.

43[b]—49. l. Scolares nobilium statum tenentes infra barones.

49[b]—50. l. Principes, prelati maiores ac minores et barones, baccalarii artium.

50 b—56. l. Baccalarii arcium nobilium statum infra barones tenentes.

56 b—61. l. Waccalarii artium simplices siue sub nobilium statibus non comprehensi.

61 b—93 b l. Scolares cuiuscumque facultatis sub nobilium statibus non comprehensi.

A 94—96 b lapok hiányoznak.

97—132. l. Acta procuratorum ab anno etc. LIII. (1453.)

Az anyakönyv e része az egyes procuratorok feljegyzéseit tartalmazza. Vonalrendszere ennélfogva már nincs kéthasábosan berendezve, hanem egy 30×19·5 cm. méretű, kettős vörös vonallal keresztezett hosszas négyszöget képez. Az utolsó feljegyzés a 133. levelen az 1603. évből származik.

133—168. l. Sequitur papirus cuiuscunque partis seu ordinis premissi defectus suppletione. Ez utolsó lapok eredetileg az esetleges toldalékoknak voltak szánva, de nem rubrikálva, s hosszú ideig használatlanul maradtak, míg az 1513-ban választott procurator, Magister Ambrosius Sulzer, saját megválasztását nem jegyezte föl e helyre. Mások követték példáját, úgy hogy a tulajdonképeni betoldások helyett olyan bejegyzések kerültek ide, melyek részben a megelőző csoportba tartoznak, részint folytatják azt az 1629-ik évig. Csupán a 141. l. tesz kivételt, mely az anyakönyv mintájára, de halványabb vörös tintával, rubrikálva van és a baccalarii artium névsorát tartalmazza az 1519—21., 1526., 1546., 1549. és 1550. évekből.

A könyvet, mely főbb tartalma után *Matricula Nationis Hungaricae* czímet visel, 1453-ban, Lőcsei Messingloer János mester procuratorsága alatt kezdték vezetni, midőn a régebbi, többé — fájdalom — nem létező anyakönyvben nem volt több hely a további beiktatások számára.

A 93. l. rendkívül érdekes tudósítást tartalmaz a Matricula Nova keletkezéséről és kiállítása költségeiről: Anno a nativitate domini nostri Ihesu Christi millesimo quadringentesimo quinquagesimo tertio, ego magister Johannes Messingloer de Lewtschaw, procurator estiualis, percepi, prout in antiqua matricula latius continetur, quatuordecim florenos auri Hungaricales. Item quinque solidos denariorum monete nigre. Item ladulam continentem pan-

num funeralem. Item hystoriam regis sancti Ladislai cum duabus clauibus. Item unam clauem ad almariam candelarum apud predicatores, continentem 24 candelas minores et 4 magnas nationis eiusdem. Item habui de intitulalibus (*igy*) omnibus et singulis magistrorum, baccalariorum et scolarium decem solidos et quatuor den. Item habui pro candelarum exustione in funeralibus seu exequiis domini doctoris Polczmacher, prepositi condam Brůnnensis, quinque solidos denariorum. Item de candelis similiter pro exequiis comodatis condam Steffano Ostfy, arcium baccalario, nepoti episcopi Strigoniensis, tres solidos denariorum. Item ex parte candelarum ad idem comodatis duobus condam suppositis vigintiquatuor denarios missis per magistrum Michaelem de Sancto Nicolao.

Exposita: *Misi fieri hanc matriculam nouam juxta plurimarum congregationum conclusiones et mandata, pro qua exposui primo pro papiro* $^1/_2$ *libr. 6 den. Item pro pergameno* $^1/_2$ *tal. Item illuminatori decem sol. Item pro scriptura, lineatura, registratione et laboribus 1 flor. Vngaricalem. Item illigatori pro laboribus et singulis attinentiis* . . . (az összeg nincs kitéve).

Az anyakönyv ez időtől folyton a magyar egyetemi nemzet használatában állott. Minden újonnan választott procurator átvette azt hivataloskodásának kezdetén, megőrizte, s procuratorsága végén a Natio Hungarica többi vagyonával együtt átadta utódjának. Ez egész 1629-ig tartott így, a mikor a «Matricula nova» betölt s félretétetett, hogy helyet adjon egy új anyakönyvnek.'

PILCZ GÁSPÁR ÉS ELLENFELEI.[1]

(Adalék a hazai kryptokálvinizmus hitvitázó irodalmához.)

RÁTH GYÖRGYTŐL.

I.

A XVI. század hitvitáinak sajátságos epizódját képezi a tollharcz, mely a Szepesség s a felsőmagyarországi öt sz. kir. város senioratusának ágostai evangelikus egyházaiban Melanchton speciális követői, a Philippisták, illetve kryptokálvinisták s az uralkodó orthodox Luther-párt közt keletkezett.

A kryptokálvinisták egyik vezérférfia volt Pilcz Gáspár lutheránus lelkész.

A szenvedélyes agitácziót, melyet e nevezetes férfiú a meggyőződése szerint helyes hitelvek mellett szerény állása daczára sikeresen kifejtett, egyházi felsősége oly fontosnak és veszélyesnek tartotta, hogy ellene hivatalos minőségben teljesen szokatlanul, a sajtó fegyveréhez nyúlt.

A seniorátus megbízása folytán írt terjedelmes polemikus munka Bártfán jelent meg, Gutgesel Dávid betüivel és pedig az előszavak keltéből következtetve, az 1586-ik évben. Főczíme: *Examen thesium et regularum Zwinglianarum de coena domini vulgatarum, per Casparem Pilczium.*[2] Szerzőkül Wagner Márton bártfai lelkipásztor, Fábri Tamás ottani iskolaigazgató, s ennek segéde Sculteti Szeverin nevezik meg magukat.

[1] V. ö. a szerzőnek az Irodalomtörténeti Közlemények II. évfolyamában megjelent ily czímű értekezésével: «A felsőmagyarországi kryptokálvinisták hitvitázó irodalmáról».

[2] Régi Magyar Könyvtár, II. k., 191. sz.

Az 1586. évi márczius 14-én kelt előszavukban bevezetésképen rövid visszapillantás történik a felsőmagyarországi öt sz. kir. város és a szomszédos mezővárosok és falvak vallási viszonyaira, melyek mintegy 50 év óta az ágostai hitvallást követik, a tanítók és hallgatók nem csekély hasznára. Egyházaik — mint előadják — az evangéliom tiszta tanát most is megőrzik és a szentségek kiszolgáltatásánál Krisztus rendeletét alkalmazzák. Ezen üdvös egyetértés megzavarására felzúdítá ugyan az ördög incselkedése a sacramentáriusokat s egyéb secták tagjait, kiknek fellépése annál nagyobb veszélylyel vala összekötve, mivel egyideig a megtisztított tan elfogadását színlelték. De színeskedésük csakhamar napfényre jött, s törekvésük meghiúsult a bölcs előljárók, éber lelkipásztorok és hű iskolaigazgatók, jelesül a boldog emlékezetű Stöckel Lénárt, a hazai iskolák és egyházak körül nagy érdemeket szerzett férfiú ellenzése következtében.

De azontúl sem nyugodott az az ádáz szellem, mely Zwingli hitelveit sugalmazta, s gyakorta teremtett más merénylőket, kik Krisztus testének az úrvacsorában nem léte, a kovásztalan kenyér, az úrvacsorának ülve vétele, eme szentségnek a betegek részére ki nem szolgáltatása s egyéb ilynemű tételek tekintetében veszélyes küzdelmeket idéztek elő. Számtalan irkafirkáik részben megczáfoltattak, részben pedig még a válaszolásra sem találtattak érdemeseknek.

Újabban Pilcz, a három kir. város között fekvő Nagy-Sáros mezőváros lelkipásztora, lépett fel csalárdabb módon s nagyobb merészséggel Carolostadius rossz ügye mellett. Véleményét eleinte leginkább a nyilvánosságot nélkülöző gyülekezetekben árulgatta. Különösen míg Felső-Magyarország főkapitánya, Rueber János, az ország határainak a törökök s az igaz vallásnak az áriánusok és sacramentáriusok elleni hős megvédője élt, Pilcz, ki ennek költségén hallgatta a wittenbergi akadémiát s avattatott fel Briegben pappá, tévtanát nem merte nyilvánosan bevallani. Sőt egy conventben nagy felindulással jelenté ki, hogy sohasem vonta kétségbe Krisztus testének és vérének az úrvacsorában jelenlételét s szájjal vételét. Alig hunyta be azonban pártfogója szemét (1584. márczius 12-én), nyiltan terjeszté eretnek nézeteit, ezek tárgyában német nyelvű instructiót intézvén a laikusokhoz, s azután latin egyveleget írván. Ezenfelül kárhoztató birálatokat készítget idegen köny-

vekről s oly prédikációkról, melyeket nem is hallott. Majd esperesének intései ellenére Krakkóban német tiltakozást nyomat. Midőn e miatt újból megintik: zsinatra hivatkozik. Ezt az esperes kérelmére a városok magistratusa össze is hívja. Most Pilcz vonakodik az egyházi és világi férfiakból álló gyülekezetben résztvenni, és ettől való felmentése végett elhalt pártfogója özvegyéhez fordul. Csak miután ez a lépése is sikertelenül marad: jelenik meg az ülésben.

Itt kérdik tőle: miért zavarja az egyházak nyugalmát hitvallásukkal meg nem férő hitelv hirdetésével? O megtagad minden feleletet addig, míg az összes jelenlevők Melanchton Corpus doctrinaejét alá nem irják. Erre figyelmeztetik, hogy a fenforgó nehéz viszonyok között s a városok tisztújításának küszöbén a gyűlést kizárólag csak az ő ismételt sürgetésére rendelték el, nem pedig hitvallásuk aláirása végett. Adja tehát okát az általa indított káros és botrányos mozgalomnak. Ennek következtében állításai helyességét a Corpus doctrinae-ből való idézésekkel igyekszik igazolni; a mivel szemben a zsinat tagjai fejtegetéseinek helytelenségét magából ama könyv tartalmából mutatják ki. Ekkép, mint szemére vetik, hivatása ellen vét, a mikor saját véleményét be akarja csempészni Krisztus szavaiba és a könyvek legjobbikába.

Végre, mivel a legkülönbözőbb búvólyukakban keres menedéket, többen a jelenlevők sorából felolvassák Luther kisebb német katekismusát és a lipcsei s wittenbergi akadémiák válasziratát, a melyben ki van fejtve, hogy az ágostai hitvallás 10-ik czikke a zürichiek és genfiek iratai alapján nem értelmezhető, a mennyiben Kálvin tana a hitvallás szerzőjétől oly távol esik, mint az ég a földtől.[1] Ezután a többiek és a világi zsinat-tagok helybenhagyták a felolvasottakat, egyszersmind pedig felhívták a lelkipásztorokat és prédikátorokat, hogy Luther tanától valamint egyéb tételekben, úgy az úrvacsorára nézve se térjenek el. Maguk ahhoz állhatatosan ragaszkodván, megerősítik az akadémiák válaszának részükről és a papság részéről 1564-ben történt aláirását.

[1] Ez ama terjedelmes válasz, melyet 1563-ban az említett két akadémia Perényi Gábor kérdésére az úrvacsorára nézve adott. Kiadta egész terjedelmében Sculteti Szeverin «Hypomnema» czímű munkájában, mely könyvészileg a R. M. Könyvtár II. k. 292. sz. a. van ismertetve.

A vitatkozások befejeztével, miután a Pilczhez, a kölcsönös egyetértés elérése végett, ismételten intézett intések sikertelenek maradtak, a zsinat négyheti gondolkozási időt engedett neki, a mely alatt elhatározza magát arra: vajjon a felvetett kérdésekre nézve a gyűlés véleményét vagy Kálvin tanát akarja-e követni? Az első esetben őt egyházuk tagjának fogják tekinteni, különben saját magistratusától függend, megtartsa-e vagy elbocsássa?

Eme határidőn belül Pilcz egy német nyelvű gyalázó iratot tesz közzé, melyben a congregatio tagjait igazságtalan eljárással vádolja, minélfogva nem ismeri el a hozott határozatot magára nézve kötelezőnek. Ezenfelül később az espereshez 79 tételt terjeszt be, melyeket kész bárki ellen megvédeni. A zsinatot gyalázó irat megczáfolását maga a senior eszközlé s czáfolatát elküldé az egyes városokhoz. Az istenkáromlással és hibákkal telt Theses-eket pedig közlendőknek vélte a többi lelkipásztorokkal, és kikérte különösen a bártfaiaknak azok iránti nézetét. Igy határozta el magát a három szerző a jelen munka szerkesztésére, s az ebben foglalt vizsgálathoz való jogukat erőltetett érveléssel törekednek kimutatni. Ajánlják azt Sárosmegye lelkészeinek, alispánjának s egész közönségének, valamint az öt szabad királyi városok biráinak és tanácsnokainak, mert meggyőződtek az igaz valláshoz való ragaszkodásukról. A szövegbe ellenfelük «Theses» és «Regulae» czímű tételeinek mindegyikét szószerint vették át a sajátkezű eredetiből, hogy azok iránt bárki magának önállóan is véleményt alkothasson.

Bels Benedek esperes az Eperjesről 1586. márczius 16-án kelt külön bevezetésben szintén élesen kel ki Pilcz ellen, kit az ördög csatlósának, nagyravágyó, fenhéjázó, és arczátlan embernek bélyegez. Ez nem átalja meghamisítani a keresztény Corpus doctrinae-t s a szentatyák mondatait, sőt az Üdvözítő és Szt-Pál szavait is. Alkot új hitszabályokat s mégis őket rágalmazza tévtanok védésével; elnevezi Capernautáknak, szineskedőknek, pápistáknak és egyátalán minden módon gyalázza. Készít számos irka-firkát, ú. m.: «*Institutiones ad laicos, Farraginem, Protestationes, Circumstantias, Propositiones 79.*» Midőn pedig az utóbbiakat megczáfolják, kiad Regulákat, melyek számára gyarlóságuk daczára feltétlen hitelt igényel. Mélyen sajnálják azt a szomorú botrányt, melyet az egyház egyik tagja az egyházak, iskolák és közrend zavarásával előidéz. Az ily támadásokkal szemben nehány év óta

gyakorolt hallgatást most már abba kellett hagyniok, mivel ama keblükből kikerült kigyó Carolostadius mérgét akadálytalanul hinti, sőt oly mérvű legyőzésükkel dicsekszik, minél fogva közülök többé senki mukkanni sem merészelne. Ha ily körülmények között a ragadozó farkasra rá nem kiáltanának: mikép igazolhatnák magukat az utolsó ítéletkor? mit felelhetnének az őket vádló egyháznak, az elbukottakat sirató angyaloknak? Mit a tanítóknak, és elődeiknek, kik helyett a szentlélek őket, habár méltatlanokat, az iskolák és egyházak kormányzásával megbízta? Mit a betegeknek és tétovázóknak, ha ezek az orvosi segély hiányában nyomorultan elvesztek?

Mindez okokból, érett megfontolás után s közös egyetértéssel nyilvánosan kárhoztatják és elvetik Pilcz Propositio-it s Regulá-it, melyek egyenesen az úrvacsora lényegét támadják meg. A jelen munkát ellenben szerzőik iránti hálájának kijelentése mellett helybenhagyják.

A könyv két részre van osztva. Az első tárgya: Pilcz Propositio-inak megvizsgálása Előzetesen kifejtik a vizsgálók, hogy az úrvacsora lényegéről háromféle felfogás létezik; az egyiket a pápisták, a másikat a sacramentariusok, a harmadikat ők, a protestansok osztják. Pilcz, mint irataiból nyilvánvalóan kitűnik, a második véleményt fogadja el. Bámulni lehet tehát a miatt emelt panaszán, hogy őt s társait gyalázó és lealacsonyító szándékkal kálvinistáknak és sacramentariusoknak nevezik. Ezután a szerzők vizsgálatuk eredményét akként közlik, hogy előbb szószerint idézik a 79 tétel szövegét, és folytatólag «Examen» felirással terjesztik elő czáfoló érvelésüket.

A második rész az elsővel egy nyomdászati testet képez, de eme külön czímmel bír: «*Examen regularum Pilczianarum, quibus depravat doctrinam de coena domini, sub falso praetextu scripturae sacrae et patrum.*» Az ahhoz csatolt külön előszó szerint a három szerző az előző részben foglalt dolgozatukat Bels esperes és a többi lelkészek bírálata alá bocsátván, egyidejűleg véleményüket a fölött is kérték ki: vajjon azt kinyomassák-e, vagy csupán az ifjúságnak az iskolában mondják tollba? Egyébként remélték, hogy sikerülni fog a thesisek szerzőjét, ha vizsgáló iratuk kezébe kerül, az igazsághoz visszatéríthetni. Ily várakozásuk és reményük közben jöttek napvilágra Pilcznek *Examenjük* ellen

kiadott *Reguláí*, melyekben sem nekik nem felel, sem saját thesiseit nem védi, hanem mintegy törvényhozókép, a hitnek feltétlenül elfogadandó szabályait állítja fel. Ezeket tehát szintén nem hagyhatják czáfolatlanul, kivált miután a lefolyt években tapasztalatuk szerint az orthodoxok s a békeszeretők hallgatása csak növelte a sacramentariusok megátalkodását és fenhéjázását.

Hogy Pilcz utóbbi vitairatát hasonlókép csupán kéziratban köröztette, már abból következtethető, mert az általa felállított IX. regulát és bezáró érvelését a vizsgálók, úgy mint előbb, most is szószerinti szövegben bocsátják Examenjük elé.

A munkához egy toldalék van csatolva ily czímmel: *Methodus doctrinae de coena domini instituto per collationem opinionis sacramentariae et nostrae sententiae.* A szerzők itt a vizsgálást illetőleg hivatkozva arra, hogy immár Carolostadiusnak az urvacsoráról való tévtanát megczáfolták, most a kérdéses hittételt akként kívánják megismertetni, a mint eredetileg megállapíttatott, az evangelistáktól és Szt-Páltól különböző időkben ismételten megerősíttetett s az ágostai hitvallásban, valamint Luther és hívei irataiban elő van adva. Fejtegetéseiket, a Pilcz sorrendét követve, kérdés és felelet alakjában mutatják be.

A könyvben megtaláljuk Wagner Jakabnak és Sculteti Szeverinnek az olvasóhoz intézett hexameterjeit, magának Pilcznek egy versét Belshez, valamint Scultetinek arra irt költői válaszát. A munka kinyomtatását egyébként Bártfa városa tanácsa annyiban mozdítá elő, hogy lelkipásztoruk Wagner Márton kérelmére Gutgesel Dávid nyomdásznak e végből adósságából 5 frtot elengedett.[1]

Alig készült el az Examen I. része, Thoraconymus (Kabát) Mátyás iskolamester Sárospatakról annyi tudós férfiaktól szorongatott elvtársának tollával segítségére siet, s az 1586-ik év elején elküldi az examinatorokhoz «*Strenae*» czímmel ellátott czáfoló művét, a mely a Grynaeustól a következő évben Bázelben kiadott gyűjtemény alkatrészét képezi.[2] Maga Thoraconymus előszavában úgy

[1] Ábel Jenő, A bártfai Sz.-Egyed-templom könyvtárának története. 119. l.

[2] E gyűjteményes munka főczíme: De controversiis religionis hoc seculo motis, adversaria quaedam scripta . . . A Petro Berexasio Varadiensis Ecclesiae in Ungaria Ministro et a *Matthia Thoraconymo* Patacinensis Gymnasii Rectore. (8. r. 23 sztl + 23 sztt levél.)

adja a dolgot elő, hogy mihelyt a sok képtelenségről értesült, melyeket a kitünő, tudós s ájtatos férfiúra ráfogtak: kötelességének tartá mellette síkra szállani az ugyanazon zászló alatt küzdő bátor katonák módjára, kik bajtársaikat az ellenség támadása ellen villogó fegyvereikkel megvédeni iparkodnak. Érveit rövid syllogismusokba foglalja. Mások vaskos köteteket irnak, neki a velős rövidség tetszik. Dicsőségesebb a nagyszámú ellenséget kisebb csapattal megszalasztani. Azután a dialectica fegyverével gyakorta jobban lehet hatni, mint az ékesszólás virágaival; s bár sokan vannak, kik ez utóbbiakban gyönyörködnek, mégis nagyobb azok száma, kik az alapos rövidséget kedvelik. Az examinatorokhoz küldött munkát Thököly Sebestyén mint pártfogója neve alatt bocsátja közre, azért, mert jól tudja, hogy előtte nemcsak a fenforgó vita minden pontja ismeretes, hanem ő, ki a szentirás olvasásával folyton foglalkozik, a keresztény vallás főczikkeiben is tökéletesen jártas. Reméli, munkáját szivesen fogja venni, és felhasználhatja azok ellenében, kik vele és másokkal ily kérdésekben többször vitatkozván, mint az examinatorok, a legszörnyűbb képtelenségeket gyermekes álokoskodásokkal bizonyitgatják. Az első strenában Thoraconymus három alaptételre vonja össze az ellenfelek érveléseit s ezeket további 16 strenában rövid, részben vagylagosan is előadott syllogismusok alkalmazásával tárgyalja. Az epilogusban felszólítja a vizsgálókat a megtérésre és hamis tanaik visszavonására, hogy majd ha az Isten fia az utolsó ítélet napján láthatólag meg fog jelenni a felhőkön ülve, megállhassanak előtte. Akkor valóban — de félhető, saját vesztükkel — meg fognak győződni a felől, mikép Krisztus testi jelenlétét hiába keresik a fák leveleiben, a pápisták kelyheiben, az úrvacsora kenyerének minden morzsájában és az emberek szájában s testében. Mert az üdvözítő mennybemenetelének ideje óta az egeken felül mindnyájunk felett dicsőségesen uralkodik.

A szerző művéhez még egy hosszú görög verset csatolt, ama balvélemény ellen, mintha a Krisztus teste mindenütt jelen volna.

Az «Examen»-nek nyomtatásban megjelenése után Pilcz csak három év mulva szólalt fel ellene újból, de most már nyomtatásban: *Assertio regularum breviter et simpliciter coenae dominicae sententiam complectentium, adversus Examinem eorun-*

dem című munkával, melynek nyomtatási helye és éve azonban nincs megjelölve.

Midőn meghallá — kezdi a keresztény olvasóhoz szóló előszavát, — a bártfai examinatorok kérkedését, hogy őt örökös hallgatásra bírták: szükségesnek tartá az úrvacsora iránti vitát tárgyazó iratának kivonatát jóakaróival közölni. Lássák ebből az examinatorok, hogy az igazságot sem a haláltosztó fegyverek, sem a börtön, melybe a sárosi előljáróság helyette híveit elzárta, sem pedig gyalázatos elűzetése meg nem törheti. Az Isten kegyelme folytán száműzetéséből visszatérvén, a szenvedett veszteségnek nem remélt kárpótlását jó lelkiismerettef élvezi. Ez alatt közelebb Markusfalván lelkipásztorrá lett választását érti, a mint hogy a munka címlapján is magát most már *pastor Ecclesiae Marci-villanae in Scepusio* nevezi.

A vita érdemére nézve Pilcz pontonként kívánja kimutatni, hogy ellenfelei az ő tételeit sajátlag elfogadják és mégis azokból, magukkal és az igazsággal ellentétbe jőve, erőszakosan sérelmes következéseket vonnak. Értekezését egy jambusokban irt 11 lapnyi költemény követi, melynek tárgya: *Lamentabilis animae regeneratae quaerela adversus perniciosam opinionem illorum, qui negant eam in coena domini vero, reali et substantiali corpore et sanguine Christi pasci.*

Egy további év telt el, míg az időközben elhalálozott Wagner Márton helyett ennek testvére és káplánja Wagner Jakab bártfai német prédikátor, Faberrel és az azóta az eperjesi iskola igazgatójává választott Scultetivel együtt, az elhaltnak végrendeleti utasításánál fogva a főleg hátrahagyott jegyzetei alapján készült és szintén Bártfán nyomtatott: *Apologia examinis ecclesiae et scholae Bartphensis, et jam etiam scholae Epperiensis, opposita Assertioni regularum Calviniarum Casparis Pilcii* című viszonválaszukat közzétették.[1] Mint nyomdásza az olvasóhoz intézett s a címlevél hátlapján olvasható bevezetésben előadja, az esperes közvetlenül elhunyta előtt felkérte őt az Apologiának lehető leggyorsabb kinyomására. Tudva, hogy a dolog az Istennek legkedvesebb s minden érett gondolkozású véleményével összehangzó: a végrendeleti intézkedésnek megfelel. Éljetek boldogul,

[1] Régi M. Könyvtár, II. k. 208. sz.

— fejezi be szavait — s hirdessétek Krisztusnak a szentirásból nyilvánuló dicsőségét az ifjúság előtt és védjétek meg erélyesen a vakbuzgóság ellen. Kövessétek a szentlélek sugallatát, a melytől az ellenfelek már elszakadtak.

A kiadók, illetve szerzők a dolgozatot 1590-ik évi deczember hó 7-kén kelt külön előszóval Szepesmegye akkori alispánjának, gradeczi Horváth, másként Stansith Gergelynek s az ágostai hitvallást híven követő összes egyházaknak ajánlják, felemlítvén, hogy Pilcz *Assertio*-ja a megelőző évben jelent meg. Ezzel szemben mindenek előtt hangsúlyozzák a megtisztított egyházak híveinek régi panaszát a sacramentariusok azon álnok kérkedése miatt, mintha az ágostai hitvallás a vitás czikkekre nézve a helvét, nem pedig a szász egyházak nézeteit tartalmazná. Ennek az állításnak alaptalanságát fejtegetve, a ráfogásnak nyilvánvaló okát az ágostai hitvallás általános tekintélyében s abban találják, mert csakis ennek követőit biztosítják V. Károly, Ferdinánd és II. Miksa rendeletei vallásuk szabad gyakorlásában, míg a sacramentariusok, az anabaptisták és arianusokkal egyetemben, az illető békeegyezményből kizárvák. Szintúgy hasonló okokból nálunk is igyekeztek a titkos kálvinisták, a kiknek sorába egyideig az utóbb nyilvánosan illyé vált Pilcz is tartozott, a felsőmagyarországi öt szab. kir. városnak Stöckel Lénárd által szerkesztett, 1548-ban Ferdinánd királynak bemutatott, és az ágostaiból merített hitvallását zvingliánus szellemben elferdíteni. Sőt azok ily felfogás mellett nem átallották hozzájárulásuk színlelésével a hitvallást több ízben aláírásukkal is ellátni. Emez erőszakolás ellen a városok egyházai ismételten felszólaltak, s a sacramentariusok sectájától megvetéssel elfordulván, némely, az utóbbi években becsempészett kálviniánust templomaik s iskoláikból elűztek. Az ily nézetűeket továbbá számos alkalmakkor nyilvánosan kárhoztatták, ellenben gyakran, és jelesül a boldog emlékű Bels Benedek esperes elnöklete alatt 1584-ben tartott vegyes zsinatban Luthernek tanát átalában, különösen pedig az úrvacsoráról szóló utolsó kijelentését egy akarattal kötelezőnek ismerték el. Ebben az értelemben volt tartva a négy év előtt Pilcz Thesisei, és Regulái fölött kiadott Examen, ez értelemben irják most az Apologiát. Ezt két részre osztják: Az elsőben foglalkoznak a Pilcz munkájában elszórt tömeges hazugságokkal, melyek ellenében

mindenek előtt felállítják eme syllogismust: Semminemű hazug iratnak sem lehet hitelt adni, bármennyire rejtőzzenek is fonákságai az állított igazság külszíne alá. Már pedig ellenfelüknek az Examen ellen intézett irata tömve van részint nyilvánvaló, részint az igazság festékével bekent hazugságokkal. Annak tehát ekként nem lehet hitelt adni. Folytatólag kérik az olvasót, ne ütközzék-e meg azon, ha ellenfelüknek hamis állításait hazugoknak nevezik. Hisz maga Krisztus is ilykép jelzi az Isten igéje ellen küzdő eretnekek tanait, mondván: Az ördög atyja a hazugságoknak, kiváltképen azoknak, melyeket az eretnekek útján a mennyei tudomány ellen elhint. Egyébként az Assertióból nem az összes, háromszázat meghaladó, hanem csak 35 hazugságot szemeltek ki taglalás végett. Majd visszatérve a syllogismusokra, a syllogismus minor bebizonyítására felhozzák, hogy az Examenre részint olyakat fog, melyek abban nem foglalvák, részint azt, a mi benne van, elferdíti. Már vitairatának címlapja is gyanúra ad okot. Mert komoly hittudóshoz nem illő, hogy kiadványán a nyomtatás helyét és a nyomdász nevét eltitkolja. Ezt a császári törvények és a fejedelmi rendeletek is tiltják, nehogy eretnek vagy lázító iratok büntetlenül láthassanak napvilágot. A czáfolat második részében az Examinatorok kimutatni kívánják, hogy az ellenük következetlenség és rágalmazás miatt emelt vád minden alapot nélkülöz.

Az olvasóhoz intézett zárszó szerint az Apologia sajátlag Wagner Márton műve, ki felemésztve az egyház gondjai által, melyeket a sacramentáriusok arczátlansága az istenkáromló iratok és beszédek terjesztésében még növelt, 1590-ik évi november hó 26-án reggeli 9 órakor, háznépe s tisztességes férfiak és matronák jelenlétében, csendesen kimult.

Jelen polemiában az utolsó szó Pilczé volt, ki most egy közelebbről meg nem jelölt nyomdából már néhány hónap után kiadta 1591. január hó utolsó napján befejezett ily czímű végiratát: *Brevis ac perspicua responsio ad maledicam et futilem Apologiam Martini Wagneri testamentariam, Bartphae editam.* Itt a Markusfalváról 1591. február hó 10-ről kelt s az öt szepesi sz. kir. város biráihoz és tanácsnokaihoz intézett előbeszédben visszapillantást vet a polemia előzményeire. Kiemeli, hogy a boldogemlékű Frölich Tamás kassai lelkipásztornak és a többi egyesült egyházak espe-

resének elnöklete alatt Kassán, 1574. január 18-án tartott zsinaton[1] a világi és egyházi tagok a régi hitvallás megerősítése mellett, a Flaccianusoknak Németországban elhatalmasodott őrjöngései ellenében egyetértőleg nyolcz hittételt állapítottak meg, a végből, hogy a különben is siralmas állapotban levő hazai egyházak vallási újításokkal újabb zavaroknak ne legyenek kitéve. A jelenvolt egyházi férfiak egyszersmind ünnepélyesen kijelentették, hogy a Melanchton-féle Corpus doctrinae tartalmától, valamint Luthernek és tanitványainak a wittenbergi és lipcsei hittanároknak irataitól semmiféle tételre nézve sem fognak eltérni. Jól emlékszik arra — folytatja — hogy Faber Tamás bártfai iskolaigazgatót ekkor súlyos szemrehányásokkal támadták meg azért, mert iskolájában Krisztus személyére nézve a Corpus doctrinae-től eltérő dolgokat tanított. Ez ennélfogva megigérte, hogy az illető irásokat a tanítványoktól beszedi s tűzbedobatja, nehogy szerzősége mellett ezekben az egyházakban új s botrányos hitelvek csempésztessenek be. Ama tételeket ő maga, (Pilcz) ki épen Kassáról iskolai ügyben Wittenbergbe volt utazandó, vitte el az esperes és az alesperesek megbizásából a szabad kir. városok régi hitvallásával együtt az akadémiai tanárokhoz; ezzel tanusítani kivánván, hogy a városi egyházak velük vallásilag mindenekben egyetértenek, és a Flaccianusok s Brentianusok véleményének nem szándékoznak tért engedni. A hazai lelkészeknek az orthodox vallás megvédésében ilykép nyilvánuló állhatatosságát és a veszélyektől megóvására irányzott őrködésüket a wittenbergi hittanárok teljes elismerésük nyilvánításával vették tudomásul. A mint azonban a szász Formula concordiae napvilágot látott és Melanchton Corpus doctrinae-ját kiszorította, e végzetteljes csapástól hazánk sem maradt ment. Mento és Kratzer[2] látván, hogy Pilcz és társai nem igen fogják a Formula concordiae behozatalát megengedni, a Corpus doctrinae tanait sacramentarius hibákkal kezdték vádolni, s mindazokat, a kik védik, elítélni. Midőn ezt saját városi egyházában nyilvánosan és magántéren tennék, ő e támadással szemben rövid iratban összefoglalta védveit s azt Bels Benedek esperesnek adta át. Ez az

[1] Kassa város egyik jegyzőkönyvében e zsinat megkezdése napjául január 19-ike van jelezve.

[2] Gogreff Mento kassai plebános és Kratzer Gáspár elsőbben kézsmárki német prédikátor.

iratot megerősítette és Mentót, valamint Kratzert egyházaik ellenségeinek nevezte, a mit saját kezeirásával képes bebizonyítani. Szintén tanúkkal igazolhatja, hogy az esperes csak az ő személyes veszélyeztetésének kikerülése végett tartotta fenn alkalmasabb időre a rágalmazók és békezavarók elleni közös fellépésüket. Ezenfelül oktatta őt, mily módon gátolja a Formula concordiae rátukmálását, a mennyiben ezt előljárósága czélba venné. Vajha — kiált fel — ez a szegény öreg megmaradt volna eme józan elhatározásában, a melytől utóbb el hagyta magát téríttetni. Ebben az esetben bizonyára egyházaikban nem támadt volna annyi zavar és czivódás. Most a Corpus doctrinae-ről a puszta czímén kívül már mi említés sem történik. Azok túlnyomó része, kikre a tanítói tiszt az öt-városi kerület egyházaiban s iskoláiban bízva van, Brentius, Keminicus és Andreae Jakabnak a Corpus doctrinae-ban kárhoztatott hibáit meghonosítják és szentesítik. Nyilvánosan ajánlják a Formula concordiae-t, jóllehet eme szörnyszülöttnek létrejöttét már számosan szégyenlik, sőt olyanok is, kik Németországban aláírták, panaszkodnak Andreae által történt félrevezetésükről. Maguk a pápa hívei is bizonyítgatják, hogy a Formula concordiae a Krisztusról, mint igaz istenről és igaz emberről szóló tant meghamisítja s az elítélt régi eretnekségeket az orcusból visszavezeti. Ama Concordiának ilyetén eredményét a szerző a következő tetrastichonnal akarja kifejezni:

Si stipulam rapidae studeas conjungere flammae,
Vastantis pugnae nascitur inde fragor.
Sic miscere volens vero concordia falsum,
Discordia vastat templa, scholasque, fide.

Ily pusztítást (vastitatem) — mint folytatólag kiemeli — idéznek elő egyházunkban számos lelkészek, a többször említett Formula helyeslésével s ajánlásával. Itt széljegyzetben példakép hivatkozik Sauter mesternek a megjelenési hely kitüntetése nélkül, de bártfai betűkkel nyomtatott prédikációjára, valamint egyik sajátkezű levelére, melyben kijelenti, hogy Andreae-t, a sokféle eretnekség meghonosítóját, tanítójakép tiszteli. Végezetül a városi atyákat meleg szavakkal kéri: hallgassák meg türelemmel, a mit mondandó lesz és ne ítéljék el meghallgatása nélkül, hisz őt hozzájok ép oly kötelékek csatolják, mint ellenfeleit.

Érdemleges czáfolatának alapjául négy főtételt vesz föl, s első sorban ki kívánja mutatni, hogy ellenfelei nem tekinthetők az ágostai hitvallás őszinte követőinek. A 4-ik fejezetben pontonkint tárgyalja a terhére rótt 23 tévelygést; egy hozzátett toldalékban pedig 10, majd 33 érvet fejteget ama nézete mellett, hogy miként értelmezendők a Krisztusnak tulajdonított szavak a kenyérnek, illetve testének az úrvacsorában való vétele tárgyában.

Pilcznek úgy ez utóbbi, mint «*Assertio*» című és a nyomtatási hely megnevezését szintén nélkülöző vitairata a R. M. Könyvtár II. k. 192. és 214. száma alatt, eltérőleg Klein s egyéb biographusaitól, kik azokat mint Baselben megjelenteket idézik, bártfai nyomtatványnak, jelesül pedig az *Assertio* 1586-ban megjelentnek állíttatik. Ez az évszám nyilván téves, s az Apologia előszavában foglalt adat alapján 1589-re igazítandó ki, annál is inkább, mert Pilcz 1586-ban még nem markusfalvi, hanem sárosi pap volt. De a nyomtatási helyre nézve is kételyeim vannak ama megállapítások ellen. Mert sem az Assertio előszavában használt durva, szokatlan nagyságú, sem a *Responsio* előszavában alkalmazott új, apró és sajátságosan éles cursiv betüket a kezeimbe került számos bártfai nyomtatványban fel nem találom. Egyébként is az ez időbeli bártfai nyomdász, Gutgesell Dávid, az általa nyomtatott *Examen* elé bocsátott, s fentebb idézett bevezetésben oly határozott vallásos érzelmeket fejez ki, melyek kizárják azt a föltevést, mintha azokkal teljes ellentétben levő hitágazati fejtegetések terjesztésére vállalkozhatnék.

Ehhez hozzájárul, hogy Bártfa város közönsége II. Rudolf császárnak 1579. február 8-án kelt ama parancsával szemben, melylyel a kiváltsággal nem biró nyomdák beszüntetését rendelte el, kezességet vállalt Gutgesell, mint olyan mester mellett, ki mindaddig semminemű sacramentarius vagy más haeretikus, illetve a katholika hittel vagy hitvallásukkal ellenkező iratot ki nem nyomatott, jövőre pedig, éber felügyeletüknél fogva, még ha akarna, sem nyomathatna.[1]

Nézetem szerint az Assertio Zerbstben (Servestae) Fábri Bonaventura örököseinél nyomattatott. Ezt abból következtetem, mert az itt használt jellemző cursiv betük láthatók Lám Sebes-

[1] Ábel, i. m. 119–121. l.

tyénnek eme nyomdából 1598-ban kikerült «Declaratio» című munkájában is. Az iránt azonban, hogy az egész más jellegű betüket feltüntető «Responsio»-t hol nyomtatták, nem mernék határozott véleményt koczkáztatni.

II.

Feltünő, hogy Pilcz a kétszínűség vádjával Bels Benedek ellen csak ennek halála után lép fel. Ezzel még abban a német nyelvű tiltakozásban sem él, melyre az Examen előszavában, mint krakkói nyomtatványra történik hivatkozás. Eme munkának valódi czíme: «*Ein nothwendige Protestation wider Herren Benedictum Belsium Pfarsherren und Seniorn zu Eperjes*»,[1] s azt a szerző pártfogójának, Rueber főkapitánynak özvegyéhez, szül. Friedenshaimb Judithoz intézi. Bevezetésében pedig más irányban panaszkodik, s az előzményeket következőleg adja elő. Rueberné bizonyos könyvecskét adott neki át elolvasás és véleményének közlése végett. Ő birálatát rövid szavakkal irásba foglalva nyújtotta be, kérvén, hogy a mennyiben az hibásnak találtatnék, ismét irásban válaszolhasson. Néhány nap mulva Sámuel mester hevesen kelt ki azok ellen, kik az úrvacsorára nézve a jók és rosszak részéről a szájjal való vételt megtagadják, és egyúttal a keresztény hittel meg nem férő tételeket állított fel. Erre Pilcz, ki ama rövid birálatában a szájjal való testi részesülés tanát elveté, kérdést akart intézni a nevezetthez, szokatlanul gyalázó módon történt felszólalása és új hittételei miatt, a melyeket egy papirkára «*Futiles et profanae formulae*» czímmel följegyzett volt. Az esperes ekkor nem engedte meg Sámuel mesternek tanulmányaiban való megzavarását, hanem a városból távozótól az említett czédulát átvévén, azt ennek csak utóbb adta át. Ez azután Pilcz ellen szitkozódásokkal telt scartétát irt, melyben őt csábítónak és csalónak bélyegzi, s azt előtte, midőn ismét a városba érkezett, felolvasta. Az ilykép méltatlanul megsértett lelkész hivatkozva az ottani egyházakban az esperes oldalán nagy nehézségek között teljesített szolgálataira és a vitás kérdés iránt nyilvános zsina-

[1] E nyolczadrétű munka, mely a Széchenyi-katalogus II. Supplementumában fordul elő, 19 számozatlan levélből áll. Egy példánya megvan saját könyvtáramban is.

tokban tett világos nyilatkozataira, felhivta támadóját: mellőzze iratában a gyalázó szavakat, s ő akkor majd tartalmát fontolóra fogja venni. A mi azonban nemcsak hogy meg nem történt, sőt a sértő iratot szerzője tovább is terjesztgette. Ezért Pilcz kényszerítve volt irásban felelni. De válaszát az esperes rosszalván, őt maga is tévtanokkal és hitvallásuktól való elszakadással vádolta; nemkülönben érte, mint kárhoztatottért, nyilvános imádkozást rendelt. Mindez szerinte törvénytelenül, helytelenül és szabálytalanul eszközöltetett, kivált miután a netáni tévedése iránt rendes úton való kihallgatását ismételten sikertelenül szorgalmazta. Minélfogva szükségesnek tartá a köztük támadt viszálkodást a nyilvánosság elé hozni és helytelenített nézeteit ez úton az Isten igéjéből és hitvallásukból kimagyarázni. Nem ismer pedig más hitvallást, mint a melyet a Corpus doctrinae tartalmaz. Ezt írta ő egyedül alá, s valamint hitünk, úgy hitvallásunk is csak egy lehet. Az értekezést hat fejezetre osztja s azokban az úrvacsora kérdését ugyanoly irányban tárgyalja, mint előzőleg ismertetett vitairataiban.

Pilcz mostani ellenfele az a württembergi születésű eperjesi lelkész, Sauter Sámuel mester, kinek a bártfaiak elleni végiratában a Formula concordiae és szerzője dicsőítését szemére veti. Az itt bizonyítékul idézett prédikácziója nyilván az, melyet 1590-ben székhelyén a Krisztus és Nikodemus közötti beszélgetés fölött német nyelven tartott és utóbb a nyomdahely kijelölése nélkül közzétett. A könyvecske tehát a szóban levő széljegyzetnek megfelelően állapíttatott meg a R. M. Könyvtár II. k. 207. száma alatt, nyomdászati kiállítása nyomán, Gutgesell Dávid bártfai nyomdája termékeül. Terjedelme azonban nem mint emitt tévesen kitétetik, 21, hanem a két utolsó üres levelet beszámítva, 24 számozatlan levelet tesz ki. A Formula concordiae-ről Sauter az e kiadáshoz csatolt és Eperjesen 1590. június 18-án kelt előszavában tesz említést. Innen kitünik, hogy őt Tübingenből, hol tanulmányait végezte, hívta be Rueber főkapitány 1582-ben az országba a prédikátori tisztre. Szülei ugyan már elhaltak, de még terjedt rokonsága maradt hazájában. Ezeknek s tübingeni tanárainak, kikkel időközben igen keveset érintkezhetett, kivánt a nyomtatványnyal örömet szerezni. Tanusítani akarja továbbá azzal előttünk tántoríthatlan ragaszkodását a birodalom rendei által V. Károlynak 1530-ban bemutatott ágostai hitvalláshoz és az azt megújító *Concordia* könyvhöz. Más-

felől czélja elnémítani a zwinglianusokat és kálvinistákat, kiket az ördög az ország több helyeibe becsempészett. Ezek őket, a tiszta tan hirdetőit, szakadatlanul gyalázzák és Flaccianusoknak nevezik azért, mert ellenük s hibáik ellen a szószéken fellépnek. Jelen prédikáczióban egyaránt czáfolja úgy a keresztelés fontosságát kisebbítő s az isten-ember fenségét megsemisítő tévtanokat, mint a Flaccianusok hibáit. Ajánlja pedig azt Rossel Claudius Tokajon székelő császári ezredesnek és a fővezéri tiszt az időbeli vezetőjének (Rö. Kay. May. Obristen auff Dogkey, Auch dieser zeit des Generallfeld-Obristen Ambts verveser) valamint nejének, szül. Eck Juditnak, kiknek másfél évig prédikátoruk volt s tapasztalt jótéteményükért hálával tartozik.

Eme nyomtatvány fenmaradt egyetlen példányát, melyet a tulajdonos sárospataki könyvtár szivességéből használtam, a rajta olvasható följegyzés szerint maga a szerző ajándékozta Heschius Dávid eperjesi segédtanítónak.[1]

Sauter a következő 1591-ik év január 31-én Margit, előbb Zöbner István, utóbb Falni Lukács özvegye fölött tartott halotti prédikácziját is külön kinyomatta Bártfán s a Zöbner Tóbiás, Fein Lukács, Gerstner Dávid és Wirth Mihályhoz intézett előszóba önálló értekezést foglalt az örök életről.[2]

Néhány év elteltével Pilcz Gáspár ismét új hitvitába keveredett. Irt vala egy levelet Bertolti Lajoshoz, néhai Thurzó Elek gyermekei gyámjához, melyben sérelmül felhozza uradalmi lelkészeinek eltiltását attól, hogy vele társalogjanak s őt üdvözöljék; továbbá megtámadja a concordia-könyvet s fejtegeti az úrvacsorára vonatkozó ismert nézeteit. A választ Bertolti helyett tangermundi Gera Konrád mester, a Thurzó-féle birtokot képező Káposztafalva (Kabsdorf) protestáns lelkésze szerkeszté. Czíme: *Brevis refutatio Calvinianae epistolae missae a Casparo Pilcio.*

Tartalmából, melyből a czáfolt levélszöveget levontam, a szerzőnek nyilvánvaló elsimítási szándéka mellett is, a vallási türelmetlenségnek sajátságos jeleiről értesülünk. A Thurzó-féle uradalmak lelkészei a földesuraság részéről csakugyan azt az utasítást kapták,

[1] Franklnál. A hazai iskolázás történetében Heschius az eperjesi tanítók sorozatában nincs fölemlítve.

[2] L. R. M. Könyvtár II. k. 215. sz. Sauter életrajzi adataira l. Klein: «Nachrichten» I. 360—61. l.

hogy Pilczczel és hasonló sacramentáriusokkal, a szükség esetét kivéve, ne érintkezzenek és sem szellemi testvéries viszonyba ne lépjenek, sem, mint eddig a gyengébbek nem csekély veszélyeztetésével történt, vendégszeretetüket gyakrabban ígénybe ne vegyék. Ha pedig a világi ügyek megbeszélését épen nem kerülhetnék el, óvakodjanak tévtanaik helyeslésétől.

Egyébiránt a fenforgó válasznak Bertoltihoz intézett ajánlólevelében Gera maga nyiltan ismeri be, hogy ő s az igaz egyház papjai készek ugyan mindenkivel egyetértésben s békében élni, de csak Krisztus tana értelmében; következőleg a kölcsönös egyetértés ki van zárva oly személyek irányában, kik ama tantól eltérő hitelveket terjesztenek. Ezek közé sorozza Pilczet is és reá alkalmazza Krisztus mondását: Őrizkedjetek az álprófétáktól, a bárány öltönyébe burkolódzó ragadozó farkasoktól. Ennek az öltönynek minden alkatrészét pedig megtalálja a Bertótihoz írt s irójától mindenfelé terjesztett levélben, úgymint: az alázatosság és ártatlanság fitogtatását, valamint a méltatlanul szenvedett gyűlöletnek alaptalan panaszolását, az igaz tanítók rágalmazását új hitelvek koholásával, nyilvános hivatkozást a bensőleg gyűlölt symbolumok- és hitvallásokra, a dicsekvést az emberek üdvének és az egyház javának előmozdításával, holott a dicsekvők épen az ellenkezőt, isten tanának kiirtását czélozzák. Az ily irányban és modorban tartott s egyszersmind a Formula concordiae megvédésére is kiterjedő vitatkozások befejeztével, Gera különösen hangsúlyozza azt, hogy igenis Bertolti ösztönzi papjait az V. Károlynál 1530-ban bemutatott és Melanchton utolsó iratában is idézett ágostai hitvallás követésére, s annak Luther- s nem Kalvin-féle szellemben elfogadására. Szintén ez ajánlá nekik a Librum concordiae-t, mint a mely hitvallásukat helyesen értelmezi. Mindamellett ők is — 11 helység papjai — ha léteznek más hitvallások, melyek az ágostaival valóban megegyeznek, vagy ebből merítvék, azok híveitől korántsem fognak idegenkedni, hanem állandóan hajlandók a keresztény egyetértést velük fentartani.

A vita további folyamából nem tudok mást, mint a mi kitűnik Gera újabbi czáfoló iratának eme czíméből: *Brevis Responsio ad Hymnos Quosdam Casparis Pilcii Sacramentarii Marcivillani, et ad praefationem iisdem praefixam, quibus se â Calvinismo, contra scriptum M. Conradi Gera, quo Calvi-*

nianam ipsius Epistolam ad G. D. Ludovicum Bertolti datam refutavit, purgare et liberare conatur. E szerint, s a mikép Gera az itteni előszóban is mondja, Pilcz bizonyos régebben megírt Hymnusokat adván ki, a bevezetésben tőle szenvedett sérelmeket panaszolja és saját hitvallását igaznak s réginek állítja, míg amazét, mint újat és eretneket ,kárhoztatja. Vajjon a Hymnusok nyomtatásban megjelentek-e, a felől nincsen tudomásom.

Gerának kérdésben levő két munkája a R. M. Könyvtár II. k. 296. és 297. sz. alatt XVI. századbeli bártfai nyomtatványnak van jelezve, s egyszersmind, nyilván a ki nem tett megjelenési idő hozzávetőleges meghatározása végett, megjegyeztetik, hogy Thurzó Elek, ki gyermekeit Bertolti gyámságára bízta, 1598-ban halt el. Ugyanezt állítja Klein is, («Nachrichten» I. 91. l. jegyzet), és az elhaltról mint I. Ferdinánd országbirájáról és helytartójáról tesz említést. Ezek az adatok azonban tévesek, mert az utóbbi már 1543-ban mult ki. Az itt szóban levő Thurzó Elek alig lehet más, mint a szintén Elek keresztnevű szepesi főispán és kamarai elnök, a kinek nejétől, Zrinyi Borbálától, tizenöt évi házasságuk alatt 11 gyermeke született; ez a Wagnernél olvasható sírirat szerint (Analecta Scep. IV. 113. l.) 1594. márczius 5-én halálozott el. Mindazonáltal a két munka nyomtatási évét eléggé biztosan lehet a következő életrajzi adatok nyomán megállapítanunk.

Gera Konrád mester első igazgatója volt a Gradeczi Horváth Gergelytől Neérén alapított gymnasiumnak, hol már az 1588-ik év első felében ily minőségben találjuk. Néhány évvel utóbb ugyanott a lelkészi tiszt egyidejű viselésével is meg lett bízva.[1] Majd 1595. év május havában, kedvező feltételek felajánlása mellett, meghivást kapott a nagyhírű bártfai iskola vezetésére, s azt a város küldöttjei előtt azonnal el is vállalta. Mindazonáltal az iskolai év letelte s ama ház elkészülte előtt, melyet Horváth a Bártfáról

[1] A Gradeczi Horváth Gergely által nyitott, s jelenben báró Mednyánszky Ede neérei könyvtárában őrzött emlékkönyv (Stammbuch) szerint, Gergely elsőszülött fiának, Márknak 1588. május 6-án történt megkeresztelésekor Gera is — ki «scholae nostrae rector»-nak neveztetik, keresztatyaként szerepelt; utóbb pedig, 1591. szeptember 29-én, Anna nevű leányát már mint neérei lelkész keresztelte. Katalin leányának keresztelésénél 1594. augusztus 10-én is Gera szerepel mint neérei pap. Ekként javítandó ki tehát a Frankl művében felhozott adat, hogy Gera 1594-ben jött Strassburgból Neérébe.

helyébe jövő dalheimi Erhard Miklós mester számára építtetett, el nem hagyhatta. Ezenfelül nehézségei támadtak Skulteti Szeverin bártfai lelkipásztorral, ki zokon vette, hogy az alája helyezett tisztségbe az ő előleges beleegyezésének kieszközlése nélkül kivánt bejutni.[1] Gera Bártfán mintegy két évig maradt, s az 1597. április 22-én és 23-án Eperjesen tartott zsinat határozatait mint ottani rector írta alá. Ellenben az ugyanaz évi novemher 25-ére Lőcsére összehívott zsinatban többé részt nem vett[2] és így valószínűleg e közben ment át Káposztafalvára, a 24 szepesi város egyikébe lelkipásztornak,[3] a mint hogy eme esztendő végén már ismét Erhard Miklós jelentkezik bártfai rectorként. Ehhez képest, s tekintettel arra, hogy a két Gera-féle vitairaton nyomdászként jelölt Gutgesell Dávid 1599. augusztus hó 21-én mult ki,[4] eme nyomtatványoknak az 1598. év folyamában, vagy az 1599. év elején kellett megjelenniök.

III.

Pilcz Gáspárnak eddig ismertetett vitairatain s a R. M. Könyvtár II. k. 141. sz. alatt említett egylevelű alkalmi versén felül még a következő három nyomtatott munkája maradt fenn.

Irodalmi zsengéjének nevezi maga ama latin nyelven írt vallási költeményeit, melyek Bártfán, 1583-ban láttak napvilágot ily czímmel: «*Meditationes piae, vario metri Genere ex Evangeliis concinnatae; quibus etiam alia quaedam pia carmina sunt adiecta*». Az előszóban dicsőíti az imádság üdvös hatását. Ez volt támasza nehéz hivatásában és edzé lelkét a ránehezedő bajokkal szemben. Imádkozás közben gyarapítá az evangeliumoknak közön-

[1] Gerának Neéréről 1595. május 31., június 2-án és június 28-án Bártfa városához intézett levele, valamint Skulteti Szevérnek Bártfáról ugyanazon évi július 14-én kelt levele Gerához a Bártfa városi levéltárban.

[2] Libellus actuum synodalium et subscriptionum quam ecclesiasticorum, tam politicorum ablegatorum quinque civitatum. Nemzeti Múzeum kézirattára. Quart. Lat. 1169.

[3] Klein: «Nachrichten» 88—92. l., hol azonban Gera részben össze van tévesztve Graver Alberttel. Káposztafalváról Gera, mint Hornyánszky a «Beiträge» 282. lapján fölemlíti, 1600-ban Kis-Szebenbe ment át.

[4] A bártfai levéltárban őrzött halálozási anyakönyv szerint.

séges használatban levő leczkéiből ismereteit a hit főágazataiban, s alkalmazhatta azokat nagyobb sikerrel hallgatóival szemben. Ily alapokon létrejött elmefuttatásait főleg azért vélte közzéteendőknek, mert megczáfolni kivánta azt az egyház szolgái ellen terjesztett a rágalmat, mintha idejüket leginkább haszontalan dolgokra fordítanák. Költeményeiben különös figyelmet fordított az egyszerűségre és világosságra, s ezeknek elérése végett itt-ott eltért a versmérték szoros törvényétől is, a mely szabadságot egyébként gyakorlottabb szerzők is igénybe szoktak venni. Hosszadalmas testi betegségek következtében már-már megtört szellemének eme termékeit hálája jeléül ajánlja kegyes pártfogójának, Rueber János főkapitánynak. Hisz egyedül az ő rendkívüli bőkezűségének köszönheti azt, hogy két éven át magát az akadémiai tanulmányoknak szentelhette.

A könyvecskéhez még csatolva vannak Ambrosius Sebestyén eperjesi lelkésznek Epigrammái Pilcz «Szent elmélkedéseire», Charit Mátyás (a Nicovilla) nagysárosi rectornak «Elegidion»-ja az olvasóhoz és bizonyos M. T.-nek a sárosi iskolából intézett Epigrammái, ugyancsak a fenforgó költeményekre, melyek szerzőjét tanítójaként üdvözli.

A bártfaiak elleni utolsó vitairatával egyidejűleg, 1591-ben, nyomatta ki Pilcz Wittenbergben eme munkáját: «*Drei Predigten Gehalten zu Scharosch vor den Rubrischen im Jahre 1581. und hernachmals zu bessern unterricht der Einfeltigen in kurze Fragstück gebracht.*[1] Ezeket a prédikácziókat még 1581-ben, mint nagy-sárosi plébános tartván, utóbb tartalmukat kérdések és feleletekbe foglalá. Ily módon tárgyalja eme három hittételt: hogy a keresztre feszített Úr Jézus az üdvösségnek egyedüli alapja, — hogy az ehhez kizárólag vezető út az igaz vallás, — s hogy az evangéliumok és a szentségek segélyével annak az útnak megmutatására, és a szellemi vakok szemeinek felnyitására csupán a szent prédikátori tiszt van hivatva. Toldalékul még közöltetik Pilcznek szintén a Rueber-család előtt egy beteg kapitány áldozása alkalmából elmondott rövid intelme, s végül «*Commendatio Fidei*» felirattal néhány aphorisma. Például: A hit a

[1] A 95 számozott lapból álló 8-adrétű munka fel van említve a Széchenyi-katalogusban, Suppl. I. 448. l.

mennyei száj, a melylyel Krisztust az igazi istent és embert élvezzük és magunkhoz veszszük, testben és lélekben megelevenülünk. A hit a szellemi gyomor, a melylyel nem mi Krisztust, hanem ő bennünket megemészt és átváltoztat, hogy a harag szülötteiből Isten gyermekeivé váljunk.

Pilcz halála után Klesch Kristóf Dániel Wittenbergben 1671-ben kiadta Topscha (Dobsina) bányavárosának elpusztulásáról irt és kéziratilag fenmaradt munkáját.[1] A kéziratot a kiadónak atyja, a hires szepesolaszi-i plébános és senior Klesch Dániel kapta Fontanus János krompachi plébánostól, kinek birtokába az valószínűleg elődétől került. Ezért kiadója a nyomtatványt az utóbbi fiának, a Wittenbergbe költözött s ott tanácsnoki tisztet nyert Christophori Mátyásnak ajánlá.

Itt részletesen le van írva a szomszédos vidéket megszállva tartó törököknek 1584. október 14-én történt betörése a virágzó városkába, melyet a környező magas hegyek mindaddig megoltalmaztak. E mellett a lakosság, hogy magát a portyázó martalóczok rablásaitól megvédje, az ellenségnek évente magas adót fizetett. Midőn egy ízben azt nem voltak képesek kellő időben leróni s e végből halasztást eszközöltek ki, s a füleki várból egy török csapat be nem várva az engedett határidőt, járatlan utakon át rátört a védtelen városra, azt kifosztotta és felgyujtotta, a mi rosszat sem sejtő lakosokat pedig majdnem kivétel nélkül rabságba hurczolta. A szomorú esemény borzasztó részleteinek ismertetése után a szerző a szomszéd szepesiekhez fordul és figyelmezteti őket erre a tükörre, a melyből az isteni ítélet szigorúságát láthatják. Ebben az Isten a jövendő nyomorok példáját tünteti fel, hogy őket komoly bűnbánatra indítsa. A szekercze már a fa gyökeréhez van téve. Senki se mondja, hogy a Szepesség a legkellemetesebb kert, — hogy magas hegyei, bevehetetlen falai a nyugalmat és jólétet biztosítják. Ha Isten haragja felgyullad, a kellemes kertet elpusztítja a kegyetlen vadkan; a hegyek pedig elrejtik árnyékukkal a betörő ellenséget, hogy ezt észre ne vegyék korábban, mint a midőn már kegyetlenségét szenvedik. Majd felsorolva a törökök dúlását megelőzött rémletes jós- és csodajeleket, nyilvánvaló czélzással az

[1] A tíz számozatlan levélből álló negyedrétű nyomtatvány egy példánya megvan az Akadémia könyvtárában.

ellene folytatott üldözésekre, fejtegeti azt, hogy bármely természetellenes szörnyszülöttnél iszonyúbbak azok, kik magukat keresztényeknek s Isten nyája őreinek vallják, de Krisztus valódi és igaz hitét eretneknek merik bélyegezni. Az ily emberek szörnyeknek, s az egyház pestisének inkább, mint keresztényeknek nevezhetők. Ezek az üdvöt hozó világossággal szemben botrányos nézeteik sötétségét állítják fel. Dicsvágyuk, gőgjük, kétszinűségük, dölyfösségük s fényűzésük szolgáltat fegyvert a törökök kezébe, s mozdítja elő a keresztények vesztét. Minden áron ki kellene őket irtani az egyház szántóföldjéből, hogy ezután az isten segélyével a vérszomjas ellenség támadását meg lehessen hiúsítani, s hatalmát megtörni.

A szöveget követő jegyzetek (adversaria) szerint Fülek várának visszafoglalása következtében utóbb Dobsina is felszabadult a török járom alól, de csak rövid időre. Mert nem sokára rá Eger vára elesvén, a dobsinaiak kényszerítve valának ismét, most már az egri pasának, adót fizetni. Mindamellett földesuraik az irányukban teljesítendő terhes szolgálmányaikból mit sem engednek el, s e nyomorultak szomorú sorsukon elköltözéssel sem segíthetnek, ha csak török földre nem futnak. Különben sehol sem biztosak keresztény uraik üldözése elől, kik az eltávozókat rabszolgákként elfogdossák, békóba verik, török módon megbotoztatják, elzáratják stb. Ezután a zsarolás és elnyomás némely példájának megemlítése után feljajdul a szerző a nemesek ellen, kik bár szintén az ágostai hitvallást követik, saját lelkészeik ellen kiméletlenül lépnek fel, megfosztják őket az egyházi fegyelem jogától, s a legcsekélyebb okból elmozdítással fenyegetik. Ő maga is agg kora daczára bizonyára el fogna űzetni plébániájától, ha jelen munkája halála előtt napvilágra jönne.

Innen látjuk, hogy Pilcz Gáspár Dobsina pusztulását, jelesül pedig az azt kisérő jegyzeteket Egernek a törökök által 1596-ban történt bevétele után irta meg. A kéziratot ő, nehogy a fenforgott veszélyes időkben közzététele neki vagy utódainak ártalmára szolgáljon, testvérének Jánosnak, ki szintén lelkész volt, adta át megőrzés végett. Igy nyilatkozik az utóbbi az 1616-ban kelt zárszóban, mely a Klesch-féle kiadásban a jegyzeteket befejezi. Mint ugyanez egyúttal itt felemlíti, testvére Gáspár egy ideig a kálvinista szektához hajolván, Isten kegyelméből kárhozatos hibáit

Iglón 1593-ban az úrváltozás napján tartott egyetemes ülésben visszavonta. Az eme visszavonásról kiállított okmány formulája birtokában van. Felhozza továbbá, hogy Gáspár a Bocskay-féle zavarok idejében, 1605-ben, majdnem 80 éves korban halt meg, egy fiú és három leány hátrahagyásával. Ha — úgymond — a Bocskay-mozgalom lecsendesítése után él, még keményebb szívűnek találná a nemességet s még élesb tollal kárhoztatná ennek tagjait, kik lovászukat többre becsülik lelkük gondviselőjénél, az Isten szolgájánál.

A most leírt munkát Gotthard Mihály iglói lelkész 1795-ben Kassán német fordításban tette közzé a szerző életrajzával együtt. Jóllehet azonban a fordítást Klesch latin kiadása után eszközölte, ez az eredetitől a §-ok beosztására s tartalmilag is némikép eltér, jelesül Pilcz Gáspár kitörését ellenfelei ellen egészen mellőzi.

A Pilcz János által említett s latin nyelven kiállított visszavonási okmány egy példánya megvan a selmeczbányai városi könyvtárban. Tartalmát oly jellemzőnek és érdekesnek találom, hogy azt e helyen lehetőleg hű fordításban egész terjedelmében vélem közlendőnek. Szól pedig az irat következőleg:

«Ez a visszavonásom, melyet én, Pilcius Gáspár szóval, lélekben és irásban tettem, folyó 1593-ik évben urunk színváltozása napján, a mint itt kitűnik.

Én Pilcius Gáspár, a ki a többi szepesi vad és durva kálvinistáknak sorában a rettenetes és ördögi kálvinista tannak nem utolsó követője és szószólója voltam, bevallom, hogy az isten igéjét úgy thesisben, mint antithesisben az egyházban a rám bizott híveknek helytelenül hirdettem s a szentségeket nem a Jézus Krisztus, az Isten fia rendelése szerint szolgáltattam ki a hivőknek s kezeltem. Jaj, jaj, jaj tehát az én ajkamnak; jaj, jaj, jaj az én nyelvemnek; jaj, jaj, jaj az én szivemnek; jaj, jaj, jaj az én életemnek, mely nem megfelelő a jó katona kötelességének, hogy meg tudhassa tartani a hitet és a jó lelkismeretet. Ajkammal nem hirdettem az Isten dicséretét; vétkes nyelvemmel a kálvinista vallás istenkáromló hitelvét tanítottam és csalárdan tagadtam Krisztusnak az úrvacsorában és egyházában, valóban, testileg, lényegileg jelenlétét; az exorcismust elvetettem s a kegyes emlékű Luther iratait kárhoztattam; az igazhitűek iratait és tanuságait helytelenül és gonoszul az én véleményemhez alakítottam és más értelművé

csavartam; ellenben a gonosz sugalmazásából saját újításomat dicsőítettem s ez által sok együgyű ember szivét az üdv útjáról mintegy lánczon elvontam s eltérítettem. Továbbá az ál- s hamis testvérekkel és a ragadozó farkasokkal egyes összejövetelekben és gyülekezetekben eme tetszetős, üres s hamis kálvinista tant az igazak ellen védettem, mellette küzdöttem; templomomból más vakbuzgó papok rábeszélésére és véleménye szerint nehány oltárt s zászlókat, gyertyákkal és szent helyeken használt egyéb szertartási dolgokkal együtt kidobattam; Kálvin, Betzel s nem tudom még mely más gazok könyveinek tartalmát szorgalmas olvasás és tanulmányozás által elsajátítottam és nagyrabecsültem; azonfelül tanácsot kértem többi, ugyanazon tévelyben ingadozó testvéreimtől, mit kelljen cselekednem, mert tudom, hogy Krisztus az igazság napja, mely kiapasztja a romlottságok forrásait. Erre a következő névsorban említettek egyike azt felelte nekem: Te, tisztelendő testvér — úgymond — fontold meg újra s vedd tekintetbe esküdet, a melyet nekünk a körülfekvő 12 vagy 13 helységben, a szabad ég alatt irásban s szóval tettél, kérjük és követeljük tőled, el ne pártolj s ne légy hitehagyott és ubiquista. Én feleltem: Értsd meg testvér, én megesküdtem az én istenemnek, a megfeszített Krisztusnak, *a most és mindenütt, testileg valóban és lényegileg jelenlevőnek,* a kinek adatott minden hatalom égben és földön, a ki velem van és lesz a világ végezetéig és a kinek nevében, Jézus, meghajol minden térd stb. Te iglói lelkész,[1] te kézsmárki,[2] te bolsdorfi,[3] te rokusi,[4] te leibczizi,[5] te lőcsei mester,[6] te kézsmárki udvari hitszónok,[7] te váraljai,[8] te durandi, te izsákfalvi képmutató, te willersperi lelkész. E sor-

[1] Jantschy János. L. Klein: Nachrichten, I. 131. Hornyánszky: Beiträge, 147.

[2] Ambrosius (Lam) Sebestyén kézsmárki plébános.

[3] Batizfalu?

[4] Prätorius Péter. Klein, i. m. I. 291.

[5] Hortensius, máskép Gärtner Bálint. Klein, I. 130. Hornyánszky, 107.

[6] Az eperjesi 1593-iki zsinaton kálvinizmussal vádolt Mylius János mester.

[7] Fabritzius Tamás, Tököly Sebestyén udvari papja.

[8] Obsopaeius máskép Koch Cirják, a 24 város hitvallásának szerkesztője. Klein, I. 241.; Hornyánszky, 95. l.

rendben irattak össze és a világiakhoz küldettek ki a *béke és nyugalom háborítói.* Ezek helytelenül értik a mondást: Jézus nevében meghajol minden térd stb. Tehát én augusztus hó eme hatodik napján, a melyen Krisztus atyjától emberi természete szerint megdicsőíttetett, (ki az ember Krisztusnak adott hatalmat a bűnök megbocsátására, az ítéletre, a holtak feltámasztására, a kigyó fejének szétzúzására, megtisztításra, az éltetésre, megigazulásra, végre segítségül hivást, imádást, tiszteletet és az istenségnek egész teljességét, a bölcseség és tudás minden kincseit, örök hatalmat stb., melyek nem véges ajándékok, hanem magának az istennek legsajátabb tulajdonságai és sajátságai), szóval és irásban, az ágostai hitvalláshoz ragaszkodó minden egyházak előtt visszavonom ezen új tévelyt s a leghamisabb ördögies Kalvin-féle tant nem fogom többé védelmezni, sem tételben, sem ellentételben terjeszteni, hanem hogy a megfeszített Jézus Krisztust, a ki az egyházban és szent vacsorában testileg, mindkét természete szerint jelen van, Luther tanítása, józan ítélet és felfogás szerint isten segítségével hirdetendem és az evangeliumot és törvényt rettenthetetlenül, állhatatosan meg fogom tartani, újra és újra, szentül és jámborul esküszöm és igérem és attól sem jobbra, sem balra el nem térek, a rideg kálvinistákkal semmiképen nem társalkodom, sőt az ő őrültségeiket szóval és irásban, nyiltan és őszintén megczáfolom, Isten engem úgy segéljen. Óh kárhozatos tan, a mit te, leibiczi vallasz! Óh gyűlöletes tévedés, a mivel te, kézsmárki, büszkélkedel! Oh istenkáromló érvek, a miket te, iglói, Aristotelesből kiszedegettél! Oh nyomorult vigasztalás és káromlás, a mit te, bolsdorfi, nyújtasz; miért? mert semmi örömet nem adnak. Óh szomorú kiközösítése Krisztus testének és vérének az úrvacsorából, melyet te, rokusi, szolgáltatsz! Miért? Mert elárulod Krisztust, a te istenedet, s őt az ég egy bizonyos helyére helyezed! Oh megszomorodott képe a pataki egyháznak! miért? mivel Kabatheus[1] a szív örömét elvitte, a lélek vígságát eltemette és tanítványainak konkolyt hagyott hátra. Ezek széttépik és zúzzák az arany gyürűket, és a drágaköveket álnokul, erőszakkal magukhoz ragadják. Intelek tehát, a megfeszített Krisztusért, mindnyájatokat, kik jót akartok lelketeknek, gondoljatok az utolsó ítélet

[1] Thoraconymus Mátyás.

napjára, a melyről irja Ambrus: az a nap a harag napja, a szerencsétlenség és nyomorúság napja, nagy és igen keserves nap, a melyen eljövendő az úr Jézus és tűzzel felemészti az összes nemzeteket s véget vet mindennek.

Pilcius imádsága:

Akármely helyen legyek is, Jézusomat óhajtom; mily öröm, ha megtalálom, mily boldogság, midőn birom! Óh Jézus, tartsd meg a téged őszintén szerető lelkeket. A hitért, lelkiismeretért adj nekem égi hazát.

Krisztus tagjai, gondoljátok meg, minő főtök van. Isten fiai, gondoljátok meg, mily atyát találtatok.

Keresztények, gondoljátok meg, mily örökség igértetik nektek

Nasianzenus: Semminek sem örül az Isten annyira, mint a nyomorult bűnös megtérésének és üdvének.

Lyranus: Még a bűnök és bukás is javukra szolgál a megtérőknek, mert erősbülve és óvatosabbakul kelnek fel. Zsid. 5. Senkit se tartson fogva bűneinek száma és nagysága, annyira, hogy kétségbeessék. A kegyelem felülmúlja a vétkeket.»[1]

Minő erkölcsi nyomás súlya alatt tökéllette el magát erre a nyilatkozatra az a férfiú, a ki vallási meggyőződése mellett a hatalomban levő többség ellen majdnem egy évtizeden át oly kitartó harczot vivott? — ez iránt kútfőim semminemű felvilágosítást sem nyújtanak. Sőt még bonyolódottabbnak tünik fel a kérdés, ha figyelembe veszszük az öt évvel később Pilcz és Gera között keletkezett újabb hitvitát. Ebben az előbbenit ellenfele ismét a kálvinizmus vádjával illeti, és pedig a nélkül, hogy visszavonási okiratáról csak távoli említést is tenne, holott székhelye, Káposztafalva egyike a 24 szepesi városoknak, a melynek gyülekezetében a visszavonás történt.

Mindamellett a Pilcz János kijelentésével támogatott visszavonási okmány valódisága alaposan nem lévén kétségbe vonható, abból a szepesi kryptokálvinistáknak sajátságos titkos szövetsé-

[1] Eme visszavonási okmány minden jelzést nélkülöző, egyszerű, de egykorú másolatban van meg a selmeczbányai városi levéltárban; azonban nincs nyoma annak, hogy a másolat miként került oda. E másolat után közli egész terjedelmében a latin szöveget Bréznyik, A selmeczbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története, 263—270. l. a szöveg alatti jegyzetben.

ségéről értesülünk, melynek tagjai egymás irányában esküvel valának lekötve.

Egyébiránt a jelen s a megelőző fejezetben leírt munkákból s főleg előszavaikból majdnem teljes képét nyerjük Pilcz Gáspár életpályájának, s ez alapon kiigazíthatjuk több tekintetben életirói hibás vagy hiányos adatait, míg némi hézagokat más forrásokból pótolhatunk. Ehhez képest ő Szepes-Váralján született, és előbb Kaufmann, másként Kauffin Richárd alatt három éven át a kassai, majd a Fabini Lukács igazgatósága alatt az eperjesi főiskolát látogatta. Az utóbbinak köszönheti a legnagyobb szegénységben szenvedő ifjú az 1570-ik év táján a homonnai iskolánál történt alkalmazását.[1] Innen három év mulva a kassai iskolához neveztetett ki magyar segédtanítóvá.[2] Ily minőségben résztvett az 1574-iki kassai zsinaton, s ettől megbizást kapott a Flaccianusok ellen hozott határozatoknak a wittenbergi akadémia tanári testületével leendő közlésére. Eme körülményt, mint láttuk, igazolja a zsinat elnökének, Fröhlich Tamásnak a wittenbergiekhez közvetlenül a gyülés befejezte után intézett levele is. Pilcz az akadémián, hol testvérével, Bálinttal együtt 1574. évi április 3-án iratkozott be,[3] Rueber főkapitány költségén két évet töltött, főleg lelkészszé leendő kiképzése végett.

Visszatérése után pártfogója őt — az időt pontosan meg nem határozhatom — udvari papjává fogadta fel, miután előzőleg szintén saját költségén Briegben (Sziléziában) lelkészszé avatását eszközölte. Valószinűleg hasonlókép a főkapitánynak befolyása következtében, ki családjával Nagy-Sároson szokott időzni, nyerte meg az ottani jövedelmező plébániát. Ebből a tekintélyes állásból seniorának és a szigorú Luther-pártiak unszolása folytán világi előljárósága által az 1586-ik év vége felé elmozdíttatván, az őt fenyegető börtöntől csak szökéssel tudott menekülni. Ekkor úgy látszik Sáros-Patakon

[1] Joh. Rezik, Gymnasiologia, Sectio II. cap. 5., §. 1., 9., 12. és cap. 8., §. 5. Az utóbbi §. szerint Pilcz megírta saját életrajzát, mely kéziratban megvolt Mitsinskynél. A Gymnasiologia egy kézirati példánya található a Nemzeti Múzeum kézirattárában is.

[2] A kassai levéltárban őrzött «Maculatorium anni salutis 1572» című füzet szerint: 1573. Casparum Pilcz de Warallia Hungaricum collaboratorem senatus installavit in schola die 23. Aprilis.

[3] Bartholomaeides, Memoriae.

talált menhelyet és a barátja, Thoraconymus Mátyás vezetése alatt álló iskolában időleges foglalkozást.[1] Száműzetése, a minek emez időszakot maga nevezi, mintegy két és fél évig tartott, mert 1589-ben, midőn «*Assertio*» című vitairata megjelent, őt már Márkusfalva szepesi községben találjuk, mint lelkipásztort.[2] Itt érte halála is.

Pilcz ugyan a Dobsina pusztulásáról írt munkájának 1671-iki kiadása czímlapján mint az elpusztított városnak a kérdéses időben, vagyis 1584-ben, lelkipásztora van jelezve, a minek következtében őt több életirója ama bányaváros plébánosai sorába veszi fel. Ez az adat azonban nyilván téves, minthogy ő az említett évben még Nagy-Sárosban működött, s mint itteni pap idéztetett be az ekkor az ő kívánsága következtében Eperjesre összehívott zsinat elé.[3]

Szintoly kevéssé tarthatom hitelesnek azt az adatot, mely szerint Pilcz Gáspár 1605-ben bekövetkezett halálakor majdnem 80 éves volt. Ha ez állana, akkor ő a wittenbergi akadémiába érkeztekor a 45-ik évét meghaladta volna, a mi magában véve sem valószínű, de azonfelül meg nem egyeztethető Fröhlich Tamásnak többször idézett 1574-iki levelével, melyben annak átadóját, a kassai iskola segédtanítóját, ki Rueber költségén utazott Wittenbergbe, jövő tanárainak «ut pium et doctum iuvenem, cum nobis bonam spem fecerint initia studiorum eius», melegen ajánlja. Ennélfogva inkább tehető fel, hogy e tekintetben a Klesch által hasz-

[1] Hogy Pilcz a sárospataki iskolában tanított, igazolja Deidrik Györgynek hozzá, mint volt ottani tanárához írt verse, melyet Bod Athenása 225i lapján közöl. V. ö. Ferenczy-Danielik, Magyar Irók, II. 256. l. és Sárospatak. Lapok, 1889. 30. sz. Nem lehetett azonban Pilcz 1587-ben, mint az utóbb idézett életirásban esetlegesen fölemlíttetik, a pataki iskolában Thoraconymus utóda, miután ez több munkájának ugyanazon évben Bázelben megjelent Grynaeus-féle kiadásában még mint sárospataki rector jelentkezik.

[2] Wagner Mártonnak Bártfáról 1589. október hó 14-én Kassa városához írt s az ottani levéltárában őrzött levélből kitűnik, hogy irója Pilcznek «Assertió»-ját a megelőző vasárnapon kapta. Miután pedig ennek a munkának külföldön nyomtatása mindenesetre több hónapot vett igénybe: szerzőjének már az 1589-ik év első felében kellett márkusfalvi lelkipásztorrá kinevezve lennie.

[3] A jelzett adat téves voltát már Bartholomaeides László is vitatja Gömörmegyéről írt ismert munkájában, 424. l. (yy.) jegyzet.

nált kéziratban Pilcz János zárszavába toll-, vagy magába a nyomtatványba nyomtatási hiba csúszott be.

A mi Pilcz Gáspárnak munkáit illeti, a «*Propositiones de sacra domini coena*» és a «*Regulae explicantes controversiam de coena domini, ex scriptura et sententia orthodoxae antiquitatis, oppositae Examini propositionum Caspari Pilcii*», szintúgy, mint az «*Examen*» előtt készült egyéb vitairatai, csak kéziratban léteztek, tehát több életirója által tévesen soroztatnak nyomtatott művei közé.

IV.

Pilcz Gáspár ellenfelei közül Bels Benedeket Eperjes városa még 1560-ban hívta meg Morvaországból plébánosává, a mely állásában 1588-ban bekövetkezett haláláig szakadatlanul megmaradt.[1] Mint itteni plébános, már résztvett az 1564. évi június 7-én Bártfán tartott vegyes zsinatban, melyben a jelenlévők az öt sz. kir. város hitvallását, valamint a lipcsei és wittenbergi hittudósoknak Perényi Gábor kérdésére a megelőző évben adott válaszát aláírásukkal elfogadták s megerősítették.[2] Szintúgy tagja volt az unitariusok, illetve Egri Lukács ügyét Kassán 1568-ban tárgyazó egyházi gyülekezetnek.[3] Az esperesi székbe Fröhlich Tamás utódjaként emeltetett, ki Kassáról 1576-ban Beszterczebányára történt elköltözése folytán az említett városok egyházi kerületéből kilépett.[4] A mennyire megállapíthattam, saját esperessége alatt öt zsinat tartatott, ú. m. Kis-Szebenben 1579. évi február 29-én és Eperjesen ugyanaz évi október 20-án, úgy hasonlókép Eperjesen az 1580., 1583. és 1584-ik években. Mindezen gyűlésekben is egyaránt újból aláírásokkal ellátták a városok hitvallását, de különböző értelmezés és fentartás mellett. Például Kis-Szebenben 1579-ben az aláírók

[1] Hornyánszky, Beiträge 46. l. Belsnek 1588-ban bekövetkezett halála kitűnik abból is, hogy ez évben helyette Wagner Márton választatott meg esperessé.

[2] Belsnek Eperjesről 1584. deczember 4-ről írt levele Kassa városa tanácsához, az ottani levéltárban.

[3] Lampe, 214. l.

[4] L. Hörk Józsefnek A sáros-zempléni ev. esperesség története című munkájában a 30. lapon foglalt esperesi névsort.

sorába tartozott az eredendő bűn kérdését kivéve beismerten Flaccianus-érzelmű Gogreff Mento.[1] Ellenben ugyanazon évben Eperjesen az aláírások már kapcsolatosan kiterjedtek Melanchton Corpus doctrinae-jére is, s ily irányban Sárosmegyének jelenlevő alispánja, jegyzője s több birtokosa falusi lelkészeiket fölvétették a városok egyházi szövetkezetébe. E mellett felelősségre vonták a Flacciánizmussal vádolt Faber Tamást.[2] Viszont 1580 s 1583-ban az aláirók között találjuk a sacramentariusok hatalmas ellenségét, Scultéti Szeverint; az 1584-iki zsinat pedig az, mely Pilcz tanait kárhoztatá.[3] Erre Bels a városok tanácsait akkép hívta meg, hogy világi követeik és lelkészeik Eperjesen deczember hó 12-én megjelenvén, a tanácskozást a következő napon megkezdhessék, s hogy magukkal hozzák az említett lipcsei és wittenbergi választ. Az utóbbi okmánynak újabbi aláirásával fegyvert kiván szerezni a sacramentariusok ellen. Ezenkívül, mint a városokat egyszersmind figyelmezteti, egy bártfai eset alkalmából elbirálás tárgyát képezendi az a kérdés is: vajjon valamely tisztességes, istenfélő és ártatlan nő tartozik-e férjét követni, ki atyját meglopván, idegen földesurasághoz életfogytiglan jobbágyul szegődött?[4]

Emez eset kapcsában e helyen még egy másikat is vélek felemlítendőnek, mely mutatja, mennyire befolytak ebben az időben a protestáns lelkészek a városi kormányzat apró-cseprő ügyeibe. Megürült ugyanis Eperjesen a bormérői (Weinschänker) állás. Erre Bels Benedek Igasságh Gergely és Milicensis György lelkészekkel, valamint Fabini Lukács rectorral, és Fabini Clemens tanítóval egyetemben ajánlanak a városi tanácsnak bizonyos Kraus Urbánt, ki iskolájukban volt alkalmazva. Fellépésük indokolására hivatkoznak sz. Pál mondására: A borból ered minden rendetlenség. Azért igen fontosnak tartják a megürült hivatalnak istenfélő, becsületes, hű és szorgalmas emberre való ruházását. Ilyen a

[1] Klein, Nachrichten III. 375. l., jegyzet.

[2] Kassa városának 1579. október 20-án fölvett jegyzőkönyve az ottani levéltárban.

[3] A már idézett Libellus actuum synodalium a Nemzeti Múzeum kézirattárában.

[4] A Kassa városához 1584. deczember 4-én intézett német levél az ottani levéltárban.

pártfogoltjuk, s mellette szól jó magaviseletén kívül az is, hogy atyja a városnál szolgál.[1]

Élete végső éveiben az esperes többé zsinatokat nem tartott. Az 1587-ik évben ugyan figyelmezteté Kassa városa tanácsát a jezsuiták behozatalának szerinte fenyegető veszélyével szemben a világi követek s az egyháziak mielőbbi összehívásának szükségére, de kívánsága nem talált visszhangra.[2]

Mindazonáltal előzőleg Kratzer Gáspárnak kassai plébánossá választása alkalmat nyujtott arra, hogy ez és három társa a városok hitvallását a következő módon, zsinaton kívül aláírásukkal ellássák. Mindenek előtt *Kratzer* 1585 április hó 25-én kelt nyilatkozatában a hozzá küldött hitokiratot az ágostai hitvallás és az apologia rövid kivonatának jelzi. Mivel pedig — folytatja — emezt, úgy a mint V. Károly elé terjesztetett, kezdettől fogva a sacramentariusok s mások hamisításaitól és megrontásától menten, híven követte, de Isten kegyelméből jövőre is követni szándékozik: azért ily értelemben szabad akaratból aláirja a fenforgó hitvallást. Utána következik *Vedanius Ferencz*, ki kijelentése szerint szivesen, a legszivesebben látja el aláírásával úgy az ágostai hitvallást, mint Melanchton Corpus-át. Ezt tanítá a mester; azzal küzdött, abban győzött. Ugyanazt teendi ő is míg él, mit sem kételkedvén győzelme bekövetkeztéről. A biharmegyei *Vietoris Lukács*, a harmadik aláíró kötelezi magát a városi hitvallást, mint a szentirás forrásából merítettet, az igazság minden ellensége ellen megvédeni. A sorozatban utolsó, az eperjesi születésű *Igasságh Gergely*, eltérve közvetlen előzőjétől, Vedaniussal egyetértőleg Krisztus egyházának igaz tanát, a mint az Melanchton Corpus doctrinae-jében foglaltatik s a városi hitvallásban isten igéjéből, valamint az ágostai hitvallásból ki van vonva, fogadja el s igéri megvédeni bármely eretnekek és secták ellen.[3] Innen is látjuk a kérdéses aláírások folytonos ismétlésének czéltalan voltát, a mennyi-

[1] A levél eredetije Eperjes városa levéltárában. Le van másolva a Nemz. Múzeum kézirattárában, a Lasztokay-féle gyűjtemény V. füzetében.

[2] Kassa város 1587. évi jegyzőkönyve.

[3] Az idézett Libellus synodalis. Az ebben foglalt okmány tartalma kizárja azt, hogy az aláírások zsinat előtt történtek volna. Tévesnek kell tehát tartanom Hörk József (27. l.) azt az adatát, hogy 1585. április 28-án is tartatott zsinat Szebenben; és pedig annál inkább, mert Wagner Márton

ben a kölcsönös egyetértés előmozdítására s a hitegység megőrzésére alkalmas eszközül korántsem szolgáltak.

A mi Pilcznek a polemia folyamában emelt vádjait illeti, az általa e részben felhozott körülmények kellő megrostálás után is valóban Bels Benedeknek némi jellemgyengeségére engednek következtetést. Erre mutat különben Gogreff Mento irányában való viselkedése is, a kinek eljárását helytelenité. Mindamellett, midőn egy ízben Kassán annak ügye több lelkész jelenlétében szóba jött, ő már mint esperes és az egyházkerület feje ellenmondás nélkül tűrte azt, hogy Rueber főkapitány őket eltiltá a felszólalástól, mert járatlanok a Mento-féle tudományban.[1] Midőn ekként a hatalom szavával szemben meghátrált: utóbb a minden pártolást nélkülöző Pilczet eltérő meggyőződése miatt kiméletlenül vette üldözőbe.

Áttérve a beszterczebányai születésű Wagner Mártonra, ki a Pilczczel való hitvitában a vezérszerepet vitte: őt a wittenbergi akadémia anyakönyvében az 1571-ik évben találjuk mint tanulót bejegyezve. Mindazonáltal a bártfai iskola akkori igazgatójához, Fabri Tamáshoz, mint volt tanítójához 1577-ik évi július 1-én Eperjesről intézett levelében maga emeli ki hálásan, hogy ő és testvérei főleg neki köszönhetik a tudományokban való előmenetelüket. Ugyanazon levél szerint íróját az eperjesi diaconatus elfogadására főleg Fabri ajánlása és tanácsa bírta, mert előbbi állásának elhagyásából, s a változásból anyagi vagy más előnyöket nem igen remélhet. Hálája jeléül minden erejével törekedni fog tanítójával, s az egész orthodox egyházzal egyetértőleg a hitnek nemcsak vita tárgyává nem tett, hanem ama czikkeit is megvédeni, melyet a nyugtalan elmék számos ártalmas vitatkozások útján az egyház nem csekély veszélyére s kárára elhomályosítani törekedtek.[2]

Közpályáját Wagner mint rector kezdette meg Libetbányán,[3]

Kassa városához 1589. január hó 22-én intézett levelében, melyet utóbb részletesen ismertetek, határozottan állítja, hogy ily zsinat már mintegy öt év óta nem gyűlt össze.

[1] Fröhlich Tamásnak levele Gast Kristófhoz. Az itt csupán B. B. kezdőbetűkkel jelölt lelkész nem lehet más mint Bels Benedek.

[2] E levél eredetije a Bártfa városi levéltárban. Úgy ennek, mint a jelen értekezésem fonalán még idézendő egyéb bártfai okiratoknak másolata megvan Ábel Jenőnek az akadémia által megszerzett gyűjteményében, és én ezeket használtam fel.

[3] Bartholomaeides, Memoriae, 55. l.

folytatta pedig, már mint lelkész, szülővárosában Beszterczebányán[1] s innen ment át Eperjesre. Itt kiváló tulajdonainál fogva alárendeltebb állása daczára feltünhetett, elöregedett főnöke Bels Benedek oldalán, mert a bártfaiak három évvel utóbb, 1580. szeptember 8-án meghívták az elhalt Schader János utódjaként plébánosuknak.

Eme fontos állásában is csakhamar kivívta a maga számára a köztiszteletet, úgy világi előljáróinak, mint híveinek osztatlan bizalmát s szeretetét. Mindamellett néhány év mulva, midőn a szomszédos egyházakban a felekezeti viszályok mindinkább nagyobb mérveket öltöttek, részint e miatt, részint más kellőleg fel nem derített okokból, a beszterczebányaiak felhívására késznek nyilatkozott a náluk megürült papi állást elfoglalni. Saját tanácsa azonban a Beszterczebánya tanácsához 1583-ik év május 26-án írt válaszával határozottan megtagadta elbocsátását. Ehhez való jogának indokolására hivatkozik volt iskolaigazgatójuk, a páratlan bölcseségü Stöckel Lénárdnak, s elhalt nagy tekintélyü lelkipásztoruk Radaschin Mihálynak eseteire, a melyekben tett lépéseik minden jámbor és bölcs férfiú helyeslésével találkoztak. Az előbbi — mint folytatólag felhozták — Boroszló városától kapott meghivást az ottani főiskola kormányzására, és odajövetelét megigérvén, erre már határidőt tüzött ki. Ezenfelül maga Melanchton írt Kassa városához, hogy ne gátolja eltávozását. De a városi tanács feleleteiben meggyőzően fejtette ki az okokat, melyek miatt az iskola és a város a jeles férfiút nem nélkülözheti; a minek folytán végre a boroszlóiak és Melanchton belátván érveik alaposságát, megnyugodtak ama férfiúnak megmaradásában. Ugyanaz áll Radaschinra nézve, ki hasonlókép Beszterczebányára igérkezett el, s kinek eltávozását szintén nem engedték meg. Egyébként a fenforgó viszonyok között a helyüket változtató lelkészek nem fogják elháríthatni maguktól a gyanút, hogy a betörő farkasoktól megfutamodó bérenczek módjára szöknek meg a jezsuita sacramentariusok és az ördögnek egyéb küldöttei elől, kikkel a szomszéd helyek telvék. Midőn még kiemelnék saját egyházuknak az igaz hitben egyetértését: plébánosuk szolgálatához

[1] Hornyánszky, Beiträge, 148 l.

való igényüket ennek családi leszármazásával is indokolják, mely szerint már nagy-, szép- s dédatyja bártfai polgárok voltak.[1]

A bártfai tanácsnak ez a tiltakozása mindkét oldalról méltánylásra talált. Wagner Márton továbbra is megmaradt körükben, s valamint addig, úgy azontúl is fáradhatatlanul buzgólkodott egyháza ügyeinek rendezésében. A többi között 1586-ban halálozási anyakönyv vezetését rendelte el, s azzal egyik segédét, Preisner Tamás lengyel prédikátort bízta meg, ki azt 1600-ig pontosan kezelte.[2] Beváltva továbbá még eperjesi káplán korában az orthodox vallás megvédésére Faberrel szemben tett ígéretét, a kryptokálvinisták ellen megindított hadjáratnak egyik főtényezője volt.

Belsnek kimultával az öt szabad kir. városnak Kassán 1588. évi augusztus 24-én egybegyűlt világi s egyházi képviselői hitvallásuknak szokásos egyidejű aláírása mellett az esperesi tisztet Wagnerre ruházták.[3] Ő ezentúl terjedtebb hatáskörének felhasználásával törekedett az egyházmegyéjében támadt vallási villongásokat elnyomni. Erre legalkalmasabb eszköznek tekinté az egyházi czélú egyetemes gyűlések gyakori tartását. Ennélfogva már 1589-iki január hó 22-én kelt levelével figyelmezteté Kassa városát a zsinat összehívásának szükségére, a mi az egyházak és

[1] E levél eredetije a bártfai levéltárban.

[2] A bártfai városi levéltárban őrzött anyakönyv bevezetése így szólt: Anno domini 1580. VIII. Septembris nativitati virginis Mariae sacrato vocatus est ad pastoris officium clarissimus ac incomparabilis vir, reverendus dominus Martinus Wagner, qui dispositis et compositis omnibus rebus et ceremoniis in ecclesia Bartphensium, subordinavit, ut ascribentur nomina et cognomina defunctorum hac mortali et caduca vita in eadem ecclesia. A végén pedig olvassuk: Summa defunctorum anderthalb tausent dreihundert und 21 personen ab anno 1586. usque annum 1599 finemque. A legkisebb esik az 1591. évre 95-tel, a legmagasabb az 1596. évre 230-czal.

[3] Libellus actuum synodalium. E szerint ekkor jelen voltak Wagner Mártonon kívül: Wingler András kassai plébános-helyettes, Plattner Antal lőcsei lelkipásztor, társai, Schwarz Tamás német és Carl Bálint szláv prédikátornak is képviseletében, Sautter Sámuel eperjesi lelkipásztor, társai nevében is, Fabricius János magyar prédikátor, Ragecienus György szláv pap, Troester György mester szebeni lelkipásztor, Grynaeus Jakab szebeni prédikátor, Vadanius Ferencz kassai magyar pap, Sutoris Jakab (Gibensis), Wagner Jakab bártfai káplán, távollevő társának Preisner Tamás szláv prédikátornak képviseletében is, a kis-szebeni Florian György nagysárosi lelkipásztor, Oeler János kassai biró, Wentzl Márton kassai esküdt polgár, Pobst Frigyes, Quenschin Fülöp Lőcse város jegyzője, Emerici Tamás Bártfa város

iskolák jólétének veszélyeztetése nélkül többé el nem halasztható. Ily úton kell szerinte a kir. városok régi jó szokásához képest újból átvizsgálni az ősöktől alkalmazott egyházi rendtartásokat, melyek aztán biztos alapot fognak nyújtani az épületes szertartások s a hitegység megőrzésére, — a rendnek, a fegyelemnek és az ájtatosságnak úgy a tanítók, mint a hallgatók körében való fentartására. Hasonló értelemben kereste meg Eperjes városát, s ennek közvetítésével Lőcsét és Kis-Szebent is; nem különben a kassai tanács kívánságára, mely különben érdemileg kedvezőleg válaszolt, megszerezte lelkész-társainak is beleegyező nyilatkozatát. Midőn továbbá az előleges tárgyalások befejeztével az első összejövetel helyéül Bártfát, napjául 1589. február 28-át tűzte ki, és e felől az érdekelteket értesíté: egyszersmind különös óhajtását fejezi ki, hogy a világi képviselőkön felül a gyülekezetben, a mennyiben lehetséges, nemcsak a városokból, hanem a fenhatóságuk alá tartozó falvakból is az összes lelkipásztorok és prédikátorok, valamint az iskolamesterek résztvegyenek. Az utóbbiaknak ez által alkalom nyílik ama módozatok kölcsönös megbeszélésére, a melyek szerint a fejlődő ifjúság a helyes tudományok s a nyelvek mellett az igazi vallás oktatásában is részesíttessék.[1]

Az ezek nyomán az esperes elnöklete alatt Bártfán az idézett év márczius 1-én megnyitott zsinaton több mint negyven tag jelentkezett. Ekkor már a városok hitvallásának és a Corpus doctrinae-nek kapcsolatos aláírása azzal a megszorító feltétellel határoztatott el, hogy ha valakit Melanchton könyvének módszere ki nem elégítene, az a bővebb magyarázatot nem a kálviniánus iratokból, hanem Luther munkáiból merítse. Nevezetesen az úrvacsora iránti vitában a városok irányadóknak tekintsék Luthernek utolsó kisebb, valamint egyéb hitvallásait.

jegyzője, Faber Tamás bártfai iskolaigazgató, Wolf Jonge, Thoerauf Erhard és Scholtz Antal Eperjes város követei, Wirth Mihály, Blosius András, Rotth Konrád Kis-Szeben város nevében, Sculteti Szeverin. A választáshoz, illetve a hitvalláshoz utólag hozzájárulásukat indokoltan irásban kijelentették: Myrsenus Leonhard nuttezni, Rimanovianus Márton reichswaldi, Crapicenus Mátyás kobili és Czodor György sárpataki lelkipásztor, úgy Molitor Péter bártfai kántor.

[1] Wagnernek Kassa városához 1589. január 22-én és február 12. s 15-én írt levelei, úgy Eperjes városának Kassához az évi február hó 7-én intézett megkeresése Kassa város levéltárában.

Habár eme határozat ellen, a mennyiben a rendelkezésemre álló forrásból kivehető, a zsinatban senki egyenesen fel nem szólalt: az egyes aláirások mellett olvasható záradékok tanusítják, hogy a megállapodás tényleg nem egyhangúlag jött létre. Jelesül Vedanius János kassai magyar s Ragecienus eperjesi szláv pap mellőzik a hozzátételeket, továbbá az előbbeninek kartársa Igasságh Gergely aláirását a sacramentariusok vagy a Flaccianusoktól meg nem mételyezett Corpus doctrinae sérelme nélkül eszközli; Fabricius János eperjesi pap pedig már határozottan kijelenti az általa nem ismert Luther-féle hitvallások alá nem írhatását; míg Scholcz Antal, Eperjes városának birája Luther iratai közül kifejezetten csak a declaratio major-ra hivatkozik.[1]

Ezenfelül a városok hitvallását kiegészítő fennebbi feltételeken a kassai küldöttek, jóllehet a kérdéses okiratot megjegyzés nélkül írták alá, szintén némikép megütközhettek, mert szükségesnek találták az esperest felhívni, hogy az őseiktől ama hitvallás mellett követett hitczikkekről küldőiket külön értesítse.[2]

Még ugyanazon évben élénken foglalkoztatta az esperest a Kassán felmerült következő eset. Az ottani segédtanító az iskolában a tanulóknak tolla alá mondott egy állitólag az elhalt Vieris

[1] A Libellus actuum synodalium szerint ez alkalommal a hitvallásokat aláirták a most említetteken felül Wingler, Plattner, Sautter, Trœster, Schwartz, Grynaeus, Florianus, Wagner Jakab, Rimanovianus, Crapicenus, Czodor, Quenschin, Emerici, Faber, Sculteti és Molitor, kiket az esperest-választó gyűlés tagjaiként már az illető előző jegyzetben felsoroltam. Ezeken kívül mint aláirók fordulnak elő: Nybling Frigyes krompachi és Matthaei János héthársi lelkipásztor, Preisner Tamás bártfai szláv lelkész, Grobomnis Márton, az eperjesiek birtokát képező Coyata község lelkésze, Myrsenus Lénárt nutzini lelkész; továbbá, mint világi képviselők, Kassa részéről: Dirner Tamás, Litteratus Kristóf és Zerstner Dávid; Lőcséről: Schtum Pál; Bártfáról: Heydt Lénárt biró és Sismund Ozsvát; Eperjesről: Ferber Melcherd, majd két állami tisztviselő, ú. m.: Hueber János, a kassai császári postahivatal igazgatója és Stenig János bártfai harminczados; az iskolák részéről: Hentschelius Tamás kassai, Sturmius Márton lőcsei, Carolus György mester eperjesi és Hertelius Kristóf kis-szebeni rectorok; végül Scholtz Kristóf, Radek Pál és Mannus György kassai lelkész.

[2] Wagnernek 1589. márczius 16-án Kassára írt levele az ottani levéltárban. E szerint megigérte a követeknek kérelmük teljesítését, de sokféle dolgai, kivált pedig a bőjti prédikációk miatt igéretét be nem válthatta. Türelmet kér.

Lukácstól eredő «Dialogus»-t. A párbeszédben szerepelnek a «Veritas» és egy zwinglianus kántor, s vitatkozásuk befejeztével arra a megállapodásra jutnak, hogy Kálvin a jeles keresztény tanítókhoz sorozandó, hogy továbbá Sz.-János VI. fejezete értelmében Krisztusnak teste és vére a szentségben szájjal nem vétetik be.

Ezen irat egy példányát augusztus hóban megküldték az esperesnek, ki e fölött felháborodva, társaival történt tanácskozás után nyomban Kassa város tanácsához fordult orvoslás végett. A hozzá eziránt 1589. szeptember 10-én intézett megkeresésében mindenekelőtt a Veritas-ba ütközőnek jelzi azt a ráfogást, mintha az irat az elhalt Vieristől eredne. Hisz ez, midőn Wittenbergből az országba jött, önkéntesen tett fogadalmat, vallásuknak, mint meggyőződéshez képest az Isten igéjével megegyezőnek, hűséges megtartására. De bárki legyen a Dialogus szerzője, a levél írója a szent igazság ellen vétene, és az ifjúság megrontásában venne részt, ha ezt az esetet be nem jelentené. Kéri ezért levelének jóakaró elfogadását, felolvasását és kellő méltatását. Ezután első sorban foglalkozik a Veritasnak azzal a fejtegetésével, mely szerint Kálvin helyes úton járó keresztény tanítónak azért volna tartandó, mert Krisztus testének és vérének az úrvacsorában valóságos és lényeges jelenlétét tanítja. Ezzel szemben Kálvin tanait hosszadalmasan czáfolgatja, kijelentvén azonban, hogy összes munkáit nem ismeri. Folytatólag hangsúlyozza a sacramentariusok részéről Kálvinról mondott dicséretek káros voltát, mivel az ifjúság ez által gátoltatik mások, nevezetesen Luther, Melanchton és Brentius hasznos könyveinek, sőt a gyermek-katekizmusnak használatában. A város tanácsa tehát köteles az illetőknek meghagyni, hogy azontúl az ifjúságnak okosabb dolgokat adjanak elő, mint Kálvin dicsőítését, ki azt meg nem érdemli s ki másként is Krisztus személyére, a törvényre, az igazulásra, a praedestinatióra, a keresztény szabadságra és az absolutióra, úgy egyebekre nézve hamis tételeket tanít. A Dialogus többi pontjaira kész szintén nyilatkozni, ha azt szükségesnek találják.

Eme feladás következtében a városi tanács szigorú vizsgálatot s a hibás személyek perbevonását rendelvén el, a panasz tárgyát képező irat szerzőjéül Vedanius magyar pap jelentkezett és önigazolása végett indokolt hitvallását irásban nyújtotta be. Mint

egyúttal felhozza, a Dialogusnak a segédtanító által való terjesztése tudta nélkül történt. S mindazonáltal ő az ebben és a bemutatott hitvallásban kifejezett meggyőződése mellett kész életét is feláldozni.

A tanács, miután előzőleg az esperes czáfolatának netán nyilvános közzététele ellen tiltakozott, ama hitvallást hozzá véleményezés végett áttette, ki is azt Pilcz válaszával egyidejűleg október hó 8-án vette kezéhez, s arra azonnal felelt. Mindenekelőtt kifogásolja Vedanius jogát külön hitvallás szerkesztésére. Ő az eddigi zsinatokban a városok hitvallását irta alá, mely pedig nem Kálvin irányú, s ha ebben valami hiba volna, — a mint hogy nincs — ezt már akkor is tudhatta. A Dialogusnak akarata elleni terjesztésére vonatkozó állítása szintén nem érdemel hitelt. Biztos értesülése szerint Vedanius azt személyesen vitte ki a vidékre és közölte hason érzelmű társával. Egyébként újabb irata is részint egészen hamis, részint kétértelmű szavakba burkolt nézeteket tartalmaz, melyeket a levélben részletesen felsorol és tárgyal. Miért is biztatja a tanácsot: ne hagyja magát a nevezett kapkodó szavaival félrevezettetni, és ne gondoljon azzal a panaszával, hogy az igazságért szenved. Egyébiránt kérdezősködött egy helyette alkalmazható más magyar prédikátorról és dicsérni hallotta a előbbeni esperes fiát, Bels Mártont, a lőcsei iskola segédtanítóját. Mivel ez állítólag a magyar nyelvben teljesen jártas, helyes vallási meggyőződéséről pedig maga bír tudomással: levélileg kérdést intéz zett hozzá, vajjon kedve lenne-e a lelkészi állásra, s képesnek érzi-e magát Krisztust magyar nyelven szolgálni, választ azonban még nem kapott. Egy más embert is ajánlának neki, de ez nagyon fiatal.

Levelét éppen befejezendő volt, midőn kereskedőktől azt a hirt hallá, hogy a kassai pórnép Vedani személyéhez mindaddig való ragaszkodását jelenté ki, mig a Dialogust s a Confessiot meg nem czáfolják. Eme lázadó szellem eltávolítása végett az Istenhez fohászkodván, maga és társai nevében újból készségét jelenti be, mindkét iratnak akár irásban, akár szóval eszközlendő kimerítő megczáfolására.[1]

[1] Wagner Mártonnak Kassa város tanácsához 1589. szeptember 10. és 22-én, úgy október 14-én intézett levelei az ottani levéltárban.

Az orthodox papságnak főnöke által közvetített erélyes fellépése, a melyet nevezetesen a kassai plébánossá választott Wingler András is támogatott,[1] Vedanius eltávozását eredményezte.[2] De a több évi távollét sem volt képes híveinek személyéhez való ragaszkodását megszüntetni, s a városi tanács végül is kényszerítve volt őt visszahívni. A számára 1594-ik év elején kiállított érdekes kinevezési .okirat szerint a kassai magyar egyház legtekintélyesb és legnagyobb része gyakorta panaszkodott az akkori Pál nevű magyar prédikátor tudatlansága s silány prédikációi miatt; kérték tudós és szorgalmas férfiúval való pótlását, ilyenül pedig Vedanius Ferenczet jelölték ki. Ennélfogva a tanács tekintettel arra, hogy nemcsak a világi, hanem a vallási ügyek fölötti gondoskodásra is hivatva van, s köteles az egyház érdekeit felkarolni s előmozdítani, Pál nevű prédikátorát elbocsátotta s magyar pappá törvényesen, az egész közönséggel egyetértőleg a nevezett Vedanius Ferenczet hívja meg, mint a kinek tudománya, ájtatossága és helyes vallási iránya már régen mindnyájok előtt ismeretes. Ebben az okmányban tehát a fenti eset egészen mellőzve van.[3]

A következő 1590. év elején Wagner Márton ismét lépéseket tett egy újabbi zsinatnak Kassára február 14-én leendő összehívása végett, a mire nézve a lőcseiekkel már meg is egyezett Kassát pedig 1590. január 31-én kelt levelével beleegyezése végett megkereste.[4] Vajjon azonban a gyűlés tényleg megtartatott-e, erre biztos adatok hiányzanak. Ellenben bizonyos, hogy a városok és egyházak képviselőit, megtört egészsége daczára ugyanazon évi november hó 12-ére Bártfára meghívta s hogy a közös tanácskozások, elnöklete alatt, a következő napon valósággal megkezdettek. Erre vonatkozik az eperjesi városi tanácsnak 1590. októ-

[1] Winglernek a kassai tanácshoz 1589. szeptember 25-én írt levele Kassa város levéltárában.

[2] Vedanius, az 1590-iki zsinatban többé részt nem vett. Eltávozása egyébként a Misléről 1591. február 27-én kelt és a Kassa városi levéltárban őrzött leveléből is kitetszik; ebben ama házban való befektetéseiről ír, melyben Kassán lakott, s kijelenti, hogy az illető kárpótlási összeg felvételére fiát, Beregszászi Jakab diákot feljogosítja.

[3] Ivrétü kötet Kassa város levéltárában czím nélkül, ily kezdettel: «Juramento fl. 43. obtinens».

[4] E levél eredetije Kassa város levéltárában.

ber 9-én Kassához intézett levele, melyben a zsinatba való beleegyezésének kijelentése mellett egyszersmind felemlíti, hogy az esperes hallomás szerint erejének naponkénti fogyását s végperczeinek közeledését érezvén, ezzel az alkalommal, mint hű egyházi előljáró, keresztény hitvallását az összegyűlendő küldöttek előtt nyilvánosan előterjeszteni és kifejteni szándékozik.[1]

A városok hitvallása s a Corpus doctrinae a kérdéses zsinaton is a megelőző évben megállapított feltételekkel iratott alá. Előzőleg azonban az általam már többször idézett *Libellus actuum synodalium* szerint szükségesnek találtatott a hitelveket tartalmazó egyes tételek felolvasásánál kimutatni, hogy azok nem kálvinianus irányban értendők; az ily módon történt felolvasást azonban két jelen volt titkos kálvinista felvetett üres kérdésekkel és érvekkel a szürkület bekövetkeztéig tudta gátolni; úgy, hogy a Luther-féle hitvallás felolvasása s az aláírások csak másnap voltak eszközölhetők. A két ellenfél nem lehet más, mint Fabricius János eperjesi lelkész és Mylius János lőcsei iskola-igazgató, kik aláírásaikat burkolt szavakban Luther «Confessio minor»-jára ki nem terjedőnek jelezték.

Ez alkalommal több házassági ügy eldöntése után felolvastatott az Eperjesen 1546-ban alkotott s 16 pontból álló szabályzat. Ebben egyebek között el van rendelve az iskoláknak s a tanítók működésének a városi tanácsosok által negyedévenként történendő megvizsgálása, valamint a tanítóknak kellő díjazása. (2. pont.) Ugyancsak a városi tanácsnak legfőbb kötelességévé tétetik az Isten törvénye fölötti őrködés, nemkülönben a nyilvános istenkáromlásoknak, a szertartások megvetésének és egyéb hasonló bűnöknek meg nem tűrése, nehogy az egyház szolgái kényszerítve legyenek egyházukban a kiközösítés büntetését alkalmazni, vagy hivataluktól megválni. Ha pedig valamely városból egy ártalmas egyént elűznek, azt nem szabad más városnak befogadni. (6. pont.) A lelkészek, a kik akár a vallás dolgában, akár erkölcseikkel megbotránykozásokra szolgáltatnak okot, elsőbben a főesperestől intessenek meg; ha pedig sem a négyszemközt, sem a tanúk előtt történt intés sikerre nem vezet, hivatalaikból bocsáttassanak el. De ha valamely lelkész elmozdítása alaptalanul történnék, annak helyére senki más se merjen lépni, míg az illető város vagy falu,

[1] Mindkét levél eredetije Kassa város levéltárában.

mely a hibát elkövette, azt méltó módon helyre nem hozta. (7. pont.) Az egyházi szolgák jövedelmeit, melyeket azok azelőtt a tizedből vagy máshonnan húztak, többé nem szabad megváltoztatni. (8. pont.) A felavatandó lelkészek az espereshez küldessenek, és a költségeket azok viseljék, a kiknek érdekében a felavatás történik. (14. pont.) [1] A városok és a nemesek gondoskodjanak a felől, hogy jobbágyaik alkalmas lelkipásztorokban ne szűkölködjenek. (15. pont.) Az utolsó (16.) pont szerint az esperes (archidiaconus seu senior) alkalmazza magát a sz. Pálnak Timotheus s Titushoz írt levelében foglalt szabályhoz. Legyen az igaz hitben szilárd, s ennek megfelelő szent életű.[2]

A szomorú hir, melyet Eperjes városának tanácsa fennebbi levelében felemlít, és a beteg főpapnak előérzete igaznak bizonyult. Halála, mint a Pilcz elleni Apologia zárszavából is kitűnik, néhány nappal a kérdéses zsinat befejezte után, 1590. évi november hó 25-én reggeli 10 órakor, Fabri Tamás iskola-igazgató, testvére Wagner Jakab és több más tekintélyes egyén jelenlétében 43 éves korában következett be.

Gyermekei nem maradván hátra, vagyonát végrendeletileg nejének Zsuzsannának hagyta oly kötelezettséggel, hogy nevezett fitestvérének Jakabnak, úgy nővéreinek Erzsébetnek és Annának, férj. Prucknernének külön-külön 25 frt hagyományt szolgáltasson ki.[3]

[1] Klein (Nachrichten, II. k. 459. l. 340. jegyzet) említi, hogy a superintendentiák felállítása előtt Radaschin Mihály, utóbb pedig Sculteti Szeverin seniorok pappá avatást eszközöltek.

[2] A «Libellus actuum synodalium» szerint, melyből ezek az adatok merítvék, jelen zsinatban résztvettek az előbbeni zsinat tagjai közül: Wingler, Sautter, Tröster, Schwarz, Fabricius, Florianus, Wagner Jakab, Grynaeus, Ragecienus, Matthaei, Crapicenus, Czodor, Preisner, Litteratus Kristóf, Zerstner, Scholtz Antal, Hentschelius, Sculteti, Fabri és Molitor. Ezenfelül: Tursch (Türk?) Péter, a kassai egyház és német katonaság lelkésze, Gibensis Jakab kassai szláv prédikátor, Flonnsky László, a Görgey-család ősi birtokát képező Görgő község lelkipásztora, ki meghivás nélkül s külön engedély mellett vett részt a gyűlésben, a bártfai Ferschius Kristóf lelkész, négy sárosmegyei helység képviseletében, Drübler S. Lőcséről, Blosius András és Rotth Konrád jegyző Kis-Szebenből, Knoperus Gergely, Bels Márton kis-szebeni iskola-igazgató és Henisch Dávid maga, úgy Adami K. nevében. Az aláírások között olvassuk: Totus senatus Bartphensis.

[3] Wagner Jakab bártfai lelkésznek 1594. február 12-én kelt s pecséttel erősített eredeti elismervénye, melyben a testvére, Wagner Márton által neki

Az általa alapított halálozási könyvbe, a melyben az elhunytára vonatkozó fentebbi adatok bejegyezvék, Rogerius Gergely mester a következő sírverset iktatta be:

Hic senior pure docuit, qui coelita verba
Christicole plebis fida columna fuit.
Heu pia Bartpha dole, nam te nunc maximo rapto
Hoc pastore pio causa dolere iubet.
Huic similem donetque tibi, qui cuncta gubernat,
Supplice, te par est voce rogare deum.

V.

Wagner Mártonnak főmunkatársa Faber (Fabri) Tamás[1] szintén Beszterczebányán született, és tanulmányait a Stöckl Lénárd igazgatása alatt világhírűvé vált bártfai iskolában, úgy a wittenbergi akadémián végezte, a hol 1555-ik évi szeptember hó 30-án «*Thomas Abdrucker Novisoliensis*» névvel van bejegyezve.[2] Még mielőtt a külföldre ment, 1554-ben Radaschini és Stöckel oldalán részt vett ama nevezetes hitvitában, mely a Lauterwald Mátyás eperjesi lelkipásztor által felállított tétel fölött keletkezett, hogy t. i. az ember nem egyedül a hit, hanem együttvéve a hit és cselekedetei folytán üdvözül.[3]

Fabernek különös képessége a tanári pályára korán ismertetett fel. A jeles szakférfiú Csabai Mátyás, a kassai főiskolának igazgatója őt, mihelyt az akadémiáról visszaérkezett, már melegen

és nőtestvérei részére hagyományozott 75 frtnak sógornéjától történt fölvételét tanusítja, Kassa város levéltárában.

[1] Egykorú forrásokban és gyakran *Fabri* névvel fordul elő, de ő magát leveleiben mindig *Faber*-nek nevezi.

[2] Bartholomaeides, 30. l. és Révész Imre, Magyar tanulók Wittenbergben, Magyar tört. tár, VI. k. 225. l. A személyazonosság annál kevésbbé lehet kétséges, mivel Sculteti «Hypomemna» című munkájában (22. l.) határozottan állítja, hogy Faber barátja és iskolatársa volt Turi Gergelynek, ki pedig szintén 1555-ben iratta be magát a wittenbergi akadémián. Bizonyára Faber az akkoron dívott szokás szerint latinizálta «Abdrucker» vezetéknevét.

[3] Xylander kéziratának kivonata az Ábel-féle másolatgyűjteményben. E kéziratról l. Klein: Nachrichten, I. 467—499. l.; Lauterwald kérdéses hitvitájáról pedig Klein, 185—192. és Hornyánszky: Beiträge 45., s 46. l.

ajánlá felettes tanácsának. Higyjék el, — mondja az 1557-ik évi deczember 17-én tartott tanácsülésben felolvasott levelében, — ha ő ide eljő, ez az iskola legnagyobb hasznára szolgáland.[1] A meghívásban azonban megelőzte Bártfa városa, mely őt 1558-ban mint karvezetőt s segédtanítót alkalmazta, sőt két év múlva Stöcklnek 1560. június 7-én bekövetkezett halála után, iskolája igazgatásával bízta meg.[2]

Az ifjú igazgató, habár itt a következő évben elődjének egyik leányát nőül véve, családot alapított,[3] fényes állásától az 1566. évi január havában elvált s hasonló minőségben Selmeczre ment át. Ide még az előző év augusztus hava elsején kapott, fényes feltételek mellett, meghívást, jelesül rendes fizetése kívánságára az akkori viszonyokhoz képest szokatlan magas összegre, hetenkénti 3 frtra emeltetett.[4] Eltávozásának okaira következtetést enged a felettes városi tanácshoz elutazása előtt, deczember hó 14-én írt levele, melyben a hallomása szerint rosszakaróitól ellene koholt rágalmakról panaszkodik. Reméli, hogy ezek nem fognak hitelre találni. Hisz róla, ki 15 év óta élvezi a város párt-

[1] Csabai Kassa városa tanácsa előtt 1557. deczember hó 17-én felolvasott s az ottani levéltárban őrzött keletnélküli levelét így fejezi be: Aliud est, heri audivi quiddam de eo Thoma Fabro, de quo ego antea quoque coram d. vestris memini. Si d. v. me in eius vocatione animarent, fortasse per quosdam certos homines efficere possumus. Credant mihi d. vestrae, maximo illum totius scholae commodo, si veniret venturum.

[2] A Bártfa város levéltárában őrzött 1558. évi rapulariumban be van jegyezve: Feria quarta ante transfigurationem (augusztus 3.) cantori nostro Thomae Fabri Novisoliensi mutuo dedimus, quos de salario suo nobis divisim et particulatim restituere debebit fl. 10.; továbbá az ottani 1552—1578-iki számadási könyvben olvassuk az 1558. évnél: Item Thomae Fabro Novosoliensi, cantori et synergo scholae donavimus per pannum ex testamento Olbrichtin fl. 5.; majd: Sexta post Francisci (október 4.) cantori Thomae Fabro pro elapso quartali numerati fl. 5.; az 1560. évnél pedig: Die octavo Octobris Thomas Fabri ad rationem salarii sui percepit fl. 6. E tétel mellett a lapszélen fel van jegyezve: Initium officii ludidirectoratus Thomae Fabri est angaria proxima post festum exaltationis s. crucis.

[3] Faber Bártfáról 1561. szeptember 20-án írt levelében köszöni Selmecz városának a lakodalmához küldött ajándékot. A levél eredetije a selmeczbányai városi levéltárban; kivonatos másolata megvan az Ábel-féle gyűjteményben.

[4] Breznyik, 337—341. l.

fogását és annak, illetve iskolájának köszöni azt, a mivé lett, a terhére rótt hálátlanság fel sem tehető. Egyúttal háladatossága némi jeléül bemutatja ama munkájának egy másolati példányát, melyet a lefolyt évben a vallási viszálykodások történetéről írt s melyet bizonyos okokból Perényi Gábornak ajánlott vala. Kémkedő őrei, ha e felől tudomással birnának, bizonyára ezt az ajánlását haszonlesésből eredőnek bélyegeznék, holott ő mit sem tart gyalázatosabbnak, mint a tudománynyal ily módon való üzérkedést, s nem kiván saját személyére nézve mást, mint az új év küszöbén felajánlott ezen igénytelen munkájának szíves elfogadását. Óhajtaná azonban az átadott példánynak az ottani városházán leendő letételét, mert itt őrzik a Ferdinánd király elé terjesztett hitvallásuk egyetlen példányát, ide tartozik tehát annak tárgyára vonatkozó saját irata is, a melynek hiányai abból felderíthetők. E mellett jól tudja, hogy a szakadárok őt, különösen elmenetele után, még dühösebben meg fogják támadni, ez esetben pedig, a mennyiben munkáját előreláthatólag elferdítik, alkalma lesz, bárhol tartózkodjék is, a letett példányra hivatkozni. Végül még említést tesz arról a nehány hordó borról, melyet Alagy János néhai ipja, Stöckl Lénárd egyik munkája nyomtatási költségének fedezésére beküldött. Kéri annak a szép czél tekintetéből lehetőleg kedvező áron leendő megvételét, hogy az idegenek is megismerjék a város bőkezűségét a tudomány pártolásában.[1]

A bemutatott munka a tarczali zsinat végzéseit ellenző Perényi Gábor s uradalmi lelkészei, jelesül az élükön álló Thury Pál sajó-szentpéteri lelkész között felmerült vallási villongások leirását tárgyazza. Eme surlódások közben az említett főúr felhívására Kassa, Bártfa, Eperjes és Kis-Szeben városok egyházi küldöttei 1564. augusztus hó 13-án megjelentek Terebesen a Thuri ügye fölött határozat hozatala végett, s Radaschin Mihály a szabad királyi városok első esperese és bártfai lelkipásztor pedig magával hozta Fabert, mivel benne, mint Thuri wittenbergi iskolatársában s barátjában feladatuk megoldásánál hathatós támaszt reméltek találhatni. Ez azután megirta eme hitvitának szóban levő történetét, a melynek Radaschin által megvizsgált és kijavított

[1] A levél eredetije a bártfai levéltárban.

kéziratából bő kivonatot közöl Sculteti Szeverin, a Bártfán 1599-ben megjelent «Hypomnema» című munkája II. részében.[1]

A távozó iskola-igazgató helyébe a városi tanács az 1565. deczember hó 29-én a lübeki születésű Bercusius Joachimot hívta meg Eperjesről,[2] de a bekövetkezett változást hamar megbánhatta, mert alig telt ezóta egy év el s az eltávozottat kecsegtető igéretek mellett ismételten felszólítá a visszatérésre.

Faber erre 1567. február hó 25-én adott válaszában Frölich Tamással és egyéb barátaival történt tanácskozás után, késznek nyilatkozott a visszatérésre. A személyébe helyezett bizalom őt annálinkább hálára kötelezi, mert iskolájuk külföldön is kiváló hírnek örvend. Ezt személyesen hallá egy Svájczban járt hitelt érdemlő művelt férfiútól, a ki előtt ott, midőn egy alkalommal több nagytudományú férfiú együttlétekor Európa leghíresebb iskoláiról említés tétetett, a bártfait is ezek közé sorozták. A városnak tehát kétségkívül fontos feladatát képezi oly férfiúnak feltalálása, kire koránál, tudományánál és feddhetetlen magaviseleténél fogva, legdicsőbb intézményüket megnyugvással bízhatják. Ezért megvetéssel kell elfordulniok azon éretlen ifjak szemérmetlenségétől, kik ily nehéz feladatra magukat képesítetteknek hiszik. Ha ő erre saját elégtelenségének tudatában mégis ujból hajlandó vállalkozni, ezt egyéb nyomós okokon felül azért teszi, mivel minden alkalmat meg akar ragadni hálájának tanusítására a meghívók irányában. E mellett buzdítólag hat reá az a körülmény, hogy valamint eddig az isteni gondviselés második hazáját, Bártfa városát, a törökök betörésétől megóvta, úgy ott remélhetőleg jövőre is az egyháznak

[1] A bártfai levéltárban őrzött 1564-iki rapulariumban olvassuk: *D. pastor cum ludirectore in Terebes causa colloquii cum theologis fl. 2. d. 32.* Scultéti idézett munkája könyvészileg le van irva a R. M. Könyvtár II. k. 229. sz. a.

[2] Bercusiusnak Eperjesről 1565. deczember 29-én kelt válasza, melyben Bártfa városa tanácsának ugyanazon napról szóló levelére felel, eme város levéltárában. Arra hivatkozik Frankl is i. m. 74. lapján, csakhogy a levél iróját Bervisius-nak nevezi.

Az ugyanazon levéltárban meglevő rapulariumban az 1556. év elején a következő tételek fordulnak elő: *Nuncio cum litteris Cassoviam ad novum ludi directorem d. 34.; — Rustico, qui reculas ludidirectori attulit Cassovia d. 40; — Pro duobus linteaminibus ludi rectori emtis fl. 1. d. 26.*

biztos és nyugodt menhelye lesz. A selmeczieket azonban az év vége előtt nem hagyhatja el, miért is szükségesnek véli, hogy időközben a tanács iskolájuk kormányzásával valamely alkalmas férfiút megbízzon. Mint ilyent ajánlja a beszterczebányai születésű Schwengler Mártont, ki Stöcklnek tanítványa vala s Wittenbergben folytatott tanulmányai közben kiváló tanáraival, a vele most is levelezésben álló Eberrel és Maiorral közelebbi viszonyba lépett. Pártfogoltja ismeri az egyháznak és iskolának szent emlékű ipja alatt meghonosodott szokását s megígéré az előbbeni rendnek változatlan fentartását, vagy a mennyiben helytelenül megváltoztatták volna, annak visszaállítását.

A visszahívott iskolaigazgató későbbi leveleiben, a hozzá intézett felhívás következtében, jövő díjazásáról nyilatkozván, az akkori iskolai viszonyokat jellemző apró részletekre terjeszkedik ki. Habár Selmeczen nagyobb fizetést élvez: Bártfa városára, melynek kebelében nemcsak mint iskolájának igazgatója, hanem mint polgára is fog élni, az eddiginél nagyobb terhet semmiképsem akar hárítani. Megelégszik ennélfogva előbbeni készpénzbeli járandóságaival, úgymint évenként 62 frttal és a szokásos 8 frt ajándékkal. Mindazonáltal nem hagyhatja figyelem nélkül az ehhez az álláshoz, különösen az idegen látogatókkal szemben kötött tetemes képviseleti költséget. Szívesen venné tehát, ha a tanács a 8 köbölnyi búza illetményt némileg felemelné s ha 25 öl helyett évente, kizárólag saját használatára, 30 öl fát szolgáltatna. A fuvarosoknak maga fogna minden egyes esetben 2 nyolczad árpasört ajándékkép adni, mivel nem akarná magát annak a szemrehányásnak kitenni, hogy azok az ő érdekében ingyen fáradtak. Továbbá azt a kívánságát fejezi ki, hogy még odaérkezte előtt a tandíj, mely a fennálló iskolai rendtartás szerint negyedévenként némelyeknél 14, másoknál 26 denárt tett ki s a melyet tényleg igen kevesen róttak le, hetenként egyformán kötelezőleg minden egyes tanuló után 1 denárban szabályoztassék. A közterhek alóli mentességet abban a mérvben igényli, melyben azt boldogult ipja és tanítója Stöckl élvezte. Érti ez alatt az őrzési díjt s a kincstári adót, (immunitatem a vigilibus et tributum annuum) míga vízvezetéki járulékot (mercedem aquae ductoriae) korántsem akarja magától elhárítani. Ezenfelül felhasználja az alkalmat, az iskolát közvetlenül érdeklő némely javítások indítványozására. Czélszerűnek jelzi az énekkarnál

alkalmazható 14 tanulónak közalamizsnából leendő ellátását. Más jelentkező szegény ifjakra a goldbergi iskolában divó gyakorlathoz képest 7—7 vagyonosb tanuló volna bizandó, a kik után naponkint felváltva élelmezést nyernének. Ő maga saját költségén szándékozik egy segédet tartani, a végből, hogy a tanulókkal a vett leczkéket, jelesül a mennyiségtanban és a rhetoricában ismételjék. Végül felemlíti az iskolai padok helyreállításának szükségét, mert illő ama ház tisztántartása, a hol az isten és angyalai szintúgy laknak, mint az egyházban.

E tárgyalások közben Stöckl Lénárd özvegye súlyos betegség után Bártfán elhalálozott. A város midőn e felől vejét, Fabert értesíté, egyszersmind felajánlá neki az elhalt özvegye, illetve ennek férje után maradó ház átvételét. Ő azonban ez ellen szabadkozott azért, mert az örökösödésnél a fiörökösök a nők előtt az isteni törvény szerint is bizonyos előnynyel bírnak. A városi szokásokhoz képest továbbá ama ház birtoklási joga, melyet a legifjabb fitestvér Lénárd koránál fogva igénybe nem vehet, az idősb testvért Stöckl Dávidot illeti meg, ki arra érdemes is, s kit, míg vele együtt élt, józansága, szorgalma s erkölcsisége miatt megkedvelt. Ez bizonyára szülővárosának hasznos polgára lesz, s nyelvismereteinél, valamint tudományos műveltségénél fogva jó szolgálatokat tehet. A maga számára elégségesnek találja a tulajdonosát vesztett Gergelyi-féle kisebb terjedelmű házat, s megújítja az annak megszerzése iránt már előbb előadott kérelmét.[1]

De ezen önzéstelen tiltakozása, mint a közte és neje örökéstársai között 1567. deczember hó 18-án létrejött szerződés mutatja, eredménytelen maradt. Ő ekkép utóbb mégis beleegyezett a tetemes adóssággal terhelt kérdéses ház s a hagyatékhoz tartozó majorságnak megvételére. A vételár 675 frtban állapíttatván meg, abból levonatott az általa anyósának életében kölcsönzött 195 frt, s nejének 55 forintnyi örökrésze, a 425 forintot tevő maradék összeg törlesztésére pedig a vevő kötelezte magát a következő évben 60, azontúl pedig évenkint 40 forintot fizetni. Viszont

[1] Fabernek Selmeczről 1567. február 25-én, márczius 18., augusztus 12. és 26-án s október 7-én, úgy Bártfáról 1568. márczius 12-én a bártfai tanácshoz írt s az ottani levéltárban található levelei. V. ö. Frankl, i. m. 53. s 75. l.

a Gergelyi-féle olcsóbb ház megszereztetett Stöckl Dávid számára.[1]

Selmecz városa igen nehezen nyugodott meg jeles rectorának elvesztésébe, a kinek megnyerésére annyi anyagi áldozatot hozott, s kit reméllett élte fogytáig megtarthatni. Ezt a megkereső bártfai tanácshoz október 7-én intézett válasziratában előre bocsátva, különösen hangsúlyozza, hogy a felmentvényt csak a Stöckl Lénárd emléke iránti kegyeletből, mivel örököseinek anyagi érdeke úgy kívánja, adja meg. Azonban igazgatójukat végleg el nem eresztheti, míg utódjáról nem lesz gondoskodva.[2]

Ez sok bajjal s ujabb költséggel járt, különösen a fenforgott háborús viszonyok között, a midőn a törökök portyázó csapatjai a gazdag zsákmányt ígérő bányavárosokat folyton remegésben tartották. Az igazgatói tisztre alkalmas szakférfiú keresése és felfogadása czéljából Conon Lukács selmeczi lelkipásztornak előbb Frankfurtba, s azután Sziléziába kellett utaznia, a honnan a megörült állásra megnyert Aegranus János mestert csak deczember hó elején kisérhette székhelyére.[3]

Faber ugyan már előzőleg a Stöckl-féle hagyaték rendezése végett Bártfára rándult, de ide véglegesen csupán selmeczi utódának behelyezése után, deczember hó 25-én érkezett, s néhány nappal utóbb az igazgatói állásba ünnepélyesen beiktattatott,[4] a melyet azután egészen haláláig szakadatlanul viselt. Kiváló érde-

[1] A «Venditio domus quondam Leonarti Stöckelii» czimű összeszámolási okirat Bártfa város levéltárában.

[2] Az idézett levél eredetije Bártfa város levéltárában.

[3] Fabernek 1567. október 7-én kelt s már idézett levele, s Breznyik, i. m. 341. s 342. l.

[4] A bártfai levéltárban őrzött 1567-iki rapularium szerint Szt-Katalin napja előtti hétfőn Karczin özvegyével megalkudtak az iránt, hogy Fabrihoz Selmeczre elszáilítása végett egy hat- és egy négylovas kocsit küldjön. A fuvarozási díj 25 frtnyi átalányösszegben állapíttatott meg. Egyúttal Fabrinak készpénzben küldetett 12 fr. 53 d.

Továbbá az 1552—1578-iki számadási könyvben az 1568. évnél a következő tétel fordul elő: Thomas Faber, qui Schemnitzio ad scholae gubernationem reductus pridie nativitatis domini in locum officii solemniter introductus est, sexta post nativitatis domini fl. 2 d. 31. Tantum ad duas septimanas percepit. Nam servitium eius incipit ab eo die, quo advenit, videlicet in ipso die s. Thomae.

méül szolgál hű megőrzése ama magas szinvonalnak, a melyre a vezetésére bizott iskolát elődje Stöckl emelte. Innen igazgatóságának ideje alatt is számos tudós férfiú került ki, kik őt úgy életében, mint halála után hálásan dicsőítették mesterükként.

Polgártársai szintén minden kitelhető módon nyilvánították személye iránti bizalmukat. Nyomban visszatértével beválasztották a külső tanácsba (centumvirnek), sőt 1588-ban a tanácsosok sorába vették fel,[1] a mely megtisztelésben elődeinek egyike, sőt Stöckl sem részesült.

Ezenkívül az udvari szokások nem ismerésével indokolt szabadkozása daczára el kellett vállalnia Emerici Tamás városi jegyző társaként a város képviseletét az 1578-ki országgyűlésen. Ez időben a pestis országszerte dühöngvén, a közlekedés általános nehézségeit még fokozta a ragálytól mentes városoknak saját teljes elszigetelésüket czélzó szigorú intézkedései. Igy például Lubló fejvesztés büntetésének terhe alatt tiltá el a Bártfa, Lőcse, Kassa, Eperjes és Kis-Szebenből jövő utasoknak a városba való bebocsátását. Másfelől általában el volt terjedve a hír, hogy az országgyűlés nagyon viharos lesz és aligha fog lázadás kitörése nélkül véget érni. Ily viszonyok közt elhihetjük ama különben sikertelen mentegetődzések őszinteségét, a melyekkel Faber, ki az illető felhivás vételekor a pestis elől menekült családjánál Lomniczon látogatóban volt, innen 1577. október hó 5-én és Tarnovról október 28-án kelt leveleivel a kitüntetést magáról elhárítani kivánta.[2] E tekintetben a fenmaradt városi számadásokból még azt az érdekes adatot tudjuk meg, hogy ő és társa a városi pénztárból költség fejében 1578. január hó 26-án 50 frtot fehér és 25 frtot lengyel pénzben, továbbá 25 frtot batkákban és 10 frtot krajczárokban, szükség esetére kiosztandó tiszteletdíj fejében pedig 11 aranyat vettek fel, mely utóbbi összeg valószinűleg arra az eshetőségre volt szánva, ha, a mint felvették, a városnak falvai elleni pere Pozsonyban eldöntés alá kerül.

Egyátalában a városi tanács a sokoldalú képzettséggel és tapasztalatokkal bíró iskolaigazgatójának szolgálatát rendes hiva-

[1] A városi számadási könyvekben Faber 1587-ben még mint centumvir, a következő évben pedig már mint senator fordul elő.

[2] E levelek Bártfa város levéltárában.

tása keretén kívül is a legkülönbözőbb irányban vette igénybe. Gyakran megbízta őt egy vagy más társával együtt Kassa, mint Felső-Magyarország fővárosának központi hatóságai, az eperjesi octavalis szék, és a káptalan előtt folyó peres és egyéb ügyei előmozdításával. Szintúgy ő képviselte számos esetben a várost a többi 4 sz. kir. várossal való szövetségből folyó közös tárgyalásoknál, valamint az egyes szövetséges városok beléletére vonatkozó ünnepélyes alkalmakkor, mint például 1575-ben Kassán Leuchhammer összekelésénél Fröhlich Tamás leányával, 1582-ben a kisszebeni lelkipásztor temetésénél, és 1589-ben az ottani városi bíró esküvőjénél. Főleg élete utolsó éveiben, senatorrá megválasztása óta, majdnem szakadatlanul tett utazásokat a város érdekében. Jelesül az 1588-ik évet nézve a fenmaradt bártfai számadási könyvekben, a melyekben az említett s a többi hasonló esetekben felmerült útiköltség pontosan be van jegyezve, erre nézve a következő tételeket találjuk:

A Kassára a congregatióra utazó Faber Tamásnak, és Wolfnak . . . . . 5 frt.
Az Emerici Tamással a taksa ügyében Kassára menő iskolaigazgatónak (márczius előtt) költségre adatott 8 »
Pustler és az iskolaigazgató Ungvárra utaztukban költöttek . . . . . 8 frtot.
Faber és Wolff Kassára a városok congregatiójába küldetvén, márczius 6-án költöttek . . . . 6 frt 49 drt.
és külön 23 dénárt.
Márczius 25. Faber és Wolff György a tűzvész ügyében Kassára utazván, költöttek . . . . . 8 frt.
Május 3. Az iskolamesternek és Wolff Györgynek Eperjesre az octavára . . . . . 6 »
Május 8. Ugyanazoknak ugyanoda . . . . . 10 »
Május 17. Mihály úrnak, az iskolaigazgatónak s Martischat és Klesz Jakab uraknak Eperjesre az octavára . . . . . 8 «
A Kassán levő iskolaigazgató és Emerici Tamás június 1-én költöttek . . . . . 5 frt 46 drt.
A keresztelő Szt-János utáni nyolczadik napon Bécsből ő felsége udvarából visszatért Emerici Tamás

és Faber Tamás a Nörimberger és Polcz uraknak adott ajándék és saját kiadásaik fejében elszámoltak . . . . . 70 frt 36 dénárt

Az Egyed napja utáni pénteken az iskolaigazgató és Wolff György jegyző visszaérkezvén, a felszámolt költség kitett . . . . . 21 frt 50 dénárt

A mennybemenetel ünnepe utáni pénteken az Eperjesre menő iskolaigazgatónak búcsúpohár fejében (valete) 40 dénár.

Annak megállapítására, hogy minő fontos ügy tette külön követségnek a fejedelem udvarához való küldését s két valószínűleg befolyásos férfiúnak szokásos megajándékozását szükségessé, forrásunk mi támpontot sem nyujt. Feltehetjük azonban a város közönségének Faber eljárásával való teljes megelégedését; mert 1590-ben őt ismét megválasztá országgyűlési követéül. Ily minőségben követtársával, Klesz Jakabbal ez évi szeptember hó 25-én érkezvén Pozsonyba, midőn e felől mindketten már a következő napon jelentést tesznek küldőiknek, egyúttal bőségesen kiterjeszkednek az átélt kalandokra. Útközben, az említett hó 15-én oly erős földrengés vala, hogy Vágújhelyen Stöckl Tóbiás plébános háza ingásba jött, s az asztal, mely előtt ülve épen prédikációját tanulmányozá, a rajta levő gyertyatartóval együtt ide-oda tánczolt. Sámbokréten, Nagy-Szombaton s Pozsony táján koldusok borzasztó tüzet raktuk; ezenfelül az útonállóktól fenyegető veszélynek is voltak kitéve.[1] Ez alkalomból a két követ a számadási könyv (Rapularium) szerint költség fejében 123 forint 52 dénárt kapott.

A szövetséges városok egyházi gyüléseiben Faber hivatalos állásánál fogva vett részt s igazgatóságának tartama alatt azok egyikét sem mulasztá el.[2] Vallási meggyőződését illetőleg a szigorú luther-pártiakhoz tartozott, s már 1561-ben aláirásával ellátta az erdélyi szászoknak ebben az évben szerkesztett s az erdélyi és szász fejedelemnek, valamint négy külföldi egyetemnek megküldött

[1] E levél eredetije Bártfa város levéltárában.

[2] Erre vonatkoznak a bártfai számadások, illetve a rapularium következő tételei:

1575. május 3. a kis-szebeni egyházi gyülekezetbe az iskolaigazgatóval és Clemenssel együtt küldött lelkipásztornak költség fejében 3 frt 64 d.

1579. febr. 10. A városok és lelkészeknek egyházi gyülekezésére Szebenbe küldött Emerici Tamás lelkipásztor és rectornak 3 frt 33½ d.

hitvallását, mint olyat, melyet egész életében követni kész. Ő továbbá a bártfai 1589-iki zsinaton, a mikor először kötötték régi hitvallásuk és a Corpus doctrinae megerősítését megszorító feltételekhez, aláírását az úrvacsorára nézve Luther nagyobb s kisebb hitvallására való kifejezett hivatkozással eszközölte. Sőt Gogreff Mento kassai plébánossága idejében a Flaccianismus gyanujába is keveredett. Nevezetesen Fröhlich Tamás őt a bártfai lelkipásztor előtt azzal vádolta, hogy Flacciusnak a Communicatio idiomatum négy neméről felállított hitelvét az iskolában a tanulóknak tollba mondotta, nem különben Gogreffel titokban egyesülvén, vele együtt a többi lelkészek ellen tör és a Corpus doctrinae-t egyszerű tanítási s nem hitszabálynak nyilvánítja. Egyúttal a volt senior magát a panaszoltat közvetlenül is felhívta Stöckl nyomainak követésére, a ki utolsó leheletéig Melanchton könyvének híve maradt és Flacciust, valamint követőit folyton az Antikrisztus társainak bélyegzé.[1]

Ama feladás következtében Fabert az 1579-ki eperjesi zsinaton felelősségre vonták, de ő a Flaccianismus elfogadását tagadásba vévén, az ellene emelt vádak alól magát kitisztázta. Nyilvánvalóan ezt az esetet említi fel Pilcz is a Responsio ajánló levelében s csak a zsinat évét téveszti el és teszi 1574-re.

Habár Faber külön díjazott számos kiküldetéseiből, melyek alatt rendes javadalmait húzta, némi mellékjövedelemre is tett szert, az élet mindennapi gondjaival folyton kellett küzdenie, s az ipja ingatlainak megvételekor elvállalt terheket részben csak új adósság útján tudta törleszteni.

A többször idézett számadási könyvekben lépten-nyomon találunk kisebb-nagyobb kölcsönöket bejegyezve, melyeket részint ezüstnemeinek vagy aranypénzeinek elzálogosítása, részint heti-

1579. Lukács napja utáni hétfőn az eperjesi congregatióba küldött lelkipásztor, iskolaigazgató s Clemensnek 2 frt 90 d.

Fabernek az 1584-iki zsinatban való részvétele következtethető a Pilcz elleni hitvitából, a Wagner Márton elnöklete alatt tartott zsinatokban jelenléte pedig kitűnik a többször idézett *Libellus actuum synodalium*-ból.

[1] Fröhlichnek 1579. Szt-András napján írt levele Gastius Kristófhoz; Szontagh György volt kassai iskolaigazgatónak 1579. nov. 14-én kelt levele ugyanahhoz és Kassa város tanácsának 1579. okt. 20-án felvett ülési jegyzőkönyve, mely okiratokat már előbb is idéztem.

fizetésének lekötése mellett a városi pénztárból felvett.[1] De viszont ugyane forrásunk arra is utal, hogy ő már 1567-ben, miután Selmeczbányáról visszatért, tekintélyes tanszer- és könyvgyűjteménynyel (suppellectili scholastica) bírt, miután annak elszállítása egy külön kocsit vett igénybe. Eme ekkép meglehetős terjedelmű, s idővel bizonyára még gyarapított könyvtár minőségére következtetést enged egy másik számadási adat, mely szerint a város tőle 1586-ban négy részből álló, hangjegyekkel ellátott, s egyházuk énnekkarának összes feladatait felkaroló énekes könyvet 9 frtért megvásárolt.[2]

A mi írói munkásságát illeti, a Pilcz elleni vitairatok szerkesztésében való közreműködésén, s a Perényi és Thuri közötti viszálkodást tárgyazó munkáján felül még Stöckl Lénárdnak kimerítő életleirását említhetjük fel, mely azonban sajtó útján nem jött napvilágra.[3]

Fabernek halála 1592. január hó 5-én következett be, miután, mint a bártfai halálozási könyv kiemeli, az ottani ifjuságot 31 éven át híven tanította és kiképezte. Elhunytát öt gyermeke siratta, úgymint: Pál, Erazmus, György, Jusztina, és Erzsébet Fogler Mártonné.[4]

A nagy tekintélyt, melynek az elhalt iskolaigazgató külföldön szintúgy, mint hazájában örvendett, a kimultával megürült állás

[1] Fabernek a Bártfa városi levéltárban őrzött számadási könyvek, illetve rapularium szerint kölcsön adatott: 1558. évi úrszínváltozás előtti szerdán 10 frt; 1562-ben 8 frt; 1564. Mária Magdolna előtti pénteken 16 frt; 1568. húsvét-utáni pénteken zálogba adott 4 aranyra 6 frt; 1571. circumcisio előtti pénteken 8 frt; 1574. január 16-án 2 aranyra mint zálogra 3 frt; 1575. jubilate előtti pénteken szintén 2 aranyra 3 frt; 1579. április 3-ika után 7, és május 7-én zálogra 4 frt; 1581. Péter és Pál utáni pénteken ad pignus trium argentiorum grossorum 5 frt, Mária Magdolna vigiliája napján 3 frt, Szűz Mária születése napján 5 frt, és szept. 15-én 5 frt; 1582. Szt-Pál napja utáni pénteken Faber feleségének 2 aranyra 3 frt; ugyanez évi május 5-én egy serlegre, mint zálogra, magának Fabernek 16 frt; 1588. három király utáni pénteken 4 frt és junius 14-én, midőn Bécsbe volt utazandó, egy ezüst-pohárra mint zálogra 9 frt. Ezenkívül már 1568-ban a ház vételárának első törlesztési részleteit, úgy több későbbi részletet is Faber csak oly módon nyert fizetési előlegekből tudta leróni, hogy hetenkénti díja az illető összeg erejéig teljesen visszatartatott.

[2] Ábel, i. m. 108. és 111 l.

[3] Ribini, Memorabilia I. 153. l.

[4] A «Végrendeletek könyve 1595-ből», Bártfa város levéltárában.

betöltése iránt folyt tárgyalások is tanusítják. Mint ezekből kitűnik, a hazai jelöltekben nem bízó bártfai tanács az igazgatói tisztet első sorban városa szülöttjének, az augsburgi Szt Anna-gymnasium tanárának, Henisch Györgynek ajánlá fel, ki fenmaradt számos munkáival, főleg pedig az általa rendezett városi könyvtár katalogusával, s habár csak a G betűig elkészült, de állandó tudományos becsű német szótárával, nevét az utókor előtt is megörökíté. Ez nőül vevén Wirsung Kristóf augsburgi patricius és nagyhírű orvos s szakíró leányát, a felhivás vételekor végleg letelepedett már eme városban, s ott köztiszteletben állott; a mi abban is nyilvánult, hogy négy ízben az orvosi facultas dekánjává, valamint a gymnasium rectorává választatott.[1] Ily viszonyok között előre volt látható, hogy a már 43 éves s számos gyermekkel megáldott férfiú, kinek neje az annyira távol fekvő ismeretlen helyre való elköltözéstől irtózott, díszes és gazdagon díjazott állásától nem fog elválni. S valóban az ennek folytán szülővárosa tanácsához 1592. márczius hó 20-án irt válaszában a meghivás el nem fogadhatását jelenté be, s elhatározásának indokai között különösen hangsúlyozta azt, hogy életét az orvosi pályának szentelé. Már pedig a bártfai gymnasiumnak — úgymond — nem orvosra, hanem oly hit- és nyelvtudósra van szüksége, ki képes az evangeliomot magyarázni, a szentirás szövegét értelmezni, az egyház szolgáit oktatni, a tiszta vallás ellenségeit lefegyverezni, a nyelvtant előadni, a főünnepeken az énekkart vezetni, és eme teendőt a többi ünnep- s köznapokon is végezni. A ki mind e feladatokat nem teljesítené, jogosultan vétetnék a kérdéses tisztre méltatlannak. Ekként a képzettség, képesség és hivatás különböző lévén, minden korban voltak kitünőségek, kik másutt születtek és nevekedtek, s másutt töltötték életüket, a nélkül, hogy e miatt hazájukról való megfeledkezéssel vádoltathattak volna. Igy például a bölcsészek legelsejét, Pythagorast a görögországi Samos szigete szülte és mint tanítót az olaszországi Metapontus hallgatta. Hasonlókép a mansfeldi Luthert, és a bretteni Melanchtont, a szent erkölcsök s a vallásosság dicsfényével övedzett eme két férfiút nem Mans-

[1] Weszprémi, Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia, I. 65. IV. 443. l. V. ö. Henischnek az «Allgemeine Deutsche Biographie»-ban foglalt életrajzát is.

feld s Brettenben, hanem Wittenbergában találjuk mint tanítókat; de magát a nagy tudományú és valllási buzgóságával kiváló Fabert is, bár Beszterczebányán született, Bártfa városa nyerte meg iskolájának kormányzására. A mennyiben továbbá a bártfai tanács őt, a levél iróját, egyszersmind esetlegesen valamely iskolájuk vezetésére alkalmas külföldi szakférfiú ajánlására felhívta, egyúttal kötelességéül tekinti ama meggyőződésének kifejezést adni, hogy e tekintetben a hazában élő jelöltnek a külföldi előtt határozott előny adandó. Amannak meghívása semmi, vagy csekély költséggel jár és tőle az elvállalt állásban való megmaradás készsége, az ottani szokások ismerete, kötelessége teljesítésében szorgalom remélhető, s állandó törekvés, hogy Stöcklhöz és Faberhez hasonlóvá váljék. Ellenben valamely külföldi megszerzése tetemes költséget igényel, s bizonytalan eredményű; e mellett az ily jövevény a legcsekélyebb okból hajlandó lesz távozni, saját hazájának szokásait fogja előtérbe helyezni, hivatala elhanyagolását mások tudatlanságának tulajdonítandja és Stöcklhöz s Faberhez nem hasonlítható tanítókat fog követendő példákúl tekinteni; holott a bártfai iskola méltó hírének fentartása Stöckl rendszere követésétől függ.

Eme lépés sikertelensége következtében a városi tanács egy aranynak tiszteletdíjul megküldése mellett most megint Steinberg Miklóshoz, a boroszlói Szt-Erzsébet-gymnasium rectorához, az ismert koszorús költőhöz fordult oly tudós férfiú keresése és kijelölése végett, kit elárvult iskolájának élére állíthasson. Erre válaszolva Steinberg mindenekelőtt mély sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy az isteni gondviselés Fabert, a legjelesebb és legtudósabb férfiak egyikét az életből és az iskolából, a melynek élén számos éven át kiváló hűséggel és ügyességgel, az ifjúság nagy hasznára szerencsésen működött, a mennyei akadémiába hívta. Mindenki, ki ily végzetes időkben, s a vélemények iszonyú zavarában éber figyelemmel kiséri az egyházakban és iskolákban történteket, be fogja látni a súlyos veszteséget, melyet a város közönsége ama jeles férfiú elvesztével szenvedett. Az ennek lehető pótlását czélzó intézkedéseket tehát minden erejével fogja előmozdítani. Egyelőre azonban bizonyos előleges felvilágosításokat kér.

Egyébiránt a szóban levő levelezések, a melyekhez a Henisch által ugyanazon czélból megkeresett Crusius Márton tübingeni

tanárral való levélváltás is járult, eredménytelenek maradtak; legalább nem találtam nyomát annak, hogy Faber utódja dalheimi Erhard Miklós mester meghivása az említett külföldi tanárok valamelyikének ajánlása következtében eszközöltetett volna.[1]

Áttérve Wagner Jakabra, ki testvérének Wagner Márton bártfai lelkipásztornak és esperesnek végrendeleti utasítása következtében folyt be helyette a «*Responsio*» kiadásába: róla saját jegyzeteiből tudjuk, hogy a tübingeni akadémiát látogatta s visszatérte után az 1585. év elejétől kezdve egy évet töltött az eperjesi iskolában mint rector.[2] E közben ezen év június havában Bártfa városa meghívta testvére Wagner Márton lelkipásztor mellé káplánúl, illetve német prédikátorúl, s ő némi gondolkozási idő után késznek nyilatkozott a papi pályára átlépni s a három havi felmondási idő leteltével új állomását elfoglalni. Egyidejűleg igéri egyházaiknak szeretett testvérével egyetértőleg olykép leendő vezetését, hogy istennek és embereknek örömük lesz benne s működésük más városoknak is példáúl szolgálhat. Ilykép meg fogja czáfolni azt az alaptalan előitéletet, mintha két testvér üdvösen közre nem működhetnék. Kiköti azonban a maga számára személyes szabadságát, a mi alatt szabad eltávozhatási jogát érti. Ezzel korántsem fog visszaélni, sőt körükben állandóan kiván megmaradni, de ama kikötésre készteti a sok baj, a mit eddigi állásának czélba vett elhagyása miatt szenvednie kell. Ha már tanulmányait minden viszonzási kötelezettséggel járó segedelem nélkül nagy gondok s küzdelmek, sőt életveszély között a maga becsületéből végezte, megőrzött szabadságát nem akarja utólag elveszteni vagy elárusítani.[3]

[1] Henischnek 1592. márczius 20-án és május 23-án, úgy Steinbergnek 1592. július 1-én kelt levele Bártfa városához, valamint Crusiusnak Tübingenből ugyanaz évi április 26-án írt válasza Henischhez, a bártfai levéltárban. Steinberg idézett levelében megköszöni az egy arany tiszteletdíjt, s e kiadás az 1592-iki rapulariumban is be van vezetve 1 frt 68 dénárral.

[2] Bartholomaeides, Memoriae, 112. l., a hol azonban Wagner Jakab tévesen jeleztetik Márton esperes fiának, holott az testvére volt. L. Frankl, i. m. 92. l.

[3] Wagner Jakabnak a bártfai tanácshoz Eperjesről «*in carnem adventum 1585*» kelettel intézett latin, s ugyanaz évi július hó 21-én kelt német levele, melyeket mint eperjesi rector (Schulmeister) ír alá, Bártfa város levéltárában.

Wagner Jakab pappá avatását Wittenbergben eszközölte, s ennek költségeire Bártfa város pénztárából 1586. május 6-án összesen 65 forintot kapott. De úgy látszik, ez az összeg nem volt elégséges utazási kiadásainak teljes fedezésére, mert visszautazásakor Boroszlóban 6 aranyat vett kölcsön, melyeket utóbb 1587. január hó 24-én a város darabját 1 forint 60 denárral számítva megtérített.[1]

Ezután ő részint testvére, részint Sculteti Szeverin mellett Bártfán egy évtizeden át viselte a német prédikátori tisztet, és mint ilyen részt vett az 1588., 1589., 1590., 1593., 1594. s 1595-ben tartott zsinatokban. Ezen alkalmakkor, midőn szokásosan hitvallásuk alá aláirását helyezte, az illető okmányba többnyire tiltakozását jegyezte be a hitvallásnak kálvini értelemben való magyarázása, illetve a kálviniánusok eljárása ellen, kik azt aláirják s az ellenkezőt hiszik.[2]

Eltávozása Bártfáról az 1596-ik év végén történt, a mikor átvette Szepes-Váralján az ez évi július hó 19-én elhalt Obsopaeus Czirják után megürült plébánosi állást.[3] Ez által egyébként szorosabb összeköttetése az elhagyott várossal, a melynek polgára maradt, annál kevésbbé szűnt meg, mivel neje az 1597-ben elhalt ottani városbiró Heidt Lénárdnak volt a leánya. Sőt a bártfaiak volt prédikátorukat még 1600-ban is megkeresték egy pap ajánlására. Ez válaszában a többi között kegyeletesen megemlékezve Stöckl és Faber érdemeiről, figyelmezteté a várost, hogy legjobb tanitóik gyermekeinek előmenetéről gondoskodniok kell, a kik viszont irányukban is lekötvék.[4]

A szigorú lutherpárti lelkipásztornak, ki a kryptokálvinisták

[1] E kiadások be vannak jegyezve a fenmaradt bártfai számadási könyvekben. Az utóbbi adatból látjuk, hogy az aranypénz már akkor árúczikk volt, miután egy arany itt 1 frt 60 dénárral vétetik számításba, míg az előző jegyzet szerint öt évvel utóbb a Steinbergnek Boroszlóba küldött arany a számadásban 1 frt 68 denárral szerepel.

[2] Libellus actuum synodalium.

[3] Sonntag G. 1596. október 12-én Wagnerhez írt s eredetben a bártfai levéltárban őrzött levelében őt bártfai polgárnak, «*jam vero vocato ad munus ecclesiasticum pastorale Warraliensium*», czímezi.

[4] Wagner Jakabnak Sz.-Váraljáról 1597-iki karácson utáni csütörtökön s 1600. évi július 8-án Bártfa város tanácsához írt levele az ottani levéltárban. Ipja a fenmaradt városi számadásokban mint biró van fölemlítve.

ellen teljes mértékben osztá előbbi seniorjai gyűlöletét, nem volt maradása Szepes-Váralján, hol valamint előde Obsopaeus, úgy hiveinek túlnyomó része Melanchton közvetítő irányához hajolt, s fraternitásának seniora Jantschius János és több más lelkésztársa hasonló elveket vallottak. Elkeserítve az ezektől folyton szenvedett sokféle sérelmek által, készségesen fogadta el 1600-ban Kis-Szeben városának meghívását az ottani plébánia élére; de alig hogy ide elutazott anyjával, legidősb fiával s leányával együtt, áldozata lett a pestisnek, mely akkor a Szepességben oly mérvben dühöngött, hogy egyedül Lőcse városában 2500 személy halt meg.[1]

* * *

Ezzel bezárhatom tanulmányomat a felsőmagyarországi öt sz. kir. város egyházmegyei hatóságának a kálvini irány ellen folytatott hadjáratáról, befejezem szemlémet az abban résztvevő harczosok fölött.

E támadó tábor egyébként csak mintegy centrumát képezte a kryptokálvinizmus ellen mozgósított seregnek.

Az egyik szárny harczainak színhelye Kassa egyházkerülete volt, a hol külföldről importált plébánosa, Gogreff Mento már előbb szenvedélyes támadást intézett a városnak a kálvinizmushoz hajló magyar egyháza ellen. A másik szárny élén Gradeczi Horváth Gergely állott, ki viszont Szepesmegyében minden rendelkezésére állott eszközt felhasznált az eretnekségnek bélyegzett hitelvek elnyomására.

Az utóbbi hitvitákba a jelenlegi szereplők közül is többen befolytak. A támadók sorából előtérbe nyomult az időközben seniorrá választott Sculteti Szeverin, míg a megtámadottakat ismét Thoraconymus Mátyás vette oltalma alá, ki egyik védiratát Pilcz Gáspárnak ajánlá, ez által is — úgy mond — tanusítandó, mennyire méltányolja annak a mennyei igazság mellett az Isten igéjével kitartóan folytatott küzdelmét.

Mindezekről majd más alkalommal bővebben.

[1] Buchholtz György kakas-lomniczi pap «*Acta fraternitatis XXIV regalium oppidorum in Scepusio*» című kézirata a Nemzeti Múzeum kézirat-tárában, (165. l.). Schmal szerint, *Vita Superintendentum*, 63. l. h) jegyzet, Wagner Jakabnak fia volt Márton superintendens és Lénárt bártfai lelkipásztor; hibásan állítja azonban, hogy amaz Kis-Szebenből Bártfára ment volna át lelkipásztornak.

MAGYARORSZÁGI GYÖRGY MESTER ARITHMETIKÁJA 1499-BŐL.[1]

SZILY KÁLMÁNTÓL.

— Bemutattatott a M. Tud. Akadémia III. osztályának 1893. október 16-án tartott ülésén. —

(Három hasonmással.)

Hellebrant Árpád úr, a M. Tud. Akadémia alkönyvtárnoka, az Irodalomtörténeti Bizottság megbízásából az ez idei szünetek alatt is tanulmányokat tett Németországban, hogy a Szabó Károly-féle Régi Magyar Könyvtár III. kötetéhez magyar iróktól külföldön, nem magyar nyelven kiadott munkákról, ha eddig még föl nem volnának jegyezve, címmásokat gyüjtsön. Meglátogatta többek közt a hamburgi városi könyvtárt, és ott egy colligatumban (Realcat. AC. vol. VII. p. 37. jelzéssel) talált egy latin nyomtatványt, a mely «*Arithmetice summa tripartita Magistri georgij de hungaria*» czímet visel és a colophon tanúsága szerint 1499. április havában fejeztetett be.

E fölfedezésével Hellebrant úr nagy szolgálatot tett a magyar irodalomtörténetnek. Eddigelé ugyanis azt hittük, hogy a legelső mathematikai tárgyú munka, a melyet magyar ember irt, az 1577-ben Debreczenben megjelent arithmetika — és ime most a hamburgi lelet e dátumot majd 80 évvel, 1499-re viszi vissza.

A mint Hellebrant úr ez érdekes leletét velem közölte, azonnal irtam a hamburgi városi könyvtár igazgatóságának, a munka kikölcsönzését kérve. Kérésemnek az igazgatóság a legnagyobb készséggel eleget tett s ezennel szerencsém van Magyarországi György mester 1499. évi arithmetikáját a t. osztálynak bemutatni.

[1] E czikk eredetileg az Akadémiai Értesítő novemberi füzetében jelent meg, de hasonmások nélkül. Készséggel átveszszük azt folyóiratunkba, mert alkalmat ad, hogy a M. Tud. Akadémia lekötelező szívességéből bemutassuk az érdekes ősnyomtatvány kezdő sorainak és colophonjának facsimiléit.
Szerk.

Az egész nyomtatvány csak 20 oldalra terjed, de mégis öt oldallal terjedelmesebb, mint Peuerbachnak, a híres bécsi tanárnak, Regiomontanus mesterének, 1510-ben tanítványai számára kiadott «Opus algorithmi»-ja. György mester az első oldalon elmondja, hogy barátai igen gyakran és több ízben arra kérték, foglalná egybe a gyakorlati arithmetika összeségét, menten minden fölösleges vagy kevésbbé szükséges részeitől. Szivesen hajlik kérésükre s elhatározza magát, hogy munkáját tágasabb körök számára is közrebocsátja, mert az arithmetika gyümölcsei mindenek számára hasznosak, sőt

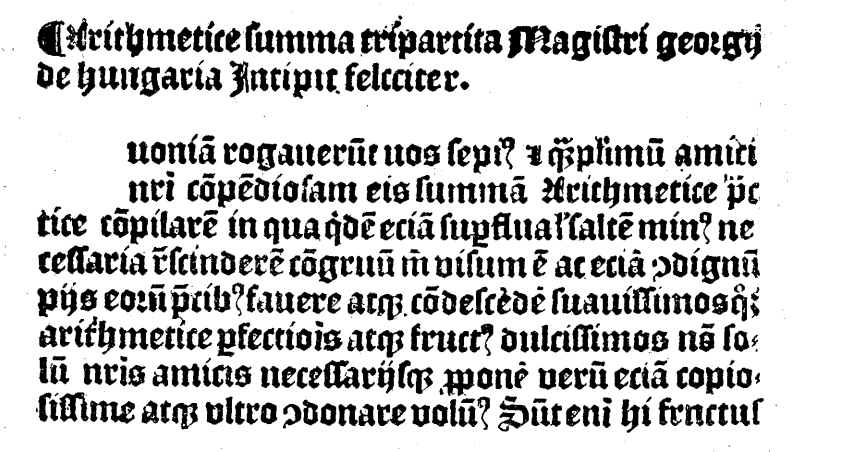
Arithmetice summa tripartita Magistri georgij de hungaria Incipit feliciter.

uonia rogauerũt uos sepi⁹ ꝑ ꝗplimũ amici nri cõpẽdiosam eis summã Arithmetice ꝑc tice cõpilarẽ in qua ꝗdẽ ecia supflua ꝛ ſaltẽ min⁹ ne ceſſaria ꝛſcinderẽ cõgruũ ñ uiſum ẽ ac ecia ꝺdignũ pijs eorũ ꝓtib⁹ fauere atq; cõdeſcẽdẽ ſuauiſſimos ꝙ; arithmetice pfectiois atq; fruct⁹ dulciſſimos nã ſo; lũ nris amicis neceſſarijſq; ꝓponẽ uerũ ecia copio; ſiſſime atq; ultro ꝺdonare uolũ⁹ Sũt eni hi fructꝰ

Az arithmetika kezdő sorai.

szükségesek is, ú. m. a királyoknak, vezéreknek, mágnásoknak, katonáknak, valamint a theologia és a philosophia tanulmányozóinak, prelátusoknak, szerzeteseknek s világi papoknak, szintúgy kereskedőknek és mesterembereknek. Művét három részre osztja: az elsőben az arithmetika 9 speciesét: ú. m. a számlálást, összeadást, kivonást, kétszerezést, felezést, sokszorozást, osztást, haladványokat és a gyökvonást számjegyekkel tárgyalja, a második részben pedig a négy műveletet a számok vetése útján (per proiectiles) magyarázza s végül a harmadik részben a hármas- és arany-szabályt (quas aureas appellant, quia sicut aurum in metallis supremum atque optimum obtinet nomen, sic et ista pars regularum) több rendbeli példával világosítja meg.

A 7 első speciest elég részletesen (noha a felvilágosító példák hiánya miatt itt-ott zavarosan és nehezen érthetően) adja elő;

kevesebbet ér, a mit a haladványokról mond; éppenséggel értektelen pedig az, a mit számok vetéséről és a gyökvonásról beszél. Látszik, hogy legtöbb öröme telt a hármas-szabályra vonatkozó példák megoldásában, mert a húsz oldalból nyolczat kizárólag erre szentel s itt egész világosan meg is bírja magát értetni. Egyik példája, a mely eléggé jellemző a fogós kérdéseket kedvelő XV. századra, a következő:

Egy haldokló ember, kinek neje áldott állapotban van, testamentumában akként rendelkezik: ha az asszony fiút szül, ezer aranyra menő vagyonából két részt kapjon a fiú s egy részt az asszony; ha ellenben leányt szül, akkor az asszony kapjon két részt és a leány egyet. Meghal az ember s az asszony ikreket szül, még pedig egy fiút s egy leányt. Kérdés, mennyit kap az ezer aranyból — a végrendelet intentiója értelmében — a fiú, mennyit az asszony és mennyit a leány? György mester a kérdést egészen helyesen fejti meg.

Az egész munkában mindössze két mathematikai íróra van hivatkozás: Boethiusra és Bravardinusra. Boethius Arithmetikáját 1480-ban adtak ki Párisban és 1488-ban Augsburgban; Bravardinusnak pedig 1496-ban jelent meg «Geometria speculativa» czímű munkája (Heilbronner, Hist. Matheseos, Lipsiae. 1742.) Ezeken kívül György mester bizonyára ismerte még valamelyik spanyol algorista művét is. Ezt abból következtetem, hogy az ezerszer ezret nem nevezi milliónak, mint a hogy az olasz algoristák (pl. Pietro Borgi, Velencze 1484.) már akkor nevezték, hanem az akkori spanyol módra *cuentus*nak (Kästner, Gesch. d. Math. I. 96.), az ezer milliót *milon*nak, a billiót *summá*nak, az ezer billiót *dragá*nak, a melyek valószínűleg mind megannyi spanyol divatú elnevezések.

A ránk nézve legérdekesebb kérdést — vajjon ki lehetett ez a magyarországi György mester? — legutóljára hagytam.

A könyv nyomtatásának helye, a miből gyakran nagy valószínűséggel némi következtetést lehet vonni a szerző kilétére, különösen lakóhelyére nézve, sem a czímlapon, sem a colophonban nincs megnevezve. Szerencsére a könyv szövegéből és a colligatumban levő munkákból e kérdést majdnem teljes bizonyossággal meg lehet fejteni.

A könyvben t. i. több feladat van, a melyekben valaminek

az árát kell kiszámítani, vagy pedig az osztalékot, a mi valami nyereségből egy-egy társra esik. A pénznemek, a melyekkel György mester e példákban számol, íme a következők: *aureus*, *ignilis*, *stuferus*, *but*, *placca nova*, *placca antiqua*, *duytmarus*, *bramincus*. Hová való pénzek voltak ezek?

Az «ignilis»-ről Ducange ezt írja: Belgis *ickse*, nummi argentei nomen vulgo *escalin*; ez utóbbiról pedig Jurende Münzen-lexiconja: alte *brabantische* Silbermünze. «Stuferus», Ducange szerint, Belgis

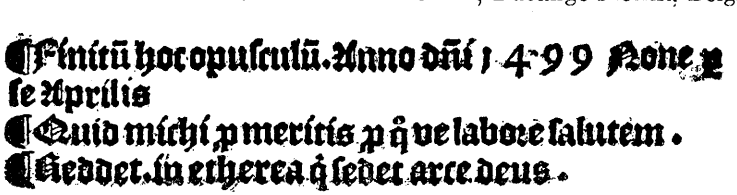
Finitū hoc opusculū. Anno dñi 1499 none
se Aprilis
Quid michi p merita p q ve labore salutem.
Reddet in etherea q sedet arce deus.

Az arithmetika colophonja.

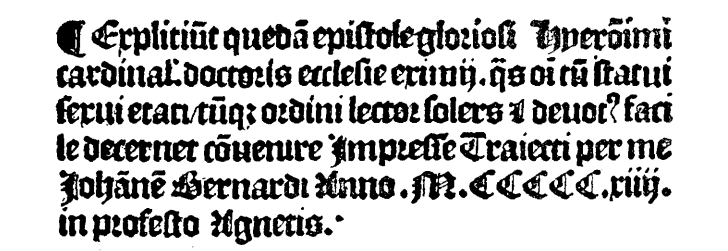
Explicitiūt quedā epistole glorioſi Yeroīmi
cardinal. doctoris ecclesie eximij. q̄s oī tū studui
seruiet etiā tūq; ordini lectoꝝ solers ⁊ deuot? faci
le decernet cōuenire ⁊impressē Traiecti per me
Johānē Bernardi Anno. M.CCCCC.xiij.
in profesto Agnetis.

Az Epistole quedam Hieronymi cz. 1514-iki utrechti nyomtatvány colophonja.

stuyver; ez utóbbiról pedig Jurende: alte Rechnungs- und silberne Scheidemünze in den *Niederlanden* und den benachbarten Ländern. «Placca» (= plaquet): halber *brabantischer* Schilling, alte silberne Scheidemünze in *Antwerpen*, *Brüssel* etc. (Jurende, i. h.). «Duytmarus»-t a rendelkezésemre álló kézikönyvekben nem találtam ugyan, de a szó előrésze, *deut*, doit, duyt: alte *holländische* Scheidemünze aus Kupfer, 2 holländische Pfennige an Werth. (u. o.)

Látjuk ezekből, hogy György mester németalföldi pénznemekkel számol, egy oly munkában, a melyet barátai kérésére állított össze. E barátai tehát, minden valószinűség szerint, németalföldiek voltak s így az is igen valószínű, hogy ő maga is Hollandiában tartózkodott, a mikor e munkáját írta.

Egy további adatot, a mely e következtetést még jobban

megerősíti, a hamburgi colligatumban György mester arithmetikájával együvé kötött többi munkák nyomtatási helyéből vonhatunk le. E munkák közül kettőt Antwerpenben, egyet Deventerben s egyet, — Szent Jeromos levelét — Utrechtben nyomtattak s ha az utrechti nyomtatás colophonjának betűit a György mester Arithmetikájának betüivel összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a két betütypus jóformán megegyez egymással, a miből némi valószinűséggel szintén az következik, hogy a mi György mesterünk, mikor arithmetikáját kiadta, *vagy Utrechtben, vagy az utrechti püspökség valamely városában tartózkodott.*

Még nagyobb világosság okáért, bővebben kellett magamat tájékoznom a középkori hollandi pénznemek felől. T. társunkhoz. Hampel r. tag úrhoz fordultam, ki is szives volt egyenest Utrechtbe írni, a fentnevezett pénznemek felől részletes fölvilágositást kérve.

Utrecht városának levéltárnoka szeptember 23-áról kelt válasza szerint: mindazok a pénznemek, a melyekről föntebb szóltam, az utrechti püspökség Ysselentúli részének, az ú. n. Overstichtnek pénzei. Az Oversticht négy városa (Deventer, Kampen, Zwolle és Groninga) ugyanis 1488. október 27-én elhatározta, hogy egy új ezüstpénzt veret: az *overstichti stuvert*; e stuvernek fele volt a *but* vagy butken; a but negyede a *placken*, a placken negyede a *duytmer*, a duytmer fele a *braems* vagyis a *bramincus*.

Mindezekből egész tisztán előtűnik, hogy Magyarországi György mester overstichti pénznemekkel számolt s hogy e szerint barátai, valamint ő maga is, hihetőleg az Oversticht egyik városában laktak.

Megjegyzem még, hogy György minden valószinűség szerint papi ember volt. Ezt több körülményből következtethetjük. Először is abból, hogy munkáját különös melegséggel ajánlja a papok figyelmébe: doctissimis excellentissimisque viris sacrosancte theologie, ecclesiasticis quibuscunque, prelatis et non prelatis, religiosis ac secularibus sacerdotalique officio adornatis. Másodszor abból, hogy külön példát szentel arra a kérdésre, hogy a kanonokok és káplánok miként osztozzanak az ecclesia jövedelmén. Végre abból, hogy minden fejezetet isten segítségül hívásával vezet be: invocato igitur primo omnipotentis auxilio, sine quo nullum rite fundatur, vagy pedig: deo semper favente, favente altissimo, auxiliante semper omnipotente deo stb.

De végre is, mit kereshetett Georgius de Hungaria 1499-ben az utrechti püspökség Ysselentúli részében?

Groningában a középkor végén két főiskola volt: a «fratres communis vitae» iskolája és a Szent Márton templomáé. Ez utóbbi oly híres volt, hogy százával tódultak oda a tanulók Német-, Olasz-, Franczia- és Spanyolországból; a mi György mesterünket is alkalmasint ez az iskola csalta Groningába.

További kutatásoknak kell eldönteni, vajjon csakugyan volt-e azon időben Georgius de Hungaria Groningában, akár mint tanuló, akár mint tanító; valamint további kutatások fogják eldönteni azt a kérdést is, vajjon az a Magyar György dominikánus szerzetes, kiről Toldy Ferencz a M. Nemzeti Irodalom Történetében (II. 57. l.) azt írja, hogy «De ritibus Turcarum» czímű kéziratát Rómában in Collegio S. Mariae ad Minervam őrzik, nem egy személy-e a mi György mesterünkkel?

Hogy e kutatásokban historikusaink és bibliografusaink is résztvehessenek, a M. Tud. Akadémia György mester arithmetikáját hiven lemásoltatta és a Mathematikai Értekezések során közre fogja bocsátani.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY UDVARI ISKOLÁI TÖRTÉNETÉHEZ.

Szilágyi Sándortól.

I.

Volt-e öreg Rákóczy Györgynek más udvari iskolája is azon az egyen kívül, melyről eddigelé tudomásunk van, t. i. azon kívül, melyben két fiát, Györgyöt és Zsigmondot neveltette s mely Fejérvártt a kollégiummal állott kapcsolatban, s ha igen, mik voltak ezek az iskolák, erre a kérdésre akarok felelni egy pár rendkívül érdekes levél bemutatásával, melyek alkalmasak ugyan a kérdésre némi világot deríteni, de még alkalmasabbak arra, hogy a szakembereket további kutatások eszközlésére serkentsék.

Mert maga a fejérvári iskola kétségtelenül nem volt egyéb, mint egy arra szánt intézet, hogy a fejedelem fiai néhány főúri

és nemes gyermekkel tudományos kiképeztetésben részesüljenek, s ezen alakjában, amint rendeltetésének megfelelt, meg is szünt: ilyen értelemben vett «udvari scholáról» ez egyen kívül másról szó sem lehet. Hanem hogy ezen kívül is voltak udvari iskolák, az alább közlendőkből ki fog tűnni.

Mielőtt az ezekre vonatkozó adatokat bemutatnám, még a fejérvári udvari iskola történetéhez akarok egy érdekes adalékkal járulni.

Azt, a mit a fejérvári kollégium mellett felállított udvari iskoláról összegyűjthettem, felhasználtam Rákóczy Zsigmond életrajzában, (19—39. ll.) Meglehetős anyag állott rendelkezésemre: Szalárdy Siralmas Krónikája, (II. könyv, 3. fejezet), a Pallas Dacica, a Schola triumphans s a Rákóczyak levelezéseiben megőrzött adatok. S ha magának az iskolának szervezetét, a tananyag beosztását ismerjük is, a legfontosabbak: a fejedelem utasítása, az iskola törvényei, még lappanganak. Mert biztosra vehetjük, hogy voltak ilyenek; sokkal csekélyebb fontosságú dolgokra vonatkozólag is adtak ki abban az időben utasításokat.

Azonban még az iskola belső életéhez is kaphatunk új anyagokat. Ilyen Keresztury levele Herczeghez, mely újabban az országos levéltár rendezése közben került napfényre. Kereszturyt, az iskola első tanárát és igazgatóját terjedelmesen és rokonszenvesen jellemzi egyik tanítványa, Bethlen Miklós; de azt a kedves, jókedvű, tréfára hajló férfiút, kit éppen ezen tulajdonai tettek kiválóan alkalmassá az ifjú herczegek nevelésére, ebből a leveléből tanuljuk megismerni, ebből látjuk, hogy a száraz, szigorú, kiméletlen hittani vitaíró éppen nem zárkózik el az élet örömei elől. Herczeg Zsigmond főudvarmesterhez írta ezt a levelét, néhány hóval elébb hogy György úrfi az iskolából kilépett az életbe. Ez a Herczeg Zsigmond volt megbízva a felügyelettel az iskolára, mondhatni curatora volt annak, s az a Barakonyi és Bálpataky, kik e levélben említtetnek, a két herczeg mellé felügyelőül, udvarmesterül voltak beosztva. Annyi bizonyos, hogy kedélyes, víg élet volt az iskolában; a herczegek maguk is verseltek deákul, magyarul. Érdekesebben, mint az alábbi levél vázolja, le sem lehetne írni ezt az életet.

Keresztury Pál levele Herczeg Zsigmondhoz 1637. május 3.

Szolgálatomat ajánlom kldnek, mint nekem jóakaró uramnak.

Mikor az urak ő ngok irának kldnek, szándékom vala, hogy én is írnék, de ebéd után indulván Monoki uram, nem lőn időm az írásra, mostan is talán jókor vagyon. Hála istennek mi mindnyájan jó egészségben vagyunk, csak az egy Putnoki uram nyomorog szegény, ítílem köszvénye vagyon, szörnyen furdalja, szorongatja, veszekedik szegény, próbálgatja mindazáltal magát, ha lehetne, nem maradna el ez mostan utrúl, talán reá érkezik nyavalyás, biztatják hogy az útban megkönnyebbedik; igen meg talált volt szegény szeppenni, hogy másképen lesz a dolog, mivel az ő köszvénye nem olyan, mint egyéb jámboré, hanem ágyékát, hasát, bonczát ostromolja, elnyúlt az ágyon, mint valami áldozatra rendeltetett állat, mindazáltal néha néha jókedve vagyon, nem hagyná a régi jó természetét.

Sz. György poharát igen meglakók, vígan, semmi szomorúság hála istennek nem elegyedék közinkben. Zsigmond innepét is ékesítők, de nem oly módosan, mind kld ittlétében, mert ebéden csak szokásunk szerént egy asztalra készülénk, melyet szomorú gyomorral visel vala Zsigmond uracska; de azután feltálalván rendit, megvídula és vacsorára pompásan két asztalra telénk és igen vígan lakánk. Bezzeg kezemben vagyon most a dolog: gazdagúl a ládám, az szép poharakat, kupákat rejtegetem; akarnám ha tovább mulatna kld odafelé, talán fényesebb lenne nekem is a tálam, de erről ezután többet. Az urak ismét írnak vala kldnek, de nem lőn idejek reá, magam vagyok bizonyság.

Az úr ő nga írt vala egy éneket magyarul, melyet naponként dudoltattunk is a Barakonyi uram inasával, ezt is, noha nem mondta, de igen ránczos fővel hallgatta Zsigmond úr, örömest írt volna ő is, de szintén akkor volt foglalatos verseknek írásában, melyet mikor elvégzett volna, diákul megfordítá az Gyurkó énekét azon nótára, melyet kldnek kiküldött, olvastassa kld másokkal, mivel itt is igen megolvasták az emberek, a kik ehez értettenek.

Leo megmaradott, de a judex conventioját kellett venni, mert urok különben nem akarta, s ez felől vagyon nagy baja, most is Zsiga igen sollicitálja urunkat, meg nem adatott ez ideig, nem tudom mint leszen.

A több dolgok között vagyunk nagy búsulásban, nem is tudom mint gázolunk ki belőle, széjjel ide s tova postákat küldöztünk az egész országban, hogy valamennyi mézet találnak, elfoglalják az ifjú urak ő ngok számára, borokat édesítünk éjjel nappal, mivel úgy értettük, hogy a nagy édes boroktul úgy hozzá

vette a kegyelmed szája és ajaki az édességet, hogy ha az erdélyi savanyú bor azt csak illetné is, hallatlan búsulás érné kldet. Akarnák az urak ő ngok érteni, hány negyvenes bort kellene kld számára édesíteni és ilyen közönséges mézzel avagy nádmézzel és avval is ha velenczeivel, vagy indiaival, ismét felettébb legyen-e az édessége, avagy fele rész szerént? ismét, melyik pinczébe kell rakni az méztül édesült borokat? Kegyelmed idején tudósitson bennünket, meglátja kld mi lesz.

Ha penig felénk indul kld, ajakát oltalmazza savanyító szőlőtűl, hogy valamiként az ott reájok ragadt édesség meg ne változzék. Mi a borokat itt oly helyre vetjük, hogy az éltető aër is nem férhet hozzá. Satis est. Isten hozza kldet jó egészségben hozzánk. Az urak jól viselik magokat, szokások szerént kimennek vadászni, néha rendkívül is ő ngokkal együtt, de az igen ritkán esik. Balpataky uram is Barakoni urammal együtt hűségesen vigyáznak ő ngokra. Az minemű czédulácskát írt volt kld Péternek, urunk elolvasá ugyan itt a scholában és igen neveté az mit írt kld asszonyunk felől Péternek: tudod micsoda természeti vagyon asszonyunknak.

Tolnai uramat köszöntöm barátságosan.

Albae, 1637. 3. Maji.

Kglmed jóakaró attyafia, barátja,
szolgatársa szolgál klmednek míg él
Keresztury Pál.

Fekete Lőrincz uram éljen sokáig, szivem szerint kívánom.

Külczím: Generoso dno Sigismundo Herczeg de Veresmarth, illmi principis aulae familiari primario etc., dno mihi honorandissimo etc.

Három év mulva (1640.) az udvari iskola Fejérvárott ezen alakjában megszünt létezni — de a kollégium mellett, sőt helyesebben mondva magában a kollégiumban azután is állott fenn külön osztály a főurak és nemesek, s külön a nem nemesek gyermekei számára, ugyanezen Keresztury Pálnak vezetése alatt, s ilyen módon az egyházi és világi pályára készülők nevelése el volt választva.

II.

Az a siker, melyet Fejérvárt elért az udvari iskolával, arra bírta Rákóczyt, hogy Sáros-Patakon is tegyen kisérletet hasonló intézet felállításával. Ennek az iskolának felvirágoztatását mindig szivén viselte, azután is, hogy mint fejedelem nem lakott ottan. Évenként küldött alumnusokat nagyobb külföldi egyetemekre, leginkább Hollandiába, hogy ott papokká, tanárokká képezzék magu-

kat, kiktől térítvényt vett, hogy az ő kívánata szerint mint papok vagy tanárok fogják őt szolgálni.

Egy ilyen alumnust, Bényei Jánost hazatérte után [1] a pataki iskolában alkalmazott mint tanárt. 1637. nyarán érkezett hozzá Fejérvárra egy német protestáns pap kiséretében, ki Rákóczynál politikai küldetésben járt. Mikor Fejérvárra érkeztek, volt az ifjú herczegek konfirmációja s ott intézkedett Bényeiről is a fejedelem; sárospataki professzorrá nevezte ki őtet s éppen a nemes ifjak tanításával bizta meg, szétválasztván ilyen módon itt is, mint Fejérvárt az egyházi és a világi pályára készülők nevelését.

De a kisérlet nem jól sikerült.

1638-ban Bényei 35 ifjat, a «nemesség színit» vett keze alá, de tanítványai száma 1639-re már csak 8-ra olvadt le, ezek közül is egy pár pap vagy közönséges ember fia volt. Tolnay István sárospataki első pap s az ottani kollégium vezetője szép reményeket kötött Bényeihez, de ezek nem valósultak. Rákóczy a dolgon változtatni akart: elhatározta, hogy Patakon a nemesek iskoláját elválasztja a rendes iskolától s e czélból Bényeit 1638. végén magához rendelte Váradra. Ez ekkor egy emlékiratot nyujtott be Rákóczynak, s a fejedelem ellenvetéseit s elhatározásait magára az emlékiratra jegyezte fel, mely egész terjedelmében így hangzik:

[1] Bényei János 1634-ben már tanított Gyula-Fejérvárott a Schola aulica-ban, s ez évben adta ki a Janua lingvarum bilingvis című munkát, melynek ajánló-levelét a két herczeg írta alá. Innen ment a német-alföldi egyetemekre, honnan 1637-ben tért haza. Tolnay István sárospataki első pap 1637. július 6-án írja Rákóczynak: «Bényei János uram megérkezett, vala szándéka, hogy ngodhoz Erdélybe mindjárt bemenne az ngodhoz való háladatosságának megmutatásáért, mind pedig annak a dolognak ngod előtt való bévebb proponálásáért, melyet Klobusiczky uram ngodnak intimál, de én jobbnak ítélem, ha ngodtól értünk ez dologban. Azért kellessék-e ngodhoz bemenni avagy nem? az ngod klmes parancsolatjához tartja magát. Én igen akarnám sok okokra nézve, ha ő kegyelme köztünk maradhatna és itt az pataki scholában taníthatna, melyet hogy ngod meg is engedjen, ngodtúl alázatosan követem. Mivel, klmes uram, az centuriákat legátaljabb útjának tartom én is az deák nyelvnek megtanulására, felvették ugyan az mi scholáinkban sok helyen, nemcsak Patakon, de azon renddel és olyan hasznosan nem tudják tanítani az scholamesterek, mint Keresztúry uram szokta. És mivel Bényei uram hozzá szokott volt az ő klme tanításának rendihez, sok hasznot tehetne az mi scholánkban.» Közölve a Prot. Egyh. és Iskolai Lap 1875. évf. 1124. l.

Bényei János folyamodása Rákóczyhoz, ennek válaszával 1639. január 6.

Illustrissime princeps, dne, dne ac patrone clementissime.

Ngodhoz való jövetelem okait, az ngod klmes parancsolatja szerint, ngod eleiben alázatosan így terjesztem:

1. Akartam ez ideig való hallgatásom után az ngodtul reám bízattatott pataki scholában tanuló nemes ifjúságnak mostani állapotját ngodnak jelentenem.

Jól tudom, klmes uram, hogy ngod másoktul is értett ez felől, de mivel én veszekedem és gyalázódom miatta, illendőnek ítíltem, hogy én tülem is értse ngod.

Az ngod igaz fejedelmi buzgóságát országunknak s eklezsiánknak ezaránt való előmozdításában mindenek ismerik és dicsérik, de bizonyosan elhigyje ngod, hogy ez úton s módon, melyen elindultunk s járunk, az ngod istenes végét s czélját el nem érhetjük. Mert 1. Jóllehet én tavaly esztendőkön az nemességnek színét num. 35 kezem alá vettem volt, de immár annyiban köt az dolog, hogy azoknak nagy részét kényszeríttetvén tülem elbocsátani mostan immár csak nyolczat tanítsak az nemesek közül. Azok is peniglen kettő vagy három kívül vagy pap vagy közönséges emberek fiai. A többit az collaboratorok tanítják az szokott mód szerint az Fevényesi uram inspectioja alatt. Azonban az a hire hogy ngod engemet kiváltképen az nemességnek kedvéért tart Patakon és arra nézve ha kiket elvisznek a scholábul, avagy ha némelyek nem proficiálnak, engem kárhoztatnak, holott én reám azoknak semmi gondjok nem bizattatik. 2. Mert az kiket tanítok is, nem taníthatom úgy amint akarnám, im ilyen akadályokért:

Elsőben mert azok mind öreg korokban költek kezem alá és immár jobb részére csak napot számláló béresek. Ki három holnapig, ki félesztendeig akar (az szüleik rendelésébül) az scholában lakni. És azért némelyek elkedvetlenülvén, csak az lovaglásrul, vadászásrul etc. gondolkodnak, némelyek penig az rövid idő alatt mindent akarván tanulni, semmit sem tanulhatnak.

Másodszor mert elméjek immár holmi hitvány praeceptumokkal és regulákkal imigy amúgy elfoglaltatván, énnekem nem az én tanításban való módomat, hanem az ő bevett szokásokat kell követnem.

Harmadszor mert mindeniknek praeceptora vagyon, a kik engemet az tanításban nem segítenek, hanem inkább megakadályoztatnak, mivelhogy a gyermekeket idejekorán nem bocsátják hozzám. Annakfelette a mit tanítanak is, másképen tanítják mint én.

Gyakorta penig ha én egyet tanítok, ők mást tanítanak és így az ifjúságnak elméjét zavarjuk s tompítjuk inkább, mint épít-

jük. Volnának ezaránt több panaszaim is, de azokkal mostan ngodat nem terhelem.

3. Mert ha ez mostan alattam levő ifjacskákat szárnyokra repíthetem (mely ez jövendő tavaszon és nyáron, ha isten éltet, megleszen) én jó lelkiismerettel másokat ezekhez hasonlókat kezem alá nem vehetek, látván azt hogy minden nyughatatlanságomnak jutalma csak gyalázat. Ha szintén épülnek is némelyek, azt fogják rá, hogy az előttem való mesterektül tudják a mit tudnak.

Értettem kegyelmes uram, ngodnak néminemű dispositioját az nemességnek az schola kívül való taníttatása felől. De az én csekély értelmem szerint költségesebb ez is, hogy sem mint hasznos.

Elsőben mert így az patronusok az scholától elidegenednek, mert egy az, hogy a kiknek gyermekek ott nem leszen,[1] a scholára kevesebb gondot fognak viselni, más az penig hogy az scholán kívül felnevekedett nemesség soha nem leszen oly szívvel az scholához és a scholai s eklézsiai rendhez, mintha a schola kebelében az diákság között nevekednék fel. Az deákság is penig megfogyatkozik, elkedvetlenedik és az paraszt gyermekek tanításában is restebben forgolódik.

Ezek közül származnak peniglen az prédikátorok és gyakorta még az politicában is sok hasznos személyek.

Másodszor [2] mert mentül több volna az gyermekség, annál könnyebben s boldogbul tanulna, ha jó igazgatója volna.

Harmadszor ha minden rendbeli kicsiny és öreg nemesség az schola kívül taníttatik, különben a nem lehet, hanem classisokra kell őket osztani és az classisok szerént collaboratorokat kell az mester mellé rendelni. Mely ha úgy leszen, azon collaboratorok által mind egy költséggel és munkával taníttathatnának az közönséges emberek gyermeki is.

Negyedszer mert ha az nemességnek tanításában valami jó mód találtathatnék, tehát az scholában lakó diákság azt az módot eszében vevén, ő is az ő mesterkedésében jövendőben azon módot követné.

Ez az én kicsiny experientiám s okoskodásom szerint így ítélném illendőbbnek:

1. maradna az egész gyermekség az scholában:

2. rendeltetnének négy vagy öt collaboratorok, a kik mindenkép attul az mestertül függenének. Ezeknek fizetések kitelnék az harmadik mesternek rendeltetett fizetésbül, mely anélkül is veszteg áll. Ha penig ez fizetésre collaboratorok nem találtatnának, (aminthogy nem is találtatnának) tehát meg kellene parancsolni

[1] *Oldalt Rákóczy kezével*: Talám az munkától fél.

[2] *Oldalt Rákóczy kezével*: Lám elég volt Keresztury uramnak s egyik sem volt: ugyan embernek tudta őket tanítani. Veszem én eszemben házasságra vágyódik, s az miatt nem akarna az istenes munkára érkezni.

az főmester uramnak, hogy senkit az scholábul valamely hires mesterségre és főállapotra ne adna, valaki esztendeig avagy féleszendeig collaboratorságot nem viselt volna.

3. Erre az tisztre ngod rendelné azt, a kit illendőnek ítélne. A mi az én állapotomat illeti, én az én vékony értékem szerint mindenre kész vagyok.

És azt reménylem, hogy ha arra való készületre két vagy három holnapom engedtetnék, és isten egészségemet megtartaná, nem sok idő alatt oly karban állathatnám az gyermekség tanításának állapotját, hogy ngod örömmel hallana felőle.[1]

II. Juthat ngodnak klmes uram eszében, hogy Fejérvárrul kijöttömben, hagytam volt[2] Keresztury Pál uramnál 100 tallérokat, melyeket az ngod klmes adakozásábul vettem volt. Azokat az a német pap ember, ki akkor ngodnál forgott, vitte-e el magával avagy nem? Ha elvitte, hova lett vele, nem tudhatom. Az adósim közül némelyek immár alá is érkezének, kérik rajtam az adósságot. Honnan tegyek eleget, ha az a száz tallér eltéved nem tudom. Akarék annakokáért ngodtul felőle értenem, mit kellessék reménylenem s cselekednem.

III. Az szegény atyám uram szintén elöregedett,[3] csak maga vagyon feleségestül egy kicsiny leánykájokkal. Szolgákat ez szűk időn nem tarthat. Alázatosan könyörgök azért ngodnak, méltóztassék ngod nyavalyás embernek valami könnyebbítéssel lenni az szer járásra nézve, melyet én a holtomig való hűségemmel szolgálhassak meg ngodnak.

IV. Időmet halandó voltomat, az isten törvényét és mindennapi szükségimet s kisérletimet meggondolván, immár az házasságrul is gondoskodom. A melyet is ngodnak hire nélkül nem akartam cselekedni: sőt azon is alázatosan kérem ngodat, mint klmes patronus uramat, fogyatkozott állapotomat megtekintvén, méltóztassék ngod valami segedelemmel lenni.[4]

Ez nagy dolgokrul ngodtul klmes resolutiot vár Bényei János
Ngodnak alázatos szolgája.

[1] *Oldalt Rákóczy kezével*: Bár eddig is hallhattunk volna, mi bizony annak örültünk volna.

[2] *Oldalt Rákóczy kezével*: Mi megadtuk, ő kegme dolga.

[3] *Oldalt Rákóczy kezével*: Informatiót veszünk az praefectustól róla.

[4] *Oldalt Rákóczy kezével*: Mi úgy értjük s úgy is vagyon, kit mi akárkitől sem ellenzettünk soha is, mindazáltal akartuk volna, ha annak előtte hatta volna jó emlékezetét az scholában, ehez is ugy fogott volna, mert ha eddig nem érkezett vagy azt elmulatta volna ezután hogy azt suppleálhassa s jobban serénkedhessék, mi igazán irjuk, meghűlt a reménség bennünk; mi az fejében tanéttattuk volna, hogy másoknak is jó példaadó legyen s hasznosan is munkálkodjék, de az is meghűlt bennünk. Ám lássa! mi isten előtt is megfeleltünk hivatalunknak, neki bizony elég számadása leszen, ha az isten anyaszentegyházát resten, károsan s haszontalanul fogja építeni, reá bizoott ..... nem kezd kérkedni, ugy az mint isten kivánja. 6. Januarii, Várad, 1639.

Elhatározását ez emlékiratra Rákóczy saját kezével írta fel s az így hangzott:

Ide bár ezekért ne jött volna, mert minekünk ezt másképpen is értésünkre adhatta volna, volt is mi utánunk az pataki főpraedicatornak annyi hatalma, arról vele consultálkodhatott volna és meg is izenhette volna. Az mi akadékokot számlál, az fundamentom nélkül valók, mert lám Fejérvárott is valamennyi nemes ember gyermeke Erdélben vagyon, nem az ott való oskolában, hanem Kereszturi uram keze alatt tanultak, inkább arra kell már jó dajkái is az ecclesiának, úgy is láttuk, hogy akárki hol tanuljon, de ha jó conscientiája nem leszen, kevés tekinteti leszen arra, hol tanult. Az pataki oskolában is az ki menni akar, nem az nemes emberek gyermeke kedvéjért, hanem maga tanulásáért szokott menni, kiki magának tanulván; úgy is tudjuk mindenkor más úton is kenyere volt az pataki scolában az jó indulatú tanuló ifjúnak, ha nemes ember gyermekét nem tanította is, de hihető, azt azok sajnálják inkább, kik nem annyira az tanulásért, mint mások után való nyalakodásért töltik az időt héjában az schola mellett. Úgy vagyon, nemes ember gyermeke nem leszen pappá, de az mire szegény nemzetünkben az ecclesia állapotja kezde hanyatlani, nagyobb szüksége volna az ecclesiának az jó nemes emberek patronusságára, mintsem ugyan sok deákra is. Mi egyszeri rendelésünkben hátra nem akarunk állani, istenre hagyjuk annak áldását és nevekedését, az mint szent Pál ad Corintios primo capite 3. verso is szól, mi is arra bízzuk s azt mondjuk, az mi parancsolatunk azok: mi utánunk függvén s hallgatván az pataki főpaptól, ha kegyelmességünkkel élni akar, azt cselekedje s abban járjon el hasznosan, serényen dicséretesen, az mit eleiben ad mi nevünkkel mind neki s mind az több társainak. 6. Januarii, Várad, 1639.

S ezzel a fejedelem az ügyet elintézte, kimondván a bifurcatio keresztülvitelét ezen intézetben is. De a nehézségek még azzal sem oldattak meg, hogy Bényeit két év mulva a mádi egyház lelkészévé nevezte ki.

III.

A kassai domus regia volt a ház, melyben a generális lakott s mely a fejedelmeknek is, amint Kassát birtokukba vették, székhelyül szolgált. A felsőmagyarországi öt szabad királyi város — s köztük Kassa a legnagyobb — egészen lutheránus város volt, szoros szövetségben egymással, közel száz év előtt nyert kiváltság-levelek alapján. Szorosan ragaszkodtak kiváltság-

leveleikhez s gondosan vigyáztak, hogy azon rés ne üttessék. Mind az öt város tanácsa lutheránus volt. Területükön ezek más vallást nem akartak tűrni, mint a lutheránust: sem kálvinistát, sem pápistát. Mint elődjei, úgy Rákóczy is kénytelen volt a városnak engedményeket tenni, s 1644-iki támadása alkalmával csak úgy foglalhatta azt el, hogy a város régi kiváltságainak megtartására kötelezte magát. (1644. márczius 29.) Csupán a maga saját s a generális személyére nézve tettek kivételt: beleegyeztek, hogy a fejedelem tarthasson a maga udvarában udvari prédikátort, de a nélkül, hogy ez magában a városban prédikálhatna, temethetne, keresztelhetne. Udvari papjává e kiegyezés alapján Regéczy Ferenczet nevezte ki, helyettes generalissá pedig, mikor a városból távozott, Reőthy Orbánt.

Kálvinista ember egyházat iskola nélkül nem is képzelt. A mint az udvari egyház szervezve volt, a fejedelem azonnal iskolát is állított fel mellette magában az udvarban, mely e szerint csakugyan udvari iskola volt. Ennek szervezése már 1645-ben megtörtént. Szemere Pál kassai kamarai tanácsos írja 1645. június 14-éről Lorántfy Zsuzsánnának, a fejedelemasszonynak: «Kegyelmes asszonyom, itt való nagyságtok kassai eklezsiájában levő valami tudós ifjú kántorért, úgy hogy egyszersmind egy rector is lehessen, kegyelmes uraink parancsolatjából im oda küldtük Tatrosi uramat. Nagyságod méltóztassék felőle kegyelmesen parancsolni Verőczy uramnak ő kegyelmének, ő kegyelme adasson oly tudós jó erkölcsű ifjat, az ki néha szép hasznos praedicatioval is segíthesse az nagyságtok praedicatorát is Regéczy uramat, és legyen nagyságtok fejedelmi méltóságának örömére is.»

Szemere Pálnak egy későbbi, szeptember 28-án kelt levele, melyet hasonlag a fejedelemasszonynak írt, még sokkal részletesebb adatokat közöl az udvari iskoláról: «az nagyságtok kegyelmes parancsolatját alázatos engedelmességgel elvöttem s mit parancsoljon nagyságod nekem alázatos igaz hivének, alázatosan meg is értettem. Az előbbeni kántornak itt az nagyságtok kassai eklézsiájában az mi kegyelmes urunk micsodás fizetést rendelt volt, az nagyságtok kegyelmes parancsolatjából fölkerestetvén az archivumban, im oda küldtem az nagyságtok méltóságos kezéhez; most hogy Ónodban voltam urunknál, az minémű jegyzést ő nagyságának beadtam, még annyija sincs, mivel akkor sietségemben nem

kereshettem vala fel az kamarán. Azon elsőbeni kántor ezzel szintén felérhette kegyelmes asszonyunk, mert az igen tudatlan volt s egyéb szolgálatot sem tött kántorságánál: de ez mostani Előry Bálint uram igen jó tudós legény, igen jó praedicator, a nagyságtok praedicatorát Regéczy uramat nem kevéssé segíti és bizonynyal írom nagyságodnak, nagy hasznosan, és penig az egész eklézsiában. Harmadik tisztei: conrector, az ifjúságot és főember gyermekit sokkal jobban s hasznosabban tanítja az főbbik nagyságtok scholamesterénél. Most is alázatosan könyörgök nagyságodnak mint kegyelmes asszonyomnak, nagyságod az isten eklezsiájához való szeretetiért méltóztassák kegyelmes urunk előtt fizetését feljebb vitetni, mert bizony két annyi fizetésre is érdemes az a jó ifjú legény.»

«Az mi az nagyságtok itt való alumnusát illeti, ő nagysága kegyelmes urunk azok felől ilyen kegyelmes dispositiot tött, hogy tiz számig való alumnust tartsunk, az kiknek mindennapi praebenda-czipójok mindenik személyre négy-négy czipójok kijárjon, heti pénzek húsra mindenik személyre minden hétre husz-husz pénz, ruházatjuk esztendeig minden személynek tiz-tiz forint, s ennyit e szerint adat ki, kegyelmes asszonyom; de ezenkívül is házanként is főzetnek hitünkön való emberek ezeknek, és az én konyhámnál is s más becsületes emberek konyhájánál is vagyon ezeknek táplálásuk; mindazáltal nagyságod kegyelmes gratiáját várják alázatosan ezek is. Egy most kiholt közülök, az kit nagyságtok költségével temettettem el, mivel a mi hitünkön való nagyságtok praedicatorának és scholájának az nem szabad az mások feleit eltemettetni, s meg sem engedik.»

A kassai reformált udvari iskola I. Rákóczy György idejében az maradt, a mi kezdetben volt: tehát az udvarban állott fenn és ott működött. Révész Kálmán a Történelmi Tár XVI. évfolyamában (551. l.) kimutatta, hogy magában a városban csak 1655-ben állíttatott fel reformált iskola. A czikkben, melyre itt hivatkoztam, Révész a kassai iskola törvényeit közli. Magában is nagyon becses dolog, s éppen ezért önkéntelen felébreszti ez óhajtást: vajha a szakemberek valahára már összegyűjtenék a hazai iskolázás történetére vonatkozó adatokat s megtennék az előkészületeket a «Monumenta Hungariae Paedagogica» szerkesztésére s kiadására.

AZ 1848/49-IKI MAGYARORSZÁGI SZERB FELKELÉS TÖRTÉNELMI IRODALMA.

Dr. Thim Józseftől.

A magyarországi szerbek monografiájával foglalkozva, munkám első kötetéül az 1848/49-iki magyarországi szerb fölkelés történetét szándékozom közrebocsátani.

Hét év óta folytatok ez irányban beható buvárlatokat. Lesz-e eredménye fáradozásaimnak, nem tudom; őszintén be kell vallanom, hogy a magyar kiadók idegenkedése ilynemű munka kiadásától e kérdésre a választ kétesebbé teszi ma, mint a minő volt az kutatásaim megkezdésekor. Addig is, míg művem kiadásának kérdése kedvező megoldást nyer, e bibliografiai jegyzék közzétételével kívánom szolgálni a hazai történettudományt.

Repertoriumomat — mely az önálló művek, röpiratok s a folyóiratokban, napilapokban stb. megjelent czikkek pontos czímjegyzékét foglalja magában, — nyelvek és ezeken belül betürend szerint csoportosítottam. Felöleltem a magyar, német, franczia és angol, szerb és horvát irodalom összes idevágó termékeit, mintegy számot adva mindarról, a mit kiadásra váró művemben felhasználtam.

A repertorium befejezéseül közlöm a levéltári adatok rövid áttekintését.

Csak az, a ki hasonló munkát végzett, fogja méltányolni e közlemény értékét; csak az fogja tudni, mily fáradságba került e jegyzék összeállítása. 1885-ben kezdtem azt meg és az idén fejeztem be. Mindent elkövettem, hogy repertoriumomat teljessé tegyem. Nyugodt lelkiismerettel teszem közzé; oly segédeszközt nyújtok a magyar történetirók kezébe, melyet sohasem fognak nélkülözhetni az 1848/49-iki mozgalmas évek történetének megirásánál.

I. Magyar irodalom.

Abafi Lajos. Török János része a magyar szabadságharczban. Hazánk, VI. k. Budapest, 1886.

A budai görög nem egyesült szerbek nyilatkozata a magyar testvérekhez. Orsz. Honvéd Naptár. Pest, 1868.

Áldor Imre. Kossuth és Perczel. Pest, 1868.

A neuzinai véres harcz. Orsz. Honvéd Naptár, 1868.; Vén Honvéd Naptár. Pest, 1869.

A perlaszi véres harcz és a magyarok győzelme. Orsz. Honvéd Naptár, 1869.; Vén Honvéd Naptár, 1869.

Ariel. Egy éj az altáborban. Pesti Napló, 1848. 107—109., 111. s 112. sz.

Asbóth Lajos Emlékiratai az 1848/49-iki magyarországi hadjáratból. 2 kötet. Pest, 1862.

A szerbek bujtogatása a magyar nemzet ellen és a vérontás Karlóczán. Vén Honvéd Naptár, 1868.

A szerb vendée kezdete. Magyar Emléklapok. Pest, 1850.

Az ó-futaki csata és diadal. Orsz. Honvéd Naptár, 1868.

Bankás K. Ó-Verbász alatt augusztus 2-án. Életképek, 1848. II. k. 7. sz.

Bozó Manó. Pétervárad 1849-ben. Hazánk, XI. k. Budapest, 1889.

Böhm Lénárd. A kilenczedik zászlóalj első áldozatai. Honvéd-Album. Pest, 1868.

— Délmagyarország, vagy az úgynevezett Bánság külön történelme. 2 k. Pest, 1867.

— Fejértemplom ostroma 1848. aug. 19-én. Történelmi és Régészeti Értesítő, (A délmagyarorsz. múzeum-társ. közlönye), III. k. Temesvár, 1887.

Csányi J. Szent-Tamás ostroma. Bácska, 1885. 27. sz.

Csengery Antal. Történelmi tanulmányok és jellemrajzok. 2 k. Pest, 1870.

Damjanics János. (Életrajz.) Honvédek könyve. Pest, 1861.

Danzer Alfonz. Dembinszki Magyarországon. Budapest, 1874.

Dobos K. Pétervárad 1849. történetéhez. Fővárosi Lapok, 1889. 302. sz.

Dudás Gyula. Szerb és német iratok 1848-ból. Hazánk, VI. k. Budapest, 1886.

Dudás Ödön. A hegyesi csata és emlékszobra. Bácska, 1884. 81. sz.

— A hegyesi csata és nevének jogosultsága. Temerin és Járek elhamvasztásához. Bácska, 1885. 28. sz.

— Két zombori okmány. Bácska, 1885. 31. sz.

— Szalkay Gergely emlékirataiból. Bácska, 1885. 11., 13—15. sz.

Egressy Gábor. Ó-Becse alatt 1848. aug. 2-án. Életképek, 1848. 7. sz.

Egy adat a forradalomból; a bácskai történészek figyelmébe. Zombor és Vidéke, 1884. 108. sz.

Egy 52. zászlóaljbeli honvéd. Eszékvár 1849. január és február hóban. Honvédvilág, II. k. Pest, 1868.

Elek Ferencz. Válasz Hellmann József 1848/49-iki honvéd-őrnagynak. Új Nemz. Honvéd Naptár, 1870.

Érdujhelyi Menyhért. Hogyan menekült Szerbián át Kossuth Lajos felesége. Magyar Ujság, 1893. 74. sz.

Fábián G. Csernovics Péter. Magyar Évlapok. Pest, 1857.; Sárosi, Az én Albumom. Pest, 1857.

Fiala János. Fejértemplom védelme 1848. aug. 19-én. Hazánk, I. k. Budapest, 1884.

F. J. A csatatérről. Ó-Becse július 19-én. Hazánk, 1848. 11. sz.

Garasanin. Kossuthné menekléséről. Budapesti Hirlap, 1893. 143. sz.

Gelich Richárd. Magyarország függetlenségi harcza. 3 k. Budapest, 1884—85.

— Doggenfeldi Vetter Antal. Hazánk, III. k. Budapest, 1885.

Gömöry F. Verbászi tábor augusztus közepén. Nemzetőr, 1848. 8. sz.

Görgey István. 1848—49-ből. 3 k. Budapest, 1888.

Grosschmid Gábor. 1848. évi márczius 15-ike és következő napjai Zomborban. Bácska, 1893. 21. sz.

Hadfy Döme. Visszaemlékezések 1848. márczius 15-ére. Torontál. 1893. évf.

Hegyesy M. Beöthy Ödön. Hazánk, IV. k. Budapest, 1885.

— Bihar-vármegye 1848/49-ben. Nagyvárad, 1885.

Hellmann József. A veressapkás zászlóalj története. Honvéd, 1869. 14. sz. és Új Nemz. Honvéd Naptár, 1870.

Horváth Mihály. Emléklapok az 1848/49. magyar alvidéki és

középmagyarországi hadjáratokról. Honvédek könyve. Pest, 1861.

— A függetlenségi harcz története. 2. kiadás. 3 k. Budapest, 1872.

Iványi István. Okmányok 1848/49-hez. Bácska, 1885. 40., 44., 45., 52., 53., 56. s 71. sz.

— Szabadka város 1848/49-ben. Szabadka, I. évf. 1., 3—5., 11., 12., 14., 16., 19., 20—26. sz.

— Szabadka és Vidéke, 1848/49. (Okmánytár.) Szabadka, 1886.

— Szabadka sz. kir. város története. I. k. Szabadka, 1886.

Jakab Elek. Szabadságharczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848/49-re. Budapest, 1881.

— Bem tábornok irataiból. Hazánk, I. k. Bndapest, 1884.

Jausz János. A hegyesi vagy hegyes-feketehegyi csata elnevezése történeti tévedés. Bácska, 1885. évf. 30. sz.

— a hegyesi ütközetről. Bácska, 1887. 27. és 28. sz.

— Három történeti tévedés. Bácska, 1885. 63. sz.

— Még egyszer Temerin és Járekről. Bácska, 1885. 33. sz.

— Temerin és Járek elhamvasztása. Bácska, 1885. 25. sz.

Kazinczy Bálint. A 9-ik zászlóalj hírnevét megalapító fehértemplomi ütközetek. Honvédek Könyve. Pest, 1861.

Kerékgyártó Árpád. Magyarország történeti kézikönyve. VII. k. Budapest, 1874.

Kiss Ernő vitézsége és Szent-Mihály porráégetése. Vén Honvéd Naptár, 1869.

Kossuth és az Obrenovicsok. Pesti Hirlap, 1893. 110. sz.

Kossuth Hirlapja. 1848/49. évf. Pest.

Kovács E. A hegyesi csata. Bácska, 1887. 13. sz.; Váczi Közlöny, 1887. 44. sz.

Kölcsey K. Turia alatt. Budapesti Divatlap, 1848. 9. sz.

Közlöny, hivatalos napilap. 1848/49. évf. Pest.

Márczius Tizenötödike. 1848/49. évf. Pest.

Mészáros Károly. A magyar szabadságharcz előjátéka 1848. évben. Ungvár, 1862.

Milleker Bódog. Alibunár története. Történelmi és Régészeti Értesítő, III. k. Temesvár, 1887.

— Versecz története. 2 k. Budapest, 1886.

Nemzeti Politikai Hirlap. 1848/49. évf. Pest.

Nyolcz órai ágyúzás Turia, Szent-Tamás, Földvárnál és annak eredménye. Vén Honvéd Naptár, 1868.

Orczy István báró halála Szent-Tamásnál és temetése Erdőkövesden. Vén Honvéd Naptár, 1868.

Örményháza megsemmisítése. Vén Honvéd Naptár, 1869.

Pap Dénes. Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848/49. 2 k. Pest, 1868.

Perczel Mór. (Életrajz.) Nagy Miklós, Magyarország képekben. 1868. évf. Pest.

Pesti Hirlap. 1848/49 évf. Pest.

P. O. Az első ágyúlövés. Honvédvilág. Pest, 1868.

Prém József. A pozsonyi jubiláns. (Samarjay Károlyról.) Fővárosi Lapok, 1893. 73. sz.

Rátkai B. Fogságom Knityánin táborában. Magyar Emléklapok. 1850.

Reizner János. A régi Szeged. I. k. Szeged, 1884.

Risztics János. Szerbia és a szerb mozgalom 1848/49-ben. Fordította Dr. Thim József. Hazánk, VI. k. Budapest, 1886.

— Szerbia külügyi viszonyai az újabb időben. Fordította Románecz Mihály. I. k. (Szabó Ferencz Tört., Nép- és Földrajzi könyvtára, 39. k.). Nagy-Becskerek, 1892.

Rüstow W. Az 1848/49. magyar hadjárat története. Németből fordította Vértessy Arnold. 2 k. Pest, 1860. és 1866.

Salamon Ferencz. A közösügyek és a forradalom. Budapesti Szemle, 26—27. k. Budapest, 1881.

Samarjay Károly. A verseczi ütközetről. Budapesti Divatlap, 1848. 3. sz

Sikor József dr. Képek a magyar hadjáratból. I. Tomasovác feldúlása; II. Damjanics a járkováczi vérengzés napján. Vasárnapi Ujság, 1868. 24. sz.

Szabadságharczunk emlékeiből. Vasárnapi Ujság, 1890. 1. sz.

Szalay I. Egy honvéd élményei. Hazánk, IX. k. Budapest, 1888.

Szalkay Gergely. A VI. honvédzászlóalj. Hazánk, VIII. k. Budapest, 1887.

Szárics Bertalan. Még valami a hegyesi csatához. Bácska, 1887. 5. sz.

Szatmáry. Ó-Becse, nyárutó 23. Nemzetőr, 1848. 10. sz.

Szentkirályi Móricz. (Életrajzi adatok.) Vasárnapi Ujság, 1866. 25. sz.; Magyarország és a Nagyvilág, 1866. 12. sz.

Szent-Tamás ágyúzása. Orsz. Honvéd Naptár, 1868.

Szent-Tamás alatt 1848-ban. Nyitramegyei Közlöny, 1887. 13. sz.

Szeremlei Samu. Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalmi időről. 2 k. Pest, 1867.

Szilágyi Sándor. A magyar forradalom története 1848/49-ben. Pest, 1850.

— A magyar forradalom férfiai. Pest, 1850.

— A magyar forradalom végnapjai. Pest, 1850.

Szokoly Viktor. Eszmék és jellemrajzok. Pest, 1871.

— Mészáros Lázár emlékiratai. Budapest. 1881.

— Mészáros Lázár külföldi levelei és életirata. Budapest, 1881.

Teleki Sándor. Emlékeim. 2 k. Budapest, 1880.

Temerin és Járek alatt a magyarok vitézsége. Orsz. Honvéd Naptár, 1868.

Thim József dr. A hegyes-feketehegyi csata és nevének jogosultsága. Bácska, 1885. 15. sz.

— A hegyes-feketehegyi csatáról. Bácska, 1885. 38. sz.

— Bács-Bodrogmegye felelete a magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatára. Bácska, 1885. 70. sz.

— Bács-Bodrogmegye 1848/49. iratairól. Bácska, IX. 39. sz.

— Damjanics imája kivégeztetése előtt. Hazánk, IX. k. Budapest, 1888.

— Délmagyarország önvédelmi harcza 1848/49-ben. I. k. Budapest, 1887.

— Jellačić és a szerbek. Budapesti Hirlap, 1887. 98. sz.

— Szent-Tamás ostromai. Hazánk, I. k. Budapest, 1884.

— A szerb felkelés kitöréséről. Hazánk, VIII. k. Budapest, 1887.

— Temerin és Járek utolsó megtámadtatásának napjai. Bácska, 1885. 68. sz.

— A titeli fensík a magyar szabadságharczban. Hazánk, III. k. Budapest, 1885.

— Zombor városa 1848/49-ben. Hazánk, u. ott.

Thurzó M. Kmethy György. Hazánk, X. k. Budapest, 1888.

Tudósítás a ráczok által elkövetett kegyetlenségekről. Vén Honvéd Naptár, 1868.; Orsz. Honvéd Naptár, 1868.

Válics János. Adalék Temerin és Járek elhamvasztásához. Bácska, VIII. 36. sz.

Vasváry Ferencz. A kecskeméti nemzetőrök. Hazánk, IV. k. Budapest, 1885.

Vetter Antal. Adalékok az 1848/49. magyar függetlenségi harcz történetéhez. Hazánk, III. k. Budapest, 1885.

— Az 1848. és 49-iki szerb támadás. Hazánk, IV. és V. k. Budapest, 1885—86.

Végvidéki. Szent-Mihály porráégetése. Országos Honvéd Naptár, 1868.

Versecz-vlajkoveczi pusztító csorda feletti győzelmek. Orsz. Honvéd Naptár, 1868.

Vukovics Sebő. (Életrajzi adatok.) Vasárnapi Ujság, 1868. 33., 1872. 48. sz.; Magyarország és a Nagyvilág, 1868. 42., 1872. 48. sz.; Nemzeti Nagy Képes Naptár, Budapest 1874.; Népzászlója Naptár, Pest, 1869.; Magyar Polgár Naptára, Pest, 1870.

Zalár. Egy-két szó Damjanicsról. Magyar Emléklapok. 1867.

Zomborcsevics György. A hegyesi ütközet 1849. júl. 14-én. Bácska, 1887. 57. sz. (Önálló füzetben is megjelent, Zombor, 1887.)

II. Német irodalom.

Agramer Zeitung. 1848/49. évf. Zágráb.

Böhm L. Geschichte des Temeser Banats. 2 k. Lipcse, 1861.

Chownitz J. Geschichte der ungarischen Revolution in den Jahren 1848—49, mit Rückblicken auf die Bewegung in den österreichischen Erbländern. 2 k. Stuttgart, 1849.

Cobden R. Ungarn. Land, Volk und Freiheitkampf der Magyaren. Grimma és Lipcse, 1850.

Der Winterfeldzug von 1848/49 von Ungarn. Bécs, 1851. (Windischgrätz herczeg megbizásából iratott.)

Die am 1. und 3. Mai zu Karlovitz abgehaltene serbische Nationalversammlung, die frühere Hofpolitik und die gegenwärtige der neueren magyarischen Regierung. Von einem rechtgläubigen Vaterlandsfreund. Belgrád, 1848.

Die magyarische Revolution. Von einem Augenzeugen. Pest, 1849.

Geschichtliche Fragmente. Beiträge zur Charakteristik der Bewegung in Südungarn in den Jahren 1848 und 1849. Semliner Wochenblatt, 1884. 16—20., 22—25., 27., 35., 36. sz.

Görgey A. Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848/49. 2 k. Lipcse, 1852.

(*Grosschmid Gábor*).[1] Österreich, Ungarn u. die Woiwodina. Von einem Saxo-Magyaren. Bécs, 1850. (A művet elkobozták, írója Olaszországba menekült.)

Helfert J. Geschichte Österreichs vom Ausgange des Wiener Oktober-Aufstandes. 4 k. Lipcse, 1869—86.

Janothik-Adlerstein. Archiv des ungarischen Ministeriums und Landesvertheidigungs Ausschusses. 3 k. Altenburg, 1851.

— Chronologisches Tagebuch der ungarischen Revolution. 3 k. Bécs, 1851.

J. S. Die österreichisch-ungarischen Serben und der peterwardeiner commandirende General FML. Freiherr Hrabovszky. (Wörtlich aus der serb. Belgrader Zeitung.) Aus Posavina, 5. Mai. (A szerb hivatalos lapban megjelent szerb eredeti szöveg fordítása.)

(*Kaper Siegfried*). Die serbische Bewegung in Südungarn. Ein Beitrag zur Geschichte der ungarischen Revolution. Mit einer Karte. Berlin, 1850.

Karagyorgyevics Alexander. (Életrajzi adatok.) Neue Illustrirte Zeitung, 1885. Bécs, 35. sz.

Klapka G. Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen. 2 k. Lipcse, 1851.

— Memoiren. Lipcse, 1851.

Krieg im Süden der österreichischen Monarchie im Frühjahre 1849. Kriegskamerad, 1850. 34., 37., 40., 42., 47. sz.

Majláth J. Neuere Geschichte der Magyaren. 2 k. Regensburg, 1853.

— Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges 1848/49. Zürich, 1860.

Meynert Hermann. Geschichte der Ereignisse in der österreichischen Monarchie in den Jahren 1848/49. Bécs, 1853.

[1] A névtelenül megjelent munkák szerzőinek nevét, ott, a hol a szerző ismeretes, zárjel közt adom.

Nikolics A. Die Woywodschaft der österreichischen Serben. Bécs, 1849. (E művet megjelenésekor elkobozták.)

(*Orelj Demeter*). Aufzeichnungen eines Achtundvierzigers. Semliner Wochenblatt, 1892. 45., 46., 49. 50. sz.

Österreichischer Correspondent, 1848/49. évf. Bécs.

Pejaković Stefan. Actenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages vom Jahre 1848. Bécs, 1861.

Pester Zeitung. 1848/49. évf. Pest.

Preyer Joh. Monographie der königlichen Freistadt Temesvár. Temesvár, 1853.

Pulszky Theresie. Aus dem Tagebuche einer ungarischen Dame. 2 k. Lipcse, 1850.

Ramming. Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. Bécs, 1851.

Rogge Walter. Österreich von Világos bis zur Gegenwart. 3 k. Lipcse és Bécs, 1872.

Rufende Worte der serbischen und kroatischen Nation an ihre Söhne der Grenzer überhaupt, und an die Kämpfenden in Italien insbesondere. Von einem Liberalen, 1848. Az *Opomena* című szerb kiáltvány német fordítása; úgy látszik, Belgrádon nyomtatott.

Rüstow W. Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges 1848/49. 2 k. Zürich, 1860.

Sammlung der für Ungarn erlassenen allerhöchsten Manifeste und Proklamationen, dann der Kundmachungen der Oberbefehlhaber der kais. Armee in Ungarn. Buda, 1850.

S. B. P. Serbien und die serbische Bewegung in Ungarn in den Jahren 1848/49. (Risztics szerb munkájának ismertetése.) Pester Lloyd, 1884.

Schütte A. Dr. Ungarn und der ungarische Unabhängigkeitskrieg. 2 k. Drezda, 1850.

Skizze der Ereignisse an der unteren Donau in den Jahren 1848/49, mit besonderer Beziehung auf das Peterwardeiner Regiment. Bécs, 1852.

Schlesinger M. Aus Ungarn. Berlin, 1850.

Soldatenfreund, 1848/49. évf. Bécs.

Springer Anton. Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden. 2 k. Lipcse, 1863—65.

Stefanovitsch-Vilovsky Theodor. Die Serben in Dalmatien und im südlichen Ungarn, in Bosnien und in der Herzegowina. (Völker Öst.-Ungarns, XI. k.) Bécs és Teschen, 1884.

(*Ugyanattól névtelenül*). Die Erlebnisse eines k. k. Offiziers im österreichisch-serbischen Armee-Corps in den Jahren 1848 u. 1849. Zimony, 1861.

Streckfuss Adolf. Der Freiheitskampf in Ungarn in den Jahren 1848/49. Berlin, 1850.

Subotić J. Authentische Darstellung der Ursachen, der Entstehung, der Entwicklung und Führungsweise des Krieges zwischen Serben und Magyaren im Jahre 1848. Zágráb, 1849.

— Darstellung der Rechtsverfassung der serbischen Nation. Zágráb, 1849.

Verzeichniss der unter der insurrectionellen Regierung Ungarns durch Martial-, oder Statarialgerichte hingerichteten oder ohne alle Justiz hingeschlachteten. Bécs, 1850.

Vaničck. Spezialgeschichte der Militärgrenze. Bécs, 1875.

Wiener Zeitung, 1848—49. évf. Bécs.

III. Franczia irodalom.

Balleydier A. Histoire de la guerre de Hongrie en 1848/49. Páris, 1853.

Boldényi M. La Hongrie ancienne et moderne. Páris, 1853.

— Le Magyarisme ou la guerre en Hongrie. Páris, 1850.

Irányi et *Chassin.* Histoire politique de la revolution de Hongrie. Páris, 1860.

Picot Emil. Les Serbes en Hongrie. Páris, 1874.

Pimodan. Souvenirs des campagnes d'Italie et de Hongrie en 1848—49. Páris, 1851.

IV. Angol irodalom.

Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847/49. London, 1850.

Paton. Researches on the Danube and tho Adriatic. 2 kötet. Lipcse, 1861.

V. Szerb-horvát irodalom.[1]

Adresza banu. Адреса Бану. (Felirat a bánhoz.) Szrbszki Letopisz, 1852. I. k.

Arhiva narodnih szpomenika. Архива народних споменика. (Nemzeti emlékek levéltára.) Szrbszki Letopisz, 1851. I. k. 90. l., II. k. 125. l.

Atanáczkovics Plátó. П. Атанацковић. Изјасење. (Atanáczkovics volt budai püspök röpiratai.) Buda, 1848.

Bitka Szentomaska prva. Битка сентомашка прва. (Az első szenttamási csata.) Szrbszki Letopisz, 1851.

Vjesztnik. Вјестник. (Hiradó.) 1848—49. évf. Zimony.

Boj kod Ecske. Бој код Ечке 1848. 3. јул. (Az 1848. jul. 15-iki ecskai harcz.) Szrbszki Letopisz, 1852. I. k.

Csernovics Péter. Петар Чарнојевић. (Nekrolog.) Branik, 1892. 45. sz.

Deszpotszvo szrbszko, szloboda szrbszka. Деспотство српско — слобода српска. 1848. (Szerb fejedelemség, szerb szabadság.) Röpirat, különlenyomat a belgrádi «Szrbszke Novine» cz. hivatalos lapból.

Dimitrijevics Ignácz. И. Димитријевић. Прилози за историју српског покрета, 1848—49. год. (Adalékok az 1848—49. szerb mozgalom történetéhez.) Brslyán, 1881. 11. sz.

Érdujhelyi Menyhért. М. Ердујхељи. Жена Лајоша Кошута како се спасе год. 1849., превео А. Сандић. (Hogyan menekült Szerbián át Kossuth Lajos felesége.) A Magyar Ujságban megjelent czikk fordítása Szándics Sándor ujvidéki gymnasiumi tanár tollából. Videlo, 1893. 54. sz.

Garasanin Milutin. М. Гарашанин. Бегство Кошутове жене кроз Србију 1849. године. (Kossuth feleségének menekléséről Szerbián keresztül.) Videlo, 1893. 55. sz. Garasaninnak, a jelenlegi haladó párt fejének megjegyzései Érdujhelyi és

[1] A cyrill betűkkel nyomatott szerb műveknél jónak láttam a szerző, s a névtelenül megjelent ismeretlen szerzőjű műveknél a munka czímét latin betűkkel is közölni; ehhez képest a névsor a latin alfabet szerint van sorrendbe szedve. A szerb könyvczímek után zárjelben adom azok magyar fordítását.

dr. Thim czikkeiről, melyekkel bizonyítja, hogy Kossuth nejét nem Knityánin, hanem apja, Illés, az akkori belügyminiszter mentette meg.

Glavas István. Стефан Главаш. (Életrajz.) Szrbszki Letopisz, 1851.

Golubszki Novák. Новак С. Голубски. Успомене из народног покрета 1848—49. год. (Emlékek az 1848—49. nemzeti mozgalmakból.) Ujvidék, 1893.

Grujics Nikanor. Н. Грујић. Народна скупштина на 1. и 3. маја 1848. у Карловци. (Az 1848. máj. 13. és 15. karlóczai nemzetgyűlés.) Belgrád, 1848. Grujics N., későbbi püspök, akkoriban a patriarcha mellett volt alkalmazva.

— Наставак народне српске скупштине 1. и 3. маја 1848. у Карловци држане. (Az 1848. máj. 13. és 15. nemzetgyűlés folytatása Karlóczán.) Belgrád, 1849.

Gyorgyevics János. J. Ђорђевић. Из револуције. (A forradalomból.) Otadsbina, 1892. évf.

— Из моје старих успомена. (Régi emlékeimből.) Jávor, 1892. évf.

— Звуци из прошлости. (A multból.) Otadsbina 119. kötet.

— Два Станимировића. (A két Sztanimirovics.) Branik, 1892., 147. sz. Először ily czímmel jelent meg: J. Đ. Два Станимировића, успомена од године 1848—49. Avala, 1884. évf. Szerzője Gyorgyevics volt liberális párti, zentai születésű szerb minister, ki kitünően beszél magyarul.

Gyukics. Ђукић, кад су Срби освојили Темерин и Јарак. (Mikor foglalták el a szerbek Temerint és Járeket ?) Jávor 1892. évf.

Ignyatovics János. Из Мемоара Ј. Игњатовића, Бршљан, 1885. год. I. (Ignyatovics emlékiratai.) Brslyán, 1885. I. k. Ignyatovics magyarbarát szerb iró volt. A Brslyán cz. irodalmi folyóirat másfél évi fennállás után megszünt.

Iz obszade grada Petrovaradina. Из обсаде града Петроварадина 1848—49. год. (Pétervárad ostromáról 1848—49-ben.) Szrbszki Letopisz, 1851.

Izlozsenye pravnih odnosenya szrbszkog naroda u Ugarszkoj. Изложење правних одношења српског народа у Угарској, и његова петиција од 1. и 3. маја 1848. (A szerb

nemzet viszonyai, és az 1848. máj. 13. és 15. határozatok.) Szrbszki Letopisz, 1850. II. k.

Jedno piszmo iz vremena revoluczije. Једно писмо из времена револуције. (Egy levél a forradalomból.) Szrbszki Letopisz, 1851.

J. S. J. C. Аустро-угарски Срби и варадински командер Фелдмаршал-лаит. барон Храбовски. Из Посавине, 5. маја 1848. (Az osztrák-magyar szerbek és báró Hrabovszky altábornagy, a pétervváradi parancsnok.) Szrbszki Novine. Belgrád, 1848. Német fordításban is megjelent.

— Глас родољубца Србина на народној скупштини од 1. и на сабору од 15. маја ове 1848. године. На Дунаву у 2-ој пол. Априла 1848. (Szerb hazafi szózata az 1848-iki nemzetgyűlésen.) Valószinűleg különnyomat a belgrádi hivatalos lapból.

Jugoszlavenske Novine. 1848—49. évf. Zágráb.

Knityánin Petrovics István. Некролог. Стефану Петровићу Книћанину 14. маја 1855. улершем. (Nekrolog.) Belgrád, 1855.

Mandrovics Koszta. Коста Мандровић. Илустрована историја српског народа, од најстаријих времена до проглашења нове краљевине. (Képes szerb történet a legrégibb időtől a királyság proklamálásáig.) Bécs, 1885.

Mandukics M. Ник. Мандукић. О Вршцу. (Verseczről.) Vrsacska kula, 1867. évf.

Manifeszt Kossutha kao guvernera na Perczela. Манифест Кошута као гувернера на Перцела. (Kossuth manifesztuma Perczelhez.) Szrbszki Letopisz, 1850. I. k.

Marin V. M. Марин. Рад заседанија војен. Совета у Карловци 1848. год. (A karlóczai hadbiróság működéséről.) Branik, 1892. 125—128. sz.

Miletics Szvetozár. Прилози за српску историју од год. 1848. из Летописа. (Adatok az 1848—49. év mozgalmaihoz.) Zasztava, 1871. 27—28. sz.

Milicsevics. M. Gy. М. Ђ. Милићевић. Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба. (A szerb nemzet ujabb időben élt nevezetesebb férfiainak emléke.) Belgrád, 1888. Milicsevics, a nemzeti könyvtár igazgatója

Belgrádban, ezen művében az ujabb szerb történelemben szerepelt nevezetesb egyének, köztük számos magyarországi szerb férfiu rövid jellemzését és életrajzát ritka szorgalommal válogatta össze.

— Књежевина Србија. (A szerb fejedelemség leirása.) Belgrád, 1876.

Milos fejedelem. Аутобиографија кнеза Милоша. (Önéletrajz.) Szpomenik, 21. k. Belgrád, 1893.

Napredak. Напредак. (Haladás.) 1848—49. évf. Karlóczán 1848 novembertől 1849 június középeig létezett.

Narodna szrpszka szkupstina stb. Народна Српска Скупштина, 1-га и 3-га маја 1848 у Карловци држана, пређашња политика дворска, и садашња политика нове мађарске владе, од једнога православнога родољуба. (Az 1848-iki karlóczai szerb nemzetgyülés leirása.) Belgrád, 1848.

Ognyánovics Illés. Др. J. Огњановић. Гробови знаменитих Срба. (Jelesebb szerbek sirjairól.) Ujvidék, 1890. Az ujvidéki temetőkben nyugvó jelesebb szerbek sirjainak leirása.

Opomena i poziv szrpskog i hrvatszkog naroda stb. Опомена и позив српског и хрватског народа к својим синовима граничарима, свима у опште, а нарочито онима, који у Италији бојују. 1848. (A szerb és horvát nemzet felhivása határőrvidéki és Olaszországban harczoló fiaihoz.) Belgrád, 1848. Német fordításban is megjelent.

Pavlovics István. Др. Ст. Павловић. Срби у Угарској, њихова повесница, повластнице, црква, политичко и друштвено стање. Ujvidék, 1883. Picot Emil franczia művének politikai irányzatú átdolgozása.

Piszmo iz godine 1848. Писмо из године 1848. Мих. Крестићу у Тителу. (Egy levél 1848-ból.) Jávor, 1875. 86. sz. Az itt közölt levél eredetije megvan Ognyánovics gyűjteményében.

Plemenoszta szrpskog gyenerala Sztevana Knityanina. Племеноста српског ђенерала Стевана Книћанина. (Knityánin István tábornok nemeslelkűsége.) Jávor, 1892. 6. sz.

Polit-Deszancsics Mihály. Др. М. Полит-Десанчић. Успомене из године 1848—49. (Visszaemlékezések 1848—49-ből.) Ujvidék, 1889. A magyarországi szerb liberalis párt fejének

e munkája eredetileg a Branik 1889-iki évfolyamában jelent meg.

Popov Nil. Нил Попов. Србија и Русија од кочине крајине до св. андријевске скупштине. (Szerbia és Oroszország a XIX. században.) 4 k. Belgrád, 1870. (Popov orosz eredeti művének szerb fordítása.

Popovics Sándor. Аца Поповић Зуб. Успомене 2 k. Budapest, 1893. Az első rész az ujvidéki Nase Dobá-ban jelent meg, a második rész önállóan Budapesten. Szerzőjük, Popovics Sándor miniszterelnöki fordító, e művében kíméletlen világításban mutatja be az 1848-iki szerb szereplőket s sok igazat mond el felőlük. Leleplezései a szerb soviniszta sajtó részéről heves támadásokat idéztek elé.

Pozornik vojvodsztvo Szrbije. Позорник Војводство Србије. (A szerb vajdaság figyelője.) 1849. évf. Zimony. E rövid életű, Zimonyban megjelent lap egyike a legnagyobb bibliografiai ritkaságoknak. E sorok irója egyetlen számát sem volt képes megszerezni.

Predaja grada Oszjeka. Предаја града Осјека. (Eszék várának átadása.) Szrpszki Letopisz, 1851. k.

Predsztavlyenye szrbszkih poverenika stb. Представљење српских повереника високом цар. аустријском министарству унутрашни дела у Бечу. (A szerbek bizalmi férfiainak felirata a magas cs. osztrák belügyminiszteriumhoz.) Szrbszki Letopisz, 1850. II. k.

Predsztavlyenye ministru baronu Doblhof. Представљење министру барону Доблхофу 11. Јула 1848. о српским стварма држано. (Felirat a szerbek ügyében. 1848. június 11.) Szrbszki Letopisz, 1850. I. k.

Prilozi za povesznicu szrpszkog narodnog pokreta. Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848. (Adalékok az 1848. szerb mozgalomhoz.) Szrbszki Letopisz, 111. és 112. k. 1871.

Proklamaczija Petra Csernojevicsa stb. Прокламација Петра Чарнојевића, пуномоћног крал. комисара. (Csernovics Péternek a szerb nemzethez intézet kiáltványa.) Szrbszki Letopisz, 1851.

Prvi Maj 1848. Први мај 1848. Черта из најновијега живота

народа српског. (1848. május 13-a.) Szrbszki Letopisz, 1850. I. k. 46. l.

Prvi Mai 1848. Први мај 1848. (1848. május 13-a.) U. ott. 52 l.

Putnik Pál. Релација Паје Путника. (Putnik jelentése.) Zasztava, 1870. 15. sz.

Rat na jugu monarhije stb. Рат на југу монархије аустријске у пролеће 1849. (Az 1849. tavaszi háború az osztrák monarchia déli határán.) Szrbszki Letopisz, 1850. II. k.

Risztics János. J. Ристић. Србија и српски покрет у Угарској, 1848—49. (Szerbia és a magyarországi szerb mozgalom 1848—49-ben.) Belgrád, 1884. Risztics ez értekezése eredetileg a szerb tudós társaság Glasznik cz. folyóiratában jelent meg; magyarra először Thim fordította le, de a Hazánk cz. folyóirat kötetében közzétett fordítás a szerkesztő stiláris módosításai következtében jelentékenyen eltér az eredeti szövegtől. Másodszor is megjelent Romanecz fordításában, mint Risztics Szerbia külügyi viszonyai cz. munkájának egyik fejezete.

Ruvaracz Dömötör. Д. Руварац. Беседа на парастосу блаженопочившег епископа Никанора Грујића. (Emlékbeszéd Grujics Nikanor püspök felett.) Belgrád, 1887.

— Владика горњо-карловачки Теофан Живковић. (Zsivkovics Teofán károlyvárosi püspök életrajza.) Zimony, 1891.

Szándics. A. Сандић. Како је Стефан Книћанин снасао жену Кошутову. (Hogyan mentette meg Knityánin Kossuth nejét.) Brslyán, 1885. 10. sz.

Szlovo Kossuthovo stb. Слово Кошутово, 11. јула по римск. 1848. говорено у мађарској народној скупштини. (Kossuth 1848. júl. 11-én tartott képviselőházi beszéde.) Szrbszki Letopisz, 1850. II. k.

Szrpszke Novine. Српске Новине. (A szerb hivatalos lap.) 1848—49. évf. Belgrád.

Szrpszke Narodne Novine. Српске Народне Новине. (Szerb nemzeti lapok.) 1848—49. évf. Pest.

Szrpszki usztanak stb. Српски устанак 1848 и 1849. и постанак српског војводства. (A szerb felkelés 1848—49-ben és a szerb vajdaság keletkezése.) Ujvidék, 1879. Tulajdon-

kép nem egyéb, mint különnyomat Picot szerb fordításának megfelelő szakaszaiból.

Jov. Sztanimirovics, Petra Csernojevitya stb. Јов. Станимировић, Преговор Петра Чарнојевића и народа српског на Јарку 1848. (Sztanimirovics, Csernovics és a szerb nép megállapodása Járeken 1848.) Szrpszke Novine, 1851. 45—47. sz.

Sztefanovics J. J. Стефановић. Бележке. (Feljegyzések.) Sztrazsilovó, 1893. 35. szám.

Sztefanovics J. Sz. J. C. Стефановић. Пре двадесет и седам година. Црте из рата године 1848—49. (Huszonhét év előtt; rajzok 1848—49-ből.) Otadsbina, I. és II. k. Sztefánovics élénk részt vett a szabadságharczban; később vilovói előnevet nyert. Megirta németül a szerbek történetét.

(*Ugyanattól névtelenül.*) Из живота једног ц. к. официра аустријског-српског војеног хора у години 1848 и 1849 народног устанка српског. (Egy cs. k. tiszt életményei az osztrák szerb hadseregben 1848—49-ben.) Zimony, 1861. Fordítás a német eredetiből.

Sztojacskovics Sándor. Алек. Стојачковић. Черте живота народа српског у угарским областима. (A magyarországi szerbek története.) Bécs, 1849.

Sztojacskovics Lukács. Живот Луке Стојачковића. (Életrajzi adatok.) Szrbszki Letopisz.

Szubotics János. Др. J. Суботић. Слово надгробно светлом војводи Српском Стефану Шуплицку Витезу 20. дец. 1848. у Крушедолу држано. (Beszéd Supljikác vajda sirja felett Krusedolon.) Szrbszki Letopisz, 1850. I. k.

Zahtevanya szrpszkog naroda. Захтевања српског народа. (A szerb nemzet kivánatai.) Szrbszki Letopisz, 1861.

Zahtevanya Novoszadszka. Захтевања новосадска. (Ujvidéki kivánatok.) Szrbszki Letopisz, 1851. Mindkettő röpirat alakjában is megjelent.

Zdrávkovics Szv. Св. Здравковић. Српски покрет у јужној Угарској 1848—49. (A szerb mozgalmak Dél-Magyarországban.) Belgrád, I. k. 1870., II. k. 1879.

Zaszedanye szkupstine naroda szrpszkog. Заседање скупштине

народа српског у Карловци 1848 држано. (A karlóczai szerb nemzeti gyűlés ülési jegyzőkönyve.) Ujvidék, 1848.

Zsivkovics B. Б. Живковић. Дочек војводе Стефана 24. септ. 1848. у Карловци 1848. (István vajda fogadtatása Karlóczán 1848. okt. 6-án.)

Zsivkovics T. Т. Живковић. Надгробно слово Јовановићу Чичи. (Halotti beszéd Jovánovics felett.) Szrbszki Letopisz, 1851.

* * *

Feladatom szorosan vett határait túllépi, de talán nem fölösleges az alábbi vázlatos ismertetés, melyben az 1848/49-iki szerb felkelés levéltári anyagáról kivánok röviden beszámolni.

A hazai levéltárak közül első helyen kell megemlékeznem az *Országos Levéltárról*, melyben a szabadságharcz korára vonatkozó két nagy csomag több száz becses okiratot szolgáltat a szerb politikai és hadi események történetéhez. Egy kisebb gyűjtemény több szerb és német iratot tartalmaz, a melyek az Obrenovicsoknak a szerb trón visszaszerzésére irányult törekvéseire vetnek világot s ebből a szempontból rendkívüli fontossággal bírnak. Évek előtt Vukovics Sebőnek kormánybiztosi jelentései is megvoltak, de most állítólag — s talán nem éppen véletlenül — nem találhatók, holott határozottan mondhatom, hogy az Országos Levéltárba kerültek. Itt található Knityánin levéltárának jegyzéke is.

A Nemzeti Múzeum könyvtárában a Vörös-féle gyűjtemény, melyet én még 1886-ban használtam, Kossuthnak a szerb ügyekre vonatkozó több iratát tartalmazza. Sokkal érdekesebb volt azonban reám nézve egy másik gyűjtemény, mely körülbelől 150—180 eredeti szerb okmány — igazán hiteles — másolatát, Bojničić tollából őrizte meg számunkra. Érdekesek Bán Mátyás levelei, melyekből kitűnik, hogy Szerbia fejedelme és kormánya Boszniát és Dalmáczíát igyekezett fellázítani, s jelentékenyen befolyt az újvidéki kivánatok szerkesztésére.

A vármegyei levéltárak közül első helyen említem *Bács-Bodrogh vármegye* levéltárát, mely most áll rendezés alatt. A megyei jegyzőkönyvekről évek előtt kimutattam, hogy megvannak, s nem vesztek el 1849. febr. 11-én, mikor a szerbek Zombort bevévén, a levéltárat jórészt felégették. A vármegye tudományszerető alispán-

jának, Schmausz Endrének sikerült is e jegyzőkönyveket a Rudics-féle hagyatékban feltalálni. Sok adat van *Torontál vármegye* levéltárában is, s *Zombor*, *Baja*, *Szabadka*. *Ujvidék*, *Pancsova* és *Versecz* városok jegyzőkönyveiben. A megyei és városi jegyzőkönyvek oly bőven irják le az eseményeket, hogy a kutatónak a legtöbb esetben az illető levéltári számot sem kell kiemeltetni.

A karlóczai patriarchai levéltárban erős csalódás vár a történetiróra, a ki azt hiszi, hogy a szerb mozgalmak titkos rugóinak megismeréséhez itt kell keresnie a legbecsesebb adatokat. A forradalom leveretése után — Tyirity Izidortól, a kiváló képzettségű patriarchai titkártól tudom azt — az udvartól egy megbizott jött Karlóczára és az udvart kompromittáló összes iratokat Bécsbe vitette, úgy hogy a levéltárban csak jelentéktelen, vagy az akkori sajtóban is megjelent okiratok maradtak vissza. Mint magánúton értesültem, Rajacsics patriarcha több fontos okiratot lázas sietséggel lemásoltatott, de ezek napfényre kerülésének még nem jött el az ideje. A levéltár különben jelenleg rendezés alatt áll s a most folyó építkezések miatt alig használható.

Nem érdektelen *a zimonyi levéltár*, hol a zimonyi Odbor jegyzőkönyvei őriztetnek.

Zágrábi kutatásaimat nem kisérte az óhajtott eredmény. A horvát bán ő nagyméltósága személyesen közölte velem, hogy az 1848/49-es évek irataiból semmi sem maradt Zágrábban. Ezeket is Bécsbe vitték.

A magánosak gyűjteményéből két horvát egyénét kell első sorban említenem, kiknek neveit azonban discretióból kénytelen vagyok elhallgatni. Az egyik gyűjtemény egykorú proclamatiókat, hirdetményeket, a másik (egy Jellačićhoz és az udvarhoz közelálló egyén birtokában), a legfontosabb horvát és udvari rendkivül politikai horderejű iratokat tartalmazza. Kisebb, de elég érdekes gyűjteményt találtam *dr. Ognyánovics Illyés* újvidéki orvosnál, a «Jávor» nagyérdemű volt szerkesztőjénél, ki igazán lekötelező szivességgel bocsátotta azt rendelkezésemre.

Az újvidéki szerb Matica a levéltárában őrzött 1848/49-iki anyagot a «Szrbszki Letopisz» (szerb évkönyv) című folyóirata 111. és 112. kötetében kezdte közzétenni; az érdekes publicatio azonban előttem ismeretlen okokból félbemaradt. Pavlovics István dr., Picot történelmének jeles fordítója azt állítja, hogy a társulat

birtokában még meglehetős számú 1848/49-es okirat van, melyekhez azonban még nem juthattam. A társulat vezetői érthetetlen féltékenységgel zárják el az iratokat oly iró elől, ki minden politikai irányzat nélkül, kizárólag a történelmi igazság kutatásának kivánja magát szentelni.

A magyarországi szerbek bizalmatlanságához éles ellentétet képez az előzékenység, melylyel kutatásaim a szerb fővárosban, Belgrádban találkoztak. A nyilvános levéltárakba még ugyan nem volt alkalmam bejuthatni, de a miket magánosok gyűjteményeiben találtam, bőven jutalmazták kutatásaimat.

Rendkívül érdekes *Garasanin Milutin* gyűjteménye, melyben megvannak apjának, Garasanin Illés 1848/49-iki belügyminiszternek levelei. Kossuthtól is láttam nála több levelet, s lekötelező szivességéből közöltem is azokat a «Budapesti Hirlap»-ban. Garasanin azzal tetézte szeretetreméltóságát, hogy egybeállítja számomra gyűjteményéből a magyarországi szerbek történetére vonatkozó adatokat. *Milacsevicsnek*, a szerb nemzeti könyvtár igazgatójának is van szép gyűjteménye, mely főleg az Obrenovicsok 1848/49-iki szereplésére s a híres horvát Gáj pénzrablására tartalmaz érdekes adatokat. *A szerb tudós-társaság* levéltárában több kiváló fontosságú naplót találtam, s Gyorgyevics volt miniszter személyes közbenjárása folytán engedélyt is nyertem azok felhasználására. Itt vannak Batalaka feljegyzései is, a ki az 1848/49-iki mozgalmakban jelentékeny szerepet játszott; továbbá Nikolics önéletrajza, melynek adatait Risztics János volt regens alig megengedhető módon aknázta ki tendentiosus művének megirásánál.

Knityánin mintegy 2000 darabra menő levelezése özvegyének birtokába jutott s most eladásra kerül. Mint Garasanintól értesültem, a szerb akadémia lépéseket is tett annak megszerzésére. E gyűjtemény igen sok magyarországi anyagot tartalmaz: de a tisztán üzleti szempontokból vezérelt özvegy nem engedte meg azok átkutatását.

Jegyzékem nem volna teljes, ha nem emlékezném meg *a bécsi cs. és kir. udvari és állami levéltárról*, bárha ez idő szerint még semmi kilátás nincs arra, hogy annak gazdag és kétségkívül rendkívül fontos adatgyűjteményéhez a magánkutatók hozzáférhessenek.

A MAGYAR KIRÁLYI ORSZÁGOS LEVÉLTÁR.

PAULER GYULÁTÓL.

Mikor Magyarország 1711-ben, a szatmári béke után, a béke áldásait kezdte élvezni, hasonlókép ahhoz, mint napjainkban az 1867-iki kiegyezés után, általánosan megindult a mozgalom, hogy az országot szervezzék, az újabb kor kívánalmaihoz képest átalakítsák. A sok nagy és kis dolog közt megszületett és az 1723 : 45. törvényczikkben kifejezést nyert az eszme is, hogy országos levéltárt — Universale Archivum Regni — állítsanak, *egyelőre* Pozsonyba, a melybe az országot érdeklő összes iratokat, ha magánosok birtokában, vagy a hiteles helyeken, vagy a kamara kezén, vagy Erdélyben vannak is, összegyűjtsék és őrizzék. Az ország iratai addig a nádor kezében voltak s annak halála után a karok és rendek nyilvános ülésében adattak át utódjának; az e végből kiküldött országos bizottság azokról jegyzéket készített, s az új nádor az iratok átvételét kisebb-nagyobb részletességgel elismerte. Ily nádori elismervényeket Thurzó György nádor óta birunk. A legutolsó gróf Batthyány Lajos nádoré, 1751-ből, a mikor az országos levéltár felállítása már ki volt mondva a törvényben, de 26 évi időköz daczára sem történt még meg. Az ország iratai ekkor 36, mondd harminczhat darabból álltak, köztük voltak a bécsi és nikolsburgi békekötések, és a királyi hitlevelek II. Ferdinándtól kezdve Mária Teréziáig bezárólag. Az a kedvezőbb viszony, mely Mária Terézia uralkodása alatt Magyarország és uralkodó háza közt fejlődött, az országos levéltár kérdésének is hasznára vált. A nádor kezébe vette az ügyet, a királyné jóakaratot tanusított iránta, az 1765 : 12. t.-cz. megújította az 1723 : 45. t.-cz. rendelkezéseit és a levéltár 1765-ben csakugyan létesült. Első levéltárnokká Galanthai Balogh László helytartó-tanácsos lőn, a ki később 1773-ban grófi rangra emeltetett. A levéltár gyarapodása érdekében gr. Batthyány Lajos nádor buzgón fáradozott s nem rajta mult, hogy az 1723-iki törvény-

hozók ideálja meg nem valósult; de valamint az ország nem tudott igazi önállóságra vergődni, a mint az törvény szerint megillette volna: ugy levéltára is archivum regni helyett csak archivum regnicolare maradt, olyanféle, mint valami landständisch levéltár, nem egy önálló ország levéltára. Beléje kerültek az ország törvényei, a hitlevelek, az országgyülések irományai, az országos bizottságok, a nemesi felkelések, a nádorok és országbirák iratai, de száz év alatt sem tudtak az iratok annyira felszaporodni, hogy egy kicsiny és két nagyobb *szobánál* többet kellett volna elfoglalniok.

Mikor 1848-ban úgy látszott, hogy Magyarország ismét visszaszerzi azt az önállóságot, melyet 1527 óta kisebb-nagyobb mértékben nélkülözött: a Magyar Tudományos Akadémia a történettudomány érdekében azonnal megpendité az országos levéltár eszméjét, s 1848. május 3-án Toldy Ferencz «titoknok» aláirásával, folyamodást intézett br. Eötvös József vallás és közoktatásügyi miniszterhez, «egy magyar álladalmi közlevéltár felállítása végett», melynek alkotórészei *egyelőre* lehetnének:

1. A megszünt m. kir. udv. kamara levéltára.
2. Az országos levéltár.
3. A kir. kúria levéltára.
4. A megszünt m. kir. udv. helytartótanács régi irattára.
5. A megszünt m. kir. udv. kanczellária levéltára.
6. A cs. kir. közönséges udv. kamara levéltárának magyar osztálya.
7. A cs. kir. udv. bányakamara levéltárának magyar osztálya.
8. A cs. kir. titkos házi, udvari és álladalmi levéltár hungaricái.
9. A cs. és kir. udv. haditanácsnak Magyarországot illető iratai.
10. A kolosmonostori erdélyi országos levéltárnak Magyarországból kiszakadt része.
11. A gyulafehérvári hiteles levéltárnak Magyarországból kiszakadt része.
12. Pozsony, Sopron, Kassa, Bártfa s egyéb városok, úgy
13. a megyék és kerületek levéltáraiból az ország közdolgait illető iratok; végre
14. a hiteles helyek «hitökre bízatott iratai».

E kérvénynek a miniszteri tanács elé kellett volna kerülni, de ha ott tárgyalták is, az események rohamos fejlődése nem engedte meg, hogy az országos levéltár szervezése tárgyában valami történjék. Csak a magyar és erdélyi kanczelláriák levéltárát hozták le Budára, de 1849. után azokat is ismét visszavitték Bécsbe.

Mikor 1867-ben az alkotmányosság helyreállt s a nemzet törvényes jogait visszavívta: az országos levéltár kérdése is újra szóba jött. Megint az Akadémia kebelében történt az első felszólalás; Wenzel Gusztáv tett 1867-ben erre vonatkozó indítványt. Majd az országgyűlés is foglalkozott a kérdéssel, s 1872. egy szakértő enquête gyűlt össze, melynek elnöke Horváth Mihály püspök, előadója Fraknói Vilmos volt. Ez javaslatát 1872. nov. 21-én nyujtotta be a belügyminiszteriumnak, s az alkotandó államlevéltár elemei gyanánt:

1. a magy. kir. kanczellária,
2. az erdélyi kanczellária,
3. a magy. kir. helytartótanács,
4. az erdélyi főkormányszék,
5. a magy. kir. kamara,
6. az erdélyi fiskus levéltárát,
7. a régi országos és nádori levéltárt jelölte ki.

E mozgalom kapcsán újra lehozták a két kanczellária levéltárát Bécsből s felhozták Kolozsvárról az erdélyi főkormányszéki levéltárt. Az új szervezet megalakítására gróf Szapáry Gyula, akkori belügyminiszter ajánlatára a király 1874. október havában e sorok iróját nevezte ki országos levéltárnokká, kinek kötelességévé tétetett, hogy külföldre menve, és különösen a müncheni, brüsszeli állami és a franczia nemzeti levéltárakat tanulmányozva, az országos levéltár szervezetére nézve javaslatot tegyen. Utazásomból visszatérve megtettem javaslataimat, melyek főkép az országos levéltár anyagának kiegészítésére, és személyzetének qualificatiójára vonatkoztak, mert arra, hogy az intézet megfeleljen feladatának, mindenekelőtt alkalmas, képzett tisztviselőkkel kellett birnia. Javaslataimat, melyeket Pulszky Ferencz nagy tekintélye jóakarattal támogatott, gróf Szapáry Gyula utódja Tisza Kálmán elfogadta. A tisztviselőkre nézve a franczia rendszer fogadtatott el, mely fogalmazó és kezelő szakmát különböztet meg.

Mindkét szak tisztviselőire nézve kimondatott, hogy a hivatalok csak nyilvános pályázat útján töltetnek be; kinevezni csak azt lehet, ki a megelőző formális képzettségen kivül — jog vagy bölcsészetvégzettség a fogalmazó, a gymnasium elvégzése a kezelő szakban — még irás és szóbeli szakvizsgálatot áll ki, mely a fogalmazó szakban az illetőnek főleg történelmi, palaeografiai, magyar és egyházi jogi jártasságát és latin nyelvismeretét, a kezelő szakban latin és német nyelvismeretét és jó irását dokumentálja. Az országos levéltár tisztviselőinek e kellékeit az 1883 : 1. t.-czikk is elfogadta, s jelenleg az országos levéltár fogalmazó szakának tizenkét tisztviselője közt van öt akadémiai tag, s a nem akadémikusok közöl három a Magyar Történelmi Társulat s a Heraldikai és Genealogiai Társaság választmányi tagja, s a tizenkettő közt nincs egy sem, ki az irodalom terén többet-kevesebbet ne dolgozott volna, vagy most is ne dolgoznék.

Mikor az országos levéltár működését új, bővített formájában 1875. márczius 1-én, még gróf Szapáry Gyula intézkedése folytán, megkezdette, anyagát a következő elemek, vagyis levéltárak alkották.

1. *A régi országos és nádori levéltár.* Tartalmáról, kiterjedéséről már feljebb is szóltunk; most itt még csak azt említjük meg, hogy abban az országgyűlési iratok 1708/15-től 1861-ig bezárólag voltak meg; a legrégibb nádor, kinek levéltára itt van: Nádasdy Tamás (1554—1561), azután jő gr. Thurzó György, gr. Eszterházy Miklós. A nádori levéltárak összefüggő sorozata azonban csak gr. Wesselényi Ferenczczel kezdődik, és tart 1848-ig, István főherczeg nádorig bezárólag. Az egyes nádorok levéltárai csekély terjedelmüek, csak József főherczeg nádor levéltára képez nagyobb tömeget, a melyhez az alkotmány visszaállítása után a nádornak a forradalom idejében Bécsbe vitt titkos elnöki levéltára is járult. A legrégibb országbiró, kinek iratai itt őriztetnek, Báthory István (1591); azután hézag van gr. Nádasdy Ferenczig, kit 1671-ben Bécsben lefejeztek. Vele szakadatlan sora kezdődik az országbirói iratoknak, melyek 1828-ig, gr. Cziráky Antal Mózes országbiróig terjedtek.

2. *A magyar udvari kanczelláriа levéltára*, mely 1527—1848, és 1860—1867. közt való időszakra terjed, s mintegy 12000 csomagot (fasciculust) tartalmaznak. Ehhez járultak az 1848-iki

magyar külügyminiszterium levéltára, az abszolút korszakbeli cs. k. belügyi, vallás- és közoktatásügyi, kereskedelmi és igazságügyi miniszteriumok némely Magyarországra vonatkozó iratai, (mintegy 400 csomó), és az e korban fennállott, de 1860. végén feloszlott cs. kir. bíróságoknak a magyar udvari kanczelláriához felküldött elnöki levéltárai.

3. *Az erdélyi kanczelláriai levéltár* teljesen analog természetű a magyar kanczelláriai levéltárral. Van benne néhány irat a Leopoldinum diploma előtt való korból is — a legrégibb a Szilveszter-féle bulla egyszerű másolata — összefüggő iratai azonban csak a XVII. század végén kezdődnek és 1848-ig, majd ismét 1861-től 1867-ig tartanak; e csoportot az abszolút korszak négy miniszteriumának, és a szebeni főtörvényszék és főügyészségnek némely Erdélyre vonatkozó iratai egészítik ki.

4. *A magyar kir. helytartótanácsi levéltár.* Kezdődik a m. kir. helytartótanács felállításával 1724-el és tart 1848-ig. Vele kapcsolatos a magyar tartományi főbiztosság levéltára. Hozzácsatlakoznak az 1848/9-iki magyar belügyi, vallás- és közoktatásügyi, közmunka és közlekedésügyi, földmüvelés, ipar és kereskedelemügyi, igazságügyi miniszteri levéltárak, azután az 1849-től 1853. április 30-ig, egész Magyarországra — a bánságot és akkori szerb vajdaságot kivéve — kiterjedő úgynevezett Geringer-féle cs. kir. helytartóság iratai.

5. *Az erdélyi főkormányszéki levéltár.* Áll ez az erdélyi főkormányszéknek közigazgatási és törvényes osztályából, az 1849—1861. közt fennállott erdélyi cs. k. helytartóság, az 1869—1872. közt fennállott erdélyi kir. biztosság levéltáraiból s az erdélyi tartományi főbiztosság és főszámvevőségnek 1745-tel kezdődő irataiból.

Ehhez az öt levéltárhoz azóta még a következő levéltárak járultak.

6. *A magyar kincstári, kamarai levéltár*, melynek összefüggő iratai 1527-ben kezdődnek, de mert a kihalt, notába esett családok, megszüntetett kolostorok stb. irományai is ide kerültek, kebelében a XII. század elejéig visszamenő iratok őriztettek; köztük, a győri jezsuiták iratai közt, találtatott Kálmán király 1109-iki, a veszprémvölgyi apáczáknak szóló oklevele, mely az országos levéltárnak máig legrégibb okmánya. E levéltár 1805-ig teljesen befejezett, rendesen kezelt egész; a mi irat van benne,

«incameráltatott», az ujabbkori kamarai iratok csak rendszertelenül, néha töredékesen kerültek 1849. után e levéltárba. A fiscalis szempontból legfontosabb, legérdekesebb iratok külön regisztráltattak, és Neo-Registrata czim alatt, külön, függő zsákokban őriztettek. Ezek képezték kiválólag — mint akkor mondák — a korona «fegyvertárát». Elenchusaik lassanként 112 nagy folió kötetre szaporodtak. Sok, s történelmileg néha a legbecsesebb anyag azonban regisztrálatlanul maradt, s az ilyen ezerekre menő csomagok képezték a limbust. E levéltárban őriztettek a pozsonyi és szepesi kamara iratai mellett, az 1848/9. magyar pénzügyminiszterium s az osztrák időbeli budai, nagyváradi, pozsonyi, temesvári országos pénzügyi igazgatóságok részben már megrostált levéltárai.

7. *Az erdélyi fiskális levéltár*, mely Nagyszebenben az ottani pénzügyigazgatóság gondviselése alatt őriztetett, s a régi erdélyi thesaurariatussal olyforma viszonyban volt, mint a budai kamarai levéltár a magyar udvari kamarával.

8. *A magyar kúriai levéltár*, mely 1877-ig az akkori királyi tábla gondviselése alatt állott. Tartalmazza a magyar kir. kúriának, a II. József korában fennállott királyi és hétszemélyes tábláknak, a személynöki és a tárnoki székeknek, a királyi kisebb kanczelláriának — a személynök és itélő mestereinek — nemkülönben a nádori és országbirói itélőmestereknek levéltárait.

9. *Az erdélyi királyi tábla levéltára*, mely 1892-ig Marosvásárhelyen őriztetett.

10. *Az 1848/9-iki magyar királyi hadügyminiszterium levéltára*, mely 1884-ig a magy. kir. honvédelmi miniszterium kezelése alatt állott.

11. *A fiumei főkormányzóság levéltára* 1848-ig.

12. Az 1882 : 23. t.-cz. alapján *a gyulafehérvári erdélyi országos levéltár.*

13. Ugyan e törvényczikk alapján *a kolosmonostori erdélyi országos levéltár.*

14. *A magyar udvari kanczelláriának* 1872-ben még Bécsben maradt, legujabb 1860—1867-iki *elnöki irattára.*

15. *A temesvári (bánsági) kormányok levéltára* 1716-tól 1789-ig.

16. *A képviselőház levéltára* 1865-től a jelen országgyűlés kezdetéig.

Ehhez járultak még több rendbeli kisebb szerzemények, visszaszerzések: a titkos levéltárból a szerbek jogviszonyaira vonatkozó iratok; a közös pénzügyminiszteriumból — a régi cs. k. kamarai levéltárból — az Acta Apaffyának; a feloszlatott kabineti levéltár némely töredékei, az 1849-ben Zágrábba vitt kamarai levéltári iratoknak, okleveleknek egy része, stb. Mint letétek, az országos levéltár gondviselése alá kerültek: a Jekelfalussy, Theőke, Csicseri, Mokcsay-családok levéltárai, a gróf Keglevich-család levéltárának az a része, mely gróf Keglevich István úr birtokában volt, és a gróf Kornis levéltár, melyet gróf Kornis Emil és Victor urak legujabban tettek le. Elvileg ki van mondva, hogy az erdélyi thesaurariatusnak 1698. évvel kezdődő, Nagy-Szebenben levő levéltára, mihelyt selejtezése befejeztetik, az országos levéltárba fog bekebeleztetni. Tárgyalás folyik a Bécsben levő cs. k. udvari kamarai levéltár magyar osztályának átadása végett, mibe a közös pénzügyminiszter Kállay Benjamin a maga részéről már beleegyezett, és tárgyalás folyik az iránt, hogy a hiteles helyek levéltárai az ujabbkor követelményeinek megfelelőbben kezeltessenek s az országos levéltárral némi kapcsolatba hozassanak, esetleg abba kebeleztessenek.

Arra nézve, mikép rendeztessék, osztályoztassék az anyag, már 1877-ben terv készült, s az országgyűlésnek az 1878-iki költségvetés kapcsán be is mutattatott. E szerint a levéltár négy főosztályból fog állni. Az I. osztály a diplomatikai, mely a mohácsi vész előtt való összes okleveleket, iratokat tartalmazza kronológiai rendben. A II. a történelmi osztály, melynek feladata: az 1526—1723. közti magyarországi iratokat, az erdélyiek és későbbi korbeliek közül pedig a tisztán történeti becsűeket, mint p. o. az 1848/9-iki forradalomra vonatkozókat kikeresni, rendezni, kezelni stb. A III. az erdélyi osztály, mely Erdély ujabb iratait, a mennyiben a II. osztályba nem tartoznak, 1540-től és főkép az erdélyi főkormányszék felállításától kezdve tartalmazná. A IV. magyarországi osztály a levéltár egyéb iratait kezelné, lehetőleg összesítve akkép, hogy a mi egy tárgyra vonatkozik, lehetőleg együtt legyen. Nagy terjedelménél fogva ez négy — *a*) pénzügyi, *b*) igazságügyi, *c*) vallás- és közoktatásügyi, és *d*) belügyi — alosztályra fogna szakadni, a belügyhöz számíttatván még a többi tárczák tárgyára vonatkozó iratok is.

A levéltári anyagnak ily radikális átalakítása természetesen

csak nagy óvatossággal, és fokozatosan eszközölhető, s arra a személyzeti viszonyokon kívül az elhelyezés, a helyiségek viszonyai is befolyással birnak, sőt döntők. Ennélfogva még eddig csak kisebb mértékben lehetett a rokon tárgyakat csoportosítani, p. o. a törvényszékek elnöki iratai a kanczelláriai levéltárból a kúriai levéltárba tétettek át; teljesen még csak az I. vagyis diplomatikai osztály állíttatott fel, mely — mint érintém — a levéltár minden osztályából összeszedett mohácsi vész előtti iratokból áll, jelenleg 37206 számot tartalmaz, s kor szerint van rendezve; transumptumoknál, colligatumoknál stb. a legrégibb dátum szabja meg a helyet. Az oklevelek részint borítékban, dobozokban, részint — az ujabbkori másolatok — csomagokban őriztetnek. Az egyes darabok holléte iránt a számkönyv tájékoztat, melyben minden számnál fel van tüntetve, mely dobozban, mely csomagban található. A gyűjteménynek kimerítő elenchusa és indexe van készülőben, s a míg az elkészül, az eddigi könyveket lehet az iratok felkeresésére használni, mert az elenchusokban minden a diplomatikai osztályba áttett irat mellett a megfelelő diplomatikai (DL.) szám is feljegyeztetett.

A II. osztály még nincs külön felállítva, hanem csak az előkészület stadiumában van. Ez előkészületekhez tartozik: a magyar országgyűlési iratoknak, törvényeknek, a szent koronára tartozó iratoknak összegyűjtése; a történelmi érdekű szétszórt iratoknak a *történelmi emlékek* csoportjába, az 1848/9-iki eseményekre vonatkozó szétszórva talált iratoknak egy külön gyűjteménybe való egyesítése, a kincstári úgynevezett limbusnak átkutatása, rendezése, családok szerint való felosztása stb.

A folyó kezelés tekintetében tehát a levéltár jobbára még a régi keretben mozog, s a következő osztályokból áll:

I. *Diplomatikai osztály.*

II. *Kanczelláriai osztály*; tartalmazza az 1., 2., 3., 14., 16. számok alatt felsorolt magyar és erdélyi kanczelláriai régi országos és nádori levéltárakat.

III. *Helytartótanácsi osztály*; ide tartoznak a m. kir. helytartótanács, a fiumei kormányzóság, a hadügyministerium 4., 10., 11. szám alatt felsorolt levéltárai.

IV. *Kincstári osztály*; tartalmazza a kincstári, erdélyi fiskális, kolosmonostori, gyulafehérvári, temesvári 6., 7., 12., 13., 15. számú levéltárakat. Nagyjában megfelel a végleges tervezet IV. *a*) alosztályának.

V. *Táblai osztály*; magában foglalja a 8. számú kúriai levéltárat. Nagyjában megfelel a végleges tervezet IV. *b*) alosztályának.

VI. *Erdélyi főkormányszéki osztály*; tartalmazza az erdélyi főkormányszéki és erdélyi királyi táblai 5., 9. számú levéltárakat. Nagyjában megfelel a tervezet III. osztályának.

A mi az elhelyezést illeti, az országos levéltár, melynek egyes részei egyideig a pénzügyminiszterium épületében — a kúrai levéltár Pesten is — voltak, most már egy fedél alatt egyesítve van a belügyminiszterium épületében, a budai várban, a hol 83 kisebb-nagyobb helyiség, az egy ablakos szobától a 12 ablakos teremig, áll rendelkezésére.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMI KÖNYVTÁR ŐSNYOMTATVÁNYAINAK JEGYZÉKE.

HORVÁTH IGNÁCZTÓL.

— Első közlemény. —

A sajtó első zsengéiből, a könyvnyomtatás feltalálásától 1500-ig megjelent ősnyomtatványokból a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára tekintélyes gyűjtemény felett rendelkezik, mely a könyvtár egy külön csoportját képezi s a kézirat- és levéltári osztály őrének közvetlen felügyelete alá van helyezve.

E gyűjtemény magvát azok az ősnyomtatványok képezik, melyek gróf Széchenyi Ferencznek, a múzeumi könyvtár alapítójának birtokában voltak s ennek könyvtárával együtt váltak a nemzet közkincsévé. A szerény kis csoport vásárlás útján s József nádor ajándékával nagyon lassan gyarapodott, s csak 1832-ben vált egyszerre jelentékeny gyűjteménynyé, midőn Jankovich Miklós európai hírű könyvtára s ezzel együtt több százra menő incunabulum gyűjteménye a múzeum tulajdonába ment át. Néhány évvel később, 1835-ben kapta meg a múzeum gróf Illésházy István nagybecsű dubniczi könyvtárát, mely szintén számos ősnyomtatványnyal gyarapította a múzeumi könyvtárat. Jankovich gyűjteményével került a könyvtárba Thuróczy krónikája 1488-iki

augsburgi kiadásának hártyára nyomatott díszpéldánya; a második, hasonló kiállítású példányt József nádor 1845-ben 400 frton szerezte meg a múzeum számára. A könyvtár egy másik ritkasága, az 1473-ban nyomatott budai krónika, a hazai könyvsajtó első ismert terméke már előbb, 1843-ban hasonlókép a nádor bőkezűségéből jutott egy bécsi árverésből a múzeum birtokába. Az 1847-ben elhunyt Horvát István könyvtárának megszerzése után a Farkas Lajos özvegyétől 1873-ban megvásárolt könyvgyűjtemény szolgáltatta az utolsó nagyobb járulékot a gyűjtemény gyarapodásához. A múzeumi könyvtár azonban azóta is kiváló figyelmet fordít nyomtatványai e csoportjára s egyetlen kedvező alkalmat sem szalaszt el annak kiegészítésére.

A könyvtár ősnyomtatványainak gyűjteménye ma közel 1000 műből áll, s a legtekintélyesebb és legjelentékenyebb helyet foglalja el hazai nagy könyvtárainak e nemű gyűjteményei között. Legrégibb nyomtatványa, a subiacoi nyomda első terméke az 1465-iki *Cicero de oratore,* 10 évvel későbbi mint Gutenberg 42-soros bibliája, mig az egyetemi könyvtár gyűjteménye 1466-al, a M. Tud. Akadémia könyvtáráé 1469-el kezdődik. A gyűjtemény kiváló ritkaságait képezik a már említett budai krónikán és Thuróczy díszpéldányain kívül Schöffer Péter mainzi nyomdájának két régi terméke: Thomas de Aquino, Commentarius super quarto sententiarum (1470) és a Constitutiones Clementis V. (1471), s mint magyar vonatkozású ősnyomtatványok: a Constitutiones incliti regni Vngarie (1486?) Mátyás király fametszetű arczképével, néhány levélnyi töredék ugyanennek 1488-iki lipcsei kiadásából, Michael de Hungaria szent beszédei (Strassburg, 1487), Nicolaus de Mirabilibus Disputatioja (Flórencz, 1489), a Capitula concordiae inter Fridericum imperatorum et Mathiam regem latin és német kiadása, mely Mátyás király halála után, hihetőleg a királyválasztási küzdelmek alatt nyomatott; továbbá Philippus Bergomensis, De claris selectisque mulieribus (Ferrara, 1497), a Legenda sanctorum regni Hungarie (Velencze, 1498), a Biga salutis (Hagenau, 1499), s az egyházi szertartáskönyvek közül az esztergomi breviáriumok (Velencze, 1480 és 1484) és misekönyvek (Velencze, 1484, 1495, 1498 s Brünn, 1491), a zágrábi breviárium (Velencze, 1484), a Missale Ultramontanorum (Verona, 1480), a pécsi egyházmegye misekönyve (Velencze, 1499) stb.

E gyűjteményt a 70-es évek elején Supala Ferencz akkori segédőr választotta ki a könyvtár modern anyagából. Azóta a régi magyar nyomtatványokkal együtt a könyvtár egy külön termében, az ú. n. belső dolgozó-szobában, záros szekrényekben van felállítva, de végleges rendezése csak 1888-ban fejeztetett be, midőn a kötetek signaturákat nyertek,[1]) s szerzők, nyomtatási hely és év szerint összeállított repertorium s czédulajegyzék készült felőlük.

Hazai könyvtáraink közül eddig csak a Magyar Tud. Akadémia bocsátotta közre a birtokában levő ősnyomtatványok jegyzékét. A Magyar Nemzeti Múzeum nemcsak saját érdekeit, de a bibliografiát is véli szolgálhatni akkor, midőn ezennel megkezdi saját gazdag gyűjteménye jegyzékének közzétételét. E jegyzék szerkesztésénél Hain ismert könyvészeti műve, a Repertorium bibliographicum szolgált alapul, s azoknál az ősnyomtatványoknál, melyeket Hain részletesen ismertet, a teljes bibliografiai leirás helyett megelégedtünk a rövid czím közlésével s Hain illető számának idézésével. A Hain előtt ismeretlen vagy általa le nem irt munkáknál azonban közöljük a teljes, betűhív czímet és a pontos bibliografiai leirást, híven követve ez eljárásban a bibliografia általánosan elfogadott módszereit s igyekezve értékesíteni a szakirodalom minden idevágó régebbi és ujabb termékeinek vívmányait. A felhasznált források idézését azonban azok általánosan ismert volta fölöslegessé teszi, s e tekintetben csupán a hazai vonatkozású műveknél tettünk kivételt, a melyeknél a Hainra való hivatkozás mellett a velük foglalkozó hazai könyvészeti művekről is beszámolunk. Ellenben kiváló figyelmet fordítottunk a példányok provenientiájának kérdésére, s szükségesnek láttuk közleményünkben helyet adni az egyes művek egykorú vagy későbbi bejegyzéseinek, melyek a könyv vagy tulajdonosai sorsáról felvilágosítást nyujtanak, vagy történeti, irodalomtörténeti s bármi egyéb szempontból tudományos jelentőséggel bírnak.

A jegyzék sorrendjének megállapításánál a nyomtatási éven kívül a nyomtatás helye s ezen belül a szerzők betürendes egymásutánja volt irányadó.

[1]) Az évszámmal nyomtatott művek *Inc. c. a.* (= Incunabulum cum anno), az évszámnélküliek *Inc. s. a.* (= Inc. sine anno) jelzetű pajzskákon ugró számokkal vannak ellátva.

A jelen közlemény az 1465-től 1485-ig terjedő anyagot tartalmazza. A folyóirat jövő évi folyamában fogjuk adni az 1486—1500. évek anyagát s azoknak a hely- és évnélküli ősnyomtatványoknak jegyzékét, a melyeket belső és külső kriteriumok hiányában nem lehetett valamely meghatározott év anyagába beosztani. A teljes jegyzéket a műveknek szerzőik, tartalmuk, a nyomtatás helye, a példányok tulajdonosai szempontjából való statisztikai csoportosítása követi, melynek kapcsán a jegyzékünkben foglalt becses bibliografiai és kulturtörténeti adatok a gyűjtemény rendszeres ismertetésében fognak értékesítésre találni.

1465.

1. Cicero (M. Tullius). De oratore ad Quintum fratrem libri III. Subiaco, Sweynheym Konrád és Pannartz Arnold sajtóján, 1465. 2r. 108 levél.

Hain, 5078.

Inc.c.a.3. Gróf Széchenyi Ferencz gyűjteményéből; aranyos kezdőbetükkel és rubrumokkal. Az előtábla belsején XV. századi kézzel: *Contra collicam passionem recipe tiriacam ad pondus ducenta et kronewgd pul(er)isatum, quartam partem tere bene, et misce simul cum aqua saline et summe cum vadis ad lectum sero aut mane cum surgis. Narubium coctum in vino et vinum calide potatum febres fugat. Contra colicam passionem recipe mulcos persicarum cum suis ossibus et tere ad pulverem et bibe in vino forti cum volueris ire dormitum. Item lac caprinum bibitum et statim aqua frigida desuper potata collicam curat. Item galanga comesta colicam curat. Item aichenmistel geschabt in ainen wein vnd darinn gestanden ain weil et sepius bibitum febrem curat et bibatur, cum volueris ire dormitum, aut de mane, priusquam surgis per duas horas et habebis sudores.* Lejjebb a XVI. század elejéről: *Domino Iohanni Reinwein.* Ez alatt: *Editionem hanc maximae raritatis comes Reviczky in Bibliotheca Gracca et Latina declarat esse principem primam impressam in monasterio Sublacensi circa annum 1465. Beughemio in Incunabul. Typographiae 12. Amstelodamii 1688 igno tamansit. Comparata est ad usum privatum 1786 per canonicum Varsoviensem Barna in Polonia 50 flor.* A szövegben lapszéli jegyzetek. A hátsó tábla belsején XV. századi kézzel: *Procuratorium magistri Laurentii de Lynardo litterarum apostolicarum abbreviatoris super canonicatu et prebenda A.*

1469.

2. Aquino (Thomas de—). Commentarius super quarto libro Sententiarum. Mainz, Schöffer Péternél, 1469. 2r. 274 levél.

Hain, 1481.

Inc.c.a.5. Jankovich Miklós gyűjteményéből, színes kezdőbetűkkel és rubrumokkal.

1470.

3. Aquino (Thomas de —). Catena aurea. Augsburg, Zainer Günthernél, 1470. 2r. 527 levél.

Hain, 1328.

Inc.c.a.11. Végén csonka példány, festett kezdőbetűkkel. Az előtábla belsején *L, J, S, C* betükből összetett monogramm és a felirat: *Vive deo et proximo. 156. Ssworeczenu....* Ez alatt XVII. századi kézzel: *Hunc librum ad declarandam amicitiam dono dedit Troianus Bylanensis a Rosfeld mihi Georgio Politzeno civi Giloviensium anno domini 16.. Gratia gratiam parit.* Az 1a levélen: *Hunc librum Catenam auream nuncupatam donavit perillustris dominus Georgius Franciscus Daudlebsky de Daudleb patri Thomae Sedleczko, quem praenominatus pater affectu ductus erga suum conventum nativum s. Laurentii Clattoviae iterum praenominato conventui donavit a. 1684. die 27. Septembris.*

4. Iosephus Flavius. Opera latine. Augsburg, Schüssler Jánosnál, 1470. 2r. 287 levél.

Hain, 9451.

Inc.c.a.7. Horváth Antaltól 1870. aug. 10-én megvásárolt példány, aranynyal festett kezdőbetűkkel és rubrumokkal. A címlapon XVI. századi bejegyzés: *Monasterii Mellicensis H. 4.* Ez alatt XVIII. századi kéztől: *Catalogi monasterii Mellicensis hunc librum inscripsi.* A szövegben lapszéli jegyzetek.

5. Augustinus (Sanctus Aurelius). De civitate dei libri XXII. Róma, Sweynheym Konrád és Pannartz Arnold sajtóján, 1470. 2r. 291 levél.

Hain, 2049.

Inc.c a.13. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel. A 16. s nehány következő levél hiányzik. A szövegben lapszéli jegyzetek.

1471.

6. Crescentiis (Petrus de—). Opus comodorum ruralium. Augsburg, Schüssler Jánosnál, 1471. 2r. 209 levél.

Hain, 5828.

Inc.c.a.27. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel és rubrumokkal.

7. Sanctius (Rodericus). episcopus Zamorensis. Speculum vitae humanae. Augsburg, Zainer Günthernél, 1471. 2r. 128 levél.
Hain, 13940.

Két példány.

Inc. c. a 23. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel és rubrumokkal. Az előtábla belsején: *Anno domini 1475. ego magister Petrus Hofeman comparavi pro uno aureo Vngaricali.*

Inc.c.a.23a. Az előtábla belsején: *Frater Emericus Belay in anno domini millesimo quingentesimo sexagesimo tertio fuit prior indignus in Rana, cuius manus proprie scriptura hec est. Idem propria m.* Ez alatt XVII. századi kézzel: *Emi a Paulo Obingero 4 fl. dr. m. Ladislaus Unger mppria.* A hátsó tábla belsején bölcs mondások és versek között a következő XV. századi bejegyzés olvasható: *Bombarda. Lectica hintozeker. Subagitavit.*

8. Aquino (Thomas de—). Summae theologicae partis secundae pars I. Mainz, Schöffer Péternél, 1471. 2r. 175 levél.
Hain, 1447.

Két példány, Jankovich Miklós gyűjteményéből.

Inc.c.a.15. Festett kezdőbetűkkel.

Inc.c.a.15a. Festett kezdőbetűkkel. Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris: *Liber Biblioth. Academ. Francof.* A címlapon a boroszlói egyetemi könyvtár bélyege és másodlati bélyege.

9. Clemens V. P. M. Constitutiones. Mainz, Schöffer Péternél, 1471. 2r. 61 levél.
Hain, 5412.

Inc c.a.19. Hártyapéldány, Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az első fatábla belsején *Rubricae Clementinarum* címmel XV. századi kéztől származó tartalommutató.

10. Nonius Marcellus. De proprietate latini sermonis. 1471. 2r. 164 levél.
Hain, 11900.

Inc.c.a.21. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

1472.

11. Berchtold. Register über das buch genannt Summa Iohannis. Augsburg, Baemler Jánosnál, 1472. 2r. 276 levél.
Hain, 7367.

Inc.c.a.31. Horváth Antal gyűjteményéből.

12. Isidorus Iunior Hispalensis. De responsione mundi et de astrorum ordinatione. Augsburg, Zainer Günthernél, 1472. 2r. 20 sztl. levél.

Hain, 9302.

Inc.s.a.1332. (colligati nr. 3.) Színes kezdőbetűkkel.

13. Alcinous. Disciplinarum Platonis epitome. (Nürnberg, Koburger Antalnál), 1472. 2r. 22 levél.

Hain, 620.

Inc.s.a.1332. (coll. nr. 2.)

14. Gratianus. Decretum cum apparatu. Strassburg, Eggesteyn Henriknél, 1472. 2r. 459 levél.

Hain, 7884.

Inc.c.a.29. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Elül csonka példány, színes kezdőbetűkkel. Az első táblán mult századi nyomtatott ex-libris: *Ex bibliotheca Christ. Gottl. Schwartzii Prof. P. Altorf.*

15. Boccatius (Ioannes). Genealogiae deorum libri XV. Velencze, 1472. 2r. 295 levél.

Hain, 3315.

Inc.c.a.33. (coll. nr. 1.) Jankovich Miklós gyűjteményéből. Lapszéli jegyzetekkel.

1473.

16. Columna (Aegidius). De regimine principum libri III. Augsburg, Zainer Günthernél, 1473. 2r. 129 sztl. levél.

Hain, 107.

Két példány, Jankovich Miklós gyűjteményéből.

Inc c.a.41. Színes kezdőbetükkel; címlapja felső részén festett czímer látható: vörös mezőben balról jobbra nyúló két fehér ék, mely sárga gömbben végződik.

Inc.a.c.41a. Egyszerűbb példány, utolsó oldalán rubrummal: *Anno domini 1478. comparatus est hic liber per reverendum patrem ac dominum Paulum abbatem monasterii* (a név ki van vakarva) *una cum ligatura pro 20 flor. Vngaricalibus.*

17. Cronica Hungarorum. Buda, Hess Andrásnál, 1473. 2r. 67 levél.

Hain, 4994. M. Könyv-Szemle, 1877. 305. Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár, II. 1. sz.

Inc.c a.51. Hildebrand Ferencz könyvtárából Bécsben, 1843-ban árverésen megvásárolt példány, vörös kezdőbetűkkel és rubrumokkal. Az utolsó üres oldalon XV. századi kézzel:

Dum cras est Prothus, decessit rex Lodouicus.
Sigmund rex caperis, lex luxit cesi Vitalis
Sceptra Sigismundi vindex conceptio strinxit.
De adventu regis Polonie Wladislai:
Succinxit Galathas Turcis lux dena Novembris.
Augusti languent victricis funere sceptra
Alberti Augusti in Simonis orba die.
De nativitate regis Ladislai Alemani:
Lux cathedra excelso spiritum tribuit Ladislao.
De obitu eiusdem:
Peyor Praga cibis scindit hew Lasla clementis.
Te clemens caute rapit Ladislae caste.
De obitu Iohannis wayuode:
Ilicis in celis Iohannem sidera clara.
De coronatione Mathie regis:
Cingit cena caput Mathie fulgenti corona.
De suspensione Swehle:
Cisio lumen erat, pendens cruce Swehla dolebat.
De devastatione Waradini:
Peccatum populi plangit clades Waradini,
Dor Febru (így) *factis succumbit plebs pia Teucris.*

18. Caesar (Cajus Iulius). Commentarii de bello Gallico, cum Iulio Celso: De vita et rebus gestis Iulii Caesaris. (Esslingen, Fyner Konrádnál), 1473. 2r. 153 levél.

Hain, 4226.

Két példány, Jankovich Miklós gyűjteményéből.

Inc. c. a. 47. Színes kezdőbetűkkel; előtáblájának belsején nyomtatott ex-libris nyomai és Jankovich következő bejegyzése: *Lipsiae a Weigel 160 f. Convm.*

Inc. c. a. 47a. Elül csonka példány, első oldalán XVII. századi kézzel: *Marth. Dioszegi.* A legutolsó tiszta levelen: *Sigismundus Bathory de Somlio princeps Transylvaniae et Siculorum comes etc. Universis et singulis egregiis nobilibus pariter et ignobilibus bonae tamen famae et honestae conditionis utriusque sexus hominibus ubivis in hoc regno Transylvaniae existentibus et commorantibus salutem et favorem. Exponitur nobis in persona egregii Ioannis Georeoffy de Georeovasarhely, qualiter ipse medio vestri ratione certorum negotiorum quorundam coram declarantibus in praesentiam egregiorum nobilium* stb. és egyéb probatio calami jellegével biró bejegyzések.

19. Gerson (Ioannes). Collectorium super Magnificat. (Esslingen, Fyner Konrádnál), 1473. 2r. 169 levél.

Hain, 7717.

Inc. c. a. 45. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Végén 2 levél hiányzik.

20. Boethius (Annius Manlius Torq. Sev). De consolatione philosophica. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1473. 2r. 198 levél.

Hain, 3398.

Inc. c. a. 39. Címlapján aranyos kezdőbetűvel és lapszéli díszítéssel.

21. Pisis (Reynerus de—). Pantheologiae volumen I. Nürnberg, Sensenschmid János és Kefer Henrik sajtóján, 1473. 2r. 439 levél.

Hain, 13015.

Inc. c. a. 37. Jankovich Miklós gyűjteményéből; a 376-ik levéltől hiányzik.

22. Regiomontanus (Ioannes). Kalender. Nürnberg, 1473. 4r. 28 levél.

Hain, 13784.

Inc. c. a. 763 Hain a nyomtatási évet 1475-re teszi, míg Schwarz szerint, Dissertatio III. de origine typographiae, 63. l., e kiadás 1473-ban nyomatott. Az 1a lapon XVII. századi csillagászati bejegyzések.

23. Duranti (Guillelmus). Speculum iudiciale. Strassburg, Husner György és Beckenhaub János sajtóján, 1473. 4 kötet. 2r. I. 132, II. 188 III. 19 és IV. 148 levél.

Hain, 6506.

Inc. c. a. 35. Gróf Illésházy István dubniczi könyvtárából. Az előtábla belsején a könyvtár nyomtatott ex-librise: *Illésháziana Bibliothecae Dubniczensis.* A szövegben lapszéli jegyzetek.

24. Boccatius (Ioannes). De montibus, silvis et fontibus stb. Velencze, 1473 2r. 75. levél.

Hain, 3326.

Inc. c. a. 33. (coll. nr. 2.) Jankovich Miklós gyűjteményéből.

25. Eusebius Pamphilus, episcopus Caesariensis. De praeparatione euangelica. Velencze, Jenson Miklósnál, 1473. 2r. 149 levél.

Hain, 6700.

Inc. c. a. 43.

1474.

26. Bellovacensis (Vincentius). Speculum historiale. Augsburg, Sorg Antalnál, 1474.

I. kötet. 1a. l.: Incipit Regiſtꝝ capituloꝝ prime ptis ſpe | culis (*igy*) hyſtoriali fratris vincentij de burgūdia | De cauſa ſuſcepti opis et eius materia. Ca | pitulum primum. *9b. l. 2. hasáb*: Explicit regiſtrum capitulorū decem libroꝝ | prime partis ſpeculi hyſtopealis (*igy*) fratris vin | centij. *A 10. és 11. levél üres. 12a. l.*: Incipit Prologus Fratris Vincentij de | Burgundia Ordi

nis predicatorum in librū | qui dicitur Speculum Hyſtoriale. *Végén 336a. l. 2. hasáb*: Explicit p̄ma pars ſpeculi hiſtorialis vī | cencij continens libros decem.

II. kötet. 1a. l.: Incipit Regiſtrum ſecunde partis, ſpe | culi hiſtorialis Vincencij. *9b. l. 2. hasáb*: Explicit regiſtrum secunde partis ſpeculi hy | ſtorialis vincencij. *12a. l.*: Incipit ſpeculi hyſtorialis Vincencij pars ſe | cunda. Liber vndecimus. De imperio Va | leriani et Galieni et paſſione ſancti dyonſij | alexandrini. Eusebi9 in cronicis. Cap̄. pmū. *331a. l. 2. hasáb*: Secunda pars ſpeculi hyſtorialis fratris vin | cencij. Et viceſimuſ primus liber in ordine to | tius voluminis finit feliciter.

III. kötet. 1a. l.: Incipit Regiſtrum tercie partis, ſpeculi | hyſtorialis Vincencij. *10b. l. 2. hasáb*: Explicit Regiſtrum. *11a. l.* Tertia pars ſpeculi hyſtorialis frīs Vincencij | Et Viceſimuſſecundus liber in ordine totius | voluminis Incipit feliciter. *371b. l. 1. hasáb*: Explicit tricesim9 | primus liber. ·. | Codicis inſignis quin periodus quoqꝫ finis | Fauſte nunc annotatur agente deo. | In partes hunc ſectū tres auguſtaqꝫ lector | Impreſſa litera dedit ecce tibi. | Hyſtorie ſeriem cuiuſuis complicat in ſe. | Hyſtoricum ſpeculum cui bene nomē erit | Illuſtris ſentencia tempore quolibet apto | Omnis et inſeritur florida queqꝫ viri. | Auctoris nomen Vincentius. Ordine fertur | Prediqꝫ cator. burgundia ſed patria. | M. cccc. lxxiiij..

3 kötet, 2r. jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 52 sorral. I. 336, II. 331, III. 371 levél.

Inc.c.a.53. Jankovich Miklós gyűjteményéből, színes kezdőbetűkkel és rubrumokkal. Az I. kötet 1a. levelén XVII. századi kézzel: *Num. 15. class. 1. Ad usum ecclesiae Augustanorum sanctae crucis.* A II—III. kötetben ugyane kéztől: *Num. 15. class. 1. Ad usum monasterii sanctae crucis Augustae.*

27. Calderinus (Ioannnes). Repertorium iuris. Bázel, Wenssler Mihálynál, 1474. 2r. 257+231 levél.

Hain, 4248.

Inc.c.a.59. Színes kezdőbetűkkel. Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek der Augustiner Chorherrn zu* (*Breslau*, kihúzva s felé írva:) *Sagan.* Az 1a. üres lapon XV. századi irással: *Erhardus Zollner buchfurer gelegen bey Mathia Weyman.* A 2a. lapon felül szintén XV. századi irással: *Comparatus per dominum Martinum abbatem.* Ez alatt: *Canonicorum regularium Saganii ad d. v. 1680. catalogo inscriptus.*

28. Albertus Magnus. Sermones notabiles de tempore et de sanctis. Köln, Therhoernen Arnoldnál, 1474.

1a. l.: Tabula ſiue directorium pn̄tis li | bri iuꝛ̄ alphabeti ordinē īcipit felicit̄. *11a. l.*: Sermones notabiles magistri al | berti ordinis p̄dicatoꝝ de tempore et | de sanctis per tocius anni circulum | incipiunt feliciter in domino. *188b. l. colophon*: Ad laudem ſancte et individue trini | tatis ac gloriose virginis marie. et | ad vtilitatē ecc̄ie impressi ac cōſūma | ti sunt sermones magistri alberti or | dinis p̄dicatoꝝ in colonia per me ar | noldū ther hurnen ſub annis dm̄ M | cccclxxiii. Ip̄o die gloriosi ac sancti p̄feſti natūtatis dm̄ nr̄ī ihu xp̄i. *Alatta a könyvnyomtató czímere.*

2r., gót betűkkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 40 sorral, 188 levél.

Inc.c.a.75. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az előtábla belsején mult századi nyomtatott ex-libris a marienfeldi cziszterczita apátság czímerével. A czímlapon XVII. századi irással: *Ad bibliothecam Campi Sanctae Mariae.*

29. Ferraria (Thomas de—). Sermones quadragesimales. Köln, Koelhoff Jánosnál, 1474.

1a. l.: Egregius sacre theologie p̄feſſor | Ac heretice prauitatis inquisitor | Magister Thomasinus de Farra | ria ordinis fratrum p̄dicatorum in | hoc quadragesimali opere in quo | libet sermone duas pr̄icipales mo | uet materias vnam euangelio aliaꝫ | lectioni. seu epistole corresponden | tem quas vt querenti *stb. Végén:* Explicit liber qui nuncupat̄ dyeta | salutis in quo habentur ſm̄ones ap | plicabiles per totū ānū de crimib9 | et vicijs hominū vna cū collacōib9 | pulcerrimis Impressi q̄ꝫ sūt hij ser | mones Colonie p me magist2 Ihā | nem Colhoff Anno dn̄i 1474. LAUS DEO. *293a. l.* a_1 *jelzettel*: Incipit tabula sup dietā salutis et | capitula diete salutis.

2r. latin betükkel, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 40 sorral, az utolsó lap csak egyhasábos; 300 levél.

Inc.c.a 77. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel és rubrumokkal. A kötet elején levő üres lapon: *Anno MCCCCXCI. presentem librum dedit Hinricus Putteman vicarius in Ffrondenberghe venerabilibus fratribus predicatoribus in Cremonia ad liberariam eorum et petit humiliter orare pro salute anime sue.* Ez alatt más kézzel: *Obiit idem honorabilis dominus 1515; eius anima requiescat in pace.* A czímlapon XVII. századi irással: *Conventus Tremonensis ordinis fratrum praedicatorum.* A 292a üres lapon számadási jegyzetek a XVI. század elejéről. A szövegben lapszéli jegyzetek.

30. Ludolphus Carthusiensis. Meditationum vite Iesu Christi pars I. Köln, Gotz Miklósnál, 1474. 2 kötet. 2r. I. 230, II. 235 levél.

A II. kötet colophonjának végső sorai: Gracias deo caro altissimo Q vitam xp̄ī ihesu eiuſ filij.

Hain, 10291.

Inc.c.a.61. Az I. kötet 1a. üres lapján XV. századi kézzel: *Liber monasterii sancti Ludgeri in Werdena.* A címlapon más kéztől a XV. század végéről: *Liber monasterii Luytgheri episcopi in Werdena.* A kötet végén XV. századi kézzel írt mutató A II. kötet elejéről a 235—237. levelek hiányoznak. A 238a. lapon XV. századi irással: *Liber monasterii sancti Luytgeri episcopi in Werdena.* Az utolsó lapon: *Anno domini MCCCCLXXXIII. Katherina de Berch soror matris dilecti fratris nostri Gobelini de Woringhen comparavit istas duas partes vite Ihesu pro quindecim marcis, partim de bonis suis, partim de bonis que cedere debebant monasterio ex parte fratris supradicti etc. Oretis pro ea.* Ez alatt polgári czímerjelvény.

31. Panormitanus (Nicolaus). Glossae Clementinae. Köln, Koelhoff Jánosnál, 1474.

2a. l.: Incipiunt glo. Cle. cum quibusdam alijs allegacōibus occurrentibus. nota | digne. collecte per dn̄m Nicolaum Siculum, Momatensem Abbatē dignissi | mum. Nn̄c ꝑo Archiep̄m Panormitanum. *Végén*: Expliciunt glo. Cle. cum quibusdam alijs allegationibus occur | rentibus. nota digne. collecte per dominum Nicolaum Siculum | Momatensem Abbatem dignissimū. nunc vero Archiep̄m Panor | mitanum. In inclita Ciuitate Colonieñ. opa atqꝫ Impendio Ma | gistri Johānis Koelhoff. de Lubeck Ciuis ſiue Incole Ciuitatis | Colonieñ. Impreſſe atqꝫ finite Anno domini Millesimo quadrin | gentesimo ſeptuageſimo quarto. die Iouis viceſima ſeptima Menſꝫ Octobris. Sequitur Conſtitutio Johannis Pape xxii.

2r., latin betűkkel, a_1—k_{10} jelzettel, custosok és lapszámozás nélkül, 41 sorral, 83 levél.

Inc.c.a.69. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

32 Pisanus (Bartholomaeus). Summa de casibus conscientiae. Köln, Therhoernen Arnoldnál, 1474.

1a. l.: Sūma bartholomei piſani doctoris | decreto⸗ eximij ac ordīs p̄dicatorū | de caſib; cōſciencie iuxta alphabeti | ordinē pulcherrime ac ꝯpendiose di- | ſtincta oēm inſtruēs xpianū incipit. *Végén, 249a. l.*: Ad laudem et gloriam ſancte et in | diuidue trinitatis. iheſu xp̄i cruci | fixe huānitatis ac intemerate virgi | nis marie eius

matri. necnō ad vti | litatem xp̄i fideliū cōpleta ac impreſ | ſa eſt hec ſūma in ciuitate coloniensi | ſub anno dn̄i milleſimo quadrīgen | teſimo septuageſiō quarto ipso die | sancti anthonij confessoris. p me ar | noldū ther hurnen. Hoc opus huā | nos vite gradus inſtruit oms Cui | libet ergo legat dn̄m p9 hoc bn̄dicat. *Alatta a könyvnyomtató czímere. A következő lapon*: tabula libri p̄cedētis īcipit felicit. *Az utolsó lap egyhasábos.*

2r., latin betűkkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 40 sorral, 254 levél.

Inc.c.a.73. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A címlapon XVIII. századi irással: *Conventus Tremonensis ordinis fratrum praedicatorum.*

33. Herpf (Henricus). Speculum aureum decem praeceptorum. Mainz, Schöffer Péternél, 1474. 2r. 406 levél.

Hain, 8523.

Két példány, színes kezdőbetűkkel és rubrumokkal.

Inc.c.a 71. Jankovich Miklós gyűjteményéből. *A* 11. és 12. levél között 4 levélből álló XV. századi kézirati betoldás; címe rubrummal: *Incipiunt tituli sermonum subsequentium decem preceptorum.* Végén szintén rubrummal: *Expliciunt tituli sermonum super decem precepta decalogi fratris Henrici Erp ordinis fratrum minorum de observantia. Obiit autem isdem venerabilis pater anno domini MCCCCLXXVIII.* *Inc.c.a.71a.*

34. Duns Scotus (Ioannes). Scriptum in quartum librum Sententiarum Petri Lombardi. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1474. 2r. 288 levél.

Hain. 6430.

Inc.c.a.65. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel és rubrumokkal. Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek der Franciskaner zu* (kézirattal kiegészítve:) *Glogau.* Az 1a. lapon XVII. századi kézzel: *Pro conventu s. Stanislai Majoris Glogoviae ordinis minorum regularis observantiae,* (utána más kéztől:) *reformatae.* A colophon sorai közé rubrummal beírva: *Comparatum anno domini 1477.* A hátsó tábla belsején, az alsó bal szegletben: *pro Lo. G. 1486.*

35. Pisis (Reynerus de—). Pantheologia seu summa universae theologiae. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1474.

I. kötet. 1a. l.: In primam tabulam ſequētem ſuper pantheolo | gia prefatō quedam. *30b. l.*: LAUS DEO. *A 31. levél üres. 32a. l.*: ADreuerendiſſimū in christo patrem et | dominū. B. miſeratione diuina sancte | romane ecclesie digniſſimū Episcopū | Cardinalem

ſabinenſem placentinū vulgariter | nūcupatūm protectorem ſingulariſſimū ordinis | predicatorum. fratris Jacobi florentini ordinis | minorū p̄fatio. in sequēs opus fratris Raỳnerỳ | de pisis. ordinis predicatorū incipit. *273b. l.*: Exp. tab. litt. D.

II. kötet. 1a. l.: Quid ſit ebrietas et vtrū ſit peccatū. Ca. 1. *304a. l.*: *1. hasáb*: Expl. tab. litt. O.

III. kötet. 1a. l.: Qz necessariū fuit christū pati et quō. Capitulum | primum. *280a. l. 2. hasáb*: Anno a natiuitate dñi milesimo quadringenteſimo | ſeptuageſimo quarto. tercio nonas augusti diuina | fauente clemētia finita absolutaqz eſt hec dilucida | ac preclara ſūma fratris Raỳnerỳ de pisis ordinis | p̄dicatorū q̄ et pantheologia quasi tota theologia | ex nominis interpretatione dicta eſt p̄ prouidū et | magne industrie virū impressorie artis magiſtrū | Anthoniū Coberger ciuem Nurmbergenſem. ¯ et | admodū diligenti ſtudio vt eam legenti apparebit | correcta eſt. Ex eiuſdem itaqz p̄fate ſūme optato | fine ſit laus et gloria Chriſto Jeſu qui cū patre et | ſpiritu ſancto eſt vnus deus bn̄dict⁹ in ſeculorum | secula. Amen. ·.

3 kötet. 2r., gót betűkkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 57 sorral. I. 274, II. 304, III. 280 levél.

V. ö. Hain, 13017.

Inc.c.a.55. Jankovich Miklós gyűjteményéből; szines kezdőbetűkkel és rubrumokkal, a II. kötet címlapja lapszéli díszítéssel. Az I. kötet előtáblája belsején a glogaui ferenczrendieknek a 34. sz. a. leirt ex-librise. Az 1a lapon XVII. századi irással: *Iro conventu sancti Stanislai Maioris Glogoviae ordinis minorum regularis observantiae* A hátsó tábla belsején alul: *Pro Lo. G 1486.* A II—III. kötetekben ugyane bejegyzések ismétlődnek. A kötési táblán XV. századi könyvtári signatura vörös betűkkel: *F. V, VI, VII.*

36. Regiomontanus (Ioannes). Ephemerides astronomicae. (Nürnberg), 1474. 4r. 237 levél.

Hain, 13790.

Inc.c a 765. (coll. nr. 1.) Az előtábla belsején XV. századi kézzel: *Liber Nicholai Kaplitzar etc.* Ez alatt ugyane kézzel: *Liber Nicolai Kaplicensis.* Az 1a tiszta lapon XV. századi kézzel irt horoscopium, fölötte XVII. századi irással: *Loci capucinorum Buduicensis.* Ugyanez a 2a l. alján. A szövegben XV. századi cseh lapszéli jegyzetek.

37. Gregorius IX. P. M. Decretalium libri V cum glossa. Róma, Lauer Györgynél, 1474. 2r., 422 levél.

Hain, 8001.

Inc c.a. 57. Elűl-hátúl csonka példány, szines kezdőbetűkkel; az 1a lapon XVII. századi irással: *Num. 13. class. 1. Ad usum monasterii sanctae crucis Augustae.*

1475.

38. Caracciolus de Licio (Robertus). Opus quadragesimale, quod de poenitentia dictum est. Bázel, Richel Bernát és Wenssler Mihály sajtóján, 1475. 2r. 361 levél.

Hain, 4432.

Inc.ca.93. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az előtábla belső oldalán a XVI. század elejéről: *Erat iste liber apud me I. . .* Az 1a lapon XVI. századi irással: *Valentinus Zarnovicyus*; alatta más kézzel: *dono dedit Valentino Giedlarouiensi.*

39. Ancona (Augustinus de—). Summa de ecclesiastica potestate. Köln, Therhoernen Arnoldnál, 1475.

1a. l.: Incipit directorium in libꝝ ſe | quentē ſūme de ptāte eccleſiaſtica | frīs augustini de anchona ordinis | fratrū heremitarū ſti augustini. | Ad inueniendū titulos questionū | qui ſūt in numero cxij. ſm ordinē | numeri deſignati. Et ſub q̄libet q̄ſ | tione ꝑciali ponunt articuli eiuſdē | questiōis p̄mo sub mō pprio: ac de | inde fit denotatio folij toci9 libri in | quo talis articulus repitur. *10a. l. 2. hasáb:* Explicit directorium in libruꝫ ſe | quentē. ad inueniendum titulos q | ſtionum ac articuloꝝ ꝑ numeꝝ fo | lioꝝ tocius libri denotatoꝝ. *11a. l.:* Incipit Sūma Augustini de Ancona de sūma potestate ecclesiastica. *384b. l.*: Explicit ſumma de eccleſiaſtica potestate edita | a fratre augustino de ancona ordinis fratrum | heremitarū ſancti auguſtini Colonie agrippine | edita ac finita per me arnoldū ther hurnē. An | no incarnacōis dm̄ M. cccc. lxxv. die ſeptīo kalē | das februarij. *Alatta a könyvnyomtató bélyege.*

2r. gót betűkkel, $1-10+A_1-Z_{10}+a_1-p_{10}$ jelzettel, custosok és lapszámozás nélkül, 39 sorral, 384 levél.

V. ö. Hain, 961.

Inc c.a.95. Az 1. levél elé kötött hártyalevélen XV. századi kézzel: *Liber ecclesiae sanctorum martirum Cosme, Damiani ac beatissimi Symeonis prophete in Lysbory. Quicunque abstulerit, anathema sit etc.* Ugyane levél *b* oldalán XV. századi kézzel: *Liber sanctorum martirum Cosme, Damiani ac beatissimi Symeonis prophete in Lisbornia ordinis sancti Benedicti Monasteriensis diocesis. Augustinus de Anchona de summa potestate ecclesiastica.* Alatta XVIII. századi kézzel: *Classe 4. iuristarum nr. 9.*

40. Rudimentum novitiorum seu Chronicarum et historiarum epitome. Lübeck, Brandis Lukácsnál, 1475. 2r. 474 levél.

Hain, 4996.

Inc.c.a.79. Szines kezdőbetükkel, rubrumokkal és szinezett képekkel. Az előtábla belső oldalán XVI. századi nyomtatott ex-libris: *Ex Bibliotheca FF. Ord. Praedicat. Wratisl. ad S. Adalbert*-felirattal. Ez alatt más ex-libris, felirata: *Aus der Bibliothek der Dominikaner zu Breslau.*

41. Quintilianus (M. Iulius). Declamationes. Róma, Schurener Jánosnál, 1475. 2r. 24 levél.

Hain, 13662.

Inc.s.a.1248. (coll. nr. 2.)

42. Statius (Publius Papinius). Opera. Róma, 1475. 2r. 149 levél.

Hain, 14976.

Inc.c.a.87. A czímlapon XVII. századi kézzel: *Collegit Fr. Martinus Tsewell * pro bibliotheca Camencensi *.* (A csillagok közé tett szavak kivakarva.)

43. Biblia Latina. Velencze, Franciscus Renner de Hailbrun és Nicolaus de Franckfordia sajtóján, 1475. 2r. 454 levél.

Hain, 3054.

Inc.c.a.82. Az előtábla belső oldalán XVII. századi kézzel: *Ioannes Baptista Kern me possidet.* Ez alatt: *Torkos Géza lőcsei ev. lelkész tulajdona.* A czímlapon szines kezdőbetü és lapszéli díszítés; a keret alsó részében ékesen festett czímer látható: jobbra dőlt pajzs ezüst mezejében a felső balsarokból kinyúló, könyökben hajlott kar összeszorított marokkal, sárga szegélyű bő fehér mezben; sisakdíszül hasonló kar oszlopszerű helyzetben, markában gyökerestől kitépett, csonkított fatörzset vízszintesen tartva. A lap felső szélén: *Sum ex libris Ioannis Bapt. Kern Augustanae confessionis parochi sancti Dionysii 1687.* A hátsó táblán XVI. századi kézzel Horatiusnak *Ad Licinium de mediocritate in utraque fortuna servanda* czímű ódája.

44. Imola (Iohannes de—). In Clementinas opus. Velencze, Rubeus Jakabnál, 1475. 2r. 239 levél.

Hain, 9143.

Inc.c.a.81. A dubniczi Illésházy-könyvtárból, az előtábla belsején a könyvtár nyomtatott ex-librisével.

45. Platina (Bartholomaeus seu Baptista). De honesta voluptate et valetudine. Velencze, 1475. 2r. 92 levél.

Hain, 13051.

Inc.c.a.83. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az 1a. tiszta lapon XVIII. századi kézzel: *Rarus, costa f. 176.*

46. Aquino (Tomas de—). Questiones de duodecim quodlibet. Ulm, Zainer Jánosnál, 1475. 2r. 231 levél.

Hain, 1403.

Két példány, Jankovich Miklós gyűjteményéből.

Inc.c.a.85. Rubrumokkal. Utolsó levelén, a colophon után XV. századi kézzel: *Presens liber quotlibeti pertinebat domino Nicolao Grossen plebano in Gorsleuben.* Ez után más kézzel a XVI. század elejéről: *Modo autem datum est ad utilitatem fratrum ordinis sancti Iohannis domus Wysinsze pro testamento.* Alatta XVII. századi kéz ugyane feliratot ismétli.

Inc.c.a.85a. Egyszerűbb példány, címlapján alúl címeres könyvtári bélyeg L. V. D. betűkkel.

47. Rampigollis (Antonius). Aurea biblia. Ulm, Zainer Jánosnál, 1475. 2r. 188 levél.

Hain, 13681.

Inc.c.a.89. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

1476.

48. Guillermus (seu Guilerinus). Postilla super epistolas et euangelia de tempore et sanctis. Augsburg, Zainer Günthernél, 1476. 2r. 304 levél.

Hain, 8254.

Inc.c.a.115.

49. Aquino (Thomas de—). Catena aurea seu Continuum in quatuor euangelistas. (Bázel), 1476. 2r. 436 levél.

Hain, 1332.

Inc.c.a.97. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A címlapon: *Ecclesiae collegiatae b. M. v. Glogoviae Maioris catalogo inscriptus anno 1679.*

50. Bonifacius VIII. P. M. Liber VI. decretalium. Bázel, Wenssler Mihálynál, 1476. 2r. 162 levél.

Hain, 3594.

Inc c.a 99. (coll. nr. 1.) Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel és rubrumokkal, a címlapon lapszéli díszítéssel.

51. Clemens V. P. M. Constitutiones cum apparatu Ioannis Andreae. Bázel, Wenssler Mihálynál, 1476. 2r. 74 levél.

Hain, 5419.

Inc.c.a.99. (coll. nr. 2.) A czímlapon miniatürös kezdőbetü és lapszéli díszítés; a szövegben színes initialisok és rubrumok.

52. Monte Rochen seu Rotherii (Guido de—). Manipulus curatorum. Köln, Unckel Bertalannál, 1476.

1a. l.: ( ) Euerendo in xp̄o | patri ac dn̄o dn̄o | raymūdo diuina | puidentia ſancte | valentie ſedis epi | ſcopo etc. *Végén 99b. l. 2. hasáb*: Explicit manipulus curatorū | libellus vtilis ac ſacerdotib⁹ p̄ | neceſſarius imp̄ſſus autē colo | nie p̄ bartholomeū de vnckel. | ad laudē dei et ad vtilitatem ec | cleſie ſue ſancte | Anno d̄m mil-leſimo q̄dringen | teſimo ſeptuageſimoſexto in vi | gilia palma⁊. *100a. l.*: Incipit tabula ſiue regiſtrū | manipuli curato⁊. *100b. l. 2. hasáb*: Explicit tabula | Et ſic eſt finis | Deo gracias ·:·

4r. jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 38 sorral, 100 levél.

V. ö. Hain, 8175.

Inc.c.a.309. (coll. nr. 3.) Színes kezdőbetükkel.

53. Voragine (Iacobus de—). Historia Longobardica seu Legenda sanctorum. Köln, Homberg Konrádnál, 1476.

1a. l.: Prefatio sup̄ legendas sancto | rū per anni circuitū venientiū q̄s | compilauit frater Jacobus de vo | ragine ordinis predicato⁊ quon | dam epiſcopus Januēſis incipit | feliciter. *322a. l. 2. hasáb*: AMEN. Explicit legenda aurea. *322b. l. üres. 323a. l.*: Iſte legēde que hic ſequuntur | non habent in hyſtoria lombar | dica: ſ̄g addite ſunt ex alijs legen | dis et libris videlicet. *Végén 371a. l.*: Ad laudem et gloriam dei ac virginis glorioſe matris ei⁹ necnon | ad vtilitatem chriſti fideliū. impreſſa eſt hec preclara et multis pro fu | tura hiſtoria longobardica. additis t̄n multo⁊ ſto⁊ ac ſanctarum | legendis pulchris ac raris vt pat̄ tabulam ſub alphabeti ordine | editam: intuenti. et ad finem vſq̄ deducta eſt per me Conradum de | Hoemborch. meoq̄ ſigneto īſignita. Anno dn̄i Milleſiō quadringē | teſiō ſeptuageſimo ſexto. feria ſexta ante Martini epiſcopi. de quo | ſit deus glorioſus benedictus ī ſecula. A·M·E·N· ·:· *Alatta a nyomdász jegye.*

2r. gót betükkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 40 sorral, 371 levél.

Inc.c.a.113. Jankovich Miklós gyüjteményéből. A 371b. levelen XV. századi kéztől: *Pertinet Nicolao Alcmarie Traiectensis diocesis.*

54. Bonifacius VIII. P. M. Liber VI. decretalium. Mainz, Schöffer Péternél, 1476. 2r. 162 levél.

Hain. 3593.

Inc.c a.103. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Eleje csonka. A hátsó tábla belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek des Doms zu (Breslau,* kihúzva s fölébe irva :) *Neisse.*

55. Iustinianus Imperator. Institutiones. Mainz, Schöffer Péternél, 1476. 2r. 103 levél.

Hain, 9498.

Inc.c.a.105. Jankovich Miklós gyűjteményéből, az előtábla belsején Schwarz altorfi tanár nyomtatott ex-librisével.

56. Philelphus (Franciscus). Satirarum opus. Milano, Valdarfer Kristófnál, 1476. 2r. 149 levél.

Hain 12917.

Inc.c.a.117. A címlapon XVII. századi kéztől: *Iulii Schilleri Augustani sum.* A szövegben lapszéli jegyzetek.

57. Boethius (A. M. T. S.) De consolatione philosophica cum commentario Thomae de Aquino. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1476. 2r. 135 levél.

Hain, 3370.

Inc.c.a 107. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A kötet végére kötött üres levél *b* oldalán rubrummal: *Anno 1477. comparatus est hic liber per* (a név ki van vakarva).

58. Prato Florido (Hugo de—). Sermones de tempore super euangelia et epistolas. Strassburg, Husner Györgynél, 1476. 2r. 243 levél.

Hain, 9005.

Inc.c.a.101. Jankovich Miklós gyűjteményéből; eleje hiányos. Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek des Kollegiatstifts zu Glogau.* Az 1a. üres lapon: *Ecclesie collegiate Majoris Glogovie ex testamento magistri Mathei Hammer Nisse defuncti quarta Aprilis 1494.* Alatta XVII. századi kézzel: *Liber ecclesie Glogoviensis Freystadii allatus.* A szövegben lapszéli jegyzetek.

59. Aquino (Thomas de—). Questiones de duodecim quodlibet. Velencze, Ioannes de Colonia és Ioannes Manthen de Gerretzem sajtóján, 1476. 4r. 152 levél.

Hain, 1404.

Inc.c.a.769. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az 1. levél tiszta

a oldalán: *Anno domini 1480.* Alatta ugyane kézzel: *Martini Weisholcz baccalaurei Wiennensis*; *constat florenum unum et ort.* Alatta XVII. századi kézzel: *Conventus sanctae Mariae Magdalenae fratrum praedicatorum.* A címlapon felül XVII. századi irással: *Ad usum fratris pii Basilii Vosciny Vniczowiensis.* Alant ugyane kéztől: *Pro conventu suo nativo Pragensi sanctae Mariae Magdalenae 1621.*

60. Acciaioli (Donato). Istoria fiorentina. (Leonardus Aretinus művének latin fordítása.) Velencze, Rubeus Jakabnál, 1476. 2r.

Hain, 1562.

Inc.c.a.111. Egykorú lapszéli jegyzetekkel.

61. Biblia Latina. Velencze, Franciscus Renner de Hailbrun és Nicolaus de Franckfordia sajtóján, 1476. 2r. 452 levél.

Hain, 3063.

Inc.c.a.119. A címlapon lapszéli díszítés; a lap alján XVII. századi kézzel: *Ex libris Ioannis à Frizenun equitis aurati mp.* A szövegben lapszéli jegyzetek.

62. Diodorus Siculus. Bibliotheca seu Historiarum priscarum libri VI e Graeco in Latinum traducti per Franciscum Poggium. Velencze, Jacobi Andrásnál, 1476. 2r. 8 levél.

Hain, 6189.

Inc.c.a.109. A címlapon aranynyal kifestett kezdőbetű.

63. Mammotrectus super bibliam. Velencze, Franciscus Renner de Hailbrun és Nicolaus de Franckfordia sajtóján, 1476.

1a. l.: Incipit vocabularius ī Mamotre | ctum ſcdm̄ ordinem alphabeti. *24a. l.*: Prologus autoris in mamotrectū. *Végén 225b. l. 2. hasáb*: Expliciūt expositiōes correctōes | vocabulo4 libri q̄ appelat Mamo | trect9 tā biblie qz alio4 plurimorū | libro4. Impreſſe Venetijs p̄ Franciſcū de Hailbrun et Nicholaum de | Franckfordia ſocios. | Mcccclxxvi | Laus deo. | *Az utolsó levelen*: Tabula librorum.

4r. gót betűkkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 39 sorral, 226 levél.

V. ö. Hain, 10557.

Inc.c.a.767. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

1477.

64. Antoninus (Sanctus) archiepiscopus Florentinus. Summae theologicae pars II. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1477. 2r. 321 levél.

Hain, 1242.

Inc.c.a.121. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az előtábla bel-

sején a glogaui ferenczrendiek ex-librisével. Az 1a. lapon XVIII. századi kézzel: *Pro conventu sancti Stanislai Maioris Glogoviae ordinis minorum regularis observantiae.* A hátsó táblán: *Pro Lo. G. 1486.*

65. Biblia Latina. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1477. 2r. 467 levél.

Hain, 3065.

Inc.c.a.123. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel s a czímlapon lapszéli díszítéssel.

66. Innocentius III. P. M. De miseria conditionis humanae. Nürnberg, Creussner Frigyesnél, 1477.

1a. l.: Inicpit liber de miseria conditionis hūane editus a lothario | dyacono cardinali ſancto⁊ Sergi et bachi. qui poſtea Inno | cencius tercius papa appellat9 eſt. Et diuiſus eſt in tres par | tes principales et eorundem capitula. Prologus. *Végén 27b. l.*: Explicit tractatulus Innocencij pape de miſe | ria conditionis humane nature, per me fride | ricum Creußner ciuem Nurmbergenſem Sub | anno domini. M. cccc. lxxvij.

2r. gót betűkkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 33 sorral, 27 levél.

Inc.c.a.251. (coll. nr. 3.)

67. Monte Rochen (Guido de—). Manipulus curatorum. Róma, 1477. 4r. 3+83 levél.

Hain, 8179.

Inc.c.a.773. (coll. nr. 1.) Jankovich Miklós gyűjteményéből, festett kezdőbetűkkel. A 3b. lapon a *Tabula* végén czímer, színezetlen tollrajzban: hasított pajzs jobb mezejében pólyában rózsa, a bal mezőben jobbharánt gerendában három golyó; a sisakdíszben szarvak. A colophon alatt rubrummal: *Andreas Peck pastor in Langengeisling 1482.*

68. Theramo (Iacobus de—). Das Buch Belial. Strassburg, Knoblochzer Henriknél, 1477.

1a. l.: In dem namen der | heyligē vnd vnzer | teyltē driualtikeyt vñ vnſer lieben fra | wē der ewigē magt | zů lobe vnd zů eren | allē hymelſchen herze. *Végén 70a. l. 2. hasáb*: Proceſſus iudiciarius Bellial in | titulatus de latino in wulgarem | ſtilum mirifice tranſlat9 opus in- | qꝫ egregium omendandumqꝫ ſi- | niqꝫ fautiſſime Quē ereis figuris | heinric9 knoblocze, inceſarea vr- | be Argentine. feliciter atqꝫ dig | niſſime pfecit. Anno dñi etc. Lxxvij. | In die Laurencij. Hye endet ſich das bůch Bellial | genant. vō des gerichts ordnūg | ein hochgrundt vnd lobſam we | rcke Das hat

getruckt vnd vol- | lendt heinric9 knobloczer in der | keiſſerlichen ſtat ſtroſzburg Ann | ſant laurentzien tag Noch xp̄i ge- | burt. M. cccc. vn̄ in dē. lxxvij. jor. *Következik egy rézmetszet.*

2r. gót betükkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 34 sorral, 70 levél, a szövegben rézmetszetű képekkel.

Inc.s.a.1192. (coll. nr. 3.) Jankovich Miklós gyűjteményéből.

69. Maius (Iunianus). De priscorum proprietate verborum. Tarvis, 1477. 2r. 330 levél.

Hain, 10540.

Két példány, Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel.

Inc.c.a.125. Teljes.

Inc.c.a.125a. Az *a* jelzetű levél és végén 8 levél hiányzik; a 2a. lapon XVIII. századi kézzel: *Loci Prunovii capucinorum.*

70. Bonaventura (Sanctus). Breviloquium septem constans partibus de sacra scriptura. Velencze, Ioannes de Colonia és Io. Manthen sajtóján, 1477. 2r. 83 levél.

Hain, 3473.

Inc.c.a. 771. A szöveg elé kötött tiszta levél *a* oldalán: *Oblatus musei nationalis bibliothecae Hungaricae die 10. Iunii 1815. a domino vicecolonello Andrásy.*

71. Dalmata Pharensis (Simon). De baptismo sancti spiritus et eius virtute. Velencze, Gallus Vilmosnál, 1477. 4r. 44 levél.

Hain, 5911.

Inc.c.a.775. Gróf Széchenyi Ferencz gyűjteményéből.

72. Saxoferrato (Bartolus de—). Lectura super tribus libris codicis. Velencze, Jenson Miklósnál, 1477. 2r. 84 levél.

Hain, 2558.

Inc.c.a.175. (coll. nr. 2.) Festett kezdőbetűkkel.

73. Sermo Doctoralis summe devotus. 1477.

1a. l.: Sermo doctoralis ſūme deuot9 ac fructu | oſus in die paraſceue de paſſiōe dm̄ cū qua | tuor euāgeliſta4 cōcordātia Incipit feliciter. *67a. l.*: Expli | cit collectura ex diuerſis doctōrib9 ſuper paſ | ſionem domini explicatam et deſcriptam p̄ | quatuor euāgeliſtas Anno dm̄. M° Cccc° lxxvij° In p̄feſto ſancti thome aplī.

4r., gót betűkkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 27 sorral, 67 levél.

Inc.s.a.1354. (coll. nr. 2.) Jankovich Miklós gyűjteményéből.

1478.

74. Berchtold. Register über das buch genant Summa Iohannis. Augsburg, Baemler Jánosnál, 1478. 2r. 294 levél.

Hain, 7368.

Inc.c.a.153. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris, címerrel és a következő felirattal: *Wolf Christoph. Freyherr von Clamb, Thumb Herr und Scholasticus in Regensburg.* Az 1a levelen XVI. századi kézzel: *Paul Aichperger.* A kötésen báró Clamb ráragasztott feliratos címere látható.

75. Bergomensis (Petrus). Tabula super omnia opera Thomae Aquinatis. Bázel, Richel Bernátnál, 1478. 2r. 360 levél.

Hain, 2818.

Két példány, Jankovich Miklós gyűjteményéből.

Inc.c.a.161. Színes kezdőbetükkel, címlapján lapszéli keret és a lap alsó szélén festett címer: jobbra dőlt pajzs kék mezején szakállas férfi mellképe vörös mezben, csigákba omló hajjal, mely homlokán kétfelől szarvalakba csavarodik. A címlap szélén XVII. századi kéztől: *Conventus Tremonensis.* Az első táblán érczkeretbe foglalt hártyalapon a könyv címe.

Inc.c.a.161a. Egyszerűbb példány, előtáblájának belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek des St. Mathias-Stiftes zu Breslau.* A czímlapon: *Bibliothecae hospitalis s. Matthiae Vratislaviensis. Anno 1722.*

76. Gregorius IX. P. M. Decretalium libri V cum glossa. Bázel, Wenssler Mihálynál, 1478. 2r. 304 levél.

Hain, 8004.

In.c.a.129. Színes kezdőbetűkkel és rubrumokkal. Az 1b. üres lapon XV. századi kézzel: *Hunc librum bone memorie venerabilis magister Wilhelmus Hoerman doctor dedit monasterio Ludgeri in Werden ob remedium anime sue.* A szöveg elé kötött hártyalevelen egykorú kézzel írt mutató.

77. Iustinianus imperator. Institutiones. Bázel, Wenssler Mihálynál, 1478. 2r. 142 levél.

Hain, 9507.

Inc.c.a.139. Egykorú lapszéli jegyzetekkel.

78. Lyra (Nicolaus de—). Moralia super totam bibliam. Köln, Koelhoff Jánosnál, 1478. 2r. 282 levél.

Hain, 10374.

Inc.c.a.137. Jankovich Miklós gyűjteményéből; festett kezdőbetűkkel.

79. Turrecremata (Ioannes de—). Questiones super euangeliis totius anni. Köln, (Guldenschaff Jánosnál), 1478. 2r. 279 levél.

Hain, 15710.

Inc.c.a.155. Az előtábla belsején XV. századi kéztől származó polgári czimerjelvény és *F. G.* betűk (Frater Georgius Viterficis jegye; v. ö. a 256. számmal.) Az 1a. lapon XVIII. századi kézzel: *Conventus Tremonensis ordinis praedicatorum.* A lap alján a fentebbi czimerjelvény. Az egykorú bőrkötés első tábláján érczkeretbe foglalt hártyaszeleten a könyv czíme: *Questiones cwangeliorum tam de tempore, quam de sanctis Iohannis de Turre Cremata. — Sanctus Bernhardus de gratia et libero arbitrio. Libri de consideratione beati Bernhardi ad Eugenium papam.*

80. Turrecremata (Ioannes de—). Expositio super toto Psalterio. Mainz, Schöffer Péternél, 1478. 2r. 196 levél.

Hain, 15701.

Inc.c.a.163. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A kötet elején levő 1a. üres lapon: *Executores domini Hinrici Wacher pie memorie perpetui, dum vixit, officiantis capelle beate Marie virginis in ambitu ecclesie monasterii hunc dederunt librum priori et conventui monasterii in Novo Burle, ut ipsius memoriam habeant anime. Obiit anno domini millesimo quingentesimo tertio, die Veneris prima Decembris.*

81. Perottus (Nicolaus). Rudimenta grammatices. Milano, 1478. 2r. 111 levél.

Hain, 12658.

Inc.c.a.157. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az 1a. lapon XVII. századi kézzel: *Nr. 16. class. 7.*, s ez alatt keresztül húzva: *Monasterii s. Clementinae* (?) *Augustae.* Az első táblán egykorú kéztől a könyv mutatója. A szövegben XV. századi lapszéli jegyzetek.

82. Antoninus (Sanctus) archiepiscopus Florentinus. Summae theologicae partes I. et III. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1478. 2 kötet. 2r. I. 252, III. 462 levél.

Hain, 1242.

Inc.c.a.127. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az előtábla belsején a glogaui ferenczrendiek ex-librise. Az 1a. lapon XVII. századi kézzel: *Pro conventu s. Stanislai Maioris Glogoviae ord. minorum regularis observantiae.* A hátsó táblán: *Pro Lo. G. 1486.*

83. Ausmo (Nicolaus de—). Supplementum Summae Pisanellae. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1478. 2r. 323 levél.

Hain, 2157.

Inc.c.a.133. Jankovich Miklós gyűjteményéből: Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek * des Karmeliter Klos-*

ters zu Wohlau * (a csillagok közé tett szavak kihúzva s feléjük irva:) *der Corporis Christi Kirche zu Breslau.*

84. Biblia Latina. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1478. 2r. 468 levél.

Hain, 3068.

Inc.c.a.135. Jankovich Miklós gyűjteményéből; a czímlapon miniatürös kezdőbetűvel és díszes kerettel. Az előtábla belsején a sagani ágostonrendieknek a 27. sz. a. leirt ex-librise. Az első levelen XVII. századi kézzel: *St. Mariae in Camentz.*

85. Hieronymus (Beatus). Vitae sanctorum patrum. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1478. 2r. 5+238 levél.

Hain, 8595.

Két példány, Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel.

Inc.c.a.145. Utolsó lapján: *Frater Andreas Braxil cum fratre Roberto San . . . reflexit 1651.*

Inc.c.a.145a.

86. Voragine (Iacobus de—). Historia Longobardica seu Legenda sanctorum. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1478.

1b. l.: Premittitur legēdarū tabula nu | mero foliorum connotata. *3a. l.*. Incipit prologus in legendas ſancto2 | quas collegit in vnuꝫ frater Jacobus | Januenſis de ordine predicatorum. *Végén 276a. l. 2. hasáb*: Anno dñi. Milleſimoq̄dringenteſimo | ſeptuageſimooctauo. ÿdus ỏo Augu | ſti tertio. op9 hÿſtorie lombardice (deo| opitulante) inſigne cū legendis in fine | coimpreſſis terminatū. deniqꝫ q̄ uigili | cura hÿſtoria ſit impreſſa oculi quibus | ſe obiecerit: teſtabunt. Que et ꝑcurate | expendenteqꝫ Antonio koburger ciue | Nürnbergñ. ſalubro fine conſumata.

2r., gót betükkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 50 sorral, 276 levél.

Két példány.

Inc.c.a.141. (coll. nr. 1.) Jankovich Miklós gyűjteményéből: Előtáblája belsején nyomtatott ex-libris: *Ex bibliotheca Ord. Praedicat. Wratisl. ad. S. Adalb.*

Inc.c.151. Az 1. levél hiányzik s a *Tabula* a kötet végére van kötve. Ennek táblájáu nyomtatott ex-libris czímerrel és *Fr. Vörös de Farad. Biblioth.* felirattal. A kötet végéhez kötött első üres levelen: *Conventus Papensis patrum Franciscanorum anno millesimo septingentesimo vigesimo octavo.* Más kéztől: *S. fr. Romualdus Vasváry scripsit anno 1729. Sopronii.* Az utolsó oldalon: *Conventus Soproniensis 1729.*

87. Petrarca (Franciscus). Griszel und Walther. (Az «Epistola

de insigni obedientia et fide Griseldis» német fordítása. Strassburg), 1478. 2r. 12 levél.

Hain, 12819.

Inc.s.a.1192. (coll. nr. 2.) Jankovich Miklós gyűjteményéből.

88. Seneca (L. Annaeus). Opera philosophica et epistolae. Tarvis, Bernardus de Colonia sajtóján, 1478. 2r. 212 levél.

Hain, 17591.

Két példány, Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel és rubrumokkal.

Inc c. a.149. Colophonja alatt igen elhalványodott irással: *Igne consumptus est conventus Oppauiensis s. Wenceslai et ecclesia de super anno 1657. die 11. Maii hora media ad quartam, quae eodem fere anno reaedificata fuit stante adhuc Lutheranismo infelici. Prior conventus fuit frater Basilius de conventus Cracoviensi* stb.

Inc.c.a.149a.

89. Afer seu Alexandrinus (Dionysius). Cosmographia interprete Antonio Beccharia. Velencze, Renner Ferencznél, 1478. 4r. 36 levél.

Hain, 6227.

Inc.c.a.777. (coll. nr. 2.)

90. Lactantius (L. C. Firmianus). Opera. Velencze, Andreas de Paltascichis és Boninus de Boninis sajtóján, 1478. 2r. 211 levél.

Hain, 9813.

Inc.c.a.165. A dubniczi Illésházy-könyvtárból; az előtábla belsején a könyvtár nyomtatott ex-librisével.

91. Mela (Pomponius). Cosmographia seu de situ orbis. Velencze, Renner Ferencznél, 1478. 4r. 48 levél.

Hain, 11017.

Inc.c.a.777. (coll. nr. 1.) Jankovich Miklós gyűjteményéből.

92. Plutarchus. Vitae illustrium virorum sive Parallelae. Velencze, Jenson Miklós sajtóján, 1478. 2r. 233+226 levél.

Hain, 13127.

Inc.c.a.131. A dubniczai Illésházy-könyvtárból; előtáblája belsején a könyvtár nyomtatott ex-librisével. A kötet első és utolsó levelét 1409-iki olaszországi közjegyzői hártya-oklevél képezi. Ennek első lapján XVI. századi kézzel: *Sum Erhardi de Leonrod canonici Pataviensis.* Hátsó lapján XVI. századi kézzel írt tartalommutató. Az 1a lapon XVII. századi irással: *Domus professae soc. Iesu Viennae. Inscriptus catalogo in littera F. N. 489.* A szövegben XVI. századi lapszéli jegyzetek.

1479.

93. Augustinus (Sanctus Aurelius). De civitate dei. Bázel. Wenssler Mihálynál, 1479. 2r. 247 levél.

Hain, 2058.

Inc.c.a.173. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A címlapon XVIII. századi kéztől: *Ad bibliothecam Campi S. Mariae.* A szövegben 2 hiányzó levél egykorú kézirással van pótolva.

94. Carchano Mediolanensis (Michael de—). Sermonarium triplicatum per adventum et per duas quadragesimas. Bázel, Wenssler Mihálynál, 1479. 2r. 272 levél.

Hain, 4509.

Inc.c.a.183. Színezett kezdőbetűkkel. A címlap alján XVII. századi kézzel: *Conventus Tremoniensis ordinis fratrum praedicatorum.*

95. Astesanus. Summa de casibus conscientiae. Köln, Quentell Henriknél, 1479. 2r. 507 levél.

Hain, 1895.

Inc.c.a.181. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A szöveg elé kötött 1^{b}. üres lapon XV. századi kézzel: *Liber sanctorum martyrum Cosme Damiani et Symeonis prophete monasterii in Lysborn ordinis sancti Benedicti Monasteriensis diocesis.* Az 1^{a}. levélen: *Liber monasterii sanctorum martyrum Cosmae et Damiani vulgo Liesborn ordinis s. Benedicti prope Lipstadium, classe 6. theologorum.* A szövegben három hiányzó levél betoldott hártyalevelen egykorú kézirással van pótolva.

96. Biblia Latina. Köln, Homberg Konrádnál, 1479. 2r. 1+399+4 levél.

Hain, 3071.

Inc.c.a.187. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel s a címlapon elmosódott lapszéli díszítéssel. Az 1^{a}. tiszta lapon XVII. század kézzel: *Henricus Mulstroe a. 1 . . .* Végén 2 levél hiányzik.

97. (Rolewinck, Werner). Fasciculus temporum. Köln, Quentell Henriknél, 1479. 2r. 71 levél.

Hain, 6923.

Két példány.

Inc.c.a.175. (coll. nr. 1.) Színezett képekkel. A címlapon: *Hunc librum hoc anno 1667. 5 Iulii mutuum accepit f. Ioannes Vos a M. Henrico fabro ferrario in Darueld cognato d. Victoris Hűsinck vicarii in arce vicina Rockell. Repetitur, restituatur.* A lap alján *H. I. F. 1805.*

Inc.c.a.177. Kifestetlen csonka példány. Előtáblája belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek der Augustiner Chorherrn zu Breslau.*

Ez alatt: *M*, *H*, *C*, *E* és *R* betűkből összeállított monogramm *1654* évszámmal. Alatta: *Ex libris patri* (így) *Tsi* (?) *Francisci Dickert canonici regularis Lateranensis Wratislauiae in arena ad b. virginem professi presbyteri, ex haereditate domini patruelis Petri Barsicke vicedecani ad s. Joannem, pie defuncti 1660.* A könyv tábláján későbbi kézzel: *R. 11. S. 1. N. 16.* A címlap alján a XVI. század elejéről. *N. Merboth.* A kötés külső borítékán *A*, *P*, *R* betükből álló monogramm ismétlődik.

98. Mammotrectus super bibliam. Köln, Koelhoff Jánosnál, 1479. 2r. 199 levél.

Hain, 10560.

Inc. c. a. 199. Az *a* jelzetű levél hiányzik.

99. Paraldus (Guillelmus). Summae de virtutibus et vitiis volumen II. Köln, Quentell Henriknél, 1479. 2r. 306 levél.

Hain, 12387.

Inc. c. a. 201. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az 1a. üres lapon XV. századi kézzel: *Liber sanctorum martyrum Cosme, Damiani et Symeonis in Lisborn ordinis sancti Benedicti Monasteriensis diocesis.* A címlapon XVIII. századi kézzel: *Liber monasterii Liesbornensis*; s e felett régebbi irással: *3. Columna concionatorum, classe 1 numero 2.*

100. Summa Magistrutia seu Pisanella. Köln, Homberg Konrádnál, 1479.

1a. l.: In nomīe domini nosſtri ihéſu | xp̄i Amen. Incipit liber qui | dicitur Supplemētum. *Végén 502b. l. 2. hasáb*: Anno dm̄. M. cc | cclxxix. in p̲feſto natiuitatis dm̄. i | Colonia metropoli germanie vrbe | ſcā. deo auxiliante: opus termina | tuz̄ inſigne Summa Magiſtrutia: alias Piſanella vulgariter appel | latum p̲ me Conradum de Hom | burch preſate metropolis incolā | q̄z̄ fideliter impreſſum finit felicit'.

2r., gót betükkel, a_1—z_8 + A—Z_8 + aa_1—qq_8 jelzettel, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon, 40 sorral, 502 levél.

Inc. c. a. 193. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetükkel. A címlapon XV. századi kézzel: *Liber monasterii sancti Ludgeri episcopi in Werdena.*

101. Eusebius Pamphilus. Historia ecclesiastica latine, interprete Ruffino. Mantua, Schallus Jánosnál, 1479. 2r. 170 levél.

Hain, 6711.

Inc. c. a. 189. A szövegben XVII. századi lapszéli jegyzetek. XVIII. századi kötésén VI. Pius pápa címere.

102. Gregorius IX. P. M. Decretalium libri V cum glossa Mainz, Schöffer Péternél, 1479. 2r. 304 levél.

Hain, 8006.

Inc. c a. 171. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel.

103. Cultrificis (Engelbertus). Epistola declaratoria et defensoria iurium et privilegiorum fratrum mendicantium. Nimwegen, Ioannnes de Westphalia sajtóján, 1479. 2r. 79 levél.

Hain, 5850.

Inc. s. a. 1492. (coll. nr. 2.)

104. Cultrificis (Engelbertus). Epistola brevis de simonia vitanda in receptione noviciorum et noviciarum ad religionem. Nimwegen, Ioannes de Westphalia sajtóján, 1479.

1a. l.: Epistola breuis ac ꝑvtilis. de ſymonia | vitanda in recepcōe nouicio4 et nouicia4 | ad religionē. *7a. l.*: Explicit epiſtola breuis ac ꝑvtilis de ſymonia | vitanda in recepcōe nouicio4 et nouicia4 ad reli | gionem. collecta ꝑ Reuerendū mgrm̄ Engelbertū | cultificis ſacre theologie ꝑfeſſorē ordīs ꝑdicato4 | Anno dn̄i. M° cccc° lxxix° mēſis Julij. die ix. in No | uimagio Atqꝫ ibidē eodē āno diligenter impreſſa | die xxiij. mensis Auguſti.

4r., gót betűkkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül. 26 sorral, 7 levél.

Inc. s. a. 1404. (coll. nr. 1.) Jankovich Miklós gyűjteményéből.

105. Antoninus (sanctus.) archiepiscopus Florentinus. Summae theologicae pars IV. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1479. 2r. 336 levél.

Hain, 1242.

Inc. c. a. 167. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel. Az 1a. üres lapon: *Reverendissimus pater dominus Iohannes episcopus Wratislauiensis donavit hunc librum quartam partem Summe Antonini archiepiscopi Mediolanensis cum secunda parte summe eiusdem doctoris opus preclarum monasterio fratrum minorum de observantia sancte crucis Nisse, anno etc. 1494.* E felett XVII. századi kézzel: *Seminarii Nissensis.* A címlap alján festett címer (részben kivakarva): ezüsttel és feketével vágott pajzs felső mezejében kinövő fekete kétfejű sas, az alsóban két ívalakban hajlott ezüst pólya.

106. Biblia Latina. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1479. 2r. 1+461+6 levél.

Hain, 3072.

Inc. c. a. 179. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A címlapon aranynyal festett kezdőbetű és lapszéli díszítés. Bejegyzés a lap élén:

Collegii Lignicensis societatis Iesu anno 1720. A kötés végén levő üres levelen: *Collegii Lignicensis societatis Iesu anno 1720. bibliothecae adscriptus. Dono datus ab admodum reverendo domino parocho Wartburgiensi ad Ochlam Henrico Vogel, et post obitum eiusdem extraditus anno eodem. F. B. collegii rector mp.*

107. Burlaeus (Gualterus). De vita et moribus philosophorum et poetarum. Nürnberg, Creussner Frigyesnél, 1479. 2r. 75 levél.

Hain, 4124.

Inc.c.a 195. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel.

108. Caracciolus (Robertus). Sermones de timore iudiciorum divinorum. Nürnberg, Creussner Frigyesnél, 1479. 2r. 115 levél.

Hain, 4469.

Inc.c.a.197. (coll. nr. 1.) Jankovich Miklós gyűjteményéből. A címlapon XVIII. századi kézzel: *Monasterii Czarnovacensis ordinis praemonstratensium.* A XVI. századi kötés maradványán az emblémák közé préselve *MATH. — RPZE* felirás olvasható.

109. Caracciolus (Robertus). Sermo peroptimus de morte. Nürnberg, Creussner Frigyesnél, 1479. 2r. 8 levél.

Hain, 4493.

Inc.c.a. 197. (coll. nr. 2.)

110. Gritsch (Ioannes). Quadragesimale. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1479. 2r. 244 levél.

Hain, 8066.

Inc.c.a.185. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek des Kollegiatstifts zu Glogau.* Az 1a. lapon XVII. századi kézzel: *Spectat ad bibliothecam ecclesiae collegiatae Glogoviae Maioris.* A könyvtábla első hátsó borítékán mondatszalagra préselve *Mathias Korner* (?) név olvasható.

111. Duranti (Guillelmus). Speculi iudicialis pars I. Velencze, Bernardinus a Tridino sajtóján, 1479. 2r. 109 levél.

Hain, 6514.

Inc.c.a.169. (coll. nr. 1.) Jankovich Miklós gyűjteményéből. A címlap felső szélén XVII. századi kézzel: *Iohann Bischopinek* A lap alján XVII. századi irással: *Pro bibliotheca Liesbornensi comparatus a rmo abbate Gregorio.* A szövegben lapszéli jegyzetek.

112. Bonaventura (Sanctus). Sermones de tempore et sanctis. Zwolle, 1479. 2r. 340 levél.

Hain, 3512.

Inc.c.a.191. Az 1a üres lapon XV. századi kézzel: *Liber sanctorum martyrum Cosme, Damiani et Symeonis prophete monasterii in Lesborn ordinis sancti Benedicti Monasteriensis dyocesis.* Alatta későbbi kéztől: *Columna 3. concionatorum, classe 9. nr. 8.*

113. Hispanus (Petrus). Tractatus et summulae logicales cum commento. Zwolle, Ioannes de Vollehoe sajtóján, 1479. 4r. 95 levél.

Hain, 8689.

Inc.c.a.779. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

1480.

114. Spiegel des Sünders. Augsburg, Sorg Antalnál, 1480. 2r. 120 levél.

Hain, 14947.

Inc.c.a.783. Jankovich Miklós gyűjteményéből; a címlapon színes kezdőbetűvel. Az 1a. levelen felül: *Simon Hildtprandt in Landsperg angeherig anno 1569.*

115. Mollenbecke (Petrus). Tabula in postillas Nicolai de Lyra. Köln, 1480. 2r. 206 levél.

Hain, 11541.

Inc.c.a.213. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel. Az előtábla belsején a glogaui ferenczrendiek ex-librise. A címlapon XVIII. századi kézzel: *Conventus Glogoviensis ad divum Stanislaum.*

116. (Rolewinck, Werner). Fasciculus temporum. Köln, Quentell Henriknél, 1480. 2r. 71 levél.

Hain, 6925.

Inc.c.a.141. (coll. nr. 2.) Jankovich Miklós gyűjteményéből.

117. Biblia Latina, usque ad psalmos. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1480. 2r. 1+234 levél.

Hain, 3076.

Inc.c.a.205. A címlapon aranyos kezdőbetűvel és lapszéli díszítéssel. Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek des Klosters Leubus.* A 1a lapon XVII. századi kézzel: *Coenobii B. M. V. in Lubens, ordinis Cisterciensis.*

118. Duranti (Guillelmus). Rationale divinorum officiorum. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1480. 2r. 1+197 levél.

Hain, 6483.

Inc.c.a.209. Jankovich Miklós gyűjteményéből; a címlapon fes-

tett initialissal. Az 1a. lapon XVII. századi kézzel: *Conventus Tremonensis ordinis fratrum praedicatorum.*

119. Monte (Petrus de—). Repertorium utriusque iuris. Passau, Herbort Jánosnál, 1480. 2 kötet. 2r. I. 370, II. 378 levél.

Hain, 11589.

Inc.c.a.203. A dubniczi Illésházy-könyvtárból, az I. kötet előtáblájának belsején a könyvtár nyomtatott ex-librisével.

120. Dionysius Halicarnasseus. Antiquitatum Romanarum libri X. Tarvis, Celerius Bernardinnál, 1480.

1a. l.: CLEMENTISSIMO; AC SANCTISSIMO PAVLO | SECVNDO D. DOMINO NOSTRO PAPAE. *3a. l.*: DIONYSII HALICARNASEI ORIGINVM SIVE AN | TIQVITATVM ROMANARVM. LIBER PRIMVS. *299a. levél*: LAMPVS BIRAGVS. | Impreſſum Taruiſii per Bernardinum Celeriū de Luere. B. | Anno chr. Nati iccccIxxx. Biſeſto kl'. Martii Venecto4 Sāctiſſimo4 | Duce Joanne Mocenigo.

2r. latin betűkkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 37 sorral, 299 levél.

V. ö. Hain, 6239.

Inc.c.a.211. Jankovich Miklós gyűjteményéből; lapszéli jegyzetekkel. Az előtábla belsején XVIII. századi kézzel: *Cat. bibl. Sch. nr. 368.* A tiszta előlevelen XVI. századi kézzel: *Pro Iacobo Agricola Nordlingen 7 libra vel 17 grossi 6 denarii.*

121. Antoninus (sanctus) archiepiscopus Florentinus. Summae theologicae pars II. Velencze, Jenson Miklósnál, 1480. 2r. 322 levél.

Hain, 1243.

Inc.c.a.449. (coll. nr. 2.).

122. Breviarium Strigoniense. Velencze, Ratdolt Erhardnál, 1480.

1a. l.: Sorte noua redijt hunorum clariſſima quondam. | Tempore: que fuit atile victoria regis. | *A következő 7 levelen naptár.* *7b. l.*: Michael epiſcopus Milkonienſis: ac in eccleſia Strigonieñ. in | pōtificalib9 vicari9 et cauſarū auditor general'. Omnib9 et ſingu | lis dominis: *stb. 8a. l.*: Incipiunt tabule p̄ quas vnuſ | quiſqz ſi vult potest faciliter repe | tire: pſalmos: hymnos: dn̄icas: | feſta sancto4: et cetera in hoc bre | uiario contenta. Et primo tabu | la pſalmo4 ſz ordinē alphabeti. | *12a. l.*: Incipit beuiarium de tempo | re et ſanctis etiaz cōe ſancto4 per | anni circulum iuxta ɔſuetudinē |

et ritum ſacre eccleſie Strigoni | eñ. imprimi mandatuꝫ per Sere | niſſimū principeꝫ dñm Mathiā | Hūgarie. Bohemie: Dalmacie | Croacie etc. Regeꝫ inuictiſſimū | Anno dñi M. cccc. lxxix. etc. *Végén a 472b. 1 hasábos levelen*: Huius breuiarij finis adest feli | citer. Anno christi ſalutiffero. | M° cccc° lxxx° die. xij° mēſis No | uembris. Sereniſſimo pricinpe | Mathia. Ungarie. Bohemie. | Dalmatie Croatie etc. Rege in | uictiſſimo regnāte ob multorum | clericoꝝ vtilitatē imprimi iubēte | inclita venetiaꝝ in vrbe ſūmo ſtu | dio elaboratū. Duce Joāni mocenico regnante optimo Impen | ſis v'o Joānis caſſis dicti librarij | ex Ratispona. Et p̄ induſtrioſuꝫ | artis impreſſorie mgr̄m Erhar | duꝫ radtolt de Auguſta impr̄ſſus.

4r., gót betükkel, a_1—z_{12}+4_1—18_8+A_1—D_6 jelzettel, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 45 sorral, 472 levél.

Inc.c.a.781.

123. Missale ultramontanorum. Verona, 1480.

Az 1—6. levelen naptár. 7a. l.: Incipit ordo miſſa | lis secundum ritum dominorū vltramō | tanorū cum quibuſdaꝫ | officiis nouis. Dñi | ca prima in aduentu | Introitus. *Végén 358b. l.:* Impeſſus uerone ui | geſima ſeptiā augusti | M. cccc. octogeſimo | ASLU.

2r., gót betűkkel, jelzet és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 29 sorral, 358 levél.

Knauz, Libri missales, 3. l.

Két példány.

Inc.c.a.207. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

Inc.c.a.207a. Horvát István könyvtárából. Naptári részében márczius 19-ikéhez XVI. századi kézzel: *Joseph nutricis domini confessoris.* Későbbi kézzel hozzáirva: *Institutum festum anno 1516. iuxta chronicam p. 45. ad annum 1500.* Május 30-ikához XVIII. századi kézzel: *Vide orationem de dextera sancti Stephani Noriberge a. 1484. editam Hungarice.* Október 21-éhez ugyane kéztől: *Vide Benkö Milkovia tom. I. pag. 141. in fine.* Hátsó tábláján: *Missale istud emi Cibini, anno 1788. die 30. Martii a quodam Saxone, ego Antonius Bartalis presbyter secularis.*

1481.

124. (Rolewinck, Werner). Fasciculus temporum. Augsburg, Ratdolt Erhardnál, 1481. 2r. 7+64 levél.

Hain, 6928.

Inc.c.a.255. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A szövegben újabbkori lapszéli jegyzetek.

125. Bellovacensis (Vincentius). Opuscula. Bázel, Amerbach Jánosnál, 1481.

Czímlap nélkül. 1b. l.: Etſi uoſtri maiores eos precipuo ſemper honore coluerint: qui ſe more hoīuꝫ rebus cu | riſqꝫ temporalib' ſemotis: etc. *A lap alján*: Item in preſenti volumine continen̄' infrascripti | libri ęditi a venerabili patre Vincentio Beluacen̄. | Item liber gratię | Item liber laudū virginis glorioſę | Item liber de ſancto Johāne euāgeliſta | Item liber de eruditione puero4 regaliū | Item liber conſolatorię de morte amici. *2—6. l.*: Tabula. *7a l.* a *jelzettel*: Incipit liber gratię venerabil' pa | tris. Uincentij Beluacēſis ſacrę | theologię professoris feliciter. *339b l. 2. hasáb, a distichonok végén*: Perlege diuina vatuqꝫ volumina lector: | Et ſimul hoc noſt4 concelebrabis opus. | Ingenium moreſqꝫ viri preſſoris et artem: | Regia cōmendat vrbs Baſilea ſatis. | De Amerbach natus nomen ſibi forte Johānes: | Finem operi impoſuit: dum pia virgo parit. | Ibid' decēbrib' Anno a Chriſti natali die Octua | geſimo p̄mo ſupra milleſimū quaterqꝫ centeſimū | Bene Vale Lector. *Utána 1 levél*: Tabula.

2r., gót betükkel, a_1—y_{10} és A_1—Q_5 jelzettel, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 45—47 sorral, 339 levél.

Három példány.

Inc.c.a. 247. Festett kezdőbetűkkel és tollrajzokkal. Az elejére kötött hártyalap *b* oldalán XV. századi kézzel: *Liber sanctorum martyrum Cosme, Damiani et Symeonis prophete in Lisborn ordinis sancti Benedicti Monasteriensis diocesis.* Ez alatt XVII. századi kézzel: *Columna 2. comment. classe 4. num. S.* Ez alatt a XV. század végéről: *Liber sanctorum martyrum Cosme, Damiani et Symeonis prophete in Lisborn ordiniuis* (így) *sancti Benedicti abbatis Monasteriensis diocesis. Tollenti maledictio, seruanti benedictio etc.*

Inc.c.a.247a. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A szöveg elé kötött hártyalevél belsején: *Liber monasterii sancti Maynulphi in Kodiken Paderburnensis diocesis. Hunc librum de licentia prioris comparavit plebanus noster frater Theodericus Gerden pro liberaria nostra de offertorio ecclesie nostre ruralis, cui ipse tunc preerat, officium prioris amministrante Bernardo de Monasterio, anno domini millesimo quadringentesimo octogesimo quinto.* A 2a. levél alján XVIII. századi kézzel: *Ecclesiae collegiatae b. v. Glogoviae maioris.*

Inc.c.a.247b. Színes kezdőbetűkkel; 1—6. levele hiányzik. Előtáblájának belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek des Kollegialstiftes zu Glogau.*

126. Gratianus. Decretum cum apparatu. Bázel, Wenssler Mihálynál, 1481. 2r. 380 levél.

Hain, 7898.

Inc.c.a.215. Jankovich Miklós gyűjteményéből; a címlapon miniatürös kezdőbetűkkel. Az előtábla belsején a neissei dóm könyvtárának nyomtatott ex-librise. A szöveg elé kötött 4 levelen XV. századi kézzel írt tartalommutató. A szövegben lapszéli jegyzetek.

127. Nieder (Ioannes). Praeceptorium legis seu Expositio decalogi. Bázel, 1481. 2r. 221 levél.

Hain, 11793.

Inc.c.a.251. (coll. nr. 1.) Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetükkel. A címlap alján XVII. századi kézzel: *Conventus Tremoniensis ordinis fratrum praedicatorum.*

128. Columna (Aegidius). Theoremata de corpore Christi. Bologna, Baltasar de Hyruberia sajtóján, 1481. 2r. 41 levél.

Hain, 123.

Inc.c.a.293. A szöveg elé kötött üres lap *a* oldalán: *1504. die 27. Julii * promitto b(eate) M(arie) nunquam in sabbato et vigiliis habere etc. **(A csillagok közzé tett mondat át van húzva.) Ez alatt a XVI. század elejéről: *Hunc librum emi a fratre Aloto Mediolano.* Ez alatt szintén XVI. századi kézzel: *Ister* (így) *liber est ad usum fratris Francischini de Monteregali ordinis minorum* és *M. F* betűkből álló monogramm. Ez alatt XVII. századi kézzel: *Iste liber est sodalitatis S . . .* Az 1a. lapon a XV. század végéről: *Fratris Octauiani vicecomitis de Palestro.* Ezt a későbbi birtokos keresztülhúzta és saját nevét írta alá: *Fr. Francischinus de Monteregali ordinis minorum.*

129. Glanvilla (Bartholomaeus de —). De proprietatibus rerum. Köln, Koelhoff Jánosnál, 1481. 2r. 455 levél.

Hain, 2501.

Inc c.a.253. Szines kezdőbetűkkel. Az előtábla belsején: *Liber monasteri vince beate Marie in Novo Burlo collatus per venerabilem dominum Wennemarum Voet canonicum et vicedominum ecclesie Monasteriensis 1509., ut oretur pro eo.* Az 1a. tiszta lapon a XVI. század elejéről: *Liber monasterii vinee beate Marie in Novo Burloe.* A címlapon felül, XVII. századi kézzel: *F. A Elfert.*

130. Voragine (Iacobus de —). Historia Longobardica seu Legenda sanctorum. Köln, Homberg Konrádnál, 1481.

1a l.: Prefatio ſup legendas ſancto2 ꝑ anni circuitū venientiū. quas | cōpilauit frater Jacobus de voragine ordinis predicato2

quondā | ep̄s ianuenſis: incipit feliciter. *Végén 364a. l. 2. hasáb.*: Explicit hystoria | longobardica diligenter im | preſſa ac correcta: cū nōnullis | ſancto2 ac ſancta2 legendis ī | fine supadditis per me Conra | dū winters de Homberch Co | lonie ciuē Anno dm̄. Mccccclxxxi.

2r., gót betűkkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 40 sorral, 264 levél.

Inc.c.a.249. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel. Az 1a. üres lapon: *Hunc librum donavit venerabilis dominus Bernardus Janscheman canonicus in in* (így) *Becham . . .* (a többi kivakarva) *. . . . anno domini MDquinto.* A címlap alján: *Liber collegii societatis Iesu monasterii anno 1613.*

131. (Rolewinck, Werner). Fasciculus temporum. Köln, Quentell Henriknél, 1481. 2r. 71 levél.

Hain, 6929.

Inc.c.a.219. A címlapon festett kezdőbetűvel és lapszéli díszítéssel. Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek des Kloster* (kézirással:) *Kamenz.* Az 1a. lapon XVII. századi kézzel: *Monasterii beatae Mariae in Camencz.*

132. Aeneas Sylvius. Epistolae familiares. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1481. 2r. 245 levél.

Hain, 151.

Két példány.

Inc.c.a.223. Előtáblája belsején XVI. századi kéztől: *Author constructae domus, en me legat amicis. Grates nunc habes Vincesilae pias.* A tábla felső szélén: *Comparatus pro me Lipsiae anno 1786. in auctione publica 10 thalleris, propter summam editionis raritatem. Miller mp.* Az 1a. levelen: *Ex legato reverendissimi domini Georgii Bilek à Bilenbergk archidiaconi Crumloviensis catalogo collegii societatis Iesu Crumlovii inscriptus anno 1657.* Ez alatt: *Bibliothecae regnicolari cessit 15. Maii 1818. Ferdinandus Miller de Brasso mp.* A szövegben lapszéli jegyzetek.

Inc.c.a.223a. Farkas Lajos könyvtárából; címlapján aranynyal festett kezdőbetűvel és lapszéli kerettel. Az 1a. üres lapon: *Lustravi hunc librum Oeniponti anno MDXXXIIII. mense Augusto.* A szövegben ugyane kéztől származó lapszéli jegyzetek.

133. Ales (Alexander de—). Summae universae theologiae pars II. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1481. 2r. 337 levél.

Hain, 643.

Inc.c.a.217. Jankovich Miklós gyűjteményéből; a címlapon aranyos kezdőbetűvel. Az előtábla belsején a frankfurti akadémia könyvtárá-

nak nyomtatott ex-librise.. Az 1a. l. alján a boroszlói egyetemi könyvtár bélyege és másodlati bélyege.

131. Duns Scotus (Ioannes). Quotlibeta quæstionum. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1481. 2r. 50. levél.

Hain, 6435.

Inc.c.a.363. (coll. nr. 2.) Jankovich gyűjteményéből.

135. Herpf (Henricus). Speculum aureum decem praeceptorum. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1481. 2r. 325 levél.

Hain, 8524.

Inc.c.a.245.

136. Tractatus de Turcis. Nürnberg, Zeninger Konrádnál, 1481. 4r. 22 levél.

Hain, 15681.

Két példány.

Inc.c.a.789. Gr. Széchenyi Ferencz könyvtárából; lapszéli jegyzetekkel.

Inc.c.a.789a.

137. Vocabularius iuris utriusque. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1481.

1a l.: Incipit vocabularius iuris vtriusqȝ. *1. levél 1. hasáb:* Prologus; *a 2. hasábon kezdődik a munka:* Quādo facit ſe | paratōnē. et qn̄ ıcludit et qn̄ exclu | dit no. Jo. an. d' p̄bē. c. ſtatutū. li. | *stb. Végén 110b. l. 2. hasáb*: Explicit vocabulari9 vtriuſqȝ iuris pridie no | nas ſeptembris Anthonij Koburger Nurein| berge (*így*) impenſis impreſſus et cōſummatus. An | no ſalutis. M. cccc. lxxxj. | Proteſtatur huius operis director. allegata | nō vti iuriſt aperluſtraſſe: ſed tanq̄ȝ theologie | alumnus ex othograuia et grāmatica poſitiua | q̄ȝplura emendaſſe. qua emulorum ora compe | ſcere arbitratus eſt.

2r., gót betűkkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 55 sorral, 110 levél.

Inc.c.a.221. Jankovich Miklós gyűjteményéből; a czímlapon aranyos kezdőbetűvel és lapszéli díszítéssel. | Az előtábla belsején a boroszlói domonkosrendiek két nyomtatott ex-librise.

138. Barberiis (Philippus de—). Opuscula. Róma, 1481. 4r. 82 levél.

Hain, 2455.

Inc.c.a.787. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A szöveg közé

írt és lapszéli jegyzetekkel. Egyik lapon *1516* évszám. A hátsó tábla belső oldalán XVI. századi kézzel: *Qui tenentur tritico* . . . (olvashatatlan): *Nicolaus Bartok tenetur cubuli* $^1/_2$, *Ioannes Marton tenetur cubuli 1*, *Stephanus Balas tenetur cubuli 1.* stb.

139. Origenes. Contra Celsum libri VIII latine, interprete Christophoro Persona. Róma, Herolt Györgynél, 1481. 2r. 262 levél.

Hain, 12078.

Inc.c.a.243. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

140. Calderinus (Ioannes). Auctoritates decretorum. Speier, Drach Péternél, 1481. 2r. 76 levél.

Hain, 4247.

Két példány. Jankovich Miklós gyűjteményéből.
Inc.c.a.233, festett kezdőbetűkkel, és *Inc.c.a.235.*

141. Burlaeus (Gualterus). Expositio sive scriptum super artem veterem Porphyrii et Aristotelis. Velencze, Herbort Jánosnál, 1481, 2r. 118 levél.

Hain, 4128.

Inc.c.a.231. A dubniczi Illésházy-könyvtárból; az előtábla belsején a könyvtár nyomtatott ex-librisével. A czímlapon: *E bibliotheca Mandeliana* (a név ki van vakarva, de még kivehető) *1782.*, az ez alatt levő mult századi bejegyzés olvashatatlan.

142. Cicero (M. Tullius). De officiis libri III cum commento Petri Marsi. Velencze, Baptista de Tortis sajtóján, 1481. 2r. 176 levél.

Hain, 5271.

Inc.c.a.227. Jankovich Miklós gyűjteményéből; a szövegben rubrummal írt lapszéli jegyzetek.

143. Diodorus Siculus. Bibliotheca seu historiarum priscarum libri VI e Græco in Latinum traducti per Franciscum Poggium. Velencze, Thomas de Blavis sajtóján, 1481. 2r. 122 levél.

Hain, 6190.

Inc.c.a.229. Jankovich Miklós gyűjteményéből; XVI. századi lapszéli jegyzetekkel.

144. Pergulensis (Paulus). Compendium logicae. Velencze, Ratdolt Erhardnál, 1481.

1a. l.: Compendium perclarum ad | introductionē iuuenum in facultate Logice per clarum Artiū | doctorem ac Theologie profeſſorem Magiſtrū Paulū per | gulenſem nuperrime compilatum quam-

fauſtiſſime incipit. *60b. l. végén*: Euſdem Jacobi in impreſſoris laudem Erhardi radolt auguſtensis, | Quod frustra iuuenes querebant ſemper ubiqꝫ: | Qd' poterat chartis tingere nemo ſuis: | Hocce opus impreſſit mira nunc arte Gyrardus. | Aſperſum varijs quas facit aere notis. | Candida nunc iſti debes ſtudioſa iuuentus: | Debent ingenio quilibet vſqꝫ ſuo. | Impſſū venetijs idib' ſeptembris Anno ſalutis M. cccc. lxxxi.

4r., gót betűkkel, a_1—h_4 jelzettel, custosok és lapszámozás nélkül, 32 sorral, 60 levél.

Inc. c. a. 785. Jankovics Miklós gyűjteményéből.

145. Aeneas Sylvius. Abbreviatio decadum Blondi. 1481. 2r. 156 levél.

Hain, 259.

Inc. c. a. 241. Színes kezdőbetűkkel és lapszéli jegyzetekkel.

146. Polonus (Martinus). Margarita decreti. 1481. 2r. 6+ 185 levél.

Hain, 10842.

Inc. c. a. 237.

1482.

147. Suso (Heinrich). Das Buch das da heiset der Seüsse. Augsburg, Sorg Antalnál, 1482.

1a. l.: Hie ſeind geſchriben die capitel des bůchs dꝫ | do der Seüſſe heiſſet vnd die ꝫal der ſelben | capîtel vñ welhem blat man dꝫ vindet. *6a. l.*: Das iſt der prologus- das iſt dîe vorrede des | bůchlins das da heiſſet der Seüſſe. *Végén 146a. l.*: Gedruckt vnd vollendet îſt dicꝫ bůch (des ge | leich noch beſſers dē laîen nit kund iſt ſein le | ben ꝫebeſſern. genant der Seüſſe) von Antho| nio ſorg. in der keyserlichen ſtat Augſpurg. | an dem nåchſten freitag vor ſant Jôrgen tag | do man ꝫalt nach Chriſti gepurt. tauſentuier | hundertꝫwaiundachꝫig iar.

2r., gót betűkkel, jelzet és custosok nélkül, 32—33 sorral, 146 levél.

Inc. c. a. 287. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az 5. l. hiányzik. Az előtábla belsejét XV. századi színezett fametszetű kép foglalja el, mely a vezeklésnek mennybe vezető útját ábrázolja, gót betűs feliratokkal.

148. Gregorius IX. P. M. Decretales cum glossa Bernhardi. Bázel, Wensler Mihálynál, 1482. 2r. 304 levél.

Hain, 8012.

Két példány, Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel.

Inc. c. a. 257. Colophonja mellett zöld festékkel: *1492.*

Inc. c a. 257b. Előtáblája belsején XV. századi kézzel: *Liber domini Mathie Crawsze de Wartenberg mansionarii ecclesie collegiate sancte crucis Wratislawie. O. p. e.* Ez alatt nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek des St Mathias-Stiftes zu Breslau.* Az első levélen: *Hospitale sancti Mathiae Wratislawiensis anno 1640.* A hátsó tábla belsején XV. századi kézzel írt rövid mutató.

149. Vocabularius breviloquus et Gvarini Veronensis Ars dipthongandi et punctandi cum Tractatu de accentu. Bázel, Amerbach Jánosnál, 1482.

1a. l.: Guarius Veronensis Floro ſuo ſalutem | plurimam dicit. *6a. l.*: Aa domine deus | ecce neſcio loqui etc. *Végén 327b. l. 2. hasáb:* Finit vocabularius breuiloquus . tri | plici alphabeto diuerſis ex autoribus | necnon corpore vtriusqz iuris collectus | ad latinū ſermonē capeſſendu vtiliſſi | mus. Impreſſus Baſileę. Anno dñi M. cccc.lxxxij. | Laus deo.

2r., gót betűkkel, a_1—y_1—$_{12}$ + 1_1—8_9 jelzettel, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 54 sorral, 327 levél.

Inc. c. a. 283. Jankovich Miklós gyűjteményéből; tollrajzokkal díszített kezdőbetűkkel. Az 1a. l. alján: *Liesborn classe 8. grammaticorum.*

150. Ioannes abbas Nivecellensis. Concordantiae bibliorum et canonum. Köln, Koelhoff Jánosnál, 1482. 2r. 93 levél.

Hain, 9413.

Inc. s. a. 1258. (coll. nr. 3.) Jankovich Miklós gyűjteményéből.

151. (Rolewinck Werner). Fasciculus temporum. Memmingen, Kunne Albertnél, 1482. 2r. 71 levél.

Hain, 6931.

Inc. c. a. 285. A dubniczi Illésházy-könyvtárból; az előtábla belsején a könyvtár nyomtatott ex-librisével.

152. Ales (Alexander de—). Summae universae theologiae partes I., III. et IV. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1482. 2 kötet. 2r. I. 166, II. 359 levél.

Hain, 643.

Inc. c. a. 261. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az I. és III. részt tartalmazó kötet színes kezdőbetűkkel és egykorú lapszéli jegyzetekkel. Az előtábla belső oldalán a frankfurti akadémia nyomtatott ex-librise, az 1b. lapon a boroszlói egyetemi könyvtár bélyege, a 2a. l. alján ugyan-

annak másodlati bélyege látható. Bejegyzések az 1b. levelen rubrummal, XV. századi kéztől: *Dominus Hinricus Balke possessor huius. Ora pro eo.* A 2a. l. színes kezdőbetűjében szintén vörössel: *Hinricus Balke est possessor huius. Ora denique pro anima eius.* A III. rész címlapjának kezdőbetűjében kékkel XV. századbeli kéztől: *Cecilia.* A colophonban vörössel: *Dominus Hinricus Balke 1499. Ora pro eo dominum.* E tulajdonos neve a könyvben többször is előfordul, egyszer *presbiter* jelzővel. A lapszéli jegyzetek is tőle származnak. A IV. részt tartalmazó második kötetben ex-librisek és könyvtári bélyegek mint az I. kötetnél. Címlapján aranynyal festett díszes kezdőbetű.

153. Bonifacius VIII. P. M. Liber VI. decretalium. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1482. 2r. 117 levél.

Hain, 3603.

Inc. c. a. 265. (coll. nr. 1.).

154. Clemens V. P. M. Constitutiones. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1482. 2r. 59 levél.

Hain, 5427.

Két példány.

Inc. c. a. 277. Színes kezdőbetűkkel és *Inc. c. a. 265.* (coll. nr. 2.).

155. Iustinianus Imperator. Digestum vetus cum glossa. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1482. 2r. 402 levél.

Hain, 9550.

Inc c. a. 267. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A címlapon arany kezdőbetű. A szöveg alatt sárga-feketével vágott pajzs felső mezején kinövő kétfejű sas, az alsó mezőben ív alakban hajlott két fehér pólya.

156. Vocabularius Latino-theutonicus. Nürnberg, Zeninger Konrádnál, 1482.

2a l. a_{11} *jelzettel*: Cumqz fint nonnulli qui litteratos ſe appel | lant . duz tamen bene cogitant pitant velut | ceci. *310b l.*: Explicit vocabularius theutoni | cus in quo vulgares dictiones or | dine alphabetico preponuntur et | latini termini īpas directe ſignifi | cantes ſequuntur. impreſſus Nu | remberge per conradū zeninger | Anno dm̄. M. cccc. lxxxij.

4r., gót betűkkel, a_1—z_{iiii}+aa_1—qq_{iiii} jelzettel, custosok es lapszámozás nélkül, 34 sorral, 310 levél.

Inc. c. a. 793. A dubniczi Illésházy-könyvtárból: az előtábla belsején a könyvtár nyomtatott ex-librisével. A hátsó táblán czeruzával: *Liber rarus, 8 f. 40 kr.*

157. Tractatus brevis et utilis pro infirmis visitandis et confessionem eorum audiendis. Passau, Alakraw János és Mair Benedek sajtóján, 1482.

1a. l. A *jelzettel*: Tractatus breuis vtilis pro infirmis visi | tandis et confeſſionem eorum audiendis. *Végén 6b l.*: Finis preſentis opuſculi impressum in inclita ciuitate Pa | tauienſi per Johannem Alakraw et Benedictū Mair. Sub | anno domini. M. cccclxxxij. decimaquarta. die Nouembris.

4r., gót betűkkel, A—C_4 jelzettel, custosok és lapszámozás nélkül, 31 sorral, 6 levél.

Inc. c. a. 795. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

158. Scriptores rei rusticae. Reggio, Bottoni Bertalannál, 1482. 2r. 16—240 levél.

Hain, 14565.

Inc. c. a. 271. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Elején és végén több levél hiányzik.

159. Aquino (Thomas de—). Summa de articulis fidei et ecclesiae sacramentis. Róma, Guldinbeck Bertalannál, 1482. 4r. 12 levél.

Hain, 1433.

Inc. s. a. 1488. (coll. nr. 3.)

160. Azo (Ictus). Summa super novem libros codicis et quatuor institutionum. Speier, Drach Péternél, 1482. 2r. 315 levél.

Hain, 2231.

Inc. c. a. 263. Színes kezdőbetűkkel. Eleje csonka.

161. Homiliarius doctorum a Paulo Diacono collectus. Speier, Drach Péternél, 1482. 2r. 395 levél.

Hain, 8790.

Inc. c. a. 281. Jankovich Miklós gyűjteményéből; szines kezdőbetűkkel. Az előtábla belsején: *M. R G. K.* Az 1b. lapon: *Hunc perexcellentissimum librum concionum annialium piorum et sanctorum patrum catholicorum meus dilectus Iohannes Falcarius Iustenus comparavit me Tischynii 4 f. R. et 10 gross. anno partae salutis 1601.* Más kéztől: *Emtus 3 f. R. in toto a nobili et virtute praedito viro domino Adamo Patulo Thussano 1604.* Ez alatt rubrummal: *Dictonarium, Thomam à Kempis et librum hunc dono accepit Frater Benedictus a Ioanne Dwořacek p. t. organista ecclesiae Lanensis 1715.* Ez alatt szintén rubrummal: *CaroLVs MagnVs VIr LIteratIs DILeCtVs, naM et Ipse DILeXerat aC foVerat LIteratos VIros*; *idem: pro anno 1724. quo haec notavi et maiores literas in toto libro posui.* A szövegben lapszéli jegyzetek.

162. Turrecremata (Ioannes de —). Expositio super toto Psalterio. Strassburg, 1482. 2r. 124 levél.

Hain, 15703.

Inc.c.a.279. (coll. nr. 1.) Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek des Kosters Leubus.* Az 1a. levélen XVII. századi kézzel: *Coenobii b. v. M. in Lubens sacri ordinis Cisterciensis.* Alul XVII. századi kézzel: *Ex libris fratris Stephani Caspari Eddessen Warburgo-Westphali prothonotarii apostolici et professi Lubensis m. p.*

163. Quintilianus (M. Fabius). Declamationes et institutiones. Tarvis, Dionysius Bononiensis és Peregrinus de Pasqualibus sajtóján, 1482. 2r. 141 levél.

Hain, 13661.

Inc.c.a.269. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Elül-hátul csonka. Az 1a. tiszta levél alján XVI. századi kézzel (kivakarva:) *Seminarii Olomucensis . . . anno 88.* A 2a. levelen: *Seminarii Olomucensis 160.* Alább: *Catalogo inscriptus 1600.* A szövegben lapszéli jegyzetek.

164. Euclides. Elementa geometriæ latine cum Campani annotationibus. Velencze, Ratdolt Erhardnál. 2r. 137 levél.

Hain, 6693.

Inc.c.a.275. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az 1a. tiszta lapon XVI. századi kézzel: *Donaverunt hunc Euclidem facultati artium venerabiles viri et domini testamentarii m. Ioannes ex Kindelbrugk et dominus Iosephus Bilep ex testamento venerabilis magistri Cunradi Molitoris ex Hilperhussen pie in Christo defuncti. Anno XXXII. die Ioris post Exaudi.* Az 1b. oldalon könyvtári bélyeg, az isteri bárányát feltüntető czímerrel.

165. Hyginus. (C. Ivlius). Poeticon astronomicon. Velencze, Ratdolt Erhardnál, 1482. 4r. 57 levél.

Hain, 9062.

Inc.c.a.797.

166. Mela (Pomponius). Cosmographia seu De situ orbis. Velencze, Ratdolt Erhardnál, 1482. 4r. 48 levél.

Hain, 11019.

Inc.c.a.799. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színezett fametszettel és XV. századi lapszéli jegyzetekkel.

167. Sacro Busto (Ioannes de —). Opus sphaericum cum Ioannis de Monteregio Disputatione contra deliramenta Cremonensia. Velencze, Ratdolt Erhardnál, 1482. 4r. 60 levél.

Hain, 14110.

Inc.c.a.791.

168. Lumen anime seu liber moralitatum. 1482. 2r. 272 levél.
Hain, 10333.

Inc.c.a.273. (coll. nr. 3.). Jankovich Miklós gyűjteményéből. A czímlapon felül XVII. századi kézzel: *Bibliothecae sancti Do(nati) Wra(tislaviae).* A czímlap és a következő levél alja meg van csonkítva.

1483.

169. Alphonsus rex Castellae. Tabulae astronomicae. Augsburg, Ratdolt Erhardnál, 1483. 4r. 93 levél.
Hain, 868.

Inc.c a.1554. (coll. nr. 3.) Egykorú lapszéli jegyzetekkel és kiegészítésekkel.

170. Augustodunensis (Honorius). Lucidarius. Der maister. Der Junger. Augsburg, Sorg Antalnál, 1483. 2r. 33 levél.
Hain, 8807.

Inc.c.a.323. Festett fametszetekkel és kezdőbetűkkel. A colophon felett rubrummal: *1484.*

171. Eusebius. Hystori von dem grossen Allexander. Augsburg, Sorg Antalnál, 1483. 2r. 153 levél.
Hain, 789.

Inc.c.a.325. Színes képekkel. Az előtábla belsejébe nyomtatott ex-libris a gróf Batthyány-család czímerével, felirat nélkül. A kötet végén: *Absolvit legendo historiam Alexandri magni 11. Ianuarii 1605.*

172. Ordnung zu reden seu Processus iuris. 2r. 11 levél.
Hain, 12071.

Inc.c.a.321.

173. Vocabularius iuris utriusque. Bázel (Amerbach Jánosnál?) 1483.

2a. l. a_2 *jelzettel*: Incipit vocabu | larius Iuris vtri | uſqz: *Következik az előszó, mely a 2. hasáb alján így végződik*: Et vide plenius d' | iſtis dictionibus per Jo. de ferrarijs in | ſua practica in forma capli qnādo (*így*) teſtes | pducuntur ad eternam réi memoriam. *Végén a 151a. l. 2. hasábján*: Finit feliciter opus egregiū vocabula | rij iuris vtriuſqz impreſſum inſigni in ci | uitate Baſilieñ. Sub anno dñice incar | nationis. M. cccc. lxxxiij. mēſis Auguſti | die viceſima.

2r., gót betükkel, a_1—t_8 jelzettel, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 51 sorral, 151 levél.

Inc.c a.327. (coll. nr. 1.). Jankovich Miklós gyűjteményéből; a címlapon aranyos kezdőbetűvel. Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek der Augustiner Chorherren zu (Breslau* áthúzva s fölébe írva:) *Sagan.* Az 1a. levél felső részén: *Catalogo inscriptus canonicorum regularium Sagani ad d. v. 1680.*

174. Augustinus (S. Aurelius). Confessionum libri XIII. Deventer, Paffroet Richárdnál, 1483.

1a. l. üres. 2a. l. a_{ij} *jelzettel*: Sciendū eſt qꝫ Btūs Auguſtinꝰ in trib' vl | timis libris ofessionū nimis obſcurus ē In XI. li. *2b l.*: Ex libro retractationuꝫ ſancti Auguſtini | epiſcopi. *Ugyanott az utolsó sorban*: Liber primus confeſſionū ſancti Augusſti | ni Episcopi. *Végén 169a. l.*: Tredecim libroꝝ confeſſionū beati Auguſti | ni finis felix Per Rychardum | de paffroed Dauentrie in platea ēpi | impreſſorum diligenti examine corre | ctoꝝ. Anno dñi M cccc l xxxiij.

4r., gót betűkkel, a_1—x_{10} jelzettel, custosok és lapszámozás nélkül, 28 sorral, 169 levél.

Két példány. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

Inc.c.a.801. Az 1a. levelen XV. századi kézzel: *Liber beate Marie virginis ac sanctorum Cosme et Damiani ac Symeonis prophete in Leisborn ordinis sancti Benedicti.*

Inc.c.a.813. (coll. nr. 1.) Címlapján XVII. századi kézzel: *Ad bibliothecam abbatis Campi Sanctae Mariae.*

175. Aeneas Sylvius. Epistolae familiares. Löwen, Ioannes de Westphalia sajtóján. 1483. 2r. 303 levél.

Hain, 152.

Inc.c.a 315. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A szöveg előtt 4 levélre terjedő, egykorú kézzel írt mutató. Ez után 4 levelen Carolus Molinaeusnak a bázeli 1552-iki kiadásból kiírt előszava. A címlapon a kezdőbetűben XVII. századi kézzel festett címer: kékkel s fehérrel osztott pajzs felső mezejében sárga pólyán sárga rózsa; az alsó mezőben három sárga gömbbel megrakott jobb-haránt fekete gerenda. Ugyane címer tollrajzban ismétlődik az utolsó levelen. A szövegben lapszéli jegyzetek.

176. Missale Moguntinum. Mainz, Schöffer Péternél, 1483. 2r. 233 levél.

Hain, 11333.

Inc.c.a 295. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes nyomású kezdőbetűkkel. Az előtábla belsején a glogani ferenczrendiek ex-librise. A szöveg elé kötött üres levelen egykorú pótlások. Az 1a. lapon: *Pro conventu*

sancti Stanislai martyris fratrum sancti patris nostri Francisci reformatorum Maioris Glogoviac. Az utolsó tiszta lapon XV. századi kézzel: *Iohannes Krebiszer.*

177. Antoninus (sanctus) archiepiscopus Florentinus. Memmingen, Kunne Albertnél, 1483. 4r. 95 levél.

Hain, 1190.

Inc.c.a.807. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A címlapon Kazinczy Ferencz sajátkezű bejegyzése: *Editus hic liber Memmingae per Albertum Runne* (így). *Franciscus Kazinczy mp. 1808.*

178. Bellovacensis (Vincentius). Speculum historiale. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1483.

1a l. 1. hasáb: Generalis tabula; *2. hasáb*: Speculi hyſtorialis. *3a. l.*: Speculum hystoriale fratris Vincentij beluacenſis ordinis | ſancti dominici incipit. Capitulum primū de cauſa ſuſcepti ope | ris et eius materia. *Végén 462b l. 2. hasáb*: Speculū historiale pluſtrati fratris vincencij ordinis pdicato | rum pfeſſoris. per Antonium koburger nurēberge incolā impreſ | ſuꝫ: finit feliciter. Cōſūmatū ſub noſtri ſaluatoris anno incarnato | M. cccclxxxiij. in vigilia ſancti Jacobi. de quo fine laus et gloria al | tiſſimo ſit peuū. Amen.

2r., gót betűkkel, jelzet, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 76—77 sorral, 462 levél.

Inc.c.a.289. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel. Az 1a. tiszta lapon XV. századi kézzel írt mutató. A lap alján XV. századi kézzel: *Liber monasterii beati Martini episcopi et confessoris in monte Thuricensi prope Thuregum, ordinis canonicorum regularium sancti Augustini, Constanciensesis* (így) *diocesis.* Ez alatt kivakarva: *1651. Ex libris conventus ss.* . . . . .

179. Biblia Germanica. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1483. 2 kötet, 2r. I. 1—295, II. 296—583 levél.

Hain, 3137.

Inc.c.a.291. Jankovich Miklós gyűjteményéből; díszesen kifestett fametszetekkel. A 2. kötet elejéről a 29b. levél hiányzik.

180. Gratianus. Decretum cum apparatu. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1483. 2r. 415 levél.

Hain, 7899.

Inc.c.a.297. Horvát Antal ajándéka, 1871. április 13. A címlapon miniatür és aranyos kezdőbetű, a szövegben festett kezdőbetűk. A címlap alján XVII. századi kézzel: *Georgius Scholtz.*

181. Hieronymus (Beatus). Vitae sanctorum patrum. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1483. 2r. 156+7 levél.

Inc.c.a.299. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az 1a. levelen XVII. századi kézzel: *Collegii Crumloviensis societatis Iesu catalogo inscriptus.* A szövegben egykorú lapszéli jegyzetek és a tartalommutatóban kézirati kiegészítések.

182. Tucher (Hans). Reise in das gelobte Land *stb.* Nürnberg, 1483. 4r. 78 levél.

Hain, 15666.

Inc.c.a.809. A címlapon színes kezdőbetű.

183. Andreae (Ioannes). Quaestiones Mercuriales super regulis iuris. Pavia, Ioannes Franciscus de Pezanis sajtóján, 1483. 2r. 142 levél.

Hain, 1059.

Inc.c.a.293. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

184. Formulare und Teutsch Rhetorica. Strassburg, (Knoblochzer Henriknél?) 1483.

1a. l.: FOrmulare. Vnd | Tütſch rhetorica. *2a. l.*: Diſes regiſter weiſet dyor | denung diſer rhetorica vñ des | formulary. *Az utolsó levél csonka, a colophonból e töredékkel*: rg Heinrichus ..... M cccc lxxxiii.

2r., gót betűkkel, 40 sorral, 2+112 levél.

Inc.c.a.397. (coll. nr. 3.)

185. Hieronymus (Beatus). Vitae sanctorum patrum. (Strassburg), 1483. 2r. 9+249 levél.

Hain, 8597.

Két példány. Jankovics Miklós gyűjteményéből.

Inc.c.a.317. Domini Tobiae Haisteris consulis Coslensis Ioannes Haister obtulit hunc librum pp. reformatis degentibus in conventu sanctae Annae in monte Chelm appellato, anno 1672. 27. 8bris.

Inc.c.a.319. (coll. nr. 1.) Színes kezdőbetűkkel. A szöveg elé kötött tiszta lap *a* oldalán egykorú kézzel írt mutató, a *b* oldalon XVII. századi irással: *Modus conficiendi bonum attramentum.* Az 1a. üres lapon: *Liber monasterii vinee beate Marie in Novo Burlo collatus per venerabilem dominum Wennemarum Voet, canonicum et vicedominum ecclesie Monasteriensis anno 1509. Qui utitur, oret pro eo.*

186. Monte Rochen (Guido de —). Manipulus curatorum. Strassburg, 2r. 79 levél.

Hain, 8189.

Inc.c.a.273. (coll. nr. 2.)

187. NIDER (IOANNES). Praeceptorium legis seu Expositio decalogi. Strassburg, 1483. 2r. 194 levél.

Két példány.

Inc. c. a. 307. és *Inc. c. a. 309.* (coll. nr. 1.) Utóbbi Jankovich Miklós gyűjteményéből; az előtábla belsején XV. századi kéztől rubrummal: *Codex monasterii sancti Ludgeri episcopi in Werdena.* Az 1a. lapon szintén rubrummal: *Liber sancti Ludgeri episcopi in Werdena.*

188. ARISTOTELES. Operum latine cum commentariis AVERROIS tomus III. Velencze, Bartholomaeus de Blavis és Andreas de Asula sajtóján, 1483.

1a l. A *jelzettel*: Incipit p'mus ethico4 Aristotelis ſtrageli | te (*igy*) ad nicomachū. Ca. j. *91a. l.* L *jelzettel*: Incipit liber primus politicoꝝ Ariſtotelis. *132a.* l. Q *jelzettel*: Incipit liber primus Economicorum | Ariſtotelis. *Végén 136b. l.*: FINIS | Explicit regiſt4 charta4 voluminis ȯtinētis li | bros decem ethico4 Arif. cū ȯmento maximi | pipatetici Aúois: et octo politico4: duoſqꝫ eco | nomico4 fine eius cōmēto: ſūma diligētia emē | datos p eximiū vi4 dñm Nicoletū artiū libera | liū ac medicine pfeſſorē ī patauino gymnaſio le | gentē: Venetiis īpendio īduſtriaue Andree de | aſula Bartholomeiqꝫ Alexādrini ſociorum rc | gnāte Joāne mocenigo Veneto4 īclyto princi | pe īpreſſos: Anno ſaluits (*igy*) chriſtiane. M. ccccIx | xxiij. iij. nonas februarias. Laus deo. *Alatta a nyomdász jegye rubrummal.*

2r., nagyobb és kisebb gót betűkkel, A_1—Q_6 jelzettel, custosok és lapszámozás nélkül, 2 hasábon 49—50 sorral, 136 levél.

V. ö. Hain, 1660.

Inc. c. a. 305. A dubniczi Illésházy-könyvtárból; az előtábla belsején a könyvtár nyomtatott ex-librisével.

189. GERSON (IOANNES). De imitatione Christi et de contemptu omnium vanitatum mundi. Velencze, Loeslein Péternél, 1483. 4r. 2+50 levél.

Hain, 9085.

Inc. c. a. 811. Színes kezdőbetűkkel. Az 1. levél üres *a* oldalán XVI. századi kézzel: *Sebastianus Stamler legum doctor et canonicus Brixinensis Eufrasinae Stamlerin sorori suae devotissimae dedicat.* Ez alatt XV. századi kézzel följegyzés a VIII. Incze pápa által Krisztus sebei tiszteletére engedélyezett bucsukról.

190. EUSEBIUS PAMPHILUS. Chronicon, id est Temporum breviarium, cum continuatione S. HIERONYMI, PROSPERI BRITANNICI et MATTHEI PALMIERI. Velencze, Ratdolt Erhardnál, 1483. 2r. 180 levél.

Hain, 6717.

Inc. c. a. 803. Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek des Kapuziner-Klosters zu Breslau.* Az 1a. lap alján XVII. századi kézzel: *Loci capucinorum Wratislaviensium.* A kötet végén 4 levelen XVI. századi kézzel: *Summa aller Rhömischen Kajser vndt Bábst; Hebraeorum patriarchae* és egyéb történelmi följegyzések.

191. Gratianus. Decretum cum apparatu. Velencze, Petrus De Piasiis sajtóján, 1483. 4r. 547 levél.

Hain, 7900.

Inc. c. a. 805. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel. A címlapon XVI. századi kézzel, keresztülhúzva: *Gerhardi Cranei.* Fölötte XVII. századi kézzel: *Fratrum capuccinorum monasterii Westphaliae.*

192. Horatius Flaccus (Quintus). Opera cum commentariis Christophori Landini. Velencze, Ioannes de Gregoriis sajtóján, 1483. 2r. 206 levél.

Hain, 8883.

Inc. c. a. 313. (coll. nr. 1.) Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az 1. levél üres *a* oldalán: *Capituli Pragensis in arce 1556.* Ez alatt XVII. századi kézzel: *Collegii societatis Iesu Caesarei, Pragae.* A *b.* lapon ugyane kézzel: *Bibliothecae minoris.*

193. Orosius (Paulus). Historiarum adversus paganos libri VII. Velencze, Octavianus Scotus sajtóján, 1483. 2r. 77 levél.

Hain, 12102.

Inc. c. a. 311. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

194. Silius Italicus. Punicorum libri XVII cum interpretatione Petri Marsi. Velencze, Baptista de Tortis sajtóján, 1483. 2r. 178 levél.

Hain, 14739.

Inc. c. a. 301. Jankovich Miklós gyűjteményéből; számos miniatürrel és lapszéli diszítéssel. A 2a. lapon: *Ex bibliotheca Pisachiorum 1803. H. A. R.*

195. Statius (Publius Papinius). Opera. Velencze, Octavianus Scotusnál, 1483. 2r. 229 levél.

Hain, 14976.

Inc. c. a. 303. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A szöveg elé kötött első üres levelen XV. századi kézzel: *Item pro libro XXX bol. Item a ligatura et aliis XVIII bol.* A 3. üres levél *a* oldalán multszázadi irással: *Collegii Novodomensis societatis Iesu catalogo inscriptus.* A *b* oldalon az egész lapot elfoglaló igen díszes ex-libris, a következő felirattal: *Ex Bibliotheca Illustrissimi Principis Domini*

dni Petri Vok, Ursini, Domini Domus à Rosenberg, Ultimi & Senioris & è Primatibus Bohemorum celsissimi et antiquis: Anno Christi M. DC. IX. A metszet alján: *S. C. Mtis Sculptor AEg. Sadeler Fecit.* A címlapon felül, az 1a. tiszta lapon látható XV. századi irással: *Doctoris Alexandri.* A szövegben ugyane kéztől származó lapszéli jegyzetek s a végén 2 levélnyi mutató.

1484.

196. Bonaventura (Sanctus). Libri et tractatus varii. Köln, Unckel Bertalannál, 1484. 2r. 276 levél.

Hain, 3463.

Két példány, Jankovich Miklós gyűjteményéből.

Inc. c. a. 355. E példány egyes részei a következő sorrendben vannak egybekötve: 73a—80a. l. Fons vitae. 60a—72a. l. Itinerarius mentis. 82a—267b. l. Soliloquium, Lignum vitae, Centiloquium, Utilissima quaedam epistola, Apologie pauperum, Nonnulla alia opuscula. A szövegben XV. századi lapszéli jegyzetek.

Inc. c. a. 353. (coll. nr. 1.) Ez a Centiloquium (122a—179b. l.) és Utilissima quaedam epistola (180a—195b. l.) című darabokat tartalmazza. Előtáblája belsején a marienfeldi apátság nyomtatott ex-librise. Az 1a. (122a.) lapon XVII. századi kézzel: *Ad bibliothecam Campi Sanctae Mariae.* A szövegben színes kezdőbetűk.

197. Philelphus (Franciscus). Epistolarium novum. Milano, Pachel Lénárt és Scinzenzeler Ulrik sajtóján, 1484. 4r. 154 levél.

Hain, 12969.

Inc. c. a. 819. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

198. Antoninus Sanctus archiepiscopus Florentinus. Chronicon seu Opus historiarum. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1484. 3 kötet. 2r. I. 13+215+6, II. 13+241+5, III. 13+256+4 levél.

Hain, 1159.

Két példány, Jankovich Miklós gyűjteményéből.

Inc. c. a. 331. Az I. kötet 1b. tiszta lapján XV. századi kézzel: *Liber sanctorum martyrum Cosme, Damiani ac beatissimi Symeonis prophete in Lisborn ordinis sancti Benedicti Monasteriensis diocesis.* Ez alatt XVII. századi kézzel: *Columna 2. historicorum classe 7. nr. 1.* A címlapon XVII. századi kézzel: *Pro bibliotheca Liesbornensi.* A II. és III. kötetben a XVII. századi signatura ismétlődik. A III. kötet elé kötött hártyalevél *b.* oldalán XV. századi kézzel: *Liber beate Marie virginis et sanctorum martyrum Cosme, Damiani et Symeonis prophete monasterii in Leysborn. Tollenti maledictio, s(ervanti) b(enedictio).*

Inc. c. a. 331a. Az I—III. kötet előtáblájának belsején a frankfurti akadémia nyomtatott ex-librise. Az 1a l. alján a boroszlói egyetemi könyvtár bélyege és másodlati bélyege.

199. Missale Romanum. Nürnberg, Stuchs Györgynél, 1484. 4r. 255 levél.

Hain, 11384.

Inc. c. a. 821. Jankovich Miklós gyűjteményéből, a czímlapon aranyos kezdőbetűvel és lapszéli diszítéssel. Az 1a. lapon: *Pertinet Cartusiensibus in Prnell. 1494.* A naptári részben október 6-ához XVI. századi kézzel: *Sancti Brunonis fundatoris ordinis Cartus.* November 17-éhez: *Sancti Hugonis episcopi.*

200. Missale Strigoniense. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1484. 2r. 11+191+8 levél.

Hain, 11429, Knauz, i. m. 5. l.

Inc. c. a. 335. Aranyos és színes kezdőbetűkkel; a kánon előtti kép ki van színezve. A könyv végéhez kötött papir-leveleken egykorú kéztől származó pótlékok.

201. Reformation der Stadt Nürnberg. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1484. 2r. 213 levél.

Hain, 13716.

Két példány.

Inc. c. a. 343. Jankovich Miklós gyűjteményéből; egykorú lapszámozással, a mutatóban a lapszámok egykorú kéztől kitöltve. A hátsó tábla belsején rózsákból összeállított fehér-fekete mértani rajz, s a 4 szegletben 4 színezett polgári czímer.

Inc. c. a. 343a. Mutatója a kötet végére van kötve; a czímlapon aranyos kezdőbetü, a szövegben színes initialisok. Az 1. levél mindkét példányból hiányzik.

202. Gratianus. Decretum cum apparatu Bartholomaei Brixiensis. Strassburg, Grüninger Jánosnál, 1484. 2r. 450 levél.

Hain, 7901.

Inc. c. a. 333. Jankovich Miklós gyűjteményéből; díszesen miniált czímlappal és lapszéli diszítéssel. Az 1a. üres lapon 3 különböző czímer tollrajza színjelzés nélkül, felettük egykorú kézzel a czímerek tulajdonosainak nevei: *Marcus Tanntzer 1515., Leonhardus Huber 1538., Ludovicus Ketzel 1539.* Ez alatt: *Reverendus dominus Ioannes Ofundtner plebanus in Bachern legavit coenobio sanctae crucis Augustae Vindelicorum hunc librum una cum 50 sociis, anno domini 1608.*

203. Martyrologium der heiligen noch den kalender. Strassburg, Prüss Jánosnál, 1481. 2r. 67 levél.

Hain, 10874.

Inc. c. a. 397. (coll. nr. 2.)

204. Polonus (Martinus). Sermones de tempore et de sanctis. Strassburg, 2r. 254 levél.

Hain, 10854.

Inc. c. a. 341. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel. A szöveg elejére kötött hártyalevél *a.* oldalán rubrummal, XV. századi kéztől: *Liber monasterii sancti Magnulphi in Bodiken, ordinis canonicorum regularium sancti Augustini Paderburnensis diocesis.* Az 1b. tiszta levelen ugyane felirat.

205. Soccus Ord. Cist. Sermones de sanctis. Strassburg, Grüninger Jánosnál, 1484. 2r. 191 levél.

Hain, 14826.

Inc. c. a. 357. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel. Az előtábla belsején a marienfeldi apátság ex-librise. Az 1a. üres lapon XVI. századi kézzel: *Christophorus Brener decanus aedis divi Ludgerii.* Ez alatt XVIII. századi kézzel: *Bernandin Visi.* A czímlapon XVII. századi irással: *Ad bibliothecam Campi Mariae.*

206. Biblia Latina. Velencze, Herbort Jánosnál, 1484. 4r. 408 levél.

Hain, 3091.

Inc. c. a. 815. Színes kezdőbetűkkel. Az 1a. üres lapon: *Est conventus sancti Aegidii antiquae urbis Pragae 1648.* A czímlap alján XVII. századi kézzel: *Est conventus sancti Aegidii Pragensis ordinis praedicatorum.* A szövegben lapszéli jegyzetek.

207. Breviarium Zagrabiense. Velencze, Ratdolt Erhardnál, 1484. 8r. 534 levél.

Hain, 3954. M. Könyv-Szemle, 1877. 308. l.

Inc. c. a. 823. Hártyapéldány, Gróf Széchenyi Ferencz gyűjteményéből; festett kezdőbetűkkel és lapszéli diszitésekkel. A szövegben XVII. századi bejegyzések és pótlások.

208. Iustinianus Imperator. Institutiones. Velencze, Baptista de Tortis sajtóján, 1484. 2r. 68 levél.

Hain, 9515.

Inc. c. a. 329. Rubrumokkal.

209. Persius (Aulus Flaccus). Satirae VII cum commentario Bartholomaei Fontii. Velencze, Dionysius de Bertochis és Peregrinus de Pasqualibus sajtóján, 1484. 2r. 28 levél.

Hain, 12724.

Inc. c. a. 349. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel.

210. Regiomontanus (Ioannes). Ephemerides astronomicae ab anno 1484 ad annum 1506. Velencze, Ratdolt Erhardnál, 1484. 4r. 333 levél.

Hain, 13791.

Inc.s.a.1554. (Coll. nr. 2.) A végéről az 1501—1506. évek naptárai hiányzanak. A szövegben kézirati kiegészítések.

211. (Rolewinck, Werner). Fasciculus temporum. Velencze, Ratdolt Erhardnál, 1484. 2r. 8+66 levél.

Hain, 6934.

Inc.c.a.351. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A 65a. lapon betoldás a krónika szövegébe: *Fridericus imperator tertius nomine obiit anno domini 1493. in mense Augusto, cuius exequiae solennes Viennae in Austria celebratae sunt, convocatis multis principibus, in die sancti Nicolai. Da wardt her Sigmundt Fraunhofer von hertzog Jörgn auss Bayren verorndt, vnd da man geen Oppffer gieng, sagt er: Ich wolts . . . herren nit zuschanden tain, das ich mit den pfeffersäckh (den Venedigern) soll geen Oppffer geen. Maximilianus Friderici imperatoris filius electus est Caesar anno 1486. et obiit anno 1519. die 8. mensis Ianuarii.*

212. Tortellius (Ioannes). Commentariorum grammaticorum de orthographia dictionum e Graecis tractarum opus. Velencze, Lichtensteyn Hermannál, 1484. 2r. 196 levél.

Hain, 15569.

Inc.c.a.337. Szines kezdőbetükkel. Az 1a üres lapon: *Liber Antonii Kress iuris utriusque doctoris emptus Nurenberge anno 1511. Post mortem meam reponatur ad bibliothecam sancti Laurentii.*

213. Berchtold. Summa Ioannis. (Ioannes Friburgensis Summa confessorum cz. művének német fordítása.) Ulm, Dinckmut Konrádnál, 1484. 2r. 13+185 levél.

Hain, 7371.

Inc.c.a.347. Végén csonka. Az 1a. lapon XVI. századi kézzel: *Dem erfesten junker Hans von gottes gnaden romischer knapp.* Lejjebb: *Ex bibliotheca I. A. Pisachii 1814.*

214. Breviarium Strigoniense. 1484. 2r. 393 levél.

Hain, 3941. Knauz, 77. l.

Inc.c.a.339. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetükkel. 1—6. levele hiányzik. Az előtábla belsején: *Jankovich Miklós II. gyűjteményéből vásároltatott 1852-ki Januariusban 12 ezüst forinton.* A szöveg elé kötött tiszta levél *b* oldalán: *Antiquarius Litterati Nemes Sámuel fedezte fel ezen nagy ritkaságot Erdélyben*

Besztertzén 1834-ben Júniusban. A szövegben XVI—XVII. századi kézirati betoldások. A könyv végére kötött 1. üres lap *b* oldalán XVI. századi kézzel: *Benedictio aque sancti Valentini martiris* stb. A hátsó tábla belsején: *Anno 1491.* (Kijavítva 1501-re.) *venit ex Molda(via). Anno 1518 nupsit. Anno 1510.* (így) *obiit in vigilia 1. Mathei apostoli. Deus sit propitius anime.*

215. Lombardus (Petrus). Sententiarum libri IV. 1484. 2r. 238 levél.

Hain, 10189.

A Hainnál leirt példánytól annyiban eltér, hogy colophonja 1. sorában *famofimus* helyett *famofiffim9* olvasható.

Inc.c.a.359. Színes kezdőbetűkkel, s XV. századi kézből származó lapszéli és sorközi jegyzetekkel. Az előtábla belsején nyomtatott exlibris: *Aus der Bibliothek des Karmeliter-Klosters zu Wohlau.* Ugyanott XV. és XVI. századi bejegyzések, köztük Petrus Lombardus epitaphiuma. Ez alatt XV. századi kézzel: *Bernhardinus Przibile ordinis cruciferorum cum stella.* Más kéztől: *Vitus Warthemb Wiecz Silesius Subsilvanus in Longoprato curatus hunc legittimo possidet iure librum anno 1560.*

1485.

216. Aquino (Thomas de—). Summae theologicae partis secundae pars I. Bázel, 1485. 2r. 162 levél.

Hain, 1434.

Inc.c.a.367. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az első levelen XVII. századi kézzel: *Liber bibliothecae Liesbornensis, classe 6 theologorum.*

217. Cassianus (Ioannes). De institutis coenobiorum. Bázel, 1485. 2r. 208 levél.

Hain, 4562.

Két példány, Jankovich Miklós gyűjteményéből.

Inc.c.a.409. Színes kezdőbetűkkel; czímlapján XVII. századi kézzel: *Seminarii Nissensis.* Lejjebb: *Pro conventu s. Antonii patrium ordinis minorum s. patris Francisci reformatorum Wratislaviensium.*

Inc.c.a.409a.

218. Diogenes Laertius. Vitae et sententiae philosophorum. Brescia, Iacobus Britannicus sajtóján, 1485. 2r. 122 levél.

Hain, 6201.

Inc.c.a.391. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

219. Gellius (Aulus). Noctes Atticae. Brescia, Boninus de Boninis sajtóján, 1485. 2r. 192 levél.

Hain, 7521.

Inc.c.a.381. Jankovich Miklós gyűjteményéből; XVI. századi lapszéli jegyzetekkel.

220. Macrobius (Aur. Theodosius). In somnium Scipionis expositiones et Saturnalia. Brescia, Boninus de Boninis sajtóján, 1485. 2r. 175 levél.

Hain, 10428.

Inc.c.a.393. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris: *Joann. Bapt. Wanner SS. Can. Cands. Parochus in Taitting et Bitzenhoven.* Az 1b. üres lapon XV. századi kézzel: *H. Posui deum auditorium meum. P.*

221. Philelphus (Franciscus). Epistolarum libri XVI. Brescia, Iacobus Britannicus sajtóján, 1485. 2r. 155 levél.

Hain, 12933.

Inc.c.a.399. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel.

222. Ferrerius (Vincentius). Sermones de tempore et de sanctis. Köln, (1485. ?) 3 kötet. 2r. I. 264, II. 340, III. 182 levél.

Hain, 7001.

Inc.c.a.405. Színes kezdőbetűkkel, a III. kötet címlapján aranyos initialissal és lapszéli diszítéssel. Az I. kötet Jankovich Miklós gyűjteményéből, előtábláján a boroszlói domonkosrendiek nyomtatott ex-librisével s XV. századi német bejegyzésekkel; a címlapon XVII. századi kézzel: *Ex libris Andreae Baran.* A II. kötetben a boroszlói domonkosrendiek régibb és újabb nyomtatott ex-librise.

223. Speculum exemplorum. Köln, Koelhoff Jánosnál, 1485. 2r. 440 levél.

Hain, 14916.

Inc.c.a.407. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az 1a. üres lapon XV. századi kézzel (keresztülhúzva:) *Pertinet fratri Georgio,* s a 79. sz. a. említett *Georgius Viterficis* polgári czímer-jegye alatt: *F(rater) G(eorgius).* A czímlap alján ugyane betűk és XVII. századi kézzel: *Conventus Tremonensis ordinis fratrum praedicatorum.*

224. (Cuba, Ioannes de —). Gart der Gesundheit. (A Hortus sanitatis czímű munka német fordítása.) Mainz, 1485. 2r. 356 levél.

Hain, 8948.

Inc. c. a. 397. (coll. nr. 1.) Eleje csonka; a virágok fametszetű ábrái ki vannak színezve.

225. Alamannia (Conradus de —). Concordantiae bibliorum. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1485. 2r. 418 levél.

Hain, 5632.

Inc. c. a. 369. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel. Az előtábla belsején nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek des Kollegialstifts zu Glogau.* Az első levelen XVI. századi kézzel: *Georgii Sculteti vicarii ecclesiarum Vratislavensium.* Ez alatt a XVII. századból: *Ecclesiae collegiatae b. v. Glogoviae Maioris.*

226. Spina (Alphonsus a —). Fortalitium fidei contra Christianae fidei hostes. Nürnberg, Koburger Antalnál, 1485. 2r. 5+154+1 levél.

Hain, 873.

Két példány.

Inc. c. a. 363. (coll. nr. 1.) Jankovich Miklós gyűjteményéből. Címlapján aranyos kezdőbetű és lapszéli diszítés. Az előtábla belsején XV. századi kézzel: *Iste liber pertinet ad locum sanctissime Marie virginis ac beati Andree apostoli in Jawera et continet Fortalitium fidei et Quotlibetum Scoti.* Ez alatt nyomtatott ex-libris: *Aus der Bibliothek der Franziskaner zu* (*Breslau,* kihúzva s fölé irva:) *Jauer.*

Inc. c. a. 365

227. Herbarius. Passau, 1485. 4r. 3+150+20 levél.

Hain, 8445.

Inc. c. a. 825. Színezett kezdőbetűkkel és fametszetekkel.

228. Casus summarii Decretalium, Sexti et Clementinarum. Strassburg, 1485. 2r. 106 levél.

Hain, 4060.

Inc. s. a. 1220. (coll. nr. 2.) Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel és rubrumokkal.

229. Sermones quadragesimales seu Thezaurus nouus. Strassburg, 1485.

1a. l.: Sermones quadra | geſimales Thezauri | noui. *2a. l.* a_2 *jelzettel:* Tabula ſermonum | quadrageſimaliū Theſauri noui indicans stb. *3a. l.* a_3 *jelzettel*: Incipiūt ſermōes | quadrageſimales notabiles atqꝫ putiles | qui theſaurus nouus intitulant. *166b. l. 2. hasáb*: Opus perutile ſermonū quadrageſima | lium Theſaurus nouus nuncupatū Argē | tine impreſſum Anno domini. M.cccc. lxxxv. Finit feliciter.

2r. gót betűkkel, a_1-y_6 jelzettel, custosok s lapszámozás nélkül, 2 hasábon 47 sorral, 166 levél.

Inc. c. a. 403. Jankovich Miklós gyűjteményéből. A címlapon XV. századi kézzel: *Pro cella predicatoris in Leopoli.*

230. Turrecremata (Ioannes de —). Expositio super toto Psalterio. Strassburg, 1485. 2r. 97 levél.

Hain, 15706.

Inc. c. a. 401. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az 1. lap hiányzik. Az előtábla belsején a marienfeldi apátság nyomtatott ex-librise.

231. Voragine (Iacobus de—). Historia Longobardica seu Legenda sanctorum. Srassburg, 1485.

1a. l. 1. hasáb: Incipit tabula ſuper | legendas ſcto9 ſcdm ordinē alpha | beti collecta. et primo premittitur p | logus qui oſtendit modū reperiēdi | materias contentas in diuersis lo | cis huius voluminis. *11b l. 2. hasáb*: Finit tabula feliciter. *12a. l. 1. hasáb*: Incipit prologus ſu | per legendas ſancto9 quas collegit | in vnum frater iacobus natione ia | nuenſis ordinis fratrum predicato | rum. *Ugyane levél 2. hasábján*: Explicit prologus. *12b. l. 1. hasáb*: Incipiunt capitula. *14a. l. 1. hasáb*: Incipit legenda ſcto9 que lombar | dica notatur hiſtoria Et primo de ſe | ſtiuitatib9 que occurrūt infra temp9 | renovatōis qd repreſentat eccl̄ia ab | aduētu vſq8 ad natiuitatē domini. *231a. l. 2. hasáb*: Explicit legenda lom | bardica Jacobi d voragine ordinis p̄dica | torum epiſcopi ianuēſis. Impreſſa Argen | tine. Anno domini. M.cccc. lxxxv. Finita ī | die ſancti Floriani martiris. Cuius legēda | repitur in additionibus huius voluminis | in legenda. cxcv. | Sequuntur additiones. *232a. l. 1. hasáb*: Sequūtur quedaz | legende a quibuſdam alijs ſuperad | dite. Et primo de decez milibus mar | tyrum. *266b. l. 2. hasáb*: Expliciūt quorū | dam ſancto9 legende adiūcte poſt | Lombardicam hiſtoriaz. Impreſſe | Argētine Anno dn̄i. M. cccc. lxxxv | Finite in die ſancti Floriani marty | ris.

2r. gót betűkkel, $1-2_6+a-z_8+A-N_7$ jelzettel, custosok s lapszámozás nélkül, 2 hasábon 47 sorral, 266 levél.

Inc. c. a. 395. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel. Az előtábla belsején: *XII. flor. k.* A címlapon felül XVII. századi kézzel, áthúzva: *Ad usum monasterii . . .*

232. Livius (Titus). Historiae Romanae decades. Tarvis, Rubeus János sajtóján, 1485. 2r. 246 levél.

Hain, 10136.

Két példány.

Inc.c.a.371. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel. A címlapon XVII. századi kézzel: *Ex libris monasterii b. v. M. in Sedlecz.*

Inc.c.a.371a. A dubniczi Illésházy-könyvtárból; előtáblája belsején a könyvtár nyomtatott ex-librisével.

233. Platina (Bartholomaeus seu Baptista). Vitae pontificum. Tarvis, Rubeus János sajtóján, 1485. 2r. 135 levél.

Hain, 13048.

Inc.c.a.303. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az 1a. tiszta lapon: *Facultatis philosophicae Viennae. 1686.*

234. Ptolemaeus (Claudius). Cosmographia, latine, interprete Iacobo Angelo. Ulm, Reger János sajtóján, 1485. 2r. 204 levél és 21 geografiai tábla.

Hain, 13540.

Inc.c.a.361. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az 1—13. levél hiányzik, a 14—42. levél a kötet végére van kötve s XV. századi kézzel irt, 4 levélre terjedő *Tabula alphabetica* és 3 üres levél előzi meg. A fametszetű kezdőbetűk és térképek ki vannak színezve.

235. Albohazen (Haly). Liber de fatis astrorum. Velencze, Ratdolt Erhardnál, 1485. 2r. 4+152 levél.

Hain, 8349.

Inc.c.a.377.

236. Alchabitius seu Abdilazi. Liber isagogicus de planetarum coniunctionibus. Velencze, Ratdolt Erhardnál, 1485. 4r. 98 levél.

Hain, 617.

Inc.c.a.893.

237. Bonifacius VIII. P. M. Liber VI. decretalium. Velencze, Bartholomaeus de Blavis és Andreas de Asula sajtóján, 1485. 4r. 145 levél.

Hain, 3610.

Két példány.

Inc.c.a.829. (coll. nr. 1.) A dubniczi Illésházy-könyvtárból; előtáblája belsején a könyvtár ex-librisével.

Inc.c.a.830. (coll. nr. 2.) Jankovich Miklós gyűjteményéből. A szövegben XVI. századi lapszéli jegyzetek.

238. Cepolla (Bartholomaeus). Tractatus de servitutibus praediorum, rusticorum et urbanorum, et tractatus cautelarum. Velencze, Andreas de Bonetis sajtóján, 1485. 2r. 103 levél.

Hain, 4856.

Inc.c.a.175. (coll. nr. 2.)

239. Chrysoloras (Emanuel). Erotemata. Velencze, Peregrinus de Pasqualibus sajtóján, 1485. 2r. 32 levél.

Hain, 5020.

Inc.c.a.377. (coll. nr. 3.)

240. Cicero (Marcus Tullius). Epistolae ad familiares cum commentario Hubertini clerici Crescentinatis. Velencze, Baptista de Tortis sajtóján, 1485. 2r. 240 levél.

Hain, 5193.

Inc.c.a.375. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az 1a. üres lapon: *Liber Walthazar Stekh notarii pro tunc civitbtis Schebniciensis 1490.* Ez alatt: .... (a kezdősor kivakarva) *in Transilvania ornari docet comes Samuel Teleky partis I. class. II. pag. 100. Comparatum est hoc rarissimum exemplar in publica librorum Paulo-Szlavianorum auctione Debrecini die 17. Septembris 1785. a 10 flor. Miller mp.* Az utolsó tiszta lapon rubrummal: *Liber B. Stekh de Krembnicia 1489. Anno domini etc. 89. in die Dorothee virginis, que fuit feria sexta infra octauam et nonam antemeridiem natus est filius meus primogenitus Iohannes, quem deus omnipotens conservare dignetur tempora ad longeva.*

241. Clemens V. P. M. Constitutiones. Velencze, Bartholomaeus de Blavis és Andreas de Asula sajtóján, 1485. 2r. 77 levél.

Hain, 5434.

Két példány.

Inc.c.a.829. (coll. nr. 2.) A dubniczi Illésházy-könyvtárból.

Inc.c.a.830. (coll. nr. 1.) Jankovich Miklós gyűjteményéből. Az előtábla belsején: *Theodorus a Wartt Xantenus emit Argentorati, anno 1592.* A czímlapon: *Ex legato reverendi domini Ioannis Otten parochi ad s. Aldeg(isum) collegii societatis Jesu Embricensis 1632.* A szövegben XV. századi lapszéli jegyzetek.

242. Duranti (Guillelmus). Speculi iudicialis cum repertorio pars II. Velencze, Bernardinus de Fridino sajtóján, 1485. 2r. 174+77 levél.

Hain, 6514.

Inc.c.a.169. (coll. nr. 1.) Színes kezdőbetűkkel és egykorú lapszéli jegyzetekkel.

243. Hieronymi (Beati) vita et transitus. Velencze, Peregrinus de Pasqualibus és Dominicus de Bertochis sajtóján, 1485. 4r. 43 levél.

Hain, 8631.

Inc.s.a.1402. (coll. nr. 3.) Színes kezdőbetűkkel.

244. Hyginus (C. Iulius). Poeticon astronomicon. Velencze, Ratdolt Erhardnál, 1485. 4r. 56 levél.

Hain, 9063.

Inc.c.a.835. Az 1a. üres lapon nyomtatott czímeres ex-libris: *Ex Biblioth. Nob. Famil. Miller de Brasso.* Az ex-libris a következő bejegyzést takarja el: *Comparatum Pestini die 20. Novembris 1783. in auctione libraria excellentissimi, illustrissimi ac reverendissimi domini archiepiscopi Colocensis Adami e l. b. Patachich de Zajezda à 3 flor.* Lejjebb ugyanez irással: *I. Ferdin. de Miller historiae publ. professor mp.*

245. Livius (Titus). Historiae Romanae decades. Velencze, Bartholomaeus de Blavis és Andreas de Asula sajtóján, 1485. 2r. 337 levél.

Hain, 10147.

Inc.c.a.379. Jankovich Miklós gyűjteményéből. Eleje csonka.

246. Ovidius Naso (Publius.) Heroides cum commentario Ant. Volsci, et Liber in Ibin cum commentario Domitii Calderini. Velencze, Thomas de Blavis sajtóján, 1485.

1a. l. a *jelzettel*: ANTONII VOLSCI PRIVERNATIS AD LVDOVICVM DIAEDVM FRAN | CISCI FL. PATRITIVM VENETVM IN HEROIDAS. P. OVIDII NASONIS PE | LIGNI. *1b. l.*: OVIDII VITA PER ANTONIVM VOLSCVM. *2a. l.* a_{11} *jelzettel*: PVBLII OVIDII NASONIS EPISTOLA | RVM HEROIDUM LIBER PRIMVS. | PENELOPE VLIXI. | ANC TVA PENELOPE LEN | to tibi mittit ulixes. *70a. l.*: Publii Ouidii naſonis ſulmonenſis poetae clariſſimi liber | in Ibin foeliciter explicit. Impreſſū Venetiis p Thomā | de Alexandria die X. Junii. M.cccc.lxxxv. Re | gnante inclito Duce Joanni Mozenico. *70b. l.*: Domitii, Calderini Veronenſis Cōmentariorum Ouidii in Ibin. Finis. *Utána következik a mutató, végén a nyomda jegyével.*

2r., latin betűkkel, a_1-l_{10} jelzettel, custosok s lapszámozás nélkül. 39, 40, 42 sorral, 70 levél.

Inc.c.a.313. (coll. nr. 2.) Jankovich Miklós gyűjteményéből.

247. Regiomontanus (Ioannes). Calendarium. Velencze, 1485. 4r. 17 levél.

Hain, 13779.

Inc.c.a.827.

248. (Rolewinck, Werner). Fasciculus temporum. Velencze, Ratdolt Erhardnál, 1485. 2r. 8+66 levél.

Hain, 6935.

Inc.c.a.385. Gróf Széchenyi Ferencz gyűjteményéből.

249. Valerius (Maximus). Factorum dictorumque memorabilium libri IX. Velencze, Dionysius de Bertochis és Peregrinus de Pasqualibus sajtóján. 1485. 2r. 206 levél.

Hain, 15787.

Inc.c.a.387. Jankovich Miklós gyűjteményéből; eleje csonka. A levelek felső szélén XVI. századi tartalommutató. Az utolsó oldalon: *1545. Ich beuilch mich dies. Cri. Phi. Paungart.*

250. Hieronymus (Beatus). Vitae sanctorum patrum. 1485. 2r. 9+229 levél.

Hain, 8600.

Inc.c.a.389. Jankovich Miklós gyűjteményéből; színes kezdőbetűkkel. Az előtábla belsején a boroszlói domonkosrendiek két nyomtatott ex-librise. A címlap alján XVII. századi kézzel: *Fratris patris Vincentii Ferrarii stube sacri ordinis praedicatorum patris generalis... 24.* Alatta későbbi kézzel: *Nunc autem spectat novitiatui Wratislaviensi ordinis praedicatorum ad sanctum Adalbertum episcopum et martyrem.*

A BUDAPESTI EGYETEMI KÖNYVTÁR XV. SZÁZADBELI RITKA RÉZMETSZETE.

LEHRS MIKSÁTÓL,
a drezdai kir. képtár őrétől.

(Egy melléklettel.)

A budapesti egyetemi könyvtár a rézmetszet egyik igen értékes emlékét őrzi, a rézmetszet egy zsengéjét, melyet tőle Európa nagy rézmetszet-gyűjteményei méltán irigyelhetnek, melynek mását hasztalan keressük Bécs, Berlin, Drezda, München, Páris, London vagy Básel elsőrendü gyűjteményei között.

Az évszámmal jelölt legrégibb rézmetszet, mely Krisztus megostoroztatását ábrázolja, 1446-ból való. Ez egy gyűjteményes műnek képezi részét, melyből eddig csak hét lapot ismerünk. E képsorozat régebben *Renouvier de Montpellier* gyűjteményében őriztetett, melyből 1881-ben a berlini rézmetszet-gyűjtemény számára vásároltatott meg állítólag 25 ezer márkáért.

Oly metszetek, melyek 1451, 1457, 1461. évszámmal vannak megjelölve, hamisítványok, s mint ilyenek, az évszám nélküliekhez soroltatnak; vagy, mint az 1457-iki, csak fémnyomaton fordulnak elő, s mint ilyenek, nem mondhatók korainak, miután fa- és fémnyomatok már a XIV-ik században is fordulnak elő.

A rézmetszet fejlődési menetének megállapításánál hosszú ideig az a felfogás uralkodott, hogy e művészet kezdetleges jelenségei után az első, kinek ismeretlen nevéhez a rézmetszés feltalálását fűzzük, az úgynevezett *mondatszalagos mester* 1464-ből. Őt követi az *E. S.* monogrammot használó mester 1466-ból, ki után a *Sybillák mestere* és a *kártyakészítő mester* következett. Csakis évtizedünkben, midőn a németországi rézmetszés homályos történetével tüzetesebben kezdtek foglalkozni, jutottak e felfogással épen ellentétes eredményre. Az újabb kutatás szerint a legrégibb rézmetsző, ki valószínűleg a Krisztus szenvedését ábrázoló 1446-iki kép mesterét is megelőzte, az úgynevezett kártyakészítő mester volt; 1440-ben a Rajna vidékén, Köln körül működött. Őt követi a Sybillák mestere,

ki ezen elnevezést a tivolii Sybillát ábrázoló metszete után nyerte, azonban semmi esetre sem volt az E. S. mester tanítványa, hanem ezzel egy és ugyanazon személy és a Sybillák mesterétől fenmaradt metszetek csak első kisérletei a később oly nagy hírre kapott E. S. mesternek. Ez utóbbi működési ideje 1450—1467. közé esik, miután a tőle fenmaradt közel 300 metszet 1466. vagy 1467. évszámmal van megjelölve. Ő a Rajna felső részén, Breisach tájékán élt és Schongauer szellemi atyjának tekintendő, kit kortársai «Pictorum gloria» névvel tiszteltek meg.

Csak most, E. S. mester után következik a sorrendben az előbb legrégibb rézmetszőnek vélt «mondatszalagos mester», mint azt «Der Meister mit den Bandrollen. Ein Beitrag zur Geschichte des ältesten Kupferstiches in Deutschland. (Dresden, 1886.)» című művemben bebizonyítottam. Ez nem volt egyéb üzletszerű hamisitónál, ki E. S. mestert s az őt követő egykorúakat lemásolta. Az 1464. évszám, mely után őt Peosavant az 1464-iki mesternek nevezi, régibb fametszet-utánzata, melynek eredetijét a baseli műintézet gyűjteménye tartotta fenn számunkra.

A budapesti egyetemi könyvtár rézmetszete, mely Krisztus születését s a vele kapcsolatos bibliai történetet ábrázolja, jóllehet a felsoroltak egyikéhez sem tartozik, mindamellet a rézmetszet történetében nem kisebb fontosságú. Szerzője az úgynevezett «Szent Erasmus mestere», kitől számos, nagyrészt szenteket ábrázoló kép maradt fenn, de képei még nehány év előtt ismeretlenek voltak. Nevét szent Erasmus martyrságát ábrázoló metszete után nyerte, melynek eredetije Nürnbergben a Germanisches Museumban őriztetik. E gyűjteménynek általam szerkesztett katalogusában, (Kupferstiche des XV. Jahrhunderts), szintén ezen név alatt fordul elő. Eddigi feltevés szerint Nürnbergből származott; működési ideje 1450-re, tehát a kártyák mestere és E. S. mester működési ideje közé esik.

Ezen stylszerű és népviseleti feltevésen alapuló meghatározással teljesen megegyeztető azon régebben tett észrevételem, hogy Erasmus E. S. mesternek néhány képét lemásolta, de csakis olyanokat, melyek E. S. mester működésének első éveiből származtak és még az úgynevezett Sybillák mesterének typusát tüntetik fel. Erasmus mester művészetét «Der Meister mit den Bandrollen» című művemben eléggé jellemeztem. Tőle körülbelül 500 lapot ismerünk;

de egyes darabok még ma is kerülnek elő könyvtárainkban; közös jellemvonásuk a kis alak, és az ábrázolás iparszerű kivitele. Példányunk azonban eltér e közös jellemvonástól, a mennyiben alakja jóval nagyobb a mester eddig ismert képeinél, másrészről pedig Krisztus történetét egészen eredeti alakban, és minden eddig ismert kiviteltől eltérőleg tárgyalja, úgy hogy az egész XV. században hiába keressük mását. Több nem egykorú történeti eseménynek egy képen való ábrázolása egyedül Memlingnek Mária hét öröme című képén látható Münchenben.

Régi rézmetszetek tanulmányozása és kutatása Budapestre vonzott, annyival is inkább mert égtem a vágytól a berlini *Internationale Chalcographische Gesellschaft* 1887-iki kiadványában először ismertetett ama régi rézmetszet eredetijét megtekinteni, melyet az egyetemi könyvtár szerencsés birhatni. Itt Szilágyi Sándor könyvtárigazgatónak előzékenysége és Kudora Károly könyvtárőrnek szíves kalauzolása mellett megtekintettem a ritkaságok gyűjteményében gondosan elhelyezett rézmetszetet. Szolgálatot vélek tenni a szakértőknek, ha ezt a maga nemében páratlan és ritka rézmetszetet részletesen leírom.

Az előtérben balfelől az imazsámolyon Mária térdel és fogadja a szárnynélküli Gábor angyal üdvözlését, ki jobb kezében jogart tart. Mária és az angyal között mondatszalagon «*ave gracia ple(na)*» szavak olvashatók. Középen az angyali üdvözlet mellett balfelé fordulva a szűz anya térdel, a fehér terítőn fekvő kisded Jézust imádva; a terítőt két angyal fogja. Ettől jobbra sz. József fogadja a két elkésett szülésznőt: Rachelt és Salomét; háttérben látható a jászol ökörrel és szamárral, mely felé öt pásztor imádással közeleg.

Jobbfelől a három királyok hódolati jelenete van ábrázolva. Mária az istálló előtt ülve tartja a meztelen gyermeket, ki jobb kezével a térdelő Menyhért király edényébe nyúl, baljával a tőle jobbra térdelő Józsefnek aranyat nyújtva. A jelenet megett tájkép terül el, melyet emberek, állatok és tornyok élénkítenek meg. Gábor angyaltól balra, de még az előtérben góthikus épület és egy torony emelkedik ki, megette a Jordán folyóval, melyen hajó és egy sárkány úszik. A kép szegélyén a folyónak megfelelő helyen *Iordan* s ez alatt a tornyos bástyának megfelelőleg *madelan* feliratok olvashatók; ez utóbbi valószinűleg Magedant, vagy Magdalat (Máté

evang. 15. 39.) akarja jelenteni. A folyó innenső partján szikláktól környezett magas épületek láthatók *cafferna* (Kafarnaum) felirattal. A felső rész házcsoportjait *iherusalem*, *Syon* és *Galiley* feliratok különböztetik meg egymástól. A tájképen még egy férfi látható, íjját repülő madárra irányítva, ezenkívül egy őz, sertés és egy kecske.

A háttér egész jobb oldalát a három királyok felvonulása tölti be. A távoli halmok megett még látjuk őket három különböző ponton, a mint nagyitóüvegen át nézik a csillagot, mely öt csillag közül óriási nagyságban emelkedik ki. E csillag közepén a meztelen gyermek Jézus ül a kereszttel. A királyok három külön úton közelednek az előtérhez. A menet a születés és imádás közti helyen találkozik, egymást kölcsönösen üdvözölve. A kép e része igen gazdag fantáziával van megalkotva.

A jelenet hátterét hegyes-völgyes vidék képezi, várakkal és városokkal, szélmalmokkal, kutakkal, juhait legeltető pásztorral, őz, sertés és két ökör alakjaival, a jobboldali csoport egyik házának tetején *Ca* betük olvashatók; a szó második tagja a papir elrongyolása miatt nem vehető ki tisztán. A felirat valószinűleg «*Caná*»-ra egészíthető ki.

Máriát mind a három helyen dicsfény övezi; Józsefet csak a születés helyén, Gábort pedig az üdvözlésnél. A gyermek Jézus övéinek körében sohasem hord keresztet. A nevek gót minuscolákkal vannak irva.

A képet övező keskeny keret nincs bezárva. A lap magassága 2·06, szélessége 3·10 cm.

Még megvan az a könyvtábla, melyen e metszetet Szilágyi Sándor könyvtárigazgató és Kudora Károly könyvtárőr az ősnyomtatványok felvétele alkalmával fölfedezték; ez pedig a Zainer János ulmi könyvsajtójából kikerült Rationale divinorum officiorum című 1473-iki ősnyomtatvány első fatábláját képezte.

Egyes helyek, nevezetesen a felső jobboldal, könyvmoly által megrongálódtak. Az alsó ruhák, valamint Mária arcza halvány veresre vannak festve. Víznyomás nincs a papiron. A kép értéke 6—10 ezer márkára tehető.

(Az eredeti német kéziratból fordította: *Kudora Károly.*)

A DICALIS ÖSSZEIRÁSOK GYŰJTEMÉNYE AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN.

ACSÁDY IGNÁCZTÓL.

Az országos levéltár számos nagy és kútfői szempontból fölötte becses gyűjteménye közt van egy, mely a mohácsi vész után 1696-ig terjedő, úgynevezett dicalis összeirásokat tartalmazza s ez idő szerint 64 hatalmas, nagyobbrészt folio-alakú kötetből áll. A gyűjteményt még a mult században a régi királyi kamara, a magyar országos pénzügyi szervezet legfőbb közege állíttatta össze, a mint az az egyes kötetek hátán levő aranynyomású czímekből és a kötetek régibb számozásából kitűnik. Később azonban a gyűjteményt újjá rendezték, a mohácsi vész előtti iratokat a diplomatikai levéltárba helyezték át, s csak a mohácsi vész utáni anyagot hagyták meg, mely lehetőleg megyék szerint csoportosíttatott, az egyes kötetek pedig új számozást nyertek. Ez idő szerint tehát a gyűjtemény, melyben egyébiránt a dicalis összeirások mellett sok más pénzügyi irat, hátralék-kimutatás, adó- és tized-számadás van, a törökvilág két századát öleli föl s erre nézve a maga nemében páratlanul gazdag kútfő, mert nemcsak az egyes vármegyék, hanem az egyes községek állapotait s időnkint való változásait tárja fel az utókor előtt.

A gyűjtemény kútfői értéke nyomban szembetűnik, mihelyt tudjuk, mit értsünk dicalis összeirás alatt. A magyar országgyülés, mióta királyainknak adót — rovást, dicát — ajánlott meg, egész a XVIII. századig, sohasem fix évi összeget, pl. évi száz vagy kétszázezer forintot szavazott meg. Mindig csak arra hatalmazta fel a királyt, hogy kincstára számára (egy vagy több éven át, a menynyire egy-egy dica megszavaztatott) egy vagy több forintot szedessen be minden úgynevezett füst vagy pedig kapu után. A füst — «fumus» — általában minden olyan házat jelentett, melyben földesúri hatalom alatt álló, tehát jobbágy- vagy zsellér-család

lakott. A kapu vagy porta alatt pedig egész a XVI. század végeig egy egész jobbágytelket értettek, még ha több család gazdálkodott is rajta. Minthogy azonban a füstök vagy a porták száma folyton változott, olyan években, mikor az országgyűlés adót szavazott meg a királynak, ez a maga közegei által újra megszámláltatta az országban levő füstöket vagy portákat, s minden községre, illetve vármegyére annyi egy vagy két forintot vetett ki, a hány füst vagy porta volt benne. A számlálást rendesen minden vármegyében külön a király által kinevezett tisztviselő hajtotta végre, a ki az alispán, a szolgabírák és a jegyző támogatásával faluról falura bejárta a vármegyét s a falusi biró bevallása és a helyszíni szemle alapján megállapította, hogy minden helységben hány adóköteles füst vagy porta — a legtöbb esetben a porta alapján szavazták meg az adót — van, s ennek megfelelően a helység hány forintot köteles adóban fizetni. E tételeket falvankint lajstromba foglalta s a lajstromot vagy összeirást, mely vármegyéje minden helységét felölelte, a király legfőbb pénzügyi közegéhez, a mohácsi vész előtt a kincstartóhoz, azután a királyi kamarához terjesztette be. Ez a lajstrom a dicalis összeirás.

Ilyen összeirások már a XV. századból maradtak ránk, s bennök is megvannak az összes adózó falvak portáik számával együtt, sőt némelyikben már meg van említve minden község földesurának neve is. Később azonban a rovónak sokkal többet kellett lajstromába föl jegyeznie. A portákba foglalt jobbágylakosság csak egy részét tette a földesúri hatalom alá vetett összes lakosságnak, melynek más része nem vétetett «rovatal»-ba vagy «ravatal»-ba, vagyis nem rovatott meg adóval, akár azért, mert a jobbágynak, noha egy egész telken gazdálkodott, nem volt meg a törvényszabta vagyon-minimuma (ilyen jobbágyot neveztek szegénynek), akár mert fel volt mentve a földesúri tehertől (= szabados), akár mert leégett vagy újonnan telepített telken gazdálkodott, melyek bizonyos ideig adómentességet élveztek, akár mert zsellér volt s mint falusi kézműves vagy napszámos kereste kenyerét. Minthogy ilyenek minden egyes faluban laktak, hogy a kincstárt a károsodástól lehetőleg megóvja, a rovó nemcsak az adóköteles, hanem az adót bármi okból nem fizető jobbágylakosságot is följegyzé lajstromába s minden egyes falunál feltüntette, hogy hány szegény, puszta, égett vagy új telek, hány zsellér stb. van ott.

Ezek a lajstromok az egyes falvak népességi és gazdasági viszonyairól már nagyon kimerítő képet adnak, s minden helység fejlődésének egész menetét, növekedését vagy pusztulását megvilágítják.

De van bennök még számtalan más kortörténeti vonás és adat. Minthogy a porták száma nemcsak a telkek számától, hanem a rajtok gazdálkodó jobbágyok vagyoni viszonyaitól is függött, a rovó följegyezett számos oly körülményt, mely az adóképességet befolyásolhatta: járványt, aszályt, árvizet, ellenséges támadást, tűzvészt és sok egyebet. Minthogy továbbá azon falvak, melyek a mohácsi vész után a töröknek behódolni kényszerültek, az országgyűlésileg megszavazott adótételnek csak felét fizették, a rovó mindenütt megjegyezte, hódolt vagy hódolatlan-e az illető helység, s így összeirásaiból évről évre nyomon követhetni a török hódoltság terjedését és időnkinti változásait minden egyes vármegyében. Könnyen megállapítható belőlük továbbá az egyes falvak végleges vagy csak időleges pusztulása vagy újra betelepítése. Minthogy időnkint olyan elemek is megadóztattak, melyek rendesen mentességet élveztek, vagy más alakban fizették az adót, ilyenek a nem kiváltságos osztályok köréből a molnárok, szénégetők, falusi kereskedők, új-keresztények és zsidók, a kiváltságosak köréből az egytelkes és armalista nemesek és plebánosok, a dicalis összeirások az ő számukat és vagyoni viszonyaikat illetőleg szintén sokféle tájékozást nyújtanak, s ezenkívül az egyes birtokos nemesi családokról, a földbirtok megoszlásáról, számos régi közigazgatási alakulatról — soltészség, kenézség, valpótság, vajdaság — nyújtanak tájékozást.

A dicalis összeirások sokoldalú tanuságainak értékesítésére és dús tartalmuk feldolgozására több munkámban tettem kisérletet, megjelölve bennök a módszert, mely szerint az itt felhalmozott anyag a történetirás czéljaira hasznosítható. Szederkényi Nándor Heves vármegye történetéről szóló becses művében szintén bőven merített e forrásból s ezzel művének értékes és tanulságos tartalmat adott. Más megyei monografusunk azonban eddig nem igen használta fel a dicalis összeirásokat, talán azért, mert tudomása sincs, milyen nagyszerű s a legtöbb vármegyére kiterjedő gyűjtemény áll belőlük rendelkezésre az országos levéltárban. Van ugyan ily dicalis összeirás másutt is, kétségkívül számos megyei levél-

tárban is. Sőt az országos levéltár minden ilyen összeirása sincs a nagy gyűjteménybe bekebelezve. A mohácsi vész előttiek külön őriztetnek a diplomatikai osztályban, a mohácsi vész utániakból pedig még sok hever a limbusban vagy más gyűjteményekben, honnan csak később fognak a főgyűjteménybe osztatni.

De ez a főgyűjtemény már ma és magában véve is elég gazdag, s most, midőn számos vármegye iratja meg történetét, nem fölösleges történészeink figyelmét ezen gyűjteményre s kútfői jelentőségére irányozni. És hogy tájékozva legyenek arról, melyik kötetben s milyen évekről találhatnak valamely vármegyéről dicalis összeirást, a hatvannégy kötetre terjedő gyűjtemény minden egyes kötetének tartalmát külön fogom ismertetni. Még csak azt bocsátom előre, hogy a mohácsi vésztől bezárólag 1596-ig mindig a porta — egy egész jobbágytelek, — 1598-tól 1608-ig a ház vagy füst, 1609-től a század végeig ismét a porta — csakhogy ez ekkor már vagy négy egész jobbágytelket vagy 12 zsellércsaládot tett — szolgált az összeirás alapjául, s a hol egyéb jelezve nincs, ott olyan összeirást értek, mely falvankint az egész megyének portáit s legfölebb még a földesurak nevét adja. Ellenben ott, hol a «részletes» jelzőt használom, e szóval azt akarom jelezni, hogy a falvakban élő nem adózó lakosság is föl van benne sorolva. Végül a taksások alatt a taksát fizető, tehát nem földmíveléssel foglalkozó elemeket, molnárokat, plebánosokat, egytelkes nemeseket értem.

És most áttérek az országos levéltárban levő dicalis összeirások gyűjteményének kötetenkint való ismertetésére, a köteteknek most érvényes számozása szerint.

Az I. kötet *Abaúj vármegye* összeirásait tartalmazza. Nagyon hasznavehető, könnyen olvasható indexek nyitják meg, az egyik azon helységekről, a másik azon családokról, melyek az összeirásokban előfordulnak. Ezután következnek maguk a dicalis lajstromok, a legrégibb 1532-ből. Erre szünet áll be s a negyvenes évtized egyáltalán nincs képviselve. Annál gazdagabbak a következő decenniumok: megvannak az 1552., 1553., 1554. és 1556., az 1564., 1565., 1566. és 1567-iki lajstromok. Mindezek nagyobbára csak helységenkint összegezik a porták számát s nem mindegyik mutatja ki még a birtokosok nevét sem. Annál pontosabban készültek a XVI. századra vonatkozó összes többi lajstromok. Már az 1570-iki, mely 1569. augusztusban készült, feltünteti

helységenkint és birtokosok szerint az egész és fél, valamint puszta telkeket és a zsellérek számát. E mintára készült az 1572-iki, mely azért is nagyon tanuságos, mert világosan kitünik belőle, hogy a rovó mit értett egy-egy porta alatt. Mindenütt megjelöli, hogy egy egész jobbágytelek vagy két féltelek egyenlő egy portával. Ép ily részletesek az 1576., 1578., 1582., 1588. és 1596-iki lajstromok; ellenben az 1579-iki csak községenkint adja a portákat. Az 1598., 1599., 1600., 1601., 1602., 1603., 1604., 1605. és 1608. évek lajstromai a törvény értelmében már nem a portákat, hanem helységenkint, sőt néhol a birtokosok szerint a lakott házak számát mutatják ki. De 1609-ben az adó alapjául ismét a portát vették, s minthogy a törvény kimondotta, hogy egy portára négy egész telkes jobbágy vagy 12 zsellér veendő, 1610-től kezdve az összeirás külön kimutatja a jobbágy- és zsellér-portákat. Igy készültek az 1610., 1613., 1618., 1620., 1622., 1625., 1630., 1635., 1648-iki összeirások. A kötetet két igen becses és részletes összeirás zárja be 1696-ból, mely a negyed- és nyolczadtelkeket s részben az egész jobbágylakosságot név szerint kimutatja, s melyekhez egy 1707-iki rectificatio járul.

A II. kötetre az van nyomatva, hogy *Fejér* (Albensis), *Arad* és *Árva* megyékre vonatkozik. Aradmegyéről azonban nincs benne semmi, Fejér vármegye szintén csak két 1543. évi töredékkel szerepel; néhány falu viszonyai vannak benne feltüntetve, de azért e töredékek igen becsesek. Árva összeirásai 1548-tól kezdődnek és ez az év igen részletes. 1549-től 1578-ig össze vannak állítva községenkint a porták, 1566-ból külön szintén csak a porták; de már az 1567., 1574., 1576. és 1577-iki egész részletes s a jobbágyság többi elemeit is kimutatja, 1596-tal kezdődik a házak összeirása, de az 1598-ikiban a nemesekről is sok adat van, az 1600-iki pedig kívülök a plebánosokat is kimutatja. Megvannak még az 1601., 1602., 1603., 1605-iki kimutatások házak szerint, az 1609-iki némi részletekkel, az 1610., az 1613., 1619., 1623., 1626., 1635., 1638-iki összeirások porták szerint sok fontos adóügyi és kortörténelmi adattal. A kötetet az 1696-ik részletes összeirás zárja be.

A III. kötet *Bars és Baranya* vármegyéket öleli föl. Baranya azonban csupán két igen részletes 1696-iki összeirással van képviselve. Annál régiebbek és részletesebbek Bars összeirásai. Megvannak az 1532., 1533., 1534., 1535., 1536., 1541.,

1442., 1544., 1545., 1546., 1548., 1549-iki lajstromok, melyek mind részletesek, de legbehatóbb a két utolsó, ellenben az 1696-iki nem elég kimerítő.

A IV. és V. kötetek *Bars* összeirásainak folytatásai. Amazt Bars indexe nyitja meg. Azután következnek az 1550., 1552., 1553-iki lajsromok csupán a portákkal, ellenben az 1554-iki igen részletes. Az 1555-iki ismét csak a portákat adja, míg az 1559-iki újra részletes. 1564-ről két lajstrom van, az egyik a portákon kívül a molnárokat, a másik a lakosság többi elemeit is részletesen felsorolja. Az 1565-iki csak a portákat, az 1566-iki a többi lakosságot is adja. Az ötödik kötetben az 1567., 1570., 1572., 1576., 1588., 1596-iki csak a portákat adja, de a legutóbbi a malmokról, a lakosság vándorlásáról is nyújt némi tájékozást. Az 1598., 1599., 1601., 1602., 1603-iki összeirás a házakat, az 1609., 1610., 1614., 1618., 1619., 1622., 1626., 1635., 1638., 1647. éviek a jobbágy- és zsellér portákat mutatják ki. 1696-ról két igen fontos és részletes összeirás van; az egyik a jobbágynépességet, a másik a nemességet sorolja fel.

A VI. kötet *Békés* és *Bereg* vármegyéket öleli föl. Békésből azonban csak az 1552., 1553. és 1560. éviek vannak benne, melyek közül főleg a legelső igen becses. Beregből itt vannak az 1530., 1533., 1544., 1546., 1548., 1549. 1550., 1552., 1554. és 1564. évek, melyek majdnem mind igen részletesek. A legbecsesebb azonban az 1570-iki, mely név szerint sorolja fel az egyes helységek összes jobbágylakosságát. E kötetben egyébiránt sok más olyan okmány van, mely tanulságosan megvilágítja Beregmegye e korbeli viszonyait.

A VII. kötetben folytatódnak *Bereg* vármegye összeirásai s itt van a megye részletes indexe is. Megvannak az 1567., 1570., 1572-iki lajstromok, melyek mind igen részletesek s így igen becsesek. 1573-ból rövid följegyzések, 1576-ból igen kimerítő lajstrom, 1582. és 1588-ból csak a porták vannak, de 1593-ról van külön részletes összeirás a munkácsi uradalomról. Az 1596-iki csak a portákat, az 1599., 1600., 1601., 1602. és 1603-iki a házak számát adja s az 1599-iki azért különösen érdekes, mert adja az egytelkes nemesek, papok és batykók taksáját is. Megvannak még az 1608., 1610., 1618, 1619. és 1620-iki lajstromok, de csak a jobbágy- és zsellérportákkal. Egy 1707-iki följegyzés zárja be a kötetet.

A VIII. kötet *Bihar* vármegyére vonatkozik, de itt van *Barsmegye* indexe s Biharé is. Tartalmazza továbbá Bihar 1552., 1554., 1555., 1597., 1599., 1605. évi kimutatásait porták szerint, s az 1696-iki igen részletes megyei összeirást.

A IX. kötet *Borsod* vármegyével foglalkozik. Van hozzá index is. Kezdődik az 1544-iki adó kivetésével. Ezután következnek: 1546. részletesebb; 1552., 1553. porták szerint; 1554. részletesebb; 1555., 1556. porták szerint; 1564. rendkívül részletes és becses; 1566., 1570., 1572., 1574., 1576., 1578., 1582., 1584., 1588. és 1596-iki porták; 1598., 1600., 1601., 1603., 1605., 1606. házak; 1609., 1610., 1613., 1618., 1619., 1620. porták szerint, s végül az 1696-iki részletes összeirás.

A X. XI. és XII. kötetben *Vas* vármegyével találkozunk. Az elsőben van index s utána következnek az 1538., 1540, 1541, 1548., 1549., 1553-iki adólajstromok, melyek nagyobbára mind részletesek és a portákon és birtokosain kívül a szegényeket, — az 1549-iki név szerint az egytelkeseket is — adják. Ellenben az 1555. és 1556-iki csak a portákat adja, míg az 1567-iki ismét igen részletes. E kötetben a megyére vonatkozó sok más adóügyi irat is van. A másikban szintén van index, van továbbá több összeirás 1544-ből és 1545-ből, s igen becses itt a birtokos és az egytelkes nemesség összeirása. Ugyanitt vannak az 1570., 1572., 1573., 1574., 1576., 1582., 1588. és 1590-iki lajstromok, melyek mind igen részletesek. Az 1598-iki házak szerint készült összeirás zárja be e kötetet. Az utolsó kötet 1599-től kezdődik, s ez a lajstrom is a házakat mutatja ki. Ezután következik az 1598-iki lajstrom, mely sokkal bővebb és érdekesebb, mint az előbbi kötetbeli. 1599-ből ugyanitt van az egytelkesek, papok és birtokos nemesek névszerinti összeirása. 1601-ből megvannak a házak s a nemesek és papok; 1603-ból a házak, 1604-ből a nemesek összeirásai. Igen részletes az 1609-iki porta-összeirás; van ugyanez évről egy kimutatás az egytelkesek zselléreinek számáról is. Rendkívül becses és részletes az 1610-iki összeirás. Az 1615., 1617., 1619., 1622. és 1623-iki a jobbágy- és zsellérportákat adja, de a két utóbbi a puszta helyeket, az 1626-iki a portákon kívül a malmokat és egytelkeseket is, az 1628., 1629., 1630-iki csak a portákat, az 1635., 1640., 1641-iki a portákat és malmokat, az 1648-iki csak a portákat adja.

A XIII. kötetben *Csongrád* és *Komárom* vármegyéket találjuk. Csongrádból 1553-ról két összeirás is van. Az egyik egy adólajstrom töredéke; a másik szintén adólajstrom s valami 19 helységet sorol fel (köztük Makó, Dombegyháza, Tárnok, Kunágota, Kovácsháza stb. falvakat), melyekből azonban csak 191 frt adó folyt be, mert sok bennök a szegény ember. A vármegye egész többi területét a Tisza és a Maros mentén a törökök teljesen elpusztították; alispánja és szolgabirái a megyének már ekkor nem voltak. Van 1560-ból is egy kimutatás az árendába adott falvakról. Itt *Külső-Szolnok* megyéről is szó van. Sokkal számosabbak a lajstromok Komárom megyéről. Itt vannak az 1532., 1533., 1541., 1542. igen részletes, 1543. és 1544. csak porták szerinti lajstromok. 1554-ről van ugyan részletesebb is, ez azonban már *Esztergom* megyére is kiterjed. Az 1545-iki a portákat, az 1546-iki a többi jobbágyelemeket is, az 1549-iki csak a portákat, de külön az egytelkeseket is adja. Ez évről van különben részletesebb összeirás is. Egy 1549—64. összeirás a megye területén levő falvakat sorolja fel, 1550-ből csak a porták vannak, 1552-ből van részletesebb, 1553-ból a porták, 1554-ből csak a porták és a német katonák által okozott károk falvanként összeirva, 1555. és 1556-ból csak a porták vannak. Ellenben igen részletesek az 1559. és 1564-iki lajstromok, míg az 1576-iki ujra csak a portákat mutatja ki. Vannak még összeirások 1566., 1567. (részletesek), 1569. (porták), 1572. (részletes), 1573., 1574., 1575., 1576., 1577., 1578., 1582. és 1593-ból, de csak a portákat adják. Az 1598., 1600., 1604. és 1609-iki lajstrom a házak számát s a két utóbbi név szerint az egytelkeseket adja. Az 1618., 1622., 1626., 1635., 1638., 1639. és 1648-iki lajstromok csupán a portákat mutatják ki.

A XIV. kötet *Gömör vármegyére* vonatkozik. Index is van benne. Megvannak az 1549., 1552., 1553., 1555., 1556., 1566., 1567., 1570., 1573., 1596., 1623., 1626., 1627., 1630., 1635., 1648. évi lajstromok, de csakis a portákat mutatják ki. Az 1549-iki még említi, hogy a megye területén 35 malom van. 1623-ból van egy kimutatás a bárány-, 1625-ből az egész tizedről. Az 1696-iki részletes összeirás zárja be a kötetet.

A XV. kötet *Gömör* és *Torna* vármegyékre terjed ki. Gömörhöz itt is van index. Az összeirások 1567-tel kezdődnek

s csak a portákat adják. Ellenben rendkívül részletesek és becsesek az 1570., 1572., 1574-iki összeirások, az elsőben Rozsnyó városáról is fontos adatokkal. Az 1576. és 1582-iki lajstromok csak a portákat adják. Viszont igen fontos az 1578-iki összeirás, mely *Tornát* is felöleli s a jobbágyokat név szerint felsorolja. Igen jó az 1588-iki lajstrom is. Az 1596-iki a portákat, az 1598., 1599., 1600., 1602., 1603., 1604., 1605., 1608. a házakat, 1609., 1610., 1614., 1618., 1620-iki a portákat adja. Ezután következik Tornavármegye. Megvannak az 1567., 1570., 1572., 1574., 1576., 1577., 1578., 1582., 1588., 1596. éviek s egytől-egyig mind igen részletesek, némelyik egészen kitünő, mert név szerint sorolja fel a lakosságot. Igen jók az 1598. és 1599-iki lajstromok is számos részlettel. Ezek, valamint az 1600., 1601., 1602., 1604., 1605., 1606, 1607., 1608. és 1609. éviek a házakat, vagy mint a rovó mondja, a füstöket adják, de néha a szabadosokat és molnárokat is. Az 1610., 1613., 1614., 1619., 1620., 1626, 1630. és 1635-iki összeirás csak a portákat öleli föl.

A XVI. kötetben *Heves* vármegye viszi ugyan a főszerepet, de *Pest*, *Pilis*, *Külső-Szolnok és Csongrád* vármegyékről szintén vannak benne adatok. Megvannak Hevesről az 1546, 1549., 1552., 1554., 1565. évi lajstromok, a két első igen részletes, a másik kettő a megye állapotáról és pusztulásáról sok tájékozást nyujt. 1565-ről Heves- és *Pest*, 1588-ról a kettőn kívül *Pilis* megyék töredékes lajstroma, és 1635., 1639-ről Heves, 1647-ről Heves, *Külső-Szolnok és Csongrád* portái vannak feltüntetve. A kötetet Heves és Külső-Szolnok 1696-iki részletes összeirása zárja be.

A XVII. és XVIII. kötet *Hont*, és pedig Kis- és Nagy-Hont vármegye összeirásait tartalmazza. Kezdődik az 1531. és 1541. évi porta-kimutatással. 1542-ről van egy a portákkal, az egytelkesek és plébánosok név szerinti felsorolásával, egy pedig, mely szintén nagyon érdekes, a jobbágyok sexagesimáját[1] mutatja ki. Az 1543-iki igen részletes, az 1549-iki csak a portaszámot adja. Ezután következnek az 1552., 1553., 1554., 1555., 1556., 1557., 1559. éviek, mind csak a portákkal, de mindegyik igen sok fontos kortörténelmi följegyzést ad az egyes falvakról úgy, hogy a megye

[1] Az 1542-iki sexagesima-adóról részletesen szólok Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt 1526—64. című munkámban.

monografusa rendkívül becses adatokat talál bennök. Még kitünőbb az 1564-iki, melyből három példány van, egy csak a portákat, a másik kettő a többi lakosságot is felöleli. Ezeket követik az 1565., 1569., 1572. és 1576-iki lajstromok, melyek közül a két első a portákon kívül más részleteket is nyujt. A Hontra vonatkozó másik kötet 1570-nel kezdődik; ez évről van három is, az egyik fontos tájékozást nyujt a tatárdúlásról, a másik a zsellérek és molnárok számát adja, a harmadik szintén tartalmaz némi részleteket, valamint az 1572-iki is. Ellenben az 1573., 1574., 1575., 1576., 1577., 1578., 1582., 1583., 1588. és 1593. éviek csak a porták számát, az 1593-iki némi részletekkel, az 1596., 1598., 1599., 1600. (a molnárok taksáját is), 1601. (a molnárok és plébánosok taksáját is), 1608. éviek a házak számát, az 1609., 1610., 1613., 1623., 1624., 1626., 1635., 1639., 1648. éviek csak a portákat adják. 1628-ról van az iratok közt kimutatás a kilenczedről és a tizedről. 1696-ról itt is van részletes összeirás, de a kötetet az 1707-iki rendkívül nagy — egy egész kötetre terjedő — összeirás zárja be.

A XIX. kötet *Győr vármegyére* vonatkozik. Kezdődik az 1531-iki részletes és az 1532-iki — a megye állapotáról igen fontos tájékoztatást nyujtó-összeirással. Ez után következnek az 1535., 1536., 1541., 1544., 1548., 1549., 1553., 1554., 1555., 1557., 1559., 1564., 1565., 1566., 1568., 1570. évi lajstromok, melyek háromnak kivételével mind igen részletesek. Az 1572., 1574., 1575., 1577. éviek csak a portákat mutatják ki, az 1578., 1582. éviek újra részletesek. 1584-ről csak a portákat veszszük, de az 1593-iki ismét részletes. Ellenben csupán a portákat adják a további 1609. (de sok tájékoztató van benne a megye állapotáról), 1611., 1613., 1619., 1622., 1626., 1627., 1635. évi kimutatások.

A XX. kötet adja *Liptó vármegye* összeirásait. Kezdődik 1535-tel, mely csupán a portákat adja. Ezután következik az 1536. (részletes), 1548, 1549. (részletes), 1550. (részletes), 1552. és 1553. (részletes) évi lajstrom. 1554-ről itt van Liptón kívül *Árva* összeirása is. Ez és az 1555. és 1556. évi csak a portákat adja. Ellenben igen jó és részletes az 1557. és 1559. évi. Az 1565., 1572., 1573. és 1574-ki csak a portákról szól, míg az 1588., 1593., 1596., 1598., 1600., 1601., 1602., 1603., 1604., 1610., 1613., 1618., 1620. éviek, akár a portákat, akár a házakat

mutatják ki, mind kiterjeszkednek a jobbágylakosság többi elemeire, az 1602—4. éviek az egytelkes nemesekre és szabadosokra is. Az 1623., 1626. (némi részletekkel és a nemesi kuriák összeirásával), 1634., 1638. (részletesebb) és 1648-iki a portákat adja. Van a kötetben, melyet az 1696. évi kimerítő összeirás zár be, egy 1579-iki részletes tizedlajstrom s a közmunkára vonatkozó számos kimutatás.

A XXI. kötet *Máramaros* megyére vonatkozik. Itt összesen csak kilencz kimutatás van, de mindegyik részletes és rendkívül becses. Ezek az 1530., 1542., 1543., 1548., 1550., 1552., 1553., 1554., 1555. évből valók. Egytől-egyig mind érdekes, főleg az 1542-ki, mely 1) a jobbágybirtokos nemeseket (volt 199), 2) az egytelkeseket (volt 151), 3) a porták számát, 4) a sexagesimát, 5) a városok portáit igen részletesen (volt bennök 679), 6) a napszámosok (mercenarii) adóját (17 frt 47 kr.) is kimutatja. Az 1548. és 1550-ikiben sok a kortörténelmi adat, az 1554-ikiben főleg az öt város sóbányászati ipara van megvilágítva. A többi összeirás is mind kitünő és sokoldalú. Megvan kívülök még 1554-ből Remete község külön összeirása és becsűje, mely szintén igen tanuságos s melyet egy művemben [1] már részletesen ismertettem.

A XXII. kötet *Moson.* vármegyét öleli fel. Megvannak az 1532. (részletes), 1533., 1534., 1535. (e kettő részletes, sőt a nemesi kuriákat és plébánosokat is adja), 1536., 1538. (részletes), 1539. (részletes), 1541., 1542., 1544., 1546. (részletes, a plébánosok és egytelkesek is), 1548. (részletes), 1549. (részletes, egytelkesek is), 1550., 1552., 1553., 1554., 1555. (mindkettő igen részletes), 1556., 1557., 1559., 1564., 1566, 1567., 1569., 1570., 1572. (az utóbbi 8 mind részletes), 1574., 1576. (részletes), 1582., 1596. (részletes), 1598., 1600., 1601., 1603., 1604. (a két utóbbi a házakon kívül az egytelkeseket is adja névszerint), 1609., 1611, 1613., 1618., 1622., 1626., 1638., 1647. évi összeirások. Az utóbbiak az 1638-ikin kívül, mely csak a portákat adja, mind igen részletesek és pontosak. Különösen becses az 1647-iki, mely az egytelkesekre stb. is kiterjed. Az 1696. évi részletes összeirás zárja be a kötetet, mely azonban 1549-ből *Győrmegye* részletes összeirását is adja az egytelkesekkel együtt. Van

[1] Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt. 212. l.

benne még egy igen terjedelmes adóügyi kimutatás az 1564—1601. évekről Moson, Sopron, Vas, Zala, Győr, Somogy, Veszprém, Varasd, Zágráb megyékről.

A XXIII. és XXIV. kötetek *Nógrád* vármegyére vonatkoznak. Amabban vannak az 1542., 1544. (részletes), 1545., 1548., 1567., 1635. (némi részletek), 1638. évi kimutatások. Emez az 1542. (némi részletekkel), 1548. (nagyon részletes), 1552., 1564. (részletes), 1566., 1567., 1569., 1570., 1572., 1574., 1575., 1576., 1578., 1583., 1584., 1593., 1596., 1598., 1600., 1603., 1608., 1609., 1610., 1614., 1619., 1622., 1626., 1647. (némi részletek) évi lajstromokat s az 1696-iki terjedelmes összeirást nyujtja. Megvannak ugyanitt *Hont* megye 1574., 1583., 1584. évi portáinak kimutatásai.

A következő öt, szám szerint a XXV., XXVI., XXVII., XXVIII., és XXIX. kötet a nagy *Nyitra vármegyét* öleli fel. Közülök az első az 1532., 1533. (mindkettő részletes), 1539., 1540. (részletes), 1541., 1542., 1543. (mindkettő részletes), 1545., 1546. és 1547. évi porták összeirását adja. A második az 1548. év részletes összeirásával kezdődik. Ezt követi 1556-ból egy igen érdekes leirása a török által az egyes falvakban okozott pusztításnak, 1557-ből pedig *Bars* vármegye részletes összeirása. Ugyanott vannak Nyitrának 1566., 1567., 1569., 1570., 1572., 1574., 1576., 1588., 1600 (házak), 1645. évi portaösszeirásai. A harmadik kötet az 1531., 1535., 1536. (mindhárom részletes), 1537., 1544., 1545. (ez a 20 dénáros lucrum camerae kivetése czéljából készült), 1549. (ez évről kettő van, az egyik a portákat és az egytelkeseket adja, a másik általában igen részletes), 1550., 1552., 1553., 1554., 1555. összeirásokat tartalmazza. A negyedik kötetben az 1555., 1556, 1557., 1559., 1564., 1565., 1566. és 1569. évi porta-összeirások foglaltatnak. Végül az ötödik kötet a következő évek összeirásait nyújtja: 1566., 1567. (mindkettő részletes), 1572., 1574., 1576. (igen részletes), 1593., 1596., 1598., 1600., 1601., 1602., 1603., 1608. (az öt utóbbi igen érdekes, mert az egytelkeseket is felsorolja), 1610., 1613., 1618., 1622., 1626., 1635., 1638. és 1648. Különösen becses az utóbbi, mert itt a nemesek, sőt a kézművesek is összeirvák. Az 1696-iki igen bő összeirás zárja be a kötetet, melyben van egy nagyobb számadás a pozsonyi kamará-

nál 1593-ban befolyt 32,110 frt 58 drról, továbbá 1607-ből a nyitrai vár három havi bevétele, melyre rá van ugyan jegyezve: inutile, mely azonban nagyon érdekes.

További négy kötet, és pedig a XXX., XXXI., XXXII. és XXXIII. a szintén igen nagy *Pozsony* vármegye összeirásait adja. Az elsőnek tartalma: 1532-ről két töredék, de igen részletes, 1533-ról egy járás (Balogh Balázs járása Mátyusföldén), és egy másik járás, mindkettő igen részletes; 1534-iki czím alatt egy harmadik járás 1533. évi összeirása. 1536-ról az egész megye részletes összeirása, 1541-ből csak azon porták, melyek az adót már megfizették; ugyanez évről a pozsonyi várhoz tartozó összes jobbágyok urbariuma, 1542-ről a porták és az összes egytelkesek név szerint, 1544-ből a porták némi részletekkel, míg az 1548-iki lajstrom igen részletes. A második kötetben (XXXI. kötet) igen sok a nem Pozsony vármegyét illető adóügyi és pénzügyi irat. Itt van a többek közt a pozsonyi kamara alá tartozó összes vármegyék portáinak kimutatása 1549—1575., illetve 1579. közt. Itt vannak még 1553-ból *Pest* és *Szolnok*, 1613-ból *Pilis*, 1639. és 1647. (ebben a nemesek is összeirvák) és 1696-ból *Pest*, *Solt* és *Pilis* megyék összeirása. Közvetlenül Pozsonyra vonatkoznak az 1539., 1543., 1544. (részletes), 1552. (sok érdekes helytörténeti adattal), 1553., 1554., 1555. (mindhárom részletes), 1556., 1557., 1559. (mindkettő részletes), 1564., 1575., 1596. évi porta-összeirások, továbbá 1553-ból a spanyol és magyar katonaság okozta kár felvétele, 1592-ből igen becses összeirás a szentgyörgyi várhoz tartozó jobbágyokról és zsellérekről. A harmadik kötetben szintén igen sok az adóügyi irat; itt van például az összes megyék portáinak kimutatása az 1596., 1598. és 1604. évekről. Magára Pozsonyra vonatkoznak az 1566., 1567., 1578., 1586., 1588., 1593. (az öt utolsó egész részletes), 1595., 1596. (részletes), 1598., 1599., 1600. és 1601. évi összeirások. Különösen becses, mert részletes az utóbbi négy, mely az egytelkesekre, főleg a csallóköziekre, és a papokra is kiterjed. Végül az utolsó kötet az 1601., 1602., 1603., 1604., 1608., 1609., 1610., 1613., 1618, 1622., 1626., 1635. és 1649. évi kimutatásokat tartalmazza, melyek az utóbbinak kivételével mind igen részletesek s az 1601—1608. éviek az egytelkeseket, anabaptistákat, molnárokat és plébánosokat is kimutatják.

A XXXIV. kötet *Sáros* vármegye összeirásait tartalmazza. Megnyitja a sort az 1567-iki, mely a legjelesebbek közé tartozik. A rovó felsorolja az összes egész vagy féltelkes jobbágyokat s világosan látjuk eljárását a porták megállapítása körül; feljegyzi továbbá a puszta telkeket s a zselléreket úgy, hogy a lakosság e rétegének száma is megállapítható. Az 1570-iki csak a porták számát adja ugyan, de a következő 1572., 1576., 1578., 1582., 1588. éviek mind igen részletesek. Az 1598., 1599., 1600., 1601., 1602., 1603., 1605., 1608. évi a házak összeirását adja, igen sok kortörténelmi részlettel, így az 1605-ikiben minden járásban fölsorolja a leégetett falvakat. Az 1609., 1610., 1613., 1618., 1620. (a taksásokat is), 1626. (szintén a taksásokat), 1635. (malmok is) és 1647. (némi részletekkel) összeirások a porták számát mutatják ki.

A XXXV. kötet *Szepes vármegyére* vonatkozik. A két első összeirás 1538-ból és 1544-ből csak a községenkint befolyt adót mutatja ugyan ki, de sok helytörténeti adatot nyujt. 1548-ból és 1549-ből azonban már van részletes összeirás. Van továbbá 1550., 1552., 1553., 1554., 1555., 1557. (az utóbbi négy részletes), 1559., 1564. (igen lészletes), 1565., 1566. (igen részletes, ugyanez évről érdekes alispáni jelentés a megye állapotáról), 1593. (részletes), 1622., 1646-ik évről s ez utóbbi kettő az egytelkesekre is kiterjed. Fölötte becses azonban az 1696-iki nagy összeirás, mely a városok és falvak lakóit név szerint, mindegyiket birtokával és évi termésével irja össze.

A XXXVI. kötet *Szepes-* és *Ung* vármegyékre terjed ki. Szepesről megvannak az: 1567., 1570., 1572., 1574., 1576., 1578., 1582., 1588., 1596-iki összeirások; mind igen érdekes, sőt a legtöbb az egyes helységeknek valóságos helyszíni leirása számos kortörténeti adattal, mert a rovó például olyanokat is följegyez, hogy ezt vagy azt a féltelket a jobbágy pusztán hagyta, mert földesura rosszul bánt vele. Ugyane megyére vonatkoznak még a házak összeirásai az 1598., 1599., 1600., 1601., 1602., 1603., 1604., 1605. és 1606. és a portáké 1609., 1610., 1613., 1619., 1620-ik évekből. Ezután következik Ungra vonatkozólag az 1600., 1601., 1602., 1603., 1604., 1605., 1608. (eddig a házak; azután a porták) 1609., 1610., 1613. és 1620-iki összeirások. Ezután következik egy 1574-iki igen részletes összeirás, melyet azonban

a nedvesség annyira megrongált, hogy csupán egyes helységekre lehet használni. Végül van a kötetben külön füzet, mely ismét Szepessel foglalkozik s néhány már föntebb is meglevőn kívül az 1626., 1630., 1635. és 1648-ik évi portaösszeirásokat tartalmazza 1648-ban a taksásokkal együtt.

A XXXVII. kötet *Sopron*, *Somogy* és *Sáros* vármegyéket öleli fel. Sopront illetők: 1542-ből a Rábaköz lakosságának részletes összeirása, mely valóságos népszámlálási munka s 1533-ból több jószág összeirása. Tulajdonképeni adóösszeirások vannak 1536., 1543., 1544., 1546., 1548. és 1550. évekből s az utóbbi kivételével mind igen részletesek. Somogyról megvannak az 1546., 1548., 1549. és 1550. éviek s az utóbbi kivételével részletesek, mert a plébánosokat és egytelkeseket is kimutatják. Végül Sárosról itt vannak az 1538., 1539., 1540. (benne pontosan megjelölve a megye azon része, mely akkor János királyé volt), 1543. (részletes), 1548. (részletes) és 1551. évi összeirások.

A XXXVIII. kötetben *Sopron* folytatódik. Itt vannak az 1549. (részletes), 1550., 1552. (részletes), 1553., 1554., 1556., 1559., 1564., 1570. (az utóbbi öt mind részletes), 1574., 1575., 1588, 1593., 1596., 1597., 1598., 1599., 1600., 1601., 1603., 1604., 1608., 1609., 1610, 1619., 1622., 1635., 1638., 1647., 1648., 1696-iki összeirások. A legtöbb rendkívül részletes és érdekes. Főleg 1595-től vannak a nemesek, papok, egytelkesek, a kuriák stb. külön kimutatva. Sőt van 1599-ből egy összeirás, mely páratlan a maga nemében, mert a taksások sorában nemcsak a papokkal, molnárokkal stb., hanem a kalmárokkal, kereskedőkkel is találkozunk, kik név szerint sorolvák fel s így itt a lakosság egy újabb eleme lép elénk. Van e kötetben az 1559-iki rendes lajstromon kívül év nélkül egy házösszeirás is, mely azonban 1598-ból való s a maga helyén ismét megvan. Van továbbá az 1648-iki lajstrom után az 1571-iki összeirás egy töredéke, 1572-ből pedig a Nádasdy-javak összeirása, mely a vármegye egy nagy részének állapotait világítja meg, míg a megyének Ausztriánál elzálogosított részeiről az 1619-iki lajstrom ad felvilágosítást.

A XXXIX. kötetben ismét *Somogy* és *Sáros* vármegyékkel találkozunk. Kezdődik a kötet a pécsi püspökség somogyi javainak összeirásával 1533-ból s ily összeirás több is van.

Adólajstromok vannak Somogyból: 1542. (az egyik a portákról, a másik a plébánosokról és egytelkesekről, 1545. (részletes), 1549. (egytelkesek is), 1552., 1553., 1555., 1557. (részletes), 1564., 1582., 1596. (ez évhez külön megyei helységnévtár), 1598., 1599., 1626., 1696. évekről. Ez utóbbi egész részletes s külön helységindexszel van ellátva. Sáros vármegyére egy 1558-iki kitünő s számos helységre kiterjedő urbariumon kívül itt vannak az 1557. 1566., 1622., 1647. és 1696-iki összeirások, melyek az 1622-ikinek kivételével mind igen jók és részletesek.

A XL. kötet *Esztergom* vármegyére vonatkozik. Itt vannak az 1531., 1532., 1533., 1543., 1546., 1549. (mind részletes), 1550., 1552., 1553. (a kettő részletes), 1554., 1556., 1559., 1564. (némi részletek, a puszta falvak is felsorolvák), 1565., 1566., 1567. (a kettő részletes), 1569. (ez évben ide van számítva *Pilis* vármegye 3 helysége: Cholnok, Kesztewcz, Thobay egyenkint 6 portával) 1572., 1573., 1574. (mind részletes, az utóbbiban *Pilismegye* 4 helysége), 1576., 1578. (részletes), 1579., 1593., 1598., 1609., 1613., 1619., 1622., 1626., 1627., 1647. (ez igen érdekes, mert a lakosság sokféle elemét felöleli) és az 1696-ki összeirások. Ez utóbbi igen bő, de nem ez zárja be a kötetet, hanem az 1707-iki, mely amannál is jóval kimerítőbb. Van a kötetben sok másféle okmány is. A legérdekesebb 1549-ből az esztergomi érsekség falvainak összeirása, 1570-ből pedig ugyancsak az érsekség portáinak összeirása Esztergom, Komárom, Hont, Nógrád, Bars, Nyitra, Trencsén és Pozsony területén.

A XLI. és XLII. kötetek *Szabolcs* vármegyét ölelik föl. Az elsőben vannak az 1543., 1549.. 1550., 1553., 1554, 1555., 1566., 1570., 1589. évi lajstromok, melyek a két utóbbi s az 1550-iki kivételével mind igen részletesek és becsesek. A másik kötetben vannak az 1567., 1571., 1572., 1574., 1577., 1578., 1582., 1588., 1596., 1600., 1601., 1602., 1603., 1604., 1605., 1608., 1609., 1610., 1618., 1619., 1626., 1631, 1636., 1647. és 1696-iki összeirások, mely utóbbi azonban nem nagyon részletes, míg a három legelső név szerint felsorolja az egytelkeseket is.

A XLIII. kötetben *Tolna*, *Trencsén* és *Ung* vármegyék összeirásai vannak. De Tolna csak az 1542. és 1543-diki lajstromokkal szerepel, melyek azonban igen részletesek s az első

a papokat és egytelkeseket is felsorolja. Trencsénből itt vannak az 1532. — közvetlenül utána 1638. — 1533., 1536., 1540., 1541., 1546. (részletes), 1548. (részletes), 1549-iki összeirások, ez utóbbi az egytelkesekkel. Végül Ungból itt vannak az 1538-ik adóbehajtáson s a rovónak 1542-43-iki részletes költségszámláján kivül az 1543. (részletes), 1550., 1553., 1557. összeirások.

A XLIV. és XLV. kötetben *Trencsén* vármegye összeirásai folytatódnak. Amabban vannak az 1543., 1544. (részletes), 1549. (részletes, egytelkesek és molnárok is), 1550., 1552. (sok érdekes adattal), 1553., 1554., 1555. (mindhárom részletes), 1556., 1557., 1559., 1566. évi összeirások. De van itt igen sok más irat, főleg adószámadás. A megye történetére fontosabbak a hricsói vár javainak portái 1549—1572. közt, számos helység urbariuma 1553-ból, a csejtei és ujhelyi járások tizedszámadása 1571-ből; végül *Szepes* vármegye részletes összeirása 1551-ből. A másik kötetben vannak az 1578. (részletes), 1588. (részletes), 1596., 1598., 1600., 1601. (mindhárom részletes, a nemesek taxája is), 1602., 1603. (taxások is), 1608., 1609. (egyes falvakról érdekes adatok), 1613., 1618. (mindkettő részletes), 1619., 1622. (sok kortörténeti adat), 1623. (malmok is), 1625., 1626. (részletes), 1635. (pontos részletekkel a zsellérközségekről), 1647. (egytelkesek is) és 1696. igen részletes összeirások.

A XLVI. kötet *Turócz* és *Torna* vármegyékre terjed ki. Turóczból itt vannak az 1534. (részletes), 1535., 1536., 1543. (papok is), 1542., 1548. (részletes), 1550., 1553., 1557. (név szerint sorolja fel az adózó jobbágyságot), 1564. (részletes), 1565., 1566., 1567. (mind részletes), 1576., 1577., 1578. (az utóbbi kettő részletes), 1593. (egytelkesek is), 1596. (egytelkesek is), 1598. 1600. (igen részletes), 1601., 1602., 1603. (egytelkesek is), 1604., 1609., 1610., 1611., 1613., 1618., 1622., 1623., 1626., 1635., 1638., 1647. és 1696. (igen részletes) évi összeirások. Van azonban köztük igen sok más irat is, és pedig a turóczi porták helységenként való összehasonlítása 1549—1578. közt, sok adóhátraléki és közmunkaügyi irat, különösen pedig *Borsod* vármegye 1549-iki és *Árva* vármegye 1564. és 1565-iki igen részletes összeirása. A turóczi iratok után következnek Torna vármegye összeirásai az 1543., 1548., 1564. (mindhárom részletes), 1566., 1648., és 1696. (egész kimerítő) évekből.

A XLVII. kötet *Ung*, *Ugocsa* és *Varasd* vármegyéket öleli fel. Ungból itt vannak az 1552., 1554., 1555., 1566., 1574. (igen részletes), 1623., 1626., 1630., 1635., 1648. és 1696. (igen részletes), Ugocsából az 1622., 1625., 1636. és 1696. (igen részletes) összeírások. Varasd vármegyéből megvannak az 1566., 1567, 1570., 1576., 1582., 1583., 1588, 1596., 1598. (igen részletes s név szerint sorolja fel a lakosságot), 1601. és 1646-iki összeírások.

A XLVIII. ismét *Ung* vármegyével foglalkozik s az 1567., 1571., 1572., 1573., 1574., 1576., 1578., 1582., 1588., 1598., 1599. évi összeírásokat adja, melyek az első és a két utolsó kivételével mind igen részletesek.

A XLIX. kötet *Veszprém* vármegyére vonatkozik. Megvannak az 1531., 1536., 1542. (mind részletes), [1543., 1545., 1548., 1549. (egytelkesek is), 1550. (egytelkesek is), 1552., 1553. (sok érdekes a török pusztításról), 1554., 1555., 1556., 1557., 1559., 1564. (a három részletes). 1565., 1567. (részletes), 1569. (részletes), 1574., 1576., 1578., 1588. (sok érdekes adat, az egész magyarul van irva), 1596. (sok érdekes a török pusztításról), 1603. (taksások is), 1604. (taksások is), 1609., 1610., 1613., 1618., 1619., 1622., 1623., 1626., 1635., 1638., 1648., 1696. (igen kimerítő) összeírások.

Az L. kötetet nem volt alkalmam használni. A szlavoniai vármegyékre (Zágráb, Kőrös, Varasd, Pozsega) terjed ki s ez idő szerint Zágrábban, a horvát országos levéltárban őriztetik.

Az LI., LII., LIII. és LIV. kötetek a nagy *Zala* vármegyét ölelik föl. Az elsőben sok más iraton kívül megvannak az 1542. (egytelkesek is), 1544., (részletes, egytelkesek is), 1545. (részletes), 1548., 1572. (részletes), 1599. (egytelkesek, papok és molnárok), a másodikban sok számadáson kívül az 1531., 1534., 1536. és 1546. (egytelkesek is), 1548., 1549., 1552., 1553., 1554. évi összeírások, melyek az utóbbi három kivételével mind igen részletesek. A harmadik kötetben vannak az 1555., 1556., 1557., 1564., 1566., 1567., 1569., 1570., 1572. évi összeírások, melyek legtöbbje részletes. Van e kötetben sok adóügyi irat s egy 1565-iki érdekes tizedszámadás. Végül a negyedik kötetben vannak az 1574., 1576., 1578., 1582., 1588., 1593. (mind részletes), 1596. (a praedialisták), 1598., 1600. (egy-

telkesek), 1610., 1611., 1613., 1618., 1622. (a kettő részletes), 1623., 1635., 1638., 1647. és 1696. (igen részletes) összeirások.

Az LV. kötetben veszszük *Szatmár* vármegye összeirásait. Itt vannak az 1567., 1570., 1572., 1576., 1578., 1582., 1588., 1596., 1598., 1599., 1600., 1601., 1602., 1603., 1604., 1605. 1606., 1610., 1612. (mindháromban a taksások is), 1618., 1620., 1630., 1635. és 1648-iki porta-összeirások.

Az LVI. kötet két nagy vármegyét és pedig *Zemplént* és *Szatmárt* öleli fel. Zemplénből itt vannak az 1541., 1545., 1548., 1549. és 1696-iki összeirások, melyek az 1545-iki kivételével mind igen részletesek. Utánok következnek Szatmármegye következő összeirásai: 1548., 1549., 1552., 1553., 1554. és 1555-ből, melyek az elsőnek kivételével mind részletesek.

Az LVII. és LVIII. kötetek ismét *Zemplén* vármegyére vonatkoznak. Amaz kezdődik nehány falu 1560-iki úrbéri összeirásával, mely e kötetben egy másik, részben bővebb példányban is megvan. Az összeirásokból itt vannak az 1567. (részletes), 1570., 1572., 1573., 1574., 1576., 1577., 1578., 1582., 1596., 1598., 1599., 1600., 1601., 1602., 1603., 1604. (ez utóbbi öt évből az összes taksások is), 1605., 1606. (taksások is), 1609., 1630., 1631., 1635. és 1647. éviek. A másik kötet csak az 1610., 1613., 1618. és 1620. évi összeirásokat tartamazza, mert az iratok túlnyomó nagy része a megye XVI. századi adóhátralékaira vonatkozik.

Az LIX. kötet *Zólyom* vármegye összeirásait adja. Megvannak az 1535., 1536. (mindkettő részletes), 1541., 1542., 1548. (egész részletes), 1549. (egytelkesek is), 1550., 1552., 1553., 1554., 1556., 1557., 1559., 1564. (mindkettő részletes), 1566., 1570., 1572., 1574. (részletes), 1576., 1578., 1588., 1593., 1596., 1598., 1601., 1603, 1604, 1609. (mind a négyben az egytelkesek is), 1610., 1613., 1622., 1626., 1627., 1635., 1638., 1647. és 1696. (igen részletes) összeirások. E kötetben van továbbá *Bars* vármegye egy 1600-iki összeirása.

A LX. kötet *Közép-Szolnok* vármegyére vonatkozik. Megvannak benne az 1544. (részletes), 1546., 1547. (csupán adóhátralékok), 1549. (részletes, egytelkesek is), 1550., 1552., 1553., 1554., 1564., 1566. (mind az öt részletes), 1567., 1570., 1604. és 1605-iki összeirások.

A nagy gyűjtemény utolsó négy kötete már nem egy vagy két vármegyére vonatkozik, hanem mindegyik a vármegyék egész hosszú sorát öleli föl, néha a legkülönbözőbb időkből. Tartalmuk azonban fölötte becses, mert itt leginkább olyan évek összeirásait kapjuk, melyek nincsenek meg, vagy nem oly részletesek az előző kötetekben. Különösen becses a LXI. kötet (hátán a következő czím: *Generalis regni portarum conscriptio* mely a XVI. század derekáról, s még előbbi évekből is közöl igen sok, nagyrészt egyöntetű rendszer szerint készült összeirásokat is ezek legtöbbjét használtam alapul a magyar jobbágynépességről s magyar nemességről a mohácsi vész után szóló nagyobb tanulmányaim megirásánál. E kötetben az összeirások következő sorrendben következnek: Bihar 1552., némi részletekkel; Pozsony, Nyitra, Komárom, Esztergom 1553., mind részletes; Bars 1553., csak a porták; Hont 1549., szintén csak a porták; Nógrád, Heves, Borsod, Gömör, Árva, Turócz, Liptó 1553-ból, mind részletes; Trencsén ugyanez évből csak a porták; Zólyom, Szepes, Sáros, Torna, Zemplén, Ung, Ugocsa, Máramaros, Bereg, Szatmár 1553-ból, mind részletes; Szabolcs 1549-ből részletes; Kraszna, Közép-Szolnok, Moson, Győr 1553-ból, mind részletes; Veszprém ugyanez évből, de csak a porták; Sopron, Vas, Zala 1553-ból, mind részletes; Somogy 1550., részletes; Fehér 1543.; Abauj 1543., nehány falu részletes, a többi csak a portaszámmal; Csongrád, Arad, Csanád, Zaránd 1561., csak a porták; Baranya 1551., csak a porták; Zágráb, Varasd, Körös 1553., csak a porták; Tolna 1543., részletes; Esztergom, Pest, Pilis, Solt 1626—27., csak a porták; Somogy 1534., részletes.

A LXII. kötet tartalma szintén nagyon vegyes, de mégis leginkább *Pest*, *Heves* és a velök szomszédos megyékre vonatkozik. Pest és Soltmegye portái 1578., Szarvaskő vára tartozékai 1557., Heves, Szolnok, Pest, Solt megyék portái 1576. és 1582., Heves és Szolnok megyék portái 1570., 1572., 1574., 1578., 1582., 1588., Heves összeirásai 1600., 1602., 1605., Heves és Szolnok megyék együttes összeirásai 1618. és 1620. évekből. Mindezek élénk világot vetnek a török uralom itteni terjeszkedésére, mert míg például 1574-ben Heves és Szolnok területén még 2742 portát írtak össze, 1620-ban már csak $208^1/_4$ porta szerepel. Ez évről azonban megvan az egytelkesek, szabadosok, jászok és kunok adója

is, mely összesen 230 frt 60 krt tett. Ugyane kötetben vannak még Pest és Solt 1570. és 1574-ki összeirásai; Szolnok, Pest, Solt, Heves, Csongrád együttes összeirásai az 1570., 1572., 1576. és 1583. évekből az adószámadásokkal; Heves-Szolnok megyék 1626-iki portái sok részlettel, ugyane megyék 1708-iki részletes összeirása; Abauj 1546-iki összeirása némi részletekkel; Heves, Csongrád és Szolnok megyék 1647-iki összeirása sok részlettel; 1541-ből Abauj, Szepes, Sáros, Borsod, Torna, Gömör, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros érdekes adószámadásai; 1559-ből baranyamegyei tizedszámadás és 1582-ből a szepesi kamara utasítása a tornai rovó számára.

A LXIII. kötet tartalma szintén vegyes. Az eredeti sorrend szerint következik 1591-ből *Abaujmegye* népesedési szempontból fölötte becses összeirása, mely a nemeseket és jobbágyokat névszerint, s a marhaállományt felsorolja. Ezt követik *Bereg* vármegye összeirása az 1567., 1570., 1622., 1626., 1630., 1635., 1647. évekből, valamint a megye 1671. és 1697-iki adótartozása. Itt azután ismét *Borsod* vármegyére akadunk; megvannak az 1595. (taksások is), 1598., 1623., 1626., 1630, 1635. (igen érdekes, az egytelkesek is), 1647. (szintén érdekes), 1656. (fontos a borsodi hódoltságra) és 1696-iki összeirások, ez utóbbi táblázatosan. Ezután következnek *Hont* vármegye összeirása II. Rákóczy Ferencz korából; *Máramaros* megye összeirásai 1600., 1601., 1603., 1604. és 1605-ből, melyek mind részletesek; *Zalamegye* összeirásai 1533., 1544. (mindkettő részletes), 1550. és 1553-ból. Ez utóbbi a maga nemében egyedül áll s rendkívül fontos, mert felsorolja név szerint az egész birtokos és egytelkes nemességet, a mint az az insurrectióra bevonult; a meg nem jelentek neve is említve van. *Trencsénmegyének* is van 1728-iki összeirása és számos XVI. századi összeirás az oláhoknak nevezett (a hegyek közt pásztorkodással, marhatenyésztéssel foglalkozó) lakosság falvai összeirásával. *Ugocsa* csak az 1635-iki, *Ung* ellenben az 1567., 1570. és 1630. évi összeirásokkal szerepel a kötetben, mely *zemplénmegyei* szolgabirák 1675—77-iki számadásaival végződik.

A nagy gyűjtemény utolsó, vagyis LXIV. kötetét *Tolna* és *Baranya* vármegyék 1564-diki összeirása nyitja meg. Ezután következnek Baranya 1715. és 1738., *Bihar* s néhány más megye 1696-iki összeirásai. Erre egész csomó adószámadást talá-

lunk olyan megyékről, melyek ez időbeli helyi történetéről kevés forrás jutott ránk, s azért e számadások is figyelmet érdemelnek. Vannak számadások 1552-ből *Külső-Szolnok*, *Csongrád*, *Zaránd*, *Csanád*-; 1553-ból *K.-Szolnok* és *Zarándmegyéből*; 1555., 1558., 1560.,1561-ből *Zaránd*. *Szolnok*,*Csanád*, *Csongrád* és *Arad* portái, 1560-ban a tiszántúli falvak említésével. Egy nagy adószámadáson kívül, mely 1588-tól egész 1640 utánig terjed különböző vármegyékről, *Kraszna* nehány helységének 1604-iki, s *Ugocsa* 1567., 1620., 1570., 1572., 1574., 1578., 1582., 1588., 1598., 1599., 1600., 1601., 1602., 1604., 1606., 1609., 1610. és 1618. évi portái következnek. Különösen becsesek az 1567., 1570., 1572. és 1574. évi jegyzékek, melyek név szerint sorolják fel az összes adozó jobbágyságot. Az 1604-iki összeirásban, mely a házak számát tünteti ki, a rovó azon házat, mely adó alá esett, «ravatalos ház»-nak nevezi.

Ez ismertetéssel első sorban azt tartottam szem előtt, hogy tájékozást nyújtsak az országos levéltár e nagy gyűjteményének tartalmáról, a mi azért is szükséges, mert egyes vármegyék összeirásai különböző kötetekben vannak szétszórva, s a ki például Máramaros vármegye csupán azon összeirásait használná, mely a máramarosi kötetben van, az csak az anyag egy részét dolgozhatná fel. Ez anyag s általában a gyűjtemény kútfői értékét föntebb röviden már jeleztem. Ez érték azonban a legjobban szembe tűnik az összeirások tanulmányozása közben s a szakember azonnal észre fogja venni, hogy a dicalis összeirásokban olyan sokoldalú, olyan becses anyaghalmaz kinálkozik, mely nemcsak a helyi, hanem a nemzeti történet XVI. és XVII. századi alakulatát is egészen új és tanuságos világításba helyezi.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ.

(Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához.)

A magyar bibliografia alapvető munkájához, melyet *Régi Magyar Könyvtár* czímen ismer és használ az irodalom, a Magyar Könyv-Szemle 15 éven át minden füzetében hozott adalékot. Közlései az első kötet anyagát, az u. n. magyar ősnyomtatványok lajstromát 320 ismeretlen számmal gyarapították, s a második kötethez, a nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészetéhez közölt adalékok száma is immár a száz felé közeledik. Ez adalékok közlését az új folyamban is egyik kiváló feladatunknak fogjuk tekinteni: hisz minden egyes könyvczím, melyet az enyészettől megmentünk, becses adatot szolgáltat a hazai irodalomtörténet egyik legérdekesebb korszakához, régi kulturánk egyik legfontosabb fejezetéhez. Fölkérjük azért a hazai közkönyvtárak vezetőit s a magyar könyvészet szakférfiait, hogy kutatásaikat ez irányban tovább folytatva, azok eredményéről a Magyar Könyv-Szemlét időnkint értesíteni szíveskedjenek. A régi folyamnak azt a szokását, hogy a teljesen új adalékokat sorszámmal látta el, mi is követjük, folytatva a számozást ott, a hol a régi folyam utolsó kötete elhagyta. Első közleményünk gazdagsága reményt nyújt arra, hogy a rovat régi nyomtatványaink sorozatát a jövendőben is sok becses adalékkal fogja gyarapítani.

I.

Magyar nyelvű nyomtatványok.

1.

[321.] *Bécs, 1562.*

Kalendarium es az aegh forgasabol valo igaz itíletek Ky az Craccai Piotrcoui Thamas szerzese szerind forditatek magiarra, Pesti Bornemissa Peter Deak altal. Az edes iudôzitô vrunk Iesus

Christus szűletesenek M. D. LXII Eztendeiere. (*Fametszet*: *Két oroszlán által tartott magyar czimer, u. m. négyelt pajzs 1—4 mezejében a pólyák, a 2—3. mezőben a hármas halmon álló kettős kereszt.*) Az hodnak fogiatkozasa lezen szent Iacab hauanak 15 napjan (*Fametszet*: *a hold.*) Az felseges Roãy Chazarnak engedelmőből Bechbe niomtata Raphael Hofhalter.

A naptári rész 32 sztlan levélre terjed; ezt követi:

A 33a. lapon: Igaz iőuendő itiletek Christus urunk szűletese utan ualo M. D. LXII. eztendőnek szolgaltatasara. Az Craccai Tiotrconi *stb.* . . . . . által, Venus chyllag ez eztendőnek igazgatoia Iupiter penig segitő tarsa. Bechbe niomtata Raphael Hofhalter.

A magyar naptárak közül eddig a Bécsben, 1572. évben nyomatott naptárat ismertük legrégibbnek. A fentebb leírt példány ezt épen tíz évvel előzi meg, s ez a most ismert legrégibb magyar naptár. Egyetlen példánya az alább ismertetendő naptárakkal együtt a Batthyány herczegi család körmendi levéltárában került napvilágra, s a családi könyvtárba lett átvitetve. A préselt bőrbe kötött 8r. példány, sajnos, nem maradt reánk teljes épségben; csak az A—F_1=41 sztlan levele van meg. A lelet azonban így is érdekes és bibliografiai jelentőségén kívül történeti becscsel ruházzák fel azon feljegyzések, melyeket a naptári rész lapjai közé betoldott 22 jegyzetlap őrizett meg számunkra. E feljegyzésekből, miket itt egész terjedelmükben közlünk, kitűnik, hogy a naptár Nádasdy Tamás nádor valamelyik Sárváron lakó belső emberének tulajdonát képezte; az 1562-ik év épen a nádor életének utolsó éve volt, s a jegyzetek, melyek jobbára az ő udvari életére vonatkoznak, egy héttel temetése után szakadnak meg.

(Január.)

4. *Hoc die venit mag. dnus Ladislaus Banffy ad Sarwar.*
6. *Hoc die movit se ex Sarwar mag. dnus Ladislaus Banffy.*
7. *Hoc die venit ad Sarwar mag. dnus Ioannes Chzorom.*
9. *Hoc die venit ad Sarwar mag. dnus Franciscus Thcreck.*
10. *Hoc die venit ad Sarwar mag. dnus Ioannes Chorom una cum uxore et filia, statimque post prandium moverunt se ad Czoprok unacum dno Francisco Thewreck.*
23. *Hoc die venit ad Sarwar mag. dni Francisci Theöreck consors*
24. *Hoc die discessit Papam versus.*

(Február.)

8. *Ez nap letth Kristoff uram hiöz foghasa Janoshazan.*
12. *Hoc die venit ad Sarwar mag. Laszampra.*
13. *Post prandium hoc die se mauit.*
14. *Ez nap menthenek Sarwarrul Maylath vram zolgay hohánásban.*
15. *Ez nap indwlth az nag. wr Sarwarrul Egerwarra.*
17. *Ez nap Egerwarrul az wr mes h . . ,*

(Április.)

8. *Ez nap wetthek magyarok az Hegyesdeth.*

12. *Ez nap ywtth az wr Sarwarra Ewthwesrwl haddal.*

(Május.)

24. *Ez nap wolth Egherwaran kezfoghása Czobor Imreh vramnak.*

(Június.)

2. *Ez nap holth megh Nadasdy Thamas vram orzag nádrispánna Egeruárath kylencz és tyz ora közöth ebéd előtt.*

7. *Ez nap temették el az my kegelmes vrunka h nádrispánth Egherváry kalasthromba.*

14. *Ez nap menth nádrispánné azzonom Nádasdra.*

A kötés első tábláján belül a következő sorok olvashatók:

Jesus iesus tarch meg ez warban műnket. Isten, isten őrizz meg ez hazban műnket.

Dr. Hodinka Antal.

2.

[322.] *Várad, 1566.*

A keresztyeni Gyůlekezetben Valo Isteni Diczeretek. Egyben Szedőgettek, Es Mostan Nyomtattattak vyonnan eregbitetek, es emendáltattak L. F. által. *(Fametszet).* Varadon, Nyomtatot Raphael Hoffhalter, Anno M. D. Lxvj.

4r. 186 sztt lap. Végül: tábla, 1 levél.

Egyetlen példánya a wolfenbütteli herczegi könyvtárban. Czimét közölte Szilády Áron, Szegedi Gergely énekeskönyvéhez irt tanulmányában.

Hellebrant Árpád.

3.

[323.] *Debreczen, 1569.*

Enekes Kőnyv mely-|ből SZOKTÁNAC AZ VRNAC | Diczeretet mondani, az anya ſent egy házban es keresz | tyeneknec minden gyůlékőzetiben, mostan vyobban | egben ſedegettetőtt, es meg őrégbittetőtt, Sz. | Gergel altala meg emendáltattatott. | (*Fametszet.*) | PSALMO C. XLIX. Diczeretet mondgyatok az Istennek az ſen|teknek Gyůlekezetiben. | DEBRECZEMBE | Nyomtatta Komlos Andras. AN. M. D. LXIX.

4r. 221. sztt lap. Elül czímlap, 1 levél.

Szabó K. a R. M. K. I. kötetében 332. sz. a. említ egy énekes könyvet, Huszár Gáltól, melynek csonka példánya az Akadémia könyvtárában van meg. Összehasonlítván e csonka példányt az itt leírt bo-

roszlóival, kitűnik, hogy ez énekes könyv nem Huszár Gálé, hanem Szegedi Gergelyé. Másrészt az is kitűnik, hogy ez énekes könyvből két kiadás jelent meg, mert a föntebbi csonka példány eltéréseket mutat az itt közölt teljes példánytól.

Egyetlen példányát a boroszlói városi könyvtárban találtam meg. A M. Tud. Akadémia az eredetiről sorhű kiadást bocsátott közre, a címlap hasonmásával, mely az Akadémiai Értesítő f. évi januári füzetében is megjelent.

Hellebrant Árpád.

4.

[324.] *Bécs, 1580.*

Kalendarium, mind az praktikaiaval egietembe: ezielen 1580. esztendőre: az Craccay astrologus Slouatius Peter mester itileti szerint iratatoth mastan pedig Gradnay Thamas forditasabul magiarul niomtattatott. (*Fametszet: koszorúba foglalt magyar czímer.*) Az fölseges romai chaszarnak kögielmes engedelmebeől Bechben Apffel Mihali niomtatta.

A 26b. lapon:

Kalendariumnak utolso resze ki praktikanak mondatik, meliben ennehani orszagoknac tertinendeo dolgai es essety minden napi ideonec forgasiual vannak megirva ez mostani 1580 esztendoere, az Craccai *stb.*

Következik a latin ajánlás Radetius István egri püspökhöz; az aláírás: Th. Er. Iazka.

8r. A—F_2=44 sztlan levél.

Egyetlen példánya a Batthyány herczegi család könyvtárában, Körmenden.

Dr. Hodinka Antal.

5.

[325.] *Bécs, 1583.*

KALENDARIVM | ES EZ IELEN VALO | 1583 ESZTENDEY PRA | ctika mynd az egh forgáſaban, | ideonek valtozaſaban, és orſza | gokban valo teortenetekkel eg | gietemben, melliet az Slouatius | Peter mesſter Craccai Aſtrologus | iteleti szerent, maſtan Pal | Sebestyen magyarul fordeitotta | (*Fametszet: az ország czímere*). Az feolſeges Romai Czyaſzárnak | kegyelmes engedelmeből | Beczben Apffel Mihali | niomtatta.

8r. 43 sztlan levél; beosztása mint az előbbié.

Egyetlen példánya ugyanott.

Dr. Hodinka Antal.

6.

[326.] *Német-Ujvár, 1584.*

Naptár az 1584-ik évre. Czímlapja hiányzik.

(25b. l.) Eghjarasi jeuendö mondas, az Vr Christus 1584. eztendeyere. Austriay Stadius Gyergy mesterteul zőrőztetőt. Vyuarat Nyomtatta Manlius Janos.

A 26a. lapon latin ajánló-levél Nádasdy Tamáshoz. Datae in Vyuar 12. Octob.

A 35 -levélnél megszakad.

Egyetlen példánya ugyanott.

Dr. Hodinka Antal.

7.

Nagy-Szombat, 1591.

Calendariom es az Móstani M. D. LXXXXI. esztendőben tőrtenendő neminemű dolgokrul Annak fölőtte az időnec napankent kőuetkezendő allapottyarul iratot itilet. Az Craccai Fontanüs Balint irasabul Magyarra fordetotta Peechi Lucach. (*Fametszet: a hold.*) Nyomtatatot nagy Szombatba Anno M. D. LXXXXI.

(25b. l.) Az NemesNevezetes Es Bevseges *stb. lásd M. Könyv-Szemle 1881. 244—245. l., hol Magyary Sulpicz e naptárnak könyvtáblából kiáztatott, 4 levélből álló töredékét ismerteti a pannonhalmi könyvtárból.*

8r. A—D_4=32 sztlan levél, mint föntebb.

Egyetlen teljes példánya ugyanott.

Dr. Hodinka Antal.

8.

Debreczen, 1593.

Ivdicivm magyar nyelven, az O, és Vy Kalendarium fzerint: Chistus Vrunk szűletese vtan 1593. Eztendőre. Tenativs Ianos M. az Krakai fő Oskolaban rendeltetet Astrologusanak irasabol Magyarra forditatot. (*Fametszet, mely a napot ábrázolja.*) Pünkösd hau. 20. nap az Napnak hatod resze meg homalyosodik az Kettös ieginek 8. grad. 3. mi: az Sarkan feie mellett, 2. hor. delvtan. Többet olvas ez Kalend. vegeben. Debrecenben.

16r. A—E_2=34 sztlan levél.

Eme naptár czímmását Szabó K. a R. M. K. I. k. 167. sz. a. közölte ugyan Weszprémi után, de nem pontosan. A pontos czímmást közlöm ezúttal az időközben birtokomba került példányból, melynek *A*, *C* és *E* íve teljesen megvan.

Széll Farkas.

9.

[327.] *Sicz, 1593.*

M.D.XCIII. | EZTENDÖRE | VALO CALENDARI | om, es az időnek naponként va | ló allapattyaról, s egyeb tôr | tenheto dolgokról | való itelet | Crakkai Fontanus Balint | irasabol Magyarra | forditatot. | (*Fametszet*: *az ország czímere.*) Siczben nyomtatta | Manlius János.

A 25b. lapon: Az könyvnyomtato az olvasónak istentúl minden iot kiuan.

Egyetlen csonka példánya (8r., A—D_4=32 sztl. levél) a Batthyány herczegi család könyvtárában, Körmenden.

Dr. Hodinka Antal.

10.

[328.] *Debreczen, 1594.*

Ivdicium magyar nyelven Christus Vrunk szûletese vtan 1594 Eztendôre Melyben, Embolismus vagyon, azaz tizen harom holnap. Magyarra Fordytatot az M. Ioannicivs Gabrielnek az Krakai fő Oskolaba rendeltetet Astrologusnak irasabol. (*Fametszet, mely égi jegyeket ábrázol.*)

Az nap meg homaliosodik Pinkest hauanak, 10 napian, vegezödik napkeletkor Az Hold Penig homaliosodik meg 19 napian MintSz hauanak napkelet elöt reggel. Debrecenben.

Második czím: Az eghi czilagoknak forgasabol való iôuendôlesek kôvetkôznek, az Idôre valo szamtartasual egye-temben. Ioannicius Gabor. M. az Krakai Akademianak fô Astronomusa irasaból forditatot. Venus ez Eztendônek Vra, Mercvrivs penig es Ivpiter közösse.

16r. A—E_2=34 sztl. levél.

Az egyes hónapok után — deczembert kivéve — két-két sor vers van. Ezek itt következnek:

(*Január.*) Janos kiuan eret vagni, kedues lakodalmat,
Ho fottara vagot fa müre kellö leszen.

(*Február.*) Kertek hanyasnak, szőlök metzesnek örülnek,
Szantani vegy ökret, irtani kertbe szeres.

(*Márczius.*) Mes eret az feieden, Szölök nitasnak örülnek.
Fonni sövent, vetemeny kertbeli kellö leszen.

(*Április.*) Könyebeicz hasadat, küssebeicz veredet eckor
Vltes szep fiatalt, rai mehet ebbe keres.

(*Május.*) Förödni, vert venni, magadat gyógyetani kellö.
Sayt es tegla veres most io, herelni Bikat.

(*Június.*) Almafat olcz mestan, (*így*) bator legy minden vtodban.
Retbe kaszaly szenat, Saytot is ebbe czinaly.

(*Július.*) Veredet oltalmazd, Oruos el tauozek telled,
Eckorban vizuel bort elegyesuen igyad.

(*Augusztus.*) Reszegseg mostan tauozek kerlek erössen.
Ves magot az földbe, Tengeren ebbe ne iar.

(*Szeptember.*) Ez betegseges felelmes enni gyümölczet.
Kertedben mostan vetnye kellő paraid.

(*Október.*) Hogy ha sokat termet Szölö hordodat erősseicz
Szancz, ves, ha vetement varnya böuön akarz.

(*November.*) Buzat foghagymat ves mostan, geztenyet ültes
Mübeli io fákat, Makot-is ebbe keres.

Egyetlen példánya, melyből a *D* ív hiányzik, könyvtáramban.

Széll Farkas.

11.

[329.] *Debreczen, 1598.*

Ujfalvi Imre, Kalendárium. 1598.

Szabó K. a R. M. K. I. 308. sz. a. ismerteti Ujfalvi Imre 1599. esztendei Kalendáriumát, de hogy Ujfalvi 1598. évre is szerkesztett már naptárt, azt emlékezetben hagyta az öreg Bartha Boldizsár, Debreczeni Chronicájában (II. kiadás 19. l.): «Az országokon ezen időben jövő nagy itéletit Istennek eszébe vette volt Astrológiai Prognosticálásban ezelőtt még 60 esztendővel egy Ujfalvi Imre nevű debreczeni schola mester, *ki az 1598. esztendőre írt Kalendáriomjában* ekképen írt a többi között:

Ezer hatszáz ötvenhétben
Rezzen világ minden részben,
Mikor jámbor érsz ennyiben,
Intlek fel nézz ily igyedben.
Mert vagy Jel kezd ködben lenni,
Vagy az Halis vissza folyni,
A nagy Taurus elolvadni,
Kis Halcyon adattatni.» stb.

Széll Farkas.

12.

[330.] *Debreczen, 1616.*

Kalendarium, az 1616. Esztendőre, Christus Urunk szűletese utan, mely Bissextilis. Az Krakai Kalendariomból Magyarra fordittatot. (*Korona nélküli magyar czímer fametszetben, vörös nyomással.*) Debreczenben, Nyomtatta Lipsiai Pál.

Második czím: Prognosticon Astrologicum. Az Egi csillagoknak forgasabol valo itilet, ez mostani 1616. Esztendőben, neminemű tőrtenendő dolgokról, es az űdőknek valtozásirol. Mind Nemetből és mind Lengyelből Magyarra fordittatott. Debreczenben, Nyomtatta L. P. *Végül)(jelű íven hozzáadva*: Vilag teremtesetűl fogva valo rővid Chronica.

16r. A—D+)(=40 sztl. levél.

Egyetlen teljes példánya könyvtáramban.

Széll Farkas.

13.

[331.] *Kassa*, 1624.

Tyukodi tartományban támadott, Galliából származandó uj propheta *stb.* (*Kakast ábrázoló fametszet vörös színben.*) *Végén*: Cassán Schultz Dániel által 1624.

Egylevelű nyomtatvány, 40×30 cm. nagyságu 4r. levél egyik oldalára nyomatva.

Ifj. Kemény Lajos fedezte fel Kassa vááos egyik jegyzőkönyvének könyvtáblájában, és egész terjedelmében közölte az Irodalomtört. Közl. 1893. évfolyamában, 100. l.

Sch. Gy.

14.

[332.] *Debreczen, 1632.*

Paraphrasis psalmorum Davidis selectiorum, metrorhytmica. In futurum Scholasticae juventutis et pueritiae nostrae exercitium matutinum et vespertinum Debrecini, opera Melchioris Fodorik M. DC. XXXII.

16r. 30 sztt levél. Elűl czímlap, ajánló levél = 1 sztl. levél.

Latin és magyar szöveggel. A könyvnyomtató a tanuló ifjúságnak ajánlja. Ez ajánló sorokból kitűnik, hogy ezt a művet *Ujfalvi* Imre állította egybe, és pedig a latin zsoltárokat *Spethe* András fordításából véve, valamint az is, hogy régibb kiadása teljesen elfogyott. Ez tehát újabb kiadás. Szabó Károly az első kiadást sem ismeri.

Egyetlen példánya könyvtáramban.

Széll Farkas.

15.

[333.] *Debreczen, 1632 körül.*

Énekes könyv.

16r. A—T_4 = 150 sztl. levél.

Birtokomban csak az *R* és *T* ív van meg; ezek azonban a végső ívek, mert a *T* ív hátulsó 4 sztlan levelén teljesen megvan a tartalommutató, melynek fejezete igy hangzik: *Index Psalmorum, Hymnorum et Canticorum, tam Latinorum quam Ungaricorum.* Az indexen felül 146 sztt levélből állott az egész könyv, mert a 146. levelen van a «*finis*».

A nyomás kétségtelenül debreczeni. Betűi egyeznek az imént említett *Paraphrasis psalmorum Davidis* czímű könyvecske betüivel, mely Debreczenben, 1632-ben nyomatott. Valószínűnek látszik, hogy ez is, mint amaz, iskolai czélra szolgált, erre utal az alant olvasható két ének is, mely *Karácsonyi uj énekecskének* van benne megjelölve.

In dulci jubilo etc.

*In dulci jubilo.**	*O Iesu parvule,*
Mi éneklésünk jó,	Ki megkeserülé
Szivünknek vigsága,	Szomoru szivünket,
Hogy *in praesæpio,*	*O puer op ime,*
Mint napnak világa.	Mi betegségünket,
Matris in gremio,	*O princeps gloriae,*
Alpha et O,	*Trahe me post te,*
Alpha et O.	*Trahe me post te.*

* A dőlt betűkkel szedett sorok az eredetiben is cursiv betűkkel nyomtatvák.

Oh Patris charitas,
O Nati lenitas,
Mind elvesztünk volna,
Nostra crimina,
Elvesztettük volna,
Coelorum gaudia,
Örökségünk már,
Örökségünk már.

Ubi sunt gaudia,
Csak a mennyországba,
Hol angyali zengés,
Novaque gaudia,
És az hol éneklés
In regio curia,
Ott lakozunk már,
Ott lakozunk már.

Más.

Nota: *Resonet in laudibus etc.*

Zengjen nagy dicsérettel,
Ékes éneklésekkel
Sion most az hívekkel,
Megjelent már Christus, kit szült Mária.

Christus nekünk küldeték,
Tiszta szűztül születék,
Férfi mag nélkül fogantaték,
Megjelent: etc.

Gyermekek dicséretet,
Uj királynak éneket,
Mondgyatok szent verseket,
Megjelent már: etc.

Széll Farkas.

14.

Várad, 1650.

Abba atya. Avagy kőnyőrgesnek lelke. Melly szerént kiki tsak magától-is, készen, mindenféle dolgokrul, a'karminémű allapotban, válogatot szép lelki buzgosagokat ônthet-ki Isten előt. Kiszakasztatott, A' Kőnyőrgésre ki-adott Mesterseges Tablakbol; és az ő meg-betsűlhetetlen hasznalatosságáért, illyen kis Formaban, kűlőn-is kőzőnségessé-tétetett, Medgyesi Pal által. Varadon, Nyomtatta Szenczi Abraham, 1650.

12r. 88 lap. Czímlap és ajánlás 4 sztl. levél.

Nem egyéb ez a könyv, mint a melyet Szabó K. a R. M. K. I. 833. sz. a. leírt, csakhogy czímlevél híján az akkor még egyetlennek tartott példányból a művek czímmását nem volt képes adni. Téves tehát, hogy a nyomtatás helye *Bártfa* volna, miként azt Szabó Károly

az ajánlásból következtette, mert a nyomtatás, miként a fenti címmásból most már bizonyos, *Váradon* eszközöltetett.

A birtokomban levő példányból közben nehány levél hiányzik.

Széll Farkas.

17.

[334.] *Kassa, 1671.*

Luther Márton Kissebbik Catechismusa. Az az: A' Keresztyéni Hitnek fundamentomáról való rövid oktatása. Nyomtattatott Kassán, 1671. Esztend.

16r. A—B=48 sztt lap.

Egyetlen példánya a báró Podmaniczky-család könyvtárában Kis-Kartalon.

Hellebrant Árpád.

18.

[335.] *Halle, 1709.*

Györi Kátéchiſmus az az D. Luther Marton, Kis Kátéchiſmuſſa Más ſép kegyes kérdéfekkel egyetemben Moſt uyontan Magyarrá fordittatott, a Györi Luthe: Oskólában tanuló Iſjúságnak kedvéért Nemzetes Swaidli Mihal Uram kölcségével. Nyomtattatot Saxoniai Halla Városában Orbán Istvány által. Ao. 1709.

16r. A—C=72 sztt lap.

Egyetlen példánya a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

Hellebrant Árpád.

19.

[336.] *Thorn, 1709.*

Hogy Tekéntettes Nemzetes és vétézlû Gmainer Istvan Uram, Sontag Jacob Uram eô ely hagyot ôzvôgyét Nemes és Nemzetes Anna Christinat kedves Hazás tarſajúl akarna venni Nemes Otlik Andras evel a kis ajandikal kedveskedni akart. Thorunii. Impreſſit Joannis Nicolai. 1709.

2r. 2 levél.

Egyetlen példánya a thorni gymnasiumi könyvtárban.

Hellebrant Árpád.

II.

Idegen nyelvű hazai nyomtatványok.

1.

[84.] *H. és év n. (1586—87.)*

(Pilcz Gáspár.) Merkzeichen, dabei ein Schäflein Christi zu erkennen sei. . . . Die da fleischlich sind, die sind fleischlich gesinnet. Aber fleischlich gesinnt sein, ist der Tod. Und geistlich gesinnet sein ist Leben und Friede. Denn fleischlich gesinnet sein ist ein Feindschaft wider gott.

Pilcz e munkája, melylyel Creutzer Györgynek *Warnung von der Sacramentirer* stb. (Szabó K., R. M. K. II. 190. sz.) című művére válaszolt, ma már egyetlen példányban sem ismeretes. Címét s tartalmának kivonatát Creutzernek e munkára irt replikája őrizte meg, melyet a következő szám alatt ismertetek.

Ráth György.

2.

[85.] *(Bártfa), 1587.*

Proba. | Der Calviniſchen merck | zeichen, Caſpari Pilcij Kirchdorffers, | dabey er vermeint, ein Scheflein Chriſti | zu erkennen sein. | Welche Merckzeichen er entgegen geſetzt | Der gedrukten Warnung Georgij Creucers von | der Sacramentirer, oder Calwiniſten Lehre: Auch gewiſſen | Merckzeichen, wobey ſolche verfürische | Geiſter zu erkennen. | Vnd iſt bey dieſer Proba klar zu vernemen: | Das Caſpari Pilcij Merckzeichen Falſch, | und die prob gar nicht auſzſtehen kůnnen: Darumb | alle Gottselige, bey verluſt ihrer Seeligkeit, | ſolche vergiffte Lehre meiden und | flihen ſollen. | Geſchriben von Geôrg Creutzern Keismarckern | Eccleſiaſten zu Neerer. | I. Johann. 4. | Ihr lieben, glaubet nicht einem jglichen Geiſt *stb.*

4r. A—F_4=24 sztl. levél.

Creutzer ez ismeretlen munkájából, melyben Pilcz Gáspár *Merkzeichen* című vitairatára válaszol, Verbőczi első, 1517-iki kiadásának birtokomban levő példányából sikerült két teljes példányt kifejtenem; a jobb állapotban levő, kiváló szakértők által restaurálva s a felsőbb sorokban hasonló betűkkel kiegészítve, ma is tulajdonomat képezi; a

második rongyosabb s hiányosabb szövegű példányt csere útján a M. Nemz. Múzeum könyvtárának engedtem át.

Úgy ezt, mint Pilcz Gáspárnak az 1. sz. a. említett vitairatát ismertettem az Irodalomtört. Közleményekben 1892. 313. s 314. l.

Ráth György.

3.

[86] *Kolosvár, 1588.*

Frôliche Practick: | Auff das 1588 Jar, | wider aller alten Astrologen langher | Practicirte meynung, gerichtet und auff den | Meridian desz gantzen Teutschen Lan | des gestellet, | Durch | Theodorum Rhelasum Hebiscadensem, Mathe | maticum et Medicum. | Darin auszfûhrlich und klar dargethan, das es viel ein an | dere gestallt umb dieses 88. jar habe, dann etliche | Astrologi vor der zeit prognosticirt. | (*Saturnust és Marst ábrázoló két fametszet.*) Gedruckt zu Clausenburg in Sibenbürgen | M. D. LXXXVIII.

4 rét. A—B^4=8 sztl. levél; az utolsó lap üres.

Egyetlen példánya könyvtáramban. A szerzőnek magát megnevező Theodorus Rhelasius Weller szerint, (Index pseudonymorum): Hasler János álneve.

Ráth György.

4.

[87.] *Bártfa, 1599.*

HΥΠΟΜΝΙΜΑ. Das ist: Ein kurtze, nothwendige Erinnerung an die fûnff lôbliche frewe Stedte in Ober Vngern, Caschaw, Leutsch, Barfeldt, Epperies vnd Ceben, vnd an das Ehrbare Mittel Scharos. Von jhrer Christlichen glaubens Confefsion, welche sie wiederhollt und erklaret haben, wider alle Secten, fûrnemlich, wider die Sacramentirer oder Caluinisten, in jhrem Synodo, gehalten in der Kôniglichen Freyen Stadt Leutsch. Anno 1597 den 25. vnd 26. Nouembris. Durch *Seuerinum Sculteti*, Seniorem derselbigen Stedte: Zue einem seligen eingang vnd anfang, des 1599. Jahrs. *Colophon*: Bartfeld, Gedruckt durch Daniel Guttgesel, 1599.

4r. A—C=12 sztl. levél.

Egyetlen példánya a báró Podmaniczky-család könyvtárában Kis-Kartalon.

Hellebrant Árpád.

5.

Kolozsvár, 1599.

Dialectices Praecepta stb. Per Simonem Fischerum Pomeranum. Typis Casparis Helti. Anno Domini 1599.

Szabó Károly a R. M. K. II. k. 294. sz. a. Kénosi Tőzsér János tudósítása után leirja, példányát azonban nem látta. Czímlapját és 10 levelét egy könyvtáblából áztattam ki, miáltal létezése kétségtelenül be van igazolva.

Varju Elemér.

6.

[88.] *Lőcse, 1628.*

Fructus æſtivi ſemeſtris; Hoc eſt, Orationes Menologicœ Menſium Qualitates, Temperiem, Geſta, Feſta: Commoda, Incommoda; cum alijs nonnullis auditu jucundis materijs explicantes; . . . (*Következnek a szereplők nevei.*) Ad Hos Ergo Fructus feliciter decerpendos, ad has Orationes cum voluptate audiendas, Reverendd. & clariſs. Eccleſiæ Præſides, Nobiliſſimos & magnif. Cameræ Proceres, Conſultiſs. & nobiliſs. Cvriæ Senatores; ad d. 3.* Octobr. An. ∞ IↃCXXVIII. demiſsè invitat Iohannes Duchon, P. L. C. Sch. Rector Neoſol. Leotschoviæ, Typis Laurentii Brewer, Anno M. D. C. XXVIII.

1 ívrétű levél.

Egyetlen példánya a körmöczbányai ev. egyház könyvtárában.

Hellebrant Árpád.

7.

[89.] *Lőcse, 1631.*

Theatrvm Sapientiæ, Avo Septem Græciæ Sapientes, Illorvm Vita, Dicta, Facta, Vtroque Orationis genere celebrantur, & explicantur; erectum in Schola Noviſolienſi, Ann. Chr. ∞ IↃC.XXXI. & diſpoſitum ſerie tali: . . . (*Következnek a szereplők nevei.*) Huc adeſte ſpectatum, qui Sapientiam amatis, Reverendi & Clariſſimi Eccleſiæ Doctores Nobiliſſimi & Ampliſſimi Cameræ Præſides, Nobiliſſimi & Prudentiſſimi Cvriæ Proceres, & Patres, ita vos rogat,

* Tintával 10-re van kijavítva.

et ad diem . . . & . . . Febr. invitat Iohannes Dvchon P. L. C. Scholæ Novifo. Rector. Levtschoviæ, Anno 1631.

1 ivrétű levél.

Egyetlen példánya a körmöczbányai ev. egyház könyvtárában.

Hellebrant Árpád.

8.

[90.] *Pozsony, (1631.)*

Erſchrôckliche Zeitung Von | Drey hundert Mord- | brennen, welchen ein Waſcha zu Offen, | vor ſeinem todt, etlich taufent Ducaten verſchafft, in Teutſchland, | als Schleſien, Måhrn, Oeſterreich,ſonderlich ins Reich außgeſand, alles | in brant zu ſtecken, nach außſag Sechſen, welche in Nider Vngarn, in den | Kôniglichen Freymarck den 29. May 1631. Beſſing an vier Orten | angeſteckt, wie ſie erwiſcht worden, was ihre Außſagen vnd | wie ſie hin gerichtet worden. | (*A török pasa fametszetű képe.*) Darbey ein ſchôn Geiſtlich Lied. Beyde in thon: Auff meinen lieben Gott. | Gedruckt Erſtlich zu Preßburg im jetzt lauffenten Jahr.

4r. 2 sztl. levél.

Egyetlen példánya könyvtáramban.

Ráth György.

9.

[91.] *(Lőcse), 1635.*

Vestibvlvm Philoſophiæ, Quo Disciplinæ Organicę Cvm Vniverso Apparatv Svo In Scenam Scholasticam Introducuntur, illarumqȝ Natura, Propagatores, Proprietates & Officia proponuntur; ac utroqȝ genere dicendi explicantur. (*Következnek a szereplők nevei.*) Ad hoc Scholaſticum Spectaculum in Schola Noviſolienſi An. Ch. ∞.IↃC.XXXV. die 1. & 2. Mar. exhiben. Omnes Cæſareæ Cameræ Proceres, Omnes Curiæ Prœſides demiſsè vocat & invitat Johannes Duchon, P. L. C. Scholæ Noviſolensis Rector.

1 ívrétű levél.

Egyetlen példánya a körmöczbányai ev. egyház könyvtárában.

Hellebrant Árpád.

10.

[92.] *Lőcse, 1649.*

Die | Sprůche | Salomonis, | Dariñen viel nůtzlicher, | heylſamer Lehr vnd Troſt zum | gantzen Menschlichen Leben | faſt dienſtlich, begriffen | werden. || Gedruckt zur Leutſchaw, | Im Jahr, 1649.

Kis 8r.

Egyetlen csonka példánya, mely A—Iv = 68 sztl. levelet tartalmaz, könyvtáramban.

Ráth György.

11.

[93.] *Nayy-Szombat, 1661.*

Manvale Sodalitatis Beatæ Virginis Visitantis, In Collegio Societatis Jesv Tyrnaviæ Sub auspicijs Illvstrissimi Principis ac Domini Domini Francisci Rakoczi, &c. Denuò editum, & auctum. Tyrn. Typ. Acad. exc. Melchior Venc. Schneckenhaus, 1662.

12r., 420 lap. Elül czímlap, Præfatio, Index, Tabella Festorum Mobilium, Calendarium = 12 sztl. levél.

Szabó Károly a R. M. K. II. 1154. sz. a. az általa látott 1668-iki, tehát ennél hat évvel újabb kiadást irja le, mely gróf Csáky Lászlónak van ajánlva. Az első kiadás különösen azért érdekes, mert megjelenése összeesik a Rákóczy áttérésével.

Egyetlen példánya könyvtáramban.

Varju Elemér.

12.

[94.] *(Kolozsvár), 1671.*

AUSTRIACA AUSTERITAS | in qua oſtenditur | Quibus modis & quo jure florentiaſ | ſimum quondam Liberrimumque | HUNGARIAE REGNUM, | An. 1670. Armis Regiis inſeſtatum, | & quod Comitatus Ditiones Regiæ concer- | nit, defacto occupatum ſit: | *Summaque in Libertatis Majeſtate* | à | FERDINANDO PRIMO, | *Everti coeperit;* | LEOPOLDO PRIMO autem | Contra omnia Jura, Divina & Humana, huma- | nitus loquendo, vix non ſit everſum: | ab | *Authore Anonymo Singulari fide conscripta.* | *Anno quo,* | RegnantIs LeopoLDI prIMI ætate sVBLEſte | rVInatVr Pannonla. || VENETIIS, Typis Fratrum Veracii, | Constantini & Speracii.

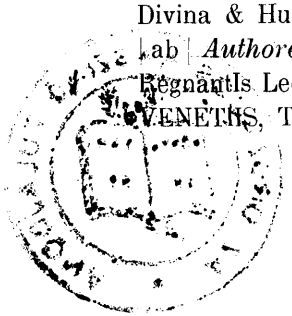

A czímlap *b* oldalán *Spes confisa Deo* stb. jelige alatt latin hexameterek. A 2a. lapon előszó, cursiv betűkkel: *Quod calamitoſiſſimis hiſce temporibus stb.*

4r. A—C_4 = 12 sztl. levél.

Bethlen Miklós Kolozsvárt meg jelent hires röpiratának első kiadása. Meg van említve List és Franke lipcsei antiquarius czégnek Nagy István könyvtáráról adott katalogusában, hol az illető példány 45 talléron bocsátatott árúba.

Teljes példánya megvan könyvtáramban s a czímlap facsimiléje közölve van Angyal Dávid Késmárki Thököly Imre cz. munkája I. kötetében, (M. Tört Életrajzok. 1888.) A M. Nemz. Múzeum könyvtára e kiadásból csonka példányt bír, melyből a 3 utolsó levél hiányzik.

Ráth György.

13.

(*Kolozsvár*), *1672.*

CONTINUATIO | AUSTRIACAE AUSTERITATIS, | Cui, pro meliori Lumine & | Informatione LECTORIS, | IPSA ETIAM AUSTRIACA AUSTERITAS, | denuo excuſa, præmiſſa eſt.

Szabó Károly a R. M. K. II. 1293. sz. a., bár egyébként egész híven, de a fentebbi első czímlap nélkül írja le. E czímlap az 1. levél *a* oldalát foglalja el; a *b* oldalon a *Spes confisa Deo* kezdetü latin distichonok olvashatók. A 2*a*. lapon kezdődik az *Austriaca Austeritas,* melynek czímlapja az első kiadásétól csak abban különbözik, hogy a 2. sor végére kettőspont van téve. A *Continuatio* czímlapia a 11*a*. lapot foglalja el.

Teljes példánya könyvtáramban. Megvan a M. Nemz. Múzeum könyvtárában is.

Ráth György.

14.

[95.] (*Kassa*), *1673.*

EVISCERATIO | Mendaciſsimæ Nugacitatis, | AVSTRIACAM| AVSTERITATEM | fomniantis: | Oſtendens in AVSTRIACIS | Clementiam pro Aufteritate. | Sed minoribus quibus que | nugis prætermiſsis, craſsiora | duntaxat Scommata detergun- | tur. Tandemq'; Salamone Te- | ſte, *Proverb.* 25. 27. | MaIeſtatIs VeſaVs sCrVtator DeLebItVr. || ANNO M. DC. LXXIII.

Az Austriaca Austeritas ellen írt, s névtelenül megjelent, czá[illegible] latnak első kiadása, melynek egy szép teljes példánya birtokomban vá[illegible]

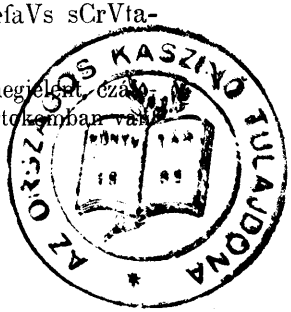

A czímlapján alkalmazott diszítés, és a szövegben használt betük ugyanazonossága kétségtelenné teszi, hogy a könyvecske a kassai nyomdából került ki. Ennek még ugyanazon évben egy második kiadása is látott napvilágot, mely a nyomtatóhely megjelölését szintén nélkülözi, de valószínűleg Bécsben nyomatott.

Ráth György.

15.

[96.] *Kolozsvár, 1698.*

Elementa Grammaticæ Latinæ, Pro recta Scholaſticae Juventutis Inſtitutione, ex præcipuis Grammaticorum præceptis à Gregorio Molnar contracta. Póst Multijuga occaſſione per varios locupletata; præſertim Regulis de Nominum generibus, Verborum Praeteritis & Supinis, nec-non Quantitate Syllabarum metrô comprehenſis aucta. Nunc verò vitiis innumeris ſublatis, ſuperfluis refectis, meliori & Methodô & Compendiô donata. Editio Secunda. Claudiopoli Ex Officina Nicolais Kis de Tótfalu. Annô M. DC. XCVIII.

8-r. A—N=204 sztt lap. Elül: czímlap, praefatio=2 sztt lev.

Egyetlen példánya a göttingai egyetem könyvtárában.

Hellebrant Árpád.

16.

[97] *H. n. 1711.*

Solenne Inſtrumentum Pacis Hungaricæ et Transylvanicæ, Cum Formulâ præſtiti Juramenti. Anno 1711.

4r. 4 sztl. levél.

Kétségtelenül magyar nyomtatvány. Egyetlen példánya a göttingai egyetem könyvtárában.

Hellebrant Árpád.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

AZ ÚJ VATIKÁNI KÖNYVTÁR.

FRAKNÓI VILMOSTÓL.

A fennálló tudományos gyűjtemények között keletkezésének korára nézve az első helyet a pápai könyvtár foglalja el. Azt elhelyezésének fénye tekintetében sem közelíthetik meg ifjabb testvérei.

A klasszikus kor maradványainak a renaissance-kor pápái emeltek palotájokban nagynevű mesterektől tervezett csarnokokat. A régi századok tudományosságának emlékei 1588-tól fogva fejedelmi méretű és díszű teremben fogadják a tudomány művelőinek és a művelt nagy közönségnek hódoló látogatását.

A hatalmas V. Sixtus pápa rendeletére és türelmetlen sürgetésére, hírneves építésze, Fontana, egy esztendő alatt építette meg azt az erős pillérektől két hajóra osztott, hetven méter hosszú termet, melynek mennyezetét és falait gazdag fresco-dísz, s az alacsony zárt szekrényeket is ékes festés borítja.

A későbbi pápák egészen napjainkig mintegy vetélkedtek egymással abban, hogy a tudomány e csarnokának benyomását a látogatóra még meglepőbbé tegyék. Felásott műtárgyakat és fejedelmektől nyert ajándékokat helyeztek el benne. Ritka etrusk edények mellett Sévres és Meissen gyártmányai s az oroszok czárjától küldött malachit-tárgyak vonják magukra a figyelmet.

Utóbb ezen terem elégtelen lett a könyvtár befogadására és egy közel 300 méter hosszú folyosó csatoltatott hozzája.

Ezekben a könyvtári helyiségekben most kizárólag a kéziratgyűjtemény talál elhelyezést, mely 25,577 kéziratot foglal magában, és a melynek értéke, köztudomás szerint, arányban áll kiterjedésével.

Ekkorig a Vatikán könyvtárának csakis ez a kéziratgyűjteménye volt a tudományos kutatók előtt megnyitva. A nyomtatott könyvek gyűjteménye, mivel kellően felállítva és lajstromozva nem volt, felhasználatlanul maradt. Pedig ez is több tekintetben ritkítja párját. Eltekintve az ősnyomtatványoktól, melyek abban találtatnak, kivételes érdeket kölcsönöz annak az a körülmény, hogy a harmincz éves háború alatt Miksa bajor fejedelem, mikor a pfalzi választófejedelemség területét elfoglalta, a választófejedelmek híres heidelbergi könyvtárát (1623.) VIII. Orbán pápának ajándékul küldötte, a mely könyvtár a XVI. és XVII. századbeli német theologiai irodalom termékeinek, remek kötésekbe foglalt példányokban, legteljesebb gyűjteményét képezi.

XIII. Leo pápa, ki a tudományosság körül számos más irányban elévülhetetlen érdemeket szerzett, figyelmét erre a könytárra is kiterjesztette.

Kettős czél lebegett szemei előtt: a könyvtár régi gyűjteményeit a tudományos világnak megközelithetőkké tenni s a tőle nagylelkűen megnyitott pápai levéltárban és a vatikáni kéziratgyűjteményben munkálkodó tudósoknak a munkásságuk sikeréhez szükséges tudományos segédeszközöket rendelkezésükre bocsátani.

E végből elrendelte egy új, megfelelő könyvtárhelyiség építését, mely a régi könyvtár és a levéltár között foglalván helyet, összekötő kapocsul szolgáljon és mindkét részről könnyen felkeresheto legyen.

Az új helyiségben, mely a Vatikán régibb csarnokaihoz méltó díszszel van kiállítva, a könyvtár két csoportban állittatott fel.

Az egyik a régi könyvtár alkatrészeit foglalja magában, külön választva és csoportosítva, a mint azok idők folyamán a pápáktól, bibornokoktól és egyes adományozóktól a Vatikánba kerültek. Ezen többé kiegészítésre nem várakozó gyűjtemények főképen bibliografiai jelentőséggel bírnak.

A második csoportot képezi az *új könyvtár*, mely alapítójának, XIII. Leo pápának nevét viseli, és *Biblioteca di Consultazione* elnevezéssel is van felruházva.

Ez segédkönyvtár (Nachschlage-Bibliothek) természetével bír, a mely azonban kiterjedésére és berendezésére nézve minden más ilyen könyvtárt messze felülmúl.

* * *

A *Biblioteca di Consultazione* kizárólag azon tudományos férfiak használatára van rendeltetve, a kik a Vatikán kéziratgyűjteményében és levéltárában dolgoznak; oly czélból, hogy azok kutatásaik folyamán mindennemű tájékozást és felvilágosítást megtalálhassanak; továbbá, hogy kutatásaik eredményeinek feldolgozásában és közzétételében a szükséges tudományos segédeszközöket felhasználhassák.

Ezen feladathoz alkalmazkodtak a könyvtár rendezői — kik között a tudós Ehrle Ferencz jezsuita atyát kell kiemelnem — mind a könyvkészlet kiszemelésében, mind pedig annak felállításában.

A Vatikán kézirattárában felhalmozott codexek a hittudomány, a jogtörténet, a scholastica philosophia, a történelem, a görög és latin klassikus irodalmak, a keleti és a román nyelvek irodalmának művelőit foglalkoztatják.

A vatikáni levéltár a pápákkal összeköttetésben állott különböző országok történetiróinak szolgáltat anyagot.

A tudományos munkálkodás ezen kettős iránya szükségessé tette a könyvtár olyatén berendezését, hogy mind az egyes tudományszakok művelői, mind pedig az egyes országok történetirói az őket érdeklő könyvkészletet lehetőleg teljesen és könnyen felhasználhassák.

Ennek következtében a könyvtár egy része tudományszakok, másik része országok szerint csoportosíttatott.

A tudományszakok a következők:

Szent írás,
Szent atyák,
Zsinatok,
Liturgia,
Scholastica theologia és philosophia,
Egyetemes egyháztörténelem,
Szentek élete,
Pápák, bíbornokok, Róma,

Püspökségek,
Szerzetesrendek,
Kánoni jog,
Polgári jog,
Földrajz,
Paleografia, genealogia, kortan,
Latin és görög klasszikusok,
Keleti nyelvek,
Román nyelvek,
Szótárak,
Bibliografia és biografia,
Könyv- és kézirattárak katalogusai.

Az átmenetet ezen szakkönyvtárból az egyes országokra egy osztály képezi, mely *Collezioni generali* elnevezés alatt azokat a forráskiadványokat (Martene, Durand, Baluze, Mabillon, Mai stb.) tartalmazza, melyek egyetemes érdekűek és minden ország történetbuvárától fölkerestetnek.

Az európai országok mindegyike külön osztályt képez; az amerikai államoknak együttvéve jutott egy osztály.

Mindegyik osztályban az illető ország forráskiadványai, továbbá az ország egyházi, politikai, kultúrai és irodalmi történetét felderítő jelentékenyebb feldolgozott munkák és segédkönyvek foglalnak helyet.

Míg a szakkönyvtár túlnyomó részben a vatikáni régibb könyvkészletből állíttatott össze, az egyes országok osztályai leginkább újabb ajándékokból létesültek.

A mint ugyanis a pápa szándéka köztudomásra jutott, a kormányok, a tudományos társulatok és egyes tudósok vetélkedve siettek kiadványaik felajánlásával a szent atya intentiójának valósítását és egyúttal saját országuk tudományos búvárainak munkásságát előmozdítani.

Anglia, Francziaország és a német birodalom kormányai az állami költségen évtizedek óta közzétett nagy forrás-publicatiókat teljes példányokban küldötték meg. A párisi, berlini, müncheni, szentpétervári, bécsi, krakkói s más akadémiák követték a példát.

Az osztrák közoktatási miniszterium az osztrák birodalom összes tudományos társulatait, intézeteit, magán-könyvkiadóit felszólította a kitűzött czélnak megfelelő kiadványaik beküldésére.

A *magyar birodalom* sem az utolsó helyet foglalja el ezen gyűjtemények között. A M. Tud. Akadémia, a zágrábi Délszláv Akadémia, a Szent-István-Társulat és a M. Történelmi Társulat összes kiadványaikat fölajánlották a magyar csoport megalapítására. Magánadományozókban sem volt hiány. Megemlítem *Knauz Nándor* becses küldeményét, mely a tudós főpap kiadványainak teljes gyűjteményét tartalmazza. Továbbá hálásan kell kiemelnem báró *Hornig Károly* veszprémi püspök bőkezűségét. Ő ugyanis jelentékeny áron megszerezte ezen könyvtár részére Fejér Codex Diplomaticusa teljes példányát, melynek értékét emeli az a körülmény, hogy utolsó birtokosának, a nagyérdemű Wenzel Gusztávnak jegyzeteit őrzi.

Kérkedve jelezhetem e helyen azt is, hogy a magyar püspöki kar több tagja: Császka György kalocsai érsek, Bende Imre nyitrai püspök, báró Hornig Károly veszprémi püspök, Dessewffy Sándor csanádi püspök és Rimely Károly beszterczebányai püspök tetemes összegeket ajánlottak fel ő szentségének alapítvány létesítésére, melynek jövedelme a könyvtár gyarapítására szolgáljon.

Ezen alapítvány létesítőjét voltaképen felséges királyunkban tiszteljük, ki arra a pápa félszázados püspöki jubileuma alkalmából százezer franknyi összeget ajánlott föl; az egyház fejének tudománypártoló törekvései iránt is óhajtván ily módon hódolatát kifejezni.

A könyvtár, mely e szerint a jövőben folytonos gyarapodásra számíthat, nemcsak a könyvkészlet gazdagságának és szerencsés berendezésének előnyeivel kérkedhetik, hanem a felhasználás kivételes könnyűségével is.

Minthogy a könyvtár csak kisszámú, teljesen megbizható tudósok használatára áll, ezek korlátozatlan szabadsággal élhetnek vele. A nélkül, hogy akár tisztviselőhöz kellene fordulniok, akár szolgát kellene igénybe venniök, maguk kereshetik ki tetszésük szerinti mennyiségben a könyveket, melyekre szükségök van, és dolgozhatnak azokból a világos, szép helyiség kényelmes asztalain.

Nem szükséges fejtegetnem ezen könyvtár sokféle hasznát.

Bizonyára nem utolsó jelentősége az, hogy a kutató maga előtt látja felhalmozva a különféle országok tudományos publicatióit és folyóiratait is. Figyelme önkénytelenül azokra irányul, és

nem fog ellenállani annak a kisértésnek, hogy azokkal megismerkedjék, még ha azt közvetlen érdeke nem is követeli. Ily módon látköre szélesbedni fog és lelkébe nem egy termékeny magot fog befogadni, mely hazájára gyümölcsözővé válhatik!

OLASZORSZÁGI TÖRTÉNELMI KUTATÁSOK.

Dr. Áldásy Antaltól.

Az alábbiakban azon kutatások eredményét veszi a szives olvasó, melyeket az 1892/3. év telén Olaszországban, főleg Róma és Bologna könyv- és levéltáraiban végeztem. Jóllehet csakis az eredményről óhajtok beszámolni, nem kerülhetem el, hogy egyes dolgokról ne szóljak, melyek ezen beszámoló keretén kívül esnek ugyan, de melyeket, már a teljesség kedvéért is, egykönnyen nem mellőzhetek.

I.

Róma városának gazdag könyv- és levéltárai között a történetbúvár ösztönszerüleg a Vatikánban felhalmozott kincsek felé irányozza első lépteit. Az eddig már megjelent és folyamatban lévő publicatiók legjobban mutatják, mily rengeteg kincs van itt felhalmozva, s mily kevéssé még kiaknázva.

Nem szándékom e levéltárt e sorok olvasói előtt ismertetni, hisz ez oly emberfölötti munka, melyre csak az vállalkozhatik, ki egész életét annak kutatásában tölti el. Áttérek e helyett értekezésem tulajdonképeni czéljára.

Rómába érve, tulajdonképeni feladatom az V. Márton pápa idejéből fenmaradt supplicatiók regestáinak átkutatására, s a magyarországi vonatkozásúak kijegyzésére irányult.

Supplicatio alatt általában valamely kiváltság, kitüntetés, hivatal s más effélék elnyerésére irányzott kérelmet értettek, e kifejezés tehát körülbelül kérvényt jelentett. Már a római császárok idejében találunk ily supplicatiók nyomára, s ugyanakkor különféle

szabályzatoknak jutunk tudomására, melyek ezen supplicatiók elintézésének módját határozták meg. Tudjuk, hogy a római császárok kanczelláriájában egy külön osztály foglalkozott ezen kérvények elintézésével. Ez a scrinia libellorum volt, mely mellett a supplicatiók elintézésével a scrinium epistolarum is foglalkozott, noha ez utóbbinak feladata voltaképpen a külügyek és a hatóságok részéről a császárhoz beérkezett iratok elintézése volt. Később a Codex Iustinianus szabályozta a supplicatiók elintézése körül követendő eljárást.

A császári kanczelláriából átment, mint sok más egyéb, e szokás a pápai kanczelláriába is, s már elég korán tétetik említés oly pápai határozatokról, melyek benyujtott supplicatio alapján hozattak. A IX. századtól kezdve lassankint szokássá vált, hogy a kérelmezők személyesen jelentek meg a pápai udvarnál. Ez eljárás ekkoriban még szóbeli volt, de rövid idő mulva az egész processus irásbelivé alakult át. A petitiók, supplicatiók gyarapodása csakhamar maga után vonta az egész eljárás szabályozását, mely a rendeletek egy egész sora által történt. Ezen többé-kevésbé változó szabályok közül első volt az, mely a supplicans személyes megjelenését kívánta Rómában, mely alól csak magasrangú személyek mentettek fel. E mellett minden supplicatio egy procurator által kiállított levél kiséretében volt benyujtandó. Idővel a procuratorság jövedelmező foglalkozássá fejlődött ki, és mindig többen és többen telepedtek le Rómában, kik a supplicatiók benyujtását és szorgalmazását a curiánál magukra vállalták, noha egy szabály értelmében senki a curiánál, idegenek vagy maga ügyei érdekében, két éven túl nem tartózkodhatott.

Nézzük már most az eljárást, melyet a supplicatiókkal szemben a pápai kanczelláriában követtek. A supplicatiók benyújtása egy külön hivatalban, a Communis Data-ban történt, melynek nyomaira már a XIII. században akadunk. E hivatal a beérkezett iratokat az egyes notariusoknak adta ki, kik azokat bizonyos, meghatározott napokon a pápa elé terjesztették. A notariusoknak tiltva volt közvetlenül a felektől venni át a kérvényeket, noha nem csupán maga a hivatal osztotta ki nekik a supplicatiókat elintézés végett, mert elég gyakran megtörténik, hogy a pápa egyik megbizoltja vette át és adta ki azokat. De a XIV. században, midőn a supplicatiók már meglehetősen felszaporodtak, a Communis

Data is változáson ment keresztül. Ekkor kezdi meg működését az Audientia Causarum, melyből idővel a Sacra Rota Romana fejlődött ki, mely kizárólag a jogi kérdésekben, ügyekben volt a döntő forum, mig a Dataria Apostolica a kegyelmi ügyek elintézésével foglalkozott.

Az ekkoriban benyujtott supplicatiók elintézése már nem a pápai notariusok hatáskörébe tartozott. Helyökbe a pápai referendariusok lépnek, s a hivatal élén a datarius áll. E változás XV. században már be volt fejezve: a notariusok és a Communis Data megszűntek a pápai supplicatiok elintézésével foglalkozni.

A pápa elé terjesztett supplicatiók felett vagy maga a pápa, vagy egy külön megbizottja, pl. a vicekanczellár határozott. A határozati formula magára a supplicatióra lőn rávezetve, ha az elhatározás kedvező értelemben történt. A pápai jóváhagyást túlnyomólag csak egy egyszerű «fiat» szó fejezi ki, de e mellett több másféle megerősítési formula is fordul elő, így pl. «fiat ut petitur», «concessum», «concessum ut petitur» stb. De nem mindig tartalmazza a formula a megerősítés ezen egyszerű kijelentését. Nem ritkán, különösen több supplicatió felsorolásakor a záró formula kibővül, s «fiat de omnibus», «fiat» vagy «concessum de primis duobus» stb. lesz belőle. Sőt V. Márton supplicatióiban találtam egy esetet, midőn a pápai resolutio nemcsak a szóban forgó ügyet intézi el kedvezően, hanem engedélyt ad arra, hogy az expediálandó oklevelet egy más — úgy látszik a kérvényező által kért — datum alatt állítsák ki, mint a milyen datum alatt a sorrend szerint kellett volna kiállítani.

A resolutiót tartalmazó formula után még egy majuscula betű következik, s voltaképen ez adja meg a resolutiónak az érvényét. E betűt illetőleg a szokás ingadozó volt. Míg ugyanis a XIV. századig, a mint látszik, az egyes pápák egész önkényt választották meg ezen betűt, VI. és VII. Kelemennél fordulat áll be annyiban, hogy ezek keresztnevük kezdőbetűjét teszik ki a jóváhagyási záradék után. A XV. századtól kezdve ez általános szokássá válik. Azon kérdés, vajjon a pápa a megerősítési clausulát egészen, vagy pedig csak az illető betüt jegyezte rá a supplicatióra, eldöntetlen. XXIII. János pápa cancellariai szabályzatában olvassuk a következő passust: «... quod si in aliqua supplicatione de beneficio vacante vel certo modo vacaturo petatur data anterior,

quod nullatenus data ipsa petita veniat, nisi ipse dominus noster in signatura manu sua ponat: «Fiat sub data petita»; et quod super supplicationibus et rotulis gratiarum expectativarum, in quibus idem dominus noster scribet «et sub data consueta», non expediantur littere, nisi data in eisdem supplicationibus et rotulis per expressum posita fuerit per ipsum dominum nostrum vel per datatorem».[1]

A mint látjuk, ezen esetben az érvényességhez megkívántatott, hogy a pápa maga jegyezze a kérvényre az egész formulát. Hogy hasonló esetben a többi pápák alatt is így jártak el, az bizonyos, mert a kanczelláriai szabályok igen ritkán változtak. Valószinű azonban, hogy a többi esetekben nem kivántatott, hogy a pápa jegyezze alá az egész formulát, hanem megelégedtek, hogy csak a maiuscula betüt vezesse rá. Hasonló volt ezen eljárás a német császári diplomáknál követetthez, melyeknél a császár ténykedése a monogramma egy kis részének beirására szorítkozott.

A pápai jóváhagyás megtörténte után a supplicatiók egy külön e czélra szolgáló könyvbe lőnek bevezetve a pápai jóváhagyási záradékával és a dátummal együtt. E registrálás több mint valószinű, hogy a datariában történt, s innen a regesták áttétettek a pápai kanczelláriába, hol ezek alapján a bullák, brevék stb. ki lőnek állítva.

Ha már most magukat a supplicatiokat veszszük vizsgálat alá, az újabb diplomatika kétféle osztályba sorolja őket u. m. az egyes supplicatiók és az ú. n. supplicationes rotuli osztályába. Egyes supplicatiók alatt azokat értik, melyek valamely személynek egy bizonyos kérését tartalmazzák. Ellenben rotulusokban foglalták össze a kérvények egész sorozatát, melyeket akár egy személy, akár többen intéztek a pápához. Igy pl. V. Márton idejéből fenmaradt egy supplicatio Kanisai János esztergomi érsek részéről, mely 22 különféle petitiót tartalmaz. A XIII. században érvényes kanczelláriai szabályzat értelmében egy személy részéről egyidejűleg benyújtott többféle supplicatio egy rotuluson volt egyesítendő. Később ezen egyesítés nem a kanczellária, hanem maga a benyújtó, illetve annak procuratora által történt. Lassankint kifejlődött azután az a praxis, hogy egy-egy csoportba tartozó supplicatiók, pl. az absolutiót kérők, egy cso-

[1] Ottenthal, Die päpstlichen Kanzleiregeln, 180. l.

portba egyesíttettek, a mint ezt a bulla-regestákban találjuk, hol «litterae de absolutione» czím alatt a felsorolt személyek száma ezeren felül van. A supplicatiók könyveiben ez aránylag nagyon ritkán fordul elő, a mennyiben azokba a supplicatiók azonnal elintézésük után, minden további rendezés nélkül, a hogy jöttek, lettek bevezetve.

A mi a supplicatiók tartalmát illeti, azt leginkább provisiók, beneficiumok adományozása, vagy a kérelmezőnek ezekben való megerősítése képezi. E mellett feles számmal fordulnak elő dispensatio, absolutio, hordozható oltár engedélyezésére stb. czélzó kérvények.

Formájukat illetőleg a supplicatiók kétfélék. A míg egyfelől a XIV. századig oly supplicatiok is fordulnak elő, melyek levél alakjában, czímzéssel és kelettel vannak ellátva, addig túlnyomó azok száma, melyek bizonyos formula szerint vannak kiállítva. E formula többé-kevésbé változó, ámbár egyes alkatrészei nem változnak. V. Márton pápa supplicatióiban leginkább a következő formula használatos: «Beatissime pater, supplicat S(anctitati) V(estrae) devotus vester orator N. N. dioecesis X., quatenus..... (itt következik röviden a supplicatio tárgya) dignemini. Fiat. O. Datum.....»[1] E formulán kívül előfordulnak még változatok is pl. «Exponit S. V.», vagy «Significat S. V.», ezután a tárgy megnevezése, utána «supplicat igitur, quatenus... dignemini.» Természetszerűleg bajos egy bizonyos meghatározott formulát megállapítani, mert lehet mondani, a hány supplicatio, ugyanannyi forma.

A mi a ránk maradt supplicatiókat illeti, ezek két levéltárban maradtak fenn, u. m. a vatikáni levéltárban és a datariában. A vatikáni levéltárban a legelső pápa, kitől ily regesták fenmaradtak, VI. Kelemen, a megelőző pápáktól semmi sem maradt fenn. A vatikáni levéltárban őrzött régibb regesták következőkép oszolnak meg:[2]

VI. Kelementől van	. . . .	22 kötet,
VI. Inczétől	. . . . .	12 »
V. Orbántól	. . . . .	10 »

[1] Római naptár szerint kiállítva.

[2] Azért mondom: régibb regesták, mert mint alább látni fogjuk, a vatikáni levéltárban újabban is deponáltak ily regestákat.

XI. Gergelytől . . . . . semmi,
VII. Kelementől . . . . . 32 kötet,
XIII. Benedektől . . . . . 23 »

Összesen tehát 99 kötet. Az elősoroltakon kívül VII Kelemen supplicatióinak egy kötete, ámbátor csonka példány, a római Barberini könyvtárban őriztetik, míg IX. Bonifácz egyik kötete az eichstädti királyi könyvtárban van. Több kötet a XIV. századból eddig nem ismeretes. V. Mártontól kezdve a supplicatio-regesták a dataria levéltárában voltak elhelyezve. Voltak, mondom mert jelenleg — pár hónap óta — ezek is a vatikáni levéltárba tétettek át, hol egy külön teremben a pápák évei szerint vannak felállítva. Számukat Denifle 6—7000-re teszi, egyedül V. Mártontól VI. Sándorig 1121-re. Fájdalom, talán egy pápa sincs, kinek idejéből teljes számmal maradtak fenn e regesták. Nagy részük bizony itt is elveszett. Érdekes azon körülmény, hogy némely elveszett supplicatio-kötetnek megvan a megfelelő bulla- vagy breve-regestakötete, vagy megfordítva.[1]

Kutatásaim a regesták ez óriási tömegében V. Mártonéira terjedtek ki. Az eredményről alább lesz szó, itt még egy pár szót akarok szólani e regestaköteteknek külsejéről.

E regestakötetek mindegyike nagy folio-formatum, erős táblájú, sárgás papirba kötött kötet. Az anyag vastag irópapir, lapszámozása részint római, részint arab számokkal történt, némely kötetben mindkét számjegygyel. Mindegyik kötet átlag 200-350-400 lapot tartalmaz, s egy kötetben körülbelül 1000-2000 supplicatio van. Az irás meglehetős egyforma, köröskörül a papiron széles margo van, melyen gyakran kanczelláriai jegyek, néhol pótlások találhatók. A kötet külső alsó szélén van a signatura, melyet egy későbbkori kéz jegyzett rá. s mely a pápa nevét, az illető évet és a kötetszámot tünteti fel. pl. *I. Annus III. Mart. V.* Azonban kutatásaim folyamán meggyőződtem arról, hogy e jelzetek nem megbizhatók. Előfordul ugyanis, hogy V. Márton supplicatióí-

[1] A supplicatiókról többen értekeztek, így Ottenthal, Mittheilungen des Inst. für öst. Geschichtsforschung, I. 448. s köv.; Kehr, u. o VIII. 84—102.; Werunsky, u. o. VI. 149. s köv.; Dekamp, u. o. IV. 525. s köv. inkább a pápai regestákról; Bresslau, Handbuch der Diplomatik és Denifle, Die Universitäten des Mittelalters és Archiv für Literatur u. Kirchengesch. des Mittelalters, II. kötet.

nak jeleztetnek olyanok, melyek tényleg vagy IV. Eugen, vagy III. Calixt pápa idejéből valók. Innen van az, hogy míg Denifle V. Márton supplicatióinak számát 185 kötetre teszi, tényleg csak 142 kötet mondható az övének. E körülmény konstatálását a jóváhagyási záradékban foglalt betű teszi tehetővé, mely, mint említve volt, a pápa keresztnevének kezdőbetűje s csak ritkán a pápát helyettesítő hivatalnoké, pl. a vicekanczelláré.

Ez utóbbira nézve még egy megjegyzést kell tennem. Említve volt, hogy a benyújtott supplicatiók felett vagy maga a pápa, vagy pedig megbizottja, rendesen a vicekanczellár határozott. Azon körülmény konstatálását, vajjon a pápa maga közvetlenül, vagy a vicekanczellár útján gyakorolta-e a döntés jogát, maga a jóváhagyási záradék teszi lehetővé. Az utóbbi esetben ugyanis a jóváhagyást nem a «fiat» szó, hanem a «concessum» jelzi. Hogy mely ügyekben határozhatott a vicekanczellár, az mindegyik pápánál változott. V. Márton kanczelláriai szabályzatában egy erre vonatkozó paragraphus a következőkép szól: «Placet domino nostro, quod dominus vicecancellarius signare valeat et signet supplicationes novarum provisionum de quibuscunque beneficiis ecclesiasticis et officiis, dum tamen generaliter non sint reservata vel affecta; quod super inadvertentiam vel per circumventionem signaverit aliquid de praedictis, quod reservatum fuerit, per «concessum», quod littere nullo modo expediantur in cancellaria, alias littere non valeant».[1] Idővel ugyan több más ügyre is ki lőn terjesztve a vicekanczellár hatásköre, de jóváhagyási formula gyanánt mindig a «concessum»-ot használta.

Ez általános megjegyzések után áttérhetek az V. Márton supplicatioiból nyert eredményre.

V. Márton idejéből tehát összesen 142 kötet maradt fenn, melyek évek szerint következőkép oszolnak meg:

Annus I. tomus I, II, III, IV, V, VII/2,[2] VIII, IX, X, XI.
» II. » I, III, IV, V/2, VI, VII, VIII, IX, X/2, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII.
» III. » I, II/2, IV, V/2, VI, VII, VIII, IX, X, XII/2, XV.

[1] Ottenthal, i. m. 208. l.

[1] Igy jelzem azon köteteket, melyekből kettő maradt fenn.

Annus IV.	tomus	I, II, IV, V, VI, VIII, IX, X, XI, XII.
» V.	»	I, II, III, IV, V, VI, XI, XVII, XVIII.
» VI.	»	II, III, IV, V, VI, VIII, IX.
» VII.	»	I, II/2, III/2, IV, VII, VIII, IX.
» VIII.	»	I, II, III, IV/2, V, VI, VII, VIII, IX, X.
» IX.	»	I, II, III, IV, V, VI, VIII, IX, X, XIII.
» X.	»	I/2, II/2, III, IV/2, V/2, VII, VIII, X, XI, XII, XIII.
» XI.	»	I, III, IV, V, VII, VIII, IX, XI, XII, XIV.
» XII.	»	I, II, V, VI, VII, IX, XI, XII, XIII.
» XIII.	»	I, II, IV, VII, VIII, IX, X, XI.
» XIV.	»	I.

Elég jól konzervált kötetek ezek, egy párnak leszámításával, melyeket a nedvesség megrongált. Az igaz, hogy van köztük egykettő, melyek annyira szétmállottak, hogy azok átvizsgálása teljesen lehetetlen volt.

E supplicatiókat átvizsgálva, a Magyarországra vonatkozókat kivonatoltam, egynéhányat pedig egész terjedelmében lemásoltam. E regesták a «Monumenta Vaticana» részére készülvén, azoknak tartalmára e helyt bővebben nem terjeszkedem ki. Egyes regestákat a «Történelmi Tár» 1894. évfolyamában fogok közölni az általam készített bulla-kivonatokkal együtt. Itt csak összegezve tüntetem ki, hogy hány ily Magyarországra vonatkozó regesta van.

1417-ből van . .	10 darab	1425-ből van . .	17 darab
1418-ból » . .	41 »	1426-ból » . .	15 »
1419-ből » . .	33 »	1427-ből » . .	23 »
1420-ból » . .	59 »	1428-ból » . .	10 »
1421-ből » . .	19 »	1429-ből » . .	21 »
1422-ből » . .	7 »	1430-ból » . .	8 »
1423-ból » . .	18 »	1431-ből » . .	1 »
1424-ből » . .	19 »		

összesen tehát . 301 darab.

Tartalmuk nagyrészt megegyezik azzal, a mit fentebb a supplicatiókról általánosságban mondottunk. Előfordulnak természetesen más fajtájúak is. Meglehetős számmal találunk olyanokat, melyek az ú. n. «defectus lenitatis» esetére vonatkoznak, s melyek tartalma a kor erkölcseire vet érdekes világot. Hogy mily jelentő-

séggel birnak e supplicatiók hazánk történetének egyes kérdéseire nézve, pl. a ius patronatus kérdésére, vagy teszem művelődéstörténeti szempontból, az egyes egyházi javadalmak jövedelmére nézve stb., azt fölösleges fejtegetnem.

II.

Kutatásaim a vatikáni levéltárban azonban nem szorítkoztak kizárólag ezen supplicatiókra. Buvárlataim körébe vontam a XIV. század közepéről fenmaradt bulla-regestákat is, nemkülönben az 1378—1385-ig terjedő Instrumenta Miscellaneákat, és a XVII. század első feléből fenmaradt diplomatiai jelentéseket: a Nuntiaturákat.

A mi ez utóbbiakat illeti, azok berendezése ismeretes. A nuntiusok által beküldött levelek, jelentések quartalakú kötetekbe vannak összekötve. Egy kötet néha 2—3 évet tartalmaz, hátlapján van a jelzet, pl. «Nunziatura di Germania» és a kötetszám. Ezekben az «Erdélyi Országgyűlési Emlékek» szerkesztőségének megbizásából a következő kérdéseket illetőleg tettem kutatásokat:

1. Bethlen 1627-iki sereg-összpontosítása Lengyelország határán. Báthory Gábor ünnepélyes utólagos temetése. Rákóczy György szerepe az előbbi eseményben.

2. 1629-ből Bethlen halálakor van-e szó Rákóczy jelöléséről és Brandenburgi Katalin áttéréséről?

3. Az 1636-iki Bethlen István-féle mozgalom, az 1639-iki párisi szövetkezési tervezet, mikor Bisterfeld Párisban volt. Bisterfeld svédországi útja, melyet Merbott név alatt tett meg.

4. Az 1644. és 45-iki háború.

E kérdéseket illetőleg az 1625—1650-ig terjedő nuntiaturákat mind átvizsgáltam. Az itt talált adatokat kijegyezve, a nevezett szerkesztőségnek beszolgáltattam. Azon remény, hogy I. Rákóczy Györgyre vonatkozólag bő adatokat találok, nem teljesült; a mit találtam, az Bethlen Gáborra vonatkozott, az említett kérdéseket illetőleg semmi sincs a jelentésekben.

Az Instrumenta Miscellanea nevezete alatt a vatikáni levéltár terminologiája mindazon hártya- vagy papir-okleveleket érti, melyek bekötve nincsenek, hanem 2—3 évi időszakból nagy karton capsulákban őriztetnek, melyek kívülről az illető évszámmal vannak jelezve.

E csoportban az 1378-iki nagy egyházszakadást illetőleg kutattam, vajjon Magyarországnak a schismához való viszonyára, találok-e ott új adatokat. A kutatásokra Noël Valoisnak a «Bibliothèque de l'école des chartes» 1892. évfolyamában megjelent czikke bírt rá, melynek egy passusa remélni engedte, hogy ott különösen 1380-on túl, újabb adatok vannak hazánkra vonatkozólag. Azonban az 1378—85-ig terjedő időszakban csak 1378-ból találtam egy kis, hazánkra vonatkozó adatot. Az «Instructio cardinalium Avenionensium, data Egidio Bellamere, misso ad Clem. VII. noviter in pontificem electum» egyik pontja így hangzik: «Item mittat dominus noster ad imperatorem aliquem prelatum sibi fidelem et ad regem Ungarie». 1385-ön túl kutatásaimat nem terjesztettem ki.

A bulla-regestákból az 1342—1362. évekből fenmaradt köteteket vizsgáltam át, ugyan nem teljesen, mert az 1342—1352. évekből csak VI. Kelemen 137., 138., 144., 145. és 146. számú vatikáni regestáit vettem vizsgálat alá. VI. Kelemennek többi vatikáni, valamint 66 kötetet kitevő avignoni regestáit nem néztem át, még pedig azért, mert kutatásaimat VI. Incze regestáival kezdvén, VI. Kelemenéire már nem jutott időm

VI. Incze pápától fenmaradt összesen 24 kötet vatikáni, 29 kötet avignoni regesta, és 13 kötet breve, eredeti fogalmazványban.

Nem terjeszkedhetem itt ki ezen regesta-kötetek külső és belső berendezésére. Ez túlhaladná jelen sorok keretét és nem is e helyre való. Csak egy pár szót akarok szólani a belső berendezésről az avignoni regestáknál és brevéknél.

A 29 kötet avignoni regesta kis folio formatumú, s átlag 400-600 lapra terjed. Erős pergament kötésűek, melyek hátán aranynyomásban van a jelzet: az év, kötetszám és a pápa neve. A kötet anyaga papir, az irás rosszabb, mint a vatikáni regestáké. Berendezésükre nézve csoportosítva vannak, t. i. rubrikák szerint, pl. «Litterae Innocentii papae VI. de praebendis vacaturis», s ezen czím alá néha 6—8 quinternio tartozik; utána jön egy másik osztály: «L. In. p. VI. de beneficiis vocaturis», «Litterae de curia», «Litterae de absolutione» stb. A kötet elején rendesen egy index van, mely azonban gyakran csonka vagy egészen hiányzik, legtöbb esetben pedig nem megbízható. Az indexben a kötetben foglalt oklevelek szintén a fentebbi rubrikák szerint vannak registrálva.

A vatikáni regesták egy-kettő kivételével pergamentre vannak irva, s jobbára folio, egynéhányuk quart alakúak; kékeszöld vagy vöröses puha bőrbe vannak kötve, hátlapjukon aranynyomással az év, kötetszám és a pápa neve olvasható. Beosztásukra nézve épp olyanok, mint a vatikáni regesták, csakhogy az irás sokkal szebb. Vonalozásnak nyoma mindegyiknél észlelhető, jobbszélükön az átlyukasztás nyomaival. Az oklevelek csekély kivétellel, különösen az absolutiók ügyében kiállítottaknál, teljes szöveggel vannak a regesta-kötetekbe bevezetve.

A mi a brevéket illeti, VI. Incze brevéi 13 kötetet töltenek meg, a 244 A—244 N jelzetűeket. Ezek nagy, folio alakú kötetek melyekbe a brevék egymás alá és mellé vannak beragasztva. A brevéket ugyanis hosszabb-rövidebb kutyanyelvalakú papirosra irták s ezeket egymás mellé ragasztották. Egy lapon rendesen két breve van egymás alá ragasztva, néha három, a milyen nagy épen a terjedelmük. Ha a kutyanyelv a folio formatumát túlhaladja, többnyire a fölösleges rész behajtásával segítettek magukon. A papir csak egyik felén van beírva, hátlapján rendesen rövid tartalommal, néha datummal és kanczelláriai jegygyel ellátva, mely utóbbi rendesen egy R betű. Lapszámozás nincsen, hanem a brevék maguk vannak számozva, arab számjegyekkel. A kötetek erős táblájú hártya-kötésbe vannak kötve, hátlapon alul az új levéltári jelzettel, fent pedig a tintával irt, meglehetősen elhalványodott régibb jelzettel: «Innoc. VI. Archet. epist.» kötetszámmal. A papirlapok egymáshoz illesztésében a chronologiai rend nincsen betartva, sőt gyakran találhatók más pápától, pl. V. Orbántól brevék VI. Incze brevéi között.

Az általam kivonatolt brevék tartalma általában, tán egynéhány kivétellel, a politikai történetre vet világot. Mind e regestákból nyert kivonatokat a «Történelmi Tár» 1894. évfolyamában fogom közölni, itt csak azok számáról adok kimutatást.

VI. Kelemen: Vatikáni regesták, 5 kötet. . . 86 darab.
VI. Incze: Vatikáni reg., 24 kötet, 220—244. sz. 79 »
VI. Incze: Avignoni regesták, 29 kötet . . 197 »
VI. Incze: Archetypa Epistolarum, 13 kötet . 139 »

Azonfelül átnéztem még a VI. Orbán pápától fenmaradt három kötet vatikáni regestát, melyekben azonban csak öt Magyarországra vonatkozó darabot találtam.

III.

A ki csak megfordult Róma nyilvános és magánkönyvtáraiban, tudja, mily nagy kincset rejtenek ezek magukban, s Magyarország története részére aránylag mily kevéssé van e kincs még átkutatva. Nem kerülheti ki senkinek figyelmét azon körülmény, hogy némely magánkönyvtár bizonyos kérdéseket illetőleg gazdagabbnak mondható magánál a Vatikánnál. Igy pl. a Barberini könyvtár Bethlen Gábor idejebeli nuntiaturákban gazdagabb, mint a vatikáni levéltár. Ennek oka azon körülményben rejlik, hogy VIII. Orbán pápa idejében, ki maga is a Barberini családból származott, unokaöcscse, Barberini Péter bibornok állott az államügyek élén, s így a hozzá intézett iratok nagyrészt a család levéltárába mentek át

A római könyvtárakban kutatva, jóllehet határozott czélom az 1378-iki egyházszakadás történetére vonatkozó anyag átvizsgálása volt, első törekvésem mégis arra irányult, hogy a magyar történetre vonatkozó anyagot összegyűjtsem. Az eredményt alább veszi a szives olvasó. Igaz, hogy ezen jegyzék korántsem teljes, és minden bizonynyal nem egy helyen kiegészítésre is szorul, de az idő rövidsége nem engedte, hogy minden oldalra kiterjeszkedő jegyzéket állíthassak össze. De legalább felvilágosítást, útmutatást ad e jegyzék későbbi kutatóknak, hogy mely korszakból mit hol keressenek.

Az egyes könyvtárak a következők:

1. Biblioteca Barberini.

A Barberini palota jobboldali tornyában van elhelyezve Úgy a nyomtatott könyvekről, mint a kéziratokról külön czímjegyzéke van. Az utóbbi czédula-rendszer szerint van készítve, és tán a legpontosabb Róma valamennyi könyvtárainak hasonló jegyzékei között. A Magyarországot érdeklő kéziratok a következők:

Cod. XXXV. 58. Diarium Pauli Alabonis. 1582—1589.
Codd. XXXV. 59. XXXII. 239. Ugyanaz. 1589—1605.
Cod. XXXV. 60. Ugyanaz. 1599. aug. 15—1612. okt. 29.
Cod. XXXV. 61. Ugyanaz. 1612. okt. 31—1622. máj. 2.
Cod. XXXV. 63. Ugyanaz. 1622. máj. 4—1637. decz. 31.

Cod. LXIII. 43. Aldobrandini levelei a velenczei nuntiushoz. 1600. január 1—decz. 12.

Codd. LXIII. 56., LXIII. 52. XXX. 65. Hasonló leveleket tartalmaznak.

Cod. XXXII. 203. Legatio cardinalis Dietrichstein in Hungaria. 1611. okt.—1631 január.

Cod. LVIII. 6. Relatione dei successi particolari dell' incontro fatto dall' Taddeo Barberini alla m^ta della regina d'Ungaria in Loreto, Ancona. 1631.

Cod. LX. 28. (13—14. l.) Instructio Cervia részére, erdélyi ügyekben. 1594.

Cod. LVII. 57. (153. l.) Erdély állapotára vonatkozó dolgok.

Cod. LVII. 78. Relazione del nunzio di Praga a Leone XI.

Cod. LXII. 55. A prágai nuntius jelentése Borromeihez.

Cod. XLIV. 147. (87. és 91. l) Canzone sopra l'assedio di Vienna.

Cod. LXVII. 45. (1—6. l.) Francesco Barberini a bécsi nuntiushoz. 1642.

Cod. LXIX. 50. Ugyanaz. 1632. szept. 30—decz. 30.

Cod. LXX. 65. Ugyanaz.

Cod. LXX. 46. Caraffa Bécsből Francesco Barberinihez. 1625—1626.

Cod. LXX. 47. Ugyanaz. 1627—1628.

Cod. XXXII. 103. Legatio cardinalis S. Caeciliae ad regnum Hungariae. 1630. július 15.

Cod. XXXV. 96. De rebus Hungaricis. V. Pál pápa idejében.

Cod. XXXIV. 53. Propositiones regis in Hungaria. 1634.

Cod. LVI. 98. Magyarországi háborúra vonatkozó jelentés. 1597.

Cod. LVI. 33. Instructio a VIII. Kelemen által Erdélybe küldött Angosciola részére.

Cod. LVI. 125. VIII. Kelemen instructiója az Erdélybe küldött Madruccio, Cervia és Angosciola részére.

Cod. LX. 28. Instructio Cervia részére, erdélyi ügyekben. 1594.

Cod. LVI. 98. (437—441. l.) Erdély VIII. Kelemen idejében.

Cod. LVIII. 41. (4—6. l.) Discorso sopra il mandar gente in Ungheria 1595. V. ö. erre nézve: Cod. LVII. 81. (14—20. l.)

Cod. LVIII. 33. (76. l.) Magyarországi püspökökre vonatkozó iratok.

Cod LX. 51. III. Ferdinánd és Magyarország.

Codd. XXIX. 40., XXIX. 84., XXX. 20., XXX. 132., XXXI. 75. Levelek VIII. Orbán pápától 1623—1628.

Cod. LVII. 141. (210—212. l.) VIII. Kelemen instructiója az Erdélybe küldött Angosciola részére

Cod. XXXIII. 149. Legatio cardinalis Pazman ad Urbanum VIII.

Codd. LXX. 29., LXX. 30., LXX. 31., LVI. 146., LVI. 76., LVII. 45. Nuntiusok jelentései, nagyobbrészt 1626—1630. évekből; Bethlen Gábor történetére nagyszámú adatot tartalmaznak.

2. *Biblioteca Borghese.*

E könyvtárnak historiai kéziratai XIII. Leo pápa által megvásároltatva, jelenleg a vatikáni levéltárban vannak elhelyezve s újonnan rendeztetnek. Az alább közölt jegyzék még a régi signatura szerint van felvéve.

Borghese, serie I.

30. Magyarországi és török dolgok a XVI. század végéről.

39, 40. (148. l.) Lengyelország történetéhez Báthory Gábor halála után.

42. Conclavei irományok. 1376—1590.

48. (109. l.) Háború Magyarországon 1597.

145—147. Guerra contro il Turco. 1570—72.

219. Jelentés Törökország felől V. Pál alatt.

262. Török elleni háborúra tervek.

290—302. Török háborúk. 1570—1594.

579. Relatiók Németországból. 1628.

698. (79. l.) Frangipani levelei Ferdinánd főherczeghez. 1603.

753. Törököket és Magyarországot illető dolgok. 1619—1622.

758. Magyar, olasz stb. ügyekre vonatkozó iratok a XVII. századból.

918. Gráczi nuntiusi iratok (a sarzenai püspöktől). 1609—1610. másolatok.

919. A gráczi nuntiushoz az adriai püspöktől. 1605—1609.

920. A prágai nuntiushoz a melfii püspöktől. 1611.

923. Ugyanaz.

937. A prágai nuntiushoz a melfii püspöktől. 1613—14.

945. Prágai nuntiatura. 1616.

947. Ugyanaz. 1617.

973. (13. l.) Magyarország Seraphino Borghesehez. 1617. (19. l.) Ugyanaz. 1618. (26., 28., 30., 36., 43. l.) Nuntiusi iratok Gráczból és Bécsből.

Borghese, serie II.

7. 1618-iki török háborúra vonatkozó levelek.

20. Varia, XVI—XVII. század; jobbára a török háborúkra vonatkozó iratok.

189—216. Gráczi nuntiusi jelentések: 1605. (195—196. sz.); 1606. (193., 194., 208.); 1607. (u. o. és 197—199.); 1608. (189., 190., 193., 194.); 1609. (192.); 1611. (213.); 1612. (201.); 1613. (212); 1614. (197—199., 202., 212.); 1615. (211.); 1616. (207., 215., 216.); 1617. (193., 194., 200.); 1618. (214.); 1619. (209., 210.); 1620. (191., 203. sz.).

217—228. Lengyel nuntiusi jelentések. 1608—20.

229. Gráczi nuntiusi jelentések. 1616.

240. Ugyanaz. 1619.

332—335. Utasítások a gráczi nuntius számára: 1613. (333., 334. sz.); 1614—20. (332. sz.); 1616. (335. sz.).

339—341. Utasítások a prágai nuntiusokhoz: 1614. (341.); 1618. (340.); 1620. (339.).

475. Utasítások a lengyel nuntiushoz. 1595. Erdélyre is vonatkoznak.

Borghese, serie III.

6. Különféle levelek. 1560—1610.

11^{cd}. (9. l.) Lengyel és magyar dolgok. 1573., 1576.

22^{ab}. Levelek.

30^{2}. Avignoni levelek. 1605—1608.

33. Lettere d'Aldobrandini a diversi cardinali in Germania, Ungheria etc. 1593—1604.

39. Lettere diverse. Nunziatura di Graz. 1596.

48^{a}. Levelezés a gráczi nuntiussal. 1602.

48., 49., 52^{a}. Gráczi és kölni nuntiusi jelentések. 1592—94., 1600.

49[c]. A gráczi, prágai és velenczei nuntiusok levelezése. 1604.

51[a]. Ugyanaz. 1603.

52[a b]. Gráczi nuntiusi jelentések. 1592—1594.

53. Erdélyi nuntiusi jelentések. 1596.

53[1]. Prágai nuntiusi jelentések. 1602.

66[b]. Lengyelországra, Erdélyre és Oláhországra vonatkozó dolgok. 1593—1600.

66[c a]. Ugyanaz. 1593.

67[a]. Ugyanaz, VIII. Kelemen előtti időből.

68[c d]. Nunziatura di Praga e Graz.

69[a]. Magyarországi háborúkról szóló levelek. 1602—3.

84[d]. Levelek Magyarországról a Szt-Györgyről czímzett bibornokhoz. 1594.

85[d], 87[c], 87[d], 87[e]. Nuntiatura di Praga. 1599—1600. és 1602—1604.

88[a b]. Uszkókok. 1599—1600.

88[d]. Nuntiatura di Praga. 1602.

92[a], 92[b]. Nuntiatura di Graz. 1596—1605.

93[a]. Török háború. 1594—1601.

93[b1—b2]. Nuntiatura di Prag. 1601—1604.

93[c]. Ugyanaz. 1598.

98[ab]. A gráczi nuntiushoz 1599—1603.

110[b—g]. Török háború 1595.

111[c]. Nuntiatura di Graz. 1601—1602.

113[a—c]. Nuntiatura di Graz. 1599., 1603.

113[b—d]. Török háború. 1598—1600.

124[b]. Báthory Zsigmondra vonatkozó iratok. 1592.

Borghese, serie IV.

47. (111. l.) Nuntiusi jelentés Prágából. 1605. decz. 17.

238. Nuntiatura di Graz. 1600—1605.

270. Frangipani levelei Ferdinánd főherczeghez. 1609.

3. Biblioteca Angelica.

Casanat. XVI. 22. Lettera che descrive il misero stato de' cattolici in Ungheria.

4. Biblioteca Chigi.[1]

Cod. J. VII. 262. Magyar-, Lengyelországról és egyéb államokról.

Cod. L. III. 56., 57. Registro delle lettere in tempo d'Urbano VIII. a diversi nunzii.

5. Biblioteca Corsini.

A Neri Corsini bibornok által alapított könyvtár egyike a leggazdagabbaknak Rómában. Nyolcz nagy teremben van elhelyezve. Nemcsak kéziratai, hanem a nyomtatott művek is rengeteg értéket képviselnek. A kéziratokról több kötetre terjedő, alfabetikus sorrendben tartott katalogussal bír. 1884-ben a palota a képtár- és könyvtárral együtt az olasz állam birtokába ment át, jelenleg a R. Accademia dei Lincei, az olasz tudományos akadémia székel benne.

Cod. 293. (1. l.) Guerra fatta 1683. contro i Turchi; (155. l.) Presa di Cassovia e prigiona del Tekeli; (175. l.) Presa di Strigonia; (232. l.) Presa di Buda.

Cod. 468. [38. A. 21.] (49. l.) Instructio Doria magyarországi pápai biztos részére, 1594. Instructio Mario Farnese részére, kit VIII. Kelemen Eger elveszte után a császárhoz küldött.

Cod. 492. [39. A. 4.] Németországi, cseh, magyar stb. püspökségekre vonatkozó iratok a XVIII. század elejéről.

Cod. 510. [33. G. 13.] Magyarországra vonatkozó iratok.

Cod. 677. (287. l.) Gravamina regni Hungariae. (72. l.) Propositio super rebellibus Hungariae, facta pro electoribus imperii 1623. 7. Januarii Regensburgii. (253. l.) Soldo della fanteria tedescha in Ungheria. (263. l.) Levél a császárhoz a magyarországi háborúról. (268. l.) Nota della gente promessa al imperatore per la guerra d'Ungheria. 1595. február 28.

Cod. 677. [35. B. 6.] (248., 256. l.) Magyarországi háború Mátyás alatt. (253. l.) A magyarországi német katonaság zsoldjáról. (259. l.) A pápai segítség a törökök elleni háborúban. (263. l.) Rosburn beszéde a császárhoz a Magyarországon 1604-ben viselendő háború

[1] E könyvtárban magam nem voltam. A közölt két adatot az osztrák történelmi intézetnek köszönöm. XVI. és XVII. századból való mindkettő.

fölött. (436. l.) Bocskay Lőcséhez. Kassa, 1604. október. (268. l.) A török ellen megigért segédcsapatokról. 1595. (305—308., 319—322.) Magyar országgyűlés 1622-ben. (319. l.) Propositiones imperiales statibus Hungariae factae. 1622. (338. l.) Magyarországi vallási ügyekről szóló jelentés.

6. Biblioteca Vallicelliana.

E könyvtárt Nerei Szt.-Fülöp alapította; előbb az oratorianusok kolostoráé volt, jelenleg a Società Romana di Storia Patria birtokában van.

Cod. N. 31. (64. l.) De Hungaria vexata a Turcis. V. ö. Dudik: Iter Romanorum, 21. l. 38. sz.

Cod. N. 16. (45. l.). De Jaurinensi insula 45. V. ö. u. o. 43. sz.

Codd. N. 16., N. 34., N. 35. Varia de Transilvania. U. o. 24. l. 81. sz.

Cod. K. 11. (313. l.) Acta quaedam legati Gentilis in Hungaria 1308.

Cod. O. 26. (147. l.) De bello Hungarico gesto adversos Turcas a Leopoldo I. imperatore cum notitia felicis successus armorum catholicorum et liberationis Viennae anno 1683.

Cod. N. 35 (347—363. l.) Elogia Joannis incliti regis Poloniae, supremi imperatoris exercitus Christianorum adversos Turcas, et liberatio Budae, Viennae et aliarum urbinum Hungariae et Austriae anno 1683.

Cod. J. 57. (55. l.) Báthory István levele 1572. decz. 28. (56. l.) Forgács levele. (121. l.) Báthoryé 1575. febr. 20. (143. l.) Ugyanaz 1575. nov. 6.

Cod. N. 33. (166. l.) Instructio data commissario apostolico misso ad exercitum contra Turcas in Hungaria. XVI. század vége. (216. l.) Instructio pro Amaltheo Attilio profecturo ad principem Transylvaniae jussu Clementis VIII. edita. Továbbá adatok Báthory András bíbornokról.

Cod. N. 34. (364., 367., 434. l.) Epistola Joannis Zamoiski ductoris generalis exercitus regni Poloniae ad Malaspinam nuntium apostolicum scripta anno 1595, qua declarat se nullum didisse consilium card. Battorio invadendi Valachiam.

Cod. N. 35. (230. l.) Notitia historica Michaelis vaivodae de

statura et habitu cardinalis Andreae Battori, quo tempore ipsum fudit cum exercitu et interfecit in Valachia.

Cod. N. 16. De Battoriis principibus Transilvaniae multa.

IV.

Bolognai kutatásaim irányát a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága körvonalozta számomra, a Thaly Kálmán által felfedezett Marsigli Alajos-féle levéltárnak magyar történelmi szempontból való átkutatását téve feladatommá.

A magyarországi török háborúk alatt a XVII. században egy idegen származású férfiú vonja magára figyelmünket. Mint katona, mint tudós és gyűjtő egyaránt megérdemli e figyelmet Marsigli Alajos gróf, ki Bolognában, 1658 július 10-én született. Az osztrák hadseregbe lépve, mint mérnökkari ezredes vett részt a magyarországi hadjáratokban. 1683-ban tatár fogságba esett, de onnan kiváltatott, s Magyarország egy részét beutazva tért vissza Bécsbe. Pár évvel később részt vett Buda és Nándorfehérvár ostromában. Buda bevételekor a fővezértől közreműködésének jutalmául Mátyás király könyvtárának maradványait kérte. A karloviczi békekötés után ismét Magyarországban találjuk, most már mint tábornokot és az országos határ megállapítására kiküldött bizottság elnökét. A spanyol örökösödési háború elején a bécsi kormány Breisach várába rendelte. A francziák körülzárolták e várat, s parancsnoka, Arco gróf rövid ostromzár után feladta azt, noha Marsigli ez ellen erélyesen tiltakozott. Arco gróf és Marsigli ez eljárásért hadi törvényszék elé állíttattak, mely Arcot halálra ítélte, s az ítélet rajta végre is hajtatott. Marsigli a hadsereg kötelékéből kitöröltetett, tiszti jelvényeit a hóhér vérpadon letépte, kardját pedig a feje fölött ketté törte.

Marsigli ezen eset után Bolognába vonult vissza, hol elvonultan a tudományoknak élt és Magyarországról nagy művet írt, mely «Danubius Pannonico-Mysicus» czím alatt 1726-ban jelent meg. Azonban a rajta elkövetett méltatlanságért más nemzet részéről nyert fényes elégtételt.

Ismeretes, hogy Vendôme herczeg franczia marsall 1706-ban egy tervvel lépett fel, melynek czélja volt Rákóczi küzdelmét franczia részről támogatni. Tudjuk, hogy Rákóczi már előbb ki-

küldte báró Vojnovicsot Horvát- és Dalmátországba, hogy ez országokat pártjára vonja. Vojnovics és a velenczei franczia követ munkája volt valószinűleg az osztrákok által fölfedezett és elfojtott 1706-iki gradiskai összeesküvés is, mely ha sikerül, Vendôme a tervezett segélyt szárazföldön indíthatja útnak. Miután azonban az összeesküvés meghiusult, a tengeren kellett az expeditiót megkísérteni. Vendôme a franczia csapatok fővezérévé a magyarországi viszonyokkal ismerős Marsigli grófot szemelte ki, kit Vaudemont herczeg 1706 elején Milanoba hívott, s ott XIV. Lajos nevében a tiszti karddal feldíszítette; február hóban Marsigli, ki ekkor franczia tábornoki rangot kapott, Párisba utazott, hol a király kihallgatáson fogadta.

A franczia hajók márczius vége felé megjelentek Trieszt, Fiume, Buccari és más partvidéki városoknál, kikémlelendők a vidéket és a lakosság hangulatát. Marsigli nevével a második czirkálásnál, áprilisban találkozunk. Tudjuk, hogy a franczia segély ügye ennyiben maradt, több kisérlet nem történt Rákóczi segélyezésére a dalmát partvidéken keresztül. Marsigli visszatért Bolognába, hol később tudományos intézet alakult, mely az ő nevét viselte. Ő maga tudományos dolgokkal foglalkozott; «Danubius» czímű munkáját elkészítve, Károly császárnak ajánlotta, s a császár ezt 1726-ban saját költségén adta ki, ily módon szolgáltatva elégtételt Marsiglinak a rajta osztrák részről elkövetett bántalmakért. Marsigli 1730-ban halt meg; sírja a bolognai S. Domenico templomban van, hol nagyszerű márványemlék örökíti meg emlékét. [1]

Marsigli irodalmi munkásságát e helyt nem méltathatom. Főmunkája a többször említett Danubius, mely Magyarország leírását tartalmazza, s ebben nemcsak hazánk földjére, hanem az itt található római régiségekre is kiterjeszkedik. Szenvedélyes gyűjtő létére, a hol megfordult, mindenütt kutatott s jegyzett. Hazánkat több ízben utazta be s természeti viszonyairól, ethnographiájáról stb. beható jegyzeteket tett, melyek ma is becscsel bírnak.

Marsigli grófnak családja fiágon még a mult században kihalt.

[1] Marsigli életrajzát megirta Fantuzzi, Memoria della vita del general co. L. F. Marsigli stb. Bologna, 1770. Fantuzzi felhasználta a Marsiglitól fenmaradt kézirati anyagot is. Magyarban Beliczay Jónás írt róla a M. Tud. Akadémia történettud. értekezéseinek IX. kötetében.

A leányág a Bevilacqua herczegi családban virágzik, melynek jelenleg egy férfi- és két nőtagja él.[1]

A Marsigli család birtokai és levéltára a Bevilacqua herczegi családra szállottak. Levéltára két részre oszlott: az egyik rész a család birtokába ment át, míg a másik részt, mely a Marsigli gróf által munkáihoz gyűjtött anyagot s az általa tett jegyzeteket stb. tartalmazza, a nevét viselő intézet örökölte, s annak megszűnte után a bolognai egyetem könyvtárába kebeleztetett be, hol egy külön, a Marsigli nevet viselő gyűjteményt képez.

A bolognai egyetem könyvtárában őrzött Marsigli-iratok már régóta ismeretesek voltak, s már évekkel ezelőtt Szilády Áron is kutatott bennök; a Bevilacqua család birtokában lévő levéltárról ellenben nemcsak hogy mi, hanem még az olaszok maguk sem bírtak tudomással. Az első, ki e levéltár nyomára jött s abba be is jutott, a Rákóczi-kor alapos ismerője, Thaly Kálmán volt, kinek inditványára a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága e sorok íróját bízta meg a levéltár átkutatásával.

Maga a levéltár tartalmát tekintve, három részre osztható. Az első rész magában foglalja azon irományokat, melyek a Marsigliféle bolognai intézetre vonatkoznak. A második rész családi jellegü, és a családra, a család birtokaira, egyes családi ügyekre stb. vonatkozó okmányokat tartalmazza. Ez a rész, illetve osztály keletkezése a mult század első évtizedeibe esik, de már olyan időszakba, midőn Marsigli Alajos gróf magyarországi szereplését már befelyezte volt. Végre a harmadik részt Marsigli Alajos gróf levelezése, jobban mondva annak töredéke teszi.

A levéltár e három része közül csak az utólsót kutathattam át, miután az első két rész átvizsgálását a család határozottan megtagadta, azzal okolván meg e tilalmat, hogy a családra vonatkozó iratokat bolygatni nem engedi meg, az intézetre vonatkozó iratok esetleges közzététele pedig a családot még a kormánynyal is conflictusba bonyolíthatná. Különben mindkét osztályról majdnem minden kétséget kizárólag lehet állítani, hogy azok Magyarországra vonatkozó anyagot egyáltalán nem is tartalmaznak.

Tekintve Marsigli Alajosnak fentebb említett szereplését Magyarországon, azon reménynyel kecsegtethettük magunkat, hogy

[1] A család most a Bevilacqua-Vincenzi nevet viseli.

ott nagyérdekű, hazánk történetére fontos adatokat találhatunk. Különösen, — s ezekre irányult a kutatásban figyelmünk első sorban, — Marsigli naplóját Budavár ostromáról, levelezését II. Rákóczi Ferencz megsegítése ügyében Vendôme és Vaudemont herczeggel, levelezését gróf Caprara Aeneas tábornokkal, Rákóczi ügynökének br. Vojnovicsnak jelentéseit stb. reméltük itt fölfedezhetni, de ezen remény, fájdalom, nem teljesült.

A mi a Bevilacqua levéltár harmadik részét, a levelezéseket illeti, ezt átvizsgálván, a következőket jelenthetem róla. Az összes correspondentia, mely itt található, 10 bustában van elhelyezve, melyek mindegyike 1—3 fasciculust tartalmaz. E levelek általánosságban a következő részekbe oszthatók: *a*) Marsigli levelei testvéreihez és egyes barátaihoz, *b*) az utóbbiak levelei Marsiglihoz vagy testvéreihez, *c*) Marsigli Alajos levelei, melyeket Európa majdnem minden államában élő ágenseihez intézett, s melyekben velök könyvek, proczellánárúk stb. beszerzéséről értekezik, *d*) az akkoriban élő európai tudósoknak Marsiglihoz intézett levelei; ez utóbbiak két bustát töltenek meg, s egykoron érdekes adatokat fognak nyujtani iróik életrajzához.

Magyarországra vonatkozó anyagot csak az *a*) és *b*) alatt említettek között találtam, és pedig a következő signaturák alatt: busta I. fasc. A. B²; busta II/2. fasc. B, B³. Megjegyzem, hogy e jelzésekkel Malagola Károly állami levéltárnok látta el az illető csomagokat, eredetileg sem ezek, sem a többiek nem bírtak jelzéssel. A kort illetőleg a legkorábbi datum az összes levelek között 1683., a legkésőbbi 1725/6. Az általam készített 28 másolat között melyek nagyobb része úgy készült, hogy csak a Magyarországot érintő és érdeklő helyek vannak bemásolva, a legkorábbi 1684-ből, a legkésőbbi 1718-ból való, azonfelül van még két datum nélküli. Nagyobb terjedelmű irat ezek között csak egy van, Marsiglinak 1684. május 17-én kelt emlékirata, melyet a császárhoz intézett, s melyben fogságáról, s kiszabadulása után Magyarországon tett utazásáról szól. Magyarországgal különben alig foglalkozik egy-két levélben bővebben vagy kizárólag, legtöbbnyire csak érinti. Szorosan véve nem vonatkoznak Magyarországra azon levelek, melyeket Marsigli 1705 és 1706-ban részint testvéreihez, részint egyes barátaihoz intézett, s melyekben a párisi udvarnál történt fogadtatásáról és Vendôme és Vaudemont herczeggel folytatott tárgya-

lásairól tesz említést. Ezeket szintén lemásoltam, mert bár Magyarországra nem tartalmaznak új, vagy különösen érdekes adatokat, de már máshonnét ismert adatok megerősítésére szolgálnak.

Az általam készített másolatok évek szerint következőleg oszlanak meg: 1684-ből 3, 1693-ból 2, 1694-ből 2, 1701 és 1702-ből 1—1, 1704-ből 4, 1705-ből 7, 1706-ból 5 és 1718-ból 1, azonkívül két kelet nélküli okmány. E másolatokat a M. Tud. Akadémia történeti bizottságának szolgáltattam át. A mi az eredményt illeti, az sem minőségileg, sem mennyiségileg nem elégített ki. Mert mindabból, mit e levéltárban találhatni reméltünk, a levéltárban semmi sincs, legfölebb némi csekély értékű vonatkozások, és így ezen levéltárban tett kutatásom eredménye meglehetősen soványnak mondható.

V.

Bolognában lévén, nem mulaszthattam el az egyetemi könyvtárban lévő Marsigli-iratokat átnézni, noha nem sok eredménynyel kecsegtettem magamat, tudván, hogy az itt lévő iratokat már Szilády Áron is átkutatta annak idején. Említettem már, hogy a Marsigli-iratok nagy része, leginkább a munkáihoz tett jegyzetek és más efféle iratok, az egyetemi könyvtár birtokába mentek át. Mindezen iratokból kijegyeztem azt, mi történeti szempontból Magyarországra vonatkozik. E jegyzéket alább közlöm. A mint belőle látható, a Marsigli-iratok legnagyobb része csupa tervezet, tervrajz, memorandum stb., melyeket Marsigli részint a császárhoz, részint a lothringeni herczeghez, a badeni őrgrófhoz stb. intézett, s melyekben egyes várak, erődök megerősítéséről szól. Mindezen iratok már ismeretesek, legalább nagy részökben; hogy mi ezen tömegben az ismeretlen, annak konstatálására az idő rövidsége, de főkép a szükséges segédeszközök hiánya miatt nem vállalkozhattam. Két vaskos kötetben vannak azon iratok, melyek az országos határnak 1699—1700-ban történt megállapítására vonatkoznak, mely alkalommal Marsigli a bizottság elnöki tisztét viselte. Végre megemlítem azon csomagokat, melyek a hg. Odescalchi család magyarországi letelepedésére, birtokaira vonatkoznak, továbbá a levelezéseket tartalmazó csomagokat. Ez utóbbiak kiegészítik a Bevilacqua levéltárban levő correspondentiát, noha még így is nagy hézag marad betöltetlen. E levelezésekből lemásoltam gróf

Caprara Aeneásnak 1695/6-ban Marsiglihoz intézett leveleit, számra, kilenczet, melyek az akkoriban Dél-Magyarországon működő császári csapatok dislocatiójáról, a Tiszán vert hidakról stb. szólnak. E másolatok az Akadémia történelmi bizottságánál vannak. Lemásoltam azonfelül több erdélyi főúr, mint Mikes, Naláczi, Bethlen, Bánffy, Apor stb. Marsiglihez 1700/01-ben intézett leveleit, körülbelül húszat, melyek azonban országos érdekű dolgot nem tartalmaznak, hanem leginkább csak személyes ügyekben irattak.

A Magyarországra vonatkozó iratokról a könyvtár külön, kimerítő katalogussal bír, maguk az iratok a kéziratok között külön osztályt képeznek, s mint a jegyzékből látható, kettős signaturával vannak ellátva, melyek közül az első a specialis katalogus (Indice Marsigliano) sorszámát, a második a codex általános jelzését tünteti fel.

Mars. 50. (Cod 15.) La popolazione di Transilvania composta di varie nazioni e diverse lingue, religioni usi e vestiti.

Mars. 65. (Cod. 16.) Acta executionis pacis Carlowicensis, inter utrumque imperium Cesareum et Ottomanicum.

Mars. 60. (Cod. 19.) Acta executionis pacis Carlowicensis ad Clementem XI. P. M. seu Epitome historicum regni Hungariae.

Mars. 58^{e} 111. (Cod. 5.) Piante di fortezze, fossi, assedi, ponti, accampagmenti, battaglie, proposizioni e progetti da esso fatti all' imperatore Leopoldo I. ò di ordine suo, nelle guerre di Ungaria, e dell' impero, e particolarmente per fortificare Belgrado, e l'isole del Danubio.

Mars. 13-19-42. (Cod. 24.) Raccolta di 122 mappe di osservazioni militari, ed erudite fatte da esso per i limite de' due imperii, che si stendono per la vera Ungaria, e per i regni adiacenti.

Mars. 26, 58. (Cod. 8.) Belgrád és az orsovai Duna-szigetre vonatkozó térképek és rajzok.

Mars. 114. (Cod. 27.) Térképek. Incluse una mappa fatta a mano della Dalmazia, che l'ambasciatore Veneto presentò al congresso di Carlowitz, sopra della quale fu commesso ad esso Marsigli, tanto degli ambasciatori Cesareo, che Polacco di fare il progetto dei limiti, giacche in alcuni di quei luoghi contrastati da Turchi era stato il detto conte Marsigli, durante la sua schiavita.

Mars. 38. (Cod. 28.) Térképek Magyarországról, Erdélyről és a többi tartományokról. Továbbá: Tavola genealogica del primo

ingresso degli Unni sotto Attila nelle Pannonie, és Tavola genealogica del secondo ingresso degli Unni, nelle Pannonie sotto la condotta dei sette duci di quella nazione, che cambio il nome di Pannonia die quello d'Ungaria, stabilendo del loro sangue il primo rè Stefano, che fù santo, e questa continua fino a Carlo VI. imp. Tavola genealogica dei principi di Transilvania.

Mars. 88. (Cod. 38.) Carte geographiche, manufatte, e queste sono di quel tratto del fiume Savo, che è da Zagrabia fino a Metrovitz, aggiunto del catalogo de monti del Sirmio. Indice e la mappa del fiume Marusio da Deva fino al di lui conflusso nel Tibisco, sopra Seghedino, che pure fù fatta per il gran libro dei limiti. La mappa del fiume Marca, che sorre per la Moravia, la separa dall' Ungaria, e fù fatta in occasione che si trattava di fortificare detto fiume contro i ribelli d'Ungaria.

Mars. 7-13-19. (Cod. 39.) A határokra vonatkozó térképek.

Mars. 116. (Cod. 30.) Különféle Erdélyre, a határokra stb. vonatkozó térképek.

Mars. 7-13-19. (Cod. 41.) Mappae geographicae itineris limitanei.

Mars. 115. (Cod. 42.) Ugyancsak a határokra vonatkozó térképek.

Mars. 7-13-19-20. (Cod. 47.) Mappae geograhicae, puae ad limites Hungaricas iuxta pacem Carlowiciensem stabiliendas inservient.

Mars. 7-13-19-20. (Cod. 48-49.) Ugyanoly tárgyú térképek. Regio Transdanubiana.

Ugyanaz. (Cod. 50.) Ugyanoly tárgyú térképek. Regio Cisdanubiana.

Mars. 4. (Cod. 53.) Különböző iratok, köztük:

a) Relatione del conte Marsili a s. maestà cesarea della sua spedizione per la difesa del fiume Raab nil 1683 con tutti quei progetti e lettere di proposte e risposte, che occorsero. (109. l.)

b) Progetto originale del conte Marsili per fortificare il fiume Rab, dove sono annessi gli ordini a lui dati, e le lettere da esso scritte e ricevute sopra questo affare originalmente. (145. l.)

c) Lettera del conte Marsili al duca di Lorena, in cui gli dà

notizia di Buda, secondo l'osservazione, che ne fece, quando vi passo schiavo. Scritta da Venezia, 22. Aprile 1644. (213. l.)

d) Disegni, piante e scritture per li due assedi di Buda. (223—303. l.)

e) Supplica al papa per li schiavi fatti nelle guerre d'Ungaria. (254. l.)

f) Lettera del conte Marsili al principe d. Gascone de Medici, nella quale gli dà raggaglio della causa, per la quale infelicemente riusa il primo assedio di Buda. (304. l.)

g) Lettera del conte Marsigli al marchese di Baden per la fortificazione di Strigonia e Visegrad. Scritta di Visegrad 12. Maggio 1685. (460. l.)

h) Levelek Rabattától. (556—572. l.)

i) Scrittura del conte Marsigli al duca di Lorena per la fortezza di Rab. (586. l.)

k) Sorpresa di Alba-Reale col disegno di detta piazza, e con lettere originali del card. Bonvisi, scritte al conte Marsili sopra questo affare nel 1686. (592. l.)

l) Proposizione fatta all' imperatore per riparare Buda. (627. l.)

m) Specificazione del numero de' guastatori e materiali necessarii alla questa riparazione di Buda. (637. l.)

n) Ricordi per la reedificazione di Buda. (644. l.)

o) Relazione della presa di Neüheüsel. (647. l.)

p) Situazione di Giavarino. (662. l.)

q) Scritture del conte Marsili al duca di Lorena per la fortificazione di Strigonia. (695. l.)

r) Memoria di quello, che si hà da fare per la difesa di Gran. (698. l.)

s) Detaglio della gente, artigleria, e di altri strumenti, che si potrebbero dare per la difesa di Gran. (702. l.)

Mars. 5. (Cod. 54.) Különféle iratok és relatiók. Az Odescalchi család szerémi birtokaira vonatkozó irományok, továbbá egyes jelentések és memorandumok 1690 körül az aldunai ügyekről a császárhoz, a lothringeni herczeghez stb. Ehhez való térképek és rajzok.

Mars. 6. (Cod. 55.) A karloviczi békére vonatkozó iratok.

Mars. 9. (Cod. 57.) Külömböző iratok:

a) Fragmento dell' importanza di Belgrado e per la sua situazione. (44. l.)

b) Probabile et morale tertium expediens ac moderamen super statum Apaffy, et Transylvaniae circa Apaffyum. (142. l.)

c) Pétervváradra vonatkozó rajzok. (163—169. l.)

d) Bajcsára vonatkozó rajzok. (170. l.)

e) Belgrád térképe. (300—301. l.)

f) A Duna-Tisza Titel körüli részének térképe. (362. l.)

g) Memorie per l'assedio di Temiswar. (390. l.)

h) Memorie per gli edifici, che erano de Turchi in Buda. (400. l.)

i) Relazione dell' assedio di Vienna, fedelmente tradotta dall idioma Turca in Italiana dal conte Marsili. (407. l.)

Mars. 10. (Cod. 58.) A karloviczi békére vonatkozó iratok.

Mars. 11. (Cod. 59.) A határigazításokra vonatkozó iratok. Regio Cis- et Transdanubiana.

Ugyanaz. (Cod. 61.) Térképek az előbbi iratokhoz.

Mars. 14. (Cod. 62.) A karloviczi béke végrehajtását illető iratok.

Mars. 15. (Cod. 63.) Szlavonia és Horvátország közti határok eligazítására vonatkozó iratok.

Mars. 16. (Cod. 64.) A dunántúli és Erdély közti határok eligazítására vonatkozó iratok, illetve levelek 1700 és 1701-ből.

Mars. 17. (Cod. 65.) A temesvári, belgrádi és boszniai basáknak és Ibrahim effendinek Marsiglihoz intézett levelei.

Mars. 18. (Cod. 66.) Diaria geographica in itinere limitaneo.

Mars. 22. (Cod. 67.) Marsigli relatiói a császárhoz a dunántúli határokról, 1699. április 14—deczember 29-ig.

Mars. 23-24. (Cod. 68.) Hasonló relatiók 1700. jan. 18-aug. 29.

Mars. 25. (Cod. 69.) Ugyanazok 1700. okt. 9-1701. márcz. 14.

Mars. 24. (Cod. 70.) Miscellanea per la commissione dei confini 1699—1700.

Mars. 41. (Cod. 77.) Levelek.

Mars. 41. (Cod. 78.) Levelek.

Mars. 32-33. (Cod. 79.) Levelek.

Mars. 70., 31-32., 98. (Cod. 80.) Levelek.

Mars. 122. (Codd. 81., 82.); Mars. 48. (Codd. 83., 84.) Levelek. Mátyás könyvtárára vonatkozó iratok.

Mars. 21. (Cod. 103.) *a*) Documenta rerum Croaticarum et

Transylvanicarum. A horvát-szlavon részekre, az ottani családokra sat. vonatkozó iratok. Hasonlók Erdélyre is, pl. az erdélyi fejedelmekről: Effigie disegnate a penna di tutti i principi di Transilvania, num. 18 dall' anno 1522—1697.

b) Davidis Rozsnyai Constantinopoli interpretis res tragicae gestae in plagis orientalibus, occidentalibus, meridionalibus, septentrionalibus Ferdinandi I. imperatoris et sultani Baiezed usque ad Leopoldum I. et Mehemed II. anno 1674. turcice scriptae, deinde in Latinum conversae.

Mars. 66. (Cod. 106.) Estratto di cose recendite per la casa d'Austria la maggior parte in lingua Tedesca. Vi sono alcuni diplomi et alcuni trattati fatti con i principi di Transilvania in lingua Latina.

Mars. 28. (Cod. 113.) Levelek. 1688-1699.

Mars. 29. (Cod 114—115.) Levelek. 1699-1700.

Mars. 46. (Cod. 116.) Lexicon Latinum, Wallachicum, Hungaricum. Töredék.

Ugyanaz. (Cod. 117.) Jegyzetek az Acta executionis pacis Carlowicensis cz. munka historiai bevezetéséhez.

E gyűjteményből két darabot, úgymint a *Cod. 15.* jelzetű, *Le populazione di Transilvania* című kéziratot, és a *Cod. 57. b*) alatti darabját: *Probabile et morale tertium* stb. az Akadémia történelmi bizottsága számára lemásoltattam. Kiváló figyelmet érdemel ezek közül különösen az első kézirat, mely Erdély lakosságának viseletét ismerteti Marsigli által festett aquarell-rajzokban, és mint ethnografiai és costume-tani forrásmunka, egyike a legérdekesebb műveknek a maga nemében. A nagy ívrétű papir kézirat 40 számozatlan levelet foglal magában. Teljes címét fentebb közöltem; az ezt követő tartalomjegyzék a mű anyagának Erdély lakosai szerint való csoportosítását tünteti fel, a következő sorrendben: Nationi in Transilvania: Ungara, Saxona, Wallacca, Greca, Armena,[1] Anabaptista (!), Zingara. Minden egyes csoportot rövid tájékoztató jegyzet előz meg az egyes népek nyelv, vallás, foglalkozás és viselet szerint való osztályozásáról. E jegyzetek oly érdekesek, hogy jónak látom egész terjedelmükben ide igtatni:

1. Distintione della lingua, religione, impieghi e vestiti praticati dalla natione Ungara, che popola gran parte della Transilvania.

Questa si divide in

- Ungara vera, che abita le parti inferiori della Trans[ia]; — Ambe di lingua
- Ungara Sicula, che abita le parti susse della Trans[ia] detta Siculia.

Ungara diversificandossi nell accento ed in alcune parole Scite conservandossi tuttavia dalli Siculi. — Ambe di religione

- cattolica,
- Calvinista,
- **Ariana**.

Ambe impieghi

- militari,
- politici,
- iudiciarii,

per li quali questa governa e comanda a tutte l'altre nationi. — Ambe di vestiti per

- omini d'ogni stato,
- done d'ogni stato,

della forma, che mostrano le sequenti figure.

2. Distintione *(stb. mint az előbbinél)* dalla natione Saxona, che popola gran parte della Transilvania.

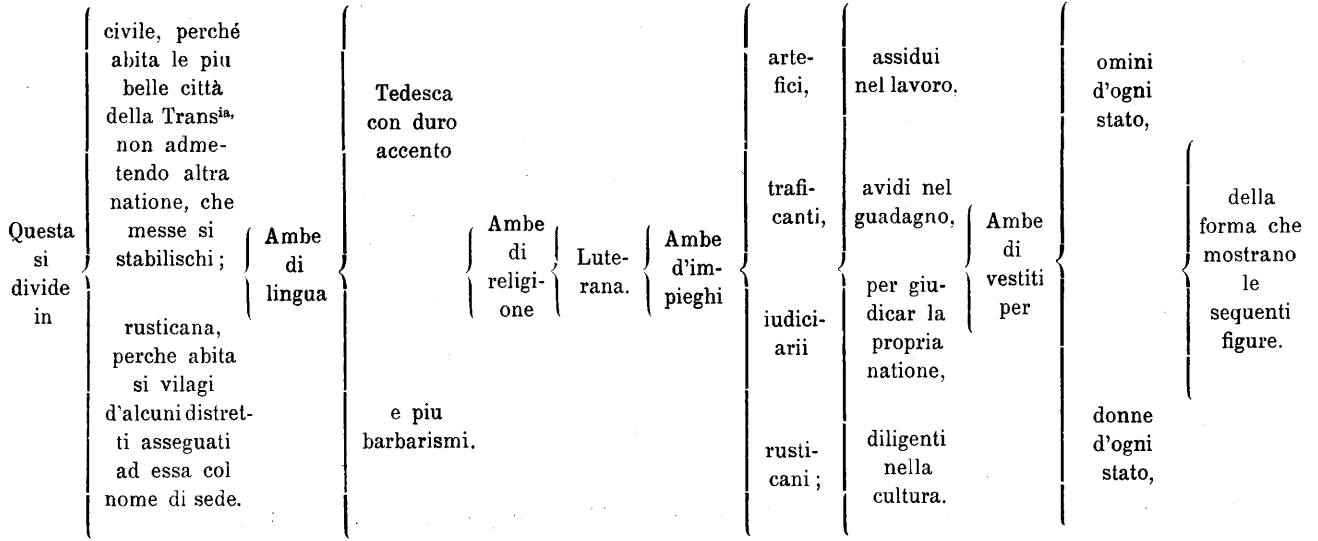

3. Distintione *stb.* della natione Valacca, che popola gran parte della Transylvania.

Questa non ha altra divisione, che di

- suddita anzi schiava pero gloriosa del nome tuttavia di Romana colla parola corrotta di Romegni (*Igy*).
- Con lingua
  - propria Valacca da questa chiamata Romagnesta, non essendo che un Ladino ed Italiano corotto, come altrove ne parlero
- Con religione
- Greci riuniati
- Con impieghi
  - **rustici**, asasineschi.
- Abitando per lo piu nell alpi, che cingono la Trans[ia], dove le schie servono non meno alli molti Armeni, che malvagita loro.
- Con vestiti
  - omini d'ogni stato,
  - donne d'ogni stato,
- della forma, che mostrano le sosequenti figure.

4. Distintione *stb.* dalla natione Greca advena, che contribuisce a populare la Transylvania.

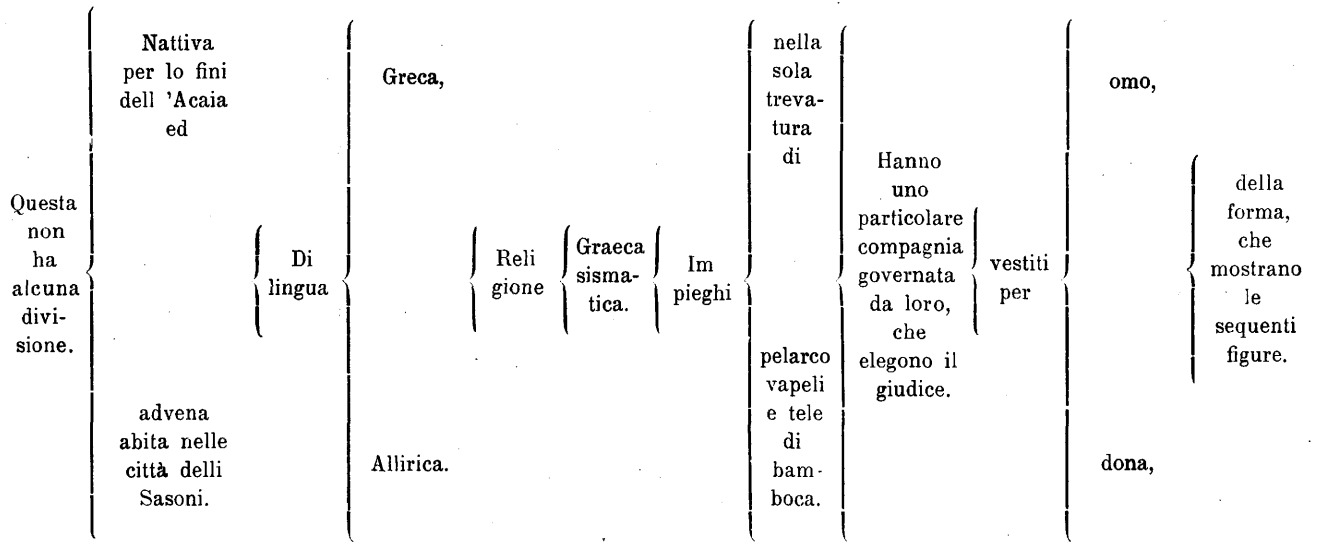

5. Distintione *stb.* della natione anabatista, che fu qualche picola parte della Transylvania.

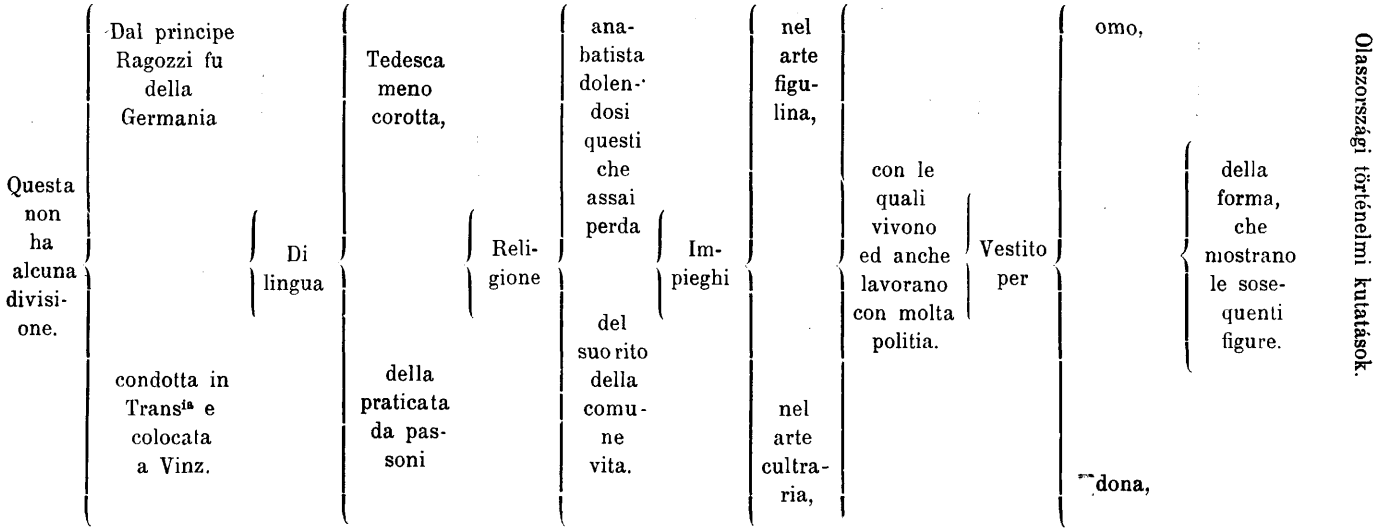

6. Distintione *stb.* della natione Zingara, che contribuisce a qualche parte di popolatione della Transilvania.

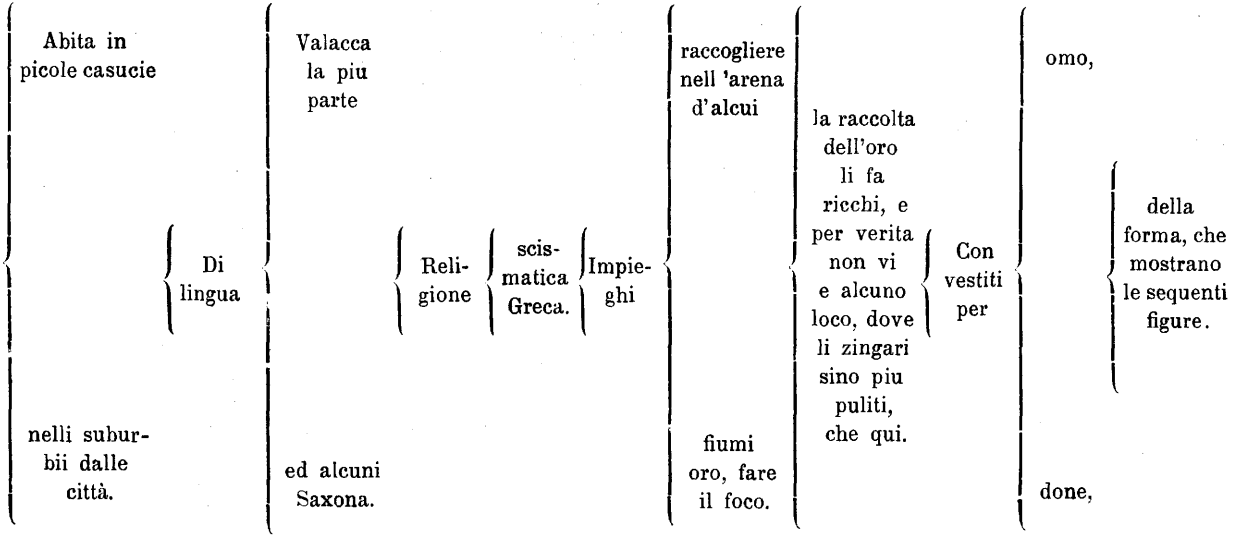

Ezek képezik a feliratokat a népek szerint csoportosított képek egyes csoportjaihoz, melyek az illető népfaj férfi és női viseleteit kissé kezdetleges, de hűnek látszó aquarell-képekben őrizték meg számunkra.

Ez aquarellek nem maradtak meg teljes számmal napjainkig. A legszebb képeket, köztük azokat, melyek a magyar főuri és nemzeti viseleteket ábrázolták, barbár kezek kimetszették a kéziratból; nehány kép meg is rongálódott az idők folyamán. A megmaradtak közül 7 kép a magyarok, 16 a szászok és 2 az anabaptisták viseleteit ábrázolja; ezek feliratait a következőkben közlöm:

Magyarok: 1. Parochus secularis catholicus. 2. Franciscanus Transylvanicus. 3. Pastor Calvinianus. 4. Studiosus Calvinisticus. 5. Miles Siculicus. 6. Siculus Csikiensis. 7. Foemina Siculica Csikiensis.

Szászok: 8. Pastor Saxonicus stolatus, in templo officium peragens. 9. Studiosus Saxonicus. 10. Pastor Saxonicus. 11. Pastor Saxonicus in Barcia i. e. in districtu Coronensi. 12. Saxo praecipuus. 13. Iuvenis Saxonicus. 14. Saxo artifex seu communis. 15. Foemina principalis Saxonica. 16. Virgo Saxonica. 17. Foemina Saxonica Coronensis. 18. Saxona Bistriciensis. 19. Foemina Saxonico-Claudiopolitana. 20. Saxona principalis pallata. 21. Puella Saxonica orphana. 22. Foemina communis Saxonica. 23. Puella servilis sive famula Saxonica.

Anabaptisták: 24. Anabaptista Transylvanicus. 25. Foemina Anabaptistica.

Az oláhokat, görögöket, örményeket és czigányokat ábrázoló képek teljesen hiányzanak, az örményekről a bevezető jegyzetek is. A megmaradt képeket az akadémia mind lemásoltatta, a sikerült hasonmásokat Thaly Kálmán mutatta be a II. osztály 1893. október 9-iki ülésén s előadásáról az Akadémiai Értesítő egyik legközelebbi füzete hoz bő kivonatot, mely e sorok iróját felmenti a képek bővebb ismertetése alól.

VI.

Az Albornoz bíbornok által alapított spanyol kollégium könyvtára volt a harmadik gyűjtemény, melyet Bolognában átvizsgáltam. E könyvtárra az Anjou-korszak legalaposabb ismerője, Pór Antal hivta fel figyelmemet.

Ismeretes, hogy mily összeköttetésben állott Albornoz bíbornok Nagy Lajossal, tudjuk, hogy a szentszék Bernabo Viscontival 1360 körül háborúba keveredett Bologna birtoka körül. Albornoz, ki már 1353—1357-ig, s másodszor 1358-tól kezdve működött mint legatus Olaszországban, mint a pápai hadak fővezére vezette a harczot Visconti ellen. Ennek sikerei komoly veszélybe sodorták a curiát, mely hiába keresett a külhatalmaknál segélyt. A legnagyobb veszélyben, midőn már Bologna is majdnem Visconti kezébe került, 1360. szeptember közepén híre terjedt, hogy Lajos magyar király engedve VI. Incze pápa kéréseinek, egy nagyobb csapatot küld a pápai hadak segítségére. Szeptember 30-án meg is érkeztek a magyarok, számra körülbelül 7000-en, s Visconti kényszerítve volt Bologna alól visszavonulni. De a helyzet ezen javulása csak rövid ideig tartott; Visconti nemsokára újabb előnyöket vívott ki Albornoz hadai fölött, ki végre, hogy nagyobb segélyt eszközöljön ki, 1361. márczius havában Magyarországba utazott, de üres kézzel tért vissza.[1]

Rövidre foglalva, ezek főbb vonásokban az érintkezések Albornoz és Nagy Lajos között. A mi az általa alapított kollégiumot illeti, a következőket jegyzem meg.

A *Collegium Hispanorum s. Clementis* bolognai intézetet Albornoz bibornok 1364-ben végrendeletileg alapította, ez intézetet téve egész vagyona örökösévé. Az alapító intentiója szerint a kollégiumban 24 szegény spanyol egyetemi hallgató és két pap, kik a kollégium mellé épített Szt.-Kelemenről czímzett templomban foglalatoskodtak, nyert teljes ellátást. Az épitést 1365-ben kezdték meg. XI. Gergely és VI. Sándor a sienai és az alcalai kollégiumot ennek mintájára szervezték. A cuençai püspök által 1375-ben reformált kollégium 1538-ban új satutumokat nyert, melyek a scolarisok

[1] Albornoz viszonyát Nagy Lajoshoz l. Pór Antalnál: Nagy Lajos, 337. s köv. ll. Életrajzát újabban megírta Wurm: Cardinal Albornoz. Paderborn, 1892.

számát 30-ban állapították meg. Csak spanyolok nyerhettek felvételt, kik közül három aragoniai, egy portugalliai, a többi castiliai volt, köztük 8 theologus, 4 orvos és 18 jurista. A felvételi kor a 21. év volt, s egynek jövedelme évi 50 arany forintnál többet nem tehetett. Szervezete megfelelt az egyetemekének; a kollégium élén egy rektor, egy háznagy, négy consiliarius és ugyanannyi syndicus állott, kiket a kollégium tagjai kebelükből választottak. Protectoruk egy spanyol bíbornok, vagy a sabinai bíbornok-püspök volt.[1] Az alapítvány jelenleg is fennáll és Spanyolország tulajdonát képezi.

A kollégium könyvtára három részből áll. 1. A tulajdonképeni könyvtár, mely szép számmal tartalmaz kéziratokat is, de ezek majdnem kizárólag theologiai tractatusokat foglalnak magukban. Van ugyan több történelmi kézirat is, de ezek a spanyol-mór történetre vonatkoznak. 2. A kollégium levéltára, mely a kollégiumra vonatkozó iratokat, okmányokat tartalmazza, de egészben véve újabb keletű. 3. Az Archivum Albornosianum, melyről az alábbiakban lesz szó.

A spanyol kollégiumban újabb időkben Gregorovius és Werunsky kutattak. Gregorovius nem talált benne czéljaira vonatkozólag semmit,[2] Werunsky ellenben két fasciculust talált, melyeknek tartalmából IV. Károly történetéhez többet felhasznált.

E sorok irója az Archivum Albornosianumban 9 kötet oklevelet talált, melyek Albornoz bibornoknak felsőolaszországi működésére vonatkozólag tartalmaznak anyagot, u. m. pápai bullákat, szerződésleveleket, notarialis okmányokat stb. E kötetek mindegyike 30—40 számozott oklevelet tartalmaz 2—4 évi időközből. Az oklevelek a kötetekbe elválaszthatlanul vannak beillesztve oly módon, hogy mindegyik előtt egy fehér lap van beragasztva, mely az utána következő oklevél datumát és rövid regestáját tartalmazza. A kötés erős fatábla, ívrét-alakú s mindegyiket két vaskapocs tartja össze. A könyvtár e részéhez létezik egy már régebben szerkesztett index, mely az egyes oklevelek regestáját tartalmazza. Magyarországra vonatkozólag csak egy okmányt találtam, és ez VI. Incze pápának 1360. augusztus 6-án kelt bullája, melyben Albornoz bibornokot felhatalmazza, hogy a szentszék megvédésére

[1] Wurm, i. m. 235—237. l.

[2] Geschichte der Stadt Rom. VI. 413. l.

Nagy Lajossal vagy annak meghatalmazottjaival tárgyalást kezdhessen. Egy másik, 1360. október 6-án kelt notarialis okmány csak annyiban vonatkozik Magyarországra, hogy benne megneveztetik Pál freisingi püspök, Nagy Lajos olaszországi követe, ki a freisingi egyház részére nagyobb összeg pénzt vesz kölcsön Albornoz bíbornoktól. Végre az indexben említés tétetik egy harmadik okmányról is, mely 1366. október 29-én kelt, s melyben «Angli Hungarique duces» megigérik Albornoz bíbornoknak, hogy egy évig a legatiójához tartozó területet békében hagyják, és ezen idő alatt «contra Romanae ecclesiae populos» fegyvert nem ragadnak. Ez okmány az index jelzése szerint a VI. kötetben a 6. szám alatt keresendő, de a jelzett helyen nincs meg, s egyáltalában sehol sem akadtam reá, jóllehet ismételve kutattam utána.

*

Első olaszországi utamról a fentebbiekben számoltam be. Midőn e soraim napvilágot látnak, másod ízben van alkalmam Olaszország könyv- és levéltáraiban kutathatni. Reménylem, hogy a tisztelt szerkesztő úr engedelmével nemsokára második utam eredményéről is tudósíthatom e folyóirat olvasóit.

A BOROSZLÓI LEVÉLTÁRI LELET MAGYAR VONATKOZÁSAI.

Schönherr Gyulától.

Ismeretes mindenki előtt, a ki a külföld tudományos eseményeit figyelemmel szokta kisérni, micsoda meglepetésben részesítette az ódon boroszlói tanácsház a lefolyt tíz év alatt a történettudósokat. 1883-ban padlásán a fedél javításával foglalkozó munkások jelentékeny irathalmazra bukkantak, melyek XV—XVI. századi városi iratokat, levelezéseket tartalmaztak s majdnem ezer darabbal gyarapítják a városi levéltár anyagát. A levéltár kevés tagból álló személyzete jóformán még be sem fejezte az iratok rendszeres, alapos feldolgozását, midőn 1892-ben, a villamos világítás vezetékeinek lerakása alkalmából, az újból megbolygatott

padlás egy másik zúgából, a *Fürstensal* feletti részből a régi iratok újabb halmaza került nyilvánosságra. A városi hatóság azonnal elrendelte az egész padlás átvizsgálását; e munka a kiváló történettudós *Markgraf Hermann* levéltárnok és a városi építészeti hivatal személyzetének felügyelete alatt a legnagyobb pontossággal hajtatott végre és valóban meglepő eredményre vezetett. A padlás deszkázata és a boltozás közti hézag nagy mennyiségű irathalmazt rejtegetett, mely századokon keresztül hevert itt, a nélkül, hogy bárkinek tudomása lett volna felőle. Hogy került ide, azt ma csak gyanítni lehet; a jelek arra mutatnak, hogy a város történetének egyik viharos korszakában, mikor a város gyakori ostromoknak volt kitéve s a levéltárat lépten-nyomon elpusztulástól kellett félteni, mindazokat az iratokat, melyek jogi erővel nem birtak, kiválasztották s feldobták a padlásra; a későbbi nemzedék nem tudott felőlük, s mikor az ostromok által megrongált tanácsház fedelének megújítására került a sor, a régi fedél roncsai, a zsindelymaradványok és a fedélcserepek törmelékei maguk alá temették az elfeledett tudományos kincseket. A kiselejtezett iratoknak ez volt szerencséjük; a törmelék, por és szemét százados rétege s a padlás bedeszkázása elfedte őket, de egyúttal meg is óvta az idő viszontagságaitól s a tudatlan emberek vandalizmusától egyaránt; a teljes feledés homályában nyugodtak itt hosszú időn keresztül, a modern kultúra térfoglalása volt hivatva azokat ismét hozzáférhetőkké tenni a tudomány számára.

A városi levéltárba ily módon visszakerült iratokban Boroszló története legérdekesebb korszakának emlékei maradtak reánk. Van bennök igen sok kiadvány a városi kanczellária'ból, ügyiratok, számadási jegyzékek, okiratok egykorú fogalmazványai stb. Legnagyobb részük azonban Boroszlóhoz intézett leveleket tartalmaz, a sziléziai fejedelmek s városok, külföldi uralkodók s hatóságok leveleit, jelentéseket a városnak idegenben járt követeitől, diplomacziai iratokat, melyek egy ritka önállóságra jutott városi hatóság politikai életének összes részleteit felölelik. Ez iratok a városi levéltárat egy egész új, eladdig hiányzó osztályának, a *politikai levelezéseknek* anyagához juttatták s a többi iratoktól elkülönítve tényleg ily czím alatt lettek felállítva és registrálva. Az ekként létesült *Politische Correspondenz* jelzetű csoport több mint 6000 darab iratot tartalmaz a XV. század végétől a XVI. század

közepéig, s a városi levéltárnak köztörténelmi szempontból legérdekesebb részét képezi, mert a helyi történelem keretén túl Boroszló külpolitikájának, hatalmi állásának, az európai mozgalmakban vitt szerepének történetéhez őrizte meg a legapróbb részletességig menő egykorú adatokat.

Boroszló történelmének legérdekesebb korszaka a XV. és XVI. századokra esik. A huszitizmus ellen folytatott küzdelem, melyben nemcsak ősi vallását, de német nemzetiségét is védte Csehországgal szemközt, a birodalom határszélén, a német és szláv elem érintkezési vonalán, fontos történeti missziót ruházott Szilézia első városára. A küzdelem még erősebbé vált, midőn Csehországban Podiebrad Györgygyel a cseh nemzeti eszme jutott a trónra, s végre is arra kényszeríté a várost, hogy egész Szilé-ziával együtt ez eszme egy másik ellenlábasánál, Mátyás királynál keresse érdekei oltalmát. Mátyás sziléziai uralmához Boroszló történetének legmozgalmasabb emlékei fűződnek; de ez uralom nem kedvezett a városi jogok és szabadságok fejlődésének, s a város Mátyás halála után sietett visszatérni a cseh korona kötelékébe. A XV. század végén önkormányzati jogai s kereskedelmi szabadalmai megtartása képezi legfőbb feladatát, míg nemzetiségi érdekei a XVI. század elején a reformáczió elfogadásában leltek természetes kielégítést, új korszakot nyitva meg a város fejlődésében.

Hazánk sürű összeköttetése Boroszlóval, mely épen e korszakban érte el tetőfokát, érthetővé teszi az érdeklődést, a mivel a hazai tudományos körök a boroszlói levéltár e szokatlan gyarapodásáról tudomást vettek. Növelte az érdeklődést a Verein für Geschichte und Alterthum Schlesiens *Politische Correspondenz Breslaus 1469—1479* című kiadványának megjelenése, melyhez a legérdekesebb anyagot a boroszlói lelet iratai szolgáltatták. E kötet tartalmát Fraknói Vilmos ismertette a *Századok* ez évi II. füzetében, s a mit tőle megtudtunk, várakozással töltött el a még közzé nem tett anyag gazdagsága iránt.

Ez év nyarán Corvin János életrajzához gyűjtött adataim kiegészítése czéljából Sziléziában utazván, megragadtam az alkalmat, hogy e sokat igérő anyagot alaposan áttanulmányozzam s annak magyar vonatkozású adatai felől tájékozást szerezzek magamnak. Kutatásaimban csak 1526-ig haladtam, s az újabb lelet igen

jelentékeny részébe, 1459-től 1470-ig, mely most áll rendezés alatt, nem nyerhettem betekintést. Az eredmény közelebbi czélom, a Corvin Jánosra vonatkozó adatgyűjtés szempontjából nem elégítette ki várakozásomat, de hogy az általános hazai történelmet tekintve megérdemelte a fáradságot, azt az alábbi oklevél-kivonatok közlésével kívánom igazolni. Regestáimat kor szerint adom, s minthogy a *Politische Correspondenz* anyagát képező régebbi és újabb lelet a levéltárban még el van egymástól különítve, jónak láttam az 1892-iki lelethez tartozó anyagot az évszám elé tett csillaggal különböztetni meg a régebbi lelet irataitól.

*1410. Brusplech Péter, a glaczi johanniták komturja bucsúlevele Dorottya és Katalin nővérek részére, kik a török elleni háború czéljaira adakoztak.

*1414. február 14. Boroszló város tanácsa kéri Borbála királynét, járjon közbe, hogy Buda város fizesse meg Antonius Iohannis de Florentia dictus Wale boroszlói polgár követelését.

1420. november 22. Kassa város levele Boroszló tanácsához a Propper János kassai szücs és Krig Mátyás közt fenfogó viszály ügyében.

1422. február körül. Tanfeld Tomsik lovag levele a boroszlóiakhoz. Értesült a veszélyről, a mi a husziták részéről Boroszlót fenyegeti, s ha az nem múlik el, kész száz lovassal s nehány száz gyaloggal segítségükre sietni. Úgy hallotta, hogy kevesen, legfölebb 1200-an vannak s Német-Bródnál megverték őket, hol sok magyar a vízbe fult. Zsigmond király vasárnapig Brünnben tartózkodott; őt nem lehet a dolgokért okolni; szivesen harczolna, de nem engedik a magyarok, a kik inkább vállalkoznak a zsákmányolásra, mint a hadakozásra.

1422. május 8. Pozsony. Borbála királyné levele Roet Anna asszonyhoz, a boroszlói polgármester feleségéhez. Várja a választ multkori levelére.

*1425. márczius 14. Tata. Rozgonyi István egri főispán levele Boroszló városához. Kéri ama polgárai megbüntetését, kik Budán a király akarata ellen kendőket árultak.

*1425. márczius 21. Tata. Ugyanaz Boroszló városához, egy boroszlói polgár ellen, ki a királyt megcsalta. Utóirat: Dignemini recordare de mitra mihi Andree preposito scriptori huiusmodi notule promissa.

*1425. május 8. Tata. Lorzak János levele a boroszlóiakhoz. Volt a királynál egy faluban, midőn Teschticzdoumbról a hegyek közé ment és Tata felé indult. A király még nem válaszolt, de a királyné, Rozgonyi «und der Noffer» a kereskedők ügyében reménységgel kecsegtették. A királyné azt mondta, hogy ha a király nem fizet, ő fogja azt tenni. Az udvarnál most sok uraság van. Brünnből még mit sem tudnak.

*1425. augusztus 16. Buda. Rosenfels Dávid és thorni Volbrecht János kötelezik magukat, hogy costi Haze Miklósnak Zsigmond király helyett két részletben 1500 frtot fognak fizetni. Haze a következő czikkeket szállította a királynak: Ein mechelisch tuch vor 30 gulden, ein tovelysch tuch vor $28^1/_2$ gulden, ein gancz von tyn, ein hernfalysch, ein lyndisch oder 2 halbe vor ein gancz zu 24 gulden, 2 halbe colsister vor 19 gulden, ein ganz bebirlenisch oder 2 halbe fur ein gancz czu 18 gulden. Az oklevél hátán: Item ich habe empfangen 9 polenisch tuch vor 47 gulden und 6 groschen, item beczahlt ein herntalisch vor 25 gulden, item empfangen ein schoen tuch von yprijsch von 60 gulden, item bezalt bei deine lemel 25 gulden.

1435. november 11. Pozsony. Stolcz Miklós és Steynkeller Lőrincz levele Boroszló tanácsához. Canthner Konrád ölsi és koseli herczeg Trencsénben van és nem mehet tovább a *Plunczon* tanyázó Bess Ádám miatt; kénytelen volt kiséretért küldeni Zsigmond császárhoz. A császár nyulra ment, Pozsonytól 4 mértföldnyire; őket is elvitte s félnek, hogy Csehországba is el kell vele menniök, pedig erre az útra nincsenek elkészülve. Konrád herczeg időközben megérkezett; a császár maga után hivatta a vadászatra. Pozsonyban az ottani városi irnokra, Jakabra bizták ügyeiket.

1435. deczember 1. Tata. A fentebbiek levele Boroszlóhoz. A vadászokkal eljutottak egész Tatáig. A császár itt elfogadta a cseh urakat s kijelentette, hogy az ő ügyök előbbre való, mint a boroszlóiaké. A bázeli zsinat is küldött követeket a cseh ügyben, s az ölsi herczeg 40 lovassal van itt. Most hát várniok kell s az udvart követni, a hova megy; kérnek pénzt.

*1438. április 4. Pozsony. Névtelennek, valószinűleg Reybnitz Dyprand boroszlói követnek levele Boroszlóhoz. Hírek az udvarból: Schlick Gáspár és Herr Haschke nagyon barátságosak iránta.

Az utóbbi a magyar uraknak felajánlotta a Bécsben levő cseh urak szövetségét. A csehek készek a magyarokat a török ellen segíteni. A magyarok elfogadták az ajánlatot, de azzal a feltétellel, hogy a csehek ismerjék el Albertet királyokul. Albert nagyon el van keseredve a lengyelek ellen; ha az egyesség létrejön, a cseheket hadba viszi ellenük. Az öreg császárné (Borbála) «habe anfänglich ihre mit dem konige getroffene abreden vorgehalten, sei aber jetzt mit ihm ganz entscheyden und vorricht.» A király nagy követséget készül Lengyelországba küldeni: 1 püspököt, 2—2 magyar és osztrák urat, Rosenberget és Schlicket a csehek részéről és 2 sziléziai herczeget. Küldi a pfalczgróf levelét a római királyválasztás felől, a velenczei doge levelét a görög császárnak a zsinatra való jövetele felől, a zsinat szerencsekivánatait stb. Albert kevés németet tart maga mellett Magyarországon, mert nincs pénze; Zsigmond a Szent-Györgynapi adót mind elzálogosította. Erzsébet Budán maradt.

1438. november 14. Lőcse város levele Boroszlóhoz Boegener Miklós lőcsei polgár ügyében, kinek Hannisko boroszlói polgáron egy ló áráért 13 márka garas követelése van A pénz behajtásával Boegener testvére Péter ratibori pap és Frawendienst Vincze boroszlói polgár vannak megbizva.

*1440. ápril 8. Czirnaw Oppecz awrusi várgróf levele Boroszlóhoz. Seydlicz Oppecz lovag felmutatta előtte Erzsébet királyné Komáromban 1440. márczius 6-án kelt levelét, melyben őt és Seydlicz Hans boroszlói udvarbirót (Hofrichter) mint meghatalmazott követeit Boroszlóba küldi.

*1441. július 6. A schweidnitzi tanács levele a boroszlóiakhoz. Nehány cseh úr kiséretében követ jött hozzájuk, ki Sternberg Alesch levele szerint Erzsébet megbizásából Boroszlón át Borbála császárnéhoz igyekszik. A schweidnitziak félnek, hogy az özvegy császárné Csehországba jön. Kérik a boroszlóiakat, tartóztassák fel a követet addig, míg vasárnap a dolog felől nem tanácskoztak.

1441. deczember 3. Bártfa. Milycz Passek bártfai kapitány levele Boroszlóhoz. «*Der grosse Pereni Janusche tarnakmester*» kibékült Giskrával; a *woydast Emrich*, Rozgonyi Rajnald, *Seczy Gall* s mások is meg akarnak hódolni Erzsébet királynénak és fiának.

*1441. Freytag nach unsern lieben frawentag. Borbála császárné

Schaben Hansot küldi a boroszlóiakhoz; kiséretet kér, hogy Krakkóból Boroszlóba utazhasson s kérdezősködik, hogy a fehér herczeg viszálya a többi szilézíai fejedelmekkel nem teszi-e az utazást veszedelmessé?

1442. január 17. Pozsony. Erzsébet királyné levele Bernát, Bolko és Hans oppelni herczegekhez. Értesült a köztük és Henrik glogaui herczeg közt kitört viszály felől. Türelemre inti őket, míg a maga és László fia ügye Prágában kedvezően eldől; ha ez megtörtént, a kiegyenlítést szivesen elvállalja. Hasonló értelemben írt a glogaui herczegnek is.

1443. október 15. Bécs. Schkal Bernát levele Boroszlóhoz. László király és a cseh urak között tárgyalások folynak, de az uraknak csak egy része — s ez is bizonyos feltételek alatt — hajlandó őt cseh királyul elismerni.

1446. márczius 16. Weiszenfels. Vilmos szász herczeg értesíti Boroszló város tanácsát, hogy menyegzőjét Anna magyar kir. herczegnővel június 20-án Jénában fogja megtartani. Kéri a várost, mint néhai Albert király és V. László hívét, hogy küldjön követeket az ünnepségre.

1446. május 5. Nürnberg. Cillei Ulrik levele Boroszlóhoz. Az elhunyt Beda boroszlói polgár és sógora Seydliczi Oppecz 300 frtot igértek neki, ha egy 12,000 frtos ügyüket Albert királynál közvetíti. Ezt meg is tette s a királytól annak idejében megkapta a két hermelinprémet. Most kéri a 300 frtot s Drossendorffert bizza meg annak behajtásával.

1448. szeptember 13. Bécs. Giskra megbízó levele a boroszlóiakhoz küldött Meenwalt máskép Rozchen György részére.

1449. márczius 2. Bécsújhely. Frigyes római király, öcscse László király iránt való szeretetéből indíttatva, inti Wlodke tescheni herczeget, hogy a boroszlóiakkal folytatott viszályait függeszsze fel László nagykorúságáig.

1452. október 11. Bécs. Szaniszló boroszlói kanonok levele Péter boroszlói püspökhöz. Segítséget kér tanulmányai befejezésére. *(Folytatás, okt. 18-iki kelettel).* A magyarok október 16-án hagyták el Bécset. Hogy a fegyverszünet Hunyadi és Giskra között a magyaroknak vagy László királynak javára köttetett-e meg, azt senki sem tudja. A magyarok titokban tartják dolgaikat. Okt. 7-én vonultak be ünnepélyesen az esztergomi érsek, a váradi püspök

sok pappal, a *ban Mikulasz* (Ujlaki), *ban Laszla* (Garai), a *comes regni Czudar Symon* stb. 3000 lovassal, sok ajándékkal. A király Cillei Ulrik, Albrecht Achilles brandenburgi őrgróf, a magdeburgi (Vilmos szász herczeg), Eizinger s a többi osztrák urak és bécsi polgárok kiséretében fogadta őket. Könyek között, zokogva vetették magukat a magyarok a király lábai elé s elismerték őt uruknak. A király, az érsek, Ujlaki s a többiek október 8-tól 12-ig felváltva nagy ünnepélyeket adtak. A magyarok a császár követeit: Aeneas Sylviust, Hartung drt, Sonnenberg Ulrik kanczellárt várva, válaszaikat ezek feltételeire november 11-ére halasztották. Akkorra várják Bécsbe Lajos bajor herczeget is a császár és Ausztria közt fenforgó viszályok kiegyenlítésére.

1452. október 16. Bécs. Lobin Rajnald fia János pénzt kér Péter boroszlói püspöktől. Egyebekről Szaniszló kanonok ír. A magyarok követeket küldtek Bécsbe; a császár részéről a sienai püspök és Sonnenberg kanczellár jöttek meg.

*1453. február 11. Liegnicz. Meideborg János levele a boroszlóiakhoz Capistrano Jánosnál tett látogatásáról, ennek tervbe vett boroszlói utazásáról, Liegniczben elkövetett csodáiról stb.

1453. április 21. Bécs. Névtelen levele Eyserreich Konrád boroszlói kapitányhoz. Szerencsésen megérkezett az udvarhoz, de várnia kell Cillei Ulrik visszajövetelére, a ki most Znaimban van és április 24-én találkozik Podiebráddal.

1453. április 24. Bécs. Lobin János levele Boroszlóhoz. Cillei, Eizinger és Giskra (Grisgram) április 22-ére Znaimba mentek az országgyűlésre. A csehek követek útján kérték Lászlót, koronáztassa meg magát. A király 100,000 schock garast kért tőlük, s hitlevelet, hogy a koronázás után szabadon mehet, a hova akar. Ha ezt nem fogadják el, sereggel megy ellenük; a szász herczeg támogatása már biztos.

1453. július 15. Boroszló. Mátyás mester, a minoriták szászországi tartományi főnöke a Capistrano által alapított boroszlói Szt.-Bernardin-kolostor és a Szt.-Jakabról nevezett minorita kolostor viszálykodásaiban a város oltalmát kéri a minoriták részére.

*1453. július 24. Brünn. László király értesülve Capistrano János és a boroszlóiak leveléből a boroszlói zsidók által elkövetett szentségtörésekről, helyben hagyja a városnak a zsidók ellen hozott számkivetési rendeletét.

1453. november 6. Schweidnicz város tanácsa Boroszlóhoz. Örömmel vette tudosítását a felől, hogy László király október 28-án Prágában megkoronáztatott.

1455. április 20. Bécs. László király kéri a boroszlóiaktól a május 1-ére eső pénzt, mert adósságokat kell fizetnie.

*1457. április 11. Boroszló város tanácsa egy másik várostól értesítést kér László király hogyléte felől, mert azt hallják, «wie is seynen gnaden, do got vor sey, nicht sulde richtig zusteen».

1469. november 22. Dompnig Heinz és Eisenreich Lukács levele Boroszlóhoz. Czaensig (?) érkeztek. A királyt Budán vagy Pozsonyban remélik találhatni. Két hét előtt Budán volt, onnan Pozsonyba ment, de rövid idő alatt visszajön. A törökök szent Gallus napja körül (okt. 16.) Erdélyben nagy károkat tettek.

*1472. július 6. Körmöczbánya város levele a boroszlóiakhoz. Gal Péter boroszlói polgár a körmöczi Wilhelmowitz Stanko tartozása fejében Dawm Hans szabótól 54 frtot lefoglalt; kérik ennek visszaadását.

*1474. november 24. Ohlau. Herdy Miklós az ohlaui magyar katonaság kapitánya élelmi szereket kér Boroszló városától.

1474? A Boroszlóban tartozkodó vagy oda készülő urak névsora. Fel vannak sorolva: Ernő és Albrecht szász herczegek, Hinkó herczeg, Szapolyai István, Rangoni bibornok, János esztergomi prépost, Jan Zerotinszky stb.

1475. április 14. Boroszló város levele Rangoni bibornokhoz egyik tanácsbeli leányának elrablása ügyében.

1475. szeptember 17. Boroszló város tanácsának levele Chelmsky Stiborhoz. Köszöni a városnak és Szapolyai István szilézíai főkapitánynak tett szolgálatokat.

1476. január 10. Halbstadt. Byschoffsheym Hans kisérólevelet kér a boroszlói tanácstól, mert Szapolyai István és Geréb Péter hivására Boroszlóba akar menni.

1479. november 29. Boroszló. Filipecz János váradi püspök és Stein György a várossal a bor- és söradó ügyében egyességre lépnek.

*1480. szeptember 7. Öls. Margit ölsi herczegné levele Filipecz János váradi püspökhöz. Baruth Hans ügyében, ki a király emberét Bobirke Mihályt megölte, vizsgálatot eszközöltetett.

1482. június 8. Buda. Bálint, a budai prépostság tiszttartója

felszólítja a gorliczi, penczki stb. plébánosokat, hogy néhai Werner Boldizsár gorliczi famulusát, Specht Mátét bizonyos javak visszatartása miatt közösítsék ki az egyház kebeléből.

1483. január 3. Boroszló. A tanács előtt Dompnig Domokos boroszlói polgár felhatalmazást ad Crawse Mátyásnak, hogy Segesváron (*Czeschburg in Septemcastris*) bírt követeléseit szolgájától Tempilfelt Miklóstól behajthatja.

1483. június 6. Olmücz. Eisenreich Lukács levele Boroszló tanácsához. Csodálkozik, hogy a tartományi rendek a hozzájuk és Boroszlóhoz írt levelét, mely a király kijelentését tartalmazta, visszatartották. A király a boroszlóiak és a rendek közt fenforgó kérdések tárgyalását újévre halasztotta; akkorra Stein György is haza kerül, a kinek most még egy ideig Budán kell maradnia.

* 1485. szeptember 21. Buda város tanácsának levele a boroszlóiakhoz. A boroszlói Utman Hans Schwartz Hans budai polgárt, ki az ő ügyeit Budán több évig számadás nélkül vitte, legutóbb Boroszlóban jártakor fenyegetéssel akarta számadásra kényszeríteni. A tanács tiltakozik ez eljárás ellen, mert a régi jogszokás szerint a számadásnak ama város hatósága előtt kell megtörténni, a melyben a kereskedés folyik.

1485. deczember 31. Boroszló. A városi tanács előtt Gossinger Borbála asszony elismeri, hogy a Francke Hans által Budáról küldött 200 frtot megkapta.

1487. július 29. Lőcse. János, Benedek fia, az egyházjog baccalaureusa, a lőcsei Szt.-György-kápolna rektora a boroszlóiaknak ama vádjára, hogy oltára hosszas távolléte miatt el van hanyagolva, menti magát s azt írja, hogy állandó káplánt és kurátort tart maga helyett.

* 1490. február 20. Boroszló. Scholer Mihály mester a király udvarában levő Polnar Gábor kolosmonostori apát közbenjárását kéri János váradi püspöknél és Stein Györgynél.

* 1491. április 7. Lőcse város tanácsa néhai Fuselen Bertalan boroszlói polgár fiát, jelenleg lőcsei polgárt, a ki testvérei András és Gáspár követeléseinek behajtása ügyében Boroszlóba megy, e város hatóságának figyelmébe ajánlja.

* 1492. április 24. Buda. Habonowi Hindrak Venczel királyi kanczelláriai iródeák levele a boroszlóiakhoz. A kanczellárhoz intézett levelüket annak távollétében felbontotta és utána küldte.

* 1492. deczember 19. Róma. Strawbinger Osvát dr. levele a boroszlóiakhoz a közte, Kolbe Mátyás prépost s a boroszlói püspök közt fenforgó vitás ügyről, melyben Ulászló követe, a pozsonyi prépost, a király választott birósságának igénybevételét javasolja.

* 1493. április 1. Körmöczbánya város levele a boroszlóiakhoz a Herrn Jeromos boroszlói polgár és Perkmann Miklós közt folyó üzlet tárgyában.

* 1494. július 21. Buda. II. Ulászló kéri Boroszlót, hogy a lengyel királyhoz küldött gyors követét útjában támogassa.

* 1495. január 13. Boroszló. Hartenbergk Hans boroszlói polgár elismeri, hogy tőle Sporen Lőrincz Budán egy aranyozott ezüst kupát vásárolt, «mit solchem anhangen und bescheit . . ., wo ich alhye rotman, scheppen oder hewppman wurde, solde er mir 200 ung. gulden geben.»

* 1495. április 20. Pozsony város levele a boroszlóiakhoz, melyben a boroszlói bor behozatala ellen tiltakozik.

* 1495. október 23. (?) Szeged. Szapolyai István nádor levele Boroszlóhoz. Tiltakozik az ellen, mintha tőle eredt volna Troppau felgyujtásának kisérlete, mint azt az elfogott gonosztevők a troppauiakkal el akarták hitetni.

* 1495. november 29. Pozsony. Harber Mátyás főharmincza-dos levele a boroszlóiakhoz Rindfleisch Hans boroszlói polgár adóssága ügyében.

* 1495. deczember 2. Olmücz város levele a boroszlóiakhoz Toppfl Jokul olmüczi polgár ügyében, a ki László (*Laslaw*) pozsonyi polgár előtt Furmann Lukács boroszlói polgárért 38 frtig kezességet vállalt.

* 1496. február 27. Pozsony. Neydecker György kir. kanczellá-riai iródeák levele Boroszlóhoz. A város részére kiállított oklevelekért kéri a taksát.

* 1496. február 27. Trencsén. Lénárt trencséni polgár és harminczados levele Boroszlóhoz Hortemperg boroszlói polgár 46 frtnyi tartozása ügyében, melynek behajtását a levelét vivő Suránszky Mihályra bízza.

* 1496. április 10. Pozsony. Crachenburgi Kurtzbach Zsigmond levele Boroszlóhoz. A király 8 nap alatt elindul s Szent-György napja körül Budán lesz. A követeket küldjék oda, ő szállást ad nekik a maga házában és mindenben segítségükre lesz.

*1496. augusztus 7. Esztergom. Hawnolt Hans és Buckewitz Hans boroszlói követek jelentése a városi tanácshoz küldetésük eddigi eredménye felől.

*1496. augusztus 12. Buda. Ugyanazok levele Boroszlóhoz. Ma voltak a királynál, s az ölsi herczegség területén való kereskedés ügyében kedvező választ remélnek.

1496. Morenberg György boroszlói követ levele Budáról Boroszló város tanácsához. Rendkívül érdekes jelentés a követ utazásáról, a budai eseményekről, a királyi udvar viszonyairól stb., melyet alkalmilag egész terjedelmében fogok ismertetni.

*1497. május 5. Buda. Szentgyörgyi és Bazini Péter gróf (Petr Hrabis ad Swateho Girzy z Pesing) levele a boroszlóiakhoz egyik titschani jobbágya tartozása ügyében.

*1500. Torna, (sabbato post festum .... pape.) Nagy Tamás és Bakony János tornai alvárnagyok bizonyság levele a gyujtogatásaiért elfogott és Torna, Sepsi, Szikszó, Jászó s Rudabánya hatóságai által tüzhalálra ítélt János nevű gonosztevő vallomásai felől, melyben ez beismerte, hogy az országban előfordult tüzeseteket az ő és 18 társai gyujtogatásai idézték elő, a kiket a zoniki törökök vajdája 200 aranyon bérelt fel; ők gyujtották fel Szegedet, Szikszót, Szántót és Zólyomot, s már második éve, hogy az egész országot rettegésben tartják.

1501. november 21. Buda. II. Ulászló kéri a boroszlóiakat, hogy a városoktól behajtott összegből 1000 frtért vegyenek közönséges minőségű magyar posztót s küldjék el kincstartójához.

1501. deczember 28. Olmücz. Drüsler Miklós levele Boroszlóhoz. A király még Budán van; a morva urak Olmüczben várnak reá. Holnap indul el, ha az utazás egyátalán el nem marad.

1503. november 17. Boroszló. Hirsperger János, Péter bibornok pápai követ és a magyar király küldötte, Bornemissza János magyar kincstartó familiarisa és hites irnoka elismeri, hogy a boroszlóiaknál letétbe helyezett pénzt átvette.

1505. november 8. Buda. Ágoston doktor, királyi titkár levele Boroszló tanácsához. A boroszlói kereskedőknek a királyi kincstartó által Budán lefoglalt javai ügyében beszélt a királylyal s ez megigérte, hogy mindent vissza fog téríttetni.

1506. július 23. Trencsén. Salczer Lőrincz, Szapolyai János trencséni és bajmóczi kapitánya tudatja ura nevében a boroszlóiak-

kal, hogy a kereskedést e vidéken ez idő szerint semmi baj nem fenyegeti.

1517. május 22. Trencsén. Özvegy Szapolyai Istvánné levele Boroszló tanácsához Mészáros (Lanius) György és Gergely nagyszombati polgároknak Unverzagt Erhard boroszlói polgáron levő követelései ügyében.

*1520. augusztus 13. Felszólítás a boroszlóiakhoz, hogy az adót (1 groschen = 12 heller, und ein heller vor ein heller) fizessék meg Gosztonyi János győri püspöknek, a király követének.

*1523. július 1. Buda. Brodarics István váczi püspök s kanczellár levele a boroszlóiakhoz. Wysthues Szaniszló budai polgár ügyét figyelmükbe ajánlja.

*1525. november 2. Buda. Leseczky Felix Przeczlaus krakói kanonok és kir. kamarás levele Haanold Ákos boroszlói káplánhoz. A királylyal még nem beszélhetett, mert a tanácsos urak távol lévén, ő felsége vadászattal tölti idejét.

*

Jegyzékem kiegészítéseül meg kell még emlékeznem e csoport amaz iratairól, a melyek kizárólag a város belügyeire vonatkoznak, de hazai történelmünk egyes alakjainak sziléziai szereplésével állanak kisebb-nagyobb összefüggésben. Ilyenek Szapolyai Istvánnak sziléziai főkapitányi minőségben kiadott birói kiadványa, (1477. január 18.) és Boroszlóhoz intézett levele (év nélkül, 1475—78.), valamint azok az iratok, melyekben mint sziléziai főkapitány van említve (*1477. márczius 19. és *1479. január 16.). Filipecz János váradi püspökről, Mátyás sziléziai helytartójáról szólnak az 1481. május 23-án és szeptember 23-án kelt iratok. Beckensloer János, a hűtlen esztergomi érsek családnevével is sűrűn találkozunk ez iratok között; leggyakrabban van említve Beckensloer Márk, a ki az 1439—41. években a boroszlói polgármesteri tisztet viselte. Ennek egy későbbi utóda, Dompnig Heinz polgármester, a Mátyás-kori sziléziai történet tragikus alakja, szintén gyakran fordul elő ez iratokban, s neve annál szorosabban függ össze gyűjteményünkkel, mert hihetőleg az ő elkobzott hagyatékával kerültek ez iratok közé a hires Stein György irományai, melyek az újabb lelet legérdekesebb részét képezik.

A boroszlói levéltár magyar vonatkozásai azonban ez ujonnan feltalált csoport adatai által épenséggel nincsenek kimerítve.

A mintaszerűleg felállított és kitűnő regestákkal s indexekkel felszerelt levéltár többi csoportjai: az 1209. évvel kezdődő oklevélgyűjtemény, a Klose és Scheinig-féle gyűjtemények, a tudósok levelezései (1449-től), a városi könyvek stb. szintén igen sok hazánkra vonatkozó történelmi anyagot tartalmaznak. De ezek átkutatását idám rövidsége miatt más alkalomra kellett halasztanom.

A KÜLFÖLDI IRODALOM MAGYAR VONATKOZÁSÚ TERMÉKEI AZ 1892-IK ÉVBEN.

Összeállította: Horváth Ignácz.

Abonyi I. Compendium der Zahntechnik für Studirende u. Aerzte. (Stuttgart, Enke Ferdinánd, 1892. 8r. VI, 74 l. 42 fametszettel. Ára 2 frt.)

Adressbuch für den Buch-, Kunst-, Musikalienhandel und verwandte Geschäftszweige der österreichisch-ungarischen Monarchie, mit einem Anhang: Oesterreichisch-ungarisches Zeitungs-Adressbuch. Herausgegeben von Moritz Perles. 1892—93. XXVII. Jahrgang. Mit dem Bildnisse von Julius Schellbach. (Bécs, Perles Mór, 8r. VI, 311 l. Ára 2 frt 60 kr.).

Adressenbuch der Papier, Halbstoff u. Pappenfabriken Oesterreich-Ungarns. Hrsg. von J. Markovich. 2. kiad. (Lipcse, G. Hedeler, 1892. 8r. 256 l. Ára 4 frt 20 kr.),

Armee, Die k. u. k. österreichisch-ungarische. — Bildlich dargestellt nach den neuesten Adjustirungs-Vorschriften nach Originalskizzen von L. R. Barteau. (Bécs, Seidel L. V. és fia, 1892. Haránt 8r. Ára 2 frt).

Balázs A. Heitere Lebensbilder. Humoresken. Aus dem Magyarischen v. A. Kohut. (Lipcse, Reclam Fülöp, 1892. 12r. 112 l. Ára 20 kr.

Bank- und Börsekalender, Oesterreichisch-ungarischer—. Jahrbuch für Bank-, Assecuranz-, Eisenbahn- und Industriewesen, Von, I. B. Krall. (Bécs, Perles Mór, 1892. 8r. 296 l. és jegyzéknapló. Ára 1 frt 60 kr.).

Bau-Kalender für Oesterreich-Ungarn pro 1893. Neue Folge. XII. Jahrgang. Bearbeitet unter Mitwirkung von Fachgenossen von der Redaction des «Bautechnikers» (Bécs, Perles Mór; 1892. 8r. XII, 312 l. és jegyzéknapló. Ára 1 frt 70 kr.).

Bäder, Oesterreich-Ungarns, — Brunnen- und Curorte. Ein populär-wissenschaftlicher Führer durch den Bäderkranz Oester-Ungarns. Für Aertzte und Heilbedürftige. Herausgegeben und unter Mitwirkung mehrerer Aerzte zusammengestellt von der Administration des «Österr-lit. Centralblattes» in Wien. Mit ca. 100 Illustrationen in Holzschnitt und Zinkographie nach photographischen Original-Aufnahmen von ersten Künstlern reproducirt. 2. Auflage. (Bécs, Perles Mór, 1892. 8r. VII, 311 l. Ára 3 frt).

Bella Ludwig und *Müller Otto*. Prähistorische Funde in der Umgebung von Oedenburg in Ungarn. Mit fünf Tafeln und einer Text-Illustration. Separat-Abdruck aus den Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. (Bécs, Hölder Alfréd, 1892. 4r. 28 l. Ára 2 frt 50 kr.).

Berg- und Hütten-Kalender, Oesterr.-ungar., pro 1893. XIX. Jahrg. Verfasst von Wilhelm Klein. (Bécs, Perles Mór, 1892. 16r. 184 l. és jegyzéknapló. Ara 2 frt 20 kr.).

Bigelow Poultney. Paddles and politics down the Danube. (London, Cassel és társa. 1892. 8r. XIV, 253 l. Ára 2 frt 50 kr.).

Booch-Árkossy F. Tud ön magyarul? Handbuch der ungarischen und deutschen Umgangssprache. II. Auflage. (Lipcse, Koch C. A., 1892. 8r. 127 l. Ára 1 márka 50 fillér).

Braumüller's Bade-Bibliothek. Nro. 19. 56. (L. Mangold és Ventura alatt.

Burckhardt. D. Albrecht Dürer's Aufenthalt in Basel 1492—1494. (München, Hirth G., 1892. 50 l. 15 szövegbe nyomott képpel és 50 táblával. Ára 13 frt 40 kr.).

Chyzer C. et Kulczinski L. Araneae Hungariae secundum collectiones a L. Becker pro parte perscrutatas conscriptae. Tomus I. Saltcoidae, Oryopoidae, Lycosoidae, Heteropodoidae, Mitumenoidae, Euetrioidae, Tetraguathoidae, Uluboroidae, Pholcoidae, Scytodoidae, Urocteoidae, Eresoidae, Dyctinoidae. (Berlin, Friedländer R. és fia, 1892. 4r. IV. 170 l. 6 tábla. Ára 6 frt 20 kr.).

Carneri B. Ungarische Volkslieder u. Balladen. Deutsch v. B. C. (Bécs, Bramüller Vilmos, 1892. 12r. VIII, 40 l. Ára 2 frt).

Comenius-Studien. Inhalt: Was muss uns veranlassen, im J. 1892 das Andenken des A. Comenius festlich zu begehen? Vortrag v. A. Carsteus. 1. Heft. (Znaim, Fournier és Haberler, 1892. 24 l. 8r. Ára 50 kr.).

Comenius J. A. Grosse Unterrichtslehre, mit einer Einleitung. J. Comenius, sein Leben u. Wirken. Einleitung, Übersetzung u. Commentar v. G. A. Lindner. 3. kiadás (Bécs, Pichler özvegye és fia, 1892. 8r. VI. LXXXIX, 311 l. képpel. Ára 3 frt).

Conducteur, Der. — Officielles Coursbuch der österreichischen und ungarischen Eisenbahnen. Mit einer lith. Eisenbahnkarte von Mittel-Europa und einem Führer in den Hauptstädten mit Plan von

Wien, Prag und Budapest. Januar—Dezember. (Bécs, Waldheim R., 1892. Haránt ívr. XXXVI, 384, XVI, 72, VI l. Egy füzet ára 50 kr.).

Conducteur. Kleine Ausgabe. Januar—Dezember. (Bécs, Waldheim R. 1892 8r. XXIV, 211. VI. Egy füzet ára 30 kr.).

Cserháti Alexander. Die Ergebnisse der Tiefcultur in Ungarn, mit besonderer Berücksichtigung der Dampfcultur. (Bécs, Frick Vilmos. 8r. 86 l. Ára 1 frt 20 kr.)

Czynk Edward. Der Bär. Eine jagd- und naturgeschichtliche Skizze aus Siebenbürgen (Klagenfurt, Leon János, 1892. 8r. 48 l. Ára 40 kr.).

Denkschrift über das Papiergeldwesen der österr-ungar. Monarchie. Verfasst im k. k. Finanz-Ministerium, (Bécs, cs. kir. udvari és államnyomda, 1892. 4r. 52 l. Ára 50 kr.).

Dioskuren, Die, — Literarisches Jahrbuch des ersten allgemeinen Beamten-Vereines der österr.-ungar. Monarchie. 22. Jahrg. (Bécs, Gerold Károly fia. 1892. 8r. IV, 431 l. Ára 2 frt).

Dorn Alexander. Die protokollirten Firmen von Oesterreich-Ungarn, Bosnien und Hercegowina, nach Fachgruppen und Orten geordnet. Band I—IX. (Bécs, Dorn Sándor, 1892. N. 8r. LVI, 524; XVI, 656; 232; 164; 284; 248; 116; 108; 622 l. Ára 4 frt 50 kr., 5 frt, 2 frt, 2 frt, 3 frt, 2 frt 50 kr., 1 frt 50 kr., 1 frt 50 kr., 5 frt).

Eisenbahn-Schematismus für Oesterreich-Ungarn. Herausgegeben vom Redactions-Comité des Eisenbahn-Kalenders für Oesterreich-Ungarn. XVIII. Jahrgang pro 1892/93. (Bécs, Helf C. könyvkereskedése, 1892. N. 8r. X, 518 l. Ára 3 frt.).

Eisenbahn- und Post-Communications-Karte von Oesterreich-Ungarn und den nördlichen Balkan-Ländern, mit den Distanzen in Tarif-Kilometern. Enthaltend die fertigen und in Bau befindlichen Eisenbahnen, sowie die österr.-ungar. Eisenbahn- und Dampfschiff-Stationen und Postrouten. Beikarten: Umgebung von Wien und Budapest, Specialkarte des nördlichen Böhmen, Uebersichtskarte von Mittel-Europa und Ausgabe des österreichischen und Ungarischen Zonentarifes, nebst Zeittabelle zur Erklärung der seit 1. October 1891 giltigen mitteleuropäischen Zeit. (Bécs, Artaria és társa, 1892. 98/76 cm. Ára kartonra húzva 1 frt.

Eisenbahnkarte von Oesterreich-Ungarn. 1 : 1,800.000 Ausg. 1892. Farbdr. 61×81 cm. Nebst Nebenkarten: Eisenbahnkarten von Mitteleuropa u. Böhmen, Mähren u. Schlesien u. der Umgebung von Wien. (Bécs, Hölzel Eduárd. Ára 1 frt 80 kr.).

Engel Alexander. Ungarns Holzindustrie und Holzhandel. I—II Theil. Fachliche Publication des k. k. Technologischen Gewerbemuseums in Wien. (Bécs, Frick Vilmos, 1892. 8r. 151, 261 l. számos rajzzal és szövegábrával. Ára 4 frt 80 kr.).

Erdős I. Biblisch-theologische Analyse des Römerbriefes. (Amsterdam, Scheffer és társa, 1892. 8r. IV, 77 l. Ára 1 frt 40 kr.).

Export-Compass. 1892. Commercielles Jahrbuch für die

Interessenten des österr.-ungar. Ausfuhrhandels. V Jahrg. Herausgegeben von Alexander Dorn. (Bécs, Dorn Sándor, 1892. 8r. XV, 418, 96 l. Ára 4 frt.).

Fachkatalog der musik-historischen Abtheilung von Deutschland und Oesterreich-Ungarn, nebst Anhang: Musik-Vereine, Concertwesen und Unterricht. (Bécs, Konegen Károly, 1892. N. 8r. XIV. 591 l. Ára 1 frt.).

Felbermann Louis. Hungary and its people. (London, Griffith Farran és társa, 1892. 8r. 390 l. Ára 7 frt 56 kr.).

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. (Geschchte der, Kämpfe Oesterreichs.) Fünfzehnter Band. II. Serie. VI. Banid (Bécs Gerold Károly és fia. 1892. 8r. XV, 358 l. és atlasz. Ára 15 frt).

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. XX. Band. II. Serie. XI. Band. (Bécs, Gerold Károly és fia. 1892. 8r. VII, 248 l. Ára 15 frt.).

Frank Peter Josef. Gegenwart und Zukunft der Siebenbürger-Sachsen. Eine volkswirthschaftliche Studie. (Triest, Michaelis és Seraphin, 1892. N. 8r. X, 368 l. Ára 2 frt.).

Ganser Anton. Die Valuta-Regulirung in Österreich-Ungarn, Ein kurzer Hinweis auf die wirklichen Schwierigkeiten derselben. (Graz, Leuschner és Lubensky. 1892. 8r. 15 l. Ára 20 kr.).

Ganser Anton. Zur Lösung der Valuta-Frage. Fortsetzung und Schluss des Werkchens: «Die Valuta-Regulirung in Oesterreich-Ungarn». (Grácz, Leuschner és Lubensky, 1892. 8r. 26 l. Ára 25 kr.).

Gestüt-Buch, Officielles, — für Oesterreich-Ungarn. Hrsg. vom General-Secretariate des Jockey-Clubb für Oesterreich. Vol. IV. 1. Suppl. (Bécs, Beck Frigyes, 1892. 8r. XXII, 190 l. Ára 4 frt).

Geschichte des kaiserlichen und königlichen Infanterie-Regimentes Freiherr von Mollinary No. 38, seit seiner Errichtung 1725 bis 1891. Budapest, az ezred kiadása, 1892. 8r. 587 l. 5 melléklettel Ára?)

Gherghel Ilie. Zur Geschichte Siebenbürgens. Nach den Quellen dargestellt. (Bécs, Gerold Károly és fia, 1892. N. 8r. 47 l. Ára 1 frt.).

Giesswein Alexander. Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft in ihren Beziehungen zur Theologie, Philosophie und Anthropologie. (Bécs, Herder B., 1892. 8r. VIII, 245 l. Ára 3 frt).

Glückmann E. Das Heerwesen der oesterreichisch-ungarischen Monarchie. Für den Unterricht u. das Selbst-Studium dargestellt. 2. Ausgabe. (Bécs, Seidel L. W. és fia, 1892. 8r. VII, 458 l. Ára 5 frt.).

Handbuch, Oesterreichisch-Statistisches, — für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Nebst einen Anhange für die gemeinsamen Angelegenheiten der österr.-ungar. Monarchie. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission.

Zehnter Jahrgang. (Bécs, Gerold Károly és fia, 1892. N. 8r. 297 l. Ára 3 frt.).

Hanich August. Resultate der Untersuchungen mit Bausteinen der österr.-ungar. Monarchie (Bécs, Graeser Károly, 1892. 8r. 44 l. Ára 1 frt 50 kr.).

Hansgirg Anton. Neue Beiträge zur Kenntniss der Meeresalgen- und Bacterienflora der österr.-ungarischen Küstenländer. (Prága, Řivnač F. 1892. 8r. 40 l. és VI. tábla, Ára 50 kr.

Hof- und Staatshandbuch der österr.-ungar. Monarchie für 1892. (Bécs, cs. kir. udvari és államnyomda, 1892. 8r. XVIII, 1258 l. Ára 5 frt.).

Köhnel Ludwig. Zum Rudolph-See und Stephanie-See. Mit ca. 170 Original-Illustrationen und zwei grossen Karten in reichem Farbendruck. 8—29. Lief. (Bécs, Hölder Alfréd, 1892. N. 8r. 209—877 l. Egy füzet ára 30 kr.).

Höhnel Ludwig. Zum Rudolph-See und Stephanie-See. Mit 179 Original-Illustrationen und zwei grossen Karten in reichem Farbendruck. (Bécs, Hölder Alfréd, 1892. 8r. XVIII, 887 l. Ára 9 frt.).

Hörnes Moritz. Oesterreich-Ungarn und das Haus Habsburg. Geographisch und statistisch, geschichtlich und genealogisch in Umrissen dargestellt. Mit 29 Illustrationen und 11 in Gold, Silber und Farben ausgeführten Wappen und Ordens-Tafeln. (Teschen, Prochaska Károly, 1892. 16r. 192 l. Ára 50 kr.).

Hutyra F. Das Veterinärwesen der Armee. Separatabdruck aus der Oesterreichischen Monatsschrift für Thierheilkunde. Nr. 9. 1891. Bécs, Perles Mór, 1892. 8r. 24 l. Ára?)

Ilg Albert. Kunstgeschichtliche Charakterbilder aus Oesterreich-Ungarn. Unter Mitwirkung von Moritz Höres, Robert Scheider, Josef Strzygowsky, Josef Neuwirth, Heinrich Zimerman und Alfred Nossig. Mit 102 Originalzeichnungen, 2 Radirungen, 3 Heliogravuren, und 97 Textabbildungen. (Prága, Tempsky F., 1892. 8r. XIV, 406 l. Ára 6 frt.).

Imre Arpad. Wegmüde. Roman. (Braunschweig. Westermann György, 1892. 8r. 336 l. Ára 3 frt.).

Israel B. Die Geschäfts-Resultate der österr.-ungar. Lebensversicherungs-Gesellschaften in Oesterreich-Ungarn im J. 1891. 16. Jahrg. (Bécs, Eisenstein J. és Társa, 1892. N. 8r. 24 l. Ára 60 kr.).

Jahr- und Adressenbuch der Zuckerfabriken und Raffinerien Oesterreich-Ungarns. Herausgegeben vom Central-Vereine für Rüben-Zucker-Industrie in der österr.-ungar. Monarchie. Redigirt vom Vereins-Geschäftsleiter Edmund Kutschera. XX. Ausgabe. Campagne 1892/93. (Bécs, Frick Vilmos, 1892. 8r. 323 l. Ára 2 frt.).

Jockey, Der — Ein Handbuch für jeden Sportsman, enthaltend die ausführlichen Berichte über alle Rennen in Oesterreich-Ungarn, einschliesslich der Officiers- und Regiments-Rennen, sowie die Berichte über die hervorragenden Rennen in Deutschland, ferner die Statistik etc. Herausgegeben von der Redaction des «Sport». (Bécs, Beck Frigyes, 1892. 16r. 483 l. Ára 3 frt.).

Jókai Maurus. Schwarzes Blut. Roman, deutsche Bearbeitung von Ludwig Wechsler. (Berlin, Janke Ottó, 1892. 8r. 283 l. Ára 2 márka.).

Jókai Maurus Schwarze Diamanten. Roman. 6. Auflage. (Berlin, Janke Ottó, 1892. 8r. 364 l. Ára 2 márka.).

Jókai Maurus. Die weisse Rose. Historischer Roman aus der Zeit des Janitscharenaufstandes 1730. (Bécs, Hartleben, 1892. 8r. 159 l. Ára 40 kr.).

Jókai Maurus. Zweimal zwei sind vier. Deutsche Bearbeitung von Ludwig Wechsler. (Berlin, Janke Ottó, 1892. 8r. 136 l. Ára 1 márka.).

Jókai Maurus. Der Fluch des Priesters. Roman. Aus dem Ungarischen. (Berlin, Janke Ottó, 1892. 8r. 310 l. Ára 2 márka.).

Jókai Maurus. Der Seelenbändiger. Roman aus dem Ung. Autoris. Uebersetzg. (Berlin, Janke Ottó, 1892. 8r. 300 l. Ara 2 mk.)

Kari-Udo. (Prinz Koburg) Tagebuchskizzen. (Boroszló, Trewendt Ede, 1892. 8r. 95 l. Ára 1 frt 60 kr.).

Kayser W. Johann Amos Comenius. Sein Leben u. seine Werke. Mit einem Anhang: Die Schriften von u. über Comenius. 3. Auflage (Hannover-Linden, Manz és Lange, 1892. 8r. IV. 160 l. mellképpel. Ára 2 márka.

Kayserling M. Die fünf Bücher Moses. (Schulausgabe Durchgesehener Text nebst einem Wörterverzeichnisse stb V. Band. (Prága, Brandeis Jakab, 1892. 8r. 60 l. Ára?)

Kendler Josef. Postalische Zonentarife zur sofortigen Auffindung der für Werthsendungen nach den verschiedenen Zonen-Entfernungen in Oesterreich-Ungarn und nach Deutschland, sowh(den occupirten Provinzen zu entrichtenden summarisch berecei neten postalischen Gebühren Ein schneller Taxirungsbehelf für Postbeamte, Geschäftsleute und alle mit der Post verkehrenden Privatpersonen. (Bécs, Weiss Lipót, 1892. 8r. 56 l. Ára 1 frt.

Klein Julius. Untersuchungen über Bildungsabweichungen an Blättern. Aus den Abhandlungen der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. (Separatabdruck aus Pringsheims Jahrbüchern für wissenschaftliche Botanik. Band XXIV. Heft 3. Berlin, Borntraeger testvérek, 1892. 8r. 74 l. hat táblával. Ára?)

Kogutowicz Manó. Magyarázatok Palaestina fali térképéhez betürendes névjegyzékkel. (Hölzel és társa magyar földrajzi intézete, 1892. 2r. 16 l. Ara?)

Körösi Josef. Wissenschaftliche Stellung und Grenzen der Demologie. Sonderabdruck a. d. Allg. Statistischen Archiv, herausg. von Georg Mayr, Strassburg. II. Jahrgang. II Hbd. (Tübinga, Laupp-féle könyvkereskedés, 1892. 8r. 24 l. Ára ?

Körösi Josef. Demologische Beiträge zur Erweiterung der Natalitäts- und Fruchtbarkeitsstatistik. Mortalitätscoefficient und Mortalitätsindex. Über die approximative Berechnung der Sterblichkeit in Grossstädten. Drei Denkschriften an das Internationale statistische Institut. (Berlin, Puttkammer és Mühlbrecht, 1892. 8r. 98 l. Ára ?)

Körösi Josef. Ueber den Einfluss des elterlichen Alters auf die Lebens-Kraft der Kinder. Abdruck a. d. Jahrbüchern für Nationalökonomie u. Statistik. III. Folge. Band IV, (Jena, Fischer Gusztáv, 1892. 8r. 518—535 ll. Ára?)

Kreibig Josef Clemens. Münztabelle, enthaltend die Prägungsverhältnisse sämmtlicher derzeit umlaufsfähigen Münzen und deren Paritäten in österreichisch-ungarischer Kronen-Währung, sowie in Mark- und Francs-Währung. (Bécs, Manz-féle cs. kir. udvari és egyetemi könyvkereskedés, 1892. N. 8r. 54 l. Ára 1 frt. 20 kr.).

Kreith Béla. Magyarországi képviselőválasztó-kerületek térképe. (Bécs, Freytag G. és Berndt kiadványa. 1892. Ára ?

Kriegs-Chronik Oesterreich-Ungarns. Militärischer Führer auf den Kriegsschauplätzen den Monarchie. Verf. im k. u. k. Kriegs-Archive. III. IV. Theil. (Bécs, Seidel L. W. és fia, 1892. Egy kötet ára 5 frt.).

Kvacsala J. Johann Amos Comenius. Sein Leben u. seine Schriften. In drei Lieferungen. (Lipcse, Klinkhardt Gyula, 1892. 8r. VI. 1—480, 89 l. Egy füzet ára 1 márka 80 fillér.)

Landesberger Julius. Ueber die Goldprämien-Politik der Zettelbanken. Denkschrift erstattet zur Valutareform in Oesterreich-Ungarn. (Bécs, Manz-féle cs. kir. udvari és egyetemi könyvkereskedés, 1892. N. 8r. 70 l. Ára 90 kr.)

Madách E. Die Tragoedie des Menschen. Dramatisches Gedicht. Aus dem Ung. übers v. L. Dóczi. 2. Aufl. (Stuttgart, Cotta J. G. 1892. 8r. 162 l. Ára 3 márka.)

Mandello Karl. Wirksamkeit des kön ung. Handelsministers im Jahre 1890. Auszug aus dem Jahresberichte des Handelsministers. (Berlin, Puttkammer & Mühlbrecht, 1892. 8r. 171 l. Ára 4 márka.)

Mangold Heinrich. Der Curort Füred am Plattensee. (Balatonfüred.) 5. umgearbeitete Auflage. Mit 4 Ansichten in Autotypie und einer Umgebungskarte. (Braumüller's Badebibliothek. Nr. 19. Bécs, Braumüller Vilmos, 1892. 8r. 71 l. Ára 1 frt 20 kr.)

Mataja Viktor. Die Regelung der Valuta in Oesterreich-

Ungarn. Vortrag, gehalten in der Versammlung des Volkswirthschaftlichen Vereines in Innsbruck am 28. März 1892. (Innsbruck, Wagner-féle egyetemi könyvkereskedés, 1892. 8r. 22 l. Ára 30 kr.)

Mausser Josef. Anleitung zur Anfertigung von Kartenskizzen der österr.-ungarischen Kronländer, der Länder Europas, der Erdtheile und der wichtigsten Flussläufe. Mit Zugrundelegung einfacher Liniennetze. 2. vermehrte und verbesserte Auflage. Mit 35 Skizzen. (Bécs, Sallmayer-féle könyvkereskedés, 1892. 8r. 13 l. Ára 80 kr.)

Mayer und *Martin Franz.* Geographie der österreichisch-ungarischen Monarchie, (Vaterlandskunde), für die 4. Classe der Mittelschulen. Zweite verbesserte Auflage. Mit 38 Text-Abbildungen und 5 Karten in Farbendruck. (Bécs és Prága, Tempsky F., 1892. Ára 70 kr.)

Menčik Ferd. Prešpurský slovník. Vocabularium Latino-Bohemicum Posoniense. (Prága, Otty nyomdája, 1892. 8r. 95 l. egy facsimilével. Ára 2 frt.

Mentor, Der österreichische. — Studentenkalender für Mittel-, Bürger- und Fachschulen, sowie Präparandien in Oesterreich-Ungarn. Für das Studienjahr 1893. Mit Benützung amtl. Quellen. 21. Jahrgang. (Bécs, Perles Mór, 1892. 16r. IV, 108 és 132 l. Ára 50 kr.)

Mikosch, der ungarische Witzbold. Lustige Anekdoten aus seinem Leben. Gesammelt u. hrsg. v. Sigmar v. der öden Burg. 10. kiad. (Berlin, Frankl Siegfried, 1892. 12r. VIII, 88 l. 4 képpel. Ára 1 márka.)

Mittheilungen, Archäologisch-epigraphische, — aus Oesterreich-Ungarn. Herausgegeben von O. Benndorf und E. Bormann. Jahrg. XV. Heft 1, 2. (Prága, Tempsky F., 1892. N. 8r. 110, 222 l. Egy füzet ára 3 frt 60 kr.)

Monarchie, Die österreichisch-ungarische — in Wort und Bild. Lief. 147—170. Küstenland und Dalmatien. 15—23. Heft. Ungarn III. Bd. 6—14. Heft. Tirol und Vorarlberg 1—7. Heft. (Bécs, Hölder Alfréd, 1892. 4r. 65—352 161—449, 1—224 l. Egy füzet ára 30 kr.)

Montan-Handbuch, Ungarisches. — Red. u. hrsg. v. C. Déry 3. Jahrg. (Bécs, Perles Mór, 1892. 8r. VII, 248 l. Ára 6 frt.

Mühlenkalender, Oesterreichisch-ungarischer illustrirter. — Jahrbuch für Müller, Bäcker, Getreidehändler, Sägemüller etc. XVI. Jahrg. 1893. Bearbeitet von der Redaction von Pappenheim's Oesterr.-ungar. Müllerzeitung. (Bécs, Perles Mór, 1892. 16r. 204 l. és napló. Ára 1 frt 60 kr.)

Namensverzeichniss der k. u. k. österr.-ungar. Consular-

ämter im Auslande. (Bécs, cs. kir. udvari és államnyomda, 1892. 8r. 32 l. Ára 20 kr.)

Nathan Paul. Der Prozess von Tisza-Eszlár. Ein antisemitisches Culturbild. (Berlin, Fontane és társa, 1892. 8r. XXXIX, 416 l. Ára 6 m.)

Olasz E. Novellen. (Berlin, Asher A. és társa, 1892. 8r. III, 114 l. Ára 2 márka.)

Peiper W. Joh. Amos Comenius, der grosse Schulmann Posens. Vortrag. (Krotoschin, Friede Ulrik, 1892. 12r. 18 l. Ára 75 fillér.)

Petőfi A., Der Apostel. Ein episches Gedicht. Deutsch v. Stein-Abai. (Lipcse, Fridrich Vilmos, udv. könyvker., 1892. 8r. V, 93 l. Ára 2 frt.)

Proschko Franz Isidor. Geschichtsbilder aus den Kronländern Oesterreich-Ungarns. (Linz, Ebenhöch féle könyvkereskedés, 1892. 8r. 199 l. Ára 80 kr.)

Ráthay Emerich. Ueber eine merkwürdige durch den Blitz an vitis vinifera hervorgerufene Erscheinung. (Bécs, Tempsky F., 1892. 4r. 26 l. és 2 tábla, Ára 1 frt 15 kr.)

Renn-Kalender f. Oesterreich-Ungarn. Hrsg. vom General-Secretariate d. Jokey-Club f. Oesterreich. Jahrg. 1890. (Bécs, Beck Frigyes, 1892. 8r. XXVIII, 655 + 58 l. Ára 10 frt.)

Réthi L. Der Schlingact u. seine Beziehungen zum Kehlkopfe. Sonderdr. (Lipcse, Freitag G., 1892. 8r. 44 l. 22 ábrával. Ára 1 márka 10 fillér.

Réthi L. Die Krankheiten der Nase, ihrer Nebenhöhlen u. des Rachens mit Einschluss der Rhinoskopie u. der lokaltherapeut. Technik für Studirende und Aerzte. (Bécs, Hölder Alfréd, 1892. 8r. X, 352 l. 35 képpel. Ára 8 frt.)

Risch P. Comenius in Lissa. Festspiel. Zur Feier d. 300jähr. Geburtstages d. J. A. Comenius gedichtet. Musik v. R Schumacher. (Lipcse, Streller R., 1892. 8r. 31 l. Ára 50 kr.

Sanuto Marino. I diarii. Tomi XXXI—XXXIV. (Velencze, Visentini testvérek. 4r. 618, 646, 764, 592 l. Ára 17, 19, 19, 16.50 lira.)

Schlachten-Atlas des neunzehnten Jahrhunderts. 1820 bis zur Gegenwart. 30—33 Liefg. (Lipcse, Iglau és Bécs, Bäuerle, 1892. 2r. Ára füzetenként 1 frt 25 kr.)

Schuschny Heinrich. Ueber Schulhygiene in Ungarn. II. Aufl. (Lipcse, Langkammer Alfréd, 1892. 8r. 24 l. Ára 1 márka.)

Siebenlist August. Emerich Madách, Des Menschen Tragödie. Einführende Worte. (Bécs, Weiss Lipót, 1892. 8r. 45 l. Ára 50 kr.)

Spediteur-Adressbuch, Oesterr.-ung., — enthaltend die Adressen der Spediteure von Oesterreich-Ungarn und die wichtigsten Spe-

ditionsfirmen Deutschlands, des Orients u. s. w., nebst Angabe der Post-, Telegraphen- und Schiffsstationeu und vollständiger österr.-ungar. Zolltarif. Herausgegeben von Alexander Salzer und Adolf Reitzer. (Bécs, Reitzer Adolf, 1892. 8r. 53, 86 l. Ára 3 frt 50 kr.)

Statistik, Oesterreichische. — Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission. XXIX. Band 1—3 Heft. XXX. Bd. 1., 3., 4. Heft. XXXI. Bd. 1—4. Heft. XXXII. Bd. 1. Heft. XXXIV. Bd. 1. Heft. (Bécs, Gerold Károly fia. 1892. N. 4r. XXIX. k. 1 f. 113 l. ára 1 frt 70 kr. 2. f. 125 l. ára 2 frt. 3 f. 73 l. ára 1 frt. XXX. k. 1. f. XXXIV, 113 l. ára 2 frt 20 kr. 3. f. XXXIV, 165 l. ára 3 frt. 4. f. XXX, 111 l. ára 2 frt 30 kr. XXXI k. 1. f. XVI, 127 l. ára 2 frt 50 kr. 2. f. LV, 163 l. ára 3 frt 40 kr. 3 f. XVII, 169 l. ára 3 frt. 4. f. XLIII, 279 l. ára 5 frt. XXXII. k. 1. f. LXV, 185 l. ára 4 frt, XXXIV. k. 1 f. 79 l. ára 1 frt 40 kr.)

Statistik des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebietes im Jahre 1891. Verfasst und herausgegeben vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. II. Band. (Waaren und Ausfuhr im freien Verkehre.) (Bécs, Hartleben A., 1892, 8r. VI, 517 l. Ára 3 frt.)

Stern Robert. Katechismus der in Oesterreich-Ungarn neu eingeführten Kronenwährung. Eine populäre Erläuterung des Währungswechsels, sowie aller durch denselben entstehenden Rechnungs-Aenderungen mit zahlreichen Beispielen und den nothwendigsten Umrechnungs-Tabellen. 2. Aufl. (Bécs, Perles Mór. 1892. 8r. 32 l. Ára 20 kr.)

Szántó E. Das griechische Bürgerrecht. (Freiburg i. B., Mohr I. C. (Paul Siebeck). 8r. IV. 165 l. Ára 4 márka.)

Széchényi D. Verschiedenes über Reiten u. Fahren. (Bécs, Beck Frigyes. 1892. 8r. 178 l. Ára 3 frt.)

Tabellen, Statistische, — zur Währungsfrage der österr.-ungar. Monarchie. Verfasst im k. k. Finanz-Ministerium. 2 Bde. (Bécs. cs. kir. udvari és államnyomda, 1892. 4r. 446 l. Ára 4 frt.)

Teuffenbach Albin. Neues illustrirtes vaterländisches Ehrenbuch. Geschichtliche Denkwürdigkeiten und Lebensbeschreibung berühmter Persönlichkeiten aus allen Ländern und Ständen der österr.-ung. Monarchie von der Gründung der Ostmark bis zur Feier der 40 jährigen Regierung unseres Kaisers Franz Josef I. 22. Heft. II. Band. (Teschen, Prochaska Károly. 1892. 8r. 97—144 l. Egy füzet ára 35 kr.)

Tiemann H. Johann Amos Comenius. Ein Bild eines Schulmannes aus alter Zeit, für Freunde der Schule in neuer Zeit. 2. Aufl. (Braunschweig, Appelhaus & Pfenningstorff, 1892. 8r. 86 l. Ára 50 kr.)

Handels- u. Zollvertrag zwischen dem Deutschen Reich und

Oesterreich-Ungarn, Italien, Belgien und der Schweiz, nebst dem Schiffahrtsvertrag zwischen dem Deutschen Reich und Italien und dem Viehseuchen-Uebereinkommen zwischen dem Deutschen Reich und Oesterreich-Ungarn u. c. Denkschrift. (Berlin, Heymann Károly, 1892. 4r. 279 l. Ára 6 márka.)

Tomberger Franz. Die österreichisch-ungarische Monarchie mit besonderer Berücksichtigung des Herzogthums Steiermark. «Beigabe zu den Lesebüchern für Volksschulen.» 12. revidirte Auflage. (Bécs-Ujhely, Folk Antal, 1892. 8r. 32 l. Ára 20 kr.)

Troll-Borostyáni Irma. Aus der Tiefe. Roman. I—II. Band. (Drezda és Lipcse, Pierson, 1892. 8r. 223, 189 l. Ára 6 márka.)

Uebersicht des gegenwärtigen Standes und der Amtsbezirkseintheilung der k. u. k. österr.-ungar. Consularämter im Auslande. Zusammengestellt im k. u. k. Ministerium des kais. Hauses und des Aeussern. (Bécs, cs. kir. udvari és államnyomda, 1892. 4r. 32 l. Ára 30 kr.)

Uebersichts-Karte der Eisenbahnen der österr.-ungarischen Monarchie, nebst den angrenzenden auswärtigen Landestheilen. Herausgegeben im Auftrage des k. k. Handelministeriums von der k. k. General-Inspection der österr. Eisenbahnen (Bécs, Artaria és társa, 1892. 138/180 cm. 6 l. Ára 3 frt 50 kr.)

Vámbéry's, Hermann, — Leben und Reiseabenteuer. Der Jugend erzählt van B. Katscher. Mit einem Deckelbilde in Farben und 10 ganzseitigen Textbildern. (Teschen, Prochaska Károly, 1892. 8r. 138 l. Ára 80 kr.)

Ventura Sebastian. Der Curort Trenchin-Teplitz, seine warmen Schwefel-Quellen und die ihnen zugehörigen Heilanstalten. 7. umgearbeitete Auflage. Mit zwei Vollbildern in Autotypie. (Braumüller's Bade-Bibliothek Nr. 56.) (Bécs, Braumüller Vilmos, 1892. 8r. VI, 112 l. Ára 1 frt 20 kr.)

Verkehrs- und Comptoir Kalender-Karte von Oesterreich-Ungarn und der Balkan-Halbinsel mit sämmtlichen Eisenbahn-, Post- und Dampfschiffs-Verbindungen. (Bécs, Freytag G. és Bernát, 1892. Harántívr. Ára vászonra húzva 1 frt 80 kr.)

Verzeichniss der Post- u. Telegraphen-Aemter, ferner der Eisenbahn u. Dampfschiff-Stationen in Oesterreich-Ungarn u. in Bosnien-Herzegowina. Verf. im Post-Cours-Bureau d. k. k. Handels-Ministeriums. Geschlossen am 15. März. 1892. (Bécs, Waldheim R. 1892. 8r. XIII, 353 l. Ára 3 frt.)

Westphal Philipp. Die Aufnahme der Baarzahlung in Oesterreich-Ungarn. Ein Compromiss-Vorschlag. (Bécs, Braumüller Vilmos, 1892. N. 8r. 123 l. Ára 1 frt 80 kr.)

Wlislocki Heinrich. Aus dem inneren Leben der Zigeuner. (Berlin, Felber Emil, 1892. 8r. 220 l. Ára 6 márka.)

Wlislocki H. Die Szekler und Ungarn in Siebenbürgen. (Hamburg, Kiadóintézet. 1892. Ára 80 fillér.)

Wrangel C. C. Graf. Ungarns Pferdezucht in Wort und Bild. 6—13. füzet. (Stuttgart, Schickhardt & Ebner, 8r. 241—337, 1—248 l. Egyes füzet ára 2 márka.)

Woenig F. Pusztenfahrt, Bilder aus der ungar. Tiefebene. Illustr. v. A. Klamroth. (Lipcse, Jacobsen Károly, 1892. 8r. VIII, 196 l. Ára 4 frt.)

Xenia Bernardina. Pars I. Fasciculus I—III. Pars II. 1. u. 2. Bd. Pars III. u. IV. Inhalt: Pars I. Sermones S. Bernardi. Fasc. I. Sermones de tempore. Fasc. II. III. Sermones de Sanctis et de diversis. Pars II. Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienser-Stifte der österreichisch-ungar. Ordensprovinz. Pars III. Beiträge zur Geschichte der Cistercienser-Stifte der österr.-ungar. Ordens-Provinz. Pars IV. Bibliographia Bernardina. (Bécs. Hölder Alfred, 1892. 8r. XXXVI, 1040; VIII, 561, 511; VIII, 428; XXXVI, 558 l. Ára 25 frt.)

Zoll-Tarif, Neuester, — für das Deutsche Reich unter Berücksichtigung der soeben abgeschlossenen Handelsverträge mit Oesterreich-Ungarn, Italien, Belgien, u. der Schweiz. Mit Angabe der Tarasätze u. eines alphäbetisch geordneten Sachregister. (Düsseldorf, Bagel Felix, 1892. 8r. 47. l. Ára 60 kr.)

Zolltarif für das österreichisch-ungar. Zollgebiet vom 25. Mai 1882. (Bécs, cs. k. udvari és államnyomda, 1892. K. 4r. 63 l Ára 40 kr.)

Zoll-Tarif, Der allgemeine. für das österr.-ungar. Zollgebiet vom 25. Mai 1882. sammt dem Einführungsgesetze und der Durchführungs-Vorschrift und einem alphab. Verzeichniss sämmtlicher im Zolltarife benannter Waaren. Für den praktischen Gebrauch eingerichtet von Adolf Ritter v. Strigl. (Bécs, Manz-féle cs. kir. udvari bizományi és egyetemi könyvkereskedés, 1892. 8r. 276 l. Ára 1 frt 20 kr.)

Zolltarif, Allgemeiner, — für das österreichisch ungarische Zollgebiet vom 25. Mai 1882 etc. mit amtlich alphabetischem Waarenverzeichniss zum Zolltarife. (Bécs, a cs. kir. udvari és államnyomda, 1892. 8r. 543 l. Ára 2 frt 50 kr.)

Zolltarife, Die neuen, — (Ein- und Ausfuhr) für den Verkehr des österr.-ung. Monarchie mit Deutschland, Italien, Belgien und der Schweiz. (Bécs, Weiss Lipót, 1892. N. 8r 86 l. Ára 50 kr.)

TÁRCZA.

JELENTÉS
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁRÓL
1892/93-BAN.

SZINNYEI JÓZSEFTŐL.

Méltóságos Igazgató Úr!

A nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatási miniszter úrnak 1893. január 26-án 204. elnöki sz. a kelt rendeletével ideiglenesen megbizatván a könyvtár vezetésével, a könyvtár állapotáról, gyarapodásáról, a látogatók számáról s a személyzet hivatalos és tudományos munkálkodásáról 1892. szeptember 1-től 1893. aug. 31-ig a következőkben van szerencsém jelentésemet összefoglalni:

A könyvtárban még a mult év végén fölmerült sajnos események szükségessé tették azon intézkedést, hogy a kézirattár, melyhez a codexek is tartoztak, tüzetesen átvizsgáltassék, mely műveletről alább részletesebben meg fogok emlékezni. Ezen vizsgálat a kívánt eredményre nem vezetett ugyan, de mégis volt annyi sikere, hogy az évek óta elmulasztott revideálás megtörtént és az eddigi hiányok megállapíttattak. Az erre 1893. márczius 3. felsőbb rendelet szerint következett fölülvizsgálat is csak azt eredményezte, hogy a levéltári és kézirattári személyzet által megejtett revizió helyességét konstatálhattuk.

A fönnebb említett rendellenességek 1893. január 26-án 204. elnöki sz. a. Majláth Béla könyvtár-őrnek és Csontosi János segédőrnek hivatalukból való elmozdítását vonták maguk után. Egyszersmind szükségessé tették a könyvtári szervezet megváltoztatását. A vallás-

és közoktatási miniszter úr ő nagyméltósága 1893. július 7-én 401. sz. a. kelt rendeletével a könyvtárt, könnyebb kezelhetőség czéljából, három csoportba osztotta, a mely csoportok mindegyikének feje egy-egy múzeumi őr és ezen őrök felett a múzeumi könyvtári igazgató őr fog állani.

Előre bocsátom, hogy a rendkívüli vizsgálati teendők és a különben is fokozatosan növekedő gyarapodás fölöttébb megnehezítették a könyvtári személyzet munkálkodását.

I.

Nyomtatványok osztálya.

1. Gyarapodás.

Ajándék útján	992	drb.
Vétel útján	1124	»
Köteles példány	3491	»
Összesen	5607	drb.

Nevezetesebb szerzemények:

Lettres du Cardinal Mazarin T. VI. Comptes de bâtiments du roi sous le regne de Louis XIV. T. III. Lettres de Catharine de Médicis. T. IV. Revue de l'histoire des religions. T. XIII. XIV. (A francziaországi közoktatási miniszter ajándéka.)

Tetraevangelium. Brassó, 1561. (A csernekhegyi gör. kath. sz. Vazul-rend aj.)

Beliczay Gyula 47 zeneműve. (Özv. Beliczay Gyuláné aj.)

Haller János Hármas Historiája. Pozsony, 1767. Balassa-Rimai Istenes Éneki Lőcse, 1730? (Beöthy Zsolt egyetemi tanár aj.)

Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae. (Dankó József nagyprépost aj.)

Calendarium historicum. (Kautz Gusztáv tanár aj.)

Joann. Card Simor. Epistolarum pastoralium et instructionum selectarum T. I—V. (Majer István püspök aj.)

Wertner Mór. A magyar nemzetségek a XIV. században. (Szabó Ferencz aj.)

Szendrei János. A képzőművészet remekei. II-ik kiadás. (Szerző aj.)

Kiss Bálint. Magyar régiségek. (Valkó László aj.)

Mathiae Belii Notitia Hungariae novae geographico-historica. T. V. (Zichy Jenő gróf költségén eszközölt utánnyomás, a gróf ajándéka.)

Zsilinszky Mihály. Csongrád vármegye főispánjai. (Szerző ajándéka.)

Enyedi Molnár János. Az Isten igeretinek felnyittatott Arany Bányája. Szeben, 1665. (30 frtért vétetett Dobrowsky Ágosttól.)

Arithmetica (Practica) Az az Számvető Tábla. Lőcse, 1692. (8 frtért Csengeri Mártontól vétetett.)

Hampel József egy. tanár 734 darab jelen századbeli nyomtatványt, Kandra Kabos könyvtáblákból kifejtett XVI. századi nyomtatványtöredékeket, özv. Kováts Mihályné 6 darab spanyol könyvet ajándékoztak könyvtárunknak.

Könyvvásárlásra 2204 frt 35 kr. fordíttatott.

2. *Használat*

13,238 olvasó 25,350 darab könyvet használt.

Könyvtári igazolvány 1325 egyénnek adatott ki.

3. *Végzett munkák.*

A beérkezett könyvekből és a hátralékokból összesen 2935 munka osztályoztatott, repertorizáltatott s ezekről 3605 címlap vétetett fel.

A régi magyar irodalom 1711-ig teljesen revideáltatott s a könyvtár e gyűjteményéről 42 íves repertorium készült.

Revideáltattak a *Poetae et oratores Hungarici* és *Poetae et oratores Germanici* szakok.

Az 1892. évi magyar és idegen nyelvű naptárak 190 kötete beiratott a czím- és szak-katalogusba. Az 1892. évi összes magyarországi folyóiratok csekély kivétellel kiegészíttettek.

Kötés alá adatott 621 munka, melynek bekötésére 737 frt 70 kr. fordíttatott.

A házon kívül 1969 egyénnek 6352 kötet kölcsönöztetett ki. Az idejében be nem szállított könyvekért 210 egyén intetett meg.

Az ügyiratok száma 600 volt.

II.

Kézirat- és levéltári osztály.

A) Levéltár.

1. Gyarapodás.

Ajándékozás útján	290 drb.
Vétel útján	1027 »
Örök letétemény útján	2951 »
Összesen	4268 drb.

Ehhez számítandó még egy nagy gyűjteménynek, úgymint a néhai *Wenzel Gusztáv* vásárlás útján megszerzett gyűjteményének több ezer darabra tehető oklevél és levél-anyaga, melyek rendezés alatt lévén, állagukról pontos kimutatás nem adható.

A levéltárat ajándékokkal a következők gazdagították:

Bihály Ignácz, Bugly Gyula, Fejérpataky László, ismeretlen (Széll Farkas közvetítésével), Madarász Gyula, Majláth Béla, Pokoly József, Somogyi Mariska, Szinnyei József és Thaly Kálmán.

Az oklevelek vásárlására (beleértve két nagy gyűjteménynek vételárát) 1612 frt fordíttatott. Ez összegből 1000 frt a Wenzel-féle gyűjtemény megvételére esik, a mely a Majláth-féle gyűjteménynyel egyetemben nemcsak a levéltárat, hanem a könyvtár egyéb osztályait is, ú. m. a kézirattárat, az incunabulumok és a nyomtatványok osztályát is gazdagította.

A szerzemények közt minden tekintetben legkiválóbb néhai Wenzel Gusztáv kitünő jogtudósunk és történetbúvárunk oklevélgyűjteménye, mely egymaga mintegy másfélezer darabbal ezek közt 256 darab középkori oklevéllel gyarapította levéltárunk állagát. A nagy gyűjtemény rendezése most lévén folyamatban, csak annak teljes befejezése után adhatunk felőle részletes kimutatást; mindazonáltal megemlítésre méltó, hogy benne az Árpádok korát 15, a XIV. századot 114, a XV-iket 124 s a XVI. század első negyedét 22 oklevél képviseli.

Belső értékére nézve kiváló becsű e gyűjtemény, mely az ország minden vidékére tartalmaz adatokat és különösen feltünő sok benne a középkori városi életre vonatkozó művelődéstörténeti adat.

Belső érték és mennyiség tekintetében tekintélyes helyet foglal el a Szent-Iványi-családnak a M. Nemz. Múzeumban örök letéteményként elhelyezett levéltára, melylyel a letéteményezett családi

levéltárak száma immár 25-re emelkedett. A levéltár darabjainak száma 2947 és e számból 115 darab oklevél az 1526. évet megelőző időből való.

Hasonlókép nagybecsű a Majláth Bélától vett 901 darabból álló oklevél-gyűjtemény, mely 114 darab középkori oklevelet tartalmaz. A gyűjtemény túlnyomó részben az ország északi vidékére, első sorban Liptómegyére tartalmaz felvilágosító adatokat, oly területre, melynek oklevelei levéltárunkban felette gyéren fordulnak elő.

Csupán e két nagy gyűjtemény és a Szent-Iványi-család levéltára 504 darabbal gyarapította levéltárunk középkori oklevélanyagát.

Egyéb szerzemények közül kiemelendő, nem ugyan szám, mint belső érték tekintetében Madarász Gyula nemz. múzeumi őr ajándéka. Az általa adott 12 darab középkori oklevél közt a legnagyobb rész (10 drb) egykor a dunántúli Kisfaludyak levéltárához tartozott, de mikor múzeumunk 1884-ben e levéltárat őrzésképen átvette, abból hiányzottak. Ez ajándék egyrészt kiegészíti a Kisfaludy-levéltár hézagait, másrészt általa jutott levéltárunk Imre király 1198. évi gyönyörűen föntartott okleveléhez, *mely levéltárunk legrégibb eredeti oklevele.* (Eddig legrégibb oklevelünk 1201. évből szintén Imre királytól való volt, ugyancsak a Kisfaludy-család levéltárában.)

Egy másik becses ajándék Pokoly Józsefé, mely 24 darab XIV., 66 drb XV., 12 drb XVI. századi, tehát összesen 102 mohácsi vész előtti és 94 drb későbbi oklevelet tartalmaz. Ez oklevelek legnagyobbrészt Szatmár, Szabolcs és Bihar vármegyékre vonatkoznak.

Ezekhez csatlakozik 43 drb mohácsi vész előtti és 7 drb későbbi oklevélből álló gyűjtemény (legrégibb darabja 1304-ből való), mely *Fejérpataky László* ajándékából került a levéltárba.

Az újabb korból származó oklevelek közül kiemelendők azok, melyeket *Thaly Kálmán* orsz. képviselő ajándékából szerzett meg levéltárunk. Ilyen Drugeth János országbiró 1641. évi mandatuma, mely új, egészen ismeretlen adattal egészíti ki a Rákóczi-család nemzedékrendjét. Ugyancsak ő ezenkívül még 15 drb nagyérdekű XVII—XIX. századi oklevéllel gazdagította levéltárunkat.

A legújabb korbeli szerzemények közt kétségtelenül a legnagyobb érdekű Damjanich János tábornoknak 1848. decz. 28-án kelt tábornoki kinevezési okirata, melynek eredetije vétel útján

került a Múzeum tulajdonába; továbbá Deák Ferencznek egy 1869. nov. 14-én kelt eredeti levele.

Czímerlevél-gyűjteményünk a következő 16 darabbal gyarapodott:

1549. január 5. Szentmártoni János és Körmendy Márton czímerlevele I. Ferdinándtól (1745-iki átiratában.)

1608. szeptember 24. Kása István czímerlevele Báthory Gábortól.

XVI. sz. vége. Zeke máskép Kovács Ferencz czímerkérő folyamodványa.

1611. június 14. Vajda Márton és társai czímerlevele Báthory Gábortól (1764-iki másolat.)

1625. Becze János czímerkérő folyamodványa.

1627. Madarász István czímerkérő folyamodványa.

1649. június 27. Váradi Thúry István czimerlevele II. Rákóczy Györgytől.

1651. január 6. Demyen István czímerlevele III. Ferdinándtól.

1670. január 10. Fazekas máskép Bulikovszky János czímerlevele I. Lipóttól.

1689. Göncz György czímerkérő folyamodványa.

1689. Göncz György czímerlevele I. Lipóttól.

1694. márczius 16. Joó János czímerlevele.

1697. június 25. Matavovszky Lajos czimerlevele. (Egyszerü másolat.)

XVII. sz. év n. Gaál Márton czímerkérő folyamodványa.

1765. október 8. Thonauer Máté czímerlevele.

1779. május 10. Affolder Péter német czímerlevele, melyet Mária Teréziától főleg a budai Krisztinaváros telepítéseért nyert.

1823. február 14. Mészáros István huszárkapitány czímerlevele.

2. Használat.

A kutatók száma a levéltárban 58 volt, kik 10,558 darab oklevelet, levelet stb. használtak.

3. Végzett munkák.

A levéltár két tisztviselője a könyvtárban 1892. október havában elrendelt vizsgálat alkalmából a kézirattár revíziójával és egyéb a vizsgálattal összefüggő hivatalos teendők végzésével bízatván meg, a személyzetnek a levéltár gazdagságához és folytonos nagymérvű

szaporodásához mérve elégtelen száma mellett hosszú ideig nem volt módjában a levéltári felhalmozódott anyag rendezéséhez látni.

E külön elfoglaltatás mellett azonban a személyzet módját ejtette annak, hogy a levéltárban a teendők felhalmozódása miatt nagyobb mérvű hátrálékok elő ne álljanak.

Maga a kézirattár revíziója a levéltári anyag jelentékeny részének átvizsgálását vonta maga után, a mennyiben az 1876—79. években a kézirattárból nagy mennyiségű oklevél, számadás és egyéb levéltári jelleggel bíró irat helyeztetvén át a levéltárba, szükségessé vált azoknak a kézirattár repertoriumaival lehetőleg darabról darabra való összehasonlítása. Egy régi mulasztás lőn ezzel helyrehozva, melynek alapján a levéltár anyagáról a régi kézirattári signaturákat feltűntető utalási jegyzékek fognak készülni. E kikeresési és konstatálási munka a levéltár személyzetét a hivatalos órákon kívül is hónapokig foglalkodtatta.

A letéteményezett családi levéltárak közűl a *Beniczky* családé végleg rendeztetett és a levéltár 20 fiókban felállíttatott. A levéltár 115 drb mohácsi vész előtti oklevelet és több ezer újabbkorit tartalmaz.

Hasonlókép végleg rendeztetett, és 64 fiókban felállíttatott jelző czédulákkal ellátva a gr. *Bethlen* család levéltára, mely egyike a múzeumban elhelyezett családi levéltárak legnagyobbikának, a mennyiben darabjainak száma 14939-re rúg.

A családi levéltárak közűl a *Dobos* családé a család kívánatára lajstromoztatott. A két példányban készült terjedelmes jegyzék a levéltár egy alkalmazottját félévnél tovább foglalkoztatta.

A családi levéltárak minden egyes darabja a család nevét feltűntető bélyegzővel levén ellátandó, e munka megszakítás nélkül folytattatott, úgy, hogy jelenleg 14 letéteményezett levéltárnak, u. m. a Kállay, Jeszenák, gr. Forgách, Hanvay, Máriássy, Kisfaludy, Dancs, Dobos, Soós, gr. Rhédey, Békássy, Görgey, Justh és Bónis családok levéltárainak minden egyes darabja el van látva az illető bélyeggel.

A múzeum törzsgyűjteményéből rendeztetett és beosztatott mintegy 1300 darab levél és oklevél, s a Tunyogi-féle becses gyűjtemény a gyakori használat következtében új rendezésre szorulván, revizió alá vétetett és szigorú korrendben újra felállíttatott.

Jelentékeny időt, több teljes hónapot vett igénybe a megvételre felajánlott és részben még eldöntés alatt lévő nagy gyűjte-

mények átvizsgálása és megbecslése. Ilyenek a Majláth-, Wenzel- és Kende-féle gyűjtemények, melyek részletes, darabról darabra kiterjedő áttekintése a rendes hivatalos munkák folyamát nagyban megakadályozta.

Végül nem hagyhatom felemlítés nélkül a kutatók és kérdezősködőknek havonkint átlag 40—50-re menő nagy számát, kik főleg czímertani és genealogiai kérdésekben veszik a levéltári személyzetet igénybe. Minthogy az e kérdésekre feleletet adó segédeszközök, mint a múzeum czímerlevél-gyűjteménye, Nagy Iván munkája, a Siebmacher-féle nagy czímeres könyv, Gritzner munkája stb. a levéltári személyzet gondozása alatt állanak, ez hivatalos kötelességet teljesít a felvilágosítások megadásával és utánjárások megtételével, noha ez a levéltári személyzet elégtelen volta miatt nagy mértékben gátlólag hat a levéltári munkálatok folytatására.

B) Kézirattár.

1. Gyarapodás.

Vétel útján	142	drb.
Ajándék, áthelyezés útján	13	»
Csere útján	1	»
Letétemény útján	6	»
Összesen	162	drb.

E gyarapodásba néhai Wenzel Gusztáv egyetemi tanár gyűjteményének több száz kötetre menő kéziratai betudva nincsenek. A gyűjtemény már hónapok óta rendezés stádiumában levén, mely még hosszabb ideig fogja a kézirattár személyzetét foglalkodtatni, annak állagáról részletes kimutatás csak később lesz adható.

Kéziratok vásárlására a Wenzel-féle gyűjtemény vételárán kívül, (melyről a levéltárnál történt említés), 847 frt 50 kr. és 500 bir. márka fordíttatott.

A kézirattárat ajándékokkal a következők gazdagították: Gyulay Pál, Majláth Béla, Molnár Mari, Pokoly József, Schönherr Gyula.

Az új szerzemények között belső érték tekintetében első helyen áll néhai Wenzel Gusztáv kézirati hagyatéka, mely kis részben Dobrovszky Ágost könyvkereskedőtől, legnagyobb részben pedig az örökösöktől vétel útján szereztetett meg. A gyűjtemény különböző provenientiájú, jobbára jogi és történelmi tartalmú

XVIII—XIX. századi kéziratokon s a kiváló tudós saját jegyzetein kívül mintegy 50 csomagot kitevő oklevélmásolatokból áll, melyek anyagát a kiváló tudós az ország és a külföld különböző levéltáraiból legnagyobb részt maga másolta le. Egy másik kiváló gyűjtemény Majláth Bélától szereztetett meg. Ez 39 drb. XVI—XIX. századi kéziratot tartalmaz, melyek közt kiváló becsűek Lőcse városának a XVI. század derekán kezdődő számadásai több kötetben, és több várnak a XVII. századból való urbariuma.

Vétel útján szereztetett meg néhai Szlemenics Pál 26 kötetből álló jogi és szépirodalmi tartalmú kézirati hagyatéka.

Rosenthal Lajos müncheni antiquartól egy *magyarországi hártya-missale* vétetett, melynek kora a XV. századra esik. Nyelvi tekintetben kiváló érdekűek a benne olvasható XV. századi horvát nyelvű bejegyzések, melyek dr. Asbóth Oszkár egy. tanár meghatározása szerint a magyar nyugati és délnyugati határszéleken divó horvát nyelvjárást tüntetik föl.

Halle J. müncheni antiquartól egy spanyol nyelvű XVI. századi török krónika vétetett, melyet eddigelé ismeretlen magyar vonatkozásai kiváló történelmi kútfő jellegével ruháznak fel.

Mint nyelvemlék nagyértékű egy XVI. századi eredeti magyar kézirat, mely az erdélyi és nagybányai aranyolvasztásra és bányászatra vonatkozó utasításokat és feljegyzéseket tartalmaz.

Az újkori szerzemények közt kiemelendő azon rendkívül előnyös csere, melyet Gyulai Pál egyetemi tanár a nála elveszett Vitkovics-féle levélke fejében könyvtárunknak felajánlott és melyet ez kész örömmel elfogadott. Az elveszett érdektelen levélke helyett Gyulai Pál Kazinczynak Aranka Györgyhöz 1789—1792. években írt 28 drb eredeti levelét juttatta könyvtárunk birtokába.

Vétel útján szereztük meg Gáti Istvánnak, az első magyar gyorsirástan irójának kéziratban maradt, 1824-ből származó Steganographiáját.

Kende Zsigmond bécsi antiquartól 24 drb iratot szereztünk, meg, melyek Kossuth Lajosnak 1837. évi hűtlenségi pörére vonatkoznak. A becses szerzemény oly iratokat foglal magában, melyek a Vörös Antal-féle gyűjteményben nem találhatók.

Végül Gyulai Pál egyetemi tanár letéteményként hat Petőfi-kéziratot helyezett el a kézirattárban, melyek a költőnek egyes verseit tartalmazzák, jobbára sajátkezű irásával irva.

2. Használat.

A lefolyt évben 312 kutató 966 kéziratot használt.

3. Végzett munkák.

A M. Nemz. Múzeum könyvtárában konstatált visszaélések és rendetlenségek az egész kézirattár szigorú revizióját vonták maguk után. E munka keresztülvitelével a nemz. múzeumi vizsgálóbizottság által a levéltár és a kézirattár három tisztviselője bizatott meg, kik az egész munka tartamára egyéb hivatalos foglalkozás alól felmentettek és jelentéseiket úgy a revízió eredményéről, mint egyéb a vizsgálattal összefüggő ügyekről közvetlenül a vizsgáló-bizottság elnökéhez intézték.

A hónapokon át, hivatalos órákon kívül is folytatott revízió nemcsak a 11769 számot kitevő repertoriumi anyag konstatálására szorítkozott, hanem a kézirattárból a könyvtár vagy a múzeum más osztályaiba áthelyezett kéziratok hollétét is iparkodott megállapítani.

E revizió eredménye a Nemzeti Múzeum és az egyetemi könyvtár egy-egy tisztviselője által felülvizsgáltatván, annak helyessége némi kisebb eltérések rektifikálása után konstatáltatott. Ez alkalommal a kézirattári anyagból hiányzóknak a következő darabok bizonyultak:

a) Középkori kéziratok:

1. Sancti Hieronymi et s. Augustini nonnullae epistolae. (XI. századi hártya-kézirat.)

2. Tractatus de substantiis. (XII—XIII. századi hártya-kézirat).

3. S. Bonaventurae Summa veritatis Theologicae. (XIV. századi hártya-kézirat.)

4. Ciceronis Officiorum libri tres, De senectute, De amicitia, et Paradoxa. (XIV. századi hártya-kézirat.)

5. Callimachi experientis ad Innocentium pontificem de bello inferendo Turcis oratio. (XV. századi papir-kézirat.)

6. Galeotti Martii De egregie sapienter iocose dictis ac factis serenissimi regis Mathiae. (XV. századi hártya-kézirat.)

7. Liber precationum Hildesheimensis. (XV. századi hártya-kézirat.)

8. Iuvenalis Iunii Satyrae. (XV. századi hártya-kézirat.)

9. Liber precatorius. (XV. századi hártya-kézirat.)

10. Lucani Pharsalia. (XV. századi hártya-kézirat.)

11. Ioannis Platinae De honesta voluptate et valetudine. (XV. századi hártya-kézirat.)

12. Statuta ephippiariorum seu sellariorum Mediolanensium. (XV. száz. kézirat.)

13. Statuta civitatis Iustinopolis. (XV. századi hártya-kézirat.)

14. Bunds-Ordnung im landt zu Schwaben (kézirat a XVI. század elejéről).

15. Liber precum Conradi Mörlin abbatis (hártya-kézirat a XVI. sz. elejéről.)

16. Contareni, Capitulare. (Hártya-kézirat a XVI. sz. elejéről).

17. Suriano, Capitulare. (Hártya-kézirat a XVI. század elejéről).

18. Viario, Capitulare. (Hártya-kézirat a XVI. század elejéről).

b) Újabbkori kéziratok:

1. Flacci Illyrici Missa Latina. (XVI. századi latin kézirat.)

2. Dubinszky, Cantiones variae. (XVIII. századi latin kézirat.)

3. Dominii Sempte brevis notitia. (XVIII. századi latin kézirat.)

4. Anonymi Institutiones philosophiae (XVIII. századi latin kézirat.)

5. Philippi, Iohannis et Ludovici Camerarii Commercium litterarium. (XVI. századi levelek.)

6. Andreae Glosii Meditationes verae spirituales. (XVII. századi latin kézirat.

7. Bethlen Miklós önéletirata. (XVIII. századi magyar kézirat.)

8. Losonczi Becze András, Vitézségünk fegyvere. (XVIII. századi magyar kézirat.)

9. Átzai Péter, Reggeli és estvéli könyörgések. (XVIII. századi magyar kézirat.)

10. Decrementum Bavariae. (XVIII. századi német kézirat.)

11. Bemerkungen über die Komposition der Ballette. (XIX. századi német kézirat.)

12. Cantaten über die Sonn- und Festtags-Evangelien. (XVII. századi német kézirat.)

18. Johannes Ebner, Itinerarium meum. (XVII. sz. német kézirat.)

c) Keleti kéziratok:

1. De nativitate Mohamedis et de Kabsi Mustapha. (Török kézirat.)

2. Libellus precatorius cum pluribus Corani suris. (Arab kézirat.)

A revizió alkalmával konstatáltatott az is, hogy 15 év óta egyetlenegy középkori codex sem vétetett föl, és hogy a többi megszerzett kéziratok legnagyobb része felvétetlen. Ezen száz és száz kötetet kitevő újabb accessiók rendbeszedése és lajstromozásának megkezdése foglalkodtatta első sorban a kézirattár tisztviselőit.

Az 1859-ik év óta felvétetlenül maradt kéziratok csomagonkint összeállíttattak, ezek közül 165 szerzemény meg volt határozható, de még mindig maradt hátra több száz kézirat, melyeknek provenientiája földeríthető nem volt.

A legrégibb szerzemények (1859—1880.) közül 69 kötet vétetett fel, s ezekről az utaló lapokkal együtt 113 czédula készült. E kéziratok nemcsak a rekonstruált szerzeménykönyvbe, repertoriumokba vezettettek be, hanem véglegesen rendeztettek és illető helyükre beosztattak.

Hosszú időt vett igénybe néhai Horváth Mihály történetirónk irodalmi hagyatékának rendezése, mely 1879 óta úgyszólván felbontatlan állapotban volt.

Az egyes kötetek anyagát lapról lapra kellett összeszedni, és több heti munkát vett igénybe, míg a teljesen rendetlen anyagot 24 kötetben csoportosítani lehetett.

A kéziratok vásárlása a lefolyt évben nagy lendületet vevén, hosszú időt kellett fordítani a becslési procedurára és a megszerzett nagy gyűjtemények előleges rendezésére, hogy azok a növedéknaplóba beiktathatók legyenek.

C) Ősnyomtatványok csoportja.

A könyvtár uj szervezete alapján az ősnyomtatványok csoportja a kézirat- és levéltár őrének kezelésére bizatván, a csoport felül e helyütt kell jelentésemet megtennem.

A körülbelől 1000 kötetből álló gyűjtemény a Wenzel-féle vétel anyagából egy nagyérdekű incunabulummal egészíttetett ki, s ez Aeneas Sylvius Epistolae familiares 1497-iki lyoni kiadása.

A teljesen lajstromozott gyűjtemény az év folyamán revideáltatott, mely alkalommal Thúróczy 1488-iki brünni kiadásán kívül, melynek hiánya már néhány évvel ezelőtt konstatáltatott, újabb hiány nem merült fel. Az ősnyomtatványok katalogusa különben jelenleg készíttetik sajtó alá, s ennek közlését a Magyar Könyv-Szemle már legközelebbi kötetében meg fogja kezdeni.

III.

Hirlap-könyvtár.

1. Gyarapodás.

Ajándék útján	3 évfolyam	155	száma.
Vétel útján	55 »	4442	»
Kötelespéldány . . .	720 »	46,667	»
Összesen .	778 évfolyam	51,264	száma.

Nevezetesebb szerzemények:

Pressburger Wochenblatt 1771. évfolyama.

Ephemerides Posonienses 1821. és 1836-iki évfolyamai.

Mult századi külföldi hirlapok egyes számai. (Sváby Frigyes ajándéka.)

1848/49-iki hirlapok egyes számai.

A hirlap-könyvtárt ajándékaikkal gyarapították Burger Gusztáv, Fazekas Sándor, Sváby Frigyes.

Vásárlásra fordíttatott 69 frt.

2. Használat.

1051 kutató 2466 kötet hirlapot használt.

3. Végzett munkák.

Köttetett 395 kötet hirlap; kötésre fordíttatott 558 frt 48 kr.

Revideáltatott 757 hirlap 37,622 száma.

Reklamáló levél szétküldetett 331 darab, s a reklamált 3399 hirlapszámból eddig beérkezett 1922 szám.

IV.

Tudományos összeköttetések.

A lefolyt évben könyvtárunk a következő nevezetesebb külföldi tudományos intézetekkel állott összeköttetésben: bécsi udv. könyvtár, bécsi cs. és kir. hitbizományi könyvtár, bécsi egyetemi könyvtár, bécsi városi múzeum, bécsi udv. történelmi múzeum, bécsi cs. és kir. udv. állami levéltár, bécsi udvari kamarai

levéltár, krakkói Jagelló-egyetemi könyvtár, prágai cseh múzeum könyvtára, boroszlói városi könyvtár, drezdai városi könyvtár stb.

Résztvettünk ezenkívül az 1892-iki bécsi színészeti és zenetörténelmi kiállításon, úgyszintén az ugyanazon évben Budapesten rendezett méhészeti kongreszus alkalmával rendezett szakkiállításon, több száz kéziratot és nyomtatványt engedve át e kiállítások czéljaira.

A könyvtárban megfordult nevezetesebb látogatók közül kiemelendők: Müller Miksa oxfordi egyetemi tanár, Dabisa Sándor herczeg (Icsnia, Oroszország), Mildenberg Alajos lovag (Prága), René de Cissey (Páris), Fermendzin Özséb (Róma), Dr. A. Hartmann (München), J. Wist és H. Kestel technikai tanár (Grácz) stb.

V.

Személyzetiek.

A könyvtár tisztviselőire nézve örvendetes tényként kell kötelességszerűleg fölemlítenem a javulást, melyet az 1893. évi IV. t.-cz. végrehajtása fizetési viszonyaikban előidézett. A könyvtár az új fizetési fokozatok életbeléptetése kapcsán három csoportra osztatott, úgymint a nyomtatványok, a hirlapok, a kézirat- és levéltár s ősnyomtatványok csoportjaira. Mindegyik csoport élére a VIII. fizetési osztályba tartozó egy-egy múzeumi őr helyeztetett; ezen őrök fölött fog állani a kinevezendő igazgató-őr, ki az egész könyvtári administratio vezetéséért lesz felelős. A nyomtatványok őrévé a gróf Széchenyi-család kijelölése alapján Kollányi Ferencz neveztetett ki; a kézirattár, levéltár és ősnyomtatványok élén, dr. Fejérpataky László; a hirlapkönyvtár élén alulirott áll, ki egyszersmind miniszteri megbizásból az igazgató-őr teendőit végzi.

A könyvtár többi tisztviselője megtartotta eddigi rangfokozatát, a gyakornokok kivételével, kik segéd (assistens) czímmel a X. fizetési osztályba soroztattak. Ez utóbbi osztályban még egy állás szerveztetett s erre folyó évi február 10-én dr. Sebestyén Gyula kézirattári napidíjas lett kinevezve. Váczy János könyvtári segédőr a fővárosi VII. ker. főgymnasiumhoz tanárrá neveztetvén ki, helyébe dr. Csuday Jenő, csornai premontrei kanonok lett segédőrré kinevezve; de úgy ő, mint a nyomtatványi osztály őre dr. Kollányi

Ferencz csak a jelentésem határain kívül eső munkaév elején kezdték meg működésüket.

A könyvtár tisztviselői közül a nagyméltóságú miniszteriumtól a Nemzeti Múzeum illető alapjából támogattatva, a levéltár két tisztviselője tett tudományos utazásokat:

Dr. Fejérpataky László múzeumi őr az 1893. év nyarán a veszprémi káptalani, a pannonhalmi főapátsági, a zágrábi káptalani, a horvát országos, a zárai helytartósági, a bécsi állami levéltárakban és az admonti apátság könyvtárában eszközölt tudományos kutatásokat. Búvárlatainak főczélja egyrészt a régi XI—XII. századi oklevél-anyag tanulmányozása és a nevezetesebb daraboknak a múzeum levéltára részére fénykép-másolatban való megszerzése volt, másrészt pedig Zsigmond király korának okleveles emlékeit tette tanulmányozás tárgyává.

Dr. Schönherr Gyula múzeumi assistens Troppauban a városi és tartományi levéltárakban, és Boroszlóban a városi könyvtárban s az állami levéltárban Corvin Jánosra vonatkozó adatok után kutatott s utóbbi helyen, a városi könyvtárban beható vizsgálat tárgyává tette a városháza padlásán talált Mátyás-kori oklevelek és levelek gyűjteményét, regestákban kivonatolva ezek magyar vonatkozásait. Tanulmányozta továbbá a berlini királyi, a lipcsei városi és a drezdai udvari könyvtárak berendezését, szervezetét s Magyarországot érdeklő anyagát, s a két utóbbi helyen megvizsgálta az ott levő Corvin-codexeket: a lipcsei városi könyvtár görög Constantinus Porphyrogenitusát, s a drezdai udvari könyvtár Valturius- és Cicero-kéziratait.

A könyvtári személyzet irodalmi működéséről a következő jegyzék nyujt felvilágosítást:

Szinnyei József, a hírlapkönyvtár őre.

1. Magyar irók élete és munkái, 15—20. füzet. (II. kötet, 6—9. és III. k., 1—2. füzet). Budapest, 1892—93. Tartalmaz összesen 1294 életrajzot.

2. Rózsafi Mátyás. Visszaemlékezés. Budapesti Hirlap, 1893. 188. szám.

Fejérpataky László, a kézirat- és levéltár őre.

1. Béla király Névtelen jegyzőjének krónikája. Facsimile kiadás. A szöveg megoldásával és a fordítás javított kiadásával. Budapest, 1892.

2. Három királyi pecsét. (Szt. László, Kálmán király és II. Béla pecsétje). Turul, 1892. 133.

3. Titkári jelentés a M. Heraldikai és Genealogiai Társaság tíz éves működéséről. Turul, 1892. 190.

4. A M. T. Akadémia megbizásából szerkeszti a Zsigmond-kor oklevéltárat.

5. Szerkesztette a Turul 1892—3. évi folyamát.

Horváth Ignácz, segédőr.

Magyarországi könyvészet. 1891. (Melléklet a Magyar Könyv-Szemle XVI. évfolyamához.) Budapest, 1893.

Kereszty István, assistens.

1. Önálló zenei czikkek a Magyar Szalon, Magyar Géniusz és Pesti Hirlap hasábjain.

2. Birálatok az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület Közlönyében és az Egyetértésben.

3. Hazai és külföldi zenészek életrajzai a Pallas-féle Nagy Lexikonban.

4. Szerkesztette a Pesti Hirlap zenemellékletét.

5. Vezette a Pesti Hirlap művészeti rovatát.

Dr. Erdélyi Pál, assistens.

1. Classicismus. I., II., III. Erdélyi Múzeum, 1892.

2. Az énekes-könyv reformjához. Protestáns Naptár, 1893.

3. A pogánykori költészet emlékei. Az «Athenaeum» Irodalomtörténete. Budapest, 1893.

4. Adalékok a XVI—XVII. sz. egyházi költészetéhez. (Jancsó-, Mihál Farkas-codexek és a pozsonyi kézirat.) Egyetemes Philologiai Közlöny, 1893.

5. Irodalmi, művészeti és színészeti czikkek, könyvbirálatok és szini kritikák a Fővárosi Lapokban.

Dr. Schönherr Gyula, assistens.

1. A Somkereki Erdélyi család 1415. évi czímeres levele és nemzedékrendje. Turul, 1892. III.

2. Magyar heraldikai emlékek külföldi czímeres-könyvekben. I. A magyar király czímeres tornaöltözete a XV. században. II. A Manesse-codex magyar lobogója. Turul, 1892. IV.

3. A nagybányai Szent-István-templom. Archaeologiai Értesítő, 1892. IV. és V., és külön kiadásban: Budapest, 1892. 8r. 32 l.

4. Olaszországi történelmi kutatások. II. és III. közlemény. Századok, 1892. VII. és 1893. II., s az egész különnyomatban: Budapest, 1893. 8r. 34 l.

5. Könyvismertetések, kisebb közlemények a Századok, Archaeologiai Értesítő és Turul egyes füzeteiben.

6. Magyar történelmi czikkek az Athenaeum Kézi Lexikonában.

Dr. Sebestyén Gyula, assistens.

1. Csokonai kiadatlan versei a M. Nemz. Múzeum könyvtárában. (M. Könyv-Szemle, XVI. évf. I—II. füz.)

2. Gróf Széchenyi Ferencz levelezése könyvtári ügyekben. (U. o. III—IV. füz.)

3. Részt vesz a Beöthy által szerkesztett illusztrált irodalomtörténet irásában, s a már kiadott első kötetben «Királymondák és énekmondók» s «Középkori könyvtáraink és a Corvina» czímmel két fejezetet irt.

4. Mint a Pesti Napló tudományos-rovatának vezetője külön czikkeket irt az Akadémia heti s a Történelmi Társulat havi felolvasóüléseiről. Ugyanitt jelentek még meg névvel, név nélkül és jegyekkel ellátott tárczái és petit czikkei az irodalom, képzőművészet és paedagogia köréből. (A nép költői levelei, Irodalmi felsülések, De Gubernatis Angelo székfoglalója, Milleniumi gondolatok, Gyulai Aranyról, Újabb apróságok Aranyról, Révai Miklós stb.)

5. A Kisfaludy-Társaság megbizásából szerkeszti az Arany-Gyulai-féle népköltési gyűjtemény IV. kötetét.

* * *

A Magyar Könyv-Szemléből az év lefolyása alatt megjelenvén az 1891. évi folyam befejező része, a nagyméltóságú miniszterium elérkezettnek látta az időt, hogy e folyóiratnak a könyvtárhoz való viszonyát rendezze s elejét vegye az eddigi késedelmek következtében beállott zavarok ismétlődésének. Ehhez képest a könyvtár vezetői részéről bekért tervezet alapján akként határozott, hogy a folyó évben új sorozat indíttassék meg, melynek egyes évfolyamai 1894-től évnegyedes füzetekben fognak megjelenni; a szerkesztéssel alúlirott és dr. Fejérpataky László múzeumi őr felügyelete mellett ideiglenesen dr. Schönherr Gyula tiszttársunkat bízta meg, s a felől is intézkedett, hogy jövőben a folyóirat összes pénzügyei házilag kezeltessenek.

Végül kötelességszerűleg föl kell említnem, hogy a hírlapkönyvtár túltömöttsége a hirlapok kezelését most is jelentékenyen megnehezíti, a további gyarapodást pedig a mostani helyiség már a legközelebbi években alig lesz képes befogadni. Ugyanez áll a levéltárra nézve, a hol a családi levéltárak helyisége a letétemények örvendetes szaporodása következtében immár annyira megtelt, hogy esetleg érkezendő nagyobb levéltárak abba elhelyezhetők nem lesznek.

Ezzel van szerencsém jelentésemet benyújtani, s mély tiszteletem nyilvánítása mellett maradtam

Budapesten, 1893. október 1-én.

Méltóságodnak

alázatos szolgája

Szinnyei József,
a múzeumi könyvtár vezetésével
megbízott hirlapkönyvtári őr.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA AZ 1891/92. MUNKAÉVBEN.

(Kivonat Majláth Béla könyvtárőr 1892-ik évi jeientéséből.)

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának 1891/92-iki munkaévéről Majláth Béla könyvtárőr 1892. október 3-án Kt. 367/1892. szám alatt nyujtotta be a múzeumi igazgatósághoz évi jelentését.

A hivatalos jelentés adatai az évi gyarapodás, a használat, a végzett munkák s a személyzeti ügyek szerint csoportosítva a következő képet nyujtják a könyvtár ez évi működéséről:

I.

A szorosan vett könyvtári osztály (az ú. n. nyomtatványok osztálya) 1891. szeptember 1-től 1892. augusztus 31-ig ajándék útján 235, vétel útján 813, köteles példányok czímén 3099, összesen 4147 kötet könyvvel gyarapodott. A hirlapkönyvtár gyarapodása ajándék útján 33, vétel útján 8, köteles példány czímén 659, összesen 700 db hirlap. A kézirattár ajándék útján 8, vétel útján 169, összesen 177 kötet kézirattal és 6 fénykép-másolattal, a levéltár ajándék útján 182, vétel útján 330, örök letétemény útján 3842, összesen 4354 darab oklevéllel és egyéb irattal és 5 drb fénykép-másolattal gyarapodott. A könyvtári gyarapodás főösszege 9378 darab.

Nevezetesebb szerzemények:

a) *A nyomtatványok osztályában*: 1. Fratris Ioannis Annii Commentaria super opera diversorum auctorum de antiquitatibus loquentium. (Róma, 1498.) 2. Pelbartus, Aureum sacrae theologiae rosarium. 3 köt. (Velencze, 1586—89.). 3. Kőröspataki János, Lupuj vajdáról való ének. (Lőcse, 1655.) 4. Histoire de plus illustres favoris anciens et modernes, recueille par P. O. P. (Leyden, 1661.) 5. Popa Joan, Molitevniku. (Gyulafehérvár, 1689.) 6. Szenczi Molnár Albert, Szent Dávid királynak és prófétának 150 soltári. (Kolozsvár, 1701.) 7. Zsigrai Erzsébet Rózsa, Jó illatú rózsás kert. (Bécs, 1703.) 8. Neffner Carl, Die deutschen Kaiser- und Königs-Siegel nebst der Kaiserinnen, Königinnen und Reichsverweser. (Würzburg, 1875.) 9. Dreves Guido-Maria, Analecta hymnica medii aevi. 8 kötet.

(Lipcse, 1888—90.) 10. De Gubernatis Angelo, Dictionnaire internationale des ecrivains du jour. 3 kötet. (Flórencz, 1889—91.)

b) *A kézirattárban*: 1. Ianus Pannonius verseinek XV. századi gyűjteménye. 2. Istvánffy Miklós Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXVIII. című munkájának eredeti kézirata 1614-ből. 3. Chronicon sive annales Hungarici et Transylvanici, Bethlen Farkas históriájának bővített kézirata 1701-ből. (Mindhárom gróf Apponyi Lajos ajándéka.) 4. Dr. Beliczay Jónás kecskeméti jogakadémiai tanár egyetemes történeti encyclopediájának kézirata 34 kötetben, és ugyanennek 20 kötetnyi történelmi, jogtudományi, numismatikai, epigraphicai stb. jegyzetei. 5. Benedek Lajos, Magyar főnemes és nemes családok czímerei. 6. Sebestyén István egyháztörténeti és tanügyi dolgozatai a XVIII. századból.

c) *A levéltárban*: 1. A tasnádszántói Becsky-család levéltára, a családi örök letétemények sorában a 24-ik levéltár, mely közel 300 mohácsi vész előtti oklevelet és mintegy 3000 drb későbbi iratot tartalmaz. 2. A Pesty Frigyes hagyatékából megvásárolt 13 mohácsi vész előtti, 131 XVI—XVII. századi, többnyire erdélyi vonatkozású oklevélből álló gyűjtemény. 3. Van Driesch udvari ágens levelezése a XVIII. századból, 20 csomag 4. József nádor 70 levele Schedius Lajos helytartótanácsi előadóhoz és gróf Széchenyi István 15 levele ugyanahhoz: ezeket Schedius Lajos kuriai biró oly kikötéssel adományozta a levéltárnak, hogy ha a Schedius-család levéltára örök letéteményképen a múzeumba kerülne, ez esetben a fentebbi iratok is ahhoz csatoltassanak. 5 Gr. Széchenyi István 15 levele Kovács Lajoshoz, Kovács Eduárd kir. tanácsos, homoki földbirtokos ajándéka. 6. Az 1848/49-iki katonai kórházi ügyekre vonatkozó iratok, összesen 102 drb, s végül 7. Kálmán király 1111. és 1113. évi okleveleinek és a tihanyi konvent 1316-iki kiadványának a nyitrai püspöki levéltár eredeti példányairól vett fénykép-másolatai.

A könyvtárt nagybecsű adományaikkal gyarapították: Adler Guidó, Apponyi Lajos gróf, Baracs Géza, Baurgion Alajos, Bella Lajos, Béldi István, Bodnár Zsigmond, Bognár Márk, Bőke Gyula, Bökényi Dániel, Csaplár Benedek, Császka György, Csontosi János, Cziklay Lajos, Czikora István, Donáth Imre, dr. Dubay Miklós, Emődy Dániel, Fabiani Placidus, Farbaky István, Farkas Emőd, dr. Fejérpataky László, Fekete József, Fenyvessy Ferencz,

Filep Albert, Futtaky Gyula, Graner Albert, Gerlóczy Gyula, Gerlóczy Károly, Hegedűs János, Hornyánszky Viktor, dr. Horváth Ödön, Horváth Rezső, Jánosi Demjén, Joós Imre, József főherczeg, Kandra Kabos, Károlyi Tibor gróf, Karsay Sándor, Keményfi Dániel, Kephart Horace, Kerekes József, Kerekes Pál, Kereszty István, dr. Képessy Árpád, Kis József, Klein Gyula, Klinda Theophil, Koczubinsky Sándor, Koncz Ákos, Kovács Eduárd, Kovács S. János, Kőrössy Sándor, Lincz György, Lipthay Ferencz, Majláth Béla, Majorossy János, dr. Margó Tivadar, Martonfalvy Elek, Milleker Bódog, Nemäti Kálmán, Péch Antal, Philipp J., Pór Antal, Radvánszky Béla báró, Rádli Károly, Reich Oszkár, Ruschek Antal, Schedius Lajos, dr. Schönherr Gyula, Schutt Elemér, dr. Sebestyén Gyula, Sefcsik István, Singer és Wolfner könyvkiadó-czég, Somogyi könyvtár, Steiger Gyula, Supka Jeromos, Szalay Imre, Szalay Nándor, Szávoszt Alfonz, Szendrei János, dr. Szentgyörgyi-Weiss József, Székely Béla, idősb Szinnyei József, dr. Thallóczy Lajos, dr. Toldy László, Vaszary Kolozs bibornok, esztergomi érsek, dr. Vragassy Vilmos, dr. Walter Gyula, Weber Károly.

II.

A könyvtár használati forgalmát a következő számadatok tüntetik fel:

14243	látogató	31,261	kötet	könyvet,
1462	»	2839	»	hirlapot,
266	»	1523	»	kéziratot,
102	»	7614	darab	oklevelet
összesen 16073	látogató	13237	darabot	használt.

Kikölcsönöztetett 1686 egyénnek 5971 kötet könyv.

Látogatási jegyet 1857 egyén kapott.

A könyvtár kölcsönzési és tudományos érintkezési viszonyban állott a következő hazai és külföldi könyvtárakkal és egyéb tudományos intézetekkel: a budapesti egyetemi könyvtárral, az Országos Levéltárral, az Erdélyi Múzeum-egylet, az esztergomi főegyházmegye, a győri püspökség könyvtáraival, a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárral, a kalocsai főegyházmegye, a kassai jogakadémia, a pannonhalmi főapátság könyvtáraival, Nagy-Szeben és Nagy-Szombat városok levéltáraival, a szegedi Somogyi-könyvtárral;

továbbá a bécsi cs. és kir. udvari könyvtárral, a közös hadügyminiszteriumi és az udvari kamarai levéltárakkal, a boroszlói városi könyvtárral, a krakkói tud. akadémiával stb.

Közéletünk kitünőségein kívül, kiknek névsorában a magyar politikai és tudományos világ majdnem valamennyi neve képviselve van, a könyvtárnak nevezetesebb vendégei voltak külföldről: Munkácsy Mihály, ki a honfoglalás nagy képéhez ornamentikai tanulmányokat tett a könyvtárban. Rotti Achilles a milanói Bibliotheca Ambrosiana őre, Sztojanov Vazul szófiai könyvtárnok, dr. Stein Henrik a párisi Bibliothèque Nationale tisztviselője, Wist J. gráczi műegyetemi tanár, dr. Hartmann A. a müncheni állami levéltár őre, Eckert R. nyug. orosz tábornok Berlinből, dr. Beckmann tanár Münchenből, dr. Adler Guido prágai egyetemi tanár, dr. Kastel H. tanár Gráczból, Chmelarz Eduárd a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár őre stb.

III.

A magas vallás- és közoktatásügyi miniszterium a könyvtárnak régi, évek óta hangoztatott kérelmét teljesítette, midőn a növénytár részére lefoglalt nagy termet, mely eredetileg a könyvtárhoz tartozott s azzal ajtó által volt összekötve, ismét a könyvtár rendelkezésére bocsátotta, azt a könyvtár régi módon bebutorozott három más termével együtt az új rendszernek megfelelőleg bútoroztatta és az épület északi homlokzatát elfoglaló nyolcz termet amerikai padozattal látta el.

Ez átalakítási munkálatok folyamán a könyvtári anyag jelentékeny része újból rendeztetett és oly módon lett felállítva, hogy az eddigi zsúfoltság megszűntetésével az új gyarapodás elhelyezéséről immár hosszú évekre gondoskodva van. Az ezzel járó munka keresztülvitele következtében a könyvtár olvasóterme csak május végeig volt nyitva s az egyes szakoknak előírt revízióját is a következő évre kellett halasztani. A folyó ügyekben azonban semmi fennakadás nem történt, az új könyvek és egyes régebbi accessiók felvétele, czédulázása, osztályozása és a repertoriumokba való beigtatása ez évben is rendesen folyt; feldolgozás alá került ily módon 1872 mű, és 2019 műről 2395 czédula vétetett fel. Az ősnyomtatványokról czédula-katalogus és repertorium készült; a kettős példányok

(2539 munka 3448 kötetben) lajstromoztattak; a protestans egyházmegyei, kerületi és zsinati gyűlések jegyzőkönyvei, naplói és jelentései összegyűjtettek, végre teljesen rendeztetett és újból felállíttatott az 1186 műből álló Acta Academica szak.

A hirlapkönyvtár évi tevékenységét főleg a beérkezett hírlapok revideálása, czédulázása, köttetése és a hiányzó számok reklamálása vette igénybe. Revideáltatott 1047 évfolyam 33783 száma, czédulaztatott 73 új hirlap és 74 régi német hírlapnak 256 évfolyama; a reclamátiók száma 516 volt, 198 darabbal több, mint a megelőző évben.

A kézirattárban — az illető segédőr jelentése szerint — a régibb és újabb szerzemények feldolgozása mellett tovább folytattatott a kolligátumok összeírása s a művelet az előző évi munkával együtt az 1—2200 számú latin ívrétű kéziratok között 23,579 külön mű megállapítását eredményezte. Végleges rendezés alá került az 1848/49. évi hivatalos ügyiratok 185 darabból álló utolsó csoportja s ez a múlt évben rendezett 616 darabbal egyesittetvén, e 801 darabból álló becses gyűjtemény időrendben fel lett állítva. Rendeztetett a Beliczay-gyűjtemény encyclopaedikus része, s összeállíttatott gróf Széchenyi Ferencznek az általa alapított könyvtár ügyeire vonatkozó levelezése, mely a különféle kolligátum-kötetekben és levélgyűjteményekben szétszórva eddig csak nehezen volt hozzáférhető. Megkezdetett továbbá a növénytan körébe vágó kéziratok kiválasztása, oly czélból, hogy azok a növénytári osztály kézi könyvtárába áthelyeztessenek. A kéziratok régi jelzési módja czélszerűtlennek bizonyulván, a latin kéziratok közül 1037 mű 1389 kötete pajzskával láttatott el, s végül folytattatott a régebbi és új szerzemények lapszámozása.

A levéltárban a beérkezett levéltári anyag feldolgozásán, a kutatók kielégítésén, a szakbavágó levelezések végzésén kívül a következő nagyobb munkálatok foglalkoztatták a személyzetet: A tolcsvai Bónis-család levéltára rendeztetett és 6 fiókban felállíttatott. E levéltár anyaga az egyes évszázadok közt következőkép oszlik meg: a XIV. századból van 2 másolat, a XV. századból 2 eredeti, a XVI. századból 1526-ig 5 eredeti oklevél, a mohácsi vész után 17, a XVII. századból 262, a XVIII. századból 724, a XIX. századból 27 db irat, 30 db elenchus és genealogiai jegyzet, összesen 1065 darab irat. Befejezést nyert továbbá a Motesiczky-

család levéltárának rég folyó rendezése; e nagy kiterjedésű levéltár 84 fiókban lett felállítva s a fiókok számához arányítva összes tartalma mintegy 16000 dbra tehető. Ebből XIII. századi 2 db, a XIV. századból van 77, a XV. századból 99, a XVI. század első negyedéből 35 db; a többi a mohácsi vész után következő időszakra esik. Terjedelemre mindjárt ez után következik az ez évben szintén végleg felállított gróf Bethlen-levéltár, 64 fiókban, mintegy 14000 db irattal. Rendeztetett végül a báró Mednyánszky-család letéteménye és rendezés alá vétettek a Becsky és Beniczky családok levéltárai.

IV.

A könyvtár tisztviselőinek létszámában az 1891/92. munkaév folyamán semmi változás nem állott be. Örvendetes haladást jelez azonban a könyvtári administratió terén, hogy az országgyűlés a miniszterium javaslatára az évi költségvetés keretében egy kéziratttári gyakornoki állást szervezett, melynek betöltése iránt a javaslat az évi jelentéssel egyidejűleg lett a miniszteriumhoz felterjesztve.

Tudományos utazást tettek Majláth Béla könyvtárőr, ki a Becsky-család levéltárát Nagy-Szőllősön személyesen vette át a múzeum részére, és dr. Fejérpataky László levéltárnok, ki a Zsigmond korabeli oklevelek összegyűjtését folytatva, ez évben a jászói prépostság s Eperjes, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltáraiban dolgozott.

Az egyes tisztviselők irodalmi munkásságáról az alábbi jegyzék tesz tanúságot:

Majláth Béla könyvtárőr:

1. Jelentés a Magyar Nemz. Múzeum könyvtáráról 1890/91-ben. (M. Könyv-Szemle, 1891. évf.).

2. Régi magyar egyleveles nyomtatványok a M. N. Múzeum könyvtárában. (U. ott).

3. Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához. (U. ott).

4. Családtörténeti tanulmányok. (Turul, 1891. évf.),

5. Oklevelek Maylád István történetéhez. (Történelmi Tár, 1891. évf. Különnyomatban is megjelent).

6. Liptómegye törzsökös családjai 1526-ig. (Különnyomat a Turulból).

7. Petőfi könyve. (Pesti Hirlap és Magyar Hirlap, 1892. február.)

8. A felvidékről. (Vasárnapi Ujság, 1892. márczius 13.).

9. Trencsénmegyéből. (U. ott 1892. április 24.).

Szinnyei József, a hirlapkönyvtár őre:

1. Hirlapirodalmunk 1892-ben (Vasárnapi Ujság), 1892. 6-ik szám).

2. Csokonai és Lillája. (Egyetemes Philologai Közlöny), 1892. évf.).

3. Magyar írók élete és munkái, 10—14. füzet.

Csontosi János segédőr:

1. Két modenai Corvin-codex története. (M. Könyv-Szemle, 1891. évf.).

2. A gróf Trivulzio-család milanói könyvtárának magyar vonatkozású kéziratai. (U. ott).

3. A velenczei Szt.-Márkról nevezett könyvtár magyar vonatkozású nyomtatványai. (U. ott).

4. Három magyar könyvgyűjtő necrologja. (U. ott).

5. A római magyar történelmi intézet. (Nemzet, 1892. márczius 16.)

6. A koronázási jubileumi kiállítás. (U. ott 1892. aug. 19.)

7. A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában 1892. augusztus 15—25-ig a koronázási jubileumi feliratokból és magyar koronázási képekből rendezett kiállítás kalauza. Szerkesztették Csontosi János és Peregrinyi János. Budapest, 1892.

8. Szerkesztette a Magyar Könyv-Szemle 1891. évfolyamát.

Dr. Fejérpataky László levéltárnok:

1. Kálmán király oklevelei. Egy pecsétrajzzal és két oklevélmelléklettel. Felolvastatott a M. T. Akadémia II. osztályának 1892. márczius 7-iki ülésén. (Értekezések a történelmi tudományok köréből, XV. kötet, 5. sz.) s ugyanabból kivonat az Akadémiai Értesítő 1892. áprilisi füzetében.

2. Szent-István király oklevelei és a Sylvester bulla. (Akadémiai Értesítő, 1892. februári füzet).

3. Orökös naptár. (Turul, 1892. évf.).

4. A Zsigmondkori oklevéltár előmunkálatai. (Akad. Értesítő, 1892. márcziusi füzet).

5. Szerkesztette a Turult, a Magyar Herald. és Genealogiai Társaság közlönyét.

Horváth Ignácz segédőr:

Magyarországi könyvészet 1891. (Melléklet a «Magyar Könyv-Szemle» XVI. évfolyamához.)

Dr. Váczy János segédőr:

1. A Magyar Tud. Akadémia. (Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben cz. vállalat Magyarországról szóló részének II. kötetében).

2. A magyar irodalom. (U. ott).

3. Arany János lyrai költészete. (Erdélyi Múzem, 1891. évf.)

4. Kisebb tanulmányok, czikkek, könyvismertetések, bírálatok a Budapesti Szemle, Egy. Philologiai Közlöny, Századok, Irodalomtört. Közlemények, Vasárnapi Ujság, Fővárosi Lapok stb. hasábjain.

Kereszty István gyakornok:

1. Irodalmi, paedagogiai és zenetörténeti czikkek, bírálatok a Nemzet, Pesti Hirlap, Fővárosi Hiradó, Magyar Szalon, Magyar Geniusz stb. hasábjain.

2. Dehn-Scholtz, Az ellenpont tankönyve. (Fordítás, kéziratban).

Dr. Erdélyi Pál gyakornok:

1. A magyar szellemi élet fejlődésének törvényei. (Élet, 1891. évf.).

2. Atilla és a magyar hún-mondák. (Irodalomtört. Közlemények, 1891. évf.).

3. Classicismus. (Erdélyi Múzeum 1892. évf.).

4. Költeményes régiségek. (M. Könyv-Szemle 1891.).

5. Wurmland. (U. ott).

6. Kisebb czikkek, bírálatok, ismertetések a Fővárosi Lapok, Vas. Ujság, Nemzet, Magyar Hirlap, Egy. Philologiai Közlöny, Századok, Irodalomtört. Közlemények, Komáromi Lapok hasábjain.

Dr. Schönherr Gyula gyakornok:

1. Mátyás király levelezőkönyve a gróf Khuen-Héderváry-család könyvtárában. (M. Könyv-Szemle, 1891. évf.).

2. Bonfini másolójának czímeres levele. (U. ott).

3. Zsigmond király és Velencze összeköttetéseinek történetéhez. (Századok, 1891. évf.).

4. Gosztonyi János püspök származásához. (Turul, 1891. évf.).

5. A szepesszombati krónika. (Századok, 1892. évf.).

6. Olaszországi történelmi kutatások. I. közl. (U. ott).

7. II. Lipót, I. Ferencz és V. Ferdinánd királyok koronázása. (Vasárnapi Ujság 1892. 24. sz.).

8. A Hazai Okmánytár. Ismertetés. (Akadém. Értesítő 1892. évf.).

9. Magyar történelmi czikkek az Athenaeum Kézi Lexikonának I. kötetében.

10. Könyvismertetések, apróbb közlemények a Turul, Századok, M. Könyv-Szemle hasábjain.

*

A könyvtár belső életével nem áll ugyan szorosabb összefüggésben, de még sem mellőzhető hallgatással az ő Felsége koronázási jubileuma alkalmából készült hódoló feliratok és a koronázási képek kiállítása, melynek rendezésével a magas miniszterium a könyvtár vezetőit bízta meg. A könyvtár olvasótermében és folyosóján rendezett kiállitást a vallás- és közoktatásügyi miniszter képviseletében Gömöry Oszkár miniszteri tanácsos nyitotta meg 1892. augusztus 16-án, s szeptember 5-ig 31,665 egyén látogatta.

JELENTÉS

A BUDAPESTI MAGYAR KIR. TUDOMÁNY-EGYETEM KÖNYVTÁRÁNAK RENDEZÉSÉRŐL, GYARAPODÁSÁRÓL ÉS FORGALMÁRÓL 1892-BEN.

SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Uram!

A budapesti m. kir. egyetemi könyvtár 1892-ik évi forgalmáról és gyarapodásáról végjelentésemet a következőkben van szerencsém előterjeszteni:

Mult évben könyvtárunk egy rendkívül becses és gazdag gyűjteménynyel szaporodott. Nagynevű tudósunk Wenzel Gusztáv halála után könyvtárának saját használatára visszatartott része, mely túlnyomólag magyar és szláv történelmi forrásmunkákat tartalmaz, Dobrovszky Ágost könyvkereskedő birtokába kerülvén, ő szives volt a könyvek czímjegyzékét kiválasztás végett még

publikálás előtt velünk közleni. Nyilvános könyvtáraink épen ilynemű forrásmunkákban meglehetős szegények lévén, ez úton egy régen érzett hiányon lesz segítve. Tagányi Károly országos levéltári tisztviselő úrnak, mint a ki a szláv történeti forrásokkal rendszeresen foglalkozik, szives segédkezésével könyvtárunk ezen osztályát kiegészítettük, s ilyen módon történet- és műtörténet-íróinknak, jogtudósainknak búvárlásaihoz új gazdag anyagot szereztünk be. Összesen 496 munkával, 579 kötetben gyarapodott ezúton könyvtárunk.

Jelenleg a folyó munkák mellett a tudori dissertatiók katalogizálása vétetett munkába.

A kézirati katalogus anyaga nagyrészben kiszedetvén, csak az utolsó szerkesztés van hátra. Miután azonban a feldolgozott anyag nagyobb terjedelmű, hogy sem egy füzetben elférne, czélszerűség és a publikálás gyorsítása szempontjából két részre volt osztandó. Az első rész, mely az eredeti okleveleket és leveleket, meg a Hevenesi-féle gyűjteményt foglalja magában, a jövő év elején már szétküldhető leszen.

És most áttérve könyvtárunk gyarapodására, van szerencsém következőket jelenteni: Az egyetemi könyvtár állománya 1892. évben 2392 művel, 3033 kötettel gyarapodott, a melyek közül 496 mű 579 kötettel antiquarice szereztetett be, s ezeknek címe költséghiány miatt a folyó évi gyarapodási czímjegyzékben nem nyomattatott ki, — ezenfelül az apró nyomtatványok száma is 1596-al szaporodott. E szaporodás legnagyobbrészt a rendes évi dotatióból került ki, de ezenkívül adományozás útján is jutott a könyvtárintézetektől, hatóságok- és magánosoktól munkák birtokába, nevezetesen a magy. kir. és osztrák cs. és kir. kormányoktól, a magyar országyűlés mindkét házától, a lembergi tartományi kormánytól, a Smithsonian Instituttól Washingtonból, a bécsi cs. és kir. hadügyminiszteriumi levéltártól, a M. Tud. Akadémiától, a Magy. Történelmi Társulattól, a fővárosi Statisztikai Hivataltól, a triesti cs. k. helytartóságtól, a Schlesische Zeitung szerkesztőségétől, a kalocsai érseki egyházmegyétől, a székesfehérvári egyházmegyétől, Budapest fő- és székvárosi hatóságától, a budapesti kath. körtől, a budapesti kir. tudományegyetem- és a kir. József-műegyetemtől. A nyomdák közül a m. kir. állami és egyetemi nyomda küldték be egyes nyomtatványaikat. Magánosok közül Demkó Kálmán Lőcséről, Millecker Bódog Verseczről, Cziklay Lajos, Emődy Béla Sárospatakról, Erős Lajos, Klinda T., Hofecker A., Szádeczky Lajos, Móricz Károly, Varga Jenő, Margó Tivadar, Vámbéry Ármin, Frederik Jenő, Kőrösi Sándor, Nemäti Károly, gróf Zichy Jenő, Kassai S., Truxa Hans Mária Bécsből.

A mi a könyvtárállomány létszámát illeti, az e mai napon,

1892. deczember 31-én 207,925 kötet nyomtatványból és 32,895 darab apró nyomtatványból áll.

A külföldi könyvtárakkal és tudományos intézetekkel 1892. évben előfordult érintkezésünket a következő jegyzék tünteti fel:

a bázeli egyetemi könyvtárral,
a bécsi cs. és kir. állami és udvari levéltárral,
a bécsi cs. és kir. hadügyminiszteriumi levéltárral,
a bécsi cs. kir. egyetemi könyvtárral,
a bécsi cs. kir. hitbizományi könyvtárral,
a bécsi cs. kir. udvari könyvtárral,
a bécsi városi könyvtárral,
a berlini kir. könyvtárral,
a bolognai kir. egyetemmel,
a boroszlói kir. egyetemmel,
a csernowitzi egyetemi könyvtárral,
a drezdai kir. könyvtárral,
a göttingai kir. egyetemi könyvtárral,
a gráczi cs. kir. egyetemi könyvtárral,
a heidelbergi egyetemi könyvtárral,
a krakói cs. kir egyetemi könyvtárral,
a krakói történelmi szemináriummal,
a lausanne-i egyetemmel,
a lembergi Osselinszky-National-Institut-tal,
a lembergi cs. kir. egyetemi könyvtárral,
a lembergi tartományi kormánynyal,
a leideni országos egyetemi könyvtárral,
a müncheni kir. könyvtárral,
a prágai cs. kir. egyetemi könyvtárral,
a római Biblioteca Vittorio Emanuele-vel,
a washingtoni Smithsonian Instituttal,
a strassburgi cs. egyetemi könyvtárral,
az upsalai kir. egyetemi könyvtárral,
a zárai főgymnasiummal.

Nagyméltóságodnak

Budapest, 1892. deczember 31.

alázatos szolgája

Szilágyi Sándor,
igazgató.

I. TÁBLÁZAT.

Az egyetemi könyvtár olvasótermét látogatók foglalkozási ág szerinti kimutatása az 1892. évben.

	Január	Február	Márczius	Április	Május	Június	Szeptember	Október	November	Deczember	Összesen
Jog- és államtudomány-hallgató	31	51	28	9	7	9	398	56	134	54	777
Orvostanhallgató	26	39	14	1	1	1	165	18	84	31	380
Bölcsészettanhallgató	3	14	8	1	3	1	134	14	38	16	232
Gyógyszerészettanhallgató	1	3	—	—	—	—	3	—	1	—	8
Hittanhallgattó	3	3	1	3	—	—	17	1	2	1	31
Műegyetemi hallgató	8	2	5	—	2	1	52	7	16	10	103
Közép- és szakisk. tanuló	24	23	5	8	5	4	9	—	4	10	92
Állatorvostanhallgató	2	1	—	1	1	—	3	—	—	1	9
Jog- és államtudományi szigorló	1	5	3	2	3	2	15	3	5	2	41
Orvostani szigorló	6	8	3	—	3	—	20	4	15	5	64
Bölcsészeti szigorló	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Ügyvédjelölt és joggyakornok	4	4	13	5	7	2	19	7	17	9	87
Tanár- és tanítójelölt	—	1	—	1	—	2	3	3	5	3	18
Magánzó	1	2	—	—	—	—	2	—	2	—	7
Hivatalnok	7	5	2	2	3	—	14	4	6	9	52
Hirlapiró és iró	1	—	—	1	—	—	2	1	4	—	9
Tanár és tanító	4	1	4	2	1	2	6	1	2	2	25
Ügyvéd	1	1	2	—	—	—	3	1	2	1	11
Orvos	1	2	1	—	—	—	2	2	5	—	13
Lelkész	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Katonatiszt	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kereskedő	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Mérnök	1	1	—	—	—	—	2	—	1	—	5
Művész	1	—	1	—	—	—	3	3	—	4	12
Vegyész	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	2
Műiparos	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	3
Gazdász	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Összesen:	128	166	91	36	36	24	875	126	344	158	1984

Az 1894 látogatási jogosultsággal biró olvasó 28260 izben vette igénybe az olvasótermet és itt 33682 művet használt. Az erre vonatkozó részletes kimutatás a II. táblázatban foglaltatik.

II. TÁBLÁZAT.

Az egyetemi könyvtár olvasótermének forgalma az 1892. évben.

Hónap	Olvasók összege	A használt művek szakok szerint									A használt művek összege
		A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	
		Hittudom.	Jogtudom.	Államtud.	Orvostud.	Mathem. és termész.-tud.	Bölcészet- és nevel.-tud.	Történelmi és földr. tud.	Nyelvészet és irodalom	Egyet. encycl. és vegyesek	
Január . . .	3718	14	1335	257	1357	457	161	607	579	392	5159
Február . . .	3122	4	1278	374	1641	517	89	650	540	400	5493
Márczius . .	4445	8	1212	254	1359	413	75	540	668	301	4830
Április . . .	1988	29	710	113	486	151	61	226	201	160	2137
Május . . .	2440	29	841	145	580	196	47	325	272	189	2624
Június . . .	1044	14	437	73	188	59	32	116	93	110	1122
Szeptember .	2378	3	651	168	570	220	76	386	319	155	2548
Október . . .	703	—	280	50	185	70	31	100	90	41	847
November . .	3663	2	1296	192	849	320	132	482	399	262	3934
Deczember . .	4759	15	1692	263	1037	349	192	611	511	318	4988
Összesen . .	28260	118	9732	1889	8252	2752	896	4043	3672	2328	33682

Az olvasó-terem július 1-től szeptember 1-ig zárva volt.

Házon kívül 1507 kikölcsönző 2952 művet használt.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL AZ 1892. ÉVBEN.*

A rendezett tudományok száma 51, s 47191 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint:

Történelem: 5354, Magyar Történelem: 2651, Életirás: 2115, Politika: 2256, Magyar Politika: 1397, Jogtudomány: 1050, Magyar Jogtudomány: 1321, Magyar országgyűlési irományok: 95, Földrajz: 1017, Magyar földrajz: 414; Térképek: 925, Utazás: 1076, Statisztika: 499, Anthropologia: 245, Természettudomány: 160, Természettan: 828, Vegytan: 405, Mathematika: 872, Természetrajz: 127, Állattan: 476, Növénytan: 355, Ásványtan: 503, Orvostudomány: 2388, Hadtudomány: 582, Philosophia: 1162, Paedagogia: 1753, Széptudomány: 456, Nyelvtudomány: 1509, Magyar nyelvtudomány: 402, Régi magyar irodalom: 631, Magyar irodalom: 2262, Külföldi folyóiratok: 189, Magyar folyóiratok: 372, Görög irodalom: 693, Latin irodalom: 825, Class. philologia: 636, Uj latin irodalom: 792, Régészet: 972, Éremtudomány: 175, Keleti irodalom: 719, Olasz irodalom: 200, Franczia irodalom: 612, Germán irodalmak: 1259, Szláv irodalmak: 406, Külföldi és hazai társulatok s akadémiák kiadványai: 296, M. T. Akadémia kiadványai: 347; Gazdaság: 1331, Theologia: 892, Encyclopaedia: 139, Incunabula: 355, Bibliographia; 695.

A betűrendes czímjegyzék irása ez évben is folytattatott s az elkészült 4000 czédulával ezek száma mintegy 45000 re emelkedett.

Ezenkívül a rendes folyó munka és a szak-katalogusok készítése és kiegészítése az inventáriummal együtt tovább haladt.

A szak-katalogusok köteteinek száma: 91.

A könyvtár gyarapodása a járulék napló kimutatása szerint a következő:

189 külföldi akadémiával, külföldi és hazai tudományos társulattal és testületekkel folytatott csere és ajándék útján:

	484 mű	380 köt.,	322 füz.,	200 isk. ért. és 10 térk.
Magánosok ajándékából . .	113 »	77 »	42 »	
29 nyomda kötelespéldányaiból	843 »	297 »	723 »	és 28 ujság, 28 köt.
Saját kiadványaiból . .	40 »	47 »	60 »	
Vétel útján . .	286 »	429 »	60 »	és 6 kézirat.

* Az Akadémiai Értesítő 1893. évi májusi számából.

Az összeg-gyarapodás 1892-ben 1766 mű, 1230 kötet, 1216 füz., 200 isk. értesítő, 28 ujság 28 kötetben, 10 térkép és 6 kézirat. Ehhez járul 140 külföldi és hazai folyóirat.

A könyvtár olvasó termében 5995 olvasó 9,499 munkát használt. Házon kívül való használatra 150 egyén 520 munkát kölcsönzött ki.

A *kézirattár* rendezése 1891. decz. 31-én be lévén végezve, 1892-ben a szakokban tett a rendező némely szükséges igazításokat; a «*Levelezés*» szak megrongyollott összes czédula-katalogusait újra írta s az újabb szerzemények és gyarapodások rendezésével foglalatoskodott.

Éber Nándor kézirati hagyatéka megvásároltatván, abból rendezés után alakult s részint a «*Vegyes*», részint a *Történelem* «*Napló*» alszakába, legnagyobb részint a «*Levelezés*» szakba elhelyeztetett 28 kötet.

Szintén megvásárolta az akadémia *Ujváry Mihály* kéziratthagyatékát, melyből rendezés után 145 8-rét kötet vált ki s részint a «*Régi és újabb Irók kézirati művei*», részint a «*Vegyes*» szakba helyeztettek el.

A kézirattárt az akadémián kívül használta 50 tudós és író; bent az olvasó termekbén 110, főleg sok egyetemi ifjú és növendékpap; vidéki s nagy városokban élő tudósok és írók, tudományos közintézetek igazgatóinak jótállása mellett használták tizenketten.

Történelmi, irodalmi és nyelvészeti folyóiratok és szaklapok szerkesztői igen gyakran s hónapokra terjedőleg kutattak benn s használták a kézirattár adatait.

Ez évben a kézirattár iránt az olvasó közönség figyelme láthatólag növekedett. Az ajándékozások azonban megapadtak.

JELENTÉS
AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET KÖNYVTÁRÁNAK
1891/92. évi ÁLLAPOTÁRÓL AZ EGYESÜLET KÖZGYŰLÉSÉHEZ.*

DR. FERENCZI ZOLTÁNTÓL.

Most, midőn első ízben van szerencsém a tekintetes közgyűlés előtt könyvtárnoki hivatalos minőségemben megjelenni, első szavam legyen a köszöneté és a háláé azért a megtisztelő bizalomért, melylyel e fontos állásra való megválasztással engemet kitüntetni méltóztatott. A köszönet és hála érzése pedig bennem

* Megjelent az Erdélyi Múzeum IX. kötetének 4. füzetében.

annál élénkebb, mert egy országos hírű férfiú s egyletünk egyik legnagyobb büszkesége, Szabó Károly után méltatott e helyre a tekintetes közgyűlés s még nagyobb annál inkább, mert nem egy tisztes, érdemekben dús mult után jutalmazott meg kitüntető bizalmával, hanem férfi korom kezdetén a munkás jövő és kitartó buzgalom reményében előlegezte nekem azt az állást, mely a hazai tudományos állások között éppen számuk korlátoltsága miatt is egyike a legkiválóbbaknak és legfontosabbaknak. De habár mélyen él szivemben a hála, ez ünnepélyes pillanatban nagy igéreteket még sem teszek. Nagy igéreteket tenni joga csak azoknak van, kik nagy észszel vagy a hatalom valamely rendkivüli módjával vannak megáldva. Én ezek egyikével sem rendelkezem. Összes, a mit mondhatok, tehát abban áll, hogy a nekem adott teljes erővel és kitartással igyekszem a tekintetes közgyűlés bizalmát és megelégedését kiérdemelni s legállandóbb kérelmem az lesz az egek urához, hogy az ehhez szükséges erőben és kitartásban támogasson, szilárdítson és lelkesítsen s tartsa meg számomra a tekintetes közgyűlésnek azt a bizalmát, mely ezen kívül egyedül lehet valódi támogatóm.

Ezzel áttérek jelentésem megtételére, melyet a következőkben van szerencsém előterjeszteni:

Könyvtárunk vezetését 1891. év július 2-án vettem által s így jelentésem voltaképen csak 8 hónapról szól. Ez idő alatt szerzemény útján gyarapodott a könyvtár 296 kötettel, ajándék útján 674 kötettel és füzettel, 313 köteles példánynyal és 124 részint köteles-, részint cserepéldány hirlappal és tudományos folyóirattal 195 kötetben, évkönyvben és füzetben. Összes gyarapodás 1478 kötet és füzet. Ha ezt a gyarapodást hozzáadjuk az előbbi években kimutatott 47461 kötethez, a könyvtár jelenleg áll 48939 kötetből. Ehhez veendő az a szaporodás, mely ebben az évben a gyarapodásba eddig föl nem vett, de az idén földolgozott és bekötteteti 373 hírlap- és folyóirat-kötettel történt, melyekkel a kötetszám 49312-re szaporodik. Könyvszerzésre ez évben kiadatott 2611 frt 99 kr. s könyvköttetésre 703 frt 80, összesen 3315 frt 79 kr. A bekötött könyvek száma 578 kötet.

Ebben az évben az előbbi évekhez mért nagyobb mérvű gyarapodás onnan történt, mert szem előtt tartva, hogy könyvtárunknak kivált hazarészünk nyomtatványai és az e területen megjelent kiadványok gyűjtő központjának kell lenni, az 1871-iki 1498. sz. a. igazságügy- és belügyminiszteri rendelet értelmében az elmaradt köteles példányokat körlevél útján a multról is lehetőleg begyűjteni siettünk. E törekvésnek kellő sikere lett. Ugyanez úton elértük azt is, hogy jelenleg hazarészünk területén minden megjelenő lap és folyóirat beküldi köteles példányait.

Az évi működésből és változásból a városi könyvtár belső éle-

tében kiemelendők a következők: Behozatott egy szerzemény-könyv (napló), mely 1891. augusztus 1-sejétől vezettetik, továbbá külön jegyzék vezettetik úgy a folytatólagos művekről, mint a folyóiratokról. Továbbá múzeumunk választmányának egy régibb határozatát ismerve, mely szerint régi magyar nyomtatványaink, mint hazánkban a 2-ik ilynemű gyűjtemény, pontos rendezés alá vétessenek, ezt alulírt 1891 nyarán megkezdte és be is végezte. Az egész gyűjteménynek Szabó Károly nagyfontosságú bibliographiai művéről a «*Régi magyar könyvtár*» nevet adtam s szoros időrend szerint elhelyezve 3 csoportra osztottam: 2r, 4r. és kisebb alakúakra (8—16—24—32r.). Az 1-ső csoportban van 33, a 2-dikban 216, a 3-ikban 304, összesen 543 mű, ugyanannyi szám alatt elhelyezve. E rendezés e könyvtár használatát teljesen egyszerűvé és hozzáférhetővé tette.

Kiemelendő végre, hogy könyvtárunk IV. sz. termében a folyóiratok százai hevernek felhalmozva és rendezetlenül. Ezek feldolgozását is munkába vevén, a választmány által engedélyezett 4 nagy és 6 kisebb új szekrénybe helyeztük el s tettük használhatóvá az által is, hogy beköttettük és az alapleltárba bevezettettek. E munka nagyobb része szintén a nyári szünet alatt végeztetett be és a segédkönyvtár-őr, Böhm Mihály úr szorgalmának tanújele.

«Régi magyar könyvtár»-unk ez évben két unicummal gyarapodott. Egyik egy Heltai-féle eddig ismeretlen catechismus töredéke, kiáztatva egy könyvtáblából (1553-ból), a melynek becsét az is emeli, hogy ebben van az első ismert *abc.*, a másik Lipsiai Pál: Nyereségosztó táblájának (Debreczen) 1614-iki eddig ismeretlen kiadása. Ez vétel útján szereztetett. Szintén vétel útján jutott könyvtárunkba a «*Sicriiul de aur*» (Arany szekrény) cz. 1683-iki román nyomtatvány egy becses, ép példánya, a 2-ik ismert pld., (Nyom. Szász-Sebesen) s a Káldi-féle bibliának egy példánya. Gyarapodás továbbá egy könyvtáblából kiáztatott töredéke a Heltai-féle nagyobb kátének, melynek eddig egyetlen töredékes példánya volt csak a nemz. múzeumban.

A kézirattár vétel útján szaporodott Kocsi Csergő Bálint «*Kőszíklán épült ház ostroma*» Bod-féle fordításának egy másolatával, ajándék útján egynehány 1848—49-iki kézirati hadi utasítással (Éjszaki Károly vasúti főfelügyelő úr útján) s a kolozsvári szíjgyártó czéh irataival 20 drbban (kézirati könyvek és okmányok), beszolgáltatva Tömösváry Miklós úr által.

A könyvtári alapczímleltár (czédula-katalogus) teljes, a szakczímtár és helyczímtár megkészítése még a jövő feladata; amaz meg van kezdve, emez még megkezdve sincs. Ezek elkészítése elsőrendű szükség, amaz a tudományos használat, emez a könyvtár állapotának egyetlen lehető mód szerint való nyilvántartása

érdekében. Azonban a jelenlegi forgalom mellett a mi rendelkezésre álló munkaerőnk előreláthatólag nem fog a feladatoknak megfelelhetni. Ez iránt a választmánynak már a közel jövőben részletes előterjesztést tenni kötelességemnek fogom ismerni.

A kézirattár rendezése is még azon ponton áll, a hol Szabó Károly b. emlékű elődöm abban hagyta; rendezetlen még az Apor-gyűjtemény is. Ezek rendezésének munkájában lényeges akadály az, hogy télen, tehát az év nagyobb felében, a kézirattárban dolgozni nem lehet; a helyiség nem fűthető. A melegebb idő beálltával azonban ezek rendezését okvetetlenül meg fogjuk kezdeni.

Az egyetemi könyvtárral közös olvasótermünk használatát a következő számadatok tüntetik föl szeptembertől a mai napig: a naponként megjelent olvasók legnagyobb száma tett 60-at, a legkisebb 14-et, a középszám naponként 40. Havonként a legnagyobb létszám 835, legkisebb 326; az átlag 594 olvasó. Az összes olvasók száma tesz tehát szeptembertől február végéig (6 hó) 3765-öt. Ez adatok pontos megállapítása végett névkönyv vezettetik. Könyvet az egyetemi hallgatók 406 leczkekönyvre vettek ki. Bajosabb s pontosan egyáltalán meg nem bírjuk még állapítani a könyvtár igénybevételét a művek és kötetek számára nézve, hiszen erre majdnem egy külön alkalmazott egyénre volna szükség, de a használt kötetek száma meghaladja a 4000-et. Könyvtárunk állandó kölcsönviszonyban állott a budapesti egyetemi, akadémiai és nemz. múzeumi könyvtárakkal, a bécsi cs. k. udvari könyvtárral; számos kikölcsönzések történtek egyes vidéki főiskolák igazgatóságai részéről is; hasonlóképen használtatott kézirattárunk is, melyről ismételt kikölcsönzések történtek a t. választmány engedélyével.

Ezekben kivántam az elmult 8 havi működésünkről röviden számot adni, mely minden irányban könyvtárunk örvendetes fejlődéséről tesz tanuságot. Végül azonban a helyiségek szűk volta miatti panasznak, melynek boldogult emlékű elődöm jelentésében sohasem feledett el mélyreható kifejezést adni, nem szabad s még kevésbbé lehet hiányoznia az enyémből. Ebben az évben a feldolgozott anyag mennyisége a rendelkezésre álló üres helyet még inkább megtöltötte, négy új szekrény készült a 4-dik, ú. n. folyósói hosszú szobába s az elhelyezett hirlapok számára a szoba közepén hosszában 6 drb törpe szekrény-aljat helyeztünk el, melyek jobbára mind telve vannak. Némi szabadabb mozgás csak akkor remélhető a jövő évre, ha a nagy-szebeni jogakadémiának e szobában elhelyezett 4500 kötetnyi könyve végre feldolgozás alá kerülvén, s az egyetemi könyvtár 2-dik szobájában a középre elhelyezett szekrénybe osztatván be, ez úton kevés szabad helyet nyerünk ugyan; de másrészt az évenként szaporodó duplumok veszik igénybe az így nyert hely egy részét. De e mellett a helyiségek fűthetetlen volta, az e miatt gyakori betegeskedések a sze-

mélyzetben, némely helyiségek sötétsége, tanári és tanulói megfelelő olvasó-termek hiánya s e miatt a könyvtár valódi és sokoldalú használhatóságának akadályai: mind olyan körülmények, melyeket a tisztelt közgyűlés s ezen az úton a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr figyelmébe ajánlani mindaddig kötelességemnek ismerem, a míg e hiányok orvosolva nem lesznek. A mint tehát a tisztelt közgyűlés a multban ez irányban ismételt felterjesztésekkel szorgalmazta egy a kor és könyvtárunk terjedelme igényeinek megfelelő könyvtári épület emelését, úgy kérjük, hogy a nemsokára tarthatatlanná válandó helyzet figyelembe vevésével ő nagyméltóságánál sürgesse ezúttal is, hogy úgy az egyetemi oktatás, mint a közműveltség igényeit, de első sorban a tudományos kutatás érdekét e rég érzett szükség kielégítésével előmozdítani méltóztassék.

JELENTÉS
A KOLOZSVÁRI M. K. FERENCZ-JÓZSEF-TUDOMÁNY-EGYETEM KÖNYVTÁRÁNAK 1891/92. ÉVI ÁLLAPOTÁRÓL.

FERENCZI ZOLTÁNTÓL.

A könyvtár jelenlegi állami subventiója évi 6000 frt, melyhez a lefolyt 1891—92. tanévben quaesturai illetékben 561 frt és beiratási illetékben 196 frt 35 kr. járult, összesen 6757 frt 85 kr. Ebből a lefolyt évben könyvvételre fordíttatott 5942 frt 67 kr., köttetésre 758 frt 27 kr., irodai s egyéb kiadásokra 69 frt 97 kr. Kiadás 6770 frt 91 kr. Ez összegből vétetett 1133 kötet. E gyarapodáshoz járult: *a*) a természettudományi kar külön dotációjából 128 kötet; *b*) az orvosi kar külön dotációjából 63 kötet; *c*) ajándék útján 194 kötet és füzet; *d*) külön kezelt apróbb nyomtatvány (külföldi és hazai egyetemek, akadémiák nyomtatványai, hazai iskolák értesítői stb.) 2183 darab; *e*) a nagyszebeni jogakadémiától átküldött könyvekből 2850 kötet. A lefolyt évben tehát az egyetemi könyvtár 3235 kötettel és 2183 darab apróbb nyomtatványnyal gyarapodott. Ha e gyarapodást hozzá adjuk az 1890—91-iki könyvtári állományhoz, 26365 kötethez, 29600 kötetet kapunk a külön kezelt apróbb nyomtatványokon kívül. Az egyetemi könyvtár és múzeum könyvtára egymást egészítik ki, s így a jelenleg közölt szakczímtári kötetben első tekintetre is mutatkozó hiányokat a könyvállományban az erdélyi múzeum gazdag gyűjteménye, részben legalább, kiegészíti, mely a legújabb, de aligha pontos kimutatás szerint mintegy 60,000 kötetből, s így a két könyvtár körülbelől 90 ezer kötetre tehető.

Végül egy pár táblázat szolgáljon a lefolyt tanévben az egyetemi könyvtár használatának és forgalmának kimutatására, melyek közül az I-ső számú a könyvtárban használt, a II-ik számú a kivett könyvekről szól, a III-ik a kettő összegezését foglalja magában.

I. TÁBLÁZAT.

Hó	Olvasók sz.	A használt könyvek sz.	Jogtud.	Államtud.	Orvostud.	Mathem. Természett.	Philosophia Paedag.	Történelem Földrajz	Philologia	Kötet	Füzet	Legtöbben voltak	Legkevesebben voltak
Szept.	780	116	41	9	25	14	2	5	20	154	10	14-én 70	10-én 20
Okt.	980	152	30	31	18	7	14	20	32	270	25	14-én 79	24-én 24
Nov.	810	103	32	2	8	12	8	12	19	143	3	21-én 66	27-én 28
Decz.	835	66	27	7	10	6	2	4	10	97	23	14-én 57	24-én 7
Jan.	326	75	21	8	4	3	8	10	21	90	24	25-én 38	11-én 7
Febr.	611	60	13	4	8	4	4	10	17	73	19	12-én 36	7-én 10
Márcz.	513	94	37	13	4	5	5	9	21	136	31	8-án 39	15-én 13
Ápr.	608	54	19	7	13	3	3	1	8	74	21	20-án 60	2-án 11
Május	280	44	11	4	2	3	1	2	21	59	37	16-án 30	3-án 15
Június	70	39	9	2	5	3	1	5	14	71	4	1-én 13	8-án 4
Július	—	—	Az olvasóterem zárva van.										
Aug.	—	—											
Összesen	6603	803	230	107	97	60	48	78	183	1167	197	Okt. 14. 79	Jun. 8. 4

II. TÁBLÁZAT.

Hó	A kivett művek száma	Jogtud.	Államtud.	Orvostud.	Mathem. Természett	Philosophia Paedag.	Történelem Földrajz	Philologia	Kötet	Füzet
Szeptember	169	30	24	32	11	13	27	32	250	—
Október	126	30	17	12	13	12	14	28	205	20
November	137	35	21	11	12	5	10	43	182	—
Deczember	91	21	5	13	16	6	10	20	146	12
Január	118	34	9	8	14	6	11	36	220	—
Február	106	24	8	5	13	8	11	37	212	5
Márczius	134	31	17	12	11	1	7	55	204	40
Április	111	20	29	4	8	4	9	37	132	20
Május	89	17	20	4	2	6	11	29	115	8
Június	67	26	9	7	4	3	—	18	71	23
Július	111	18	3	12	15	16	21	26	135	8
Augusztus	24	11	3	1	—	—	2	7	30	5
Összesen	1233	307	155	121	119	80	133	368	1902	141
									2043	

III. TABLÁZAT.

Hó	A használt művek száma	Jogtud.	Államtud.	Orvostud.	Mathem. Természett	Philosophia Paedag.	Történelem Földrajz	Philologia	Kötet	Füzet
Szeptember	285	71	33	57	25	15	32	52	404	10
Október	278	60	48	30	27	28	34	60	475	45
November	240	67	33	19	24	13	22	62	325	3
Deczember	157	48	22	23	22	8	14	30	243	35
Január	193	55	17	12	17	14	21	57	310	24
Február	166	37	12	13	17	12	21	54	285	24
Márczius	228	68	30	16	16	6	16	76	340	71
Április	165	39	36	17	11	7	10	45	206	51
Május	133	28	24	6	5	7	13	50	174	45
Június	106	35	11	12	7	4	14	32	142	27
Július	111	18	3	12	15	16	21	28	135	8
Augusztus	24	11	3	1	—	—	2	7	30	5
Összesen	2086	537	262	218	179	128	211	551	3069	338
									3407	

JELENTÉS A SZEGEDI SOMOGYI-KÖNYVTÁR 1891/92. ÉVI ÁLLAPOTÁRÓL.

Reizner Jánostól.

A «Somogyi-könyvtár» 9-ik, azaz 1891/92. évi állapotáról, a könyvtár használatáról, a czímtározási munkálatok előhaladásáról szóló jelentésemet a következőkben van szerencsém előterjeszteni.

I. A könyvtár használata.

Az olvasóterem a mult évi szeptember hó 1-én újra megnyittatván, a folyó évi június hó 30-ig terjedő 241 látogatási napon az olvasók összes száma 9102 volt. E létszámba be van tudva azon 5 látogató is, a kik a július-augusztusi szünet alatt búvárkodtak.

Az olvasók számából a délelőtti időszakra 347 olvasó esik

és hétfőn úgy csütörtökön a délutáni látogatók közül a 6—7 órai időszakban az olvasók száma összesen 482 volt.

Az olvasók összesen 9378 művet használtak

A könyvtár-látogatás havonkénti eredményeit az alábbi táblázat tűnteti elő.

Év és hó	Hány nap volt nyitva?	Az olvasók száma				Az olvasók		A használt művek száma
		d. e.	d. u.	összesen	napi átlag	legnagyobb	legkisebb	
						száma		
1891. szeptemb.	25	2	708	710	$28\frac{10}{25}$	84	1	728
» október	26	14	1293	1307	$50\frac{7}{26}$	79	29	1323
» november	25	16	1585	1601	$64\frac{1}{25}$	107	38	1632
» deczember	22	33	980	1013	$46\frac{1}{22}$	92	24	1059
1892. január	23	28	892	920	$40\frac{00}{00}$	61	20	945
» február	24	42	1161	1203	$50\frac{3}{24}$	83	25	1232
» márczius	26	55	1200	1255	$48\frac{7}{26}$	77	16	1271
» április	23	67	427	494	$21\frac{11}{23}$	43	8	537
» május	25	38	281	319	$12\frac{19}{25}$	24	5	341
» június	22	52	228	280	$11\frac{16}{22}$	24	5	310
Összesen	241	347	8755	9102	$37\frac{185}{241}$	—	—	9378

A 9102 olvasó közül társadalmi állás és foglalkozás szerint volt.

56 lelkész; használt 67 művet (20 hittudományi, 1 jogtudományi művet, 2 hírlapot, 37 orvostudományi, 2 magyar történelmi, 1 magyar okmánytani, 2 classica-philologiai és 2 könyvészeti művet).

123 tanár s tanító; használt 219 művet (13 hírlapot, 5 építészeti, 6 bölcsészeti, 2 kézművészeti, 8 neveléstudományi, 5 egyetemes történelmi, 5 egyetemes régészeti, 5 egyetemes földrajzi, 107 magyar történelmi, 3 magyar okmánytani, 10 magyar földrajzi, 7 magyar irodalomtörténeti, 16 classica-philologiai, 1 modern nyelvészeti, 3 magyar szépirodalmi, 2 könyvészeti, 2 encyclopaediai, 1 gyűjteményes, 1 jogtudományi művet és 17 vegyes tartalmú folyóiratot).

8264 tanuló; használt 8343 művet (14 hittudományi, 32 jogtudományi, 124 államtudományi művet, 72 hírlapot, 16 orvostudományi, 20 mennyiségtani, 326 természettani, vegytani, földtani, 177 természetrajzi, 92 építészeti, 3 gazdaságtani, 1 bölcsészeti, 6 szépművészeti, 4 neveléstudományi, 205 egyetemes történelmi, 6 egyetemes régészeti, 183 egyetemes földrajzi, 53 egyetemes irodalomtörténeti, 188 magyar történelmi, 7 magyar okmánytani, 5 magyar földrajzi, 444 magyar irodalomtörténeti, 24 classica-philologiai, 44 modern nyelvészeti, 5924 magyar szépirodalmi, 26 idegen szépirodalmi, 158 encyclopaediai, 15 gyűjteményes művet, 171 vegyes tartalmú folyóiratot és 3 miscellaneát).

10 író; használt 10 művet (3 hírlapot, 5 egyetemes irodalomtörténeti, 1 magyar irodalomtörténeti művet s 1 vegyes tartalmú folyóiratot).

22 művész; használt 22 művet (10 hirlapot, 3 magyar történelmi, 7 magyar szépirodalmi művet és 2 vegyes tartalmú folyóiratot).

6 ügyvéd; használt 9 művet (4 jogtudományi, 3 természetrajzi, 1 gazdaságtani és 1 magyar történelmi művet).

22 katona; használt 24 művet (1 hittudományi, 2 mérnök-épít.-tudományi, 1 bölcsészeti, 1 egyetemes földrajzi, 1 magyar okmánytani, 14 magyar szépirodalmi művet és 4 vegyes tartalmú folyóiratot).

14 törvényhatósági tisztviselő; használt 25 művet (18 hirlapot, 1 mérnök-épít.-tudományi, 2 magyar történelmi, 3 magyar okmánytani, 1 magyar földrajzi művet).

46 állami tisztviselő; használt 62 művet (3 hittudományi, 1 jogtudományi, 23 államtudományi művet, 12 hírlapot, 1 neveléstudományi, 5 egyetemes régészeti, 4 magyar történelmi, 2 magyar irodalomtörténeti, 5 magyar szépirodalmi, 1 könyvészeti művet és 5 vegyes tartalmú folyóiratot).

70 pénzintézeti, biztosítási, közlekedési hivalalnok; használt 72 művet (2 hittudományi, 1 államtudományi művet, 11 hírlapot, 4 mennyiségtani, 2 természettani, 9 bölcsészeti, 1 egyetemes történelmi, 1 egyetemes földrajzi, 3 magyar történelmi, 1 magyar okmánytani, 31 magyar szépirodalmi, 2 encyclopaediai művet és 4 vegyes tartalmú folyóiratot).

174 orvos; használt 213 művet (168 hittudományi művet, 28 hirlapot, 37 orvostudományi, 1 természetrajzi, 1 bölcsészeti, 28 egyetemes történelmi, 1 egyetemes földrajzi, 2 magyar történelmi, 1 magyar okmánytani, 2 magyar szépirodalmi, 30 idegen szépirodalmi művet és 14 vegyes tartalmú folyóiratot).

3 birtokos; használt 3 művet (2 magyar történelmi és 1 magyar szépirodalmi művet).

1 gazdatiszt; használt 1 művet (1 hirlapot).

3 építész-vállalkozó; használt 3 művet (2 építészeti és 1 könyvészeti művet).

6 építészeti hivatalnok; használt 6 művet (1 hittudományi, 1 építészeti, 3 magyar szépirodalmi művet s egy vegyes tartalmú folyóiratot).

3 kereskedő; használt 3 művet (2 hirlapot és 1 képzőművészeti művet).

10 kereskedelmi hivatalnok; használt 10 művet (2 hittudományi, 1 egyetemes történelmi, 1 magyar történelmi, 1 classica-philologiai és 5 magyar szépirodalmi művet).

106 házbirtokos és magánzó; használt 106 művet (2 hirlapot, 2 természettani, 4 építészeti, 1 egyetemes történelmi, 1 egyetemes földrajzi, 93 magyar szépirodalmi, 1 encyclopaediai művet és 2 vegyes tartalmú folyóiratot).

162 nő; használt 180 művet (1 hittudományi, 4 hirlapi, 3 természettani, 2 természetrajzi, 1 építészeti, 13 szépművészeti, 4 egyetemes történelmi, 19 egyetemes régészeti, 3 egyetemes földrajzi, 10 egyetemes irodalomtörténeti, 3 classica-philologiai, 3 modern nyelvészeti, 55 magyar szépirodalmi, 4 idegen szépirodalmi művet és 55 vegyes tartalmú folyóiratot).

Az elmult évben az olvasók száma az 1890/1-iki létszámot 2522-vel múlta felül, s a míg az 1890/91. évi napi átlag-szám 27 volt, addig a lefolyt évben 37-re emelkedett. Az 1883/84-ik (első) évben az olvasók száma mindössze 3437 volt, s a napi átlag csak $16^{157}/_{205}$-re emelkedett.

A könyvtár helyiségeit és berendezését 110 férfi és 59 nő, összesen 169 — túlnyomó részben világi — látogató tekintette meg.

II. A könyvtár gyarapodása.

A gyarapodás, nevezetesen a beszerzés és adományozás következő eredményű volt.

Az 1891. év második felében 743 frt 52 kr. (a rendszeres beszerzési alap) és 26 frt $72^1/_2$ kr. (rendkívüli alap), összesen 770 frt 24 kr. értékben beszereztetett összesen 99 mű 167 kötettel és ezenfelül 27 hirlap, folyóirat és füzetes vállalat.

A folyó év első felében 233 frt 60 kr. rendes és 12 frt 70 kr. rendkívüli, összesen 246 frt 30 kr. költség-alap terhére beszereztetett 46 mű 64 kötettel és 10 füzettel.

Alapítványi illetékek czímen érkezett 4 kötet és 18 füzet.

Adomány útján pedig 127 kötet, 186 füzet, 16 kisebb nyomtatvány, 6 kézirat, 130 hírlapszám és 1 kép által gyarapodott a könyvtár.

Az adományozók sorából Káplány Géza kir. táblai biró és Nagy Gyula mérnök uraknak becses és tekintélyes számú adományait említem fel, s kiemelem, hogy a Magyar Tudományos Aka-

démia, a vallás- és közoktatásügyi miniszterium, az országos statisztikai hivatal, a magyar mérnök- és építész-egylet, a m. kir. földtani intézet, a Magyar Földrajzi Társulat, a Szt-István-Társulat, a Bács-Bodrogmegyei Történeti Társulat stb. hivatalos kiadványaikat a könyvtárnak ez évben is megküldötték.

A beszerzési alap terhére 9 frt 96 kr. erejéig és a többes példányú munkák vételárában befolyt alapból 100 frt, összesen 109 frt 96 kr. erejéig 55 munka s illetőleg hirlap (100 kötet) lett a mult év folyamán beköttetve.

III. A czímtározási és rendezési munkálatok előhaladása.

A múlt év június havában a folyosó és az I. számú terem bebutorozása megkezdetvén, miután a munkálatok m. é. deczember hó folyamán felülvizsgálva átvétettek, a hirlaposztálynak a folyosói karzatos állványokon való elhelyezése, valamint a hittudományi szak egy részének az I. sz. terembe való áttelepítése eszközölhetővé lett. A korábbi évben már czimtározva volt hittudományi vegyes alszak felállítása és a számozás is ennek következtében munkába vétetett és végrehajtatott, úgy, hogy a könyvtár czímtározása, a hirlapok s némely folyóiratok, az almanachok, naptárak, schematismusok, valamint az alkalmi kisebb nyomtatványok kivételével befejezve van.

A czímtározott állomány a mult évi június hó végével 22270 műre terjedett, a mi 45658 kötetet, illetőleg 42090 darabot képviselt.

Ezzel szemben a folyó évi június hó 30-án a czímtározott és rendezett állomány szakonkénti mennyisége a következő:

A.	6414	mű,	11114	kötet,	9784 darab
B.	1959	»	2909	»	2626 »
C.	640	»	1070	»	994 »
D.	1066	»	1712	»	1537 »
E.	2090	»	3878	»	3652 »
F.	2158	»	3784	»	3492 »
G.	5140	»	10418	»	9880 »
H.	3725	»	7954	»	6956 »
I.	623	»	5628	»	5455 »
Összesen	23815	mű,	48467	kötet,	44376 darab.

Ezen mennyiségből a városi beszerzésekből vagy más adományokból származó munkák száma 4952-re rug (8651 kötet 8027 drb.).

Az iktatóba a mult év deczember 31-ig 115, a folyó évi június hó végeig pedig 81 különféle ügyirat érkezett be, a melyek mind el lettek intézve.

A mult évi július-augusztus hó folyama alatt a III. számú és az olvasóterem tisztogatása lett elvégezve, a mikor minden egyes könyv gondos leporolás és vizsgálás alá vétetett.

SZAKIRODALOM.

Kudora Károly. Könyvtártan. *A szövegbe nyomatott 3 ábrával és egy czímképpel. Budapest, Dobrovsky és Franke. 1893.* 8r. XIX, 208 l. Ára 2 frt.

Ez év tavaszán a szakfolyóiratok némelyikéhez megrendelési felhívás volt csatolva egy «könyvtártan» czímű munkára, mely Kudora Károly egyetemi könyvtárőr tollából volt kikerülendő. Nem reflektálnék e felhívásra, de az a nagy hang, melyen szerző beszél, s az a lenézés, melylyel hazai állapotainkat tekinti, szükségessé teszik, hogy egy szót szóljak.

Úgy látszik szerzőnek gondolatát e könyv megírására az 1882-ik évi könyvkiállítás ébresztette, mely «a hazai könyvtárak felkutatása által a régi magyar irodalomnak nagy szolgálatot tett; de a mely egyúttal élénken feltüntette azon hiányokat, melyekben hazai könyvtáraink nagy része sínlett — a rendezetlenséget!»

«Napokat kellett — úgymond — sokszor egyes könyvtárakban kutatnom, míg irodalmunk e kincseit a feledés homályából kikeresnem sikerült. Német- és Olaszországban tett utazásaim közben bámulattal tapasztaltam a könyvtárakban uralkodó rendet és rendszerességet és szomorúan gondoltam a hazai állapotokra. Ez, és azon körülmény, hogy az utóbbi években számos megkeresés érkezett hozzám a vidékről, a fő- és székvárosból részben azért, hogy nagyobb könyvtárak rendezését vezessem, részben pedig, hogy azok czélszerű berendezéséről felvilágosítást adjak, indított arra, hogy 17 éves könyvtári tapasztalataimat röviden egybefoglaljam.» Nem tudom, vajjon szerző mely könyvtárainkat hasonlította össze a németországiakkal. Ha vidékieket, akkor összehasonlítása helytelen. Mert már a könyvtárak nagysága sem engedi meg, hogy egy hazai vidéki könyvtárt oly szempontból ítéljen meg, mint akármelyik németországit. Bizonyára tudja szerző is, hogy Németországban több mint 28 oly könyvtár van, melyekben 200,000—600,000-ig terjed a kötetek száma, a mily terjedelmű könyvtár nálunk egy sincs. Ezekkel nem lehet 30—40 ezer kötetből álló könyvtárt összehasonlítani. 100,000-rel, vagy ennél többel bíró könyvtár ott 47 van, nálunk három. Ha pedig ezeknél kiseb-

beket hasonlít össze hazaival, akkor ott sem fog oly jeles állapotokat találni, mint a minőt mond felhívásában. Három nyáron utaztam Németországban, Svájczban és Hollandiában s mintegy 50 könyvtárban dolgoztam; s mondhatom, hogy én is napokon át kutattam bennök, míg valamely becses nyomtatványt megtalálhattam, vagy hiányát konstatálhattam. Nem is említve, hogy némely könyvtár katalogusa oly elavult, hogy közkönyvtárainkban olyant nem talál. A fővárosi könyvtárak pedig kiállják a versenyt a *hasonrangúakkal.* Ennyit kívántam felhívására megjegyezni. Térjünk át a munkára.

Nálunk a könyvtártannak még nincs irodalma. Szerző tehát e munkájával hazai irodalmunknak oly terén lépett fel, mely eddig parlagon hevert, s így érezhető hiány pótlására van hivatva. Nem számítva a Magyar Könyv-Szemlében megjelent egy-két czikket, a könyvtárrendezésekről összefoglaló, önálló mű mindeddig nem létezett. E téren is, mint egyebekben először az örök emlékű Toldy Ferencz nevével találkozunk, ki 1843-ban az «Athenaeum»-ban közölt mutatványt egy «Könyvtártan kézikönyve» czímű műből, de ez a munka sajnos, abban maradt.

Annál érdekesebb tehát, hogy ötven év mulva az egyetemi könyvtár egykori igazgatóját szintén az egyetemi könyvtár egyik tisztviselője iparkodott követni. Szerző, az előszó szerint, közel húsz éves könyvtári tapasztalatait óhajtotta közölni mindazokkal, kik a könyvben hű barátot találnak. Czélja volt megismertetni a könyvet és bemutatni azt az ipar, művészet és könyvtári szempontból.

Nézzük tehát, mint kívánta szerző czélját elérni. 192 lapon szól az irásról és anyagáról, a nyomdászat bölcsőjéről és fejlődéséről, a nyomás jellegéről. Ismerteti az ipar és művészet hatását könyveinkre és a könyvek életét. A ritka és érdekes könyvekről, valamint a jó könyvek megválasztásáról írt fejezetek után áttér a könyvtártan tulajdonképeni tárgyaira, minők a nyilvános és magánkönyvtárak rendezése, a könyvek felállítása, czímtározás, a rendszó megállapításának általános szabályai, számozás, járulékok, czímtárak, szakczímtár, részleges czímtárak, czímlapok és tokok. Végül a könyvtártan irodalmát, a könyvtári rendszereket és a könyvek szakosztályozását tárgyalja. Függelék gyanánt adja Budapest fő- és székváros nagyobb könyvtárainak szakosztályozási táblázatát.

A statisztikai kimutatás szerint hazai magán- és közkönyvtáraink száma harmadfélezerre rúg, a mi elég tekintélyes szám. De a közkönyvtárak csak akkor felelnek meg rendeltetésüknek, ha felállításuk, rendezésük bizonyos rendszer szerint történik: gyarapításuk, vagy kiegészítésük tervszerűleg eszközöltetik. Ily czél előmozdítására egy jó útmutató minden esetre elkerülhetetlenül

szükséges. S minthogy szerző ily czélt tűzött maga elé, szándékát csak dicsérni lehet.

De ha végig tekintjük a munka fönt ismertetett tartalmát, azt látjuk, hogy szerző kelleténél többet, a szükségesnél pedig kevesebbet nyújtott. Mert bármily tanulságos olvasmányok legyenek az irás és anyaga, a ritka és érdekes könyvek, a jó könyvek megválasztása, ezek oly egyszerű dolgok, melyeket mindenki ismer s ezért a szerző egész bátran lemondhatott volna annak részletes tárgyalásáról. Csakis az magyarázza meg szerző eljárását, hogy művét kezdők számára irta, a kik a könyvtártan irataiban teljesen járatlanok. De ha már szerző tanácsokat ad, mint ezt a jó könyvek megválasztásánál tette, akkor nem lett volna szabad egy pár classikus irót kiszemelni, s azoknak, habár becses, de régi kiadásait fölemlíteni; hanem ki kellett volna terjeszkedni az újabb irodalomra. Akkor Ritschl Plautusa, Umpfenbach Terentiusa, La Roche Homerosa, Baer és Stein Herodotusa stb. nem maradtak volna ki. Vagy felsorol mindent, ha útmutatást ad, vagy általánosságban mozog. Hogy szerző tovább nem ment annál a kornál, a melyből ő a hírneves nyelvészek kiadásai közül néhányat felsorol, annak én abban látom magyarázatát, hogy adatait *Schmidt*-nek 1840-ben megjelent *Bibliothekswissenschaft*-jából merítette. Már pedig 50 év alatt a tudomány óriásit haladt. A «princeps editio»-k megszerzését pedig éppenséggel nem ajánlottam volna; mert azt még nagy könyvtárak sem gyűjtik rendszeresen. A könyvtáraknak a tudomány haladásával kell lépést tartani; már pedig azok igaz, nagyon becsesek, de nem elkerülhetetlenül szükségesek egy könyvtár teljessé tételéhez. A mi különben az «editio princeps»-et illeti, a szerző oly definitiót ad e felől, mely homályosságával sok fejtörést fog okozni olvasóinak.

«Princeps editio alatt — úgymond — nem értjük mindenkor az első kiadást, hanem azt, mely először lett az eredeti kéziratból nyomva.» (76. l.) Megvallom, sokat gondolkoztam ezen, de nem tudtam megérteni. Hát az *első* kiadást miből nyomatták ki? Nem kéziratból? Valaminek csak kellett a XVI. századbeli nyomdász előtt lenni, úgy mint most a XIX. század végén. Mert hogy fejből szedték volna ki pl. az általa említett Tacitus műveit, az csak nem valószinű. Hogy pedig Tacitus művei közül az 1515-iki római kiadás volna az editio princeps, azt meg nem tartom valószinűnek. Bizonyára az az editió princeps, mely az 1515-ikinek is alapul szolgált, t. i. az állítólag 1470-ben Velenczében Vendelinus de Spiranál megjelent kiadás. Azért mondja Schweiger az 1515-iki kiadásra: «Beroaldus scheint auch einen Florent. Codex, und die *Princeps* benutzt haben.[1] Az igenis megtörtént görög auctornál,

[1] Handbuch der class. Philol. II. 998.

hogy a fordítás előbb jelent meg nyomtatásban, mint az eredeti. Igy történt ez Flavius Iosephus munkáival, melyeknek latin fordítása 1470-ben jelent meg Augsburgban, melyről Hoffmann azt mondja: exemplar huius *editionis principis* in bibl. acad. Lips. asservatur.[1] (Mellesleg mondva megvan az akadémiai könyvtárban is). Az eredetit pedig 1544-ben nyomatta ki először Frobenius Baselben. Szerző valószinűleg félreértette forrását.

A 79-ik lapon szerző áttér a könytártan tulajdonképeni tárgyára, a rendezésre, címtározásra, számozásra stb. E fejezetekben szerző elmondja az általános szabályokat, melyeket követni kell s követnek is. Tényeket ír le, melyekre nincs mit mondani. Alapelveket ismertet, melyek nem változnak. A 85-ik lapon azonban helyteleníti a szakcsoporton belüli felosztásnak azon módját, mely szerint a könyvek, tekintet nélkül minden más körülményre, állíttatnak fel. Szerinte így a használat, ellenőrzés igen nehézkes, több esetben hasznavehetetlen is; s az ily szakcsoportosítás csak látszólagos és nagyképűség alá rejtett rendetlenség. Az ily könyvtár katalogus nélkül épp oly hasznavehetetlen, mintha szakosztályozva sem volna. S ha esetleg a kereső a könyv pontos czímét nem ismeri, akkor, bár 100 példányban legyen is meg a munka, reá nézve az elveszett.

Ezekre nézve megjegyzem, hogy éppenséggel nem találom nagyképűségnek a könyveknek általa ismertetett felállítását, mert erős meggyőződésem, hogy a rendszert a katalogusban kell feltüntetni és keresztülvinni. Erre kényszerít a helylyel való takarékosság, a könyveknek különböző alakja. Az alak megakadályozza a szakcsoportos felállítás szigorú keresztülvitelét. Igen sok könyv tartalma meg olyan, hogy azt két vagy talán három csoportba is be lehet osztani. Tehát a szakosztályozás következetes végrehajtása nem vihető keresztül.

Ha pedig a kereső nem ismeri a könyv pontos czímét, akkor meg a legsystematicusabb szakosztályozás daczára sem fogja megtalálni. Ennek elégszer lehetünk tanui. Szerző állításának czáfolatára felhozok egy esetet, mely velem történt meg. Egy németországi könyvtárnak, melyben a kötetek száma az ötszáz ezeret meghaladja, osztályozási terve oly részletes, hogy a münchenit is jóval felülmulja. E terv ki is van nyomtatva, s 417 lexicon alakú lapra terjed. E könyvtár alphabeticus katalogusában ily czímű, előttem ismeretlen könyvet találtam: «*Klesch D., Wiederhall und Gegenschall, 1692. 8r.*» Szükségem lévén e munkára, kikértem. De az alphabeticus katalogusba a könyv *új jelzése* még nem volt bevezetve. A tisztviselő kénytelen volt a systematicus katalogushoz fordulni, de a könyv czímére a legszorgosabb kutatás daczára

[1] Lexicon Bibliogr. II. 589.

sem volt képes ráakadni. Természetesen, a fenti czím után azt sem tudja az ember, hogy mely szakban keresse. Azt senki sem fogja abból kiokoskodni, hogy az theologiai mű, még pedig énekekre vonatkozik.

Annak illustrálására hoztam ezt fel, hogy hibás czímen semmiféle szakosztályozás sem segít s ez nem lehet ok arra, hogy a szakcsoportosítás fönt említett osztályát elítélje, s nagyképűségnek tekintse. Saját elvét idézem: «Minden rendszer jó, mely rend által biztosítja a czélszerű használatot.» (177. l.)

Sokkal inkább mondható nagyképűségnek az, a mit szerző a 89. lapon mond. Pl. tapasztalt könyvtárnokok és elismert bibliografiai tekintélyek mind megegyeznek abban, hogy a könyvtár rendezését a könyveknek általa előadott felállítása szerint kell megkezdeni. S mit tesz szerző? Azt, hogy könyvtár-rendezéseinél az általa is megállapított sorrendet *sohase követte*. Már bocsánatot kérek, ha szerző útmutatást akar adni olyanoknak, a kik a könyvben hű barátot találnak, s vállalkoznak vidéki könyvtárak rendezésére, akkor legyen annyira figyelemmel maga iránt, hogy ily ellenmondásba ne keveredjék. Mert vagy igazuk van a bibliografiai *tekintélyeknek*, hogy a könyvtárrendezést úgy kell megkezdeni, a mint szerző leirta; vagy nincs. Ha van, akkor ne közölje tapasztalatait, s ne ajánlja a rendezés azon módját kartársai figyelmébe, melyet ő követ. Ha pedig nincs igazuk, akkor meg ne hivatkozzék reájuk, mint tekintélyre. Nagyon tanácsos lett volna, ha szerző ismerteti a késmárki lyceum könyvtárának rendezését, mely, mint tudjuk, az ő útbaigazítása szerint s felügyelete alatt történt. Vajjon mennyiben követte a könyvtártanában hirdetett elveket. Annál czélszerűbb lett volna ez, mert nem tartotta szükségesnek a függelékben közölt budapesti nagyobb könyvtárak szakosztályozási táblázatába felvenni a m. t. Akadémia könyvtáráét is.

A közel husz évi tapasztalatra való önérzetes s bizonyára jogosult hivatkozás után kétségkivül valami új s a könyvtárrendezésre gyümölcsöző ideával lett volna alkalmunk rendszerében megismerkedhetni.

De bezárom ismertetésemet. A mű elolvasása után arra a meggyőződésre jutottam, hogy szerző jóindulattal fogott munkájához, de hosszú tapasztalatait hamarabb bocsátotta a nyilvánosság elé, hogy sem kellett volna. A nem nagy terjedelmű munka fogyatkozásai között még a legkisebbek közé tartoznak azok a nagyhangú körmondatok, a mikkel lépten-nyomon gyönyörködteti szakismeretekre vágyó közönségét. Nehányat nem lesz fölösleges e szép mondásokból ide iktatni: «A nyomda megnyitotta zsilipjeit és a könyvek özöne elárasztotta a világot.» «Mint a vihar, mely sudarakat tör le és gyökerestől szakasztja ki az erős tölgyet, úgy seper el a nyomda sokszorosított terméke ezer éves

szokásokat, előítéleteket, és szülőanyja lesz egy új kornak, melynek mi még csak bölcsőjében ringunk, derengését látni véljük, de melynek fényes napjába tekinteni képesek nem vagyunk.» «A hang folyékony, mint a tenger hulláma, elhangozva már a multé és a lélekben csak emléke marad fenn; ingadozva, bizonytalanságban és gondolatárban elmerülve» . . .

A szakköröknek akart-e imponálni e virágokkal, vagy a laikus olvasóknak? nem tudom, de ha valamikor szükség lenne egy újabb kiadásra, a tudomány és saját tudományos reputatiója érdekében jó volna azokat teljesen kihagyni belőle. E kiadásban remélhetőleg egyéb apróbb-nagyobb hibák és botlások is ki lesznek javítva. Cushing *Initials and Pseudonyms* című munkája (70 l.) a maga helyén lesz megemlítve, nem pedig ott, hol a könyv diszítéséről szól, meg az bibliografiai segédmunka, mely a névtelen munkákra vonatkozik, nem pedig a miniatorok initialisaira. Műve akkor majd az újabb irodalommal is ki lesz bővítve, mert hogy fejére olvassam egyikét legklasszikusabb mondásainak (175. l.): «az ember örökké mozgó szelleme a tudományok fejlődését, ez pedig az irodalom roppant terjedelmét vonta maga után.»

Hellebrant Árpád.

Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae. *Cura et impensis Iosephi Dankó praepositi s. Martini de Posonio. Budapestini, 1893, arte chalcotypa in aedibus Franklinianis descriptum.* 8r. XV + 599 l.

Egyike a legérdekesebb, a legbecsesebb irodalomtörténeti vonatkozású s nyomdai kiállítását tekintve is legszebb munkáknak, melyek a közel multban könyvpiaczunkon megjelentek. Egy a külföldön is régen óhajtott, nálunk még régebben és még sajnosabban nélkülözött publikáczió, mely a középkori magyar liturgia szine-javát, az egyházi és népénekeket adja közkézre, mint sok esztendei kutatás, lelkiismeretes gyűjtés, alapos feldolgozás kincses termékét. Mennyi ügyszeretet, lelkesedés, és — tegyük hozzá — fáradozás kellett ahhoz, hogy a tudós szerző *ezt* a munkát *így* végezhesse, *ezt* a könyvet *így* megirhassa, azt csak az képes kellően méltányolni, a ki tudja, mily sokat mond szerző azzal, hogy mindent de mindent átnézett, felhasznált, felkeresett, a miről munkája teljessége érdekében — a lehetőség határai között — tudomással birhatott.

Az 55 codex közül, melyekkel forrásaiként beszámol, legtöbbet — 14-et — Pozsonyban talált a káptalan s a szent Ferenczrendiek könyvtárában. 10—10-et a Magyar nemzeti Múzeumban és Zágrábban, Bécsben 6-ot, Göttweihban 4-et; a többi megoszlik

az esztergomi, egri, gyulafehérvári, lambachi stb. könyvtárak között. E codexekből, (agendák, antifonáriumok, breviáriumok, diurnalék, gradualék, horáriumok, misekönyvek, psalteriumok, sacramentariumok), tehát a régi egyházi szertartás-könyvekből merítette szerző nagyobbrészt azokat az énekeket, melyeket művében közöl.

A codexek mellett természetesen vannak más kútfői is; az a számtalan nyomtatvány (ének-gyűjtemények, breviáriumok, directoriumok, liturgikus könyvek, szakmunkák, értekezések), melyek tárgyát bármiként érintve, latin, magyar, német, franczia és angol nyelven megjelentek.

A könyv részei az egész tárgyat tisztára felölelő világos látással s a szakértő bibliografusnak minden aprólékosságra kiterjedő pontosságával vannak elhelyezve. A bevezetésben mindenek előtt számot ad munkája sajátképeni czéljáról. Felemlíti, hogy évek hosszú során át azzal a gondolattal foglalkozott, hogy megirja a régi magyar egyházi szertartások történetét, úgy a mint az a mult fenmaradt emlékeiből megállapítható. Később azonban kénytelen volt belátni, hogy ez egy ember erejét meghaladó vállalkozás lenne s így meg kellett elégednie az egész helyett annak egy részével, az igaz, hogy legfontosabb és a közérdekre legjelentősebb részével, a régi egyházi énekek forrásainak összegyűjtésével. Megmagyarázván még a hymnusok eredetét, használatát a régi egyházban, lerója az elismerés adóját azok emléke iránt, a kik előtte mint a szó legszorosabb értelmében vett úttörök, tárgyával foglalkoztak.

Többen voltak ilyenek. Az első közülök Clichtoveus párisi theologiai tanár, később chartresi kanonok, a kinek munkája («Elucidatorium ecclesiasticum ad officium Ecclesiae pertinentia, planius, exponens et quatuor libros complectens») Gosztonyi János győri, utóbb erdélyi püspök segélyezésével jelent meg, a ki vele a párisi egyetemen kötött ifjúkori barátságot később is fentartotta. Clichtoveus összesen 14 éneket adott ki magyar szentekről (mint maga is irja, egy hibás kézirat után): Sz.-Lászlóról és Sz.-Istvánról kettőt-kettőt, Sz.-Imréről és Sz.-Adalbertről egyet-egyet, Sz.-Mártonról ötöt és Sz.-Erzsébetről hármat. Kár, jegyzi meg szerző, hogy nem merített az akkor már elég számos példányban nyomtatott és zárdai használatra szánt breviáriumokból és misekönyvekből is. Ilyen szorosan vett egyházi énekek találhatók még továbbá a Pálos-rend és a Sz.-Domonkosról nevezett szerzetesek szertartásos könyveiben.

Mások a templomi népénekeket gyűjtötték össze és adták ki; úgy mint Ragyóczi Péter egri kanonok 1651-ben «Régi és Új Deák és Magyar ájtatos egyházi Énekek és Litániák» czímen hetvennégyet bocsájtott közre; Kajoni János Sz.-Ferencz-rendi

szerzetes pedig ily czím alatt: «Régi és Új, Deák és Magyar ájtatos Egyházi énekek. Dicséretek, Soltárok, és Lytániák; Kikkel a Keresztyének Esztendő-által-való Templom-Solemnitásokban szoktanak élni. Halottas temetéskor való és a négy utolsó dolgokról emlékeztető Énekekkel együtt» 511 magyar és 222 latin nyelvű éneket tett közzé 1676-ban, melyeket «nagy szorgalommal egybeszedett és megjobbított».

Hasonló énekeket találunk még Náray György esztergomi kanonoknak 1695-ben megjelent gyűjteményében, az «Officium Rákoczianum»-ban, Toldy Ferencz és Szilády Áron kiadványaiban.

Szerző is ily két részbe osztva adja hymnariumát; az elsőben 127, az isteni tiszteletthez közvetlen kiegészítő részként hozzátartozó éneket, a másodikban pedig 64 népéneket, vagyis azokat a szép, melodikus cantiókat, melyekkel a hivők sokasága borul az úr oltára elé, hogy együtt, egy formában hangoztassa dicséretét, s melyekben sokszor szinte bizonyos naivitásban, de megható módon nyilatkozik meg népünk ragaszkodó tisztelete az ő kedves szentjeihez.

Amazokban, az első szakaszbeliekben, az egyháznak az isteni tisztelet emelésére szánt felséges eszközét látjuk, melyből kivillan a szertartások mélységes titkainak fénye, kiérzik a legnagyobb, az egész egyházat átható örömök és fájdalmak hangja. Emezekben oly szép az az üde természetesség, az a keresetlen egyszerűség, a melyben legalább egy rövid kis időre, egy felemelő gondolatban, megnemesítő érzelemben olvad együvé az a sok emberszív, a mely egymástól különben oly távol áll, a melyet az élet nehéz gondjai oly makacsul vonnak le a föld rögéhez. Ebben is, abban is van szépség, de természetük szerint más ez az egyikben is másikban is.

Minden egyes éneknél jegyzetben számol be szerző a forrásról, a honnan merítette, a helyekről, a hol még ezen felül feltalálta, az olvasásbeli eltérésekről, a használandó dallamról. E jegyzetek értékét, különösen kritikai oldalukról tekintve, talán szükségtelen külön kiemelnünk. Sajnáljuk, hogy a hymnarium oly lelkiismeretes, pontos irójának erős kritikai érzéke nem kifogásolta a 397. oldalon lévő Sz.-László-féle ének felvételét; így a szép gyűjteménybe belecsúszott a Somogyi Antal gyártotta «Régi Magyar énekekből» is egy.

Függelék gyanánt két fölöttébb érdekes dolgot találunk még a hymnarium végén. Az egyik a XIV. század végéről való legrégibb esztergomi naptár, a másik pedig a XV. századbeli szepesi (voltaképpen esztergomi, mivel akkor még a Szepesség az esztergomi főegyházmegyéhez tartozott) ordinarius; mindkettő ezúttal lát először napvilágot. Az elsőben Nagy Lajos királynak, öt esztergomi érseknek, és 22 kanonoknak elhalálozási éve, legtöbbször a napja

is van feljegyezve; a másodikban pedig az akkori egyházi szertartások vannak előírva. Különösen becses reánk nézve ez az utóbbi.

Még azt sem tudni ki irta, kinek lett irva. Valószinű azonban, hogy Stock J. szepesi prépost parancsára készült, még pedig azon czélból, hogy a szepesi egyházban az isteni tisztelet az esztergomi szabályok szerint rendeztessék. A leiró nem lehetett tisztában sem a nyelvvel, a melyet használt, sem magával a munkával, a mit végezett. Egyes szavakat rossz helyre illeszt, máskor nem a szokott értelemben használja azokat s a mi a legsajnálatosabb, munkája hiányos, csonka. Pl. a megható nagyheti szertartásokból alig ad valamit, a nagypénteki ritusról meg éppen meg sem emlékezik. Hanem azért az értékét nehéz volna számokban felmérni, kivált mikor így a szerző számos jegyzetével megvilágítva, kiegészítve, más hasonló szertartáskönyvekkel párhuzamba hozva látjuk magunk előtt, mert ez az egyedüli emlékünk, mely a nagy kiterjedésű esztergomi egyházmegye régi liturgiája felől megbizható adatokkal szolgál.

Ennek az egészen szép munkának szép folytatását kivánjuk: a régi magyar egyházi szertartás történetét. Bármiként legyen megirva ez — reméljük — a közel jövőben, egyik legnagyobb dicsérete az leszen, ha elmondhatjuk felőle, hogy Dankó tudásával, ismereteivel, pontosságával van egybeállítva.

Kollányi Ferencz.

Bibliotheca Zrinyiana. *Die Bibliothek des Dichters Nikolaus Zrinyi. Ein Beitrag zur Zrinyi-Literatur. Mit literar-historischer Einleitung. Mit dem Portrait des Dichters nach E. Widemann, einem Facsimile und einer Stammtafel. Wien, 1893. Verlag von S. Kende.* 8r. XIX + 88 l.

Husz esztendővel ezelőtt történt, hogy Szluha László fölötte becses hirrel lepte meg a magyar irodalmat: Vöttauban ráakadt Zrinyi könyvtára katalogusára, melyet a szigeti bán saját kezével irt, s annak nyomán az egész könyvtárra, mely Zrinyi szellemének és tanultságának egyik élő bizonysága volt. Szluha a fölfedezés hirével legelőbb Toldy Lászlót örvendeztette meg s vele e tárgyban levelezésbe lépett. A dolog természeténél fogva meg kellett tudnia Toldy Ferencznek is, hogy a Zrinyi-könyvtár a Daun grófok birtokában maig megvan, hogy nemcsak nyomtatott, hanem kéziratos köteteket is őrzött meg. Szluha László ezenközben hűségesen és nagy buzgalommal kutatta a becses leletet s minden levele újabb erőt kölcsönzött ama lángnak, mely Toldynkat hevíté, valamikor a magyar ész munkáiról, különösen most, mikor a *Szigeti veszedelem* irójának szellemi kincses táráról volt szó.

A ki Toldynak nemes lelkességét ismerte, nem csodálkozik rajta, hogy ő maga akarta átvizsgálni az ottani könyvtárat. A ki tudja, hogy őt ebben betegsége és hirtelen bekövetkezett halála megakadályozta, csak sajnálhatja, hogy az nem történt meg. De vele nem mult el a reménység, hogy Zrinyi Miklós könyvtára a magyar tudományosság javára értékesíthetővé válik, bár arra még igyen sem gondoltak, hogy azt rövid másfél tized mulva meg is lehetett volna szerezni. Annál nagyobb szükség volt erre, mert Szluha rövid tudósításaiban nem egy, véghetetlenül becses nyomra akadhattak, melyen elindulva irodalmunk történetének nem remélt gazdagodása kecsegtetett. Egypár kézirat forgott szóban, mint: *A közétkeknek főzéséről való rövid jegyzés*, mely magyar nyelven írt szakácskönyv volt; *Az néhai tekintetes és ngos vitéz Giarmati Balasi Bálintnak és nemzetes Rimai Jánosnak Istenes Énekei*, s továbbá *Giarmati Balassa Bálintnak Faitalan éneki*, melyek *Rimai*, de különösen *Balassi* költészetének megismerésére, azonkívül XVI. századi liránk értékére fölöttébb fontosak lettek volna.

Különösen Balassi *Fajtalan éneki* izgatták Toldyt s azokat, kiknek erről általa tudomásuk volt. Szluha ugyan utánna járt s határozottan megirta, hogy azok veszendőbe mentek, de még azonkívül is mennyi érdek füződött ehhez a könyvtárhoz! Mindez azonban feledésbe ment Toldy halálakor, mint annyi sok egyéb, melynek ő, a *lelkes öreg*, miként Kazinczyt egykor ő nevezé, volt letéteményese, őrzője és ápolója. Pedig a kérdés nem avult el, sőt inkább akkortájban lett valóban köztudomássá. Szluha László 1878-ban meghalt, s Toldy László a *Magyar Történelmi Társulatnak* 1880. májusi ülésén megemlékezett róla s illő elismeréssel méltatta érdemeit, melyeket a Zrinyi-könyvtár fölfedezése, átbúvárlása és leveleiben való megismertetése által szerzett.[1] Mégis csodálatos és meg nem magyarázható könnyelműséggel siklottak el a Zrinyi-örökség fölött, holott Szluha Daun Henrik grófnál nem csupán Toldy Ferencz számára készíté elő a hozzájutás útját, hanem egyben a magyar tudományosság számára is. Azon az úton azonban tíz esztendeig tudtunkkal senki sem járt.

A Történelmi Társulat kiküldötte ugyan választmányának egyik tagját, Csontosi Jánost, hogy a becses fölfedezést szakszerűen megvizsgálja, a ki 1881. szeptember havában el is utazott Vöttauba. Mit végzett, vagy végzett-e egyáltalán valamit, azt nem sikerült megtudnom. Eredményt mostan sem tudott fölmutatni, mert «közbe jött akadályok miatt a könyvtárban néhány negyed óránál tovább

[1] Szluha László emlékezete és a Zrinyi-könyvtár. Irta és a M. Tört. Társulat 1880. május 7-iki választmányi ülésében fölolvasta dr. Toldy László. Budapest, 1880. 8. r. 16. l.

nem időzhetett.» S azóta senki nem a gondolt Zrinyi-könyvtár sorsával.

A vöttaui kastély gyűjteményei ezután önkénytes árverés alá kerültek s velök a ránk annyira fontos könyvtár is. Kit fog ma már érdekelni, mily körülmények között estünk el mi ettől a könyvtártól? Röviden a Zrinyi-könyvtárt Kende Zsigmond bécsi antiquarius vásárolta meg, s miután előbb a Magyar Nemzeti Múzeumnak, azután b. Podmaniczky Gézának *hiában* ajánlotta föl, eladta a zágrábi országos könyvtárnak. Végül is megtörtént, hogy nem volt pénzünk Zrinyi könyvtárának megvásárlására, vagy, a mi még szomorúbb volna, nem tudtuk mérlegelni annak reánk különösen értékes voltát. Bizonyos, hogy a könyvtárt magunktól elvetvén, pótolhatatlan veszteséget szenvedtünk, mely évről-évre mindig nagyobb lesz, s annál jobban súlyosodik ránk, mennél inkább meg kell arról győződnünk, hogy reményünk is elveszett annak visszaszerzésére. Mert egy nyilvános gyűjtemény, milyen a zágrábi, nem mond le arról; s annál inkább ragaszkodik hozzá, mert azzal politikai önérzetét is növeli.

Mikor ebből az alkalomból a Zrinyi-könyvtár ügye az Akadémián is megfordult, *Majláth* Béla már csupán mély sajnálatát fejezhette ki, hogy törekvésünk sikertelen maradt, amaz áldozatkészség daczára, melyet a közoktatási miniszterium a könyvtár megszerzésére megajánlott. [1] E közben a napisajtó is rendre tért, a dolog fölött, s a könyvtár ügye csak akkor került ismét szőnyegre, mikor Kende Zsigmond a Zrinyi-könyvtárat ismertető leirását ez év folyamán Bécsben kiadta.

Kende katalogusának megjelenése alkalmából meg kellett röviden emlékeznünk a könyvtárnak újabbkori történetéről. Régebbi történetét Toldy s Majláth nyomán a következőkben ismertetjük.

Zrinyi Miklósnak 1664-ben bekövetkezett halála után könyvtárát Ádám gróf örökölte, ki fölovászmester volt, s 1691-ben halt meg. Tőle jutott leánya, Daun Henrik grófné útján a Daun-család birtokába. Zrinyi Ádám gróf unokája Daun Miksa gróf szállította át a könyvtárt Vöttauba, miután az már előbb, Csáktornyáról Bécsbe vitetett. Valószinű, hogy a könyvtár nem került ama Zrinyi-javak közé, melyet a királyi fiskus Zrinyi Péter összeesküvése és Ádám gróf halála után lefoglalt. Ha a lefoglalt tárgyak közé került volna, alkalmasint nem a Daun grófok birtokában marad meg, hanem valamelyik bécsi gyűjteményben. A könyvtárat utoljára Daun Henrik gróf rendezte, ki a várkastélyának egyik nedves helyiségében halomra rakott könyveket sajátkezűleg szedte össze s állította föl ama teremben, a hol Szluha később ráakadt.

[1] Akadémiai Értesítő, 1891. 400. l.

Hogy ily vándorlás és hányatás közben a könyvtár anyaga veszteségeket szenvedett, első pillanatra is valószinű; sajnos, hogy e valószinűség teljes bizonyossággá válik, ha a meglévő könyveket a Zrinyi Miklós kezétől származó eredeti katalogussal összevetjük. E munkát a kiadó nem végezte el, midőn a könyvtár régi katalogusát publikálta. Azt ugyan megtette, hogy a meglévő könyvanyag fölsorolásában hivatkozott az eredeti katalogus jelzéseire, de nem jegyezte meg az eredeti katalogusban, hogy tényleg mely munkák vesztek el.

A könytár anyaga, a mint azt Kende katalogizálta, a következő. Első csoportba oly nyomtatványok tartoznak, melyek kétségtelenül Zrinyi Miklós gróf tulajdonát tették. Ezek 249 folyó szám alatt vannak fölsorolva, s abban különböznek a többitől, hogy bennük tőle való bejegyzésekkel és a «Sors bona, nihil aliud» jelmondattal találkozunk. A második csoportot eredeti kéziratok teszik, (14 kézirat); a harmadik csoportba valók néhai Zrinyi Ádám gróf könyvei (29 db.). Ránk természetesen az első két csoport fontos, különösen a kéziratokat magában foglaló, mert ebben maradt meg a csáktornyai könyvtár eredeti jegyzéke, a *Szigeti veszedelem*, a *Szakácskönyv*, és Zrinyi elegiája, mely Majláthnál és Kendénél is ki van adva. Kende az eredeti katalogust egész terjedelmében adta ki, függelékül az említett elegiával együtt. Ez őrzi ellen a megmaradt gyűjteményt, egyúttal ez ad kellő képet a régi könyvtárról.

A mit a stilről és az iróhoz való viszonyáról Buffon óta példabeszédként mondanak, épp oly joggal, sőt még találóbban el lehet mondani a könyvtárról és tulajdonosáról. Természetesen olyan könyvtárról lehet csak szó, melyet tulajdonosa bármely czélra, de maga gyűjtött össze. Zrinyi műveltségének általános jellegéről művei után könyvtára tesz legfényesebb tanúságot. Csupán a véletlennek lehet tulajdonítani, hogy *Tasso* művei hiányzanak belőle, még a *Megszabadított Jeruzsalem is*, melyről pedig kétségtelenül tudjuk, hogy olvasta, sőt époszához tanulmányozta is. Azonban ezt a kivételt nem számítva, az eredeti katalogus nyomán visszaállíthatjuk tanulmányai körét, melyen belől latin és görög klasszikai, politikai, történeti s főként hadászati stúdiumokat végezett.

Eredményük irásaiban maradt ránk. S mi e könyveknek csiszoló, nemesítő és oktató hatásukért nem tudunk eléggé hálásak lenni. Azok fejlesztették Zrinyiben a költészetet és az irodalom iránt való erdeket; azok pallérozták tehetségeit, belőlük merítette tudását. Mindezt nemzete és hazája számára értékesítette — könyveiben és egész életével. Ujabb kutatások, mint Rónai Horváth Jenőé, Széchy Károlyé stb. nyiltan reá mutatnak ama megbecsülhetetlen eredményre, melyet Zrinyi a könyveivel folytatott társalgásának köszön. Általuk emelkedett föl szellemi képességeinek magaslatára,

hogy nemcsak saját hazájában, de még a külföld előtt is kiváló legyen és díszt szerezzen nemzetének, melynek minden gondolatát szentelé, melyet nagygyá és szabaddá akart tenni.

A Zrinyi-könyvtár katalogusának kiadásával az egész könyvtár ügye be van fejezve. A könyvtár Horvátországba került, katalogusa német nyelven jelent meg. de a mit belőle megtanultunk, az még szorosabban fűzi hozzánk a költő alakját. Könyveit elszalaszthattuk, de a XVII. század lelke, miként Zrinyit méltán nevezték, a mienk maradt s az is fog maradni mindenkor.

Erdélyi Pál.

A győri püspöki papnevelőintézet könyvtárának czímjegyzéke. *Összeállította dr. Zalka László, a győri püspöki papnevelőintézet tanulmányi felügyelője és könyvtárnoka. Győr, 1893.* 8r. VIII+950 l.

A magyarországi egyházi könyvtárak között keletkezése korára és nagyságára nézve egyaránt tekintélyes helyet foglal el a győri püspöki papnevelőintézet könyvtára, melyet egyéb ritkaságok között a híres óriási antiphonarium és egy corvin-codex birtoka kiváló jelentőséggel ruház fel hazánk bibliographusai előtt.

A Magyar Könyv-Szemle olvasói már tájékozva vannak e könyvtár gazdagsága felől abból az ismertetésből, melyet Kisfaludy Árpád Béla könyvtárnok, ez idő szerint a budapesti egyetem tanára, 1877-ben irt. s folyóiratunk 1884-ik évi folyamában tett közzé. A Kisfaludy által megkezdett rendezést azóta Zalka László, a papnevelőintézet felügyelője és könyvtárnoka befejezte, s az eredményről 60 ívnyi vaskos kötetben számolt be, mely ez év folyamán látott napvilágot.

A kötet előszavában Zalka kimerítő ismertetést ad a könyvtár történetéről, melyről Kisfaludy idézett közleménye csak rövid vázlatot tartalmazott. Megtudjuk ez ismertetésből, hogy a könyvtár keletkezése a seminarium alapítási évével, az 1688. évvel áll összefüggésben, noha egy jelentékeny és becses részének, az 1872-ben bekebelezett székesegyházi könyvtárnak eredete még sokkal előbbre, 1611-re nyúlik vissza. A papnevelőintézet épületét 1763. június 28-án földrengés rongálta meg, s II. József 1784-ben az intézetet a pozsonyi központi papnevelőbe kebelezvén be, a könyvtárt is beolvasztotta az újonnan felállított pozsonyi theologiai könyvtárba. Ez nagyban hátráltatta a könyvtár fejlődését, mely csak 1790-ben nyerte vissza önállóságát. 1810-ben a francziák elfoglalták Győrt, s a papnevelőintézetet kaszárnyává változtatták. Mikor az ellenség távozása után Kiss Pál és Gondvicska Márton a könyvek rendezéséhez láttak, az 1814-ben elkészült czímjegyzék a sokat szenvedett könyvtár anyagát 3235 kötetben tüntette fel.

A következő korszak nagy sikerrel munkálkodott az eddigi

veszteségek pótlásán. A győri káptalan tudományszerető és áldozatkész tagjai jelentékeny hagyományokkal gyarapították a szeminárium könyvtárát. 1821-ben idekerült a szenvedélyes könyvgyűjtő, Balogh Sándor kanonok 5762 kötetből álló könyvtára, melyet ez 1810-ben eredetileg a székeskáptalannak hagyott.

A rövid ideig tartó megpróbáltatás után, melyet a szabadságharcz viharai hoztak az intézetre (Lukács Sándor kormánybiztos 1848. október 16-án fegyveres erővel vitette el a könyveket a kórházzá változtatott szemináriumból), — Zalka János püspöksége új korszakot nyitott meg a könyvtár történetében. A nagy tudományú főpap 1872-ben új helyiségben állíttatta fel a 200 éves könyvgyűjteményt, jelentékeny összeggel járult annak gyarapításához s elrendelte annak a modern tudományos vívmányok szerint eszközlendő rendezését. A püspök példája számos követőre talált. Deáky Zsigmond czímzetes püspök († 1872), Tarcsay Ferencz († 1872), Ebenhöch Ferencz († 1889) győri kanonokok az intézetnek hagyták becses könyvtáraikat, s Kisfaludy Árpád Béla vezetése alatt megkezdetett a könyvtár rendezése, melynek keresztülvitelében a müncheni könyvtári rendszer szolgált alapul.

Az ekként gyarapodott s rendezett könyvtár ma, illetőleg a rendezés befejezte után, az 1892. év végén 24164 kötetben 13757 művet tartalmaz, melyek szakok szerint a következőkép oszlanak meg:

Hittudomány	4645 mű	7253	kötetben.
Philosophia, paedagogia	614 »	869	»
Nyelvészet	823 »	1248	»
Aesthetika és szépirodalom . . .	1125 »	1708	»
Történelem és segédtudományai .	3171 »	6555	»
Jogtudomány	916 »	1415	»
Politika és társadalomtudomány .	889 »	1586	»
Természettudomány és mennyiségtan	621 »	877	»
Orvostudomány	147 »	155	»
Egyetemes tudomány	313 »	1643	»

Ehhez járul a győri székesegyházi könyvtárából, mely 1872-ben csatoltatott a könyvtárhoz, 493 mű 623 kötetben, továbbá 146 ősnyomtatvány, 47 régi magyar nyomtatvány, 19 középkori és 20 újabbkori kézirat.

Ez összeállításból megismerhetjük a rendszert, mely az egész könyvtárat egyes tudományszakok szerint 10 főcsoportra osztja. Minden szaknak megvannak a maga alosztályai; így a történelmi csoport a következő alszakokra oszlik: *a*) Történelem általában. *b*) Krónikák. *c*) Egyetemes történelem. *d*) Részletes történelem. *e*) Magyar történelem. *f*) Egyetemes egyháztörténelem. *g*) Részletes egyháztörténelem. *h*) Szerzetesrendek története. *i*) Szentek élete. *k*) Életrajzok, emlékiratok, levelezések. *l*) Földrajz, utazások.

m) Régészet. *n*) A történelem egyéb segédtudományai. *o*) Egyetemes művelődéstörténet. *p*) Magyarország művelődéstörténete. *r*) Könyvészet.

Az egyes szakokról elég annyit mondanom, hogy azokban a régibb és újabb irodalom nevezetesebb termékei feltalálhatók, s az egész könyvtár összeállítása a különböző provenienczia daczára nem nélkülözi a tervszerűség és teljesség bizonyos fokát. A mi különösen a minket legközelebbről érdeklő szakot, a könyvészetet illeti, ez 103 munkát tartalmaz, s Czvittingertől kezdve Szabó Károlyig, s Jöchertől, Denistől, Panzertől kezdve Brunetig s Petzholdig, a hazai és külföldi bibliografiai irodalom számottevő művei mind képviselve vannak benne.

A könyvtárnak 146 ősnyomtatványa van, köztük hazai vonatkozásúak, mint *Aeneas Sylvius* Historia Bohemicája (Róma, 1475.) a Historia rerum ubique gestarum (Velencze, 1484.) és Epistolái (Nürnberg, 1496.), *Vetési László*nak IV. Sixtus előtt elmondott Oratiója (Róma, 1475.), *Thuróczy* krónikájának 1488-iki brünni kiadása, s három *esztergomi misekönyv* (Nürnberg, 1484., Velencze, 1493. és 1498.), köztük a híres Perényi-féle misekönyv, melyről a Magyar Könyv-Szemle régi folyamában többször volt szó.

A régi magyar nyomtatványok csoportja 47 műből áll; oly szám ez, mely egy vidéki könyvtárnak minden tekintetben becsületére válik. E «magyar nyelvű ősnyomtatványok» jegyzékét (a katalogus így nevezi őket) annál nagyobb örömmel kell fogadnunk, mert Szabó Károly a Régi Magyar Könyvtár szerkesztésénél az akkor még rendezés alatt álló győri szemináriumi könyvtárat teljesen figyelmen kívül hagyta. A jegyzék ekkép egyes ritkább nyomtatványok példányszámainak megállapításánál becses kiegészítésül szolgálhat Szabó könyvészetéhez, a minthogy tényleg *Draskovics György* Igen zep kenyw-e 1561-ből (R. M. K. I. 43. sz.) a második ismert példánya e munkának, melyből Szabó Károly csak a bécsi udvari könyvtárban levő s általa egyetlennek tartott példányt ismerte; *Szőlősi Mihály* Bajnok Dávidkájából 1668-ból (R. M. K. I. 1068. sz.) szintén a győri könyvtár birja a második példányt, s van még néhány könyv, — mint *Komáromi Csipkés György*: Való dolgok közzül kivettetett által-állatozás (R. M. K. I. 1060. sz.), *Tarnóczi István*: Vigyázó szem (u. o. 1327. sz.), az Evangelia et epistolae (u. o. 1531. sz.), *Otrokócsi Foris Freencz*: Róma, Istennek szent városa (u. o. 1537. sz.) — melyekből Szabó csak 4–5 példányt ismer. Nagy hátránya azonban a katalogus e részének, hogy nem korrendben adja a műveket és nem idézi a Régi Magyar Könyvtár megfelelő számait. Az első hiány a bibliografiai áttekintés rovására megy, a második pedig megnehezíti a munkák azonosságának megállapítását. Főleg ha sajtóhibák is járulnak hozzá, mint *Pázmány* Kalauzánál, a melyből

a katalogus az 1613-iki pozsonyi kiadás mellett egy másik példányt *Nagy-Szombat, 1623.* kelettel sorol fel. Ez kétségtelenül nem egyéb, mint a Szabó Károlynál 532. sz. a. leirt második, 1623-iki *pozsonyi* kiadás. Ép így aligha vélek tévedni, ha sajtóhibát keresek *Beniczky Péter* 1675-re tett lőcsei kiadása, és *Balassa Bálint* és *Rimai János*-nak e katalogus szerint 1695-ben Lőcsén megjelent énekei közlésénél; Szabó és a többi bibliografusok ugyanis az előbbiből 1685-iki, Balassa-Rimaiból 1693-iki lőcsei kiadást ismernek. Itt bizonyára sajtóhiba van az évszám körül; ha tévedek, annál jobb, mert ez esetben két újabb unicummal gyarapodnék régi magyar könyveink lajstroma.

Ugyanezek a hiányok észlelhetők az ősnyomtatványok jegyzékében, a melynél élénken érezzük a Hainra vagy Panzerra való hivatkozás hiányát. Ha e jegyzék könyvészetileg csak némi korrektséggel is fel volna szerelve, könnyen megállapíthatnók például, hogy Vetési László 1475-iki Oratiójánál — a katalogus *Veresius*t ir Vetesius helyett! — melyik kiadással van dolgunk; e munka ugyanis a hely, nyomdász és év megjelölése nélkül ugyanazon egy évben két római könyvnyomtatónál jelent meg, Schurener Jánosnál és Planck Istvánnál; de jegyzékünk sem Hain megfelelő számait nem közli, sem a lapszámot nem adja, a miből a kérdést el lehetett volna dönteni.

Kiváló érdekkel bir reánk nézve a könyvtár kézirattárának lajstroma, mely 19 középkori kézirat elég pontosan leírt címével ismertet meg bennünket. Azt hiszem, jó szolgálatot teszek e folyóirat olvasóinak, ha a codexek címjegyzékét egész terjedelmében ide iktatom:

Petrus Lombardus, Sententiarum libri IV. XIII. századi hártya-codex, 4r. 404 levél.

Burgerrecht, XIV. századi papir-codex, 8r. 123 levél.

Blondus Foroiuliensis, Romae instauratae libri tres. Corvin-codex 1467. évből, 4r. tartalomjegyzék és 98 levél.

Missale. Hártya-codex 1476. évből, 2r. 320 levél.

Petrus Lombardus. 1477-iki papir-codex, 2r. 345 levél.

Antiphonarium. Hártya-codex a XV. század elejéről gót betükkel és szép tollrajzú kezdőbetükkel. Nagy 2r. 303 levél.

Antiphonarium. Hártya-codex a XV. századból, miniatürökkel, lapszéli diszítéssel és festett kezdőbetükkel. Óriás-ivrét (78·6× 53·5 cm.), 318 levél.

Boetius, Quomodo trinitas unus deus. Ehez kötve *a*) *S. Augustinus*, Enchiridion (1479.). *b*) *S. Augustinus*, de fide ad Petrum. *c*) *Aegiptus Alexandrinus* latine conversus a sancto viro Ambrosio monacho Florentino. *d*) *S. Augustinus*, Liber de spiritu et anima. XV. századi papir-codex, 8r. ? levél.

Breviarium. XV. századi papir-codex, címlapján Magyar-

ország és egy főpap czímerével, lapszéli diszítések és festett kezdőbetükkel. 2 kötet, 2r. I 250 és II. 372 levél.

Das puch von dem grossen Kunig Alexandro. XV. századi papir-codex, 2r. 146 levél.

Moralia. XV. századi papir-codex, tartalmazza német nyelven a tizparancsolatot s annak magyarázatát. 8r., elől csonka, 127 levél.

Peraldus Guilhelmus archiepiscopus Lugdunensis, Summa virtutum. XV. századi hártya-codex, tollrajzos kezdőbetükkel, 2r. 245 levél.

Statuta provincialia antiqua et nova cum insertione tractatus s. Thome de Aquino de articulis fidei et sacramentis ecclesie. XV. századi papir-codex, tartalmazza a Péter mainzi érsek alatt tartott tartományi zsinatok határozatait. 2r. 239 levél.

Vita sanctorum. XV. századi hártya-codex, 12r. 159 levél.

Az újabbkori kéziratok közül a katalogus a kéziratok rovatában csak 20 darabot sorol fel, a többit a nyomtatványok közé osztja be az illető tudományszakok szerint, a mit bibliografikus szempontból egyátalán nem sorolhatunk a szerencsés újítások közé. A 20 kiváltságos kézirat közül említésre méltók az *Anschlag des Reichs* czímű 1521-iki kimutatás a német birodalom hadi erejéről; egy énekgyűjtemény, mely német egyházi énekeket tartalmaz a XVI. századból; XVI. századi levelek és végrendeletek gyűjteménye, Verancsics Antal levelei, melyek a M. T. Akadémia kiadásában megjelentek, s Verancsics Faustus Dictionariumának kézirata, a miről a katalogusból nagyon szerettük volna megtudni, eredeti-e vagy pedig későbbi másolat?

Részletesen ismertetve a czímjegyzéket, maguknak az adatoknak megszólaltatása által akartam bemutatni annak előnyeit és hátrányait. A munkának vannak hibái, ezt nem hallgathatjuk el, s a legnagyobbak közé tartozik az évszámok s egyéb számadatok körül észlelt pontatlanság, annál nagyobb hiba, mert egy száraz könyvczímekből álló katalogus tudományos értéke első sorban adatainak megbizhatóságán sarkallik A hátrányokat azonban sokszorosan felülmulják előnyei, s első sorban ama jó tulajdonsága, hogy megvan, kezeink között van és bárki számára hozzáférhetővé teszi a vidék egyik legtekintélyesebb könyvtárát A munka becsületére válik mindazoknak, kiknek részük volt létrehozásában; tartalma ép úgy dicséri szerkesztőjének szorgalmát, mint megjelenése a könyvtár patronusának, a megyei püspöknek bőkezűségét s a vaskos kötet szép példát állít a többi egyházmegyei könyvtárak elé, mely — reméljük — nem fog követők nélkül maradni.

Horváth Sándor.

A m. kir. József-műegyetem könyvtárának czímjegyzéke *2. kiadás. Budapest, 1893. «Országgy. Értesítő» kő- és könyv-nyomda részv. társ.* 8r. VIII.+612. l.

Húsz évvel ezelőtt jelent meg a József-műegyetem könyvtárának első czímjegyzéke, s a könyvtár örvendetes fejlődését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ma újabb katalogust kell könyveiről közrebocsátani. Húsz év előtt a műegyetem könyvtára meglehetős szerény kis szakkönyvtár volt, éppenséggel nem állott egy főiskola s hozzá még a maga nemében egyetlen hazai főiskola könyvtárának színvonalán. 25,000 kötete maig megkétszereződött s a 11,786 műből álló könyvtár 49,938 kötete (ez volt a status-quo az 1891/92. iskolai év végén), nemcsak számra, de munkáinak válogatott sorozatára nézve is tisztességes helyet követel magának közkönyvtáraink között. S ha még mindig messze van attól, hogy a külföld hasonló intézeteinek könyvtáraival versenyre keljen, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a József-műegyetemet, mint szerény «ipartanodát» csak 1846-ban nyitották meg, hogy az első könyvet 1848. május havában iktatták leltárába; az intézet 1856-ban alakult át politechnikummá s az állam csak 1870-ben ért reá, hogy egyszerre tekintélyesebb — 10,000 frtra rúgó — összeggel járuljon hozzá a nélkülözhetetlenné vált szakkönyvtár felszereléséhez. A könyvtár addig majdnem kizárólag a hallgatóktól beszedett 1 és 2 frtos illetékekből tartotta fenn magát; ez képezi ma is legelső jövedelemforrását, s a hallgatók évről-évre növekedő számával együtt gyarapodott a könyvtár is, mely 1853-ban valószinűleg még csak külön szekrénynyel rendelkezett, s csak a nyolczvanas években kapott terjedelmének s forgalmának megfelelő, a modern építészet vívmányai szerint berendezett helyiséget.

Mindezeket abból a tanulságos bevezetésből tudjuk meg, melyet dr. Wartha Vincze műegyetemi tanár, az ezidei könyvtárnok írt az új katalogushoz. Hangulatos, szépen megírt előszavának csak ama részével nem értünk egyet, a melyben könyvtári viszonyaink elmaradott volta felől panaszkodik. «Valóságos könyvtárunk nincs, és azok a könyvgyűjtemények, melyek rendelkezésünkre állanak, alig tartalmaznak többet, mint a mi a mindennapi kenyérkeresetnek megfelel, s a mellett pénz- és munkaerő hiányában nagyobb részt rendezetlenek s azért nehezen hozzáférhetők.» Ilyen pessimista hangon még sem szabad írni a hazai könyvtárügyről, e felől meggyőződhetik, ha a főváros három nagy közkönyvtárát megtekinti; egyébként saját maga nyújtja ez állításának legerősebb czáfolatát abban a képben, melyet a vezetése alatt álló könyvtár állapotáról nyerünk új katalogusából.

A műegyetemi könyvtár szakok szerint van rendezve, s minden könyve két számot visel: a nagy leltár folyó számát és

az illető szak signaturáját. A 26 szakot az alábbiakban soroljuk fel: *A)* Állam- és jogtudomány, politikai törvények. *B)* Bölcsészet. *C)* Encyclopädiák, szótárak, bibliographia (könyvészet), programmok. *D)* Középítészet. *E)* Erőműtan és géptan. *F)* Folyóiratok, társulati kiadványok. *G)* Gyakorlati mértan, csillagászat. *H)* Egészségügytan (hygienia), antropologia. *I)* Gépészeti iparműtan. *J)* Érmek, mértékek. *K)* Különfélék, kiállítások. *L)* Ábrázoló mértan. *M)* Mennyiségtan, mértan. *N)* Nemzetgazdaságtan, kereskedelem, statistika, kereskedelmi számtan. *O)* Oktatásügy. *P)* Ásványtan, földtan. *Q)* Műtörténet, életrajzok. *R)* Mezőgazdaságtan, erdészettan. *S)* Mérnök-építészet (víz-, út-, hid- és vasútépítészet, gazd. mérnök-építészet). *T)* Természettan. *U)* Nyelvészet. *V)* Általános vegytan. *W)* Vegyészeti iparműtan. *X)* Bányászat, kohászat, sótermelés, tüzelő anyagok. *Y)* Történet, földrajz, régiségtan. *Z)* Állattan, növénytan. Az egyes szakok az előttük álló betükkel vannak egymástól megkülönböztetve. A katalogus a könyvek czímeit nemcsak e szakok szerint közli; első részét — 20 teljes ívet — a betürendes czímjegyzék foglalja el, a mi kétségtelenül nagy mértékben előmozdítja a könyvtár használhatóságát.

Bővebb ismertetésébe sem a könyvtárnak, sem czímjegyzékének nem bocsátkozhatunk. Ez utóbbiról elég annyit mondanunk, hogy áttekinthetőségre alig hagy maga után valami kívánni valót; csak az a kár, hogy a gyakorlati szempontokat tartva szem előtt a bibliografia igen sok követelményéről teljesen megfeledkezik; túlságosan rövid czímeket ad, az alak és lapszám megjelölése nélkül, s az egyes munkák több kiadását egy kalap alá foglalja, sőt sok esetben meg sem említi, mely kiadásról szól. A kötet így is jó szolgálatot tesz azoknak, a kik a technikai irodalom összes ágainak termékeiről keresnek tájékoztatást; de az exact tudományok első hazai főiskolájától joggal elvárhattuk volna, hogy bibliografiai szempontokból is tökéletes könyvjegyzéket ad hallgatói kezébe.

Décsényi Gyula

Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól. *A bécsi cs. kir. udv. könyvtárban levő kézirat hasonmása. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalának bizománya. 1892.*

A Magyar Tud. Akadémia főtitkára igen jó gondolatot valósított meg, midőn Anonymus eredeti kéziratát hű facsimile-kiadásban bocsátotta közre. Anonymus munkájának jó kiadásaiban nem volt hiány. Endlicher István László 1827. és 1848-iki, Mátyás Flórián 1883-iki és Marczali Henrik 1892. évi kiadása eléggé megfeleltek a szövegkritika kívánalmainak, s a nagy közönségnek is meg volt adva a mód, hogy a nagyérdekű történelmi forrással Szabó Károly jó magyar fordításából megismerkedhessen. Maga a

kézirat azonban, mely tudvalevőleg a bécsi udvari könyvtár egyetlenegy példányában maradt reánk, meglehetős nehezen volt hozzáférhető: Bécsbe kellett mennie annak, a ki színről színre akarta azt látni, áttanulmányozni, s csak az 1882. évi könyvkiállítás látogatóinak adatott meg az alkalom, hogy itthon láthassák a magyar őstörténet e legérdekesebb házi forrását. Az akadémia ezen akart segíteni a kézirat hasonmásának kiadásával; azt akarta, hogy mindenki megismerhesse a híres kéziratot, melyről már az iskolában annyit hallott, mely annyi élénk vitára szolgáltat anyagot tudományos köreinknek.

Ezt a czélt teljesen sikerült elérni. Az előttünk fekvő kiadás meglepően hű mását mutatja be a bécsi kéziratnak: papirja (a legfinomabb japáni termék) a csalódásig utánozza az eredeti codex pergamentjét, annak foltjait, gyűréseit, punctatióját, a rajta látható kerekded lyukakat. A szöveg épp ily hű phototypiai hasonmása a kéziratnak, melyen a tinta színe, a rubrumos feliratok és kezdőbetük, az első nagy zöld P kezdőbetü az egész lapszélt kitöltő vörös czikornyáival a legnagyobb pontossággal vannak visszaadva.

A 24 számozott levélre terjedő facsimiléhez két melléklet is járul. Az első a kézirat olvasását közli *Fejérpataky Lászlótól*; sorról sorra, oldalról oldalra híven követi a kézirat berendezését és a rövidítések megoldását kisebb betűkkel adja, mi által nemcsak kritikailag teljesen hű szöveget nyujt, hanem lehetővé teszi azt is, hogy a facsimile-kiadás gyakorlati útmutatásul szolgáljon régi kéziratok olvasásának elsajátítására. A második melléklet Szabó Károly fordításának új kiadását tartalmazza, melynek kissé túlságosan régies magyarságát szintén Fejérpataky László javítása tette érthetőbbé a mai nemzedék számára.

Az egész kiadvány — a facsimile és két melléklete — az eredeti kézirat kötését utánzó vászon táblában került könyvpiaczra, már ez által is fokozva maga iránt az érdeklődést. Hogy ez az érdeklődés mily nagy arányokban nyilvánult, azt a kiadás megrendelésére beérkezett aláírások hosszú sora mutatja, melyet az Akadémiai Értesítő 1892. évi folyama tett közzé, s a melyben a művelt magyar közönség minden rétegét képviselve láttuk. A kedvező fogadtatás, melyben e közönség Anonymus kiadását részesítette, reménlünk engedi, hogy hasonmás-kiadások egész sorozatát fogja maga után vonni, s ilyen módon lassanként haza kerülnek azok a becses középkori történelmi kútfőink, miknek megismerésére ma — fájdalom — kénytelenek vagyunk külföldre zarándokolni.

D. Gy.

A könyvtárak berendezéséről.

A Darmstadtban Bergsträssernél Durm, Ende, dr. Schmitt és Wagner kiadásában megjelenő *Handbuch der Architectur*, a mint hiszszük, szakkörökben nagy népszerűségnek örvendő vállalatának legújabb kötete nemcsak építészeknek, hanem könyvtárnokoknak is kiválóan becses ajándékot hoz. Ugyanis egyebek közt a levéltárak és könyvtárak építésével és berendezésével foglalkozik, még pedig történeti levezetésben.[1] Ez a két rész, melyből az első Opfermanntól az 1—40., a könyvtárépítésről szóló Kortümtől és Schmittől a 41—172. oldalig terjed, érdeklő különösen reánk nézve és pedig azért, mert Gräsel rövid s egyáltalán nem kielégítő fejtegetését leszámítva, itt kapjuk meg teljességében azt, hogy a könyvtárépítés mint fejlett addig a körültekintő tökélességig, a melyen ma áll. Ennek irodalma eddig nem volt egy egészszé összefoglalva, csak egyes könyvtárakról olvashattunk külön leírásokat részint szaklapokban, részint önálló füzetben vagy nagyobb gyűjteményes művekben, melyek egy-egy város összes középületeit felölelték. Itt megtaláljuk az eddig uralkodott elvek teljes leírását és pedig kritikai fejtegetéssel kapcsolatban, állandóan szép kivitelű rajzokkal kisérve, melyek száma a 172 lapon 231-re megy, s mindkét fejezet végén megleljük a megszakirodalom teljes összeállítását. (40, 168—172. l.)

A levéltárak építéséről szólván, történelmi visszapillantást ad az archivumokról. A külső elhelyezésen és az épület tervén kívül részletezi és magyarázza az összes belső berendezés módjait, ismerteti a gyakorlatban használt szekrényeket és őrzési módokat. Igy bő leirását nyerjük a marburgi, wiesbadeni, wormsi, frankfurti (Majna melletti) állami és városi levéltárakban az okiratok és oklevelek őrzésére használt szekrényeknek. Végül alap- és metszetrajzokban megfelelő magyarázatokkal ismertetését adja a weimari, münsteri (tévedésből boroszlóinak nevezett), boroszlói, wiesbadeni, a Majna m. frankfurti s a müncheni levéltári épületeknek, továbbá a párisi számvevői és bordeauxi megyei levéltár épületének. Ez a rész azonban a könyvtárépítészet magyarázatánál lesz teljessé; mert a levéltáraknál épen úgy, mint a könyvtáraknál a legújabban elfogadott rendszer, mely a kezelést legjobban megkönnyíti s a helyet legjobban kihasználja, a ***magazin-*** vagy ***raktárrendszer*** levén, e kettőnek tárgyalása szorosan összefügg.

A könyvtárépítészetről szóló rész szintén történelmi bevezetésen kezdődik, melyben a könyvtár fogalmát Gräsel szerint adja,

[1] IV. Theil. Entwerfen, Anlage und Einrichtung der Gebäude. 6. Halbband. Heft 4: *Archive*, von Opfermann; *Bibliotheken*, von Kortüm und dr. Schmitt; *Museen*, von Wagner; *Pflanzenhäuser*, von Kerler u. dr. Schmitt; *Aquarien*, von Lindheimer; *Ausstellungsbauten*, von Messel. Lex. 8r. VIII+534 l. Ára 30 márka. Önállóan is kapható.

kinek körülirása szerint ez akár magán, akár közhasználatra felállított (kellően elrendezett) könyvgyűjteményből áll.

Nyilvános könyvtárak a XV. évszázad közepétől kezdődnek. Bölcsőjük Olaszország, hol a Medicik a *Laurentianát*, V. Miklós és V. Sixtus pápák a *Vaticanát* létesítették. Mátyás király híres könyvtára, a Corvina, olasz mintára jött létre. A könyvnyomtatás tette természetesen lehetővé a könyvtárak kibővítését; de a nagy kiterjedésű könyvtárak mégis csak századunkban jöhettek létre, s ezek hozták magukkal a megfelelő épületek és berendezések szükségét, még pedig a használati czélnak megfelelőleg a szerint, a mint a könyvek csak helyi vagy a könyvtáron kívüli használatra is kiadatnak. E szükségek a könyvtárépítés teljes átalakulását eredményezték.

A régi könyvtárak inkább kiállítási termek voltak, főleg a szemléletre, mint használatra utalva, többnyire egy vagy több pompás teremmel, mint a *San Marco* Velenczében (Sansovinotól), a *Laurentiana* Flórenczben (Michel Angelo tervei szerint), a *Vaticana* Rómában (Fontanától), a *Rodleiana* Oxfordban. Ilyen ú. n. *terem-köngvtárak* továbbá, melyben a könyvek csak a fal mellett állnak, a mannheimi, st.-galleni, a bécsi udvari, a régi wolfenbütteli, a Radcliffe library Oxfordban (Gibbstől), a herczegi könyvtár Karlsruheban. Az a beosztás, hogy a könyvek csak a fal mellett álljanak, az újabb időkig megmaradt, mint a berlini királyi (Unger és Baumanntól), az amiensi köz- és müncheni királyi könyvtárban (Gärtnertől), előbb még a hágcsó-rendszer megtartásával, majd ennek mellőzésével, mint Münchenben, hol már a szekrények csak oly magasak, hogy a legfelül elhelyezett könyveket kézzel is el lehet érni. Ez utóbbi tekintet idézte elő a *karzatos rendszer* alkalmazását. Ezt végül a legújabb és legmodernebb rendszer, a *magazin-* vagy *raktár-rendszer* váltotta fel egymásfölötti, ú. n. könyvemeleteivel, melyek a 2·50 m. magasságot meg nem haladhatják, s az áttekintés és kezelés egyszerűségét (utóbbit az ú. n. belső lépcsők és emelők alkalmazása által) egyesítik a hely czélszerű kihasználásával.

E rendszer legelőbb az 50-es évek elején, a *British Museum* pótépületében s kevéssel utóbb Párisban a *Bibliothèque nationale*-ban nyert alkalmazást. Ma már e rendszer szerint épülnek majdnem az összes nagyobb könyvtárak, kivéve az amerikaiakat, hol máig is a régibb teremrendszer szokásos. Mind e rendszerek kimerítő ismertetése után az épület biztos elhelyezésének, alapvetésének, beosztásának megbeszélését leljük a Bibliothèque nationale (Páris), a kieli egyetemi könyvtár, a British Museum (London), a stuttgarti királyi, a lipcsei egyetemi, a wolfenbütteli új herczegi s nehány más, ú. n. idealis könyvtár beosztásának ismertetésével. E belső beosztásnak a könyvtár valódi hivatásához kell alkalmazkodnia. A jó belső beosztás

háromféle helyiségeket igényel: 1. a könyvek és gyűjtemények; 2. az olvasó és látogató közönség, 3. az igazgatás számára, melyekhez a szolga- stb. lakások jőnek, egymástól mindannyian helyes elválasztásban. Ezt követi a külső helyes architekturai alakzatnak ismertetése a göttingai, hallei, greifswaldi, wolfenbütteli, stuttgarti, párisi Ste-Geneviève, atheni Valliano-féle könyvtárak homlokzatának részletezésével.

A belső berendezés leirásánál épen ily részletes és körültekintő ismertetést találunk a *hágcsós-*, a *karzatos-* és *raktár-rendszerekről*, a könyvek felállításának különböző rendszereiről, melyek közűl a szakok s ezek keretén belül az alak szerinti rendszert ajánlja, s a világítási módokról. Különösen tanulságos ez utóbbi kérdésnél, hogy a raktár-rendszerben felülvilágítás alkalmazása mellett legfölebb négy raktáremeletig kapunk teljes fényt, egyoldalú világításnál a raktár 6—7 méternél nem lehet mélyebb, kétoldalú (tehát a legjobb) világítás mellett 20 m. szélességig terjedhet a könyvraktár. E szerint vagy kétoldalú világítás, vagy ennek a felső világítással kombinálása a legjobb. A könyvraktárban az emeletek magassága 2.2—2.5 m.-ig terjedhet; egy négyszöméterre 100 kötet könyv fér be átlag. E számot *Staender* a greifswaldi új egyetemi könyvtárban tett tapasztalatai alapján 66 kötetre, Gilbert 80-ra, Wolf 102-re tette. Azonban a könyvszekrények szerkezetével, az elveszett térrel együtt e szám 65—80-nál többre nem tehető; tapasztalataink körülbelől Gilbert és Staender számításait igazolják.[1]

A munka a 80-ik lapon összehasonlító táblázatot ad az egyes könyvszekrények tengely-távolságáról; majd ezek elhelyezéséről, beosztásáról, magasságáról, mélységéről, súlyáról, szerkezetéről szól, fejtegetéseit a legapróbb részletekig példákkal magyarázva; ép ily részletesen tárgyalja a karzatokat, lépcsőket, felhúzó szerkezeteket, melyek a különböző modern könyvtárépületekben alkalmazva vannak; csak annak a szerkezetnek leirása hiányzik e tanulságos részből, mely szerint a raktár-rendszerben a könyvszekrények vas-támoszlopai nem az alapon, vagy inkább *nemcsak* az alapon nyugosznak, hanem a fedélszerkezetben alkalmazott szerkezeten függenek, mint a berlini új országház-könyvtárban, mi által, mondják, a tartó oszlopok egyszerűbb szerkezete volt elérhető.

A hágcsók, mozgatható támaszok, lépcsők, toló-asztalok és szekerek, a szokatlan alakú könyvek, mappák számára szánt szekrények, asztalok, kiállításra alkalmas szekrények s egyéb szerkezetek ismertetése végzi e fejezetet.

Az olvasó-termekre térve kiemeli, hogy ezek fontossága a

[1] V. ö. Das Einheitsmass für die Raumberechnung von Büchermagazinen. Különlenyomat a Centralbl. d. Bauverw.-ből. Berlin, 1892.

szerint nagyobb vagy kisebb, a mint a könyvtárt csak helyben vagy kikölcsönzés útján is lehet használni. Az előbbi az eset Angliában és Amerikában: ezért ott a pompás, gazdag kiképzésű és díszítésű olvasó-termek több száz ülőhelylyel, felül világítással, kupolával, minden kényelemnek megfelelő asztalokkal vannak berendezve.

Az olvasó-terem elhelyezése, világítása, az asztalok, a felügyelet módja kérdéseivel foglalkozva, bemutatja az atheni *Valliano* a *Bibliothèque National*, a *British Museum* stb., összesen 14 könyvtár olvasó-termét, köztük a budapesti egyetemi könyvtárét is (terv. Szkalnitzky és Koch) alaprajzban és hosszmetszetben. Ugyanitt szól — de röviden — a kikölcsönző teremről s egyéb helyiségekről. Az igazgatásra szükséges hivatali helyiségek leirása sorra veszi az igazgatoi, a titkári irodat, az új könyvek kiállítási termét, a könyvkötészeti, nyomdai, irodai helyiségeket, czímtár-szobát, raktárt stb., kiváló figyelmet fordítva a czímtárszobára s annak berendezésével foglalkozva. A czímtárak közül hármat (igen természetesen) mellőzhetlennek mond: a betüsoros, a hely- és szakczímtárt. Ezt a tűz, nedvesség, por elleni biztonsági szerkezetek, estéli világítás, szellőzés, fűtés, villámhárító és tűzoltó felszerelések ismertetése követi. A fűtésről szólva azonban megfeledkezik ama fontos kérdésről: mi jobb, fűteni vagy fütetlenül hagyni a könyvraktárt? Csak annyit mond, hogy az áttört-padlószerkezetű könyvraktárak (magazinok) a nagy magasság miatt alig fűthetők. A fütés neméről és fokáról is szivesen vettünk volna némi tájékoztató fejtegetést: mert pl. a légfütésről tudjuk, hogy sok porral jár s szárítja a könyveket: nem fűteni a könyvraktárt bizonyosan jobb; de ez meg a téli kezelésben ártalmas az ott foglalkozók egészségére. A rostocki, karlsruhei, wolfenbütteli, darmstadti, stuttgarti könyvtárakban a szorosan vett könyvtár nincs fütve.

A szakaszt a legjobb beosztású könyvtárak leirása zárja be három csoportban. Az állami és országos könyvtárak csoportjában a müncheni bajor kir. könyvtár, a párisi Ste-Geneviève és a Bibliothèque national, a British Museum könyvtára és a karlsruhei, stockholmi, stuttgarti és az athéni Valliano-féle könyvtárakról olvasunk részletes ismertetést. Ezeken kívül leir még öt egyetemi könyvtárt, (Halle, Greifswald, Göttinga, Leyden, Bécs), s öt városi és egyéb nyilvános könyvtárépületet, (Darmstadt, majnai Frankfurt, Sale Manchester mellett, Malden Massachussetsben, Public library Bostonban).

Az anyag e kivonatos elősorolása mutatja a mű tartalmasságát és becsét, melyet *Gräsel Bibliothekslehre*-jének kiegészítéséül, mint mellőzhetetlen művet ajánlunk mindazoknak, kik könyvtárberendezési tanulmányokkal és feladatokkal kivánnak foglalkozni.

Ferenczi Zoltán.

Die Handschriften in Göttingen. 1. Universitäts-Bibliothek. (*Philologie, Literärgeschichte, Philosophie, Jurisprudenz.*) *Berlin, 1893. (Verzeichniss der Handschriften im Preussischen Staate. I. Hannover, 1.)* 8r. X+588. l.

A porosz vallás- és közoktatásügyi miniszter — úgy látszik Francziaország példáját követendő — elrendelte a porosz állam tulajdonát képező kéziratok összeirását, s e rendelet első eredménye az előttünk fekvő kötet. Csak elismeréssel lehet adózni a porosz kormánynak, hogy hivatalból megkönnyíteni törekszik a könyvtáraiban kutatók munkáját. Egyelőre csak az állam birtokában lévő kéziratok ilynemű jegyzékére van ugyan kilátásunk, de tervbe van véve a magán tulajdonban lévő kéziratok katalogizálása is.

A munka felosztásáról pár szóval az előszó tájékoztat minket. E szerint Poroszország minden egyes nagyobb kézirati gyűjteményének külön katalogus van szánva, míg a kisebbek közül többet egyesítenek egy kötetben. Az egyes tartományok kéziratainak katalogusai pedig egy-egy főosztályban egyesíttetnek.

Jelen kötet Hann overa tartomány kéziratai jegyzékeinek sorát nyitja meg, a göttingai egyetem kéziratainak egy részét tartalmazva.

A göttingai egyetem kézirati gyűjteménye nem mutathat fel kiválóan becses vagy nagyon ritka kéziratokat, de sokoldalúságában csak kevés hasonló gyűjtemény versenyezhet vele. E sokoldalúság jellemző sajátsága e gyűjteménynek s magában a könyvtár keletkezésében rejlik oka. A göttingai egyetem könyvtárának törzsét a göttingai gymnasiumé teszi, mely 1735-ben ment át az egyetem tulajdonába. De a tulajdonképeni alapját a könyvtárnak Münchhausen Adolf Gerlach vetette meg, ki 1770-ig volt az egyetem kurátora. Az ő idejébe, s folytatólag 1812-ig, esik a könyvtár gyarapodása különböző magán könyv- és kéziratgyűjtemények beolvadása által, milyenek 1740 körül a Ludolf-féle «Deductio iuris-gyűjtemény, melynek becse jogi körökben általánosan ismert, 1772-ben Achenwall statisztikus hagyatéka stb.

A göttingai egyetem régi hírnevének megfelelőleg a kéziratgyűjtemény főleg jogi tartalmúakban gazdag. Különösen a német jog történetére fontos anyagot tartalmaznak e kéziratok, de e mellett főleg Hannover beltörténetét illetőleg a XVI—XVIII. századig is becses anyagot találunk. É mellett még a protestans vallás történetére és az egyes tudományok történetére vonatkozólag, különösen azon időszakra, melyben Göttinga állt a német egyetemek élén, érdekes adatokra akadunk.

Az előttünk fekvő kötet a filologiai, irodalomtörténeti, filozofiai és jogi kéziratokat tartalmazza, az utóbbiakhoz még az ú. n. «Deductiones iuris» gyűjtemény járul, mely Németország egyes tartományainak, helységeinek és családjainak történetére becses adatokat szolgáltat.

Összesen 1491 kézirat rövid leirását és tartalmát adja a jelen kötet, mely számba a külön gyűjteményt tévő deductiók nincsenek befoglalva. Hazánkat érdeklő kéziratot e kötetben nem találunk, csak egyes magyarok leveleit, melyekről alább lesz szó; a jogi szak 403—418. számai az osztrák jogra vonatkozólag tartalmaznak adalékokat, különböző statutumokat stb. Ezek minket nem igen érdekelnek. A Historia litteraria osztály egyik XVII. századbeli kéziratában azonban egy kétségkívül magyar névre akadunk. *Hist. lit. 47.* r. alatt Benckendorff András sziléziai származású, alkalmasint göttingai tanuló emlékkönyve van említve, melynek 42. lapján «Gabriel P. Szentsimonius, 1608» áll. Kár, hogy a származási hely nincsen kitéve, s így nem konstatálható minden kétséget kizárólag az illető származása, de a név formáját tekintve, aligha nem magyar emberrel van dolgunk.

Hist. lit. 116. alatt öt kötet különböző levelet találunk, melyeket európai tudósok intéztek a göttingai tud. társasághoz. Ezek között két latin levél Beregszászi P.-től 1802; latin levelek Berzeviczytől 1802; gr. Festetich K.-tól 1802.; Horváth B. F.-től 1790.; Lenhossék M.-tól 1805. (2 drb); gr. Teleki Sámueltől 1799. Azonkívül Philos. 91. a. különféle levelek, köztük magyaroktól: 4. l. Andreas Arthalos 1. Dec. 1609. ex civitate Tyrnaviensi; 7. l. Bened. Bakaynus Cassoviensis Hungarus, Witebergae 12. Cal. Nov. 1618; 10. l. Paul Benyes Serpsinus Ungarus Heidelb. 23. Apr. (év. n. G. Remushoz intézve.); 71. l. G. Scheringer past. Hungar. A. C. (év n.); 79. l, Joh. Simonides exul, Görlitz, 1677. 2. jan. 80. l. J. Sdes (Joh. Simonides exul 1678) a magyarországi háborúkról tudósítás; 84. l. Samuel Simonides Lipsiae 1. Oct. 1694. (Nem bizonyos, hogy magyar, de a két név közti hasonlóság arra enged következtetni): 102. l. Steph. Velichinus Ungar. (G. Remushoz) Heidelberg 5. Cal. Maii 1616; 161. l. egy magyarországi Galler Ferdinand bárónál tartózkodó nevelő levele sorsáról Ritter Miklós rektorhoz; év n. *Philos. 93.* nr. 1. Arithmaeus Bálint levele 1617. 12. kal. Aug. (Magyarországból.) nr. 83. Iac. Lagus Hamburg. scholae Sempron. (in Hungaria) rector, 1649. 1. Martii. Rittershausen Miklósnak második házassága alkalmából költeményeket küld.

Megemlítem még a *Philol. 261.* számú XVIII. századbeli kéziratot, melynek tartalma: «Vocabularium continens trecenta vocabula triginta quatuor gentium, maxima ex parte Sibiricarum»; ennek 42—43. oldalán 50 különféle magyar és görög szó fordul elő.

E minden tekintetben elismerést érdemlő vállalat többi köteteit érdeklődéssel várjuk, s tartalmukkal e folyóirat olvasóit megismertetni el nem mulasztjuk.

Dr. Áldásy Antal.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** 1892-ik évi folyamában *Hellebrant* Árpád 90 oldalra terjedő könyvészeti jegyzékben ismerteti a magyar filologiai irodalom 1891. évi termékeit. Az általános nyelvészet, az árja és ugor összehasonlító nyelvtudomány a magyar, klaszszikus, germán, román és szláv filologia és a keleti nyelvek köréből megjelent könyvek, értekezések és hirlapi közlemények száma 2096-ra rug. *Pap* Ferencz czikke, Kis János versei és Bacsányi a M. Nemz. Múzeum könyvtárának egy érdekes nyomtatványával foglalkozik: Kis János 1815-ben megjelent verseinek példányával, mely Bacsányi János jegyzeteit és javításait tartalmazza. Az 1893. évi folyam 2. és 3. füzetében *Erdélyi* Pál a XVI—XVII. század költészetének nehány kéziratos emlékét mutatja be, köztük egy új codexet, melyet Jancsó Benedek ajándékozott a M. Nemz. Múzeum könyvtárának, Mihál Farkas énekes könyvét és a Gönczi-féle 1620-iki énekes könyv egy példányát, mely becses kézirati pótlásokat tartalmaz. A VI—VII. kettős füzetben *Kanyaró* Ferencz a Zrinyi-könyvtárt ismerteti a Kende által kiadott katalogus alapján. *Hellebrant* Árpád folytatja bibliografiai jegyzékét, mely 1729 szám alatt sorolja fel a magyar filologiai irodalom 1892-ben megjelent termékeit.

Az **Erdélyi Múzeum** 1892. évi folyamában *Gyalui* Farkastól találunk igen érdekes adalékokat Apáczai Cseri János életrajzához és műveinek bibliografiájához, Harderwykban 1651-ben nyomatott Dissertatiójának betühű czímmásával és néhány kéziratának könyvészeti leirásával. *Kanyaró* Ferencz XVII—XVIII. századi virágénekeket közöl egy Tordán felfedezett mult századi kéziratból, melyet Solymosi József irt össze a mult század közepén. Az 1893. évi folyam 1. füzetében *Márki* Sándor Egy magyar humanista cz. czikkében Maximilianus Transilvanus élete s műveivel foglalkozik; a 2. füzetben *Kanyaró* Ferencz folytatja a Solymosi József daloskönyvében foglalt virágénekek ismertetését. A 3. füzetben *Bayer* József kimutatja, hogy a Tündér-alma czimű énekes játékot nem Katona József irta, hanem Ernyi Mihály erdélyi színész; ennek neve alatt jelent az meg nyomtatásban Kolozsvárott 1803-ban. Az eddigi szerkesztő Szinnyei József távozása következtében a folyóirat szerkesztését a 7-ik füzetől kezdve *Szádeczky* Lajos vette át. E füzetben olvassuk dr. *Ferenczi* Zoltán jelentését az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának 1892/93. évi állapotáról.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** 1892. évi folyamában *Ballagi* Aladár rendkívül érdekes bibliografiai jegyzéket közöl az

Attiláról szóló kéziratokról és nyomtatványokról. 64 kéziratot sorol fel, köztük a M. Nemz. Múzeum 2 Leonardus Aretinus-codexét (Oct. Lat. 64. és 65.) és 80 nyomtatvány különböző kiadását 1482-től 1700-ig; nehányról facsimilét is ad. Ugyanő Calanus és Aretinus Athiláj a című dolgozatával gyarapítja az Attila-irodalmat, és egész terjedelmében tesz közzé egy Attila Flagellum Dei című olasz költeményt, mely a XVII. században Páduában lett kinyomtatva. Dr. *Illésy* János Melotai Nyilas István végrendeletét közli 1623-ból, melyben egy sajtó alatt levő, de meg nem jelent munkájáról tesz említést. *Barabás* Samu Misztótfalusi Kis Miklós 1702 febr. 17-én kelt végrendeletét teszi közzé az országos levéltárban levő eredetiről. *Ráth* György dolgozata a felsőmagyarországi kryptokálvinisták hitvitázó irodalmáról két új adalékkal gyarapítja a Régi Magyar Könyvtár II. kötetét. *Kerékgyártó* Árpád Istvánffy Miklós historiájáról közöl beható tanulmányt a M. Nemz. Múzeum birtokába jutott eredeti példány alapján. Sok érdekes irodalomtörténeti és könyvészeti adatot tartalmaz Pápai Páriz Ferencznek *Koncz* József által közölt naplója az 1649—1691. évekből. Az 1893. évi folyam, mely *Szilády* Áron szerkesztésében jelent meg, I. füzetének Adattár című rovatában közöl igen sok becses adatot a hazai bibliografia történetéhez; ilyenek a néhai *Szalay* József gyűjteményéből közzétett apróságok: Ujszigeti nyomda; Sylvester és új-testamentuma; továbbá a Bécsi könyvnyomtató levele a XVII. századból és Egyleveles nyomtatvány 1624-ből című közlemények, és a poseni kir. levéltár magyar vonatkozású kéziratainak ismertetése *Kvacsala* Jánostól. A II. füzetben *Bánóczi* József Kisfaludy Károly művei új kiadását ismertetve, összeállítja az eddigi kiadások jegyzékét. A III. füzetben dr. *Illésy* János Pesti Gábor iskolázásához és a hatnyelvű szótár szerkesztéséhez és nyomtatásához közöl adatokat, és egy másik czikkében Czuczor és Vörösmarty iskolai nyelvtanai szerkesztésének történetét adja elő.

A **Katholikus Szemle** 1892. évfolyamában *Achenbrinner* József a könyvek történetéről ír; az 1893. évi folyam I. és II. füzetében Ianus Pannonius élete és műveiről olvasunk dr. *Karácson* Imrétől hosszabb tanulmányt.

A **Magyar Sion** 1893. évi folyamában *Kollányi* Ferencz a vatikáni levéltárról ad igen érdekes ismertetést; *Walter* Gyula a Zrinyi-könyvtárról értekezik, és *dr. Kereszty* Viktor Egy ősrégi evangelium-fordítás felfedezése czímen a sinai hegyen legújabban felfedezett syr codexet ismerteti.

A **Századok** 1892-iki évfolyamában *Fraknói* Vilmos a pápai levéltárakban eszközölt nyomozásairól tesz közzé igen érdekes ismertetést. *Pauler* Gyula a Hartvik-legendáról írt czikkében *Karácsonyi* Jánosnak Kik voltak az első érsekek című dolgozatával polemizálva sorra veszi a legenda négy codexét, köztük a M. Nemz. Múzeum codexét. Karácsonyi ez utóbbiról azt állítja, hogy ez Hartvik művének

legrégibb példánya, s korát a XVIII. századra, IV. Béla király idejére teszi. Pauler ennek ellenében védi a régi álláspontot, mely szerint Hartvik a XII. század elején, Kálmán király idejében élt, s a múzeumi codexet az eredeti Hartvik-legenda későbbi átdolgozásának tartja. *Réthy* László az oláh történelmi kiadványokat, *Tagányi* Károly az orosz történetirás legújabb termékeit ismerteti. Az 1893. évi folyam I. füzetében *Pór* Antal megirja János kükülleí főesperes életrajzát; restituálja a budai, dubniczi és Thuróczy-féle krónikákból a főesperes (családi nevén Apród János) eredeti krónikáját, s behatóan foglalkozik annak forrásaival. Az 1. és 2. füzetben *Komáromy* András Ugocsa vármegye levéltárából közöl részletes ismertetést. A 4. füzetben *Thim* József röviden ismerteti az újabb szerb irodalomnak hazánkra vonatkozó termékeit A 8. füzetben *Harmath* Károly egy érdekes XVI. századi emlékkönyvet mutat be, melynek ismeretlen tulajdonosa Miksa és Rudolf királyok udvarában élt. Az emlékkönyv, mely a kor legelőkelőbb szereplőitől tartalmaz bejegyzéseket, jelenleg a pozsonyi ev. lyceum könyvtárának tulajdona. A 9. füzetben találjuk *Dedek* Crescens Lajos jelentését a cseh- és morvaországi (olmüczi, kremsieri, brünni, prágai, neuhausi és wittingaui) könyv- levéltárakban eszközölt kutatásairól. A folyóirat mindkét évfolyama becses bibliografiai összeállítást tartalmaz a hazai és külföldi történelmi irodalomról és különös figyelmet fordít a hazai iskolai értesítőkben elszórt tudományos értekezések ismertetésére.

A **Történelmi-Tár** 1892-iki évfolyamában *Hodinka* Antal egy előbb megkezdett terjedelmes tanulmányát fejezi be a szerb történelem forrásairól. *Beke* Antal az erdélyi káptalan levéltárát ismerteti és középkori oklevelek regestáit adja 1269-től 1481-ig. *Szilágyi* Sándor újabb pótlékot közöl Szamosközy történeti följegyzéseihez, mely Wenzel Gusztáv gyűjteményének egyik kéziratából került napvilágra; a kézirat vétel útján a budapesti egyetemi könyvtár birtokába jutott. Ifj. *Kemény* Lajos közleményei Kassa város levéltárából a kassai iskolázásra vonatkozó adatokon kívül egy érdekes könyvtári lajstrommal ajándékoznak meg bennünket, mely a Szüney István kassai magyar kántor hagyatékában talált könyvek jegyzékét tartalmazza 1635-ből. Az 1893-ik évi folyamban *Beke* Antal befejezi az erdélyi káptalani levéltár okleveleinek regestáit. *Szilágyi* Sándor Gyulaffi Lestár történeti maradványaihoz közöl pótlékokat ugyanabból a Wenzel-codexből, mely Szamosközy feljegyzéseit őrizte meg számunkra. *Ferenczi* Zoltán Cserei Mihály naptáraiból közli a Csereitől származó naplószerű bejegyzéseket; a 7 darab naptár az Erdélyi Múzeum könyvtárának birtokában van. *Reizner* János a Gróf Esterházy család pápai levéltárát ismerteti.

A **Turul** 1893. évi folyamának 1. füzetében *Fraknói* Vilmos a vatikáni levéltárból közöl becses Zsigmondkori genealogiai és heraldikai adatokat. Kiváló érdekkel bír *Mika* Sándor Erdélyi hadi zászlók 1601-ből című dolgozata, melyhez a drezdai kir.

könyvtár «Conträfactur der Reutter- und Landtsknecht-Fahnenn» cz. kézirata szolgáltatta az anyagot. E kézirat azoknak az erdélyi zászlóknak rajzát tartalmazza, melyek az 1601-iki goroszlói ütközetben Mihály vajda és Básta kezeibe jutottak. A czikkekhez két pompás kivitelű táblázaton van mellékelve a zászlók színnyomatú képe. Megemlítjük e helyütt a Turul 1883—92. évfolyamaihoz *Borovszky* Samu által készített Név- és Tárgymutatót, mely 13 és fél íven számol be a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság tíz évi működésének tudományos eredményeiről.

A **Centralblatt für Bibliothekswesen** 1892-ben megjelent IX. évfolyamában *Schmidt* Adolf darmstadti könyvtárnok Bibliographisches zur deutschen Kaisersage és Die ersten deutschen Zeitungen című közleményei tartalmaznak rendkívül sok magyar vonatkozású könyvészeti adatot. Az első a «Gespräch eines Römischen Senatoris und eines Teutschen Anno 1537» című reichenaui nyomtatványt ismerteti, melyben a törökök magyarországi pusztításairól történik említés; a második czikk pedig a török-magyar háborúkról szóló német ujságok egész sorozatát ismerteti 1532-től a XVI. század végeig, melyek példányai a darmstadti nagyherczegi könyvtárban őriztetnek. Paep János végrendeletéről, melyet dr. *Uhlirz* Károly bécsi városi levéltárnok közöl, más helyen adunk részletes ismertetést. A könyvtártan szempontjából kiváló figyelmet érdemelnek a porosz kir. kormány által kiadott Instruction für die Herstellung der Zettel des alphabetischen Cataloges, a szentpétervári egyetemi könyvtár új épületének leirása O. v. *Hallertől*, Wachsthum und Leistung der Bibliotheken E. *Reyertől*. Az 1893. évfolyam január—szeptemberi füzeteiben C. *Haeberlin* az angol könyvtárakra vonatkozó törvényhozással foglalkozik a Library Association of the United Kingdom XV. kongresszusának leirásával kapcsolatban. *Ebrard* és *Wolff* a könyvpolczok áthelyezésére vonatkozó szabadalmazott találmányukat ismertetik; hasonló találmányt ir le *Schnorr* Ferencz drezdai kir. könyvtárnok is. A közeli szomszédság és a huszita-háborukban való részvételünk révén kiváló érdekkel bir reánk nézve a prágai Szt-Tamás-kolostornak a husziták korából fenmaradt könyvjegyzékei, miket *Neuwirth* József egész terjedelmükben közzétesz. *Neubaur* L. az örök zsidó bibliografiáját állítja össze. *Reyer* E. érdekes statisztikai adatokat közöl Európa legnagyobb könyvtárairól, továbbá a cambridgei, göttingai, oxfordi, párisi és bécsi egyetemi könyvtárakról és Bécs nyilvános könyvtárairól. Dr. *Kukula* Richárd Einige Worte über die österreichische Staatsbibliotheken czím alatt ismerteti az osztrák könyvtárak szervezetének hiányait s a könyvtárnokok mostoha helyzetét. A folyó-

irat mindenik kötete ezenfelül rendkívül becses, terjedelmes jegyzéket közöl a nemzetközi bibliografiai irodalom termékeiről s egész terjedelmükben adja a bibliografiai folyóiratok egyes füzeteinek tartalomjegyzékeit. A *Beihefte* című mellékletből három kötet jelent meg, ú. m.: (IX.) *F. W. E. Roth*, Die Mainzer Buchdruckerfamilie Schöffer während des XVI. Jahrh. 1892., 8r. VIII+212 l., (X.) *dr. Paul Schwenke*, Adressbuch der Deutschen Bibliotheken 1893. 8r. XX+412 l. és (XI.) *dr. Ewald Horn*: Die Disputationen und Promotionen an den Deutschen Universitäten, vornemlich seit dem 16. Jahrh, 1893. 8r. VIII+128 l. A két utóbbi munkáról jövő évi folyamunkban adunk bővebb ismertetést.

A **Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung** 1892. évi folyama *Redlich* Osvát tollából részletes ismertetést közöl *Zimmermann* Ferencz Ueber Archive in Ungarn című munkájáról. E folyam mellékletéül jelent meg a III. Ergänzungsband 2. füzete, mely *Seeliger* Gerhard Die Registerführung am deutschen Königshof bis 1493 című dolgozatát tartalmazza. A 110 levélre terjedő értekezés közelről érdekel bennünket, mert behatóan foglalkozik Zsigmond császárnak a bécsi udvari levéltárban őrzött igtató-könyveivel, melyekben tudvalevőleg igen sok a magyar vonatkozású oklevél. Az 1893. évi folyam 2. füzetében *Thallóczy* Lajos Die Geschichte Nordost-Europa's und die neuere ungarische Literatur czímen a magyar-lengyel-orosz érintkezések történetéről ad érdekes képet, az idevágó magyar irodalom ismertetésével. A 3. füzetben *Áldásy* Antal *Fejérpataky* Lászlónak Kálmán király oklevelei és *Karácsonyi* Jánosnak Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla című munkáiról mond elismerő birálatot.

A **Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde** XVII. kötete (1881/92. évf.) *Wattenbachtól* közli a müncheni kir. könyvtár *Cod. Lat. 19411* jelzetű kéziratának ismertetését, melyben egyebek között Otto freisingi püspökre találunk adatokat. *Holder-Egger O.* 1891-iki olaszországi tanulmányútjáról tesz jelentést, e Biblioteca Vittorio Emanuele és a vatikáni könyvtár történelmi vonatkozású kéziratainak ismertetésével; ez utóbbiak között említést tesz a bázeli zsinat iratait tartalmazó 381. számú codexről. *Sauerland* H. V. Aus Handschriften der Trierer Seminarbibliothek című közleményében egy XIV. századi hártya-codexről találunk említést, mely Szent-Erzsébet és más szentek legendáit foglalja magában. A XVIII. kötet (1892/93.) *Kursch* Bruno első közleményét tartalmazza a franczia-országi könyv- és levéltárak középkori codex-anyagáról. *Altmann* Vilmos Windecke Eberhart életéhez és krónikájához közöl érdekes új adatokat.

D. Gy.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

A Magyar Könyv-Szemle új folyama. A Magyar Nemzeti Múzeum hivatalos közlönye megjelenésében az utolsó évek folyamán előfordult késedelmek és az a körülmény, hogy a folyóirat eddigi szerkesztője megszünt az intézet tisztikarához tartozni, elodázhatatlanná tették a folyóirat ügyének végleges rendezését. Ennek módozatai megállapítására a M. Nemzeti Múzeum igazgatójának felszólítása folytán Szinnyei József és Fejérpataky László múzeumi őrök tettek részletes javaslatot, melynek kiindulási pontját annak szükségessége képezte, hogy a folyóirat pénzügyeit teljesen az intézet vegye kezelés alá, s annak felügyeleti joga a szerkesztővel szemközt is biztosíttassék. Az ügy rendezésénél némi nehézséget okozott az eddigi mulasztások helyrehozatalának kérdése. A folyóiratból ez év nyarán még csak az 1891. évi folyam befejező része látott napvilágot, a kiadvány rendelkezésére álló anyagi források pedig az eddigi szerkesztő által teljesen ki lettek merítve. Idő s anyagi eszközök hiányában legczélszerűbbnek látszott a folyóirat régi folyamait lezárva, új kötetszámozással új sorozatot indítani meg, melynek első kötete az elmaradt 1892-iki és a folyó 1893. évi folyamot egyesíti magában. A nagym. vallás- és közoktatásügyi miniszterium e javaslatot egész általánosságban magáévá téve, f. évi július 24-én 15038. sz. a. kelt leiratában alulirottat bízta meg az ideiglenes szerkesztéssel, a könyvtár élére kinevezendő igazgató-őr javaslatától téve függővé végleges rendelkezését. Ezek képezik a jelen kötet közrebocsátásának előzményeit. Tartalmában, tudományköreiben bővülve, az új kötet csak egyet hagyott el a régi évfolyamokból átvett rovatok közül: ez a «Magyarországi Könyvészet» című bibliografiai melléklet, mely az ez idő szerint rendelkezésünkre álló eszközök mellett sem mint a hazai irodalom könyvészete, sem mint a múzeumi könyvtár évi gyarapodásának jegyzéke, nem léphetett fel a teljesség igényeivel. E helyett azonban megkezdtük a múzeumi könyvtár ősnyomtatványai jegyzékének közlését; folytatni fogjuk a kézirattár és a régi magyar nyomtatványok katalogusával; és ha teljesülni fog — mint reméljük — a múzeumi könyvtár az az óhaja, hogy törzskönyvtárának legalább egy részéről, a hungaricumokról rendszeres czímjegyzéket bocsáthasson közre, akkor a Magyar Könyv-Szemlének is meg lesz adva a lehetőség,

hogy az évi gyarapodás pontos jegyzékének kiadásával más alakban pótolhassa az elmaradt könyvészeti rovatot. Az új folyam programmját a kötet élén veszik t. olvasóink; minő eredménynyel várható annak megvalósítása, ítéljék meg a jelen kötet tartalmából, melynek összeállításában legkiválóbb szakerőink támogatása tette könnyűvé a szerkesztés munkáját.

Budapest, 1893. deczember 15. *Schönherr Gyula.*

Változások a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában. A lefolyt 1893. év jelentékeny változásoknak volt tanuja a múzeumi könyvtár tiszti karának belső életében. Az állami tisztviselők illetményeinek szabályozása, mely az 1893. évi IV. t.-czikkben nyert végleges elintézést, alkalmat adott a magas kormánynak, hogy beváltsa a múzeumi tisztviselők fizetésének javítása felől tett többszörös igéreteit. A törvény a M. Nemzeti Múzeum igazgatóját meghagyva az eddigi V. fizetési osztályban, s az aligazgatói állást megszüntetve, a többi múzeumi állásokat a VII—IX. fizetési osztályok közt osztotta meg, az egyes osztályok élére 5 igazgatóőri állást szervezett a VII. fizetési osztályban, 10 múzeumi őrt a VIII., 9 segédőrt a IX. osztályba, s a gyakornokokból előléptetett 5 múzeumi segédet (assistens) a X. osztályba osztotta be. E beosztások kapcsán a múzeumi könyvtár szervezete új alapokra lett fektetve, a mennyiben a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszter f. évi július 7-én 31,401. sz. a. kelt leiratában a könyvtárt három csoportra osztotta fel, ú. m.: a tulajdonképeni könyvtárra, a hirlaptárra s a kézirat- és levéltári osztályra; mindenik csoport élére egy-egy múzeumi őrt állított, kik felett az igazgató őr van hivatva az egész könyvtár adminisztratív ügyeinek vezetésére. A könyvtárban még az 1892. év végén fölmerült sajnos események folytán az osztály őre és egyik segédőre fegyelmi vizsgálat útján megválván az intézettől, az ekként beállott üresedések lehetővé tették, hogy a Széchenyi grófi család kijelölési jogának kérdése a megváltozott viszonyokhoz képest rendeztessék. E kijelölési jogot a miniszter a családdal kötött egyezség folytán a könyvtári csoport őri állására, 1 segédi és 1 szolgai állásra korlátozta, s az igazgatóőri állás betöltését magának tartotta fenn. A miniszter a könyvtárőri állásra az egyezség értelmében a gróf Széchenyi család ajánlatára *Kollányi Ferencz* esztergomi segédlelkészt nevezte ki, a ki f. évi szeptember 1-én foglalta el új állását. Időközben dr. Váczy János segédőr a budapesti VII. ker. áll. főgymnasiumhoz tanárrá neveztetvén ki, helye *dr. Csuday Jenő* csorna-premontrei kanonokkal töltetett be. Az igazgató-őri állásra, melynek teendőit miniszteri megbízás alapján *id. Szinnyei József* múzeumi őr viszi, folyó évi október 22-én lett a pályázat kiirva. A könyvtári tisztikar ez időszerinti létszáma a következő: *Igazgató-őrség*: betöltetlen. Könyvtári osztály. *Őr*: Kollányi Ferencz. *Segédőrök*: Major Lajos. Horváth Ignácz. *Assistens*: dr. Erdélyi Pál. Hirlaptár. *Őr*: Id. Szinnyei József. *Assistens*: Kereszty István. Kézirat- és levéltári osztály. *Őr*: dr. Fejérpataky László. *Segédőr*: dr. Csuday Jenő. *Assistensek*: dr. Schönherr Gyula, dr. Sebestyén Gyula.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának gyarapodása és forgalma az 1892. évben. A Magyar Nemz. Múzeum könyvtára az 1892. évi január hó 1-től deczember 31-ig 3867 kötet és füzet könyvvel, 717 évfolyam hirlappal, 70 kötet kézirattal és 4076 darab és 20 csomag oklevéllel gyarapodott. Ezek közül 248 kötet és füzet nyomtatványt, 39 évf. hirlapot, 17 kötet kéziratot és 384 oklevelet ajándékba kapott, 2978 kötet és füzet könyv és 670 évf. hirlap kötelespéldány gyanánt érkezett be, s 3383 drb oklevél örök letétemény gyanánt lett a levéltári osztályban elhelyezve. Az olvasók száma 14072 volt, kik 27088 kötet könyvet, 2831 kötet hirlapot, 1192 kötet kéziratot, 8031 oklevelet használtak. Házi használatra 1835 egyén 5220 kötet könyvet kölcsönzött ki.

A Magyar Tud. Akadémia új főkönyvtárnoka. A Hunfalvy Pál halálával megüresedett akadémiai főkönyvtárnoki állást a gróf Teleki család az akadémia ajánlatára *dr. Fröhlich Róbert* egyetemi magántanárral, az ismert régészeti iróval töltötte be. Fröhlich ez állása elfoglalásáig a budapesti ág. ev. főgymnasium tanára volt; irodalmi munkásságáért, mely főleg Pannonia rómaikori történelme terén mutat fel jelentékeny eredményeket, az akadémia 1892-ben választotta lev. tagjává. Benne a M. Tud. Akadémia könyvtára alapos nyelvismeretekkel, komoly tudományos hajlamokkal rendelkező vezetőt nyert, kitől az akadémia méltán elvárhatja, hogy tudományos irodalmi munkássága mellett első sorban a vezetésére bizott könyvtár ügyeinek fogja szentelni tevékenységét.

A Magyar Nemz. Múzeum ügye az országgyűlésen. Az 1890. évi költségvetési tárgyalás után, melyen a M. Nemz. Múzeum kibővítésével, illetőleg a természetrajzi tárak kitelepítésével behatóan foglalkozott a törvényhozó testület, a jelen évi költségvetés f. évi márczius havi tárgyalásán ismét igen mélyreható mozzanat történt a nagy intézet érdekében. A M. Nemz. Múzeum tétele márczius 21-én került tárgyalásra, melyen a múzeumi könyvtár gróf *Zichy* Jenő személyében talált tudományos érdekeinek méltó védőjére. Zichy gróf beszéde abból indult ki, hogy intézményeinkkel itt az alapító szellemét kell ápolnunk, ki első sorban a nemzeti művelődésnek akarta megteremteni örök időkre szóló letéteményesét. Ezért sürgette ő is a természetrajzi tárak kihelyezését és a tulajdonképeni két nemzeti múzeumi tárnak: a régiségtárnak és könyvtárnak hathatósabb eszközökkel való támogatását. A bajok orvoslásánál szerinte első sorban a könyvtárt kell az intézkedésben legilletékesebb forumnak figyelembe venni. Állítása igazolására kimutatta, hogy az 1848. évi XVIII. t.-cz. 39. és 40. §-a sanctio nélkül egyáltalán nem életképes, s hogy e miatt a könyvtár nyomtatványi osztályának évről-évre pótolhatatlan veszteségei vannak. Részletes megindokolás után tehát a következő indítványt terjesztette a képviselőház elé: «*Indítvány*: Utasíttatik a kormány, hogy az elavult és meg nem felelő 1848. évi XVIII. t.-cz. 39—40. §-ai helyett egy új, a fejlődött viszonyoknak teljesen megfelelő törvényt készítsen és azt mentől előbb terjeszsze a képviselőház elé.» A törvényhozó testület gróf *Zichy* Jenő indítványát egyhangúlag elfogadta, valamint helyeselte azt is, hogy a nemes gróf a könyvtári dotáczió 6000 frtos tételét 10.000 frtra kivánja emeltetni, s hogy a múzeumi ügyek állandó támaszául egy főrendekből és alsóházi tagokból álló bizottságot kiván kiküldetni. Gróf *Csáky* miniszter gr. *Zichy* Jenő indítványát készséggel elfogadta. A törvény azonban az 1894. évi költségvetés tárgyalásáig még nem készült el, mi arra indította *Zichy* Jenőt, hogy maga nyújtson be egy törvényjavaslatot. E javaslat indokolása f. évi deczember 4-re lett kitűzve, mely alkalommal a miniszter azt az érdemleges nyilatkozatot tette, hogy már a kormány is elkészült a maga javaslatával s kérte a képviselőházat, hogy a részletes tárgyalást halaszsza akkorra, mikor már a hivatalból készített javaslat szövege is a képviselőház asztalára tétetett.

Múzeumok és könyvtárak a vidéken. A *Dunántúli Közművelődési Egyesület* üdvös mozgalmat indított meg a vidéki nyilvános könyvtárak és múzeumok szervezése érdekében. E kérdés nem most kerül először szőnyegre. Rómer Flóris, Horváth Mihály, Thaly Kálmán, Henszlman Imre és Ipolyi Arnold már 1868-ban felvetették annak szükségét, hogy a vidéken múzeumokat alapítsanak a helyi érdekű régészeti emlékek megőrzésére és nyilvános könyvtárakban tegyék a hazai irodalom termékeit a nagy közönség számára megközelíthetővé. E törekvés nyert kifejezést a kormány amaz intézkedésében, melyben Pulszky Ferenczet, a M. Nemz. Múzeum igazgatóját, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjének czímével és hatáskörével ruházta fel. Több azonban nem történt ez ügyben, s most a Dunántúli Közművelődési Egyesület vezetőié az érdem, hogy ezt a fontos közművelődési kérdést újra felszínre hozták. Az egyesület f. é. deczember 9-ikén Budapesten tartott

értekezletén Porzsolt Kálmán egyesületi titkár részletes emlékiratot mutatott be e kérdés megoldása felől; a tárgy felett megindult eszmecserében a közélet számos kitűnősége és szaktekintélye vett részt, s Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi államtitkár a kormány teljes támogatása felől biztosította az ügy harczosait Az ő indítványára határozta el az értekezlet, hogy bizottságot küld ki az actio megindítására és a szükséges tervek előkészítésére. *Sch. Gy.*

Müller Miksa ajándéka. Az oxfordi egyetem világhírű tanára Konstntinápolyi útja alkalmából pár napig Budapeten időzött s augusztus 14-én Vámbéri Ármin kíséretében meglátogatta a M. Nemz. Múzeum könyvtárát. Itt különösen a Corvin-codexek, és a halotti beszéd érdekelték, melyekről jegyzeteket is készített. A könyvtár tisztviselői ez utóbbinak sikerült facsimilejével kedveskedtek neki. Végül megtekintette a könyvtár összes helyiségeit, melyek pompás méreteikkel szerfölött meglepték. Ekkor jutott tudomására, hogy az ő nagy hatkötetes Rigveda-kiadását a könyvtár még nem szerezte meg. A szíves fogadtatás viszonzásául, melyben a könyvtár tisztikara részesítette, megigérte tehát, hogy a hiányzó művet ajándékúl meg fogja küldeni. A küldemény a M. Tudományos Akadémia czímére érkezett meg s benne a drága kiadványnak három példánya volt. A két váratlanúl érkezett példánynyal Müller Miksa az akadémiai és egyetemi könyvtáraknak szerzett örvendetes meglepetést.

A legnagyobb könyvtárak. A világ legnagyobb könyvtárai között úgy köteteinek számára, mint a forgalom nagyságára a *British Museum* könyvtára foglalja el az első helyet. Ennek kötetszáma 1890/91-ben 1.700,000 darabra rugott, a füzetek és egyéb apró nyomtatványok nélkül, melyekkel együtt e szám jóval meghaladja a 2 milliót. A kutatók száma 145,000, a használt kötetek száma 1.230,000 volt. A könyvtár budgetje mintegy 400,000 forintot tett ki. A *párisi Bibliothèque Nationale* összes köteteinek száma 1890-ben 2 millió volt, a látogatóké 155,060, a használt könyveké 500,000. A *müncheni udvari könyvtár* 1891/92-ben 900.000 kötetből állott, melyből 27000 egyén a könyvtárban 52,000, a könyvtáron kívül 78.000 kötetet használt. Vele teljesen egyenlő vonalon áll, sőt forgalom tekintetében meg is előzi a *berlini kir. könyvtár*, melynek 800,000-nyi kötetéből 1890-ben 55,000 egyén a könyvtárban 85,000, a könyvtáron kívül 196,000 könyvet használt. A bostoni *Public Library* 560,000-nyi kötetéből, 1890-ben 135,000 kutató a könyvtárban 1.505,000, s kölcsönzés útján 809,000 kötetet vett igénybe. Az *oxfordi egyetemi könyvtár* 500,000 kötetből áll; ebből 33,000 egyén 110,000 kötetet használt, míg a szintén 500,000 kötetet számláló *bécsi udvari könyvtárban* a kutatók száma évenkint átlag 17,000, s ezek a könyvtárban 50,000, a könyvtáron kívül 3000 kötetet használnak. *(CB.)*

Pap János budai könyvárus végrendelete 1509-ből. Egy magyar könyvkereskedő összeköttetéseit és vagyoni állapotát ismerjük meg *Pap* (*Paep*) *János* budai könyvárus végrendeletéből, melyet *dr. Uhlirz* Károly bécsi városi levéltárnok a *Centralblatt für Bibliothekswesen* 1892-iki folyamában a bécsi városi levéltárban levő eredetije után tett közzé. Pap egyike volt a legtevékenyebb budai könyvárusoknak; 1498-tól 1511-ig hét kiadványa látott napvilágot, melyek csinosságukra nézve semmi kívánni valót nem hagynak fenn. Valószinűleg a tekintélyesebb polgárok közé tartozott, nemcsak vagyona, hanem rokoni összeköttetései folytán. Halálát közeledni látván, 1509 szeptember 13-án megcsinálta végrendeletét, melyben pontosan felsorolja kötelezettségeit és tartozásait is. Úgy látszik, hogy leginkább velenczei nyomdászokkal állott összeköttetésben, mert három ottani nyomdászt, Giunta Lukács Antalt, Lichtenstein Pétert és Frankfurter Miklóst említi mint hitelezőit. De tartozik Bécsben is, Alantsee Lénárd és Scheiringer Márton kiadóknak könyvekért, Hüfftel Jánosnak pedig egy ház árával adós. Saját követeléseit nem sorolja föl, örökösei megtalálhatják üzleti könyvében, s iparkod-

janak azt behajtani. Vagyona könyvekbe van fektetve, két helyiség van tele könyvekkel, ezeket adják el s a begyűlt összeget oszszák fel neje és gyermekei között. Az eladással Istvánt, segédjét bízza meg, a ki valószínűleg azonos a nagybányai *Heckel István* későbbi könyvkiadóval. Ennek, ha üzletében marad, 100—125 frtot helyezett kilátásba.

Végrendelete elkészítése után Pap nem sokára meghalt, mert özvegye deczember 10-én láttamoztatja azt a budai tanács által. Üzlete azonban halála után is jó ideig fennállott. *Varju Elemér.*

A papir ára Kassán 1533-ban. Ifj. *Kemény* Lajos, a kassai régiségek szorgalmas buvára kiadta a város régi számadáskönyveit külön kötetben. A becses könyv négy középkori számadókönyvet és két adólajstromot közöl 1431—1488-ból, továbbá két számadókönyvet az újkor elejéről. A bennük felhalmozott számos művelődéstörténeti adat közt találunk pár bibliografiai vonatkozásút is; pl. a legkésőbbről keltezett 1533. évi számadásban ez a két tétel szerepel: (*Sabbato post Dorothee*) *vor ayn rysz papyr dedimus fl. 1. á. 20*; — és (*Sabbato ante Ioannis*) *item vor ayn rysz papir fl. 1. d. 25.* Nagyon érdekes még az iparűző város lakóinak névlajstroma, melyben a sokféle iparág közt képviselve van a könyvkötészet is Hannes és Joann *puchpynder* által. A középkori anyag semmi bibliografiai adatot nem tartalmaz, bárha *Miclosch* és *Lazlo dyak*-ok 1480-iki 10 denáros adója a könyv-írás virágzására enged következtetni.

Hornus Cometa. Fest Jánosnál Kassán 1618-ban egy «Hornus Cometa» czímű könyv került ki a sajtó alól, melynek ma csupán egyetlen példánya ismeretes Lőcse város levéltárából.*

A Kassa város jegyzőkönyvében található s 1618. deczember 17-én kelt közgyűlési végzés magyarázatát adja annak, miért unicum ez a könyv.

A végzés így szól:

«17. Decembris. Extraordinarium in conventum senatus et communitatis.

Generalis capitaneus dominus Doczi domino iudici misit exemplar moderni Cometae typis hic expressi; conqueritur, quod eiusmodi acerbam exegesin vel paraenesin illi Bocatius subiunxerit, quod non parum videatur detrahere dignitati regiae sacr. maiestatis, indignatur, tantum licentiae dari domino Bocatio, petit se edoceri, an permissu et iussu inclyti senatus huius cometae imaginem typis exprimi curarit Bocatius, responsum sibi dari petit. Praetendit n. in ea exegesi multa contineri, quod s. maiestas in suam contumeliam accipere et iram propterea adversus totam urbem Cassoviensem concipere possit. Decisum: Generali domino capitaneo indicandum est, quod absque praesertu et consensu civitatis sit haec Imago Cometae proelis subdita et divulgata ex parte, qua vel id aegre ferat dominus generalis, ideo senatus in ipsius gratiam mandare velit, ut omnia exemplaria eius exegeseos, per se alias neutiquam culpandae nondum distracta, tam a typographo, quam a Bocatio repetantur et *in curiam supprimenda* afferantur.»

Ifj. Kemény Lajos.

A chicagoi könyvtári világ-kongresszus. Az American Library Association, az amerikai könyvtárak szövetkezete, a chicagoi világkiállítás alkalmából világ-kongresszusra hívta meg a föld összes könyvtárait, mely 1893. julius 12—15 napjaiban tartatott meg. A kongresszus, mint a Centralblatt für Bibliothekswesen f. évi szeptemberi füzetében Nörrenberg C. jelentéséből olvassuk, nem mutatta fel a tőle várt eredményeket. Európából csak két szakember: Cowell Péter a liverpooli Free Public Library igazgatója és Nörrenberg vett részt benne, s így a kongresszus jóformán nem volt egyéb, mint ünnepiesebb alakja az amerikai könyvtárnokok szokásos évi összejöve-

* R. M. K. II. kötet. 381. szám.

telének, s minthogy a hallgatóság nagy része laikusból állott, az ülések tárgyát a vitatkozás mellőzésével egyszerű felolvasások képezték. *Crounden*, a st.-louisi Public Library könyvtárnoka, a könyvtári adminisztrázió teendőről, *Cutter W, C. A.*, a bostoni Athenaeum volt könyvtárnoka, az amerikai könyvtárakról. *Dr. Hirsch Emil*, a chicagoi Public Library igazgatótanácsának elnöke, a könyvtárak befolyásáról a nevelésre értekeztek. *Nörrenberg* a kéziratok közvetlen szétküldéséről tartott felolvasást, mely aztán az American Library Association július 13—22-én tartott ülésein részletes vitatkozás tárgyát képezte.

Bél Mátyás V. kötetének új kiadása. Bél Mátyás *Notitia Hungariae Novae geographico-historica* című nagy munkájából 1735—42-ig csak az első négy ívrétű kötet jelent meg. Az ötödik kötetből is kinyomatott még 71 lap, de ez oly kevés példányban került forgalomba, hogy ma már a legnagyobb könyvészeti ritkaságok közé tartozik. Tartalmát illetőleg Mosonymegye földrajzát és történetét foglalja magában. A történeti rész leginkább a megye régi uraival, különösen a Zichy-családdal foglalkozik, a mi arra indította *Zichy* Jenő grófot, hogy az érdekes ritkaságból ujabb kiadást rendezzen. A kötet csak száz példányban jelent, azok számára, kik az előző köteteket ki akarják vele egészíteni. A nyomás tipusa, a könyv egész kiállítása teljesen megfelel a réginek, melynek még kezdő betűi, kisebb és nagyobb térképei is utánozva vannak. A kötethez írt előszóban az eredeti példányok ritka voltára vonatkozólag azt olvassuk, hogy a mű nyomatása közben (1749) elhalt szerző kéziratairól a bécsi nyomda már csak a Mosonymegyéről szóló lapokat készítette el és bocsátotta mérsékelt számmal forgalomba. Szerintünk sokkal valószinűbb az a korábbi vélemény, mely a fennakadást III. Károly halálának (1740) tulajdonította. Bél tudvalevőleg a királynak udvari történetírója volt s a szóban forgó mű első négy kötete is a király támogatásával került sajtó alá. III. Károly halálával Bél elvesztette pártfogóját, az V. kötet nyomatása megakadt, s másfél száz év mulva a tudományos érzékéről ismert magyar főúrnak köszönhetjük a félbemaradt monumentális munka befejezését.

1848/49-iki iratok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. A M. Nemz. Múzeum könyvtára kiváló figyelmet fordít a 48/49-es mozgalmakra vonatkozó okiratok és nyomtatványok gyűjtésére. A Vörös Antal-féle gyűjteményen kivül, melynek új, czélszerű rendezése épen a közel mult napokban nyert befejezést, már is jelentékeny számú okiratok és kiáltványok felett rendelkezik, s ez utóbbiakból birt sorozata első rangú helyet foglal el a hasonló gyűjtemények között. Ujabban e gyűjtemény igen becses anyaggal gyarapodott, a mennyiben a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi miniszterium f. évi október 6-án kelt leiratában 3000 frton megvette a könyvtár számára gróf Kreith Bélának 1848/49-iki okirat- és kiáltvány-gyűjteményét. A megvásárolt oklevelek száma 489 darab; köztük vannak igen érdekes iratok, mint Szemere Bertalan sajátkezű rendeletei s az Egressy Gábor kormánybiztosi működésére vonatkozó ügyiratok; tábori napiparancsok, pénzügyminiszteri rendeletek fogalmazványai és eredeti okiratok Kossuth, Görgei, Klapka, Vukovics Sebő, Nagy-Sándor József stb. aláirásaival. Itt vannak a Klapka által vezérelt 7. és 8. hadtest működési naplója 1849. június 1-től szeptember 12-ig s az 1850. márczius 14-iki aradi itéletek kőnyomatú példányai. A kiáltványok és egyéb apró nyomtatványok gyűjteményét e vétel 1404 darabbal szaporította; ebből a magyar szabadságharczra vonatkozó kiáltvány, hirdetés és rendelet van 261 db, országgyűlési irat és hirlapszám 149 db; a többi 630 kiáltvány, 290 röpirat és 70 hirlaptöredék az osztrák mozgalmakra, főleg a bécsi forradalomra vonatkozik. Mind a két fajtából igen sokat már előbb is birt a múzeum. A Kreith grótól megvásárolt másodpéldányok száma 546-ra rúg; e szám nagysága lehetővé fogja tenni, hogy a múzeumi könyvtár az egyes gyűjtőkkel csereviszonyba lépve, ily módon is elősegítse az érdekes gyűjtemény gyarapodását. *H. S.*

Erdélyi iskolai könyvek bibliografiája. Az erdélyi szászok iskolás könyveinek igen tanulságos jegyzékét állítja össze *dr. Teutsch Frigyes Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen* című két kötetes munkájában, mely mint a Monumenta Germaniae Paedagogica VI. és XIII. kötete Berlinben, 1888-ban és 1892-ben látott napvilágot. Az I. kötet bevezetésében a Honter és utóda Wagner Bálint által írt és nyomatott könyveket sorolja fel az 1535—56. évekből 36 darabot, mik közül a legelsőt, Honter Compendium Grammatices című brassói 1535-iki kiadványát ma már csak címéből ismerjük. A II. kötet függeléke a szász iskolákban használt, Erdélyben nyomatott könyvek lajstromát tartalmazza, és pedig a XVI. századból 38 dbot, a XVII. szdból 63 dbot, a XVIII. szdból 1711-ig 9, azon túl 90, s a XIX. szdból 96 dbot, nem számítva ide az egyes munkák későbbi kiadásait. A legrégibb közülök *Donatus* De octo partibus rationis methodus (Kolozsvár, 1554) című munkája, melynek egyetlen példányát a segesvári ev. gymnasium könyvtára őrzi.

Adalékok az 1848/49-iki szerb felkelés irodalmához. A jelen kötetben veszik a folyóirat tisztelt olvasói az 1848/49-iki magyarországi szerb felkelés történelmi irodalmáról összeállított könyvészeti jegyzékemet. A teljesség kedveért itt közlök nehány új adatot, melyekhez akkor jutottam, mikor a közlemény már ki volt nyomatva. Ezek következők.

1. Magyar irodalom:

Jergovics Uros. Szerb szózat a magyar nemzethez. Pest, 1848. E röpirat ma egy példányban sem ismeretes, de megjelenéséről az egykorú szerb lapok tesznek tanúságot.

Reiner Bertalan. Magyar kulturképek. (Andrássy Gyula gróf, mint a szabadságharcz diplomatája.) Budapest, 1892.

2. Szerb irodalom:

Szrpszke Narodne Novine. Српске народне новине. 1848. január 1-én indult meg Pavlovics Tivadar szerkesztésében. Az április 6-iki számtól *Szveobste Jugoszlavenszke i Szrpszke Narodne Novine* címet viselt; utolsó száma 1848. szeptember 28-án jelent meg.

Vjesztnik. 1848/49. évf. Szerkesztette Bogdanovics Szilárd. 1848. április 2-án indult meg; az első 13 számot Pesten nyomták, a többit május 18-ától Ujvidéken, június 18-ától Karlóczán, 1849. április 13-ától Zimonyban. Utolsó száma 1849. június 14-én jelent meg. *Dr. Thim József.*

Hibaigazítás. *Szilágyi Sándornak* I. Rákóczy György udvari iskolái történetéhez című czikkében a 100. lapon felülről 11. sorban *Regéczy Ferencz* helyett *Regéczy András*, a 22. sorban *Tatrosi* helyett *Iratosi*, a 101. lapon alulról 13. sorban *az mások feleit* helyett *az magok feleit*, a múzeumi könyvtár ősnyomtatványainak jegyzékében a 131. lapon alulról a 3. sorban *Velencze, 1484, 1495* helyett *Nürnberg, 1484, Velencze, 1495.*, a 163. lapon a 10. sorban alulról *Kodiken* helyett *Bodiken*, a 188. lapon alulról a 3. sorban *Fridino* helyett *Tridino* olvasandó.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.*

Rövidítések: áll. = állami; bib. = bibornok; cs. = család; cz. = czímer; czl. = czímerlevél; egy. = egyetem, egyetemi; k. = király, királyi; kan. = kanonok; kné = királyné; kny. = könyvnyomda, könyvnyomtató; kt., ktár = könyvtár; lt., ltár = levéltár; min. = ministerium; o. b. = országbíró; pk. = püspök; v., vs = város, városi; vm. = vármegye.

Abauj vm. 198, 199, 214, 215.
Adalbert (Szt-) 351.
Admonti apátság 6—9, 11, 14, 18, 20, 22. — ktára 5—22, 316. — magyar eredetű bibliája 5—13, 20—22.
Aegiptus Alexandrinus-codex, a győri papnevelő intézeti ktban 360.
Aeneas Sylvius 284, 313. —, Epistolae. (Nürnberg, 1496.) 359. —, Historia Bohemica. (Róma, 1475.) u. o. —, Historia rerum ubique gestarum. (Velencze, 1484.), u. o.
Affolder cs. czl. 307.
Agendák 351.
Akadémia, M. Tud.—, 59, 91, 123—125, 220, 239, 327, 343, 344, 355. —ktára 48, 86, 227, 333, 334, 337, 348, 379; ősnyomtatványai 131, 132; új főkönyvtárnoka 378; — Tört. bizottsága 258, 260, 262, 263.
Alakraw János és Mair Benedek passaui kny. 171.
Alantsee Lénárt bécsi könyvkiadó 379.
Albert magyar k. 137, 282, 283.
Albornoz bib. 275—277.
Albrecht Achilles brandenburgi őrgr. 284.
Albrecht szász hg. 285.
Alcalai kollégium 275.
Aldobrandini bib. 252, 254.
Alkorán 312.
Altorf 136.
Ambrosius (Lám) Sebestyén **késmárki** pap 40, **41**, **51**.
Amerbach János bázeli kny. 163, 169, 173.
American Library Association 380, 381.
Amerikai könyvtárak 366, 380, 381.
Amiensi könyvtár 366.
Amsterdam 133.
Anabaptisták 36, 207, 267, 272, 274.
Ancona 252.
Angol ktárak 374.
Anna m. k. hgnő, Albert leánya 283.
Anonymus, l. Béla k. névt. jegyzője.
Antiphonariumok 351, 357, 360.
Antwerpen 89, 90.
Apaffy cs. iratai 128. — Mihály 266.
Apáczai Cseri János Dissertatiója (Harderwyk, 1651.) 371.
Apfel Mihály bécsi kny. 220.
Apor cs., 263. — -féle gyűjt. az Erdélyi Múzeum-Egylet ktárában 337.
Apponyi Lajos gr. ktára 321.
Apród János küküllői főesperes 373.
Aquinói Szt-Tamás 131, 133—135. — -codex Győrben 361. —, Commentarius super IV. Sententiarum. (Mainz, 1470.) 131.

* E mutató a szorosan vett bibliografiai, könyv- és levéltártani vonatkozású anyagon kivül csak a főbb jelentőségü történelmi adatokra tartalmaz utalásokat.

Arad vm. 199, 214.
Aranka György 310.
Arany János 327.
Arbonai Péter 7.
Aretinus-codexek a múzeumi ktban 372.
Ariánusok 29, 36, 268.
Arithmetica. (Debreczen, 1577.) 86. — (Lőcse, 1692) 304. V. ö. Hungaria, Georgius de —
Atheni Valliano-kt. 367, 368.
Attila, 264, 372. — flagellum dei (XVII. sz. páduai nyomtatvány) 372.
Augsburg 81, —i kolostorok ktárai 139, 144, 153, 180. —i kny. 130—131, 134—136, 138, 139, 145, 146, 152, 160, 168, 173, 348. —i Thuróczy-kiadás (1488.) 130, 131.
Austriaca Austeritas. (Kolozsvár, 1671.) 232, 233.
Ausztria 108—111, 114, 116—118, 126, 257, 284.
Avignon 249, 254.
Ábel Jenő kéziratai a M. Tud. Akadémia gyűjteményében 59, 69, 70.
Ágoston (Szt-) 134. — -codex Győrben 360; a múzeumi ktból 311.
Ágoston dr., kir. titkár 288.
Árpádkori oklevelek a múzeumi ktban 305. — személy és helynevek 14—20.
Árva vm. 199, 204, 211, 214.

Bacsányi 371.
Badeni Lajos l. Lajos badeni őrgr.
Baemler János augsburgi kny. 152.
Baja vs. lt. 120.
Bajazid szultán 267.
Bajmócz 288.
Bajorország 182, 284, 312.
Balassa Bálint 303. — Fajtalan Énekeinek kézirata a Zrinyi-ktban 354. — és Rimai Istenes Éneki. (Lőcse, 1693.) 360; u. annak kézirata a Zrinyi-ktban 354.
Balogh László gr., orsz. levéltárnok 122.
Balogh Sándor győri kanonok kt. 358.
Baranya vm. a 199, 214, 215.
Barberini Ferencz 252. — Péter bib. 251. — Tádé 252. — -kt. Rómában 245, 251—253.
Barna varsói kanonok kt. 133.
Bars vm. 199, 200, 201, 206, 210, 214.
Batalaka szerb feljegyzései 121.
Batthyány Lajos gr. nádor 122. — hgi cs. ltára Körmenden 218—222. — -ktár 173. v. ö. Gyulafehérvár.
Bács-Bodrog vm. 107, 120. — ltára 119.
Bánffy cs. 263. — László 218.
Bányakamara, Udvari-, l. kamara.
Bárczaság 274.
Bán Mátyás levelei a múzeumi ktban 119.
Bánság 103, 108, 126, 127, 129.
Bárán András ktára 184.
Bártfa 29, 35—46, 55—63, 66, 68—85, 123, 282. —i kny. 28, 30, 33, 35, 39, 40, 43—46, 226, 228, 229. —i v. lt. 46, 59, 61, 70—72, 74, 75, 78—80, 83, 84, 325.
Básta 374.
Báthory cs. 258. — András bib. 257, 258. — Gábor 248, 253, 307. — István erd. fejd. 57. — István o. h. 125. — Zsigmond 255.
Bázel 40, 55, —i egyet. kt. 330; rézmetszetei 192. —i kny. 33, 139, 144, 146, 152, 156, 163, 164, 168, 169, 173, 183, 348. — zsinat 281, 282, 375.
Beckenhaub János strassburgi kny. l. Husner György.
Beckensloer cs. 289.
Becsky cs. ltára a múzeumi ktban 321, 325.
Becze János czl. 307.
Belga pénznemek 89.
Belgrád 108—110, 112—119, 258, 263, 265, 266. —i akad. 117, 121. —i könyv- és ltárak 114, 121.
Beliczay Jónás kéziratai a múzeumi ktárban 259, 321, 324.
Bellamere Egyed bib. 249.
Belos bán 15.
Bels Benedek 31—33, 36, 38, 39, 56, 57, 59—61. —, Nothwendige Protestation. (Krakkó, 1591.) 41.

Bem 105.
Benedek Lajos-féle cz.-gyűjt. a múzeumi ktárban 321.
Benedek (XIII.) pápa 245.
Beniczky cs. ltára a múzeumi ktban 308, 325.
Beniczky Péter, Magyar Rythmusok. (Lőcse, 1685.) 360.
Beöthy Ödön 104.
Beregh vm. 200, 214, 215.
Beregszászi Péter és Thoraconymus M., De controversiis religionis. (Bázel, 1587). 33.
Bergomensis, Philippus —, De claris selectisque mulieribus. (Ferrara, 1497.) 131.
Berlin 109—111. —i akadémia, 238. —i Internat. Chalcograph. Gesellsch. 193. —i kir. kt. 316, 330, 366, 379. —i kir. múzeum rézmetszetgyűjt. 191.
Bernát oppelni hg. 283.
Bertochis, Dionysius de — és Peregrinus de Pasqualibus, tarvisi és velenczei kny. 172, 181, 190. Dominicus de — velenczei kny. l. Pasqualibus, Peregrinus de —.
Bertolti Lajos 43—45.
Berzeviczy cs. 370.
Beszterce 183, 274.
Beszterczebánya 56, 59, 60, 69, 73, 82, 230, 231.
Bethlen gr. cs. 203. — cs. ltára a múzeumi ktban 308, 325. —Farkas kézirata a múzeumi ktban 321. — Gábor 248, 251, 253, 256. — István 248. — Miklós 92, 313; önéletirata 312.
Bevilaqua-Vincenzi hgi cs. 260. — ltára Bolognában 261, 262.
Bécs 77, 80, 108—111, 118, 120, 124, 125, 127, 128, 182, 252, 257, 258, 266, 282—285, 351, 355. —i állami és udv. ltár 121, 123, 128, 314, 316, 330. —i béke 110, 122. —i egy. magyar anyakönyve 22—27. —i egyet. kt. 187, 314, 330, 368, 374. —i hadügymin. ltára 323, 330. —i hitbiz. ktár 314, 315, 330. —i jezsuiták ktára 155. —i kny. 87, 217—220, 228, 234, 320, 336, 359, 372, 379. —i nuntiusok 252, 254. —i nyilv. ktárak 374. —i udv. kamara l. kamara. —i udv. ktár 314, 323, 330, 337, 359, 364, 366 379. —i udv. tört. múzeum 314. —i v. ktár 330, 379. —i v. múzeum 314.
Bécsújhely 283.
Békássy cs. ltára a múzeumi ktárban 308.
Békés vm. 200.
Béla m. királyok: (II.) 12, 14, 317. (III.) 13. (IV.) 373. — névtelen jegyzőjének könyve 317, 363, 364.
Bélay Imre ktára 135.
Bél Mátyás, Notitia, V. k. 304, 381.
Bényei János sárospataki tanár 95—99.
Bibliák 5—13, 20—22.
Biblioteca di Consultazione l. Vatikán.
Biga salutis. (Hagenau, 1499.) 131.
Bihar vm. 58, 104, 211, 214, 215.
Bisterfeld 248.
Bizanczi aranyak 19.
Blavis, Bartholomaeus de — és Andreas de Asula, velenczei kny. 177, 187—189. Thomas de —, velenczei kny. 167, 189.
Blondus Foroiuliensis, Corvin-codex Győrben 357, 360.
Bocskay István 250, 257.
Bod Péter 336.
Bodikeni ágostonrendiek ktára 163, 181.
Boetius 88. -codex Győrben 360.
Bolko oppelni hg 283.
Bologna 240, 258, 259, 275. —i Bevilaqua-ltár l. Bevilaqua-Vincenzi. —i egyet. ktár 260, 262—274, 330. —i kny. 164. —i Marsigli-intézet 254, 260. —i Marsigli iratok l. Marsigli. —i spanyol kollégium ktára 275—277.
Bolygó zsidó könyvészete 374.
Bonaventura, (Szt-) — codex a múzeumi ktárból 311.
Bonetis, Andreas de —, velenczei kny. 188.

Bonfini másolójának czl. 327.
Boninis, Boninus de —, bresciai kny. 184. v. ö. Paltasichis, Andreas de —.
Bónis cs. ltára a múzeumi ktárban 308, 324.
Borbála kné 280—283.
Bordeauxi ltár 365.
Borghese Szerafin 254. — -ktár Rómában 253—255.
Bornemisza János kincstartó 288.
Boroszló 60, 82, 84, 277, 279, 281, 285, 286, 288, 289. —i állami ltár 316, 365. —i egyházak és kolostorok ktárai 145, 152, 154, 156, 157, 159, 166, 169, 173, 178, 183, 184, 190, 284. —i egyet. ktár 135, 166, 169, 170, 179, 330. —i pk. 287. —i v. könyv- és ltár 220, 277—290, 315, 316, 323. —i zsidók 284.
Borsod vm. 201, 211, 214, 215.
Bostoni Athenaeum kt. 381. — Public Library 368, 379.
Bosznia 12, 14, 111, 119, 266.
Bottoni Bertalan reggioi kny. 171.
Brabanti pénznemek 89.
Brandenburg 284. —i Katalin 248.
Brandis Lukács lübecki kny. 145.
Brassó 274. —i kny. 183, 184, 303, 382.
Breisach 192, 258.
Bresciai kny. 184.
Brentius és Brentianusok 38, 39, 64.
Breuer Lőrincz lőcsei kny. 230.
Breviariumok 131, 132, 351, 360, 361.
Brieg 29, 54.
Britannicus, Iacobus —, bresciai kny. 183, 184.
British Museum ktára 366, 368, 379.
Brodarics István váczi pk. 289.
Brunaui kapuczinusok kt. 145.
Brünn 27, 131, 280. —i múzeum kt. 373. —i kny. 131, 313, 359, 373.
Brüsszel 89, —i áll. ltár. 124.
Buccari 259.
Buda l. Budapest. — bevétele 258, 261, 265. —i kny. és kkiadók 131, 136, 374, 379, 390. —i krónika l. Cronica Hungarorum. —i prépostság 285. —i szerbek 103. —i szerb püspök 112.
Budapest 103—108, 110, 112, 116, 124, 127, 130, 257, 264, 265, 282, 285—289. —i egyet. ktár 191—194, 322, 337, 346, 379. évi jelentése 328, 332; kéziratai 329; olvasó terme 331, 332, 368; ősnyomtatványai 131. —i M. Nemz. Múzeum l. Múzeum. —i műegyetemi ktár 362, 363. —i nyilvános ktárak 346.
Budweisi kapuczinusok ktára 143.
Buonvisi bib. 265.
Buthkay cs. 22.

Calixt (III.) pápa 246.
Cambridgei egyet. kt. 374.
Camerarius Fülöp, János és Lajos 312.
Callimachus-codex a múzeumi ktból 311.
Cantner Konrád ölsi és koseli hg. 281.
Capistrano János 284.
Capitula Concordiae. (h. n. 1490.) 131.
Capo d'Istria 312.
Caprara Aeneas gr. 261, 263.
Celerius Bernardin tarvisi kny. 161.
Chartres 351.
Chelmi kolostor könyvtára 176.
Chicagoi ktári világ-kongresszus 380, 381. — Public Library 381.
Chigi kt. Rómában 256.
Cicero-codex a múzeumi ktárból. —, Epistolae familiares, Corvin-codex a drezdai kir. ktban 316. —, De oratore. (Subiaco, 1465.) a múzeumi kt. legrégibb ősnyomtatványa 131, 133.
Cillei Ulrik 283, 284.
Clichtoveus 351.
Codexek 5—13, 20—27, 91, 236, 237, 244—250, 310—313, 315—316, 321, 326, 327, 350—353, 357, 360, 361, 363, 364, 372—376, 379.
Colonia, Bernardus de — tarvisi kny. 155. — és Ioannes Manthen velenczei kny. 148, 151.
Conclave 253.
Constantinus Porphyrogenitus, Corvin-codex a lipcsei v. ktban 316.

Constitutiones inclitiregni Hungariae.(H. n. 1486 ?) 131. U. az. (Lipcse, 1488.) u. o.
Continuatio Austriacae Austeritatis. (Kolozsvár, 1672.) 233.
Corsini-ktár Rómában 256.
Corvin János 279, 280, 316.
Corvin-könyvtár (Mátyás király budai könyvtára) 258, 318, 366. — codexei 311, 316, 326, 357, 360, 379. — maradványaira vonatk. Marsigli-féle iratok 266.
Creussner Frigyes nürnbergi kny. 150, 159.
Creuzer György, Proba der kalvin. Merkzeichen. (Bártfa, 1587.) 228, 229, — Warnung vor der Sacramentirer. (Bártfa, 1586.) 228.
Cronica Hungarorum. (Buda, 1473.) 131, 136, 373.
Crusius Márton tübingai tanár 82, 83.
Csanád vm. 214, 216.
Csatári apátság 6, 7, 8, 10—14, 17, 18, 20—22. —i egyház ereklyéi 11. —i kolostor bibliája 5—13, 20—22.
Csáktornya 355.
Csáky László gróf 232.
Csehország 279, 281—283. — czímere 24, 25. —i ltárak 373.
Csepreg 218.
Cserei Mihály 373.
Csergő Bálint l. Kocsi Csergő Bálint.
Csernekhegyi szt. vazulrendi kolostor 303.
Csernovics Péter 104, 112, 116, 118.
Csernovitzi egyetem ktára 330.
Csicseri cs. ltára az orsz. ltárban 128.
Csiki kny. 352.
Csillagos keresztesek lovagrendje 183.
Csokonay Vitéz Mihály 326. — kéziratai a múzeumi ktárban 318.
Csongrád vm. 202, 203, 214—216.
Czarnovaczi domonkosrendiek ktára 159.
Czernin gr. cs. ltára Neuhausban 373.
Czéhiratok 336.
Czigányok viseletei Erdélyben 267, 273, 274.
Czímer 24, 25, 157, 180. — -gyűjtemény l. Benedek L. —levelek a múzeumi ktárban 307.
Cziráky Antal Mózes gr. o. b. 125.
Czobor Imre 219.
Czuczor Gergely 372.
Czwittinger Dávid 359.

Dalmáczia 111, 119, 259, 263.
Damjanich János 103, 106, 107, 307.
Dancs cs. ltára a múzeumi ktárban 308.
Darmstadti nagyhgi kt. 374. — városi ktár 368.
Dataria Apostolica 242, 243. — ltára 245.
Daun grófok 353—355.
Deák Ferencz 307.
Deáky Zsigmond pk., győri kan. ktára 358.
Debreczeni kny. 86, 219—225, 336, 371.
Dembinszky 103.
Demyen cs. czl. 307.
Deventer 90. —i kny. 174.
Déva 264.
Dicalis összeirások az orsz. ltárban 194—216.
Die Sprüche Salamonis. (Lőcse, 1693.) 232.
Dietrichstein bib. 254.
Dinckmut Konrád ulmi kny. 182.
Diószegi Márton ktára 137.
Directoriumok 351.
Diurnálék 351.
Dobos cs. ltára a múzeumi ktárban 308.
Dobsina 48, 49, 55.
Dompnig cs. 286. — Heinz 285, 289.
Donatus, De octo partibus rationis. (Kolozsvár, 1554.) 382.
Doria magyarorsz. pápai biztos 256.
Dortmundi domonkosrendiek ktára 140, 142, 152, 153, 156, 161, 164, 184.
Drach Péter speieri kny. 167, 171.
Draskovich György, Igen zep kenyw. (Bécs, 1561.) 359.
Dráva 17.
Drezda 110. —i kir. ktár 316, 330, 373, 374. —i v. ktár 315.
Drugeth János o. b. 306.

Dubniczi gr. Illésházy-ktár l. Illésházy. — krónika 373.
Duchon János, Fructus aestivi semestris. (Lőcse, 1628.) 230. — Theatrum sapientiae. (Lőcse, 1631.) 230, 231. — Vestibulum philosophiae. (Lőcse, 1635) 231.
Duna 110, 111, 263, 264—266.

Ebenhöch Ferencz győri kan. ktára 358.
Eber wittenbergi tanár 73.
Ebrard találmánya a könyvpolczok áthelyezésére 374.
École des Chartes 249.
Editio princeps kérdése 347, 348.
Eger 49, 256. —i főegyhm. kt. 351.
Eggesteyn Henrik strassburgi kny. 136.
Egressy Gábor 104, 384.
Egyházszakadás 249, 251.
Eichstädti kir. ktár 245.
Eleonora magy. kné, II. Ferdinánd neje 252.
Emmerichi jezsuiták ktára 188.
Emlékkönyvek 45, 370, 373.
Enyedi Molnár János, Az Isten igéretinek felnyittatott arany bányája. (N.-Szeben, 1665.) 304.
Eötvös József br. 123.
Eperjes 28, 29, 31, 35—39, 41—43, 46, 54—63, 66—68, 71, 72, 76, 77, 79, 83, 85. —i városi ltár 58, 325.
Ephemerides Posonienses 314.
Erasmus (Szt) mesterének nevezett rézmetsző 192.
Erdély 109, 110, 126—130, 252—255, 257, 264, 266, 267, 285, 286. —i bányászat 310. —i fejedelmek képei 267. —i hatóságok ltárai az orsz. ltárban 124, 126, 127—130. —i kanczellária, l. kanczellária alatt. —i Múzeum-Egylet ktára 322, 334, 338, 376; kéziratai 337; olvasóterme u. ott; régi magyar nyomtatványai 336. —i nuntius 255. —i püspök 285. —i viseletek 263, 267—274. — zászlók rajzai 373, 374.
Erdélyi (Somkereki) cs. 318.
Ereklyék l. Szentek ereklyéi.
Ernő szász hg. 285.
Erschroeckliche Zeitung. (Pozsony, 1631.) 231.
Erzsébet (Szt-) 351. — legendája 375. — kné. Albert neje 282, 183.
E. S. monogrammos rézmetsző 191, 192.
Esslingeni kny. 137.
Eszék 104, 116.
Esztergom 256, 265, 288. — vm. 202, 210, 214. —i breviáriumok (Velencze, 1480.) 131, 161, 162. (Velencze 1484.) 131, 182. —i érsek 24, 27, 352, 361. —i érsekség 210, 352. —i főegyhm. ktára 322, 351. —i kanonokok 352. —i misekönyvek: (Brünn, 1491.) 131. (Nürnberg, 1484.) 131, 180, 359. (Velencze, 1493.) 359. (U. o. 1495. 131. (U. o. 1498.) 131, 359. —i naptár a XIV. szdból 352. —i országgyűlés II. Béla alatt 12, 14. —i prépost 285.
Eszterházi grófi cs. pápai ltára 373. — Miklós gróf nádor 125.
Eugen (IV) pápa 246.
Evangelia et epistolae. (Lőcse, 1698.) 359.
Evisceratio mendacissimae nugacitatis. (Kassa, 1673.) 233.
Examen thesium. (Bártfa, 1586.) 28—33.
Ex-librisek a múzeumi ktár ősnyomtatványaiban 135, 136, 138—140, 142, 143, 145, 148, 150, 152—156, 159—161, 163—167, 169, 170, 172—174, 177—179, 181, 183, 184, 186, 187.
Éber Nándor kéziratai az akadémia ktárában 334.
Écska 112.
Érsekujvár 265.

Faber (Fabri) Tamás bártfai rektor 28—35, 38, 57, 59, 61—63, 68—71, 73, 76, 78—80, 82, 83.
Fabri Bonaventura zerbsti kny. 40.
Fabricius János eperjesi pap 61, 63, 67, 68. — Tamás késmárki pap 51, 52.
Farkas Lajos ktára 131, 165.
Farkas (Farcasius) vasvári zsidó 9, 10.

Farnese Mario 256.
Fehértemplom 103, 105.
Fehér vm. 199, 214.
Felicián esztergomi érsek 14.
Ferdinánd fhg. 253, 255. — m. királyok: (I.) 36, 45, 71, 267. (II.) 122. (III.) 253. (V.) 328.
Ferencz (I.) m. kir. 328.
Ferencz József (I.) adománya a vatikáni új ktár gyarapítására 239.
Ferrarai kny. 131.
Fest János kassai kny. 380.
Filipecz János váradi püspök 285, 286, 289.
Fischer Simon, Dialectices praecepta. (Kolozsvár, 1599.) 230.
Fiume 259. —i kormányzóság ltára 127, 129.
Flaccius és Flaccianusok 38, 43, 54, 57, 63, 79.
Flaccus Illyricus 312.
Flórencz 131, 321. —i Bibl. Laurentiana 366. —i kny. 131.
Fodorik Menyhért debreczeni kny. 225.
Fontana, a vatikáni ktár építője 235, 366.
Forgách gr. cs. 257. — cs. ltára a múzeumi ktárban 308. — Ferencz bibornok 254.
Franckfordia, Nicolaus de —, velenczei kny. l. Renner, Franciscus de. —
Franczia könyv- és ltárak 124, 375.
Frangipani cs. 253, 255.
Frankfurt 75. —i akad. ktára 135, 165, 166, 169, 179. —i v. ktár 368. —i v ltár 365.
Frankfurter Miklós velenczei kny. 379.
Frigyes (III.) császár 131, 182, 283, 284.
Frizenun János lovag ktára 149.
Froben bázeli kny. 348.
Frölich Tamás kassai pap 37, 54—56, 59, 72, 77, 79.
Függetlenségi harczra vonatkozó iratok a múzeumi ktárban 321, 381. — az Erd. Múz.-Egyl. ktárában 336.
Fülek 48, 49.
Fyner Konrád esslingeni kny. 137.
Galeotti-codex a múzeumi ktárból 311.
Gallus Vilmos velenczei kny. 151.
Garai László nádor 284.
Garasanin Illés 113, 121. — Milutin 104, 112, 121.
Gáj Lajos 121.
Gáti István Steganografiájának kézirata 310.
Gärtner, a müncheni kir. ktár építésze 366.
Gebhard salzburgi érsek 6—8, 11, 22. — féle biblia l. Admonti apátság bibliája.
Genf 30.
Gera Konrád, Brevis refutatio. (Bártfa, 1598—1599.) 43, 46. —, Brevis responsio. (U. o., 1598—1599,) 44—46, 83.
Geréb Péter 285.
Gergely (XI.) pápa 245, 275.
Geringer-féle helytartóság iratai 126.
Géza (II.) m. király 8, 12. 13, 15.
Gibbs ktári rendszere 366.
Giskra 282—284.
Giunta Lukács Antal velenczei kny. 379.
Glogau 283. —i kolostorok ktárai 142, 143, 146, 148, 150, 153, 159, 160, 163, 174, 175, 185.
Gogreff Mento kassai pap 38, 39, 57, 59, 79, 85.
Goldbergi iskola 74.
Gosztonyi János győri pk. 289, 327, 351.
Gotz Miklós kölni kny. 141.
Gömör vm. 55, 202, 214, 215.
Göncz cs. czl. 307.
Gönczi György, Énekeskönyv. (Debreczen, 1620.) 371.
Görgey cs. 68. — ltára a múzeumi ktárban 308. — Artúr 381.
Görög császár 282.
Görögök viselete Erdélyben 270, 271, 274.
Göttingai akadémiához intézett levelek Magyarországból 370. — egy. ktár 234, 330, 367, 368, 374; kéziratai 369, 370.
Gradeczi Horváth Gergely l. Horváth Gergely.
Gradisca 259.

Gradnay Tamás kalendáriuma. (Bécs, 1580.) 220.
Graduálék 351.
Gráczi egy. ktára 330. —i nuntius 253—255.
Gregoriis, Ioannes de —, velenczei kny. 178.
Greifswaldi egy. ktár 367, 368.
Groninga 90. —i főiskolák 91.
Grüninger János strassburgi kny. 180, 181.
Guldenschaff János kölni kny. 171.
Gutgesell Dániel bártfai kny. 28, 33, 40, 42, 46, 229.
Gut és Keled testvérek 21.
Gutkeled nemzetség 5, 8, 10, 14, 15, 20—22.
Gutenberg János 131.
Győr 227, 257, 265, 357. — vm. 204—206, 214. —i jezsuiták ltára 126. —i katekizmus. (Halle, 1709.) 227. —i káptalan 358. —i pk. 289, 327, 351. —i pki papnevelő intézet ktára 322, 357 — 361. —i székesegyház ktára 357, 358.
György bajor herczeg 182.
Gyulafehérvár 94, 95. —i Batthyány-ktár 322, 351. —i iskolák 91—95, 98, 99. —i káptalan ltára 123, 127, 129, 373. —i kny. 320,
Gyulaffy Lestár 373.

Habsburg-ház 267.
Haditanács, Udvari — ltára 123.
Hagenaui kny. 131.
Hallei egy. kt. 367, 368. —i kny. 227.
Haller János 303.
Halotti beszéd codexe a múzeumi ktban 379.
Hamburgi v. ktár 86.
Hannover 369, 370.
Hans oppelni hg. 283.
Hanvay cs. ltára a múzeumi ktárban 308.
Harderwyki kny. 371.
Harmincz éves háború 236.
Hartvik-codex a múzeumi ktban 372, 373.
Hasler János l. Rhelasius.
Heckel István budai könyvárús 380.
Hegyes 104—108.
Hegyesd 219.
Heidelberg 370. — i egy. ktár 230, 236.
Heltai Gáspár kolozsvári kny. 230. —, A keresztyeni tudomannac fondamentoma. (Kolozsvár, 1553.) 336. — Catechismus. (Kolozsvár, 1553.) 336.
Helytartótanács, M. kir. — ltára 132, 124, 126, 129.
Henisch György augsburgi tanár 81—83.
Henrik glogaui hg. 283.
Herbort János passaui és velenczei kny. 161, 167, 181.
Herold György római kny. 167.
Herczegovina 111.
Heves vm. 197, 203, 214, 215.
Hess András budai kny. 136. v. ö. Cron. Hungarorum.
Hédervári grófi kt. l. Khuen-Héderváry gr.
Hétszemélyes tábla ltára az orsz. ltárban 127.
Hildebrand F. ktára 136.
Hildesheimi imádságoskönyv a múzeumi ktárból 311.
Hinkó münsterbergi hg. 285.
Hiruberia, Baltasar de —, bolognai kny. 164.
Hiteles helyek ltárai 122, 123, 128.
Hitlevelek, Kir. —, 122.
Hofeman Péter ktára 135.
Hofhalter Ráfael bécsi és váradi kny. 218, 219.
Hollandia 89, 94. —i főiskolák 95. —i ktárak 346. —i pénznemek 89, 90.
Homberg Konrád kölni kny. 144, 156, 157, 164, 165.
Hont vm. 203, 204, 206, 210, 215.
Honter, Compendium Grammatices. (Brassó, 1535.) 382.
Honvédelmi bizottság 1848/49-i-ki — ltára az orsz. ltárban 109.
Horariumok 351.
Hornus cometa. (Kassa. 1618.) 380.
Horváth Antal ktára 134, 135. — Gradeczi

— máskép Stansich Gergely szepesi alispán 36, 45, 85. — Mihály iratai a múzeumi ktárban 104, 105, 124, 313.
Horvát István ktára 131.
Horvát nyelvemlék (XV. századi) 310.
Horvátország 110, 115, 120, 121, 259, 266, 267, 357.
Huber Lénárd cz. 180.
Hungaria, Georgius de —, Arithmeticae summa tripartita. (Utrecht, 1499.) 86—91. — Michael de —, Sermones praedicabiles. (Strassburg, 1487.) 131.
Hunyadi János 137, 283.
Husner György, strassburgi kny. 148. — és Beckenhaub János strassburgi kny. 138.
Huszár Gálnak tulajdonított énekeskönyv. (Debreczen, XVI. sz.) 219, 220.
Husziták 279, 280, 374.
Hymnarium 350—353.

Ianus Pannonius 372. — -codex a múzeumi ktárban 321.
Igló 50—52, 85.
Illésházy István gr. dubniczi ktára 130, 138, 145, 155, 161, 167, 169, 170, 177, 187.
Imre (Szt-) hg. 25, 351. — király 306; 1198. és 1201-iki okl. a múz. ktárban 306.
Incze pápák: (VI.) 244, 249, 256, 275, 276. (VIII.) 177, 311.
Iratosi kassai rektor 100, 382.
Iskolai drámák 230, 231.
István főhg nádor 125. — m. királyok: (I. Szt.) 25, 264, 326, 351, 375; ereklyéje 11. (II.) 17.
Istvánffy Miklós tört. művének kézirata a múzeumi ktárban 125. 372.
Iustinopolis l. Capo d'Istria.
Iuvenalis-codex a múzeumi ktárból 311.

Jankovich Miklós ktára 130, 131, 134—144, 146—190.
Jaueri ferenczrendiek ktára 185.
János boroszlói pk 158. — eszterg. prépost 285. — magy. k. 209. — (XXIII.) pápa 242, 243. — Albert lengyel k. 287.
Járek 104, 105, 107, 108, 113, 118.
Jászó 288. —i prépostság ltára 325.
Jekelfalussy cs. ltára az orsz. ltárban 128.
Jellačič 107, 120.
Jena 283.
Jenson Miklós, velenczei kny. 138, 151, 155.
Jeromos (Szt-) -codex a múzeumi ktárból 311.
Jeszenák cs. ltára a múzeumi ktárban 308.
Joó cs. czl. 307.
József császár (II.) 357. — fhg nádor 125, 131, 136; levelei a múzeumi ktárban 321.
Justh cs. ltára a múzeumi ktárban 308.

Kabát Mátyás l. Thoraconymus.
Kabinetiroda ltára 128.
Kalocsai főegyhm. ktára 322.
Kamara, Magy. kir. —, 122, 195, 196, 206, 207; ltára 123, 124, 126—129. Pozsonyi — 206, 207. Szepesi — 215; ltára 127. Udv. — 123, 128, 314, 315. 323. Udvari bánya — ltára 123.
Kamenici kolostor ktára 165.
Kanczellária, Erdélyi —ltára 124, 126, 129. Magy. kir. — ltára 123—127, 129. Kir. kisebb — 127, 286, 287. Pápai — 133, 241—248.
Kanizsai János esztergomi érsek 27, 243.
Karlovicz 103—120, —i béke 258, 263—267, —i patriarcha 113; ltára 120.
Karlsruhei hgi kt. 366, 368.
Karzatrendszer ktáraknál 366.
Kassa 28, 29, 36—39, 50, 55, 56, 58—68, 70—72, 76, 77, 79, 85, 99, 101, 123, 256, 257, 280, 380. —i domus regia 99. —i iskolák 54, 55, 99—101. —i jogakad. kt. 322. —i könyvkötők 380. —i kny. 224, 227, 233, 234, 359, 380. —i v. lt. 54, 57, 63, 66, 67, 70, 224, 373.
Katalogus-rendszer 374.
Katona József 371.

Kazinczy Ferencz 175. — levelei a múzeumi ktárban 310.
Kájoni János, Egyházi énekek. (Csik, 1666.) 352.
Káldi György, Szent-Biblia. (Bécs, 1626.) 336.
Kállay cs. ltára a múzeumi ktárban 308.
Kálmán kir. 317, 321, 326, 375. — 1109-iki oklevele az orsz. ltárban 126.
Károly lothringeni hg. 262, 264, 265. —(III.) magy. kir. 259, 264, 381. — római császárok: (IV.) 249, 276, (V.) 36, 42, 44, 58.
Károlyvárosi szerb pk. 117.
Kártyakészítő mesternek nevezett XV. sz. rézmetsző 191, 192.
Kefer Henrik nürnbergi kny. l. Sensenschmid János.
Keglevich gr. cs. ltára az orsz. ltárban 128.
Kelemen pápák: (V.) 135. (VI.) 242, 244, 245, 249, 250. — (VII.) 242, 245, 249. (VIII.) 252, 253, 255—257. (XI.) 263.)
Keleti kéziratok a múzeumi ktárban 312.
Kende-féle iratok a múzeumi ktárban 308.
Keresztúri Pál gyulafehérvári rektor 92—95, 97—99.
Ketzel Lajos cz. 180.
Képviselőház ltára 127.
Kéziratok: *a*) középkoriak, l. codexek. *b*) ujabbkoriak 45, 46, 54, 57, 58, 61—63, 66, 68—70, 72, 75, 76, 78—80, 83—85, 119—121, 195—216, 218, 236, 251—274, 276, 309—313, 321, 329, 334, 336, 337, 351, 354, 356, 361, 369—375, 380, 381.
Khuen-Héderváry gr. cs. kt. Hédervárán 327.
Kieli egy. kt. 366.
Kisfaludy cs. ltára a múzeumi ktárban 306, 308. — Károly 372.
Kis János 371.
Kiskartali kt. l. Podmaniczky br.
Kiss Ernő 105.
Kis-Szeben 46, 58, 61—63, 68, 71, 76—78, 85.
Klamb Farkas Miklós br. ktára 152.
Klapka György 381.
Klattaui Szt-Lőrincz-kolostor ktára 134.
Klesch Kristóf Dániel wittenbergi kny. 48, 49.
Kmethy György 107.
Knityánin István tbnok 106, 113—115, 117, 119, 121.
Knoblochzer Henrik strassburgi kny. 150, 151, 176.
Koburger Antal nürnbergi kny. 136, 138. 142, 148—150, 153, 154, 158—160. 165, 166, 170. 175, 176, 179, 180, 185.
Koch l. Obsopaeius.
Kocsi Csergő Bálint 336.
Koelhof János kölni kny. 140, 141, 152, 157, 184.
Kolosmonostor 286. – i konvent ltára 123, 127, 129.
Kolozsvár 124, 371.—i egy. ktár 338—340. —i Erd. Múzeum-Egylet ktára l. Múzeum. —i kny. 229, 230, 232—234, 320, 336, 372, 382. —i szíjgyártóczéh iratai 336.
Komárom 202, 210, 214, 282.
Komáromi Csipkés György, Való dolgok közzül kivettetett által állatozás. (Sárospatak, 1667.) 359.
Komlós András debreczeni kny. 219.
Konrád (Fehér-), wohlaui hg. 283.
Kornis gr. cs. lt. az orsz. ltárban, 128.
Korom János 218.
Korona, Magyar szt — iratai az orsz. ltban 129.
Koronázási jubileumi feliratok kiállítása 326, 328.
Koseli hgség 281.
Kossuth Lajos 103, 105, 114, 117, 119, 121, 310, 381. —né 104, 112, 113, 117.
Kovács Lajos 321.
Köln 191. —i kny. 140, 141, 144, 147, 152, 153, 156, 157, 160, 164, 165, 169, 171, 179, 184. —i nuntius 254.
Könyvek, Régi magyar —, 33, 39, 45—47, 86, 95, 131, 132, 136, 137, 161, 162,

180—182, 217—234, 303, 304, 312, 320, 336, 351, 352, 359, 360, 371—373, 380, 382.
Könyvkiállítás, Budapesti — 1882-ben 345, 364.
Könyvkötők 380.
Könyvnyomtatók, könyvkiadók. Régi hazai és külföldi —, 30, 33, 39, 40, 41, 45—47, 81, 86, 87, 95, 131—134, 136—171, 173—189, 217—234, 303, 304, 312, 320, 336, 347, 348, 351, 352, 359, 360, 370—373, 375, 379, 380, 382.
Könyvtárak általában; berendezések, ktári rendszerek 318, 345, 346, 358, 365, 366, 374, 379. Hazai és külföldi —ak: a) ***nyilvánosak*** l. Amiens, Bologna, Boroszló, British-Museum, Brünn, Belgrád, Berlin, Bécs, Boston, Budapest, Cambridge, Chicago, Csernowitz, Darmstadt, Drezda, Eichstädt, Flórencz, Frankfurt, Göttinga, Grácz, Greifswald, Halle, Hamburg, Heidelberg, Karlsruhe, Kassa, Kiel, Kolozsvár, Krakkó, Lausanne, Lemberg, Leyden, Lipcse, Liverpool, Malden, Mannheim, Milano, München, Nagy-Szeben, Olmütz, Oxford, Páris, Prága, Róma, Saale, St.-Louis, Segesvár, Stockholm, Strassburg, Stuttgart, Szeged, Szt.-Pétervár, Thorn, Upsala, Vatikán, Velencze, Washington, Wolfenbüttel és Zágráb, *b*) ***egyházi testületek kátrai*** l. Admont, Bécs, Bodiken, Bologna, Boroszló, Budweis, Brunau, Chelm, Czarnovac, Dortmund, Eger, Emmerich, Esztergom, Glogau, Győr, Gyulafehérvár, Jauer, Kamenic, Klattau, Körmöczbánya, Kremsier, Krumau, Lambach, Leubus, Liegnietz, Liesborn, Melk, Münster, Neisse, Neu-Burla (?), Neuhaus, Nürnberg, Olmücz, Pannonhalma, Pozsony, Prága, Prnell (?), Róma, Sagan, St.-Gallen, Sárospatak, Segesvár, Seidlitz, Sopron, Trier, Werden, Westphalen, Wohlau, Zürich. *c*) ***magánosok kátrai*** l. Apponyi Lajos gr., Balogh Sándor, Barna, Batthyány gr. cs., Bárán András, Bélay Imre, Deáky Zsigmond, Diószegi Márton, Ebenhöch Ferencz, Frizenun János, Hildebrand F., Hofeman Péter, Horváth Antal, Horvát István, Illésházy István gr, Jankovich Miklós, Klamb F. M. br., Leonrod Erhard, Mandel, Mednyánszky Ede br., Miller cs., Nagy István, Patachich Ádám br., Pisachius J. A., Podmaniczky br. cs., Politzenus György, Putteman Henrik, Ráth György, Reinwein János, Schwarz K. G., Stekh Boldizsár, Széchenyi Ferencz gr., Széll Farkas, Szlávy Pál, Szüney István, Tarcsay Ferencz, Unger László, Varju Elemér, Viterficis György, Vörös Ferencz. Vidéki — ak. szervezése 378—379.
Könyvtárnokok világ-kongresszusa Chicagoban 380, 381.
Könyvtártan l. Kudora Károly, Toldy Ferencz.
Körmendi lt. l. Batthányi hg.
Körmöczbánya 285, 287. —i ev. egyház ktára 230, 231. —i v. ltár 325.
Köröspataki János, Lupuj vajdáról való ének. (Lőcse, 1655.) 320.
Körös vm. 212, 214.
Köteles példányok kérdése 378.
Közép-Szolnok vm. 213, 214.
Krakkó 30, 41. —i akad. ktára 238, 323. —i egy. kt. 315, 330; tört. szemináriumának ktára 330; —i kny. 30, 41.
Kraszna vm. 214, 216.
Kratzer Gáspár kassai pap 38, 39, 58.
Kreith Béla gr. 1848/49-i okirat- és kiáltvány-gyűjt. a múzeumi ktban 381.
Kremsieri érs. kt. 373.
Krumaui jezsuiták ktára 175.
Krusedol 198.
Kryptokálvinisták 28—85, 372.
Kudora Károly Könyvtártana 345—350.
Kunne Albert memmingeni kny. 169, 175.
Kuria, Magy. kir. — ltára 123, 127, 130.

Küküllei főesperes l. Apród János.
Külső-Szolnok vm. 202, 203.

Lajos bajor herczeg 284. — bádeni őrgr. 262, 265. — (XIV) franczia kir. 259. 261. — m. királyok: (I.) 137, 249, 275, 277, 352. (II.) 289.
Lambachi ktár 351.
Lauer György római kny. 143.
Lausannei egy. ktár 330.
Lám Sebestyén l. Ambrosius.
László magyar királyok: (I. Szt.-) 24, 317, 351, 352; legendája 27. (II.) 12, 14. (V.) 137, 283—285.
Legenda sanctorum regni Hungariae. (Velencze, 1498.) 131.
Legendák l. Szentek legendái.
Lembergi egy. ktár 330. —i Osselinszky-féle intézet ktára 330. —i tart. lt. 330.
Lengyelország 133, 248, 253—256, 263, 282, 287. — czímere 24, 25.
Leó pápák: (XI.) 252, (XIII.) 236, 253.
Leonrod Erhard passaui kan kt. 155.
Leubusi cziszterczíták kt. 160, 172.
Levéltárak berendezése 365. Hazai és külföldi — l. Baja, Bártfa, Bécs, Bologna, Bordeaux, Boroszló, Brüsszel, Eperjes, Erdélyi ltárak, Frankfurt, Gyulafehérvár, Hiteles helyek, Jászó, Karlovicz, Kassa, Körmend, Körmöczbánya, Lemberg, Lőcse, München, Münster, Nagy-Szeben, Nagy-Szombat, Neuhaus, Nyitra, Orsz. ltár (M. kir.), Pancsova, Pannonhalma, Pápa, Páris, Szabadka, Selmeczbánya, Torontál, Troppau, Ugocsa, Ujvidék, Vatikán, Veszprém, Weimar, Wiesbaden, Wittingau, Worms, Zágráb, Zára, Zimony, Zombor.
Leyden 320. —i egy. kt. 330, 368.
Libetbánya 59.
Library Association of the united kingdom 374.
Liechtensteyn Hermann velenczei kny. 182. — Péter velenczei kny. 379.
Liegnitz 284. —i jezsuiták kt. 159.
Liesborni benedekrendiek kt. 144, 156, 157, 159, 160, 163, 169, 174, 179, 183.
Lipcse 30, 38, 56, 57, 88, 321. — 3 egy. kt. 366. —i kny. 131. —i kt. 316.
Lipót magyar királyok: (I.) 257, 261—267, 307. (II.) 328. — féle diploma (Dipl. Leopoldinum) 126.
Lipsiai Pál debreczeni kny. 224, 336.
Liptó vm. 204, 205, 214, 325, 360.
Literáti Nemes Sámuel 182.
Liverpooli Free Public Library 380.
Loeslein Péter velenczei kny. 177.
Lombardus-codex Győrben 360.
London 111. —i British Museum l. British Museum.
Lórántffy Zsuzsánna 100, 101.
Loreto 252.
Lothringeni Károly hg. l. Károly lothr. hg.
Lőcse 25, 28, 29, 36—39, 46, 56, 61—63, 65, 66, 76, 77, 85, 229, 257, 282, 286. —i kny. 230—232, 304, 320, 352, 359, 360. —i v. lt. 380. —i v. számadások a múzeumi ktban 310.
Löweni kny. 174.
Lucanus-codex a múzeumi ktból 312.
Luther és lutheránusok 28—85, 269.
Luther Márton kisebbik catechismusa. (Kassa, 1671.) 227.
Lübeck 72. —i kny. 145.

Macellinus pk. 14.
Macharius pécsi pk. 14.
Madarász cs. czl. 307.
Madruccio pápai követ 252.
Magdeburg 284.
Magyarországi György l. Hungaria, Georgius de —.
Magyar czímer 24. — királyok genealogiája 264. — viselet Erdélyben 264, 268, 274.
Mainz 361. —i kny. 131, 133, 135, 142, 153, 158, 174, 184, 375.
Maior wittenbergi tanár 73.
Majlád István 109, 218, 325.
Majláth Béla gyűjt. a múzeumi ktban 305, 306, 308, 310.

Makó 202.
Maldeni ktár 368.
Malespina pápai nuntius 257.
Manchester 368.
Mandel kt 167.
Manesse-codex 318.
Manlius János németujvári és siczi kny. 221, 222.
Mannheimi kt. 366.
Mansfeld 81.
Manthen Ioannes l. Colonia, Bernardus de—.
Mantuai kny. 157.
Manuale sodalitatis. (N.-Szombat, 1631.) 232
Margit ölsi hgnő 285.
Marienfeldi cziszterciták kt. 140, 156, 174, 179, 181, 186.
Maros 202, 264.
Marosvásárhely 127.
Martirius egri pk. 14.
Marsigli Alajos gr. 258—267. —, Danubius Pannonico-Mysicus 258, 259. — -féle bolognai intézet 259, 260. — latin-magyar-oláh szótára 267.
Máramaros vm. 205, 214—216.
Mária Terézia kné 122, 307.
Máriássy cs. lt. a múzeumi ktban 308.
Márky cs. 22.
Márton (V.) pápa 240, 242, 243—248.
Mátyás m. királyok: (I.) 131, 137, 266, 279, 285, 286, 289, 311; ktára l. Corvin-könyvtár; levelező-könyve 327. (II.) 256.
Medici Gaston toscanai nhg. 265.
Medgyesi Pál, Abba atya. (Várad, 1650.) 226.
Mednyánszky br. cs. lt. a múzeumi ktban 325. — Ede br. neérei kt. 45.
Mehemed (II.) 267.
Melanchton 28, 30, 38, 44, 57, 58, 60, 64, 79, 81, 85.
Melki apátság kt. 134.
Memling XV. sz. rézmetsző 193.
Memmingeni kny. 169, 175.
Merbott, Bisterfeld álneve 248.
Messingloer János, magyar procurátor a bécsi egyetemen 25, 26.
Mészáros cs. czl. 307. — Lázár 107.
Michel Angelo, a florenczi Bibl. Laurentiana építője 366.
Mihály vajda 257, 258, 374.
Miklós (V.) pápa 366.
Miksa bajor fejedelem 236. — magyar kir. 36, 373. — (I.) római cs. 182.
Milano 259, 312, 326. —i kny. 153, 148, 179. —i Trivulzio-kt. l. Trivulzio.
Miller (Brassói) cs. kt. 189. — Jakab Ferdinánd 165, 188, 189.
Milos szerb fejedelem 115.
Miniszteriumok, 1848/49-iki magyar —, ltárai az orsz. ltárban 123—127, 129.
Mirabilibus, Nicolaus de —, Disputatio. (Flórencz 1489) 131.
Misekönyvek 131, 132, 310, 351, 359, 360.
Missale Strigoniense l. Esztergomi misekönyv.
Missale Ultramontanorum. (Verona, 1480.) 132, 162.
Modenai Corvin-codexek a múzeumi ktban 326.
Mohácsi vész előtti oklevelek a múzeumi ktban 305, 306, 308, 324.
Molnár György, Elementa Gram. Lat. (Kolozsvár, 1698.) 234.
Mokcsay cs. ltára az orsz. ltárban 128.
Moldva 183.
Mondatszalagos mester, (Der Meister mit den Bandrollen), XV. sz. rézmetsző 191, 192.
Morvaország 56, 264. — czimere 24. —i ltárak 373.
Moson vm. 205, 206, 214, 381.
Motesitzky cs. lt. a múzeumi ktban 324, 325.
Munkács 200.
Mura 10, 15, 17, 18.
Múzeum, Magyar Nemz. — könyvtára 54, 57, 58, 61, 63, 68, 79, 85, 119, 130—190, 229, 233, 302, 326, 350, 371—373, 376—379, 381. Alapítók a — számára 303, 306, 309, 310, 314, 321, 322, 378, 379. — Bútorozása 323. — Corvin-codexei 326, 327;

AZ ORSZ. KÁSZINÓ TULAJDONA

egyéb codexei 313, 321, 372, 379; codex-gyüjteményében észlelt hiányok 311—312. — családi ltárai 306, 308, 321, 324, 325. — czimeres levelei 309. — évi jelentései 302—328. — fényképmásolatai 316, 321. Függetlenségi harczra vonatkozó iratok gyüjt. a —ban 38, 307, 321, 381. — gyarapodása 303, 305, 309, 313, 314, 320, 377. — hirlap-könyvtára 314, 320. — kézirat- és levéltári osztálya 46, 54, 57, 58, 85, 130, 302, 305—313, 320, 324, 350, 372. —i kézirattár revíziója 302, 307, 308, 311—313. Koronázási jubileumi feliratok és képek kiállitása a —ban 326, 328; — oklevelei, legrégibbek 306; Árpádkoriak 305; mohácsi vész előttiek 305, 306, 308, 324. — ősnyomtatványai 130—190, 305, 313, 320. — részvétele a bécsi szin- és zenetört. kiállitáson 315; a bpesti méhészeti kongresszuson u. o. — személyzeti viszonyai 315—318, 325—328, 377. — tisztviselőinek irodalmi munkássága 316—318, 325—328; tanulmányutjai 316, 325. — tud. összeköttetései 314, 315, 322, 323. — uj szervezete 302, 303, 315, 377. — ügye az országgyülésen 378.

Múzeumok l. Berlin, Bécs, Brünn, München, London, Nürnberg. Vidéki — szervezése 378, 379.

Müller Miksa ajándéka a múzeumi kt. részére 379.

Müncheni akad. 238. —i áll. lt. 224, 330, 365. —i kir. kt. 330, 366, 368, 379. —i kt. rendszer 358. —i múzeum rézmetszetei 193.

Münsteri jezsuiták kt. 165. — i lt. 365.

Nagybánya 380. —i bányászat 310. — Szt. István templom 318.

Nagy István kt. 233.

Nagy-Sándor József tbnok 381.

Nagy-Sáros 29, 40, 47, 54, 55, 61, 63.

Nagyszeben 126—128. —i jogakad. kt. 337, 338. —i kny. 304, 370. —i v. lt. 322.

Nagy-Szombat 78, 289, 370. —i kny. 221, 232, 359. —i v. lt. 322.

Nagy-Várad 33, 95, 98, 99, 104, 127, 137, 285.

Naptárak: (Bécs, 1562.) 217, 219. (U. o. 1572.) 218 (U. o. 1580 és 1583.) 220. (Debreczen, 1593.) 221, 222. (U. o. 1594.) 222. (U. o. 1598 és 1599.). 223 (U. o. 1616.) 224. (Kolozsvár, 1588.) 229. N.-Szombat, 1591.) 221. (Németujvár, 1584.) 221 (Sicz, 1593.) 222.

Nádasdy Ferencz gr. országbiró 125; javainak összeirása 259. — Tamás nádor 125, 218, 219, 221. —né 219.

Nádor 122, 123. —i lt. 124, 125, 127, 129.

Nándorfehérvár l. Belgrád

Náray György, Lyra coelestis. (Lőcse, 1695.) 352.

Neére 45, 46. —i kt. l. Mednyánszky br.

Neissei egyházak ktárai 148, 158, 164, 183.

Neri-Corsini bib. 256.

Neuburlai (?) kolostor kt. 153, 164, 176.

Neuhausi gr. Czernin- lt. l. Czernin gr. —i jezsuiták kt. 178.

Németország 253, 361. —i bibornokok 254. —i ktárak 345, 346; czímkönyve 375.

Németujvári kny. 221.

Nicolai János thorni kny. 227.

Nikolsburgi béke 122.

Nimwegeni kny. 158.

Nógrád vm. 206, 210, 214.

Nuntiusi jelentések a vatikáni ltárban 248, 251—255.

Nürnberg 136, 283. —i Germ. Museum rézmetszetei 192. —i kny. 131, 136, 138, 142, 143, 148—150, 153, 154, 158—160, 165, 166, 170, 175, 176, 180, 359. —i Szt-Lőrincz-templom kt. 182.

Nyereség osztó Tábla. (Debreczen, 1614.) 336.

Nyilas (Melotai) István 372.
Nyitra vm. 206, 207, 210, 214. —i pkség lt. 321.

Obsopaeius (Koch) Czirjék 51, 84, 85.
Obrenovics cs. 105, 119, 121.
Ó-Becse 104, 106.
Odescalchi hgi cs. 262, 265.
Ohlau 285.
Olaszország 109—111, 115, 256, 318, 327. —i ktárak és ltárak 240—277, 375.
Oláhok tört. irodalma 373. — viselete Erdélyben 267, 270, 273, 274.
Oláhország 255—258.
Olmütz 287, 288. —i szeminárium kt. 172. —i Studienbibliothek 373.
Olvasótermek, ktári —, 304, 322, 331, 332, 334, 337—343, 368, 377.
Ónod 100.
Oppelni hgség 283.
Orbán pápák: (V.) 244, 250. (VIII.) 256, 251, 253, 256.
Orbán István, hallei kny. 227.
Orczy István br. 106.
Orosz történeti irodalom 373.
Oroszország 116.
Orsova 263.
Országbiró 123. —i lt. 125.
Országgyűlések 76, 78, 124, 127, 128, 195, 196, 257, 378. —i iratok az orsz. ltárban 129.
Országos határ 258, 262—264, 266.
Országos ltár, M. kir. — 119, 122—130, 195—216, 322. — alkotórészei 123—130. —ban elhelyezett cs. ltárak 128. — dicalis összeirásai 195—216. — dipl. osztálya 129, 195, 198; legrégibb oklevele 126. — erdélyi oszt. 130. — függetl. harczra vonatk. iratai 119. — helyt. tanácsi oszt. 129. —i szakvizsga 125. — kanczelláriai osztálya 129. — kincstári oszt. 129, 130. — limbusa 198. — személyzete 124, 125. — táblai osztálya 130.
Ostffy István bécsi magyar tanuló 27.
Osztrák ktárak 374. — tud. társulatok 238.
Ottlik András, Kis ajandik. (Thorn, 1709.) 227.
Otrokócsi Fóris Ferencz, Róma Istennek szt városa. (N.-Szombat, 1698.) 359.
Overstichti pénznemek 89, 90.
Oxfordi egyetem ktára 374, 379. —i Radcliffe Library 366. — i Rodley Libr. u. o.

Ölsi hgség 281, 285, 288.
Örmény viselet Erdélyben 267, 270, 274.
Ősnyomtatványok 86, 88, 130—190, 236, 305, 313, 320, 359, 360.
Ötvösművek 19, 287.

Pachel Lénárt és Scinzenzeller Ulrik milanói kny. 179.
Paffroet Richard deventeri kny. 174.
Paltascichis, Andreas de —, és Boninus de Boninis velenczei kny. 155.
Pancsova vs. lt. 120.
Pannartz Arnold római kny. l. Sweynheym Konrád.
Pannonhalmi főapátság ktára 221, 322. — ltára 316.
Pap (Paep) János budai könyvárus 374, 379, 380.
Papir ára 380.
Pasqualibus, Peregrinus de —, velenczei kny. 188. — és Dominicus de Bertochis velenczei kny. 189. v. ö. Bertochis, Dionysius de —.
Passaui kny. 161, 171, 185.
Patachich Ádám br. kalocsai érsek ktára 189.
Páduai kny. 372.
Pál (V.) pápa 252, 253.
Pál Sebestyén, Kalendarium. (Bécs, 1583.) 220.
Pápa 218., —i ferenczrendiek kt. 114. —i gróf Esterházy-ltár l. Esterházy.
Pápai kanczellária l. kanczellária. — könyv- és ltárak l. Dataria, Vatikán.
Páris 111, 248, 259, —i akad. 238, —i Archives Nationales 124. —i Bibliothèque Nationale 366, 379; olvasóterme 368.; —i egy. 351.; ktára

374. —i Ste-Geneviève-kt. 267, 268. —i számvevőségi lt. 365.
Páriz (Pápai) Ferencz 372.
Páviai kny. 176.
Pázmány Péter 253., —, Kalauz. (Pozsony, 1613. és 1623.) 360.
Pektári Joachim 20.
Peraldus-codex 361.
Perczel Mór 103, 106, 114.
Perényi cs. 80. — Ferencz misekönyve 361. — Gábor 30, 56, 71, 80. — János tárnokmester 282.
Perlasz 103.
Pest l. Budapest, — vm. 203, 207, 214, 215.
Pesti Bornemisza Péter, Kalendarium. (Bécs, 1562.) 217.
Pesti Frigyes gyűjt. a múzeumi ktban 321.
Pesti Gábor, Nomenclatura sex linguarum 372.
Petőfi Sándor 326. — kéziratai a múzeumi ktárban 310.
Peuerbach 87.
Pezanis, Ioannes Franc. de —, paviai kny. 176.
Pécsi Lukács, Calendariom. (N.-Szombat, 1591.) 221.
Pécsi misekönyv. (Velencze, 1499.) 131. —i pkség 209.
Péter bib. pápai követ 288. — boroszlói pk. 283, 284. — magy. k. 21. — mainzi érsek 361. — pk. 14.
Pétervárad 103, 109, 110, 113, 114, 266.
Pfalz 236, 282.
Philippisták 28.
Piasiis, Petrus de —, velenczei kny. 178.
Pilcz Bálint wittenbergi tanuló 54. — Gáspár nsárosi, majd márkusfalvi luth. pap 28—85. —, Assertio regularum. (Zerbst, 1589) 34—36, 40. —, Brevis ae perspicua Responsio. (H. n. 1591.) 37—41. —, Brevis narratio devast. opp. Topscha. (Wittenberg, 1671.) 48, 55. — Drei Predigten. (Wittenberg, 1591.) 47. — Epithalamion. (Bártfa, 1578) 46.— Meditationes piae. (Bártfa, 1583.) u. o. —, Merkzeichen. (1586—87 körül.) 228, 229.
Pilis vm. 203, 207, 210, 214.
Pisachius J. A. kt. 178, 182.
Pius (VI.) pápa cz. 157.
Planck István római kny. 360.
Platina-codex a múzeumi ktból 312.
Podiebrád György 279, 284.
Podmaniczky br. cs. kt. Kiskartalon 227, 229.
Politzenus György kt. 134.
Polnar Gábor kolosmonostori apát 286.
Popa Joan, Molitovniku. (Gyulafehérvár, 1689) 320.
Pozsega vm. 212.
Pozsony vm. 207, 210, 214. — v. 76, 78, 122, 123, 127, 207, 281, 285, 287. —i ev. lyceum ktára 373. —i ferenczrendiek kt. 350. —i kamara l. kamara. —i káptalan kt. 350. —i kny. 231, 360. —i közp. papn. int. kt. 357. —i prépost 287.
Praedialisták 212.
Prága 137, 283, 285. —i cseh múzeum kt. 315. —i egyetemi kt. 130, 373. —i káptalan kt. —i kolostorok kt. 149, 178, 181, 374. —i nuntiusok 252—255.
Pristaldusok 16, 17.
Prnelli (?) karthauziak kt. 180.
Prüss János strassburgi kny. 180.
Psalteriumok 351.
Putteman Henrik kt. 140.

Quentell Henrik kölni kny. 156, 157, 160, 165.

Radecius István egri pk. 220.
Ragyóczy Péter, Régi és új énekek. (1651.) 351.
Rajacsics karloviczi patriarcha 120.
Rangoni Gábor bib. 285.
Ratdolt Erhard velenczei kny. 161, 162, 167, 168, 172, 173, 177, 178, 181, 182, 187, 189, 190.
Rákóczy cs. genealogiája 306. — I. Fe-

rencz 232. — II. F. 215, 258, 259, 261. — I. György 91—101, 248. — II. Gy. 91—93, 272. — Zsigmond 91—93.
Ráskai cs. 22.
Ráth György kt. 41, 228–234.
Regensburg 109, 256.
Reger János ulmi kny. 187.
Regesták, Német birodalmi — 375. Pápai — 244, 245, 248, 249, 250.
Regéczy András kassai udv. pap 100, 101, 382.
Reggioi kny. 171.
Regiomontanus János 87.
Reinwein János kt. 133.
Renner, Franciscus — de Hailbrunn velenczei kny. 155. — és Nicolaus de Franckfordia, velenczei kny. 145, 149.
Renouviér de Montpelliér rézmetszet-gyűjt. 191.
Reőthy Orbán kassai főkap. 100.
Régi magyar szavak 135, 282.
Rézmetszetek, rézmetszet-gyűjtemények, rézmetszők 191—194. A budapesti egy. kt. legrégibb rézmetszete u. ott.
Rhelasius, Theodorus — (Hasler János), Froeliche Practick. (Kolozsvár, 1588.) 229.
Rhédey gr. cs. lt. a múzeumi ktban 308.
Richel Bernát bázeli kny. 152. — és Wenssler Mihály, bázeli kny. 144.
Rigvédák 379.
Rimai János l. Balassa és Rimai.
Risztics János 106, 110, 117, 121.
Róma 134, 320, 387. —i akadémia (Ac. R. dei Lincei) 256. —i. Colleg. s. Mariae ad Minervam 91. —i. kny. 133, 134, 143, 145, 150, 160, 167, 171, 359, 360. — i könyv- és ltárak l. Barberini, Borghese, Dataria, Chigi, Corsini, Vallicelli, Vatikán, Vittorio Emanuele. —i oratorianusok kt. 257.
Rosenberg Péter hg. kt. 178, 179.
Rota Romana 242.
Rozgonyi István 280, 281. — Rajnald 282.
Rozsnyai Dávid 267.
Rozsnyó 203.
Rubeus Jakab velenczei kny. 145, 149. — János tarvisi kny. 187.
Rueber János kassai főkap. 29, 41, 42, 47, 54, 55, 59.
Rudolf m. kir. 40, 256, 373. — (IV.) osztrák hg. 40.

Saalei kt. 368.
Sabinai bib. pk. 276.
Sacramentariusok 29, 36, 37, 57, 58, 351.
Sagan 19. —i ágostonrendiek kt. 39, 154, 174.
Salamon Ferencz 106.
Salzburg 6, 11. —i érsek 6.
St.-galleni kt. 366.
Sansovino, a San-Marco-kt. építésze 366.
Saul, (nyitrai?) pk. 14.
Sauter Sámuel 41, 42, 61, 63, 68. —, Christl. Predigt. (Bártfa, 1590.) 42—43. — Leich-Predigt. (Bártfa, 1591.) 39, 43.
Sándor (VI.) pápa 245, 275.
Sánkfalvi Antal pozsonyi prépost 287.
Sáros vm. 57, 58, 208—210, 214, 215, 229.
Sárospatak 33, 52, 54, 55, 62, 95—99. —i akad. kt. 48. —i kny. 359. — i udv. isk. 94—99.
Sárvár 218, 219. —i kny. 372.
Schallus János mantuai kny. 157.
Schedius cs. lt. 321. — Lajos 321.
Scheiringer bécsi kkiadó 379.
Schlick Gáspár 281, 282.
Schneckenhaus nagyszombati kny. 232.
Schnorr által leirt új találmány a könyvpolczok áthelyezésére 374.
Schongauer 192.
Schöffer Péter mainzi kny. 131, 133, 135, 142, 148, 153, 158, 174, 375.
Schultz Dániel kassai kny. 224.
Schurener János római kny. 145, 360.
Schüssler János augsburgi kny. 134.
Schwartz Ker. Gottl. altorfi tanár kt. 136, 148.

Schwarzenberg hg. ltára Wittingauban 373.
Schweidnitz 282, 285.
Scotus Octavianus velenczei kny. 178.
Sculteti Severin 28, 30, 33, 35, 46, 57, 62, 63, 68, 69. 72, 84, 85, 229. —, Ὑπομνημα. (Bártfa, 1599.) 30.; u. annak német kiadása (Bártfa, 1599.) 229.
Segesvári ev. gymn. ktára 382.
Seidlitzi kollegium kt. 187.
Selmeczbánya 53, 70, 73—75, 80. —i. v. lt. 50, 53, 70.
Sempte 312.
Sensenschmid János és Kefer Henrik nürnbergi kny. 138.
Siczi kny. 222.
Sikriiul de aur (Szászsebes, 1683.) 336.
Sixtus (V.) pápa 235, 366.
Sobiesky János lengyel k. 257.
Società Romana di storia patria kt. l. Vallicelli-kt.
Sollenne instrumentum pacis. (H. n., 1711.) 234.
Solt vm. 207, 214, 215.
Somogy vm. 10, 206, 209, 210, 214.
Somogyi Antal 352.
Sonnenberg Ulrik 284.
Soós cs. lt. a múzeumi ktban 308.
Sopron vm. 206, 209, 214. —vs. 123. —i ferenczrendiek kt. 154.
Sorg Antal augsburgi kny. 138, 160, 168, 173.
Spanyol örök. háború 258.
Speieri kny. 167, 171.
Spethe András 225.
Spira, Vendelinus de—, velenczei kny. 347.
St.-Louisi Public Library 381.
Statisztikai hivatal, Orsz. 344.
Stansich Gergely l. Horváth (Gradeczi) Gergely.
Stein György 285, 286, 289.
Stekh Boldizsár kt. (1490.) 188.
Stockholmi kir. kt. 368.
Stöckl Lénárt 29, 36, 60, 69—71, 73—76, 80, 82, 84.
Strassburg 45. —i egy. kt. 360. —i kny. 131, 136, 138, 148, 150, 151, 155, 172, 176, 177, 180, 181, 185, 186.
Stuchs György nürnbergi kny. 180.
Stuttgarti kir. ktár 366—368.
Subiacoi kny. 131, 133.
Sulzer Ambrus, a bécsi egyetem magyar procuratora 26.
Supplicatiok, Pápai —, 240—248.
Supplyikácz István szerb vajda 118, 119.
Svájcz 72. —i ktárak 346.
Svédország 248.
Swehla cseh rabló 137.
Sweynheym Konrád és Pannartz Arnold római kny. 133, 134.
Sybilláról nev. rézmetsző 191, 192.
Sylvester János, Uj testámentom. (Sárvár, 1541.) 372.
Szabadka 105. —i v. lt. 120.
Szabolcs vm. 22. 210, 214.
Szamosközy István. 373.
Szapolyai István 285, 287, 289. — Istvánné 289. — János 288. v. ö. János király.
Szatmár vm. 22, 213, 214. —i béke 122, 234.
Szászok 382. — viselete Erdélyben 267, 269, 271, 273, 274.
Szászország 283—285.
Szászsebesi kny. 336.
Száva 264.
Szeged 106, 264, 287, 288. —i Somogyi kt. 322, 340—344.
Szegedi Gergely Énekeskönyve. (Debreczen, 1569.) 219, 220.
Szemere Bertalan 381.
Személynöki, Kir. — szék iratai az orsz. ltárban 127.
Szenczi Ábrahám váradi kny. 226, 227.
Szenczi Molnár Albert, Zsoltárok. (Kolozsvár, 1701.) 320.
Szentek ereklyéi 11. — legendái 27, 131, 361, 375.
Szent-Györgyi és Bazini Péter gróf 287.
Szent-Iványi cs. lt. a múzeumi ktban 306.
Szentkirályi Móricz 107.

Szentpétervári akad. 238. — egyetemi kt. 374.
Szent-Tamás 103, 106, 107, 112.
Szepes vm. 28, 36, 48, 85, 208, 209, 211, 214, 215, 352. —i kamara l. kamara. —i ordinarius (XV. sz.) 352. —i városok 46, 51, 53.
Szepesszombati krónika 327.
Szerbek Magyarországon 102—121, 128, 382.
Szerbia 104, 106, 112, 114, 117, 119, 121, 373.
Szerb vajdaság 109, 110, 116, 117, 126.
Szerémség 264, 265.
Szertartáskönyvek 131, 132.
Széchenyi gr. cs. 315. — cs. kijelölési joga a múzeumi ktárőri állásra 377. — Ferencz gróf kt. 41, 47, 130, 133, 151, 166, 181, 190. — levelei ktár ügyekben 318, 324. — István levelei a múzeumi ktban 321.
Széchi Dénes esztergomi érsek 283, 284. — Gál 282.
Székely viselet Erdélyben 267, 268, 274.
Széll Farkas kt. 222—227.
Szilézia 75, 279, 283, 285, 289.
Szilveszter (II.) pápa bullája 326, 375.
Skalniczky és Koch, a bpesti egy. ktár építészei 368.
Szlavónia 110, 212, 266, 267.
Szlávy Pál kt. 188.
Szlemenics Pál kéziratai a múzeumi ktban 310.
Szluha László 353—355.
Szolnok vm. 207, 214—216.
Szőlősy Mihály, Bajnok Dávidka. (Kassa, 1668.) 359.
Sztanimirovics Jován 113, 118.
Szüney István ktára 373.

Tanczer Márk cz. 180.
Tarnóczy István, Vigyázó Szem. (Bécs, 1685.) 359.
Tarcsai Ferencz győri kan. kt. 358.
Tarvisi kny. 151, 155, 161, 187.
Tárnoki szék iratai az orsz. ltárban 127.
Tata 281.
Tábla, Kir. — ltára az orsz. ltárban 127.
Teleki gr. cs. 378. — Sámuel 188, 370.
Temerin 104, 105, 107, 108, 113.
Temesvár 110, 266. —i. bánsági ltár 127, 129.
Terhoernen Arnold kölni kny. 140, 141, 144.
Teschen 111, 283.
Tetraevangelium. (Brassó, 1651.) 303.
Theöke cs. ltára az orsz. ltárban 128.
Thewrek Ferencz 218.
Thonauer cs. czl. 307.
Thoraconymus (Kabát) Mátyás 33, 34, 52, 55, 85. v. ö. Beregszászi Péter.
Thorni gymn. kt. 227. —i kny. u. o.
Thököly Imre 233, 256. — Sebestyén 34.
Thurzó Elek 43, 45. — György nádor 122, 125.
Thuróczy krónikája (Augsburg, 1488.) 131 (Brünn, 1488.) 313, 359, 373.
Thúry (Váradi) cs. czl. 307.
Tihanyi konvent 321.
Tisza 202, 263, 264, 266.
Titel 107, 266.
Tokaj 43.
Toldy Ferencz 91, 123, 352—354. — ktártana 346.
Tolna vm. 210, 211, 214, 215.
Torna vm 202, 203, 211, 214, 215.
Torontál vm. lt. 120.
Tortis, Baptista de —, velenczei kny. 167, 178.
Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári kny. 234, 372.
Törökök, török háborúk 48, 231, 253, 255, 256, 258, 262—267, 280, 285, 310—312, 370. —ra vonatkozó német újságok 374.
Tőzsér (Kénosi) János 230.
Transilvanus, Maximilianus —, 371.
Trencsén 281, 287—289. —vm. 210, 211, 214, 215, 326.
Tridino, Bernardinus de —, velenczei kny. 188.
Trieri papn. int. kt. 375.

Trieszt 259.
Trivulzió-kt. Milanóban 326.
Troppau 155, 287. —i ltárak 316.
Tunyogi-féle gyűjt. a múzeumi ktban 308.
Túrócz vm. 211, 214.
Tűbinga 42, 82, 83.

Ugocsa vm. 212, 214—216. — lt. 373.
Ujfalvi Imre, Kalendárium. (Debreczen, 1598.) 223. — Paraphrasis Psalmorum (Debreczen, 1632.) 225.
Újkeresztények 197.
Ujlaki Miklós 284.
Ujszigeti kny. 372.
Ujvidék 112, 113, 115—119. —i lt. 120. —i szerb Matica 120, 121.
Ulászló magy. k.: (I.) 137 (II.) 288.
Ulmi kny. 146, 182, 187, 194.
Ultramontanorum, Missale —, l. Missale.
Unckel Bertalan kölni kny. 147, 179.
Unger és Baumann, a berlini kir. ktár építői 366.
Unger László kt. 135.
Ung vm. 22, 208—212, 214, 215.
Ungvár 77, 105.
Unitariusok 56.
Upsalai egyetem kt. 330.
Uszkókok 255.
Utrecht 90, 91. —i kny. 89—91.

Vajda cs. czl. 307.
Valdarfer Kristóf milanói kny. 148.
Vallicelli-kt. Rómában 257.
Valter pk. 14.
Valturius, De re militari, Corvin-codex a drezdai kir. ktban 316.
Varasd vm. 206, 212, 214.
Varjú Elemér kt. 230, 232.
Varsó 133.
Vas vm. 201, 206, 214.
Vasvár 10.
Vatikáni ktár 235—240, 375; kéziratai 236, 237; ősnyomtatványai 236. Új — kt. (Biblioteca di consultazione) 285—240; magyar csoportja 239. — lt. 236, 237, 240—251, 253, 372, 373.
Vaudemont hg. 259, 261.
Váczi pk. 289.
Várad l. Nagy-Várad. —i kny. 219, 226 227, —i pk. 285, 286, 289.
Várnai cs. 137.
Vedanius Ferencz kassai pap 58, 61, 63—66.
Velencze 88, 265, 282, 320, 321. —i kny. 131, 136—138, 145, 149, 151, 155, 161, 162, 167, 168, 172, 173, 177, 178, 181, 182, 187—189, 190, 347, 359. —i San Marco-kt. 326, 366. —i nuntius 252, 255.
Vendome hg. 258, 259, 261.
Verancsics Antal 361. — Faustus 361.
Verbőczy, Tripartitum. (Bécs, 1517) 228.
Veronai kny. 162.
Versecz 105, 106, 108, —i v. lt. 120.
Veszprém vm. 206, 212, 214. —i kápt. lt. 316. — völgyi apáczák 126.
Vetési László Oratiója. (Róma, 1475.) 360.
Vetter Antal 104, 108.
Vid mester (de gre Gutkeled) bibliája 5—22.
Világos 110.
Vilmos szász hg. 283, 284.
Virágénekek 371.
Visconti Bernabo 275.
Visegrád 265.
Viterficis Gy. kt. 153, 184.
Vitéz János váradi pk. 283.
Vitkovics Mihály 310.
Vittorio Emanuele-kt. Rómában 330, 375.
Vojnovics br. 259, 261.
Vollehoe, Ioannes de —, zwollei kny. 160.
Vörös Antal-féle gyüjt. a múzeumi ktban 119, 310, 381.
Vörös Ferencz (Faradi) kt. 154.
Vörösmarty Mihály 372.
Vöttau 353—355.
Vukovics Sebő 108, 119, 381.

Wagner Bálint brassói kny. 382.
Wagner Jakab bártfai pap 33, 35, 61, 63, 68, 83—85. — Márton bártfai pap 28,

33, 35, 37, 55, 56, 58—66, 68, 69, 79, 83, 85; —, Apologia examinis (Bártfa, 1590) 35—37.
Washingtoni Smithsonian Institut 330.
Weigel lipcsei könyvárus 137.
Weimari lt. 365.
Wenssler Mihály bázeli kny. 139, 146, 152, 156, 164, 168.
Wenzel Gusztáv gyűjt. az egyetemi ktárban 373. — a múzeumi ktárban 305, 308, 309, 313, 328, 329.
Werdeni benedekrendiek ktára 141, 152, 157, 177.
Wesselényi Ferencz gr. nádor 125.
Westphalia, Ioannes de —, nimwegeni és löweni kny. 158, 174.
Westphaleni kapuczinusok ktára 178.
Wiesbadeni lt. 365.
Windecke Eberhart 375.
Windischgrätz hg. 108.
Wittenberg 38, 48, 56, 57, 64, 73, 82, 84, 370. —i akad. 29, 30, 54, 55, 59, 69, 71. —i kny. 47, 48, 55.
Wittingaui Schwarzenberg hgi lt. l. Schwarzenberg hg.
Wlodke tescheni hg. 283.
Wohlaui karmeliták kt. 183.
Wolfenbütteli hgi ktár 219, 366, 377.
Wolff új találmánya a könyvpolczok áthelyezésére 374.
Wormsi lt. 365.
Würtemberg 42.
Würzburg 320.

Yssel 90, 91.

Zacheus győri pk. 14.
Zainer Günther augsburgi kny. 134—136, 146. — János ulmi kny. 146, 194.
Zala vm. 7, 16, 17, 22, 206, 212—215. — vári konvent 10.
Zamoiszky János 257.
Zaránd vm. 214, 216.
Zágráb vm. 206, 212, 214. — v. 17, 108, 111, 114, 120, 128, 212, 239, 264, 351. —i breviárium, (Velencze, 1484.) 131, 181. —i délszláv akad. 239. —i kápt. ltár 316. —i orsz. kt. 355 —i orsz. ltár 212, 316.
Zákány 17.
Zárai főgymn. kt. 330. —i helytartóság lt. 316.
Zeke cs. czl. 307.
Zemplén vm. 22, 213—215.
Zeninger Konrád nürnbergi kny. 136, 170.
Zenta 113.
Zerbsti kny. 40.
Zichy gr. cs. 381.
Zimony 109, 111, 112, 116—118, —i v. ltár 120.
Znaim 284.
Zollner Erhard XV. sz. könyvárus 139.
Zólyom 288. — vm. 213, 214.
Zombor 104, 107, 119. —i v. lt. 120.
Zoniki törökök vajdája 288.
Zrinyi Ádám gróf 355, 356. — Miklós elegiája 356. — ktára 353—357, 371, 372. — szakácskönyve 354, 356. —, Szigeti veszedelem kézirata 356. — Péter 355.
Zsidók 9, 10, 284, 374.
Zsigmond magy. kir. 21, 137, 316, 317, 326, 327, 373. — birod. regesta könyvei a bécsi áll. ltban 375.
Zudar Simon 284.
Zürich 30. —i ágostonrendiek kt. 175.
Zwingli és Zwingliánusok 28, 29, 36, 43, 64.
Zwolle 90. —i kny. 159, 160.

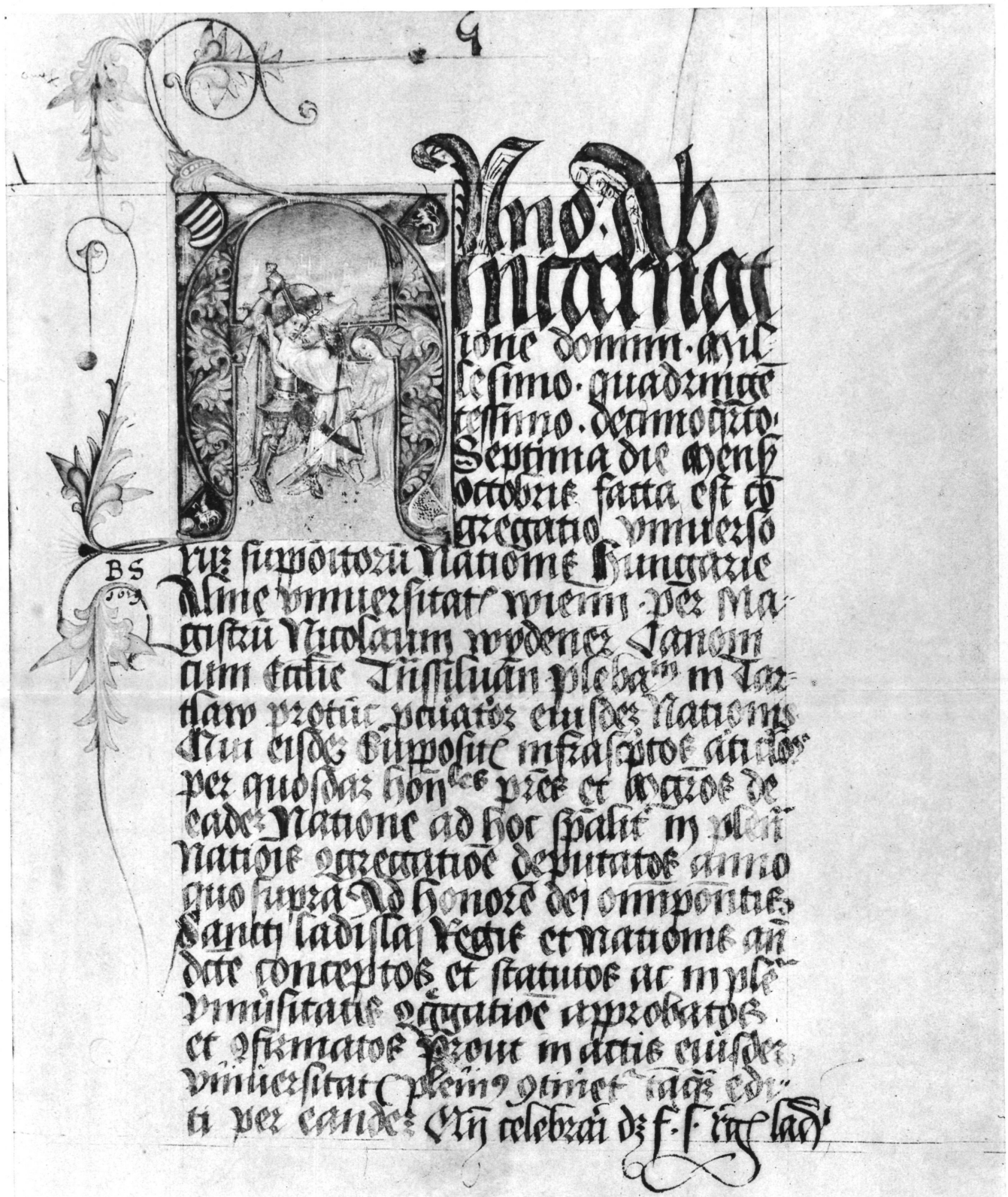

A Liber Nationis Hungaricae 5*a*. lapja.

Krisztus születése.

(XV. száz
a budapesti egyetemi könyvtár gyűjteményében.)

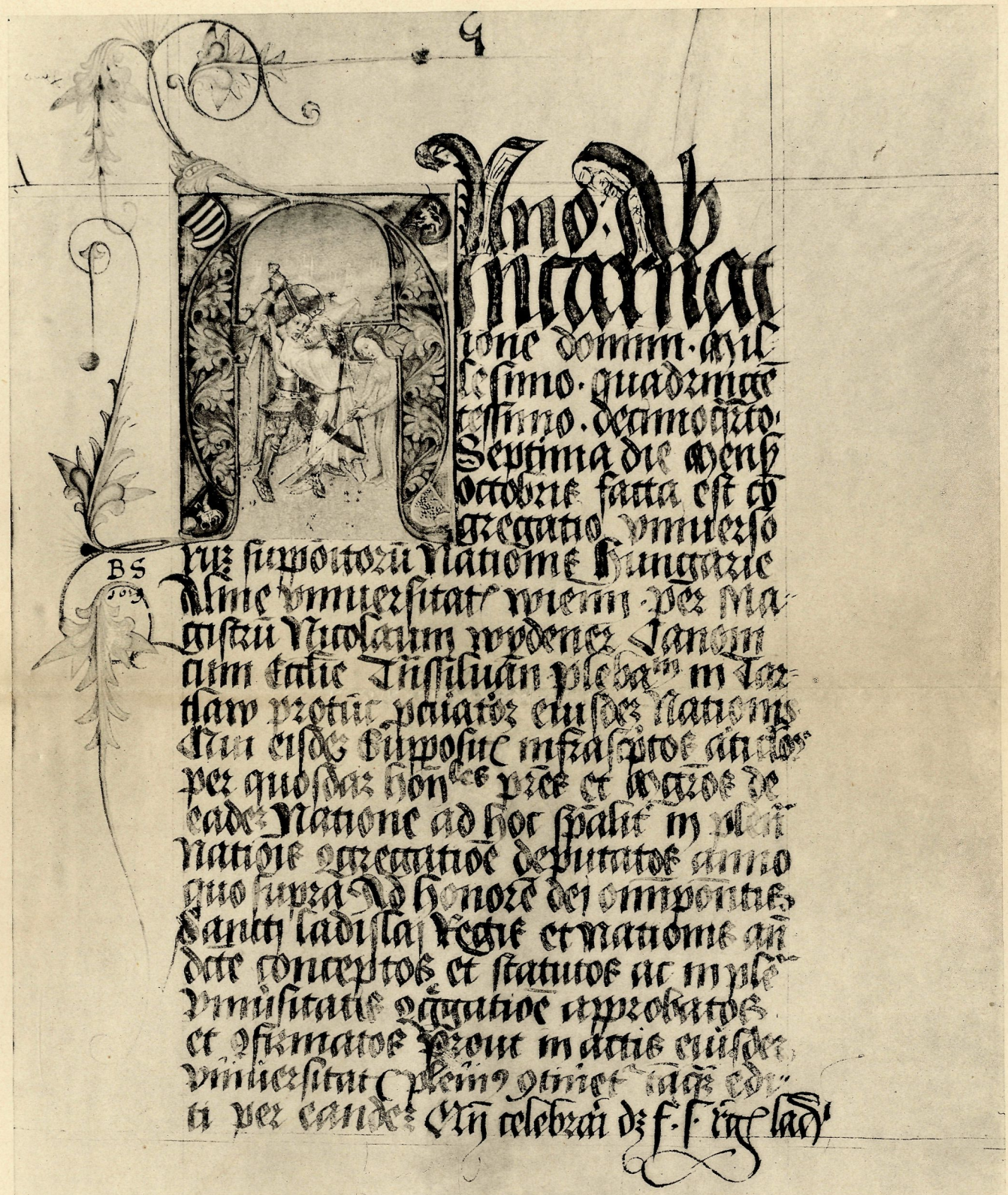

A Liber Nationis Hungaricae 5*a*. lapja

A Liber Nationis Hungaricae 15b. lapja.